MÜTAREKE DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU VE YENİDEN YAPILANMASI (1918-1920)

Dr. ZEKERİYA TÜRKMEN

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi – Sayı 86

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU VE YENİDEN YAPILANMASI (1918-1920)

Dr. ZEKERİYA TÜRKMEN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
2001

Türkmen, Zekeriya
Mütareke döneminde ordunun durumu ve yeniden yapılanması (1918-1920) / Zekeriya Türkmen .-- Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001.
xxxvii, 385 s. ; 24 cm.--(AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi – Sa. 86)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 975 - 16 - 1372 - 8

1. Türk askeri tarihi. 2. Ordu – Osmanlı İmparatorluğu, 1918-1920. I. E.a. II. Dizi.

355.033056

ISBN 975-16-1372-8
Raportör: Doç. Dr. Metin AYIŞIĞI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ. XI
KISALTMALAR XV
BİBLİYOGRAFYA XVII

GİRİŞ

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ORDUNUN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ 1

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE MONDROS MÜTÂREKESİ DÖNEMİNDE ORDU

A. I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI ORDUSU 18
B. MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA OSMANLI ORDUSU 24
I. MONDROS MÜTAREKESİNE GÖRE ORDULARIN DURUMU 24
a. Mütareke Şartlarına Göre Orduların Kuruluş, Konuş ve Mevcudu 27
II. MONDROS MÜTAREKENÂMESİNİN TATBİKATI 37
a. Ordu Komutalarının Mütareke Karşısındaki Tutumları 37
1. IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu 37
2. VI. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu 39
3. Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu 45
4. II. Ordu Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu 50
5. VII. Ordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu 53
6. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu. 56
7. Diğer Cephelerdeki Komutanların Mütarekeye Karşı Tutumları 58
b. Osmanlı Ordusunun Silahtan Arındırılması Mes'elesi 60
c. Ordunun Terhis Edilmesi 71

II. B Ö L Ü M

KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE ORDUNUN YENİDEN DÜZENLENMESİ FAALİYETLERİ

A. MÜTAREKE DÖNEMİNDEN KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNE GEÇİŞTE OSMANLI ORDUSUNU AYAKTA TUTMA GAYRETLERİ 80
I. OSMANLI ORDUSUNU YENİDEN DÜZENLEME ÇABALARI. 80
II. NASİHAT HEY'ETLERİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ 85
a. Nasihat Hey'etleri'nin Kuruluşu 85
b. Nasihat Hey'etleri'nin Faaliyetleri 91
III. OSMANLI ORDUSUNDA MÜFETTİŞLİK TEŞKİLÂTINA GEÇİLMESİ 102
a. Mütareke Döneminden Önce Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Uygulaması 102
b. Mütarekeden Sonra Orduda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar 104
IV. ASKERÎ MÜFETTİŞLİKLERİN GÖREV VE YETKİLERİ 106
a. I. Ordu Kıt'aâtı Müfettişliği. 109
b. Yıldırım Kıt'aâtı (II. Ordu) Müfettişliği 110
c. IX. Ordu Kıt'aâtı (III. Ordu) Müfettişliği 111
d. Müstakil XIII. Kolordu Komutanlığı 112
e. Rumeli Kıt'aâtı Askeriyesi Müfettişliği 112
V. MÜFETTİŞLERİN DEVLET MERKEZİ İLE MÜNASEBETLERİ. 112
VI. MÜFETTİŞLİK TEŞKİLÂTINA KARŞI İŞGAL DEVLETLERİNİN TUTUMU 117
VII. III. ORDU MÜFETTİŞLİĞİNİN ANADOLU'DAKİ ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASINDA ROLÜ VE ETKİNLİĞİ 121
a. Mustafa Kemal Paşa'nın IX.Ordu (III.Ordu) Müfettişliğine Atanması ve Bunu Takip Eden Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler 121
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Mütâreke Devrinde İstanbul'daki Faaliyetleri 124
2. Mustafa Kemal Paşa'nın IX.Ordu (III.Ordu) Müfettişliğine Atanması, İstanbul'daki Askerî ve Mülkî Makamlarla Münâsebetleri. 124
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi, Mıntıkasındaki Faaliyetleri 130
c. Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Mıntıkasından Geri Çağrılmasına Sebep Olan Gelişmeler 138
1. Hükûmet ile Mustafa Kemal Paşa Arasındaki Telgraf Savaşı ve Sonuçları. 143
2. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gidişi, Müfettişlik Görevine Son Verilmesi ve Kongre Çalışmaları. 145

VIII. ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KALDIRILMASI 153

B. KUVA-YI MİLLİYENİN KURULUŞU VE ORDU İLE İLİŞKİLERİ 157
I. İZMİR'İN İŞGALİNİN ARDINDAN MEYDANA GELEN GELİŞMELER 157
a. İşgal Öncesinde Meydana Gelen Gelişmeler ve İşgal Olayı, İşgalin Batı Anadolu'daki Etkileri 157
b. İzmir'in İşgali'nin İstanbul'da ve Memleket Sathında Yarattığı Etkiler 162
II. KUVA-YI MİLLİYE HAREKETİNİN OLUŞUMU VE KUVA-YI MİLLİYE-ORDU İLİŞKİLERİ 167
a. Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Kuva-yı Milliyenin Yunan İşgal Olayları Karşısındaki Tutumu .. 167
b. Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkışında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Ordunun Tutumu 170

C. HÜKÛMETİN, ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI YÖNÜNDEKİ FAALİYETLERİ 176
I. ŞURÂ-YI ASKERİ'NİN KURULMASI VE ÇALIŞMALARI 176
a. Mütâreke Döneminde Askerî Şûra'nın Kuruluşu 176
b. Askerî Şûra'nın Görev ve Yetkileri 178
c. Mütâreke Döneminde Askerî Şûra'nın Faaliyetleri. 180
II. ANADOLU'DAKİ ORDUNUN YENİDEN DÜZENLENMESİ ÇABALARI . 183
a. Hükûmetin Anadolu'daki Orduyu Kontrol Altına Alma ve Ayakta Tutma Gayretleri 183
b. Hükûmet Merkezindeki Gelişmeler; Anadolu'daki Kongre Faaliyetleri Karşısında Hükûmetin Takip Ettiği Siyaset. 188
III. HÜKÛMET, HALK VE ORDU İLİŞKİLERİ 191
Erzurum Kongresinden Sonra Hükûmetin Anadolu'da Otoriteyi Yeniden Sağlama Çabaları 191
IV. TAHKİK HEY'ETLERİNİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ 192
a. III.Damat Ferid Paşa Kabinesi Döneminde Tahkik Hey'etlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. 193
1. Trabzon-Erzurum (Mirliva Ali Fevzi Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri. 196
2. Konya-Afyon-Antalya (Süleyman Şefik Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri. 199
3. Ankara-Kastamonu (Galip Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri. 200
4. Damat Ferid Hükûmeti Döneminde Faaliyette Bulunan Tahkik Hey'etlerinin Genel Bir Değerlendirmesi 201
b. Ali Rıza Paşa Hükûmeti Döneminde Kurulan Tahkik Hey'etlerinin Faaliyetleri 203

V. ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ DÖNEMİNDE KUVA-YI MİLLİYE İLE MÜNASEBETLER 208
a. Salih Paşa Hey'eti ve Amasya Mülâkatı, Kuva-yı Milliye ile İlişkiler 208
b. Mustafa Kemal Paşa'ya İade-i İtibar Meselesi ve İstanbul-Anadolu Münasebetlerinde Yumuşama Dönemine Geçiş. 212
c. Ali Rıza Paşa Kabinesinin Kuva-yı Milliye ile Münasebetleri. 217
d. Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Kuva-yı Milliyenin Desteklenmesi Yolunda Gizli Emir ve Uygulamaları. 223
e. Batı Anadolu'daki Yunan İlerleyişi Karşısında Kuva-yı Milliye'nin Tavır ve Hareketleri, Hükûmetle Olan Münasebetleri. 226

III. BÖLÜM

KUVA-YI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ VE ORDUNUN YENİDEN YAPILANMASI

A. YENİ ORDUNUN ALT YAPISINI KURMA ÇABALARI 234
I. KUVA-YI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ SÜRECİNDE YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER 234
II. MİLLÎ MÜCADELE HAREKETİNİ DESTEKLEYEN GİZLİ GRUPLARIN ANADOLU'NUN ASKERÎ AÇIDAN GÜÇLENMESİNDEKİ ROL VE ETKİNLİKLERİ. 241
a. Karakol Cemiyeti ve Faaliyetlerine Kısaca Bir Bakış 243
b. Müdafaa-i Milliye (M.M) Grubu'nun Faaliyetleri 246
c. İmalât-ı Harbiye Grubu ve Faaliyetleri 248
d. Felâh (Hamza, Mücâhid, Muharip, Felâh) Grubu'nun Faaliyetleri 249
e. Muavenet-i Bahriye Grubu'nun Faaliyetleri 253
f. Namık Grubu'nun Faaliyetleri 254
g. İhtiyat Grupları; Ferhat ve Kerimî. 254

B. DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ SIRASINDA, İNGİLİZLER'İN VE İSTANBUL HÜKÛMETİNİN MUHALEFETLERİ 257
I. ANZAVUR İSYANI, İNGİLİZLER'İN DESTEĞİ İLE KUVA-YI MİLLİYE HAREKETİNİ DAĞITMA ÇABALARI 257
II. KUVA-YI İNZİBATİYE'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ 261
III. İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN ANADOLU'DA ORDUNUN KONTROLÜNÜ YENİDEN ELE GEÇİRME ÇABALARI, ANADOLU FEVKALÂDE MÜFETTİŞLİĞİNİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ 265

C. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİNİN KURULMASI VE ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI 268

I. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ (EHUR)'NİN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI 271

II. MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİNİN KURULUŞU VE ÇALIŞMASI 273

III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ DÖNEMİNDE ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI 274

IV. KUVA-YI MİLLİYEDEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞTE MALÎ KAYNAKLARIN TEMİNİ MES'ELESİ 281

a. Batı Anadolu'da Malî Düzeni Sağlama Çabaları. 283

b. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Malî Kaynaklarını Arttırma Gayretleri. 285

SONUÇ 289

DİZİN 297

EKLER 311

ÖNSÖZ

Mütareke Dönemi ile ilgili olarak bugüne kadar pek çok araştırma yapılmış olmakla birlikte, arşiv belgeleri ve ana kaynaklara dayanarak yapılmış olan araştırma ve incelemelerin çok az olduğu göze çarpmaktadır. Ancak, son zamanlarda tasnifleri tamamlanan arşiv belgelerinin araştırıcıların hizmetine açılmasıyla birlikte, belgelere dayalı çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Biz de, Mütareke Döneminde ordunun içinde bulunduğu konumu ve devleti ayakta tutabilme yönündeki gayretlerini ele alıp inceleyerek, belgelerin ışığında bu döneme farklı bir bakış açışı getirmek istedik.

Mütareke Döneminde, Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durum, zamanımıza kadar yapılan araştırmalarda yer yer işlenmiş olmakla birlikte, çoğunlukla o dönemin ünlü şahsiyetlerinin yazdığı hatırât türü eserler esas kaynak olarak alınmıştır. Nitekim, duygusal bir yaklaşımla yazılan bu eserler ise, tarihçilerin hatalı veya tarafgir yorumlar yapmalarına yol açmıştır. Bu araştırmamızda, Osmanlı ordusunun mütareke yıllarında Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin gayretleri sonucunda gayr-ı nizami harp kuvvetlerine yani kuva-yı milliyeye dönüştürülmesi, bilahare bu kuvvetlerin tekrar üniforma giyerek Ankara merkezli Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ordusuna bağlanması konusunu ele aldık. Türk İstiklâl Savaşı yıllarını aydınlatmak maksadıyla, askerî teşkilatlanma konusundaki boşluğu bu araştırma ile doldurmak istedik. Bu konuyu araştırmaktaki maksadımız, Mütareke Dönemine girerken Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu siyasî, sosyal, ekonomik, psikolojik durumu gözler önüne sererek, I. Dünya Savaşı'ndan büyük bir moral çöküntüsü ile çıkan bir ordunun yeniden nasıl derlenip toparlanarak eski gücüne kavuşmuş olduğunu tesbit etmekti.

Konu ile ilgili araştırma yaparken birtakım zorluklarla karşılaştık. Bunlardan birisi, dönemle ilgili belgelerin tamamının hâlâ tasnif çalışmaları devam ettiğinden, inceleme ve araştırmaya açılmamış olması idi. Öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan son dönem belgeleri ile Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi'nde, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan belgelerden hareketle konu hakkında detaylı bilgi edinmek mümkün oldu. Bu arada, Mütareke Dönemi ile ilgili yerli basının tamamına yakınını inceledik. Yabancı basında da bizi ilgilendiren yayınlara ulaşmak mümkün oldu. Bu dönemle ilgili olarak yayınlanmış olan belgelerden ve süreli yayınlardan da faydalandık. Öte yandan dönemin ünlü şahsiyetlerinin hatırât türü eserlerine de zaman zaman müracaat etme ihtiyacını hissettik. Araştırmamızı mümkün mertebe döne-

mın arşiv kaynaklarından yararlanarak hazırlayıp, giriş ve üç ana bölüm halinde ele aldık:

Giriş bölümünde, I. Dünya Savaşı yıllarına gelene kadar Osmanlı ordusunun siyasî, sosyal, psikolojik, lojistik vb. durumunu genel olarak ele almaya çalıştık. I. Bölümde, ana hatlarıyla I. Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunda meydana gelen değişimi, bilahare Mondros Mütarekesini takip eden günlerde askerî teşkilatın genel yapısıyla ilgili değişme ve gelişmeleri inceledik. Bu bölümün başında, ordunun I. Dünya Savaşı'ndaki konumu ve faaliyetlerine yer verdik; daha sonra mütareke karşısında ordu komuta hey'etinin tutumu, terhis işlemleri, silah ve cephanenin teslimi ve ordu ile hükûmet arasındaki münasebetleri açıklamaya çalıştık. Mütarekeyi takip eden dönemde, Harbiye Nezareti ile Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Osmanlı ordusundaki çekirdek kadroyu muhafaza etmek için sarfettiği gayretleri ele aldık.

II. Bölümde ise, mütareke hükümleri gereği ortadan kaldırılmak istenen Türk ordusunun ayakta tutulması için, Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Temsil Hey'etince sarfedilen çabalara, hükûmetin Anadolu'da kendi otoritesini devam ettirmek, bu arada orduda kontrolü sağlamak amacıyla görevlendirdiği Nasihat Hey'etleri'nin mülkî ve askerî makamlarla gerçekleştirdiği faaliyet ve gayretlerine yer verdik. Ayrıca, askerî müfettişliklerinin kurulmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti'nin orduyu ayakta tutma gayretleriyle bu alanda yapılan faaliyetleri, III. Ordu Müfettişliğinin rolü, önemi ve icraâtını açıklamaya çalıştık. Bu bölümde ayrıca, İzmir'in işgalini takip eden dönemde Batı Anadolu'da kuva-yı milliye hareketinin doğuşu ve kuva-yı milliye-ordu münasebetleri üzerinde de durduk. Bu sırada bazı ordu birliklerinin kuva-yı milliyeye dönüştürülmesi ve bunun maddî kaynaklarının temini mes'elesi, hükûmetin Anadolu'da bulunan orduyu ayakta tutma çabaları ele alındı. 1919 Ağustos ayından itibaren gündeme gelen askerî şûra çalışmalarına da yer verildi. Ayrıca, Anadolu ile İstanbul'un irtibatının kopması, sebepleriyle meydana gelen gelişmeler üzerinde de durulmuştur. Temsil Hey'eti'nin Anadolu'daki orduyu ayakta tutmak için sarfettiği çabalar izah edilmiştir. Öte yandan, Damat Ferid ve Ali Rıza Paşa kabineleri tarafından teşkil edilen Tahkik Hey'etleri'nin çalışmalarını ve faaliyetlerini inceledikten sonra, ayrıca Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu ile barışması konusuna yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın itibarının iade edilmesi konusu hakkında açıklama yapılarak, bu noktanın aydınlatılmasına ve kuva-yı milliye ile hükûmet arasındaki diyalogun sağlanması hususuna temas edilmiştir.

III. Bölümde de, kuva-yı milliyeden düzenli orduya geçiş sürecini ele almaya çalıştık. Düzenli orduya geçişi gerekli kılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı kısaca ifade edildikten sonra, Anadolu'da mevcut ordu kadrosunu yeniden düzenleme gayretlerini açıklamaya; bilahare, gizli grupların ordunun yeniden yapılanmasındaki katkılarına temas ettik. Öte yandan bu dönemde Anadolu'daki bu yapılan-

mayı dağıtmak için İngilizler'le ortak bir çaba içinde bulunan Damat Ferid hükûmetinin faaliyetlerine yer verdik. Son olarak da, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin askerî kanadının teşekkülü ve bunun malî kaynaklarının sağlanması konusuna yer vererek çalışmamızı bitirdik.

Çalışmamızda, araştırmaya açık belli başlı arşivlere ve kaynaklara inilerek, belgelerden çıkan sonuçlara göre konuları açıklamak esas prensibimiz olmuştur. Bütün dikkatimize rağmen, araştırmamızda gözümüzden kaçan eksikliklerin bulunması muhtemeldir. Bu eksikliklerin hoşgörüyle karşılanmasını ve bilimsel tenkitlerle tamamlanmasını ümit ediyoruz.

Bu konunun araştırılmasında bize fikir veren, tenkit ve uyarıları ile yol gösteren, değerli Hocam Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK ile bu eseri büyük bir titizlikle gözden geçirip yeniden düzenlenmesinde yapıcı tavsiyelerde bulunan hocalarım Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ ve Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamız esnasında dostluk ve teşvikleri ile bizi gayretlendiren, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden, değerli meslekdaşlarım Doç. Dr. Zekeriya KURŞUN, Doç. Dr. Ali AKYILDIZ, Doç. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Doç. Dr. Ufuk GÜLSOY, Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA, ile bu çalışmamızın basımından önce tavsiyeleriyle gerekli düzenlemelerin yapılmasında emeği geçen Doç. Dr. Metin AYIŞIĞI'na da müteşekkirim. Bu arada Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi görevlilerine; Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Mikrofilm Merkezi çalışanlarına, basınla ilgili araştırmalarımda yardımlarını gördüğüm İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, Bayezid Devlet, Taksim Atatürk ve Hakkı Tarık Us Kütüphaneleri görevlileriyle, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü personeline, bu eserin hazırlanması ve yazımında fedâkârlıklarıyla devamlı destek olan eşim Fatma'ya, çalışmalarımı büyük bir sabırla takip eden kızım Betül Canan ile oğlum Oğuzhan'a ve diğer emeği geçen herkese teşekkür ederim.

26 Eylül 1997 Dr. Zekeriya TÜRKMEN
Konutkent II-ANKARA

KISALTMALAR

ASD.	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	:	Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
A.Ü.TİTE	:	Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
A.Ü.SBF	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BEO.	:	Bâbıâlî Evrak Odası
Bk.	:	Bakınız
BOA.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	:	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviri / Çeviren
DH.HMŞ.	:	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi
DH.İ.UM.	:	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi
DH. KMS.	:	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH. SYS.	:	Dahiliye Nezareti Siyasî Kalemi
DH.ŞFR.	:	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DİA.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ds.	:	Dosya
DUİT.	:	Dosya Usûlü İrade Tasnifi
EHUR	:	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti / Reisi
EHUV	:	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti
Eİ.	:	Encyclopedia of Islam
F.	:	Fihrist
FO.	:	Foreing Office
Gn.Kur ATASE	:	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı
HİF	:	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HTVD	:	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA.	:	İslâm Ansiklopedisi

İTC	:	İttihat ve Terakkî Cemiyeti
İ.Ü	:	İstanbul Üniversitesi
Kls	:	Klasör
Krş.	:	Karşılaştır
MAZC.	:	Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi
MM.	:	Müdafaa-i Milliye
MMV	:	Müdafaa-i Milliye Vekili / Vekâleti
MMZC.	:	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M.Ü	:	Marmara Üniversitesi
MVM.	:	Meclis-i Vükelâ Mazbatası
nr	:	Numara
s.	:	Sayfa
Sy	:	Sayı
TBMM ZC.	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ.	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TCTA	:	Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TD	:	İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TSK.Tar.	:	Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi
TV.	:	Takvim-i Vekayi
vb.	:	ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	:	ve devamı, ve diğerleri
Y-A-Res.	:	Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzatı
Yay.	:	Yayını, Yayınlayanı
Yay.Hz.	:	Yayına Hazırlayan
YEE.	:	Yıldız Esas Evrakı

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

(Belge numaraları metin içerisinde ayrıca gösterildiğinden buraya alınmadı.)

a-) Bâbıâli Evrak Odası (BEO) Gelen-Giden Defterleri
- Adliye Gelen-Giden
- Arzıhal Gelen-Giden
- Bahriye Gelen-Giden
- Dahiliye Gelen-Giden
- Harbiye Gelen-Giden
- Hariciye Gelen-Giden
- Hariciye Müteferrika
- İaşe Gelen-Giden
- İrade-i Hususiyye
- İsti'zan-ı İrade-i Seniyye
- Maliye Gelen-Giden
- Meclis-i Mebusan Gelen-Giden
- Meşihat Gelen-Giden
- Sadaret Mektubî Mühimme
- Techizât-ı Askeriye Kataloğu nr: 1-2
- Telgraf Arzıhal Kataloğu nr: 881-52-90

b-) BOA. Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM)

c-) BOA. Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT)

d-) BOA. Dahiliye Hukuk Müşavirliği Kalemi (DH.HMŞ)

e-) BOA. Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS)

f-) BOA. Dahiliye Siyasî (DH.SYS)

g-) BOA. Dahiliye Şifre (DH.ŞFR)

h-) BOA. Harbiye Terfiat, Tevcihat

ı-) BOA. Kavanîn ve Nizamât Defteri nr: 28, 29, 30, 31.

i-) BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları nr: 124-135, 139, 173-178, 213-220

j-) BOA. Sadaret Defteri nr: 1046/124, 1047/125, 2587/484; 2588/485

k-) Yıldız Esas Evrakı (YEE)

l-) YEE. Sadaret Resmî Maruzatı (Y-A-Res)

m-) YEE. Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı

n-) İradeler :

Askeriye,
Dahiliye,
Hariciye,
Maliye,
Zabtiye,
Harbiye,
Hususî,
Kavanîn ve Nizamât,
Taltifât.

B- GENELKURMAYATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ*

a-) Osmanlı Devri İç İsyanlar kataloğu

b-) Barış faaliyetleri kataloğu

c-) Balkan Harbi kataloğu

d-) İç ısyanlar kataloğu

e-) Türk İstiklal Harbi kataloğu

Kls:1, ... Ds: 1,4.
Kls:2, ... Ds: 6.
Kls:4, ... Ds: 5 (16), 16.
Kls:5, ... Ds: 22.
Kls:6, ... Ds: 25, 26.
Kls:7, ... Ds: 63-A / 28.
Kls:8, ... Ds: 33.
Kls:11, ... Ds: 164.
Kls:12, ... Ds: 37.
Kls:14, ... Ds: 71, 72, 131 / 57.
Kls:15, ... Ds: 59, 60, 71.
Kls:17, ... Ds: 102 (68).

* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivinde mevcut olan belgelerin henüz dosya usulü tasnif çalışması yapıldığından, araştırmacıların belgelere daha kolay ulaşabilmeleri amacıyla sadece klasör ve dosya numaralarını bibliyografyada vermeyi yararlı bulduk (Y.N).

Kls:21, ... Ds: 143 (82).
Kls:23, ... Ds: 78, 91, 152.
Kls:25, ... Ds: 68.
Kls:27, ... Ds: 35 / III, 41, 41 / 108.
Kls:28, ... Ds: 109 (101).
Kls:33, ... Ds: 86.
Kls:36, ... Ds: 129, 141(120).
Kls:38, ... Ds: 105.
Kls:41, ... Ds: 124.
Kls:48, ... Ds: 145.
Kls:51, ... Ds: H-1, H-22, H-23, 198, 203.
Kls:57, ... Ds: 59.
Kls:71, ... Ds: 13-A.
Kls:86, ... Ds: 3 / 8, 144 (318).
Kls:105, ... Ds: 172.
Kls:136, ... Ds: 628.
Kls:137, ... Ds: 632.
Kls:196, ... Ds: 4.
Kls:215, ... Ds: 6.
Kls:221, ... Ds: 22.
Kls:225, ... Ds: 1 (1).
Kls:239, ... Ds: 20.
Kls:242, ... Ds: 33 (14-A).
Kls:243, ... Ds: 16.
Kls:249, ... Ds: H-1, 5.
Kls:250, ... Ds: 2 (H-5), H-6, H-13.
Kls:255, ... Ds: 1 (1).
Kls:256, ... Ds: 5-6.
Kls:257, ... Ds: 8.
Kls:259, ... Ds: 19.
Kls:306, ... Ds: 33.
Kls:308, ... Ds: (27-C) 14.
Kls:327, ... Ds: 3 (8), 9 (7), 50 (4).
Kls:329, ... Ds: 3 (13).
Kls:401, ... Ds: 3.
Kls:426, ... Ds: 4.

Kls:427, ... Ds: (3-3) 5.
Kls:432, ... Ds: 4.
Kls:436, ... Ds: 209.
Kls:461, ... Ds: 69.
Kls:466, ... Ds: 8.
Kls:486, ... Ds: 16-2, (30-40) 2.
Kls:552, ... Ds: 5.
Kls:553, ... Ds: 14.
Kls:558, ... Ds: 14.
Kls:572, ... Ds: 22-57.
Kls:639, ... Ds: 296.
Kls:641, ... Ds: 47.
Kls:776, ... Ds: 12
Kls:778, ... Ds: (6) 19.
Kls:800, ... Ds: 67-45.
Kls:893, ... Ds: (198-A) 3.
Kls:915, ... Ds: 12
Kls:963, ... Ds: 4.
Kls:998, ... Ds: 22.
Kls:1000, ... Ds: 28.
Kls:1003, ... Ds: 15, 19.
Kls:1041, ... Ds: 118.
Kls:1048, ... Ds: 18, 320-A.
Kls:1303, ... Ds: 19.
Kls:1308, ... Ds: 47.
Kls:1313, ... Ds: 18-A.
Kls:1315, ... Ds: 34-A, 35.
Kls:1397, ... Ds: 35.
Kls:1463, ... Ds: 69.
Kls:1533, ... Ds: 2.
Kls:1534, ... Ds: 8.
Kls:1541, ... Ds: 2, 36.
Kls:1543, ... Ds: 8, 47.
Kls:1563, ... Ds: 47, 127-A.
Kls:1565, ... Ds: 10.
Kls:1566, ... Ds: 140.

Kls:1718,..... Ds: 590.
Kls:1722,..... Ds: 30.
Kls:2039,..... Ds: 296.
Kls:2481,..... Ds: 5.
Kls:2490,..... Ds: 122.
Kls:2695,..... Ds: 8.
Kls:2950,..... Ds: H-6.
Kls:3705,..... Ds: 28.
Kls:3707,..... Ds: 36.
Kls:3712,..... Ds: 15.
Kls:3723,..... Ds: 36, 61-A (60), 61 (265).
Kls:3921,..... Ds: Ds: H-52.
Kls:3964,..... Ds: H-1.
Kls:4521,..... Ds: 13-H-7 (12), 16 (14-H).
Kls:4522,..... Ds: H-25 (29), H-15 (19), 17 (H-15).
Kls:4617,..... Ds: 4.

C- A.Ü.TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (TİTE) ARŞİVİ

(Belge numaraları metin içerisinde verilmiştir)

II - YAYINLANMIŞ BELGE VE KAYNAK ESERLER

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

Documents on Biritish Foreing Policy, 1919-1939, First Series, (Ed. E. L. Woodward and R. Butler), Vol. I-IV, London 1947-1952.

Düstûr-ı Askerî, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası, Dersaadet 1287 (1870).

Düstûr, İkinci Tertip, c.I, Dersaadet 1329.

___ , c .II, Dersaadet 1330.

___ , c.III, Dersaadet 1330; c.IV, Dersaadet 1330.

___ , c.V, Dersaadet 1332.

___ , c.XI, Dersaadet 1332.

Düstûr, Üçüncü Tertip, c.IX, XI, İstanbul 1928.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, c.I, Ankara 1953.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), (Yay.Gn.Kur.Harp Tarihi Dairesi), Sy: 1-51, Ankara 1952-1965.

İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938), (Yay.Hz.Bilal Şimşir), c.I , Ankara 1992 (İkinci Baskı), c.II, Ankara 1975.

Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi (MAZC), 1327-1330.

Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (MMZC), c.IV, (1328/1912).

Notes de la Delegation Ottomane, Paris 1919.

Salname-i Devlet-i Aliyye, 58.sene, Dersaadet 1318.

Tarihi Vesikaları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ), c.I-IV, Ankara 1985 (Türkiye İş Bankası Yayını).

TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), c.I-V.

III- KİTAP, MAKALE VE İNCELEMELER

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.

AÇIKSÖZCÜ, Hüsnü, *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu 1933.

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

AĞAOĞLU, Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981.

AHMET ATMAN, (Midillili), *Millî Mücadele*, Ankara 1928.

AHMET HAMDİ, *Türk Ordusunun Esbâb-ı Mağlubiyeti ve Arnavutlar*, Mısır 1329.

AHMET İZZET PAŞA, "Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın Hatırâtı", *Akşam Gazetesi*, nr: 3413-3465, 13 Nisan-7 Haziran 1928, İstanbul 1928.

___ , *Feryadım*, (Yay.Hz.Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), c.I, İstanbul 1992, c.II, İstanbul 1993.

AHMET REFİK, (Altınay), *İnkılâb-ı Âzim ve 10 Temmuz 1324*, Dersaadet 1324.

AKER, Mehmet Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, c.I-III, Ankara 1937.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, İstanbul 1972.

___ , *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983.

AKTAR, Yücel, *II.Meşrutiyet Devri Öğrenci Olayları*, İstanbul 1990.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1988.

ALİ CEVAT BEY, *II.Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, (Yay.Hz. Faik Reşit Unat), Ankara 1983.

ALİ FETHİ, (Okyar) Erkân-ı Harp Binbaşısı, "İnkılâb-ı Âhir ve Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", *Asker*, İstanbul 1324, s. 133-137.

ALİ İHSAN, (Sabis Paşa?), *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?*, İstanbul 1329.

ALİ İHSAN PAŞA, *Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi*, c.I-II, (Yay.Hz.Nehir Yayınevi), İstanbul 1990; c.III-IV, İstanbul 1991, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c.V-VI, İstanbul 1993.

ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992.

ALLENBY, General, *Filistin Hezimeti*, (Çev. Mülazım-i Evvel Hikmet), İstanbul 1335.

ALTAY, Fahrettin, "Millî Mücadele Hatıralarım", *Hayat Mecmuası*, Sy: 51, Ankara 1959, Sy: 2, Ankara 1969.

___ , *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul 1970.

AMBELAS, D. Timoleonidas, *Yeni Onbinlerin İnişi*, (Çev. E. Çobanoğlu), İstanbul 1943.

ANDERSON, M. S, *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

___ , *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990.

ARALOV, S. İ, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Ankara 1985.

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Ankara 1989.

ARSAN, Nimet, (Derleyen), *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, c.I-IV, Ankara 1963.

ATALAY, Besim, "Besim Atalay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, s. 356.

ATAMER, Hamdi, "Millî Mücadele Tarihi, Millî Direnme", *BTTD.*, Sy: 7, Nisan 1968, s. 23. vd.

___ , "Millî Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askerî Yargıtay Kararları", *BTTD.*, Sy: 3, (Aralık 1967), s. 3-8.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, c.I-III, Ankara 1987, (MEB. Yayını).

ATAY, Falih Rıfkı, *M.Kemal'in Mütareke Defteri*, İstanbul 1955.

___ , *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)*, Ankara 1965.

___ , *Çankaya; Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969.

___ , *Kemal Atatürk Anlatıyor*, İstanbul 1985.

ATEŞ, Toktamış, "Millî Mücadelede Ordu, Savaşlar ve Cepheler", *TCTA*, c.V, İstanbul 1985, s. 1168-1175.

___ , "Millî Mücadelenin Malî Kaynakları", *TCTA*, c.V, s. 1196-1197.

AVANAS, Ahmet, *Millî Mücadele'de Konya*, Ankara 1998.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, c.I-II, İzmir 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, c.I-II, İstanbul 1969.

___ , *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c.II, İstanbul 1981, c.III, İstanbul 1985.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992.

AYDIN, Mesut, "Hamza Grubu", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi,* Sy: 3, Mayıs 1989, s. 371-394.

___ , *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri,* İstanbul 1992.

AYDINEL, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara 1990.

AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914),* Ankara 1994.

AYIŞIĞI, Metin, "Son Osmanlı Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler, I, II", *Toplumsal Tarih*, Sy: 6-7, İstanbul 1994.

___ , "Osman Fuad Efendi (Trablusgarp Harbi ve Harpte Bir Osmanlı Şehzadesi), *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul Ocak 1997,

___ , *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, (Askerî ve Siyasî Hayatı),* Ankara 1997.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1967.

BARDAKÇI, İlhan, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, İstanbul 1975.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (Yayınlayan), *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,* Ankara 1982.

___ , *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* Ankara 1992.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım,* c.IV, İstanbul 1966, c.V-VI, İstanbul 1967, c.VII-VIII, İstanbul 1968.

BAYCAN, Nusret, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları,* Ankara Gn.Kur.ATASE Başkanlığı Yay. 1986.

BAYDAR, Ekrem, "Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatını Ben İdare Ediyordum", *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1970.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Hey'et-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara 1974.

BAYKARA, Tuncer, *Millî Mücadele,* Ankara 1985.

___ , "Birinci Dünya Harbine Girişimizin Psikolojik Sebepleri", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1989, s. 360-366.

BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.I/1, Ankara 1983, c.II/1, III/1, III/4 Ankara 1991.

___ , *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990.

BEBEK, İlhami, *Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını*, Ankara 1994.

BELEN, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, c.V, Ankara 1967.

___ , *Türk Kurtuluş Savaşı*, ankara 1983.

BENETTE, John Godolphin, *Witness*, London 1962.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul Doğu-Batı Yayınevi, İstanbul Tarihsiz.

BEYDİLLİ, Kemal, "II.Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Hey'eti Hakkında", *TD.*, Sy: 32, (Mart 1979), s. 481-494.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959.

___ , *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I-II, Ankara 1987.

BİRGEN, Muhittin, "İttihat ve Terakkî'de On Sene", *Son Posta*, 24. I.Teşrin 1936.

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası; II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990.

BLEDA, Midhat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979.

BOSTAN, M.Hanefi, *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992.

BOZDEMİR, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, A.Ü.SBF.Yay. Ankara 1982.

___ , "Anadolu Hey'et-i Nasihası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 18, Ankara 1990, s. 569-571.

___ , *Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri*, İzmir 1992.

BUXTON, C.R., *Turkey in Revolution*, London 1909.

CAFER TAYYAR, *Vesaik-i Resmiyeye Müstenid Arnavutluk Harekâtı*, Bursa 1334.

CAN, Fahri, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu", *Yakın Tarihimiz*, c.IV, s. 48, 257-260.

CEBESOY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.

___ , "Millî Mücadeleyi Hazırlayan Sebepler ve Atatürk", *Hayat Tarih Dergisi*, Sy: 1, İstanbul 1965, s. 81.

CEMİL, *Mahşerde Bir Hutbe: Tarihçe-i İnkılâp*, İstanbul 1331.

COŞAR, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul 1964.

___ , *İstiklal Harbi Gazetesi*, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yay., Tarihsiz.

CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul: 1918-1923*, İstanbul 1994.

CURCHILL, S. Winston, *The World Crisis*, Vol:V, New York 1957.

CURZON, Sir Horald Nicolsan, *The Last Phase*, London 1934.

ÇADIRCI, Musa, "Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sy: 18, Şubat 1985, s. 59-75.

___ , "II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1989, s. 36-48.

ÇAKMAK, Mareşal Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı*, Ankara 1936.

ÇELİK, Recep, Millî Mücadelede Din Adamları, c. I-II, İstanbul 1999.

ÇIĞIRAÇAN, İ.Hilmi, *Türkiye'de İntihap Usulleri ve Parti Mücadeleleri*, İstanbul 1946.

DANİŞMENT, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul 1972.

DELİLBAŞ, Nizamettin , *Hatıralarım*, İstanbul 1946.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul 1994.

DENNY, Jean, "Redif", *İA*., c.IX, s. 666-667.

___ , *Yeni Türkiye*, (Çev. Nevdet Kodolbaş), Ankara 1960.

DRIAULT, Edward, *Şark Meselesi,* (Çev.Nazif), İstanbul 1328.

DURAN, Tülay, "Millî Mücadelede İstanbul Hükûmetlerinin İlk Tahkik Hey'eti, Kongreler ve Erzurum Meb'usu Ziya Bey'in Çalışmaları", *BTTD*., Sy: 57, Haziran 1957, s. 10-11.

DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara 1940.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 1978.

EMRE, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960.

ERCAN, Yavuz, "Kuva-yı Milliyenin Yapısı ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s. 232 vd.

ERDEHA, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975.

ERGİL, Doğu, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1982.

ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ (EHUR), *Zabitan Talimgâh Talimatnamesi,* İstanbul Matbaa-i Askeriye 1329.

___ , *Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi*, İstanbul 14 Şubat 1913, Askerî Müze Kütüphanesi nr: 5612.

___ , *Manevraların Suret-i İcrasına Dair Talimat-ı Muvakkata,* İstanbul 1330.

___ , *Ordu Emirnamesi*, nr: 1, İstanbul 1 Mart 1330, nr: 83, İstanbul 1334.

___ , *Ordu Emirnamesi,* nr: 97, İstanbul 15 Ağustos 1335.

___ , *Yunan Fecayiine Müteallık Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Hey'etine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmiyeye Müstenid Hülasa*, Dersaadet Matbaa-i Askeriye 1335.

___ , *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, Dersaadet Matbaa-i Askeriye 1335.

___ , *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933.

EROĞLU, Hamza, *Devrim Tarihi*, Ankara 1977.

EROL, Mine (Sümer), *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun 1972.

ERTÜRK, Hüsamettin, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Hz. Tevfik Apay), Basılmamış daktilo nüsha, Ankara 1975, ATASE Arşivi Kütüphanesi.

ESATLI, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1975.

ESENGİN, Kenan, *Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969.

___ , *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1975.

EWANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, (Çev. Tevfik Alanay), İstanbul 1972.

FEROZ, Ahmet, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), İstanbul 1986.

___ , *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktay), İstanbul 1986.

FROMKIN, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.

GAULIS, Berthe Georges, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981.

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA, *Takvimü's-Sinîn*, (Yay. Hz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, Ankara 1993.

GEÇER, K. Türker, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup Muhalefeti*, M.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

GLASNECK, Johannes, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, (Çev. Arif Gelen), Ankara 1976.

Gn.Kur.ATASE Başkanlığı Yayını, *Balkan Harbi*, c.I-VII, Ankara 1993, (İkinci Baskı).

___ , *Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyetler*, c.X, Ankara 1985.

___ , *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c.I, Ankara 1994.

___ , *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- 25 Nisan 1915)*, c.V/1, Ankara 1993.

___ , *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı*, c.I-II, Ankara 1993.

Gn.Kur.HARP TARİHİ DAİRESİ Yay., *Türk İstiklal Harbi Hülasası*, İstanbul 1937.

___ , *Türk İstiklal Harbi*, c.I, Ankara 1962.

___ , *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, c.II / 2, Ankara 1965.

___ , *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,* c.III/6-1.Kitap, Ankara 1971.

___ , *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),* c.IV, Ankara 1974.

___ , *Türk İstiklal Harbi İdarî Faaliyetler,* c.VII, Ankara 1975.

___ , *TBMM Hükûmeti Dönemi,* c.IV/1, Ankara 1984.

___ , *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi,* c.IV/2, Ankara 1986.

GORCE, La, *Çağlar Boyu Yunanlılar,* (Çev.Doğu Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

GÖKBEL, Âsâf, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken*, c.I, Ankara 1959, Ankara 1965.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında,* İstanbul 1969.

GÜLER, Ali, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988.

GÜNDÜZ, Asım, *Hatıralarım*, (Hz. İhsan Ilgar), İstanbul 1973.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı* (1920-1923), Eskişehir 1985.

GÜRALP, Şerif, *İstiklal Savaşının İçyüzü*, İstanbul 1958.

HALİDE EDİP- YAKUP KADRİ- REFİK HALİD- MEHMET ASIM, *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet 1338.

HALİL (Kut) PAŞA, *Bilinmeyen Savaş*, (Yay.Hz.Taylan Sorgun), İstanbul 1972.

HANİOĞLU, M.Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985.

___ , *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul 1989.

HARP AKADEMİLERİ , *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, İstanbul 1983.

HASAN AMCA, *Doğmayan Hürriyet: Bir Devrin İçyüzü 1908-1918,* İstanbul 1989, (İkinci Baskı).

HASAN SADİ (Birkök), *İttihat ve Terakkinin İflası*, İstanbul 1328.

HAYAT TARİH MECMUASI, "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", Sy: 10, Şubat 1964, s. 15 vd.

HİMMETOĞLU, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c.I-II, İstanbul 1975.

HUREWITZ, J.C., *Ortadoğu Siyaseti: Askerî Boyutlar,* (Çev. Nusret Özselçuk), Ankara 1980.

HÜN, İhsan, *Osmanlı Genelkurmayının Ne Suretle Teşekkül Ettiği*, İstanbul 1952.

HÜSEYİN HÜSNÜ EMİR, *Yıldırım*, Harp Tarihi Neşriyatı İstanbul 1337.

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım,* (Yay. Hz. İsmail Kara), İstanbul 1991.

IORGA, N., *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Bekir Sıtkı Baykal) c. V., Ankara 1948.

IŞIK, Hüseyin, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 377-406.

IŞIN, Mithat, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Gn.Kur. Deniz Basımevi, Ankara 1946.

İĞDEMİR, Uluğ, "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", *Belleten* XXXIII/132, (1969), s. 505-515.

___ , *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)*, Ankara 1973.

___ , *Atatürk'ün Yaşamı*, c.I, Ankara 1980.

İLGÜREL, Mücteba, "Akbaş Cephaneliği Baskını", *TD.*, Sy:33, Mart 1980-1981, s. 271-182.

___ , *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul MEB Basımevi 1940-1953.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Hz. Sabahattin Selek), İstanbul 1985.

İstiklal Harbinde Genelkurmay Başkanlığının Tarihçesi, ATASE Arşivi Kütüphanesi (Daktilo Nüsha).

JAESCHKE, Gotthard, "Osmanlı Veliahdı Abdühmecid'in 16 Temmuz 1919 Tarihli Layihası", (Çev. Cemil Koçak), *Tarih ve Toplum,* Sy: 16, Nisan 1985, s. 284 vd.

___ , *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1986.

___ , *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,*c.I-II, Ankara 1989.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I-II, Ankara 1986.

KAPLAN, Mehmet, *Devrin Yazarlarının Kaleminden Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal,* c.I, Ankara 1981.

KARABEKİR, Cemal, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, (Yay.Hz. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1991.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz,* (Yay.Hz.Faruk Özerengin), İstanbul 1990.

___ , *İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik, -Paşaların Hesaplaşması-*, (Yay.Hz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

KARAY, Refik Halit, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992.

KASALAK, Kadir, *Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara 1999.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Ziya Gökalp ve Malta Konferansları*, Ankara 1985.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Valıdüddin*, İstanbul 1968.

KİNROSS, Lord, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981.

KİTSİKİS, Dimitri, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1964.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Ankara 1973.

KODAMAN, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", *TD.*, Sy: 32, İstanbul 1979, s. 427-480.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Millî Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,* Ankara 1990.

KRESSENSTEIN, Baron Kress Von, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev. Mazhar Besim Özalpsün), İstanbul 1943.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1948.

___ , *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*, İstanbul 1959.

___ , *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul Tarihsiz.

KURAT, Yuluğ Tekin, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 407-424.

KURŞUN, Zekeriya, *Küçük Sait Paşa: Siyasî Hayatı, İcraatı ve Faaliyetleri 1838-1914*, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

KURTCEPHE, İsrafil-YILDIZ, Feridun, *Kuleli Askerî Lisesi Tarihi,* İstanbul 1986.

KURTCEPHE, İsrafil-BALCIOĞLU, Mustafa, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara 1993.

KURTCEPHE, *İsrafil, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Mes'elesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984.

___ , "Damat Ferid Paşa", *DİA.*, c.VIII, (1993) s. 436-439.

___ , "Erzurum Kongresi, *DİA.*, c. XI, (1995) s.335-337.

KÜLÇE, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir 1944.

___ , *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953, 1958(İkinci baskı).

LARCHERE, M., *Büyük Harpte Türk Harbi,* (Çev.Mehmet Nihat), İstanbul 1928.

MACİT ADİL, *İşlerin İçyüzü*, İstanbul Tarihsiz.

MAHMUT MUHTAR PAŞA, *Maziye Bir Nazar, Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebatı*, İstanbul 1341.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA, *Devlet-i Osmaniye'nin Bidayet-i Tesisinden Şimdiye Kadar Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c.I-II-III, İstanbul 1320.

___ , *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (Yay.Hz. Arba Yayınevi), İstanbul 1988.

MALİYE BAKANLIĞI BÜTÇE ve MALİ KONTROL GENEL MD.lüğü Yay., *Malî Kanunlar*, c.I, İstanbul 1956.

MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev.N.Ülken), İstanbul 1975.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 1983.

MEHMET ARİF BEY, (Miralay Ayıcı), *Anadolu İnkılâbı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Yay.Hz. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.

MEHMET EMİN, (Erkân-ı Harp Binbaşısı), "Harb-i Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii", *Mecmua-i Askeriye*, Sy: 39-40'a ek, İstanbul Mayıs-Haziran 1338.

MEHMET SELAHATTİN, *İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Yay.Hz. Ahmet Varol), İstanbul 1989.

MEHMET TEVFİK (Biren) BEY, *II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Yay.Hz. F.Rezan Hürmen), c.I-II, İstanbul 1993.

MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü Belgeleri*, Ankara 1977.

MERT, Özcan, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", *Belleten*, c.LVI / 217, Ankara 1992, s. 847-956.

MEVLAN-ZADE RIF'AT, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Hz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993.

MISIROĞLU, Kadir, *Osmanoğullarının Dramı*, Tarihsiz, (Üçüncü Baskı).

MIKUSH, D.V., *Gazi Mustafa Kemal, (Avrupa ile Asya Arasındaki Adam)*, (Çev. Esat Nermi Erendor), İstanbul 1972.

MİR'AT-I SİCİLL-İ MEMURİN HEY'ET-İ TAHRİRİYESİ, *Mücahid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu*, İstanbul 1327.

MUHİTTİN PAŞA, *Balkan Harbi Hatıraları, (1328)*, Elimizde mevcut olan orijinal metin potokopisi.

MUTLUÇAĞ, Hayri, " Aciz Bir Hükûmet, Küstah Bir Müstevli", *BTTD.*, Sy: 6, (Mart 1968), s.13-22.

___ , "Dost Bildiklerimiz ve Ordumuzu Islah için İçimizde Bulundurduklarımızın Marifetleri", *BTTD.*, Sy: 12, Eylül 1968, s. 34-41.

MÜDAFAA-İ HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİ, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1330.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları*, c.I-II, İstanbul 1988.

MÜFTÜLER, Lütfi, *Millî Mücadelede Denizli Hey'et-i Milliyesi*, Balıkesir 1947.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, (Yay.Hz. A. Dilipak), c.I, İstanbul 1992.

NUTKU, Emrullah, "Türk İstiklal Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, c.I, s. 13, 412.

OKDAY, Şefik, *Osmanlı'dan Cumhuriyete, Padişah Yaveri ve İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*, İstanbul 1988.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.

OMURTAK, Salih, vd.,"ATATÜRK" Maddesi, *İA.*, c.I, (1978) s. 728 vd.

ORBAY, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, İstanbul 1962, s. 18.

___ , *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, c.I-II, (Yay. Emre Yayınevi), İstanbul 1993.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfûzu*, İstanbul 1983.

OSMAN SENAİ, "Üçüncü Orduya Selam", *Asker*, Sy: 1, İstanbul 1324, s. 5 vd.

ÖKE, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1987.

___ , *İngiliz Ajanı Binbaşı W.C.Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, İstanbul 1989.

ÖZALP, Kâzım, *Millî Mücadele (1918-1922)*, c.I-II, Ankara 1988.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuat Paşa*, Ankara 1993.

ÖZDEMİR, Mehmet, *Mütareke Döneminde Türk Demiryolları*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.

___ , *İstiklâl Harbi Komutanlarından Rafet Paşa*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992. (Atatürk Araştırma Merkezi'nde baskıda).

ÖZEL, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.

ÖZKÖK, Rüknü, *Düzce - Bolu Isyanları*, İstanbul 1971.

ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Yay.Hz.Zeki Arıkan), Ankara 1991.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s. 261-284.

POMIANKOWISKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü "1914-1918 I.Dünya Savaşı"*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1990.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Muavenet-i Bahriye Grubu", *Türk Ansiklopedisi*, c.XXV, s. 364.

PEARS, Sir Edward, *Forty Years in Constantinople*, London 1916.

PEHLİVANLI, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Ankara 1992.

PEKER, Recep, *İstiklal Savaşı*, İstanbul 1955.

POLAT, Nazım H., *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.

RAMSAUR, E. Ernest, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali,* (Çev. Nuran Ülken), İstanbul 1972.

RAWLINSON, Sir Alfred, *Adventures in The Near East*, London 1923.

RESİMLİ KİTAP, "Mahmut Şevket Paşa", nr: 7, İstanbul 1325, s. 749.

RESNELİ NİYAZİ, (Kolağası), *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul 1326.

ROUILLON, Leon, *Pour La Turquie*, Paris 1921.

RYAN, Sir Andrew, *The Last of Dragomans,* London 1951.

SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. EHUR), Dersaadet 1337.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.I-IV, Ankara 1982-1986.

SARIKOYUNCU, Ali, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992.

___ , *Millî Mücadele'de Din Adamları*, c. I-II, Ankara 1997-1999.

SEDAT, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul Askerî Matbaa 1927.

SELAHATTİN ÂDİL PAŞA, *Hayat Mücadeleleri,* (Yay.Hz. Enver Koray), İstanbul 1982.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, c.I-II, İstanbul 1987, (Kastaş Yayınları).

SERKİS KARAKOÇ(YAN), *Talışiyeli Kavanîn*, c.II, İstanbul 1329.

SERTOĞLU, Mithat, "Atatürk Hakkında Üç Belge", *BTTD.*, Sy: 1, Ekim 1967, s. 3-7.

___ , "Amasya Protokolünün Tam ve Gerçek Metni", *BTTD.*, Sy: 3, (Aralık 1967), s. 9-13.

___ , "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafı, *BTTD.*, Sy: 5, Şubat 1968, s. 8-10.

___ , "İstanbul'un İşgali, 16 Mart 19202, *BTTD.*, Sy: 9, (Haziran 1968), s.3-8.

___ , "Millî Mücadelede M.Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", *BTTD.*, Sy: 14, (Kasım 1968), s. 5-41.

___ , "Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Belgeleri", *BTTD.*, Sy: 15, (Aralık 1968), s. 3-13.

SİMAVİ, Lütfi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340.

SİREL, Münir, "19 Mayıs ve Atatürk", *BTTD.*, Sy: 2, (Kasım 1967), s. 3-13.

SOFUOĞLU, Adnan, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.IX/26, Ankara 1993, s. 417-442.

___ , *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara 1994.

SOKU, Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 1952.

SONYEL, Salahi R., "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet", *Türk Kültürü*, Sy: 85, Kasım 1969, s. 15 vd.

___ , *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Ankara 1987.

___ , *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, *Başımıza Gelenler (1918-1922)*, İstanbul 1939.

STODDART, Philiph H., *Teşkilat-ı Mahsusu*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1993.

SÜLEYMAN SAMİ, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, (Yay.Hz. Suat Seren), c.II, İstanbul 1983.

SÜVARİ YÜZBAŞI AHMET, *Türk İstiklal Harbinin Başında Millî Mücadele*, Ankara 1928.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kuva-yı Milliye Tarihi*, Ankara 1957.

___ , *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul 1967.

ŞAYLAN, Gencay, "Ordu ve Siyaset", *Kanun-ı Esasinin 100.Yılı Armağanı*, A.Ü. SBF. Yay. Ankara 1978, s. 393-394.

ŞEHBENDER-ZADE FİLİBELİ AHMET HİLMİ, *Muhalefetin İflası*, Kostantiniyye 1331.

ŞEYHÜLİSLAM CEMALEDDİN EFENDİ, *Hatıra-i Siyasiyye*, Dersaadet 1336.

ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976.

___ , *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c.I-IV, Ankara 1975-1992.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970.

TAHSİN PAŞA, *Sultan Abdülhamit, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990.

TAL'AT PAŞA, *Tal'at Paşa'nın Anıları*, (Yay.Hz. Alpay Kabacalı), İstanbul 1990.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I-IV, İstanbul 1991.

TANSU, Samih Nafiz, (Anlatan: Hüsamettin Ertürk), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957.

___ , (Anlatan: Galip Vardar), *İttihat ve Terakki İçinden Dönenler*, İstanbul 1960.

TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, İstanbul 1967.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982.

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987.

___ , *Millî Mücadelede Kuruluşlar*, Ankara 1988.

___ , "Karakol Cemiyeti", *Türk Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 293.

TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara 1972.

TOPUZLU, Cemil, *Hatıralarım*, İstanbul 1945.

TOROS, Taha, *Türk Hatipleri*, Ankara 1950.

TOYNBEE, Arnold, *Türkiye*, İstanbul 1971.

TUGAY, Âsaf, *İbret*, İstanbul 1962.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c.I, İstanbul 1984, c.III, İstanbul 1988.

___ , *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981.

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara 1999.

TÜRKEŞ, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla,* c.I-II, İstanbul 1973.

TÜRKGELDİ, Âlî, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim,* Ankara 1984, (Üçüncü Baskı).

TÜRKMEN, Zekeriya, "Makedonya Mes'elesinin Çıkmasında İngilizler'in Rolüne Dair Bir Vesika", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy: 61, İstanbul 1989, s. 85-106.

___ , *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.

___ , *Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz*, Kuleli Askeri Lisesi Komutanlığı Yayını, İstanbul 1993.

___ , "II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizât-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı,* İstanbul (Marmara Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Yay.)1995, s. 479-493.

___ , "Yıldırım Ordular Grubunun Teşkili ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *İlmî Araştırmalar*, Sy:1, İstanbul 1995, s. 157-166.

___ , "Mütareke Döneminde (1918-1920) Ordu: Mütareke Döneminden Millî Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", *Askerî Tarih Bülteni*, Sy: 41, Ankara, Ağustos 1996, s. 43-58.

___ , "İkinci Meşrutiyet Devrinde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askerî Türih Semineri (23-25 Ekim 1995) Bildiriler,* c. ı, Ankara 1996, s. 21-46.

___ , "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Milli Mücadeleye Dair Notları", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sy: 140, İstanbul 1998, s. 24-27.

___ , "Kuvayı Milliye Hareketini Bastırmak Üzere İstanbul Hükümetinin Kurduğu Bir Teşkilat: Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliği", *Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı,* Ankara 1998, s. 465-476.

___ , *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal,* Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999.

___ , "Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* sayı: 124, Şubat 2000, s. 77-111.

___ , "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliyeyi Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sayı: 46, Mart 2000, s. 37-87.

UÇAROL, Rıfat, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, ankara 1989, s. 257-277.

ULUBELEN, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1982.

ULUĞ, Hakkı Naşit, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973.

UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri,* Ankara 1974.

UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Suretiyle Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları,* c.II / 12, Nisan 1942, s. 406-408.

___ , *Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1984.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1965; İstanbul 1981.

UZER, Tahsin, *Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi,* Ankara 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "1908 Yılında II.Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, c.XX / 70, Ankara 1955, s. 103-174.

ÜNAL, Tahsin, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü,* Sy: 73, Ankara 1968, s. 47 vd.

WALDER, David, *Çanakkale Olayı*, (Çev. Mehmet Ali Baykal), İstanbul 1970.

WALLACH, Jeduha L., *Bir Askerî Yardımın Anatomisi,* (Çev. Fahri Çeliker), Gn.Kur.ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1985.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, c.I, İstanbul 1970.

YAMAN, Ahmet Emin, "Millî Ordudan Düzenli Orduya", *A.Ü.TİTE, Atatürk Yolu Dergisi*, Sy: 6, Ankara 1990, s. 377-401.

YATAK, Süleyman (Beyoğlu), *Fahrettin Paşa ve Medine Müdafaası*, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "İstiklal Harbinin Fikrî ve Manevî Temelleri", *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyetin 50.Yılı Armağanı*, Ankara 1975, s. 57 vd.

YULARKIRAN, Cevdet R., *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1939.

YUNUS NADİ, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.

YÜCEER, Nâsır, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 1996.

YÜZBAŞI HAMDİ, "Şikayet", *Asker*, Sy: 16, İstanbul 1324, s. 167-176.

ZÜBEYROĞLU, Mehmet Fuat, *Yurdumuz Havza*, İstanbul 1341/1925.

ZURCHER, Erich Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Necdet Salihoğlu), İstanbul 1987.

IV- GAZETE VE MECMUALAR

(Gazete ve Mecmuaların sayı, cilt ve numaraları metin içinde gösterilmiştir.)

Akın
Akşam
Alemdar
Anadolu'da Yenigün
Asker Mecmuası
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Büyük Cihat Dergisi
Büyük Mecmua
Ceride-i Askeriye
Cumhuriyet
Hadisât
Hakimiyet-i Milliye
Hukuk-i Beşer
İfham
İkdam
İleri
Köylü
Memleket
Musavât
Orient News
Sabah
Sebilürreşat
Son Pasta
Takvim-i Vekayi
Tanin
Tanzimât
Tasvir-i Efkâr
The Times
Vakit
Yeni Gazete
Yenigün
Yeni Mecmua
Zaman

GİRİŞ

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ORDUNUN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Askerî temeller üzerine kurulan Osmanlı Devleti için ordu en önemli unsurdu. Zamanla devletin ekonomisinde, siyasî ve sosyal durumunda görülen yozlaşma, orduda da kendini hissettirdi. Buna paralel olarak ülkenin iç ve dış güvenliği sarsıldı. Geriliğe, batının erişmiş olduğu düzeyden kopukluğun yol açtığı anlaşılınca, bu kopukluğu gidermek için ilk önlemler ordu açısından ele alınmaya çalışıldı. Osmanlı ordusunda, batılı manada teşkilat değişikliklerine ilk defa III. Selim devrinde başlandığı bilinmektedir. II. Mahmut devrinde, Yeniçeri Ocağının kaldırılışından sonra, yeni ordu kurulması çalışmalarına başlandı. İstanbul ve çevresinde subay yetiştiren okullar, 1834 yılında Harbiye Mektebi adı altında birleştirildi[1]. Ordunun yeniden düzenlenmesi konusundaki faaliyetler Tanzimat döneminde de devam etti. Serasker Rıza Paşa'nın gayretiyle hazırlanan Tanzimat döneminin ilk askerlik kanunu 1843'de yürürlüğe girdi. Bu kanunla askerlik süresi beş yıl olarak belirlendi[2]. Bu arada Osmanlı ordusu, Hassa askerlerinden oluşan I. Ordu, Dersaadet ordusu şeklinde nitelenen II. Ordu, Rumeli, Anadolu ve Arabistan Orduları olmak üzere beş kısma ayrıldı. Bu değişikliklere zaman içinde pek çok ilaveler yapıldı[3]. 1868 yılında yapılan idarî ve mülkî taksimata paralel olarak, 1869 yılında orduda da yeni birtakım düzenlemelere gidildi, ordu merkezleri yeniden tespit edildi ve bu düzenleme Balkan Savaşları'na kadar devam etti[4]. II. Abdülhamit döneminde, orduyu modernleştirme ve batı standartlarına yaklaştırma gayretleri artarak devam ettiği gibi, ordu mevcudunun da arttırılması yoluna gidildi[5]. Bu zamana kadar or-

[1] J.C. Hurewitz, *Ortadoğu Siyaseti: Askerî Boyutlar*, (Çev. Nusret Özselçuk), Ankara 1980, s. 36 ; Harbiye Mektebinin tarihçesi için bk. İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara 1993.

[2] Tanzimat Fermanının ilânından sonra asker alma konusunda hazırlanan kanunlar hakkında genel bir bilgi vermesi açısından bk., Faruk Ayın, *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Ankara 1994. Ayrıca bk., Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Sy: 18, Şubat 1980, s. 60.

[3] N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Bekir Sıtkı Baykal) c. V. Ankara 1948, s. 430-431.

[4] Bu yeni düzenlemeye göre, I.Ordu İstanbul, II.Ordu Edirne, III.Ordu Manastır, IV.Ordu Erzurum, V.Ordu Şam, VI.Ordu Bağdad, VII.Ordu San'a'da bulunacaktı. Bk. İhsan Hün, *Osmanlı Genelkurmayının Ne Suretle Teşekkül Ettiği* , İstanbul 1952, s. 25 ; Ziya Şakir (Soku), *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul 1952, s.32; ayrıca bk., Faruk Ayın, *Aynı eser*, s. 22 vd.

[5] Musa Çadırcı, "II.Abdülhamid Devrinde Osmanlı Ordusu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1989, s. 36-45, s. 47'deki çizelgede ordunun mevcudu gösterilmiştir.

duda uygulanmakta olan ve çeşitli ülkelerden alınmış bulunan karma teşkilât ve taktik terk edilerek bunun yerine Alman teşkilat ve usûlü benimsendi. Almanya'dan getirtilen askerî uzmanlar[6], orduda Alman nüfûzunun artmasına sebep oldu[7]. Ayrıca askerî okullarda Avrupalı öğretmenlerin sayısı arttırıldı[8]. Bunlar arasında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin İkinci Başkanlığına kadar getirilen Von Der Goltz Paşa da bulunuyordu. Goltz Paşa, askerî okullardaki öğretmenliği sırasında yetişen subaylar üzerinde müspet etki bıraktı ve Osmanlı askerî gücünü, âdeta Alınan ordusunun doğu birlikleri haline getirdi[9]. Bundan başka piyade, topçu ve süvari dairelerinin başkanlıkları da Alman subaylarına devredildi[10]. Goltz Paşa'nın gayretleriyle kurulan Harp Akademileri, en yetenekli ve iktidar heveslisi subayları bünyesinde topladı[11]. Daha sonra Cumhuriyeti kuracak olan subaylar da bu akademilerden yetişti. Goltz Paşa ve yardımcılarının eğittikleri bazı subaylar I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarında yer almasında önemli rol oynadılar[12].

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda, kara ordusunun iskeletini ve çekirdeğini teşkil eden yedi ordu ve bunlara ilâve olunan iki bağımsız tümen nizamiye denilen en genç ve güvenilir askerlerden meydana gelmekte idi[13]. Bunlara bağımsız tümenler ve redifler de ilave olunca ordunun kadrosu tamamlanmış oluyordu[14]. Nizâmiye ve redif ordularının yanında, Doğu Anadolu'nun genel yapısı göz önüne

[6] II.Abdülhamit döneminde Almanya'dan ilk defa bir askerî heyetin getirilmesi 1880 yılında düşünülmüş; bilahare politik nedenlerden dolayı Almanlar'a yaklaşmak gereği hissedilince, bu hey'etlerle birlikte gelenlerin sayısı zamanla artmıştır. II.Abdülhamit dönemindeki bu ilk askerî heyetin faaliyetleri için bk. Kemal Beydilli, "II.Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Hey'eti Hakkında", *TD.*, Sy: 32, (Mart 1979), s. 481-494.

[7] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfûzu*, İstanbul 1983, s.71-76 ; Osmanlı ordusunda Almanların rol ve etkinliği için bk. Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* , (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985.

[8] 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra ordu komutanları hükümete sundukları raporlarında, Osmanlı Devletine komşu olan ülkelerin askerî güçlerinin büyük bir tehdit unsuru olduğunu hatırlatarak kuvvetli bir ordunun kurulmasını istiyorlardı. Bk. *BOA. YEE.*, Evrak nr: 1236, Kısım: 14, Zarf : 126, Karton: 1. Öte yandan kurulması tavsiye edilen ordunun son sistem silahlarla donatılması, bu konuda Almanlar'la temasa geçilmesi ve maliyenin mümkün mertebe zorlanması gerektiği ifade edilmekte idi. Bk. *BOA. YEE.*, Evrak nr: 2627, Kısım: 9, Zarf: 72, Karton: 4.

[9] Goltz'un mektupları için bk. Hayri Mutluçağ, "Dost Bildiklerimiz ve Ordumuzu Islah İçin İçimizde Bulundurduklarımızın Marifetleri", *BTTD.*, Sayı:12 , Eylül 1968 , s. 34-41.

[10] Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev.N.Ülken), İstanbul 1975, s. 34.

[11] Mansfield, *Aynı eser*, s. 34-37.

[12] Almanların yanında yer almamızı tenkid eden kişilerden birisi de o dönemin kurmay subaylarından biri olan Ahmet İzzet Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa'nın yorumları hakkında bk., Ahmet İzzet Paşa, "Mareşal Alımet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam* nr: 3430, 30 Nisan 1928.

[13] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, 1907-1908 yılı ordu kuvve cetveli.

[14] Redif ordusu zabitleri ile devamlı efradı bakımından ihtiyat ordusunu teşkil ediyordu.İhtiyaç halinde büyük ölçüde askere sahip olmak fikrinden hareketle bu ordu meydana getirilmiştir.Balkan Savaşlarını takip eden dönemde bu teşkilata son verilmiştir. Geniş bilgi için bk. J.Denny, "Redif", *İA.*, IX, s.666-667.

alınarak II. Abdülhamid devrinde kurulan Hamidiye Hafif Süvari Alayları[15], ilk devirlerde maksada uygun faaliyet göstermişlerse de, I. Dünya Savaşı'nda cepheden kaçmaları, eşkıyalık ve vurgunculuk yapmalarından dolayı, III. Ordu komutanlığının aldığı bir kararla lağv edilmiştir[16].

II. Meşrutiyet Döneminde Silahlı Kuvvetlerin ıslahı için bazı tedbirler alındı. 9 Temmuz 1910'da yayınlanan *"Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-ı Esasiye Nizâmnâmesi"*, ancak 1911 yılında yürürlüğe kondu ve 1913'e kadar yürürlükte kalabildi[17]. Bu nizamname ile Osmanlı ordusunda Batı ülkelerinde olduğu gibi modern askerî teşkilata geçilmiş oluyordu. Bu düzenlemelerin sonunda ordu komutanlıkları ve geniş karargâhlar kaldırılarak, yerlerine yetkileri daraltılmış ufak karargâhların teşkil edilmesi kararlaştırıldı. Balkan Savaşları'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, ordunun yeniden düzenlenmesi için 14 Şubat 1913'te *"Teşkilât-ı Umumiye-i Askeriye Nizâmnâmesi"*'ni neşretti; buna göre, kara ordusu dört ordu müfettişliği ile bağımsız kolordu ve tümenlerden meydana gelecekti[18]. Düşünülen bu yeni düzenleme, uygulamaya konulamadı. 1914 yılında I. Dünya Harbi seferberliğinin başlaması üzerine müfettişlikler lağvedilerek, ordu komutanlıklarının yeniden teşkili gündeme geldi. Türk ordusu bu yeni düzenleme ile dokuz orduya çıkarılmış ise de, her bir ordunun mevcudu bir barış kolordusu kadar dahi olamamıştı.

Ordunun mevcuduna bakıldığı zaman sayının şartlara göre artıp eksildiği dikkati çekmektedir. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında 544.000 kişiyi geçen kara ordusu[19], Balkan Savaşları sırasında 305.000 kişiye indirildi[20]. Bu eksilmenin sebepleri arasında, ordudaki tasfiye hareketinin olduğu kadar, askerin siyasîleşmesinin de etkisinin olduğunu belirtmek lâzımdır. Bilindiği gibi, büyük ümitleri beraberinde ge-

[15] Hamidiye Aşiret Süvari Alayları Nizamnâmesi için bk. *BOA. YEE.*, Kısım: 37, Evrak: 47/27,Zarf: 47, Karton: 113. Bilindiği gibi, Hamidiye Süvari Alayları Doğu Anadolu'da Ermeni mes'lesinin ortaya çıkışından sonra düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur. 1878 Yılından sonra müzminleşen bu mesele hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Mes'elesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984.

[16] Hamidiye Süvari Alayları hakkında geniş bilgi için bk. Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", *TD.*, Sayı: 32, İstanbul 1979, s. 427-480 ; Öte yandan Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde (1910) Hamidiye Hafif Süvari Alayları ismi *"Oğuz Alayları"* olarak değiştirilmesi teklif edilmiş; M.Şevket Paşa : *"...Güzel ama, söylene söylene Uyuz Alayları olur! En iyisi Aşiret Alayları olsun"* demiştir. Bk. Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul 1970, s.57.

[17] 1910 Tarihli bu düzenleme ile ordu komutanlıkları kaldırılıp yerlerine ordu müfettişlikleri kurulmuş, üçer piyade tümenli kuvvetli kolordular teşkil edilmiş, bir kolordunun 41.000 kişiyi bünyesinde barındırması gerektiği tesbit edilmiş ve müslim olsun gayr-ı müslim olsun herkesin askerlik vazifesini yapması şartı getirilmişti. Bk. *Düstûr*, II.Tertip, Dersaadet 1330, s. 30.

[18] 14 Şubat 1913 (1 Şubat 1329) tarihli ve gizli kayıtlı nizamnâme için bk. Askerî Müze Kütüphanesi nr: 5612 ; Ayrıca bk. Gn.Kur. ATASE Başkanlığı Yay., *Balkan Harbi* , c.II, Ankara 1993 (İkinci baskı), s. 80-152.

[19] II.Meşrutiyetin ilk yıllarında ordunun genel mevcudu 23.870 subay, 366.881 küçük zabit ve er, sefer zamanı bunlara ilave olunun 33 tümen redif efradı ile sayı 544.000'i buluyordu.Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi nr: A,1/69, Dolap:10, Göz:14 ; Gn.Kur. Harp Tarihi Bşk., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, (TSK.Tar.), c.III/6-1, Ankara 1971, s. 128-129.

[20] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi , 1912-1913 yıllarına ait 38 numaralı kuvve cetveli.

tiren ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan, yolsuzluklardan ve türlü buhranlardan kurtuluşun yakın olduğu inancını hakim kılan II. Meşrutiyet hareketi, ordunun mağlubiyetleri yanında ekonomik ve sosyal problemlerin artması ve Şark Meselesi'nin[21], yeniden güçlenmesi ile kısa sürede zaafa uğradı.

II. Meşrutiyet döneminde, orduda Enver Paşa ile birlikte yeni bir değişim rüzgârı esmeye başladı. Bu dönemin en önemli hadiselerinden birisi, Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey'in kısa sürede rütbeleri aşarak 4 Ocak 1914 tarihinde mirliva rütbesi ile Harbiye Nazırlığına getirilmesi oldu[22]. Ordunun dinamik ve bilgili komutanlar elinde yükselebileceğine inanan Paşa, kara ve deniz ordularında geniş ölçüde bir tasfiye hareketini başlattı[23]. Özellikle Balkan Savaşları'nda başarı gösteremeyen subay ve paşaların yaşlı, ehliyetsiz ve bilgisiz olanları emekliye sevk edildi[24]. Böylece orduda bir gençleştirme hareketi başlatıldığı gibi, bunun yanında ordunun siyaset dışı kalmasını temin edecek köklü tedbirlerin kaçınılmaz olarak ele alınması genç subaylarda bir inanç haline geldi[25].

Orduda kontrolü ele geçiren genç subaylar süratle kuruluş ve teşkilat düzenlemelerine giriştiler. Bu düzenlemelerde 1913 yılında Almanya ile yapılan askerî anlaşma muvacehesinde Osmanlı Devleti'nde hizmete giren Alman generali Liman Von Sanders'in de payının olduğu bir gerçekti. Yapılan bu düzenlemelerle ilk önce ordunun sayıca arttırılması fikri gündeme geldi. Kamil Paşa'nın sadareti sırasında 292.291 kişi civarında olan Osmanlı orduları[26], Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde vazifeye başlamasından itibaren sayıca arttırılması çareleri aranmağa başlandı. Ordu genel olarak her biri üçer tümenli kolordulardan, tümenler de üçer piyade ve birer topçu alayı ve diğer sınıflardan ibaret bağlı birliklerden teşkil edilecekti. Tasarlanan bu kadroların tamamlanabilmesi için 450.000 kişiye ihtiyaç vardı. Halbuki ordunun iaşe kadrosu ise 200.000'i geçmemekte idi[27]. Bu yüzden eldeki imkânlar mümkün olduğunca arttırılıp en iyi şekilde kullanılacaktı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bu durumda kısmî birtakım tedbirlerle birlik mevcutlarını ve seferî kadroları yükseltmeye çalıştı. Bu arada 2 Ağustos 1914'te imzalanan Türk-Al-

[21] Şark Meselesi hakkında geniş bilgi için bk. Edouard Driault, *Şark Meselesi*, (Çev.Nazif), İstanbul 1328, s. 17-19.

[22] *BOA. DUİT.*, nr:4, Evrak: 760, s.6 ; Ayrıca bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* , c.II, İstanbul 1981 (İkinci baskı), s. 430 ; Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına tayini esnasında cereyan eden faaliyetler için bk. M.Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 42-44.

[23] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1984 (Üçüncü baskı), s. 111.

[24] Feroz Ahmet , *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev.N.Ülken), İstanbul 1986, s. 240.

[25] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hz.Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 200 ; Ali Fethi Okyar, genç subaylık yıllarında da ordunun siyasetle uğraşmaması gerektiğini savunuyor ve bu yolda yazılar yazıyordu. Bk. Erkân-ı Harp Binbaşısı Ali Fethi, "İnkılâb-ı Âhir ve Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", *Asker Mecmuası*, İstanbul 1324, s. 133-137.

[26] Kâmil Paşa'nın sadareti (Kısım 1912-Ocak 1913) döneminde nizamiye ordusu mevcudu 222.512, bahriye 18.191, topçu 10.908, jandarma da 40.680 kişi olarak tesbit edilmiştir. Bk. *BOA. YEE.*, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı , Ds: 86/37, Nr: 3626.

[27] *TSK.Tar.*, c.III/6-1, s. 221.

man askerî ittifak antlaşmasından bir gün sonra genel seferberlik ilan edildi[28]. Osmanlı Devleti savaşa girince, savaş gereği Almanların etkisi ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın sınırsız istekleri, ordunun genel kuruluşunda birtakım değişiklikler yapılmasını zorunlu kıldı[29]. I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı cepheleri artıp istekler çoğaldıkça, orduların adedini arttırmakla her şeyi çözebileceğine inanan Osmanlı Genelkurmayı yanılgısını ancak harbin sonunda anlayabildi.

Öte yandan, modern anlamda ordunun teşkilat ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler, zabitlerin görevlerini standartlaştırdığı gibi, malî, idarî görev ve yetkileri kaldırdı ve bunları sadece askerî alanla sınırlandırdı. Harbiye Mektebinde verilen eğitimle beraber, batı kültürü artık sınırlı kaynaklarla da olsa, zabit adaylarının ilgisini çekmeye başladı. Ordunun geniş ölçüde kalkınmasını sağlamak maksadıyla daha başka çarelere de başvuruldu. Bilhassa Avrupa'nın askerî alanda ileri durumda olan ülkelerine hem eğitim-öğretim yapmak, hem de yenilikleri takip etmek amacıyla subaylar gönderilmesi kararlaştırıldı[30]. Değişik Avrupa ülkelerine eğitim için subay gönderilmesi, sırf Avrupa devletlerine hoş görünmek ve Almanya'ya yanaşılmadığı hissini vermek hedefini güdüyordu. Avrupa ülkelerinde tahsil gören subaylar, modern siyasî fikirleri, hürriyet ve eşitlik, vatan sevgisi ve devlet şuuru gibi değerlerin kaçınılmaz olarak etkisi altında kaldı. Osmanlı aydınlarının yıkılmakta olan devletin kurtarılmasını hedefleyen fikir ve düşünceleri, subayları da etkileyerek siyasî ortama atılmalarına sebep oldu. Osmanlı ordusunun siyasîleşmesinde 1880'lerden 1920'lere uzanan ve son derece değişken, hareketli ve sarsıcı bir dönem olarak adlandırılan kırk yıllık bir tarih sürecinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Öte yandan, adı geçen dönemin sosyal, iktisadî ve askerî buhranları içerisinde sürüklenen Osmanlı subayı, bir dizi içtimaî şokun ürünüdür[31]. Bu dönemde askerî öğrenciler ve genç subaylar arasında çeşitli fikirler hatta materyalist cereyanların varlığı bile dikkati çekmektedir[32]. Neticede, modernleşme sürecinde ordu değişirken, subayların da bu değişimden nasibini alması kaçınılmazdı. Bu geçiş döneminde neferler de siyasî ortama girmeye başladı.

Batılılaşma hamlesinin devlet tarafından ele alınıp uygulanmasına disiplinli askerî kadrodan başlanması, imparatorluğun gerçek manada aydınlarının askerlerden meydana gelmesine yol açtı. Ordunun tüm gücünün silaha dayanmakta aranmasına son verilip kafa yapısının, düşüncelerinin olgunlaştırılmasına itina gös-

[28] Joseph Pamiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü "1914-1918 I.Dünya Savaşı"*, (Çev.Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 65.

[29] Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, I.Dünya Savaşına girişimizi anlatırken Enver Paşa'yı da şu şekilde tasvir eder: *"...En azılı deliler kadar hayalî, oldukça gabî ve hayli cahil olan Enver'in azim ve kanaati ve buna kuvvet veren yalancı şöhreti, bu bedbaht milleti tekrar savaşa sürükledi. Bu çocuk, kendisinden çok zeki adamları ve hatta yalancı şöhretinin yaratıcılarını bile aldattı."*, Bk., *Feryadım* , c.I, İstanbul 1992, s.185-186.

[30] *Düstûr*, İkinci Tertip, I, s.108 ; *TV.*, nr: 821, 30 Nisan 1325.

[31] Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992, s. 25.

[32] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c.I, (Yay.Hz. A.Dilipak), İstanbul 1992, s. 96-99 ve 113-117.

terildi. Harbiye Mektebinde hürriyetçi fikirlere mensup öğretmenlerin;"*...Bu ülkede aydın kişiler komitesine muhtacız*"[33] telkinleri ile eğitilen; düşündükleri ideal topluma, Sultan Abdülhamit devri toplumunun uymadığını, kendilerini içtimaî bir tabip hüviyeti ile devletin kurtarıcıları olarak gören[34] subay adaylarının fikirleri, batı etiketli kültürle tam bir tarih şuuruna ulaşamamış, içinde yaşadığı topluma yabancılaşmıştı[35]. Bütün bunlara rağmen bu girişimler, çok geçmeden semeresini vermiş, orduda ileriyi görebilen düşünce yapısına sahip bir kadro oluşmuştu. Bunun ispatını II.Meşrutiyetin ilanında ordunun oynadığı rolde ve askerî tıbbiye öğrencilerinin kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyetinde bulmak mümkündür. Nitekim, Genç Türklerin kurdukları İttihat ve Terakkî Cemiyeti[36], büyük ölçüde ordu mensuplarınca destekleniyordu. XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Makedonya Meselesinden dolayı[37], büyük devletlerin yaptıkları baskılar[38], Osmanlı idarecileri tarafından reddedilince Avrupa ve Amerikan kamuoyları Türkler aleyhine çevrilmiş oldu[39]. Reval Mülâkatında[40] büyük devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine aldıkları kararlar protesto edildiği gibi[41], bu durum İttihat ve Terakkî Cemiyetini son derecede endişeye düşürdü. III.Ordunun büyük ölçüde desteğini sağlamış olan cemiyet, -rejim değiştirerek büyük devletlerin baskısının azaltılabileceği düşüncesi ile- bir hükûmet darbesi yaparak meşrutiyeti ilan etmek için[42], bütün gücü ile harekete geçti[43].

[33] Asım Gündüz, *Hatıralarım* , (Hz. İhsan Ilgar), İstanbul 1973, s. 21-22.

[34] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908* , İstanbul 1983, s. 16-17.

[35] Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul Tarihsiz, s. 15.

[36] İttihat ve Terakkî Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* , c.I, İstanbul 1984, s. 19-37 ; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985, s. 173-202 ; Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakkî*, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul 1986, s. 17-36.

[37] Makedonya Meselesi, büyük devletlerin Balkanlarda kalan son Osmanlı topraklarını da almak amacıyla sun'i olarak ihdas ettikleri bir problemdi. Özellikle bu konu hakkında son dönemlerde pek çok araştırma eser kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk., Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992; Güler Kıvrak, *Makedonya Meselesi*, M. Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1997. Ayrıca tarafımızdan da o dönemde kaleme alınmış olan bir vesika değerlendirilmiştir. Bk. Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy:61, Ağustos 1989, s. 85-106.

[38] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.I/1, Ankara 1983, s. 183-185 ;Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s. 84.

[39] *BOA. YEE.*, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı nr: 3136, Ds: 86/32.

[40] 8-9 Haziran 1908'de İngiltere ve Rusya delegeleri Reval'de bir görüşme yaparak Makedonya ve Boğazlar konusunda bir takım gizli kararlar alarak Osmanlı idarecilerini endişeye düşürmüşlerdi. Bk. M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966, s. 271 ; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu, (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981, s. 58.*

[41] Ali Cevat Bey, *II.Meşrutiyetin İlanı ve 31Mart Hadisesi* , (Yay.Hz. Faik Reşit Unat), Ankara 1983, s.158.

[42] C.R. Buxton, *Turkey In Revolution*, London 1909, s. 53-54 ; Sir Edward Pears, *Forty Years In Constantinople*, London 1916, s. 287.

[43] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî*, İstanbul 1948, s. 248-249.

Avrupa'da, Osmanlı Devleti aleyhine cereyan eden bu siyasî gelişmeler, ordu mensuplarının siyasî fırkalara daha fazla sempati duymalarına imkân tanıdı. Memleketin içinde bulunduğu kötü talihinin ancak siyasî yollarla çözümleneceği fikri, subayların İttihat ve Terakkî Cemiyetine yönelmelerini hızlandırdı[44]. Meşrutiyetin ilânından on gün evvel saraya bir telgraf çeken Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, III. Ordu subaylarının hemen hepsinin cemiyet ile alakası olduğunu yazıyor, siyasî suçlardan dolayı tutuklu bulunan subayların bırakılmasını istiyordu[45]. Cemiyet ve ordu meşrutiyetin yeniden ilanı ile bütün problemlerin hallolunacağı görüşünde idi. Bu fikirden hareketle II. Abdülhamit idaresine karşı ilk fiilî hareket, III. Ordu subaylarından Resneli Niyazi Bey tarafından başlatıldı[46]; saraya çekilen telgraflarda anayasanın yürürlüğe konması istendi[47]. III. Ordu ve Rumeli halkı tarafından bu hareket tasvip görünce, cemiyet kendiliğinden meşrutiyeti ilan etti; bunun üzerine II. Abdülhamit anayasayı yürürlüğe koymak mecburiyetinde kaldı[48]. Sırtını orduya dayayan cemiyet, bütün devlet işlerine el atmaya başlayınca, saray-hükûmet-cemiyet arasında mücadele birtakım bunalımlara yol açtı. Cemiyet tarafından *"meşrutiyet bekçisi, koruyucusu"* ilân edilen III. Ordu tamamen siyasîleşmiş oldu.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra birçok subayın siyasî faaliyetlere devamda ısrarlı olması, ordudaki disiplin ve hiyerarşi anlayışını sarstı. Ordunun siyasetle uğraşması İttihad ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefetin giderek güçlenmesine sebep oldu. II. Meşrutiyetin ilânını takip eden dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Ahmet İzzet Paşa, askerî teşkilatta köklü düzenlemeleri gerçekleştirmek için önemli kararların alınıp uygulamaya geçirilmesi için büyük çabalar sarfetti[49] Bu arada ordudaki mektepli subayların artması[50], II. Meşrutiyet'i takip eden dönemde yeni bir düzenlemeye gidilmesine sebep oldu. Alaylı tabir olunan[51] subayların ten-

[44] Bu sırada Harbiye Nezareti ise ordu mensuplarının siyasetten ayrılmasını istiyor ve bu yolda sık sık emirler yayınlıyordu. Bk. *TV.*, nr: 136, 15 Şubat 1324.

[45] İ.Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında II.Meşrutiyet Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, XX/70, Ankara 1955, s. 135.

[46] Resneli Niyazi, 200 kadar gönüllü askeri ile 3 Temmuz 1908 dağa çıkarak Meşrutiyetin yürürlüğe konmasını istemişti. Bk. Kolağası Resneli Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul 1326, s. 73.

[47] *BOA. YEE.*, Kısım:23, Evrak: 2046, Zarf: 12, Karton: 71 ; Ayrıca bk. İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul 1972, s. 360-361.

[48] Yusuf Hikmet Bayur, *Aynı eser*, c.I/2, s. 20-21 ; Danişment, *Aynı eser*, s. 356; Ahmet İzzet Paşa da hatıralarında meşrutiyetin ilanının büyük ümitleri beraberinde getirdiğini ifade eder, bk., Ahmet İzzet Paşa, "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam* nr: 3433, 3 Mayıs 1928.

[49] Ahmet İzzet Paşa, "Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam Gazetesi*, 23 Mayıs 1928, sy: 3453; ayrıca geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Ankara 1997, s. 18-25.

[50] II.Abdülhamid'in ilk yıllarında ordudaki mektepli subayların sayısı 3.000 iken, ihtilaflı da olsa en az yarım milyonluk bir ordu için bu sayı çok azdı. Bk. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, İstanbul 1967, s. 107.

[51] Ordudaki hizmeti neferlikle başlayıp gösterdiği liyakat üzerine rütbe alarak subay kadrosuna geçirilmiş, çoğu okuma yazma bilmeyen, pratik uygulamalarıyla veya sadakati ile tanınmış bir tür Osmanlı zabitidir.

sikat yoluyla tasfiyeleri *"mektepli-alaylı"* çatışmasını da beraberinde getirdi[52]. Alaylı subayların İttihat Terakki Cemiyetine mensup subaylar tarafından dışlanarak ordudan atılması, onların muhalefet saflarına geçmesine sebep oldu. Bu sırada muhalefeti temsil eden ve alaylıları da yanına çekmeye çalışan en güçlü siyasî teşkilatlanma Derviş Vahdeti tarafından kurulmuştu. Derviş Vahdeti, dinî duyguları da kullanarak küstürülmüş ordu mensuplarını yanına çekmekte gecikmedi. Volkan Gazetesi yaptığı yayınlarla, dinî duyguları ön plana çıkartıyor ve özellikle sivil kesimdeki dindar olarak tanımlanan kitleler üzerinde etkili oluyordu. Volkan'ın bu tür yayınları kısa sürede irtica'ın tüm başkent ve civarına yayılmasına zemin hazırladı. Nitekim, Osmanlı ordusunun siyasetle içli dışlı olması basında sık sık tenkit edildiği gibi[53], II. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey de, siyasetin ordu efradı ile zabitânın arasını açtığını, Osmanlı Devleti gibi ordusundan başka dayanağı olmayan bir devlet için bu ayrılığın kötü sonuçlar doğuracağını belirtiyordu[54]. Öte yandan, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin tavsiyeleri de fayda vermeyince 31 Mart Olayı patlak verdi[55]. Bu olayın bastırılması için gönderilen Hareket Ordusu[56], İstanbul'a girdikten sonra bir hükûmet darbesi ile cemiyetin zedelenmiş olan itibarına yeniden kavuşmasını sağladı. Bu olaydan sonra ordu, artık siyasetin kilit noktasını oluşturmaya başladı. Kamuoyunun ve muhalefetin tepkisini biraz olsun azaltabileceği düşüncesi ile yola çıkan Hareket Ordusu Komutanlığı, ordudan yapılan bu ihraçların bir kanuna uydurulmasını gerekli görerek[57], Meclis-i Meb'usan'ın bir *"Tasfiye-i Rüteb Kanûnu"*nu çıkarmasını sağladı[58]. Bu kanunla ordu mensupları ikiye bölündü: Tasfiyeye tabi tutulanlar ve tamamen emekli maaşı dahi bağlanmayıp ordudan ilgileri kesilenler[59]. Aynı şekilde rütbelerde de yeni düzenlemeler yapıldı[60], bir çok subayın rütbeleri indirildi[61]. Çoğunluğu II.Abdülhamit taraftarı olarak bilinen alaylı subayların bu kanuna dayanarak ordudan ihraçları[62], orduda yükselme istidadı gösteren erbaşlar da dahil olmak üzere,

[52] Geniş bilgi için bk. Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s. 20-21.

[53] *İkdam* nr: 5340, 7 Nisan 1909 tarihli nüshasında ordunun siyasetle iştigal etmesi tenkit edilirken şöyle deniyordu: *"...Ordunun siyasiyat ile meşgul olması zaaf-ı milliyi husule getirecek en muzır sebeplerden ma'dud olduğu cihetle bu mazeretin ordumuzdan refi için pek çok vesaya-yı halisanede bulunulduğu halde yine bazı taraflarda bu nokta-i mühimmeye riayet edilmediği görülüyor."*

[54] Ali Cevat Bey, *Aynı eser*, s. 23-24.

[55] Geniş bilgi için bk. Sina Akşin, *31Mart Olayı*, İstanbul 1972, s. 40-65.

[56] Hareket Ordusunun faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Zekeriya Türkmen, *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

[57] *BOA. BEO.*, Meclis-i Meb'usan Giden nr: 266309.

[58] Tasfiye-i Rüteb Kanunu, 25 Temmuz 1325/7 Ağustos 1909 tarihlidir. Bk. *Düstûr*, Tertib-i Sani, c.I. Dersaadet 1329, s. 421.

[59] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 9-3411, Kls: 14, Ds: 71, F: 1-39.

[60] *Düstûr*, Aynı cilt, s. 324 ; *TV.*, nr: 718, 28 Aralık 1326.

[61] Ali Cevat Bey, *Aynı eser*, s. 68, dipnot 2 ; Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*, c.I, (Yay. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1992, s. 45-46.

[62] Alaylı subay askerlik vazifesi için orduya girip de gösterdiği kabiliyet ve çalışkanlığı ile temayüz eden ve rütbe alan zabitlere denir. Bunlar mevcut olan iktidarın (Padişahın), ordu kademesindeki mu-

tüm alaylıların İttihad ve Terakki Cemiyeti ve onun belkemiği mesabesinde olan mektepli subaylara düşman olmalarına sebep oldu[63]. Öte yandan dönemin padişahı Sultan V.Mehmet Reşat ise, askerlerin itaatkâr olmalarını, siyasetten uzak durarak -ordunun siyaset içerisinde yüzdüğünden âdeta habersizcesine- kanun ve nizamlara uymalarını tavsiye ediyordu[64].

İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından siyasetin içine çekilen ordu; sosyal, siyasî ve psikolojik şartlar bakımından plolitikaya tamamen uyum sağlamış oldu. Rumeli'de bulunan III.Ordu, siyasî beklentilerin askerî kuvvetle birleştirilmiş şekli olarak rejimin âdeta güvencesi niteliğinde idi. Ordunun siyasete bulaşmasından sonra bu defa askerlerle siviller arasında farklı bir bakış açısı belirmeğe başladığı gibi, asker-sivil mesafesi giderek açıldı[65]. Bnb.Ali Fethi (Okyar) Bey ise bu sırada *Asker Mecmuası*'nda yazdığı makalesinde askerlerin politika ile uğraşmamaları gerektiğini belirttikten sonra, askerî vazifelere siyasî işlerin karıştırılmamasını tavsiye ediyor ve siyasî mücadeleye atılan bir askerin aslî görevini layıkıyla yerine getiremeyeceğini açıklıyordu[66]. Subayların siyasîleşmesinde etkili olan unsurlar ise malî şikayetler[67], terfi şikayetleri[68], psikolojik rahatsızlıklar[69] ve asker-sivil kıyaslaması şeklinde sıralanıyordu[70].

Kuruluşundan beri ordu ile ilgisini izah etmekte güçlüklerle karşılaşan İttihad ve Terakki Cemiyeti, haklı olarak *"İttihat ve Terakkî Cemiyetinin ordusundan çok, ordunun İttihat ve Terakkî Cemiyeti"*[71] görüntüsünden kurtulamadı. Niyazi Berke-

---

hafızları idi. Çoğunluğunun tahsili dahi olmayan alaylı subaylar mekteplilerle devamlı çatışma halinde idiler.

[63] Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*,, s. 123-124 ; Bu sırada alaylıların kadro haricine çıkarılmasının getirdiği tartışmalara dönemin Harbiye Nazırı Salih Paşa şöyle cevap veriyordu: *"...Ordu içinde mektepli olsun, alaylı olsun bütün ümera ve zabitanın ilmen, ahlâken, disiplin ve kapasite bakımından bir değerlendirmeye tabi tutularak alaylılar yanında mektepliler de açığı alınmıştır."* Bk. *BOA. BEO.*, Meclis-i Meb'san Giden nr: 266180; *BOA. BEO.*, Harbiye Gelen nr: 265280.

[64] Sultan Mehmet Reşat, 29 Mayıs 1909 tarihli nutkunda meşrutiyetin ilk hükümdarı olduğunu, kanunlara sadık kalacağını ve memleketin menfaati için her türlü sebebe başvuracağını ifade etmekte idi. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 9-3411, Kls: 71, Ds: 13-A, F: 1-14 ; Bu nutk basında da yayınlanmıştır. Bk. *TV.*, nr: 266, 17 Mayıs 1325.

[65] Yzb.Hamdi, "Şikayet", *Asker*, Sy:16, İstanbul 1324, s. 167-176.

[66] Bnb.Ali Fethi, "İnkılâb-ı Âhirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", *Asker*, İstanbul 1324, s. 124.

[67] Ahmet Refik, *İnkılâb-ı Âzim 10 Temmuz 1324* , Dersaadet 1324, s. 64-65 ; Nizamettin Delilbaş, *Hatıralarım* , İstanbul 1946, s. 61 ; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet: Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, İstanbul 1989 (İkinci Baskı), s. 46.

[68] Resneli Niyazi, *Aynı eser*, s. 33 ; Delilbaş , *Aynı eser*, s. 61 ; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* , İstanbul 1990, s. 135 ; E.E.Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (Çev. Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 136.

[69] Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet* , İzmir 1944, s. 69 ; Asaf Tugay, *İbret* , Ks.II, İstanbul 1962, s. 231.

[70] Yzb. Hamdi, *Aynı makale*, s. 167 vd. ; Bnb.Ali Fethi, *Ayni makale*, s. 127 ; Tahsin Paşa, *Aynı eser*, s. 136; Y.Hikmet Bayur, *Aynı eser*, c.I/1, ys. 435.

[71] M.Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa* , İstanbul 1989, s. 11.

s'e göre, cemiyetin asıl önemli unsurunu oluşturanlar idealist Osmanlı toplumunun önde gelenleri idiler ve hiçbiri çoğunluğu temsil etmiyorlardı. Tek güçleri vardı. O da ordu idi[72]. Cemiyetin orduya bağımlılığı ilk günlerin coşkulu atmosferinde, tantanalı bir tarzda inkılâp edebiyatına da kaydediliyordu[73].

Öte yandan Balkan Savaşları öncesinde cemiyet önderleriyle, ordu hıyerarşisinin tepesinde yer alan yüksek rütbeliler arasında kurumlaşmış emir komuta zincirine uymayan bir gerginlik su yüzüne çıkmaya başladı[74]. Bu disiplinsizliğe ordunun dayanması mümkün değildi. Ordu-cemiyet iç içeliği daha ziyade ordu hıyerarşisinden gelen eleştirilerle tartışmaya açıldı; hele Balkan Savaşları'ndaki bozgundan sonra bu tenkitler giderek artmaya başladı[75]. Gerçi, bu eleştirilerden birkaç yıl önce, 1909 yılı Ekim ayında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde, ordu-cemiyet ilişkileri ilk defa bir problem şeklinde ele alındı ve ordunun politika yapmasının mahzurlu olduğu ileri sürüldü. Nitekim, bu fikirler kabul görmedi ve ordunun siyasetten ayrılmasını ileri süren subaylar merkezden uzak bölgelere tayin ettirilerek susturulmaya çalışıldı[76]. Bu arada cemiyete mensup subaylar arasındaki dayanışma[77], memnun olmayan dışlanan kitlenin belirgin bir kuvvet haline gelmesine sebep oldu.

Bütün bu gelişmeler olurken İttihad ve Terakki Cemiyetinin basındaki en önemli sözcüsü konumunda bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın) ise, Tanin gazetesinde neşrettiği bir makalesinde, cemiyet - ordu ilişkisini meşrutiyet rejiminin muhafazası noktasından hareketle açıklamaya çalışıyordu[78]. Orduyu rejimin bekçisi olarak değerlendiren bu görüş, daha uzun yıllar boyunca ordunun politikaya bakışında değişmez bir fikir olarak kalacaktı. Bu noktada cemiyetin, ordunun siyasete karışmasında önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Cemiyet, asker üyeleri arasında bir de fedailer zümresi oluşturarak, her krizde bunları ön safa çıkararak iktidar yolunu açık tutmakta idi[79]. Bilindiği gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti, fedaileri vasıtasıyla gerçekleştirdiği siyasî cinayetlerle iç politikada çirkin

[72] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* , İstanbul Doğu-Batı Yayınevi Tarihsiz, s. 397.

[73] Cemil, *Mahşerde Bir Hutbe: Tarihçe-i İnkılâp* , İstanbul 1331, s. 10-11'de; *"...Evlâd-ı vatandan ve bir çok hamiyyetli mücahitler birleşip İttihat ve Terakkî Cemiyeti namıyla mukaddes ve mübeccel bir cemiyet kurup şanlı ordumuzun dahi himmetiyle Kanun-ı Esasîmizi istirdat ettiler."*; öte yandan Osman Senaî, "Üçüncü Orduya Selam", (*Asker* , Sy:1, İstanbul 1324, s. 5) adlı makalesinde; *"...Zabitanımız bu Cemiyet-i İttihadiyeye dehaletle onun icra-yı âmâline canıyla, silahıyla muavenet edeceklerine söz verdiler."* diyordu. Cemiyet, siyasî hayatta ordunun desteğinden mahrum kalınca siyasete karışmama edebiyatına başlıyordu. Bk. Hasan Sadi (Birkök), *İttihat ve Terakkînin İflası* , İstanbul 1328, s. 9.

[74] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969, s. 77.

[75] Ordu hakkındaki şikayetler için bk. Ahmet Hamdi, *Türk Ordusunun Esbab-ı Mağlubiyeti ve Arnavutlar*, Mısır 1329, s. 5.

[76] Falih Rıfkı, *Aynı eser*, s. 59 ; İsmet İnönü, *Hatıralar* , (Hz. Sabahattin Selek), İstanbul 1985, s. 55.

[77] Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 160-161.

[78] *Tanin* nr: 412, 13 T.evvel 1325.

[79] Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık* , (Çev.Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s.96.

bir çığır açmıştı[80]. Orduyu siyasete sokmanın zaruri akıbeti, ordu içinde sivrilen bir kuvvetin günün birinde büsbütün memleket yönetimini ele almasına sebep oldu[81]. İttihad ve Terakki Cemiyetinin ne olursa olsun askerleri fırka içinde tutma kararındaki ısrarı, cemiyetin orduya bağımlılığının en önemli göstergesi idi[82]. Kısacası cemiyet, 1908-1918 yılları arasında ismini ordu ile özdeşleştirmiş durumda idi.

Bu arada 1912 yılında çıkan Arnavutluk İsyanı, siyasî muhalefet ve ordu arasında gelişen ilişkileri su yüzüne çıkaran bir hadise oldu[83]. Seçimlerdeki yolsuzluklar muhalefeti bütün gücü ile iktidarı elinde bulunduranlara karşı yöneltmişti[84]. Arnavutluk İsyanı, siyasî muhalefetin orduyla olan ilişkilerini artırırken, Arnavut asıllı zabitler harekete geçerek hükûmetten birtakım taleplerde bulundu[85]. Bu hareket, hükûmetin siyasî ağırlığını sarstığı gibi, Küçük Sait Paşa'nın[86] istifasına sebep oldu, İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri arasında da maneviyat kırıcı bir etki uyandırdı[87]. Arnavutluk İsyanının bir sonucu olarak kabul edilen *"Halâskâr Zabitân Hareketi"*, Osmanlı ordusunun gündelik siyasetle en yoğun iç içe olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Nitekim, ittihatçı subayların özlük haklarını elde etmede gördükleri kolaylık, itibar ve nüfûz sahibi olmaları sonucu, ortaya çıkan imtiyazlı zabitler grubuna tepki olarak Halâskâr Zabitan Grubunun doğduğu anlaşılmaktadır[88]. Grup mensupları arasında, Tasfiye-i Rüteb Kanunu sonucu mağdur durumda kalan zabitlerin varlığı dikkat çekicidir[89]. Bu arada siyasî sistemdeki tıkanıklık askerî bir komite faaliyeti ile aşılmaya çalışılacaktı.

Bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Halâskâr Zabitan Grubunun amacı, İttihad ve Terakki Cemiyetinin gayr-ı meşru hükûmet ve meclisinin iktidarını yık-

[80] İ(brahim)H(ilmi)Ç(ığıraçan), *Türkiye'de İntihap Usulleri ve Parti Mücadeleleri*, İstanbul 1946, s. 13 ; Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakkî*, İstanbul 1975, s. 395 vd.

[81] Muhittin Birgen, "İttihat ve Terakkîde On Sene", *Son Posta*, 24 *1*.Teşrin 1936.

[82] "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", *Hayat Tarih Dergisi*, Sy:10, 27 Şubat 1964, s. 15.

[83] Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk ısyanı karşısındaki tavrı son derece katıdır. Ahmet İzzet Paşa bu durumu anılarında dile getirirken, Mahmut Şevket Paşa'nın kendisine itidal tavsiye edilmesine rağmen, *"kardeş bunlar dayaksız olmaz"* cevabıyla karşılaştığını belirtir. Ahmet İzzet Paşa hükûmetin Arnavutluk harekâtında olduğu gibi Yemen'de de yanlış hareket ettiğini açıklamaktadır. Bk., Ahmet İzzet Paşa, "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam*, nr: 3441-3442, 11-12 Mayıs 1928.

[84] Şehbender-zâde Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası*, Kostantiniyye 1331, s. 32.

[85] *MMZC.*, Sene 1328/1912, D:II, 23.İçtima, c.VI, s. 183; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* , s. 302 ; Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* , c. III, İstanbul 1988, s. 322 ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* , c.II, s. 1089.

[86] Küçük Sait Paşa ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Zekeriya Kurşun, *Küçük Sait Paşa : Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri 1838-1914* , M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi , İstanbul 1991.

[87] *MMZC.*, c.VI, s. 683 ; *Tanin* nr: 1418, 8 Ağustos 1328, Asaf Tugay, *Aynı eser*, s. 72.

[88] Tunaya, *Aynı eser*, c.I, s. 313-336 ; Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakkî 1908-1914*, (Çev.Nuran Ülken), İstanbul 1971, s. 131-132 ; Asaf Tugay, *Aynı eser*, s. 60-64 ; Yusuf Hikmet Bayur, *Aynı eser*, c.II/1, s. 249.

[89] Cafer Tayyar (Eğilmez Paşa), *Vesaik-i Resmiyeye Müstenid Arnavutluk Harekâtı*, Bursa 1334, s. 35'de pek çok subayın siyasete bulaştığını ifade eder. Ayrıca bk. Samih Nafiz Tansu, (Anlatan Galip Vardar), *İttihat ve Terakkî İçinden Dönenler* , İstanbul 1960, s. 88-89.

mak, serbest seçimlerle meşru olan anayasayı yürürlüğe koymaktı. İşin ilginç yanı, Meşrutiyet devrindeki bütün muhalefet partileri gibi, bu askerî ihtilalci grup da ordunun politikadan çekilmesini istiyordu. Şüphesiz ordu, yine ordunun bozduğunu onarmak zorunda kalabilirdi; daha sonra hükûmeti politikacılar ve memurlara bırakıp asli görevine dönebilirdi. Grup bu ilkeye bağlı kalarak hiçbir sivil üye kabul etmediği gibi, üyelerinin hiç birinin devlet memuriyeti kabul etmesine izin vermedi[90]. Programlarında bu fikirlerin olmasına rağmen, Halâskâr Zabitân hareketi mensupları şaşırtıcı bir şekilde siyasete müdahale ettiler[91]. Nitekim, 1912 yılı Temmuz ayında aktif siyaseti başlatan Halâskâr Zabitân Grubu, birtakım tehditlerde bulunduktan sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin istifasını istedi[92]. Bu arada Halâskâr Zabitan Grubu 25 Temmuz 1912'de meşru bir kuruluş izlenimi ile program ve beyannamesini neşretti[93]. Bu beyannâmede özetle, meşrutiyete sadık kalınmadığından devletin itibarının sarsıldığı ve bu yüzden orduya görev düştüğü belirtiliyordu. Beyannamede yer alan görüşlere bakılırsa ittihatçı bir subay ile halâskâr bir zabit arasında dünya görüşü, entelektüel seviye ve mantık yürütme açısından büyük bir fark yoktur. Onları muhalif cereyanlara iten içtihat farklılıklarından doğan küçük âmillerdi[94]. Halâskâr Zabitân Grubu'nun, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakından bir ilişkisi olmasa bile, uzaktan bağlantılarının olabileceği kanaati hakimdi[95]. Halâskâr Zabitân hareketinin en vahim sonuçlarından birisi, ordunun tekrar siyasete karışması yanında ordu içindeki kamplaşmanın iyice belirginleşmesi oldu. İki grup arasındaki farklılık zabitlerden erlere kadar yansıdığı gibi, birbirlerine düşman nazarıyla bakmalarına sebep oldu. Bunun sonucunda siyasî gerekçelerle ordunun önemli mevkilerine tecrübesiz kişilerin getirilmesi ordunun zaafını arttırdı.

Meşrutiyetin ilânında en önemli rolü oynayan bir güç olan Osmanlı ordusunun siyasî cereyandan kendini uzaklaştırması oldukça zordu. Siyasî hayattaki gelişmeler ordudaki yüksek rütbeli subaylardan başlayarak, erbaş ve erlere kadar siyasî beklenti ve ümitlerin hızla yayıldığını göstermekte idi. Ordunun üst düzeyinde odaklaşan ve çatışmayı giderek arttıran siyasî görüş farklılıkları, 1911'deki Trablusgarp Savaşı ve 17 Ekim 1912'de başlayıp 1913 yılına kadar sarkan Balkan Savaşları'nda olumsuz etkilerini göstermeye başladı[96]. Osmanlı Devleti siyasî ve askerî açıdan birlik ve beraberliğe en şiddetle ihtiyaç duyduğu bir anda bu savaşlara girdi. İttihad

[90] Tunaya, *Aynı eser*, c. I, s. 337-340.

[91] Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası; II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990, s. 167.

[92] Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1965, s. 318.

[93] Beyanname metni için bk. *MMZC.*, c.VI, s. 722 ; *MAZC.*, 1327-1330, D:II, s: 1, 25.içtima, s. 224 ; *TV.*, nr: 1181, 5 Temmuz 1328 ; *Sabah, İkdam*, 12 Temmuz 1328 ; Tunaya, *Aynı eser*, c.I, s. 337-344.

[94] Ahmet Turan Alkan, *Aynı eser*, s. 139.

[95] Feroz Ahmet , Halâskâr Zabitan Grubunun , Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilişkisi olduğu kanaatindedir. Bk. *İttihat ve Terakki*, s. 165-166; Ayrıca bk. Macit Adil, *İşlerin İçyüzü*, İstanbul Tarihsiz, s. 9.

[96] *BOA. DH.KMS.*, Ds: 63/25, 9 Şevval 1331.

ve Terakki Cemiyetinin lider kadrosu ise kamuoyunu harekete geçirecek savaş çığırtkanlığına çoktan başlamıştı[97]. İttihad ve Terakki Cemiyeti yanlısı basında harp arzusunu kamçılayıcı yazılar yanında[98], ordunun tenkit edilecek noktaları pek çoktu: Ordunun sevk ve idaresi, donanımı, moral durumu ve savaş kabiliyeti. Halbuki basında ve kamuoyunda oluşan atmosfer oldukça iyimserdi. Bu iyimserlik yabancı gözlemcilerde de mevcuttu[99]. Nitekim dönemin sadrazamı Küçük Sait Paşa, ordunun siyasî telkinler ve bölünmeler sonucu gücünden çok şeyler yitirdiğini görünce, *"Ben, ordunun bu derekeye geldiğini bilmiyordum."*[100] derken, içinde bulunduğu zor durumu izah etmekte güçlük çekiyordu. İşte Balkan Savaşı arefesinde, ordunun siyasî gruplaşmadan dolayı büyük bir zaaf içinde bulunduğu anlaşılıyordu[101].

Yukarıda izah edilmeye çalışılan zaafiyetten başka, Osmanlı ordusunda askerlerin zabitlere bağlılığı, zabitlerin maiyetlerine olan güveni kırıldığı gibi, emniyetsizlik her iki tarafı da mânen birbirinden ayırdı. Bazı birliklerde neferlerin hizmet süreleri dolduğu halde terhis edilmeyişleri isyanlara sebep oldu. Orduyu zaafa uğratan bir diğer konu da, Avrupa'nın Balkan Savaşına izin vermeyeceği görüşünden hareketle 100.000 civarında askerin terhis edilmesiydi[102]. Nitekim savaş çıkınca ordu tuhaf bir durumda kaldı. Tecrübeli askerler terhis edilirken, yeni alınan kıt'alar hiçbir eğitime tabi tutulmadan cepheye sürüldü[103]. Öteden beri var olan siyasî kadrolaşma orduda birçok kıt'anın boş kalmasına sebep olurken[104], ilk bozgunlarla zaten henüz tesis edilememiş olan disiplin ve birlik ruhu da bozuldu[105]. İlginç olan taraf, bazı zabit ve neferler birliklerini dahi kaybetti. Ordunun tenkit edilecek yanları bu sırada pek çoktu. Tüfek doldurmayı dahi bilmeyen bu askerlerle harbi kazanmak hayaldi. Mağlubiyetin asıl sebebleri arasında ikmal noksanlığı olduğu kadar, komuta kadrosunun yetersizliği de yer almakta idi[106]. Fakat, bütün kaynakların

[97] *Tanin* nr: 1460, 21 Eylül 1328 ; Ayrıca bk. Operatör Cemil Topuzlu (Paşa), *Hatıralarım* , İstanbul 1945, s. 77 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim* , Ankara 1984 , s. 57-58, 60 ; Yücel Aktar, *II.Meşrutiyet Devri Öğrenci Olayları* , İstanbul 1990, s. 85-86.

[98] Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ünlü kalemlerinden Lütfi Fikri Bey; *"... Dünyanın teveccühü bizden yana, o halde harbe girmeliydik."* diyordu. Bk. *Tanzimat* nr : 380, 1 T.evvel 1328 ; İhsan Adlî ise aynı gazetede *"Terane-i Harp"* başlıklı şiirinde ; *"Sen Ey Osmanlı merdi / O namerdanı vur. ez! / Reh-i azminde Sofya / Teklifsizce git gez"*, *Tanzimât* nr: 382, 3 T.evvel 1328 ; Lütfi Fikri Bey yine aynı gazetede, *"...Hudutları neden genişletmeye hakkımız olmasın?"* diye soruyordu. Bk. *Tanzimat* nr: 383, 4 T.evvel 1328.

[99] İngiliz Lord Kitchner de bu görüşte idi. Bk. Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar, Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebatı*, İstanbul 1341, s. 172.

[100] Mahmut Şevket Paşa, *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (Yay.Arba Yay.), İstanbul 1988, s. 49.

[101] *BOA. DH.KMS.*, Ds: 3/4, 3 Zilhicce 1331/ 3 Kasım 1913.

[102] Rıfat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler* , Ankara 1989, s. 267.

[103] Tal'at Paşa, *Tal'at Paşa'nın Anıları* , (Hz.Alpay Kabacalı), İstanbul 1990, s. 27.

[104] Mahmut Muhtar Paşa, *Aynı eser*, s. 170.

[105] Ali Fuat Cebesoy, "Millî Mücadeleyi Hazırlayan Sebepler ve Atatürk", *Hayat Tarih Dergisi*, Sy: 1, Şubat 1965, s. 81.

[106] A. İhsan, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?*, İstanbul 1329, s. 51.

hemen hemen birleştikleri bir nokta vardı ki, o da bu şavaşta, ordunun mağlubiyetinin en büyük sebebi olarak siyasetle uğraşmasının gösterilmiş olmasıdır[107].

Ordunun komuta heyetinde şiddetlenen siyasî çatışma ve anlaşmazlıklar, şiddetli kıskançlıklar ve çekememezlik gibi şahsî garezlerin de birleşmesi, huzursuzluk ve disiplinsizliğin boyutlarını arttırdı. Ordu cephede muharebe ederken, yüksek rütbeli subayların geride ittihatçı-itilafçı tartışmasıyla birbirlerine silah çektikleri görülmekte idi[108]. Nitekim, bazı cephelerde ise bu çatışmalar istifa tehditlerini beraberinde getirmekte idi[109].

Öte yandan Birinci Balkan Savaşı'ndaki yenilgi, siyasî çözüm arayan Binbaşı Enver Bey önderliğindeki İttihatçı asker ve sivillerin 23 Ocak 1913'te *"Babıâli Baskını"*diye bilinen olayla yönetime el koymalarına sebep oldu. Babıâli Baskını, meşrutiyetin siyasî hayatına -Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki icraatında olduğu gibihükûmet darbesi kavramını iyice yerleştirdiği gibi, bir avuç fedai grubu ile iktidarın değiştirilmesinin mümkün olduğunu gösterdi. Böylece darbe yoluyla iktidara geçmek, meşru olmasa bile, fiilî geçerliliği kabul edilmiş bir yol alarak iktidara namzet olanların tercih listesine girmiş oluyordu.

Osmanlı ordusunun bu derece siyasete karışması yüksek rütbeli bazı subaylarla, sivil bürokrasinin önde gelenlerini harekete geçirerek[110], meclise 10 Ekim 1913 tarihinde *"Askerlerin Siyasetle Uğraşmasını Men Eden Kanun"*u teklif etmelerine sebep oldu[111]. Askerî Ceza Kanunu'nda siyasî cürümlere karşı bir müeyyide olmadığından bu kanun tasarlanmıştı. Bu kanun, mecliste uzun tartışmalara sebep olurken, basında çıkan yazılarda da güncelliğini korudu[112]. Nitekim bu kanun, kabinenin istifası ile kabul edilmediği gibi, yeni kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ise, çıkardığı muvakkat kanunlarla sadece askerlerin değil, memurların da siyasetle iştigâlini yasaklayan bir dizi tedbirler aldı. Buna göre, subaylar siyasetle uğ-

[107] Bu konu ayrıca Âyan Meclisinde de gündeme getirilmiş ve tartışma konusu olmuştur. Bk.*MAZC.*, 1327-1330, D:II, 19.İçtima, s. 148-150 ; Ayrıca bk. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Hatıra-i Siyasiye*, Dersaadet 1336, s. 47 ; Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası*, s. 8 ; Falih Rıfkı, *Çankaya*, s. 56.

[108] Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 70.

[109] Balkan Savaşlarında yaşanan bu olaylar hakkında daha geniş bilgi için bk. Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, *Balkan Harbi*, c.I-VII, Ankara 1993 ; Ayrıca bk. *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s. 26-28 ; Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 110.

[110] *BOA. DH.KMS.*, Ds: 63/25, 9 Şevval 1331/11 Eylül 1913. Bu belgeden de anlaşıldığına göre, tecrübeli Osmanlı paşaları ki, bunların büyük bölümü İttihatçı değildi. Ordunun İttihat ve Terakki Cemiyetiyle içli dışlı olmasını hiçbir zaman hoş karşılamamışlardı. Siyasetin ordunun iç birlik ve beraberliğini sarsacağını bildiklerinden adı geçen kanunun çıkartılmasında etkili olmuşlardır.

[111] Bu kanun metni için bk. "Mensubîn-i Askeriyenin Siyasiyat İle Men'-i İştigali Zımnında Askerî Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Layiha-i Kanuniye", *TV.*, nr: 1251, 27 Eylül 1329/10 Ekim 1913.

[112] İfham'da çıkan bir makalede askerin siyasetle alakasını kesmesinin imkânsız olduğu daha önceki tecrübelere dayanılarak açıklanıyordu. Bk. *İfham* nr: 291-107, 18 Haziran 1328.

raşmayacaklarına dair yemin edeceklerdi[113]. Ayrıca askerî personelin seçme ve seçilme hakkı da yasaklanacaktı[114].

Balkan Savaşları'nda şan ve şerefini kaybettiğine inanılan Osmanlı ordusunda savaştan sonra yeniden bir düzenleme başlatıldı. Yapılan tensîkatta, İttihatçı kadro, muhalif gördükleri pek çok subayın tekaüde sevkini gerçekleştirdi[115]. Bu yolda tenkitler yapılmışsa da, başarılı olamadı. Ordunun gençleştirilmesi değil, her şeyden önce siyasetin dışında tutulmasını temin edecek köklü değişimlerin yapılması genç zabitlerde kesin bir inanç haline geldi[116].

Bundan başka ordunun donanımı son derece yetersizdi. Yarım milyona yakın bir insan gücüne sahip bulunan Osmanlı ordusunun iaşe ve ikmali konusu da en başta gelen problemlerden birisi idi. Osmanlı-Rus Savaşında ordunun eksiklikleri açıkça görülünce, devlet, gerekli ikmâlin yapılması için teşebbüse geçerek, 1894 yılında *"Techizât-ı Askeriye Nezareti"*nin kurulmasına öncülük etti[117]. Osmanlı ordusunu veya diğer bir ifade ile *"Savunma Sanayiini"* desteklemek için milletin yardımına güvenen idareciler, halka neşredilen beyannamede ordu için toplanacak olan yardım parasının miktarını[118], nasıl muhafaza edileceğini[119], nerelerde harcanacağını[120] açıklamak ihtiyacını hissederek bir de beyanname neşrettiler. Osmanlı ordusu, alınan birtakım tedbirler[121] sonucu modern araç ve gereçlerle donatıldı. Her kesimden halkın bu nezaretin yaptığı etkili ve yerinde propagandalarla Osmanlı Devleti'ndeki her kesimden halkın ordunun eksikliklerini tamamlamak üzere gerekli desteği sağlandı. Hatta bu dönemde gerçekleştirilen silah alımları ile Osmanlı Devleti kendisini büyük bir askerî güç olarak göstermek gayretinde idi. II. Meşruti-

[113] Bilumum memurîn ve müstahdemîn ile muallimînin fırka ve cemiyyât-ı siyasiyyeye memnuiyeti-i intisabı hakkında çıkan 13 Eylül 1328 tarihli irade-i seniyye için bk. *TV*, nr : 1315, 5 Kevvel 1328.

[114] Askerî personelin siyasetle uğraşmaması, seçme ve seçilme yasağı hakkında çıkan kanun metni için bk. *TV*, nr: 1215, 2 Eylül 1328 ; Ayrıca bk. Serkis Karakoç, *Tahşiyeli Kavanîn* , c.II, İstanbul 1329, s. 29-103.

[115] Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 111 ; Mehmet Selahattin, *İttihat ve Terakkînin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Yay. Ahmet Varol), İstanbul 1989, s. 78.

[116] A.Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Cemal Kutay Neşri), s. 200.

[117] II.Abdülhamid devrinde kurulan ve ilk defa tarafımızdan tesbit edilen Techizat-ı Askeriye Nezareti, 10 Ekim 1896'da bir komisyon alarak kurulmuş ve 16 Mart 1902 tarihinde bir nezaret haline getirilmiştir. Bk., *BOA.Y-A-RES*, Nr: 72/34 , 10.4.1312 ; *BOA. BEO.*, Techizat-ı Askeriye : 136053 ; Ayrıca bk., *Salname-i Devlet-i Aliyye*, 58.sene, Dersaadet 1318, s. 410. Techizât-ı Askeriye Nezaretinin kuruluşu, amacı ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizât-ı Askeriye Nezâreti ve Faaliyetleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul (M.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi) 1995, s. 479-493.

[118] *Ceride-i Askeriye* nr: 18, 2 Şubat 1896.

[119] *BOA.Y-A-RES.*, Nr: 85/27, 27.9.1314.

[120] *BOA. Y-A-RES.*, aynı belge.

[121] II.Abdülhamid, dünyadaki silahlanma yarışını yakından takip ederek Osmanlı Devletini de bu yarışın içerisine dahil etmek için derhal faaliyete geçilmesi emrini vermişti. Almanya'dan silah alımı için kurduğu komisyonlara Mahmut Şevket Paşa'dan başka silah bilgisi olan genç subayları seçmişti. Bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı eser*, s. 137-138 ; Ordunun silahlanması için Techizat-ı Askeriye Nezaretinin kurulmasını gerçekleştirmişti. *BOA. Y-A-RES.*, nr: 72/34, 10.4.1312 ; 83/38, 19.5.1314 ; 85/27, 27.9.1314

yet devrinde kaldırılıncaya kadar, ordunun silah, araç-gereç ve diğer ihçiyaçlarını karşılama konusunda büyük hizmetler yapan Techizat-ı Askeriye Nezaretinin lağvedilmesi üzerine kısa bir durgunluk yaşandı[122]. 1909 Yılında yapılan bütçe görüşmelerinde orduya büyük ölçüde bir ödenek ayrılarak gerekli donanımın tamamlanması planlandı. Öte yandan Balkan bozgunu ordunun büyük miktarda silahının düşman ellerinde kalmasına sebep oldu[123]. Osmanlı ordularının, evvelki asırlarda dost ve düşmanları hayret ve gıpta içinde bırakan başarı ve zaferlerini, askerlik sanatının olumlu birçok faktörleriyle birlikte, başta gelen ikmal sistemlerinde gösterdikleri yeterlilik ve pratik uygulamalarla kazandıkları bilinmekte idi. İkmal sistemlerindeki bozulmalar askerî yenilgilerle paralel oldu. Balkan Savaşları'ndan önce Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Alman sevk ve idare usûlüne göre lojistik sistemin düzenlenmesi için faaliyete geçti[124]. Ancak yapılanlar tüzük, emir ve talimatların Türkçe'ye çevirisinden öteye gidilemedi. Millî bünyeye uymayan bu modern esaslara dayanılarak yapılan -iaşe ve ikmal konusundaki- türlü hazırlıklar, memleket ve ordu için bir özenti olmaktan ileriye gidemedi.

Diğer taraftan ordunun istihbarat teşkilâtının son derece yetersiz olması düşman hedef ve hareketlerinin saptırılmasında etkili olamadığı gibi, her türlü bilginin dışarıya sızmasını da önleyemedi. Dolayısıyla lojistik desteği yetersiz, istihbarat ağı son derece zayıf bir ordunun harp kabiliyetinin yüksek olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Öte yandan silahlı kuvvetler, yaptıkları harplerde düşman derinliklerine gidemedikleri gibi, yeterli istihbaratı da toplayamadı. Bu suretle ordu, daha barıştan itibaren alınması gereken savunma tedbirlerinden mahrum bırakıldı. Harbiye Nezareti kıt imkânlarıyla da olsa, günün askerî yeniliklerini öğretmek amacıyla talimgâh ve kurslar açarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etti[125]. Buna ilâveten ordunun harp kabiliyetini artırmak için yapılacak manevraların daha esaslı uygulanması ve gerçek faydalarının sağlanması maksadıyla, 1914 yılı başında bir talimat hazırlanıp uygulamaya geçildi. Bu talimata göre, manevraların tümen,

[122] *BOA. BEO.*, Techizat-ı Askeriye nr: 253982 ; Ayrıca bk. *Düstûr*, II.Tertip, c.I, Dersaadet 1329, s.67; ayrıca bk. Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s.488.

[123] Balkan Harbindeki hatalarımız hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan birisi de bu savaşlarda 17. Selanik redif fırkası komutanı bulunan Muhiddin Paşa'nın hatıralarıdır. Mirliva Muhiddin Paşa'nın elimizde bulunan notlarına bakılırsa bu savaşta tam bir bozguna uğrayan Osmanlı ordularının kaybettiği silah ve malzemenin haddi hesabı yoktur. Bk. Muhiddin Paşa, *Balkan Harbi Hatıraları (1328)*, s.125.

[124] II. Meşrutiyet döneminde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği yapan Ahmet İzzet Paşa, anılarında orduda Alman subaylarından yararlanarak köklü bir değişiklik yapmaktan yana olduğunu belirtirken, Harbiye Mektebinin ıslah edilmesini, orduda numune alayların kurulmasını, zabitan talimgahlarının açılmasının, küçük zabit mektebinin açılmasının gerekli olduğunu ve bu maksatla büyük gayretler harcadığını ifade eder. Bk., Ahmet İzzet Paşa, "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam* nr: 3453, 23 Mayıs 1928.

[125] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (EHUR), *Zabitân Talimgâhları Talimâtnâmesi* , İstanbul Askerî Matbaa 1329, s.2-3.

kolordu ve ordu manevraları şeklinde düzenlenmesi gerekiyordu [126]. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, harp kabiliyetini kaybetme noktasına gelmiş bulunan, siyasî çekişmelerden dolayı iyice yıpranmış olan bu ordudan yeni bir şevk, heyecan ve canlılıkla bu kabiliyeti tekrar kazanması bekleniyordu.

Mondros Mütarekesi'ne gelene kadar ordunun genel görüntüsü yukarıda kısaca izah etmeğe çalıştığımız şekilde idi. Bu dönemde eski orduyu modern hale getirmek için sürdürülen gayretler zaman zaman semeresini vermiş ise de, çoğu hedefine ulaşamamıştır. Almanların kışkırtması ve İttihad ve Terakki Cemiyetinin politikasının savaştan yana olması sonucu, I. Dünya Harbine giren Osmanlı Devleti, umduğunu bulmak şöyle dursun, elindeki pek çok şeyini yitirmek durumunda kaldı. En önemlisi memleketi savunacak, koruyacak olan ordu mağlup olduğu gibi, perişanlık diz boyu alıp yürüdü. Bu yüzden mağlup olan bu orduya yeni bir şevk ve heyecan veya yeni bir ruh kazandırmak gerekiyordu. Mütareke döneminin o karışık ortamında ülkenin kurtuluşu için ordunun yeniden yapılanması bir zaruretti. Balkan Savaşları gibi yakın bir geçmişin acı tecrübelerini yaşamış olan bir ordunun, kendine yeniden çeki düzen verirken bazı şeylere dikkat etmesi gerekmekte idi. Bu defa tamamen siyasetten uzak ve milleti ile bütünleşmiş bir ordu vücuda getirmek zamanı gelmişti. Bu da Mütareke Dönemi'nde ordunun yeniden yapılanması ile mümkün olabilecekti.

[126] EHUR., *Manevraların Suret-i İcrasına Dair Talimât-ı Muvakkata*, İstanbul 1330, s. 3-5 ; Yapılan manevraların üst rütbeden subaylar tarafından değerlendirilmesi yolunda bir ordu emri de yayınlanmıştı. Bk. EHUR., *Ordu Emirnâmesi*, nr: 1, İstanbul 1 Mart 1330, s. 3-7.

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE ORDU

A. I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI ORDUSU

Balkan Savaşları'nda yenik çıkmış bulunan Osmanlı Devleti, kendini siyasî bakımdan yalnızlıktan kurtarmak için Almanlarla açık-gizli antlaşmalar yaparak[1], I.Dünya Savaşına yorgun, bitkin, ekonomik ve malî yönden sıkıntı ve bunalımlar içerisinde, mânevî bakımdan ise yıpranmış, takatsız ve huzursuz bir vaziyette girmişti.[2]

Almanlarla ittifak konusunda, kendisine tam yetki verilen Sadrazam Sait Halim Paşa'nın[3], 2 Ağustos 1914'te Almanya ile imzaladığı antlaşmadan kabinenin bazı üyelerinin haberi dahi olmamıştı[4]. Bu ittifakla her iki taraf birbirlerine karşılıklı olarak taahhütlerde bulunmuşlardı ki, özellikle Almanların verdikleri taahhütlerin tamamını yerine getirmeleri pek mümkün görünmüyordu[5]. Almanlar tarafından taahhüt edilen bu gerçekleşmesi imkansız vaatlere rağmen, müttefik ordularının sevk ve idaresinin birleştirilmesi meselesi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteği üzerine kabine tarafından da kabul edilmişti[6] (EK-1). Osmanlı Devleti, Almanların çeşitli entrikaları sonunda[7] cihat fetvâsını da neşrederek[8] (EK-2), topyekün savaşa

[1] Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri* , İstanbul 1959, s. 651 ; Ali Fuat Türkgeldi , *Aynı eser*, s. 114 ; *Tal'at Paşa'nın Anıları*, s. 34-35 ; Y.Hikmet Bayur, *Türk Inkılâbı Tarihi*, c.III/1, Ankara 1991, s. 63 ve 99-103 ; Öte yandan Ali İhsan (Sabis) Paşa, hatıralarında Almanlarla imzalanan gizli ittifak antlaşması metninin son derece kusurlu ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğunu açıklar. Bk. *Harp Hatıralarım*, c.I, (Yay.Nehir Yay.) İstanbul 1990, s. 126-135.

[2] Tuncer Baykara, "I. Dünya Harine Girişimizin Psikolojik Sebepleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989, s. 360-366.

[3] Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 114; Y.Hikmet Bayur, *Aynı eser*, c.II/4, s. 632; Sadrazam M.Sait Halim Paşa ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. M.Hanefi Bostan, *Sait Halim Paşa*, İstanbul 1992.

[4] EHUR., "Cavit Bey'in İsticvabı", *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933, s. 21; Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul 1959, s. 121-124 ; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1981, s. 412.

[5] Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar*, s. 234 ; Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c. I, s. 106-107.

[6] *BOA.DUİT*., Ds: 68'de kabinenin 16 T.evvel 1332/29 Ekim 1916 'da kabine müttefik ordularının Alman imparatorunun emir komutası altında olmasını kabul etti ve hükûmetin bütün icraatının Almanlara bildirilmesi gerektiği ilke olarak benimsendi. Ayrıca bk. Baron Kress Von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev. Mazhar Besim Özalpsün), İstanbul 1943, s. 11; Midhat Sertoğlu,"Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri", *BTTD*., Sy: 15, (Aralık 1968), s. 3-13.

[7] 1909-1918 Yılları arasında Türkiye'de görev yapmış bulunan Avusturya - Macaristan imparatorluğu askerî ataşesi General Joseph Pamiankowiski, hatıralarında ; *"...Sırp-Arnavut asıllı Enver...,babası bir Türk zabiti annesi bir Rum olan Cemal... ve bir Pomak olan Tal'at... batılılaşma konusunda Avrupa*

girdi[9]. Savaşın ilk yıllarında halk, bütün yük ve külfetleri memnuniyetle taşıdı, malını ve canını severek verdi ve hiçbir yerde bir yakınma işitilmedi[10]. Öte yandan savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında istek ve heyecan azaldığı gibi, mağlubiyetler birbirini izlemeye başladı[11]. Diğer taraftan siyasî ve askerî kademelerdeki yolsuzluk ve suistimaller kamu oyunda büyük ölçüde hoşnutsuzluklara sebep olmakta idi. Savaş bitinceye kadar ülke arazisinin büyük bir kısmının tahrip olunacağı ve halkın feci yolsuzluklarla karşı karşıya kalacağı endişesi herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmaya başladı.

Ordunun teşkilât ve kadrosunda Balkan Savaşları'ndan önce yapılan düzenlemeler, bu mücadeleden Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması üzerine tamamıyla bozuldu. I.Dünya Harbi öncesinde orduyu yeniden düzenlemek gerekiyordu. Bu amaçla genç subay ve komutanlar büyük ölçüde tensikat yaparak teşkilât düzenlemelerine giriştiler. Ordunun modern bir şekilde düzenlenmesi için, daha Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında başlayan ve fakat bir türlü gerçekleştirilemeyen çalışmalar, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında gerçekleşti. Bu amaçla birçok Alman subaylarından kurulu bir askerî ıslah hey'eti General Liman Von Sanders başkanlığında İstanbul'a getirildi[12]. Bu hey'etin gelişinden sonra başlatılan seferberlik hazırlıkları, Balkan Harbi seferberliğinden farklı olarak, bölge esasına göre yapılması kabul edildi. Buna göre, her kolordu bir seferberlik halinde genel olarak sefere ait insan, araç ve hayvanlarını kendi bölgesinden temin edecekti. Bunu zorlayan başlıca sebep, memleketin geniş ve bilhassa ulaştırma imkân ve vasıtalarının az ve sınırlı olması idi(EK-3). Genel olarak seferberlik hazırlıkları bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Seferberlik Şubesi ile Harbiye Nezareti daireleri arasında tam bir işbirliği ve koordinasyonun bulunmaması, se-

---

ile politik münasebetlerde bulunmayıp sadece Almanların etkisi altında kalarak körü körüne bu devletin zaferi kazanacağına inandılar. İyi düşünmeden Berlin Hükûmetinin arzlarına göre hareket ederek neticede Türkiye'yi felakete sürüklediler." diyordu. Bk. *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I.Dünya Savaşı* , (Çev.Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 32.

[8] Cihat Fetvası hem Türkçe, hem de Arapça olarak neşredilmişti. Bk. *BOA.DH.SYS.*, Ds: 123-12, nr: 35, F: 60-61 ; öte yandan fetvanın her tarafa tebliği için de bir emir çıkmıştı. Bk. *BOA.DH.SYS.*, Ds: 123-12, nr: 35, F: 1-1 ; İlginç olan taraf şudur; hristiyan ahali de fetvaya ilgi göstererek savaşa katılmak isteğinde bulunmuştur. Bk. *BOA.DH.SYS.*, Ds: 123-12, nr:35, F: 7,8,9,10.

[9] *BOA.DUİT.*, Ds: 54-2 (1-11) ; Ayrıca bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasyaya Enver Paşa (1919-1922)*, c.III, İstanbul 1985, s. 82.

[10] *Tal'at Paşa'nın Hatıraları*, s. 42.

[11] Savaşın son yılları olarak bilinen 1917-1918 yıllarında Osmanlı cephelerinde şiddetli bir çözülme başlamış, bu da ordunun sür'atle gerilemesine sebep olmuştu. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Erkân-ı Harp Binbaşısı Mehmet Emin, "Harb-i Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii", *Mecmua-i Askeriye*, Sy: 39-40, İstanbul Mayıs-Haziran 1338.

[12] M.Larchere, *Büyük Harpte Türk Harbi*, (Çev.Mehmet Nihat), c.III, İstanbul 1928, s. 148; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983, s. 86; Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 111-146; Jaseph Pamiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü "1914-1918 I.Dünya Savaşı"*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 35 vd.; Otto Liman Von Sanders Paşa'nın Türkiye'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul 1968.

ferberlik hazırlıklarının iki başlı yürütülmesine âmil olmuş, bu yüzden birtakım aksamalar ortaya çıkmıştı. Bir taraftan da memleketi, kendi memleketlerinin şartlarına ve bilgilerine göre idare etmek isteyen Alman subayların, geniş ölçüde makamları ellerine alarak işleri yürütmeye kalkmaları karışıklıkları daha da arttırdı. Öte yandan Alman askerî uzmanlar artık fiilî komutanlar olmuşlardı. Kendilerine hayran olan Osmanlı komuta kademelerine karşı, son derecede âmirce ve hor gören bir tutum içindeydiler. İşin ilginç yanı, Türkler tarafından Alman subay ve askerlerinin çılgınlıkları hoş görülüyor, daha doğrusu görmezlikten geliniyordu[13].

Yukarıda ifade edilen bütün bu aksaklık ve imkânsızlıklara rağmen, 3 Ağustos 1914 tarihinde başlatılan seferberlik, 25 Eylül 1914 tarihinde, yani 53 günlük bir hazırlıktan sonra, ordunun yığınak planları[14], iâşe ve ikmal konuları -bazı eksiklikler olsa da- büyük ölçüde tamamlanmış kabul edildi(EK-4). Buna göre, kara ordusunun seferberlik kadrosu şöyle idi: 780.282 insan, 195.093 hayvan, 464.708 tüfek, 222 ağır makineli tüfek ve 1661 top şeklinde tesbit edildi[15]. Buna göre, orduların insan ve silah mevcutlarını şu tablo ile gözler önüne sermek mümkündür:

Kolordular	İnsan	Hayvan	Tüfek	Ağır Mak.Tüf.	Top
1.Kolordu	86.500	17.897	50.547	28	84
2.Kolordu	75.000	14.726	46.611	24	80
3.Kolordu	53.200	14.543	37.306	19	48
4.Kolordu	52.450	15.356	35.194	20	64
5.Kolordu	72.883	16.137	35.777	24	65
6.Kolordu	50.335	15.611	36.690	8	60
8.Kolordu	49.855	17.905	36.894	12	64
9.Kolordu	71.474	17.865	42.456	24	72
10.Kolordu	63.700	16.197	35.326	20	56
11.Kolordu	49.017	12.147	24.251	16	60
12.Kolordu	17.077	5.992	10.364	4	48
13.Kolordu	9.590	3.546	7.075	4	20
Irak ve Havalisi Komutanlığı	23.334	1.099	15.963	3	36
Süvari Tümenleri	23.998	26.072	18.500	6	16

[13] Bu sırada bazı Alman subayları tarafından Türk askerlerinin dövülmesi dahi örtbas ediliyordu. Kısacası bu dönemde askerî kanatta olduğu kadar, sivil kesimde de bir Alman hayranlığı alıp yürümüştü. Bk. İlber Ortaylı, *Aynı eser*, s. 86.

[14] Harp öncesi yapılan yığınak planlarına göre; 1. ve 2. ordular Boğazlar ve Trakya bölgesine yığılmışlar; 2.ordunun bir kolordusu Samsun ve Giresun'a konuşlandırılmıştı. Bu arada 3.ordu Doğu Cephesinde, 4.ordu Suriye ve Irak cephesinde; Bağımsız 7.Kolordu, 21.Asir ve 22.Hicaz tümenleri de kendi bölgelerinde yığılmışlardı. Bk. Gn.Kur. Harp Tarihi Yayını, *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, Ankara 1971, s. 294.

[15] Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c.I, İstanbul 1990, s. 285-286.

Seyyar Ordu Teşkilâtı	698.413	195.093	432.954	222	773
Karadeniz Boğazı	6.394	-	4.634	-	147
Akdeniz Boğazı	33.636	-	21.494	-	264
Edirne Kalesi	9.070	-	2.224	-	154
Erzurum Kalesi	32.767	-	2.947	-	323
Menzil Teşkilat Mevcutları hariç genel toplam	**780.282**	**195.093**	**464.708**	**222**	**1.661**

Görüldüğü üzere, ordunun insan mevcudu, yedekleriyle beraber bir milyona yaklaşmıştı. Verilen bu rakkamlara göre ordunun muharip kuvvetinin personel sayısı 477.868 kişi idi. Bununla beraber, seferberlik harbin sonuna kadar devam etti. Ordu gün geçtikçe daha da büyüdü. Öte yandan 1914 Yılında orduda müfettişlik teşkilatı lağvedilerek, Osmanlı ordusunda yeniden dört ordu komutanlığı teşkil edildi ve yapılan yeni birtakım düzenlemelerle tümen sayıları arttırıldı. Bu yeni düzenleme ile birlikte Osmanlı orduları taarruz planına göre tertip ve tanzim edilmekte idi. 1914 Yılında dört ordudan ibaret olan Türk ordusunun, 24 Mart 1915'de 5.Ordu ve Aralık 1915'de 6.Ordunun ilavesi ile sayısı arttırıldı. 1917 Yılında 7., 8. ve 9.ordularla Yıldırım ve Şark (Kafkas) Ordular Grupları kuruldu. Ancak numaraları ile büyüyen ordu, bilhassa 1917 yılında bütün kaynakların kurumasıyla birlikte bir iskelet haline geldi[16].

I.Dünya Savaşı seferberliği döneminde, yalnız kıt'aların seferberliği ile yetinilip kanaat edilmeyerek, keyfe göre orduların toplanıp yığılması da kararlaştırılarak kısmen uygulamaya konuldu[17]. Harbin başlangıç yıllarında II.Ordu komutanı bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Alman erkânından Von Kress'in hazırlayıp hedeflerini de belirterek sunduğu rapor Enver Paşa'yı vecde getirebildiği gibi, O'nu Almanlar'a bağlayabilecek istidât ve kabileyette idi[18]. Nitekim, yapılan bu yeni düzenleme ve kuruluşlarla orduların maksat ve hedefleri şu şekilde belirtilmişti:

1) I. ve II.Ordular, Bulgaristan ve Romanya'yı çiğneyerek Besarabya'dan geçecek veya yalnız I.Ordu denizden Karadeniz limanlarına çıkarılarak Ruslar'a taarruz edecek,

2) II.Ordu başlangıçta ihtiyat olarak İstanbul civarında hazır bulundurulacak ve gereğinde I.Orduyu takip edecek,

3) III.Ordu ile Kafkas cephesinde duruma göre savunmaya veya taarruza dayalı hareket edilecek,

[16] *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 291.

[17] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.I, s. 192.

[18] Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 193-194; Ayrıca bk. Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev.Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 147 vd.

4) IV.Ordu Kudüs üzerinden Mısır'a taarruz edecek,

5) Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı da 38.tümen ve Aşiret kuvvetleri ile İran'a dalacak, İran ve Afganistan kuvvetlerini beraber sürükleyip Hindistan'a saldıracaktı[19].

Almanlar tarafından sıralanan bu hedeflerden başka, Osmanlı hükûmetinin yaptığı 16 Teşrin-i Evvel 1332 (29 Ekim 1916) tarihli gizli bir oturumda müttefik orduların *"umumî sevk ve idaresinin tevhîdi ve Alman imparatorunun başkumandanlığı deruhte etmesi"* kararlaştırıldı[20]. Böylece Osmanlı hükûmeti, ordusunu Almanların kontrolüne vermiş oldu. Goltz Paşa'nın yetiştirdiği talebeler bu şekilde bir kararın alınmasını temin ederek Almanya'ya küçük bir jest(!) yapmak istemişlerdi. Bütün bu gelişmelerin sonunda, Türk orduları dört yıl boyunca Kafkasya, Filistin, Suriye, Irak, Yemen, Makedonya, Galiçya Çanakkale ve diğer cephelerde çarpışmak durumunda kaldığı gibi, harbin son yıllarında yenilgilerin giderek artması üzerine, maddî ve manevî olmak üzere pek çok kayba uğradı.[21].

Savaş sırasında yenilgiler artınca, orduda yeni birtakım düzenlemelere gidildi. I.Dünya Savaşına 38 tümenle katılan Osmanlı ordusunun, 1914 yılı sonlarında Kafkas harekâtının, ardından Çanakkale Savaşları ve Filistin harekâtının başlaması üzerine tümen sayısında hızlı bir artış oldu. Ordu, 1916 yılı Eylül ayına gelindiğinde 54 tümene çıkarıldı. Bu sayı bilahare 61 tümen olarak yeniden tesbit edildi. Öte yandan III.Ordunun 1 Kasım 1914 tarihinde başlattığı[22] Sarıkamış harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması[23], orduda yeni bir düzenlemeye gidilmesine sebep oldu ve Şark Ordular Grubu teşkil edildi[24]. III.Ordu veya daha sonraki ismi ile Şark Ordular Grubunun ikmâl üssü İstanbul'dan çok uzakta bulunması başarısızlığın bir diğer sebebi idi. Bu sırada devlet, bütün imkânlarını Çanakkale Cephesine çevirmiş; hatta, III.Orduya gidecek malzemeler dahi Çanakkale cephesine yöneltilmişti[25]. Devletin en başarılı olduğu cephelerden birisi olan Çanakkale'de I.Orduya

[19] Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 193.

[20] *BOA. DUİT.*, Ds: 68, F: 1-4.

[21] Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 3.

[22] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-3871, Kls: 2950, Ds: H-6, F: 1-11.

[23] Sarıkamış Harekâtı ve I.Dünya Harbinde Türk ordularının Kafkas Cephesindeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Gn.Kur. ATASE Bşk.lığı Yay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı*, c.I-II, Ankara 1993.

[24] 1918 Haziran'ında 6 ve 9. ordulardan oluşacak bir ordular grubu teşkil edilmesi planlandı. Bu ordular grubu sol kanatta bolşeviklerin hareketlerini engelleyecek; sağ kanatta yani Güneydoğu Anadolu ve İran taraflarına doğru bir taarruz hareketi düzenleyerek İngilizlerin hareketlerini önleyecekti. Bu ordular grubunun Şark Ordular Grubu olarak adlandırılması kararlaştırılmıştı. Bk. Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 136, Ds: 628, F: 2, 11; Kls: 137, Ds: 632, F: 3, 3-1, 3-3.

[25] Gn.Kur.ATASE Yay, *Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı*, c.I, s. 4; 3.Ordunun sıkıntıları harp sırasında o kadar fazla idi ki, bunlardan birisi de elbise meselesi idi. Savaşın başlaması ile Irak ve Suriye Cephesinden yazlık elbiselerle Kafkas Cephesine sürülen askerlerin büyük bir kısmı soğuktan kırılmıştı.

bağlı 3.Kolordu ve bağlı birlikleri bulunuyordu[26]. Bu cephe, bilahere II. ve V.Ordularla da takviye edilerek bilinen zafere ulaşıldı[27]. Irak Cephesinde ise, İngilizler, muhtemel bir Türk taarruzuna karşı Hindistan'ı ileriden güven altında bulundurmak, bölgedeki petrol kaynak ve tesislerini korumak için, 6 Kasım 1914'te Basra Körfezindeki Fav'a çıkarma yaptılar. Bu bölgede bulunan 38.tümen üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri çekildi ve 9 Aralık'ta Basra vilayeti elden çıktı. 11 Mart 1917'de de Bağdat, İngilizler tarafından işgal edildi. Irak cephesindeki bu başarısızlık, Türklerin bu cepheyi yeterince takviye edememesinden kaynaklanıyordu. Öte yandan Cephelerdeki çözülmeler, ordulardaki firar ve kaçakların giderek artmasına sebep oluyordu[28]. İngilizlerin Irak cephesindeki başarıları ve Ortadoğu petrollerini yavaş yavaş ellerine geçirmeleri, Osmanlı Devletini olduğu kadar müttefiki Almanları da endişeye düşürdü. Ortadoğudaki bu gelişmelere razı olmayan Almanların teşvikleri[29], diğer taraftan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin de onayı alındıktan sonra Yıldırım Ordular Grubunun tesis ve teşkili gündeme geldi[30]. Filistin Cephesindeki tehlikeli durum, Yıldırım Ordular Grubunun bu cepheye kaydırılmasını gerekli kıldı[31]. Öte yandan IV.Ordu komutanı bulunan Cemal Paşa da Sina-Filistin cephesinin tutulmasından yana idi. Böylece Yıldırım Ordular Grubu kuruluş maksadından tamamen farklı bir cepheye kaydırılmış oldu. Sina-Filistin Cephesinde 1917 yılından itibaren yenilgilerin giderek artması üzerine, Türk Orduları kuzeye doğru çekilmek durumunda kaldı ve 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs düştü[32]. Falkenhayn bu başarısızlıklardan sonra Almanya'ya

[26] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-2543, Kls: 3964, Ds: H-1, F: 1-1; 6-1666, Kls: 4617, Ds: 4, F: 17; ayrıca bk. Gn.Kur. ATASE yay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, c.V/1, Ankara 1993, s. 31-40'daki ifadelere göre Türk kuvvetlerinin sayısı 2657 zabit ve memur, 49.746 er ve erbaş; silah durumu ise 24.889 tüfek, 8 ağır makineli tüfek, 263 top, 760 araba, 5947 sandık piyade mermisi, 56.343 adet top mermisi mevcut idi.

[27] Gn.Kur. ATASE Yay, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I.Kitap, s. 69 vdd.

[28] 1917 yılı sonu itibarıyla ordudaki firar sayısı 300.000'i bulmuştu. 3 Eylül 1918 tarihinde yalnız Yıldırım Ordular Grubundaki firarî sayısı 150.000 civarında idi. Bk. Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 4-7302, Kls: 3921, Ds: H-52, F: 1-38, 1-39.

[29] İstanbul'daki Alman askerî temsilcisi General Von Lossow, 22 Nisan 1916 tarihinde Berlin'e gönderdiği telgrafta; *"Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın İran ve Mezopotamya'daki çok büyük Alman çıkarlarını korumak ve kollamak amacıyla 6.Ordu komutanlığını ele geçirmesini"* istemekte idi. Lossow, bu bölgeye Liman Von Sanders'in atanmasını teklif ediyordu. Bağdat'ın düşmesi üzerine, Alman yardımı olmadan burayı geri almanın imkânsızlığını kavrayan Enver Paşa ve Osmanlı Genelkurmayı, bu teklifi kabul etti. 6. ve 7.Osmanlı ordularından teşkili düşünülen bu ordular grubunun başına Verdün yenilgisinden sonra Almanya'da itibarı sarsılan Falkenhayn'ın getirilmesi uygun bulundu. Ordular grubunun ismi de Yıldırım Orduları Grubu şeklinde belirlendi. Almanlar bu ordular grubu için Osmanlı Devletine 5.000.000 Alman altını borç vermeyi de taahhüt ettiler. Tam bir Alman karargâhı görüntüsünde olan bu ordular gurubunda yazışmaların da Almanca yapılması ilke olarak kabul edildi. Geniş bilgi için bk. Sedat, *Yıldırım*, İstanbul 1927; ayrıca bk. Joseph Pomiankowiski, *Aynı eser*, s. 241-264.

[30] Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 191 vd.

[31] Yıldırım Ordular Grubu hakkında bk., Zekeriya Türkmen, " Yıldırım Ordular Grubu'nun Teşkili ve Faaliyetleri hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *İlmî Araştırmalar*, Sy:1, İstanbul 1995, s. 157-166.

[32] Sina-Filistin cephesi harekâtı hakkında geniş bilgi için bk. Gn.Kur. Yay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, c.IV-2, Ankara 1986.

döndü, Liman Von Sanders Yıldırım Ordularının başına getirildi. 1918 yılı Mart-Nisan-Mayıs aylarında Suriye cephesindeki yenilgilerin birbirini izlemesi üzerine, ordular Halep'in kuzeyine çekildi[33]. Bir diğer cephe de Alman çıkarlarını korumak maksadıyla açılan Galiçya cephesi idi. Irak cephesindeki kuvvetlerin bir kısmı bu cepheye aktarılmış; bu da haliyle Irak cephesinin zayıflamasına sebep olmuştu.

Osmanlı ordularının yukarıda kısaca izah edildiği üzere, yapıları harplerin büyük bir bölümünü kaybetmesi ordu, kolordu ve tümen sayılarının giderek azalmasına sebep oldu. 1917 yılında yapılan bir takım düzenlemelerden sonra, I., III. ve VI.Ordulara bağlı bulunan tümenlerin bir kısmı lağvedildi ve yılın sonunda ordu 48 tümene indirildi. 1918 yılında yeni düzenlemeler yapılmadığı gibi, birbiri ardınca ordu, kolordu ve tümenler lağvedilmeye başlandı. 1918 yılı Mart ayından itibaren Yıldırım Ordular Grubu emir ve kuruluşunda bulunan 3, 26 ve 54.tümenlerle, Hicaz'da bulunan 57.tümen lağvedildi. Buna göre ordu, 1918 Ağustos ayı itibarıyla 44 tümen olarak yeniden düzenlendi. Eylül ayında VI.Ordu kuruluşunda bulunan 6.tümen[34], VIII.Ordudan 7.tümen ve Romanya cephesinden İstanbul'a dönen 25.tümenler lağvedildi; bunları yine VI.Ordudan 51 ve 52.tümenler izledi. Bu esnada ordunun genel tümen sayısı harbin başında (1914 Ağustos) mevcut olan 38 tümen seviyesine indirildi. Diğer taraftan 1918 Kasım ayında, Irak'ta VI.Ordu kuruluşunda yer alan 2 ve 14.tümenler lağvedilirken[35], bunları Filistin cephesindeki 16, 19, 26, 46, 48, 53.tümenler izledi. Böylece savaşın son yıllarında yeni teşkilat yapılmadığı gibi, bazı birlikler birbiri ardı sıra lağvedildi. 1918 Yılı Mart ayında 44 tümen olan Osmanlı ordusu, aynı yılın Kasım ayında 27 tümene indirildi. Harbin sonunda bu kadro 20 tümen olarak tespit edildi[36]. Türk ordusu, İstiklal Harbine bu 20 tümenlik kuvvet ile iştirak etti.

B. MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA OSMANLI ORDUSU

I. MONDROS MÜTAREKESİNE GÖRE ORDULARIN DURUMU

Filistin Cephesinde bulunan Osmanlı ordularının 1918 yılı Eylül ayı sonlarına doğru İngilizler karşısında tutunamayarak geri çekilmeleri[37], dönemin sadrazamı

[33] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 7-8; 4-8187, Kls: 250, Ds: 2, F: 1/32; 4-10832, Kls: 3712, Ds: 15, F: 1.

[34] Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıralarım* , c.IV, İstanbul 1991, s. 228.

[35] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 226-231.

[36] *TSK.Tar.*, c.III/6-1, s. 229.

[37] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3705, Ds: 28, F: 21 ; *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: H-25(29), F: 1-1 ; Nitekim Yıldırım Orduları Grup Komutanı M.Kemal Paşa ile VII.Ordu Komutan Vekili Ali Fuat Paşa Osmanlı Genelkurmayına gönderdikleri telgrafta düşman karşısında tutunamadıklarını ifade ederek Halep'in kuzeyine çekilmek istediklerini yazıyorlardı. Bk. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4521; 4522, Ds: 16(14-H); H-25(29), F: 66-1; 1-5 ,1-6 ; Bu sırada İngilizler 50 uçaklık bir filo ile yaptıkları hava saldırısında VII. ve VIII.Ordularımıza büyük zayiat verdirttikleri gibi, Yıldırım Orduları karargâhını da 19-21 Eylül 1918 tarihlerinde gerçekleştirdikleri baskınlarla hasara uğratmışlardı. Bk. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: H-15(19), F: 1-38 ; Filistin Harekâtı sırasında İngiliz birliklerinin başında bulunan

Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti[38]. Büyük güçlüklere ve ikmâl yetersizliğine rağmen inatla cephelerde direnen Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın yenilmesi üzerine, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekenamesini mecburen imzalamak durumunda kalmıştı[39]. Savaşın son aylarına doğru sulh anlaşmasının bir an evvel imzalanması yolundaki istek ve temenniler hem resmî devlet erkânı, hem basın kuruluşları ve hem de halk tarafından meydanlarda söylenir olmuştu. Nitekim, bütün bu gelişmeler Osmanlı Devletini mütarekenameyi imzalayacağı ortama doğru hızla sürükledi. *"Mağlûp sulh isterse, galip onu önce kabul ettireceği mütareke şartları ile emrine bağlar."* diyen Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadesiyle, Osmanlı Devleti -bir yerde İngiltere'nin zorlaması sonucu-, Mondros mütarekesini imzalamakla her alanda taahhüt altına alınarak, eli kolu bağlı bir şekilde âdeta mecalsiz bırakılmıştı[40].

Mütarekenin askerî bir dayanağa engel olmak yolundaki olumsuz özellikleri hemen kendini gösterdi. Mütareke şartları, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânı bırakılmaksızın tatbik edilmek yolunda idi. Ancak Türklerin aleyhine gelişen bu durumlarda, yer yer direnme girişimleri de görülüyordu. Bu sırada İngilizler, Türk ordusunun tamamı ile lağvedilerek mütareke şartlarının kendi arzularına göre tatbikini sağlayacak kabinelerin kurulmasını destekliyorlar ve bu yüzden Türk siyaset sahnesinde kendi sempatizanlarına kapıların açılmasını istiyorlardı. Böylece dört yıl süren harbin sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile, ülkede bezginlik ve ümitsizlikle birlikte derin bir karamsarlık devri başladı[41]. 25 Maddeden oluşan mütareke metnindeki hükümlere bakıldığında -ateşkes antlaşması olması hasebiyle- çoğunluğu askerî idi.

Mütarekenâme metninde yer alan askerî hükümleri sıralamak gerekirse; 1.maddede Boğazların istihkâmlarıyla birlikte müttefiklere teslimi ve serbest geçişin

---

General Allenby de bir İngiliz gözü ile bu olayları anlatmıştır. Bk. General Allenby'nin Raporu, *Filistin Hezimeti* , (Çev. Mülazım-ı evvel Hikmet), İstanbul 1335, s. 15-16, 34, 47.

[38] Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)*, Ankara 1997, s. 161 vd.; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım* , c.II, (Yay.Hz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 27-28.

[39] Mondros Mütarekesinde Türk tarafını temsil eden delegelerin başında Hüseyin Rauf Orbay gelmektedir. Orbay hatıralarında mütarekenin imzalanması sırasında meydana gelen gelişmeleri uzun uzadıya anlatmaktadır. Bk. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, (Yay.Hz. Emre Yay.), İstanbul 1993, s. 68-157; Mütarekenin imzalanması hususunda yabancı gözle yapılan bir yorum için ayrıca bk., David Fromkim, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918*, (Çev., Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 361-378.

[40] Kâzım Karabekir Paşa, *Paşaların Hesaplaşması, İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, (Yay.Hz.İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 30.

[41] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3,4, 4/5 ; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 198, F:1; *Âtî* nr:295, 1 T.sani 1335; Mondros Mütarekesi hakkında şu kaynaklarda teferruatlı bilgi bulmak mümkündür. Âli Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* , Ankara 1948 ; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri* , c.I, Ankara 1953, s. 519-524 ; Seha L.Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri* , Ankara 1977, s. 1-5 ; Ayrıca bk. Gn.Kur ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1992, s. 29 vd.; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 161-180.

sağlanması gerektiği; 2. ve 3.maddede Osmanlı karasularında mevcut torpil ve mayınların temizlenmesi ve bu işlerin yapılması esnasında Osmanlı ordusunun yardımcı olması; 4.maddede İtilaf Devletlerine mensup harp esirlerinin teslim edilmesi; 5.maddede hudutların muhafazası ve iç asayişin sağlanması için lüzumlu askerin dışında kalan birliklerin tamamen terhis edilmesi; 6.maddede Osmanlı karasularında inzibata memur küçük gemiler dışında bütün donanma, tersane, liman ve stratejik noktaların teslimi; 8.maddede limanların İtilaf Devletlerine düşman olan ülkelere kapalı tutulması; 10.maddede Toros tünellerinin -ki askerî strateji açısından önemlidir- müttefikler tarafından işgal edilmesi; 11.maddede Kafkasya'da ve Azerbaycan'da bulunan Osmanlı ordularının harpten evvelki hudutlara geri çekilmesi; 12. ve 13.maddelerde telli telsiz muhabere vasıtaları ile deniz ve kara ordusuna ait malzemelerin tahrib edilmesi; 15.maddede demiryolların müttefiklerin kontrolüne bırakılması; 16.maddede Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan kuv-vetlerin İtilaf komutanlarına teslim edilmesi; 17. ve 18.maddelerde Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan kıt'aların İtalyanlar'a teslim edilmesi[42]; 19.maddede İttifak devletlerine ait bilcümle zabitanın Osmanlı ülkesini terk etmesi; 21.maddede İaşe Nezareti'nin İtilaf Devletlerine bağlı olması; 23.maddede Osmanlı hükûmetinin İttifak Devletleri'yle olan tüm bağlantılarını koparması şartı ileri sürülmekte idi[43]. Bunun yanında, Mondros Mütarekesi'nin açık olmayan bir takım hükümleri de vardı. Nitekim, Osmanlı Hey'eti Mondros mütarekesini imza ederken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı ülkelerinden hiç birisinin işgal edilmeyeceğine ve mütareke tarihindeki ileri hatlarımızın *"mütareke hattı"* olarak kabul edileceğine inanıyordu. Diğer taraftan mütarekenameyi, iki ordu arasındaki muhasamata son veren bir mukavele sayıyordu. İstanbul, İzmir, Musul, İskenderun, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalleri düşünülemezdi. Batum, Kars, Ardahan'ın boşaltılabilmesi ise kayıt ve şarta bağlanmıştı. Osmanlı idarecilerindeki bu inanç ve kanaate rağmen, İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşması hükümlerine dayanarak 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul, İskenderun ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve daha sonra Trakya ve Anadolunun çeşitli bölgelerini işgal ettiler[44]. Öte yandan, I.Dünya Harbi-'nde maddî gücünden çok taşkın olarak birçok cephelerde ve daima sayıca çok üs-

[42] Trablusgarp ve Bingazi bölgesi sömürge yarışına geç katılmış olan İtalyanların ilgi odağı haline geldikten sonra, bölgede kontrolü ele geçirmek isteyen İtalyanlar her türlü yola başvurdular. Kuzey Afrikada kalan son Osmanlı toprağı olan bu bölgeleri savunmak için Osmanlı Genelkurmayı ve Teşkilat-ı Mahsusa gönüllülük esasına dayalı bir mücadele başlatmışsa da bunu başarıyla sonuçlandıramadı. 1912 Uşi Antlaşması ile İtalyanların bölgedeki etkinliği giderek arttı. Osmanlı Devleti Mondros mütarekesine kadar Trablusgarp ve Bingazi bölgesini elde tutmak için çeşitli yollara başvurdu. Hatta Şehzade Osman Fuad Efendi'yi 1918 yılında Afrika Grup Komutanlığına tayin etti. Fakat , Mondros Mütarekesi gereği bu bölge de İtalyanlara bırakılan yerler arasına dahil edildi. Kuzey Afrikadaki son Osmanlı topraklarının elde tutulması yolunda sürdülülen çabalar ve bunun sonuçlarıyla ilgili olarak son dönemde yapılan bilimsel bir çalışma bu boşluğu doldurmuştur. 1911-1916 yılları arasındaki Türk İtalyan ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk., İsrafil Kurtcephe, *Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.

[43] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4/5.

[44] David Fromkın, *Aynı eser*, s. 371-372.

tün düşmanları karşısında dövüşüp, müttefiklerinin de tesiri ile mağlup olan Türk ordusunun, mütareke ile silah, techizât ve malzemesinin büyük bir kısmı elinden alınmaya başlandığı gibi[45], imparatorluğun Türk'ten gayrı bütün unsurları birer emperyalist kucağına atıldı[46], yurt yer yer düşman birliklerince işgal edildi, Anadolu içlerine kadar galiplerin mümessilleri gönderildi ve galipler, büyük bir iştiha ile *"Hasta Adam"*olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmaya başladı[47].

a. Mütareke Şartlarına Göre Orduların Kuruluş, Konuş ve Mevcudu

Mondros Mütarekesinin hükümleri askerler arasında büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmış ve tepkilere yol açmıştı. En fazla dikkati çeken taraf, İtilaf Devletlerinin mütarekenin açık olmayan, 7.Maddesine dayanarak Türk ülkesinde istedikleri yerleri işgal edebilecekleri gerçeği idi. Nitekim, mütarekenâmenin 7.Maddesinde yer alan ve ülkenin egemenlik haklarını kısıtlayan, *"İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaktır."*[48] hükmü, sivil-asker tüm halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Buna göre, galip devletler diledikleri yerleri işgal edebileceklerdi. O zaman askerlerin tuttukları savunma mevzilerinin ve fiilî ateşkes hattının hiçbir yararı olmayacaktı. Mütarekeye göre, sınırların denetlenmesi ve içte asayişin korunması için gerekli olan birliklerin dışındaki Türk ordusu, derhal teslim edilecek, savaş gemileri, ordunun silah, araç ve gereçleri müttefiklere verilecekti. Öte yandan müttefikler Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için 50.000 civarındaki bir jandarma gücü bulunmasını yeterli görmekte idiler. Halbuki I.Dünya Harbinin başlangıcından sonuna kadar geçen dört yıl zarfında üç milyon insanını cepheye sevkedebilen, sayıca çok kalabalık olan bir orduyu bu derece küçültmek, Türk Milletinin son derece aleyhine alınmış bir karar idi[49]. Türk ordusunun sayısını mümkün olduğunca azaltmakta kararlı olan ve hükûmete devamlı baskı yapan İtilaf Devletleri ve onların sözcüsü durumunda olan İngilizler, gerekli gördükleri stratejik noktaları ele geçirmekten geri kalmadılar.

[45] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, (MEB Yay.) Ankara 1987, s. 1-2.

[46] Bu sırada yapılan istatistikler şunları gösteriyordu. Arabistan hariç bütün Osmanlı hudutlarında Türkler çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Nüfusun %70'ten fazlası Türk, %20'si ekalliyet kalan %10'luk kesim de müslüman olan diğer topluluklardan müteşekkildi. Bk. *Zaman* nr: 232, 27 T.sani 1334; Gn.Kur.Harp Tarihi Encümeni Yay., *Türk İstiklal Harbi Hülâsası*, İstanbul 1937, s. 1.

[47] Düşmanlarının Hasta Adam olarak yorumladıkları Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki kaybı Dersaadet gazetesinde şu şekilde anlatılmıştır: 1.500.000 yakın asker zayiatı, Harpten evvel 34.000.000 olan nüfus 13.000.000 kişiye inmiş ve 146.284.237 lira harp masrafı tutmuş kazancımız ise bir kara leke olarak tasvir edilmiştir. Bk. *Dersaadet* nr: 22, 29 Temmuz 1336.

[48] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls:51, Ds: 198, F: 1 ; Gn.Kur. ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 43-47.

[49] *Ceride-i Askeriye*, Sy: 11, 15 Ağustos 1338 , s. 7-10'da 25-26 Mayıs 1922 tarihli Fransızca *La France Militaire* gazetesinden naklen Türk ordusunun Harb-i Umumideki sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 2 dipnot 4 ; Ş.Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, s. 175.

Mütareke sırasında hükûmetlerin tutumlarına bakmak gerekirse, Ahmet İzzet Paşa, mütarekeden evvel Harbiye Nazırlığını da uhdesine almak kaydıyla 14 Ekim 1918 tarihinde kabinesini kurdu[50] ve bu kritik dönemde çetin görevlerle başbaşa kaldı[51]. Paşa, hükûmeti kurarken en çok ittihatçılardan çekiniyordu; bu yüzden kabine üyeleri arasına Cavit, Fethi ve Rauf Beyler gibi ittihatçıları da dahil etti[52]. Bundan dolayı bu kabineye İttihat ve Terakkînin artçı kabinesi ismi verildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Mondros Mütarekesinin imzalanması, Osmanlı ordusu tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Öte yandan hükûmet ise, I.Dünya Savaşına kendisi ile beraber katılmış olan müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın ateşkes antlaşması imzaladıklarını açıklayarak, barışın bir an önce yapılıp istikrarın sağlanması için mütareke akd etmeği gerekli görüyordu. Bu görüşten hareketle Mondros Mütarekesi imzalandı[53]. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Osmanlı delegelerinin imzaladığı ateşkes antlaşması, bağlaşıkları Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın imzaladıklarına kıyasla daha hafif idi. Üstelik ateşkes hükümleri imzalanmadan evvel Mebusan ve A'yan Meclislerinde okunarak çoğunluğun muvafakatı alınmıştı[54]. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa[55], ordu komutanlarına birer şifreli telgraf göndererek mütareke şartlarını tebliğ etti[56]. Bu telgrafa göre her ordunun kendine ait hususları hemen tatbik etmesi isteniyor; lüzum görüldükçe gerekli izahât ve talimât verileceği açıklanıyordu[57]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de, 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren ordu komutanlarına mütareke hakkında gerekli olan talimatı göndermekte idi. Komutanlara göre; *"hey'etimize âdeta dikte ettirilen bu mütarekenâme, kayıtsız-şartsız teslim olmak"* demekti[58]. Bundan dolayı ordu komu-

[50] Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kuruluşu ve bu kabinenin faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk.,Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 147-195.

[51] *TV.*, nr: 3368, 15 Ekim 1918.

[52] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 27-29.

[53] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, s. 28-30 ; Mütarekeyi imzalayanlardan birisi de Rauf Orbay'dır. Orbay'ın hatıraları da bu konuda ilgi çekicidir. Bk. *Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım*, c. I, (Yay.Hz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1993, s. 79-153; Mevlan-zâde Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Hz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 193 ; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 20-51.

[54] Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, c.II, s. 29; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 172.

[55] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-11007, Kls: 3769, Ds: 33, F:56 ; Ahmet İzzet Paşa bilindiği gibi, 14 Ekim 1918 tarihinde kabinesini kurmuştu. Bk. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, c.II, s. 7-15 ; Ahmet İzzet Paşa ve dönemi hakkında daha geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 147-195.

[56] Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nazırı sıfatı ile 31 Ekim 1918 günü saat 18.00'de gizli işaretiyle Osmanlı ordularına şu telgrafı gönderdi :

" Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere Düvel-i İtilafiye ile mütareke akdeyledik. Düvel-i Mezkûrenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduları komutanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i kat'iyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lâzımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir."

Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 2; *ATASE* Arşivi: 4-8124, Kls: 248, Ds: 1-1, F: 1-4; Ahmet İzzet Paşa kabinesinin mütarekeyi imzalaması ve bu konudaki gelişmeler hakkında bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173

[57] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 2 ; Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c. IV, s. 320.

[58] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 324-325 ; Ş.Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, İstanbul 1985, s. 424-431.

tanları mukavemetten yana bir tavır sergiliyorlardı. Öte yandan, Ahmet İzzet Paşa 2 Kasım 1918'de neşrettiği beyannamede, memleketin her zamankinden daha çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğunu, ülkede huzurun devamı için muhtelif unsurlar arasında toprak kardeşliğini yaratmanın faydalı olacağını belirtiyor, bu yolda bütün memurların ve zabitlerin elbirliği halinde gayret göstermelerini istiyor; öte yandan, kitlelerin bu sırada son derece asayiş ve sulhe muhtaç olduklarını ifade ederken, bir umumi af çıkarılacağından da bahs ediyordu[59]. Ahmet İzzet Paşa'nın hükûmet programında üzerinde ısrarla durduğu konu birlik ve beraberlik idi. Zaten bu kritik dönemde, milletin şiddetle ihtiyaç duyduğu şey, sadrazamın da ifade ettiği gibi birlik ve beraberlik ruhuydu.

Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı ordularının konuşlandırıldıkları yerler şu şekilde belirlenmiş idi: Başkomutanlık karargâhı ve I.Ordu İstanbul'da iken, II.Ordu Adana'da, III.Ordu İstanbul'da, IV.Ordu daha önceden lağv edildiğinden birlikleri de VI. ve VII.Ordular arasında paylaşılmıştı. V.Ordu Gelibolu'da, VI.Ordu Musul'da, VII.Ordu Islahiye'de, VIII.Ordu İzmir'de ve IX.Ordu Kars'ta bulunmakta idi[60]. II.ve VII.Ordulardan mürekkep bulunan Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Adana'da, Kafkas İslam Ordusu da Bakü'de bulunuyordu[61]. Bu durumda ordular, bulundukları yerlerde tutunmaya çalışarak vatanı koruma gayretinde olacaklardı[62].

Öte yandan Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasını müteakip Çanakkale Boğazı ve çevresine el atan İngilizler, burayı Türk kuvvetlerinden tamamen tecrit etmek için harekete geçtiler. Osmanlı hükûmetine bu doğrultuda direktikler verdiler. İşte bunun üzerine Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve kıt'aları İstanbul'a taşındı; V.Ordu birlikleri de Çanakkale bölgesinden uzaklaştırıldı[63]. Bölgede çok az sayıda Türk jandarması bırakıldı. Daima böyle bir fırsatı kollayan İngilizler, 10 Kasım 1918'e kadar bütün boğaza (Çanakkale) hakim oldular[64]. İngilizlerin Çanakkale Boğazı ve çevresini kontrol altına almaları üzerine, bu bölgeden uzaklaştırılan V.Ordu bilahere lağvedildi; bu ordunun bünyesinden çıkan 1.ve 14.kolordular, bilahare Trakya bölgesinde mütareke konuş yerlerini aldılar.

[59] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 3.

[60] Bu sıralamada IV.Ordu görülmemektedir. Sebebi ise Mısır'ı feth etmek için Cemal Paşa komutasında yola çıkarılan ordunun tamamına yakınının Filistin cephesinde yok olmasıdır. Bu ordudan arta kalan birlikler ise diğer ordulara bağlanmıştır.

[61] Gn.Kur.Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* , (TSK Tar.), c. III/6-1, Ankara 1971, s. 229-230. Osmanlı ordusu her ne kadar diğer cephelerde yenilgiye uğrayıp geri çekilmişse de, Azerbaycan ve Dağıstan bölgesine 1918 yılında icra ettiği askerî harekât sonunda bölgede denetimi eline geçirmişti. Bu konuda geniş bilgi için bk., Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 1996.

[62] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c. V, İstanbul 1993, s. 23-25.

[63] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-4, Kls: 51, Ds: H-1, F: 20-23,24-A ; *ATASE* Arşivi: 6-4059, Kls: 432, Ds: 4, F: 19, 66.

[64] Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* , s.162-171.

Bununla beraber İzzet Paşa hükûmeti uzun ömürlü olmadı[65]; dönemin siyasî ve askerî şartları bakımından bu beklenen bir sonuçtu. Bu kabine ordunun terhisi yolunda emir çıkardı, eski İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yargılanması için mecliste tartışmaları başlattı[66]. Bu tarihlerden itibaren yıldızı giderek sönen İttihad ve Terakki Cemiyetinin yerini, Hürriyet ve İtilaf Fırkası almaya başladı. Zaten dönemin padişahı olan Vahdettin de İttihad ve Terakki Cemiyetinin karşıtı idi[67]. İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçmalarına göz yumması, Ahmet İzzet Paşa hükûmeti hakkında çeşitli söylentilerin çıkmasına sebep oldu. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa 8 Kasımda istifa etti[68]. Yerine sarayın büyük ölçüde desteğini almış bulunan Ahmet Tevfik Paşa geçti[69]. Bu yeni hükûmet ittihatçılık şüphesinden tamamen uzaktı. Padişah da bu kabine değişikliği ile siyasî otoritesini önemli ölçüde arttırdı. Mütareke şartlarını ileri sürerek 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerine demirleyen İtilaf donanmasının hareketinden yola çıkılırsa, işgal olayları kısa bir zaman sonra başlayacaktı.

Öte yandan, Suriye cephesinde geri çekilme esnasında mağlup olarak dağılan VIII.Ordu, Ekim (1918) ayı sonlarına doğru ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledildi. Bu ordu 13 Kasım 1918'de lağvedildi ve bünyesinden çıkan 17.kolordu (56 ve 57.tümenler) İzmir'de bırakıldı. Bu kolorduya bilahere 23 ve 61.tümenler ile Tekirdağ'daki 25.tümen dahil edildi[70]. Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu karargâhı ile VII.Ordu, 7 Kasım 1918'de lağvedildi ve bu gruptaki 3.kolordu mütareke konuş yeri olan Sivas'a gönderildi. Bu sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı bulunan Mirliva Mustafa Kemal Paşa[71], Harbiye Nezareti emrine alındığından, ordular grubu ve bölge II.Ordu komutanı Nihat (Anılmış) Paşa'ya bırakıldı[72]. Ancak, Harbiye Nezareti 10 Aralık 1918'de II.Orduyu da lağvederek komutanını Adana valiliğine tayin etti. Bu suretle daha önce II.Orduya bağlı bulunan

[65] İzzet Paşa'nın kendi ifadesi ile hükûmeti ancak 25 gün iktidarda kalabilmişti. Bk. *Feryadım*, c.II, s. 35.

[66] Nitekim İTC.nin önde gelen simaları suçlu görülerek haklarında soruşturmalar başlatılmıştı. Sait Halim Paşa da suçlu görülenler arasında idi ve mecliste açıklamada bulunmak üzere kendisine müracaat edilmişti. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. "Sait Halim Paşa'nın İsticvabı", *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933, s. 246-333 ; Ayrıca bk. M.Hanefi Bostan, *Sait Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 75-87.

[67] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 37-39.

[68] *İkdam* nr: 7811, 10 T.sani 1918 ; *Vakit* nr: 377, 10 T.sani 1918; *TV*., nr: 3392, 12 Kasım 1918; ayrıca bk. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 8; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, s. 78 vd.

[69] Tevfik Paşa hükûmeti kurduğu sırada 73 yaşında idi. Kabinesi de bir nevi ihtiyarlar kabinesi şeklinde idi. *TV*. nr: 3392, 12 Kasım 1918.

[70] Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 1.

[71] 30 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Ordular Grup Komutanı Liman Von Sanders'e bir telgraf çekerek görevini M.Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a gelmesini istemişti. Bk. Jeduha L.Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* , (Çev.Fahri Çeliker), Ankara 1985 , s. 226 ; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173. Öte yandan, M.Kemal Paşa'nın Yıldırım Grup Komutanlığına tayini hakkında bilgi için bk. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), Sy: 27, Mart 1959, Vsk. nr. 693.

[72] *BOA.DUİT*., Ds: 77-3, F: 40.

12.kolordu karargâhı Konya'ya, 20. kolordu karargâhı Ankara'ya ve 15.kolordu karargâhı da Erzurum'a nakledildi.

Diğer yandan, mütarekeyi takip eden günlerde meclis ve hükûmet aleyhinde cereyan eden birtakım gelişmeler meclisin kapatılması konusunu gündeme getirdi. Vahdettin de ülke yönetiminde denetimsiz kalmak, II. Abdülhamit misali merkeziyetçi bir otorite tesis etmek gayesiyle 21 Aralık 1918'de Meclis-i Meb'usânı kapattı[73]. 4 Ocak 1919 tarihinde de, yeni meb'us seçimini barış antlaşmasının imzalanmasına kadar tehir edilmesi yolunda irade yayınladı[74]. Bilahare bu irade Takvim-i Vekayi'de de neşredildi[75]. Vahdettin, meclisi dağıtırken ordudan da güvence aramıştı[76]. Öte yandan o dönemi yaşamış bir kişi olan Ali Fuat Türkgeldi ise, meclisin kapatılmasında İtilaf Devletlerinin aşırı baskılarının da rol oynadığını ifade etmekte idi[77].

Irak'ta bulunan VI.Ordu, Harbiye Nezareti emri üzerine 10 Kasım 1918 tarihinde Musul'u bırakarak Nusaybin'e çekildi. 2.ve 5.Tümenlerden mürekkep kalan VI.Ordu 9 Şubat 1919'da lağvedilerek adı 13.kolorduya tahvil edildi. Bu kolordu da Diyarbakır, Siirt ve Mardin'e yerleştirildi[78]. Bu arada 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu karargâhı ile 1.Kafkas kolordusu lağvedilmişti. Harbiye Nezareti 27 Ekim 1918'de de İslâm Ordusu ve Kuzey Kafkas Komutalığını lağvetti[79]. Mütarekenin imzalandığı sırada karargâhı Bakü'de bulunan Kafkas İslâm Ordusuna bağlı 15.tümen Petrowsk'ta, 36.Kafkas tümeni de Bakü'de bulunuyordu.

Mütarekenin imzalandığı sırada Kars'ta bulunan IX.Ordu, 11.Kafkas tümeni ile Hoy'da, 9.Kafkas tümeni ile Kamarlı (Erzincan'ın güneyi)'da, 12.tümeni ile Serdarâbât'ta (Erivan'ın batısı), 36.tümeni ile Gümrü'de, 3.Kafkas tümeni ile Ahıska'da ve 10.Kafkas tümeni ile Batum'da bulunmakta idi. Mütareke şartlarını ileri süren İngilizlerin, Osmanlı Hükûmetine yaptıkları baskılar sonunda IX.Ordu, 1877-1878 Osmanlı-Rus sınırına çekilmek mecburiyetinde bırakıldı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum boşaltılarak, IX.Ordu Erzurum'a alındı. Bu sırada IX.Ordunun başında Mirliva Yakup Şevki Paşa bulunuyordu[80]. Öte yandan 1919 yılı başında VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın Yakup Şevki Paşa ile işbirliği yaparak Şark vilayetlerini işgalden kurtarılması fikri VI.Ordu gibi, IX.Ordunun da lağvedilmesi üzerine düşünceden fiiliyâta geçirilemedi[81]. IX.Ordudan geriye sadece Erzurum'da

[73] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1984, s. 169 ; Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 112-139.

[74] *TV*. nr: 3425, 23 K.evvel 1918 ; Lütfi Simavî, *Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim* , İstanbul 1340, s. 193-194 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 169 vd.; Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 20-22 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 70-72.

[75] *TV*.,nr: 3436, 3 K.sani 1919.

[76] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 147.

[77] Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 169-171.

[78] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 32-34.

[79] Kâzım Karakbekir, *İstiklâl Harbimiz*, (Yay.Hz.Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 2.

[80] Nâsır Yüceer, *Aynı eser*, s. 139 vdd., ayrıca bk., Ali İhsan Paşa, *Aynı eser* , c.V, s. 24.

[81] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 10, 10-1 ; Ayrıca bk. Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, V, s. 32.

15.kolordu kaldı. 15.Kolordunun 3.Kafkas tümeni Tortum'da, 12.tümeni Horasan-'da, 9.Kafkas tümeni Erzurum'da ve 11.Kafkas tümeni de Van civarında konuşlandırıldı. Böylece anavatanda toplanan kuvvetler, dokuz kolordu ve bunlara bağlı bulunan 20 tümenden oluşmakta idi[82](EK-5). Kolordu sayısı İzmir'in işgalinden sonra sekize düşerken, tümen sayısında ise bir değişiklik olmadı[83].

Kabinedeki bazı bakanların değiştirilmesi amacıyla 12 Ocak 1919'da istifa eden Tevfik Paşa, 13 Ocak 1919 tarihinde bir takım ufak değişikliklerle yeni kabinesini kurdu[84]. Bu hükûmetin yeniden kuruluşuyla birlikte Tevfik Paşa'nın siyaseti de sertleşmeye başladı. Bu devirde İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının sorgulanması için divan-ı âlîler teşkil edildi. İngiliz siyaseti hükûmet işlerine de müdahale etmeğe başladı. Hükûmet ise İngilizler'in her isteğini yerine getiren bir makam haline geldi. İngiliz siyaseti özellikle ordu ve kolordu komutanlarının mütareke hükümlerine karşı çıkarak mücadeleci bir tavır sergilemelerinden kaynaklanıyordu[85]. Tevfik Paşa kurduğu iki hükûmette de tereddütlü ve idare-i maslahatçı bir tutum izledi. 4 Mart 1919 tarihinde muhalefetin ve İtilaf İşgal Orduları Komutanlığının baskıları sonunda istifa etti. Yerine enerjik bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olan Damat Ferid Paşa, hükûmeti kurmakla görevlendirildi[86]. Ferid Paşa'nın iktidarı Sultan Vahdettin'in siyaseti ile birleşecek ve diğerlerine göre biraz daha uzun ömürlü olacaktı. Damat Ferid Paşa iktidarı döneminde işgal kuvvetlerinin baskıları aynı hızda devam etti. Paşa da bütün uygulamalarını onların istekleri doğrultusunda gerçekleştirmekten geri durmadı. Öte yandan İttihatçı nazır ve yüksek rütbeli subayların tutuklanıp yargılanması yolunda divan-ı harpler için kanun hükmünde kararnameler çıkarttı. Damat Ferid Paşa bu yolla İngilizler'in gözüne girmeye çalıştı ise de, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikası değişmedi[87]. Diğer taraftan Ferit Paşa'nın mütareke hükümlerine uyulması yolunda sık sık talimatlar yayınlaması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarını kayırması, kamuoyunda huzursuzluklara sebep oldu.

Mütarekenin imzalanmasından Şubat 1919 tarihine kadar, müttefiklerin -özellikle İngilizlerin- baskıları sonucu Harbiye Nezareti ordu komutanlıklarını birer birer lağvetti. Orduları lağvedilen komutanların bir kısmı İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında görevlendirilirken, bir kısmı da mülkî ve

[82] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 28, Ds: 109(101), F: 1-2.

[83] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 28, Ds:109(101) , F: 2.

[84] *TV.* nr: 3445, 13.K.sani 1919 ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s.1721.

[85] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 303 Ek-7'de İtilaf Devletlerince tutuklanan ve geri çağrılan komutanların isimleri yer almaktadır. Ayrıca bk. Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 155-162.

[86] *TV.*, nr: 3489, 6 Mart 1919.

[87] Damat Ferid Paşa hakkında geniş bilgi için bk., İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-1953; ayrıca Damat Ferid hakkında yazılmış olan son biyografi çalışması için de bk., Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", *DİA*, c.VII, s. 436-437.

askerî yeni bir takım görevlere atandılar[88]. Bu arada Enver Paşa tarafından Osmanlı ordularının seferberlik teşkilatına göre kurulmuş bulunan Karargâh-ı Umumînin çalışmalarına -mütareke imzalandığından dolayı- lüzum görülmeyerek padişahın iradesi de alındıktan sonra lağvına karar verilmişti[89]. Karargâh-ı Umumiyi tesis ederek Osmanlı ordularının tamamını kontrol altında tutmayı hedeflemiş olan Enver Paşa, 13 Ekim 1918 tarihinde orduya bir vedanâme neşrederek ülkeyi terketmek mecburiyetinde kaldı[90]. Enver Paşa gibi Cemal ve Tal'at Paşalar ve diğer İttihad ve Terakki Cemiyeti erkânı da ülkeyi terketmek durumunda kaldı[91]. Bu sırada İngilizler ise, Tevfik Paşa hükûmetine baskı yaparak I.Dünya harbine sebep oldukları gerekçesi ile Enver, Cemal ve Tal'at Paşaları yargılamak üzere bir divan-ı harp kurulmasını istemişler; hükûmet de, hemen İttihat ve Terakki karşıtı olan paşalardan bir divan-ı harp teşkil ederek yargılamalara başladı. Adı geçen paşalara atfedilen en önemli suçlardan biri gereksiz yere ülkeyi savaşa sokmak, diğeri ise izinsiz olarak yurtdışına çıkmak olarak tesbit edilmişti[92].

Bu gelişmeler olurken Vahdettin de, İttihatçı liderlerin ülkeyi terketmelerinin ardından her tarafta olduğu gibi orduda da iktidarını kabul ettirmek için harekete geçti. Evvela, orduda kalan İttihatçı artıklarını tasfiye ederek işe başladı. Bilindiği üzere ordu, harp yıllarında en büyük politik kudretti ve mevcut iktidarın aynı zamanda en büyük güvencesi konumunda idi. Bundan dolayı Vahdettin kendi iktidarı döneminde ağabeyi II.Abdülhamit gibi, orduya tamamen hakim olmak, orduya güvenmek gereğini hissediyordu. İlk iş olarak Enver Paşa'nın tesis ettiği ve tüm Osmanlı ordularına hakim olmasına yardımcı olan *"Başkumandanlık Vekâleti"*ni yukarıda izah edildiği üzere lağvetti. Bundan başka, sırasıyla ordudan saltanatına karşı gelebilecek olumsuz tavırları dizginlemek için;

1) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini İttihatçılar'ın teşkil ettiği bütün gizli cihazlardan, inisiyatiften mahrum ederek teknik bir büro haline sokmak istedi.

[88] Mesela bu ordu komutanlarından Cevat, Fevzi, M.Kemal ve Mersinli Cemal Paşalar İstanbul'a davet edilerek Genelkurmay karargâhında görevlendirildiler. Bk. *BOA.DUİT.*, Ds: 77-3, F: 40.

[89] *BOA.DUİT.*, Ds: 77-3, F: 43. Bu belgeye göre 19 T.sani 1334(1918)'de karargâhı umumi lağvedilmişti.

[90] EHUR., *Ordu Emirnamesi* nr: 83, İstanbul 1334; Enver Paşa ve kabine arkadaşlarının yurtdışına kaçmaları basında geniş yankılara yol açmıştı. Refik Halit, bir makalesinde "Efendiler Nereye?"başlığı ile üç paşaya çatıyordu. Bk. *Zaman* nr: 210, 5 T.sani 1334.

[91] Mondros Mütarekenamesinin imzalanmasından hemen sonra, 1/2 Kasım 1918'de İTC.'nin önde gelen lider kadrosundan olan Enver, Cemal ve Tal'at Paşalar, bir Alman denizaltısı ile ülkeyi terkettiler. İTC.'nin lider kadrosunun ülkeyi terketmesinden kısa bir süre önce 1 Kasım 1918'de son kongresini yapan cemiyet, 5 Kasım 1918 tarihinde kendi kendini feshetti. Fırkadan ayrılan bazı kişiler Teceddüt Fırkasını kurdular. Bk. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 135-137.

[92] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340727, 27 T.sani 1334 tarihinde çıkan bir irade ile üç paşaların yargılanması için bir divan-ı harp teşkil edilmişti. Bu divan-ı harbin reisliğine Müşir Kâzım Paşa, azalıklarına Ferik Hurşit, Yusuf Kenan, İbrahim Edhem ve Ahmet Hamdi Paşalar tayin edilmişlerdi. Ayrıca bk. EHUR., *Harp Kabinelerinin İstic'vabı*, İstanbul 1933.

2) Enver Paşa döneminin gizli servisi olan Teşkilat-ı Mahsusayı resmen tasfiye ettirmekle kalmayıp, kendi kontrolü dışında gizli bir kurul halinde müstakil olarak çalışabileceğini de düşünerek faaliyetlerini tamamen ortadan kaldırmaya çalıştı.

3) İttihat ve Terakkî Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan ve İttihatçılığın değişime uğramış şekli olan *"Teceddüt"* hareketinin her türlü etkinliğinin yok edilmesi yönünde faaliyetleri başlattı.

Vahdettin bunun için;

a) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine verdiği emirlerde Mondros Mütarekesinin harfiyyen tatbik edilmesine dikkat çekti. Bununla birlikte ordu kadrolarının düşürülmesi gündeme geldi.

b) Şahsına bağlı yepyeni bir gizli istihbarat, casusluk teşkilatı kurdu, bunu tıpkı II.Abdülhamit gibi saraydan idare etti. Abdülhamit'in Yıldız'ı gibi, Vahdettin'in Çit Kasrı bu dönemde önem kazandı.

c) I.Dünya Harbi yolsuzluklarını ortaya çıkarmak, aslında orduda ve sivil idaredeki ittihatçıları yargılamak amacıyla, divan-ı harpler teşkil ettirerek rakip olabilecek zümreleri susturmaya çalıştı. Kurulan divan-ı harplere ise Nemrut Mustafa Paşa, Mahmut Hayret Paşa gibi İttihad ve Terakki karşıtı olan ve Enver Paşa'nın tasfiye hareketinde ordudan ihrac edilenleri görevlendirmesi yukarıdaki düşünceleri doğrulamaktadır[93]. Hatta bazılarına göre Vahdettin, sadakatine inanabileceği bir orduyu kurmak imkânına ulaşacağı ana kadar, ordusuz kalmayı şahsî politikasına uygun bulmuştu[94].

Harbiye Nezareti savaş suçlularının yargılanması gibi işlerin yanında son harbin verdiği tecrübelerden hareketle bir takım yeni düzenlemeler yapmak ihtiyacını hissederek, Osmanlı ordusunu dokuz kolordu olarak yeniden teşkilatlandırdı. Bu düzenlemeye göre; 1.kolordu Edirne'de bulunacak ve buna 49, 50, 60.tümenlerle Çatalca Müstahkem Mevki komutanlığı bağlı bulunacaktı. 3.Kolordu Sivas'ta yer alacak buna 5.Kafkas tümeni ile 15.tümen bağlanacaktı. 12.Kolordunun merkezi Konya idi ve 23, 41 ve 57.tümenler buna bağlı olacaktı. 13.Kolordunun merkezi Diyarbakır şehri idi ve 2 ve 5.tümenler bunun emrinde bulunacaktı. 14.Kolordu Tekirdağ'ı merkez kabul etmiş ve 56 ve 61.tümenler buna bağlanmıştı. Öte yandan 15.kolordunun merkezi Erzurum şehri olup, 3, 9, 11 ve 12. tümenlerle Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı buna bağlı bulunacaktı. 17.Kolordunun merkezi

[93] Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika* , İstanbul 1967, s. 227-228.

[94] Tepedelenlioğlu, *Aynı eser*, s. 228-229'da Vahdettin'in gizli servisler kınrarak şahsi politikasını yürütme azminde olduğunu ifade eder. Yazar, Vahdettin'in İngilizlerin İntelligence Service'den yardım gördüğünü ve bu sayede Teşkilat-ı Mahsusa ile mücadele edebildiğini ifade eder. Fakat şurası bir gerçektir ki, Teşkilat-ı Mahsusa hiçbir zaman yok edilememiş, sadece kimlik değiştirmiş ve varlığını İstiklal Harbi yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin kontrolüne girerek faaliyette bulunan gizli gruplarda devam ettirmiştir.

İzmir şehri idi ve 56 ve 57 tümenler buna bağlı bulunacaktı. Yalnız İzmir'in işgalinden sonra bu kolordu lağvedilerek, tümenleri 12 ve 14.kolordulara bağlandı. Öte yandan 20.Kolordunun merkezi Ankara idi ve 11 ve 24.tümenler buna bağlı idiler. 25.Kolordunun merkezi ise İstanbul olup, 1 ve 10.tümenler buna bağlanacaktı[95]. Diğer taraftan savaşın acı tecrübelerini dikkatle değerlendiren Osmanlı Genelkurmayı, her tümende tümen komutanının emri altında olmak üzere sadece piyade ve makineli tüfek kıt'alarının talim ve terbiyesi ile uğraşacak ve rütbesi kaymakam ile miralay arasında değişebilen *"Piyade Kumandanlığı"* namıyla bir kumandanlık teşkilini zaruri görmüş ve bu yolda bir düzenleme yapmıştı[96]. O devrin usûl ve kaidelerine göre ordunun asıl vurucu gücü olan piyade ve en önemli ateş gücü kabul edilen makineli tüfek kıt'aları için bu şekilde bir düzenlemenin yapılması Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin gelecek endişesinden kaynaklanıyordu. Nitekim, bu yeni düzenlemeye göre teşkil edilen bu makam, İstiklal Harbinde büyük yarar sağladı. Bu sayede düşmanın üstün silahlı birlikleri karşısında iyi eğitilmiş birliklerimiz başarılı oldu.

Mütarekeden sonra Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin emri ile gerçekleşen terhis işlemlerine başlandığı sırada Osmanlı ordusunun sayısı 337.615 kişi civarında idi. Bu miktar zamanla azaldı. Nitekim, 1 Nisan 1919 tarihinde müttefiklerin istekleri doğrultusunda sadece kağıt üzerinde 65.464 kişi civarına indirildi. Bakaya olup da orduya celbedilenlerin miktarı ise 5887 idi. Diğer taraftan terhis edilmesi gerekip de, halen silah altında bulunan dört kur'a efradının (1892-1896) toplamı da 43.193 kişi idi. Bu rakamlardan hareketle gerçekte, 1 Nisan 1919 tarihi itibariyle ordunun genel mevcudu oldukça azalmış; bu rakkam 114.726 kişi olarak tesbit edilebilmiştir[97].

Öte yandan, 3 Kasım 1918 tarihinde fiilen işgal altına giren İstanbul, galip devletlerin işgal ordu komutan ve komiserlerinin karargâhı haline geldi. Sözde, mütareke hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle görevli birimler hükûmetler üzerinde büyük baskılar yaptılar. Bununla beraber İstanbul'da hükûmetleri etkileyen davranışları şöyle sıralamak mümkündür: İtilaf Devletleri ve temsilcilerinin müdahale ve tehditleri, Padişah'ın istek ve telkinleri, basının yerli yersiz tenkitleri, siyasî çatışmalar, kamuoyu hareketi[98]. Bu şartlar altında çalışacak en kararlı ve azimli bir hükûmetin dahi şaşkına döneceği ve sadece normal hükûmet işlerini yapmaktan bile aciz kalacağı bir gerçekti. Hükûmetlerin bu dönemde başarmak mecburiyetinde oldukları iki ana konu vardı: Biri İtilaf Devletleriyle barış yapmak, diğeri memleket içinde huzur ve güveni sağlamaktı. Bu bakımdan kurulan hükûmetlerde sadrazam, harbiye nazırı, dahiliye, hariciye, adliye nazırlıkları ile şeyhülislamlık makamı önemli idi; diğerlerinin geri planda kaldıkları bir gerçekti.

[95] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 1-1, Kls: 41, Ds: 124, F: 1-103.
[96] *BOA.DUİT.*, Ds: 77-3, F: 45.
[97] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 1-1, Kls:27, Ds: 41, F: 29-1.
[98] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987, s. 57.

Ordunun Mondros Mütarekesine göre sayıca indirimi yanında teşkilat yapısında da bir takım değişikliklerin yapılması yolunda adımlar atılmakta idi. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti başlangıçta yedi şube halinde teşkilatlanmış iken, 1917 yılında yapılan bir dizi düzenlemelerle 27 şubeye kadar çıkarılmıştı. Mağlubiyetler karşısında bocalayan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, karargâhtaki şubelerin sayısını arttırmakla sanki herşeyin çözümlenebileceğini sanıyordu. Ne yazıkki, kağıt üzerinde yapılan bu düzenlemelerin hiçbirinin fayda sağlamadığı harbin sonunda anlaşıldı. Karargâh-ı Umumî teşkilatı ve Başkomutanlık Vekâletinin 7 Ekim 1918 tarihinde lağvedilmesinden sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Karargâh-ı Umumî), Harbiye Nezaretine bağlı yedi şubeye indirildi[99]. Yeniden teşkilatlanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti dairesinin 1.şubesi Harekât , 2.şubesi İstihbarat, 3.şubesi Şümendüfer, 4.şubesi Eğitim, 5.şubesi Harp Tarihi, 6.şubesi Personel İşleri, 7.şubesi de Evrak ve Kütüphane (Arşiv)'den sorumlu olacaktı. Ancak bu durum çok kısa sürdü. Enver Paşa'nın ülkeyi terketmesiyle birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti makamı boşaldı. Sırasıyla bu makama Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa ve 24 Aralık 1918'de de Ferik Mustafa Fevzi Paşa atandı[100]. Bilhassa Cevat Paşa ve Fevzi Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde bulundukları zamanlarda Osmanlı Genelkurmayı 29 Ekim 1919'da yeni bir düzenlemeye tabi oldu. Bu yeni yapılanmaya göre; 1.şube Harekât, 2.şube İstihbarat, 3.şube Şümendüfer ve Menzil, 4.şube Teşkilat, 5.şube İkmal, 6.şube Eğitim, 7.şube Askerî Kanunlar, 8.şube Harp Tarihi, 9.şube Zatî İşler ve 10.şube de Evrak ve Kütüphane İşlerinden sorumlu bulunacaktı. Bu düzenleme tam manasıyla uygulamaya girmeden Sevr Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Hükûmeti, bilahare Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini dört şubeye indirmek durumunda kaldı. Bu indirime, malî sıkıntılar sebep olmuştu. Nitekim, 1920 yılından itibaren malî sıkıntının had safhaya ulaşmasından dolayı, personel maaşları ödenemediği gibi, Personel şubesi lağvedilerek bunun görevi Evrak şubesine aktarıldı. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve ardından hükûmetin kurulmasından sonra Harbiye Nezaretinin görev ve yetkilerine benzer yetkilerle Millî Müdafaa Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yetkilerine sahip olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti tesis edildi. Anadolu'da bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kendisinin gereksizliğine inanmış olmalı ki, 1920 yılı Mayıs ayında Şümendüfer, İkmal, Eğitim, Askerî Kanunlar ve Harekât şubelerini lağvetti. 13 Haziran 1920 tarihinde yeni bir düzenlemeye tabi tutulan Osmanlı Genelkurmayı, bu düzenlemeyi imparatoluğun yıkılışına kadar devam ettirdi. Bu düzenlemeye göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti şu şekilde teşkilatlandı: 1.şube Teşkilat, Nizam ve Kanunlardan,

[99] *BOA.DUİT.*, Ds: 77-3, F: 43.
[100] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341044.

2.şube İstihbarat ve Nakliyeden, 3.şube Eğitim ve Harp Tarihinden, 4.şube Personel İşlerinden sorumlu olacaktı[101].

II. MONDROS MÜTAREKENÂMESİNİN TATBİKATI

a. Ordu Komutanlarının Mütareke Karşısındaki Tutumları

Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra, İtilaf Devletleri tarafından teşkil edilen komisyonlar, mütareke şartlarının harfiyyen icrasına çalışıyorlardı. Barış zamanı garnizonlarına iade edilmiş olan tümenlerin depolarında ve kıt'alar nezdindeki silah ve cephanelerin İngiliz murakabe subaylarına teslim edilerek anbarlarda toplanmasına dikkat ediliyordu. Galiplerin murakabe hey'etlerine karşı her türlü vasıtayı kullanarak, silahların düşmana teslimini önleyecek hamiyyetli insanları -bezginlik ve ye's içinde bulunan ve uzun süren savaşlardan yorgun çıkmış halkın içinden- bulmak pek mümkün değildi. Fakat bu bezginliğe rağmen, bazı hamiyyetli komutanlar *"umumî kuvve"* cetvellerinde tahrifler yaparak veya İngiliz zabitlerini bir kaç kadeh içki ile aldatarak bir miktar silah ve cephane kaçırmışlardı ki, düşmana ilk mukavemet yıllarında bu silahlardan büyük ölçüde istifade edilmişti[102]. Mütareke hükümlerinin çiğnenmesi veya İngilizler'in aşırı isteklerde bulunmaları başta ordu komutanları olmak üzere, taşradaki mülkî ve askerî erkânı harekete geçiren en önemli gelişme oldu.

1. IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Ahmet İzzet Paşa'nın emri ile Kafkasya'daki kuvvetlerimiz hudut gerisine çekilirken, Osmanlı Devleti *"elviye-i selase"*nin (Kars, Ardahan, Batum), kendi hudutları dahilinde kalmasını planlamıştı. Bu plana göre Türk ordusu, Brest-Litowsk antlaşmasıyla kazanılan yerler dışında ele geçirdiği bölgelerden çekilecekti[103]. Halbuki İtilaf Devletleri, Bolşeviklerle yapılan Brest-Litowsk antlaşmasını kabul etmiyorlar; Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince elviye-i selasenin hemen boşaltılmasını istiyorlardı. Mütarekeyi takip eden günlerde Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan IX.Ordu ve komutanı Mirliva Yakup Şevki Paşa mütareke hükümlerini tatbikte pek ağır davranıyor; bölgeyi müttefiklerin istediği kısa zaman içinde boşaltma talebi karşısında direniyordu[104]. Nitekim, Paşa'nın bu ağır davranışı İngilizleri sinirlendirmiş, Osmanlı Devletine baskı yapmalarına sebep olmuştu. İngilizler ihmali görülen kötü niyetli zabit ve memurların(!) şiddetle cezalandırılmalarını Harbiye Nezaretinden isterken; nezaret ise, kendi elemanlarını asla suçlu olarak kabul etmediğini ifade ettiği gibi, gecikme sebeplerini iklim ve tabiat şartları ile İti-

[101] *TSK Tar.*, c.III/6-1, s. 259-260.
[102] Rahmi Apak, *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 38-39.
[103] Mareşal Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı*, Ankara 1936, s. 274.
[104] Mareşal Fevzi Çakmak, *Aynı eser*, s. 275.

laf Devletlerinin yerine getirilmesi imkânsız bir takım isteklerine bağlıyordu[105]. Bu arada İngilizlerle Osmanlı hükûmeti arasında yazışmalar devam ederken İngilizler, 19-24 Aralık 1918 tarihlerinde Batum'u işgal ettiler. Bir oldu bittiye gitirilerek sonuçlanan bu işgal hareketini kabul etmediği gibi, elviye-i selaseyi kendi toprağı sayan Osmanlı hükûmeti, bundan dolayı bu bölgedeki askerî kuvvetleriyle memur ve jandarmasının görevleri başında kalmalarını bildirmişti. Osmanlı hükûmetinin bu diplomatik girişimleri sonunda İngilizler, Batum'dan askerini çekmiş, fakat bu defa şehrin idaresi çeşitli milletlerden kurulu bir hey'etin eline geçmişti. Bu hadise ile elviye-i silasedeki Osmanlı yönetimi ortadan kaldırıldıktan sonra, memur ve askerimizin Batum'dan dönmelerine izin verildi[106]. Fakat buradaki memur ve askerlerimizin memleketlerine dönmeleri, ulaşım ve iklim problemlerinden dolayı güçlükle yapılabildi[107].

Diğer taraftan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Doğu'daki işlerin görüşülüp bir karara varılması için IX.Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'yı memur etti. Bunun üzerine Paşa, 7 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta İngiliz generali Walker ile buluştu; bu buluşmada İngiliz generali isteklerine uyulduğu takdirde Kars ve Ardahan'da kalan 13.000 civarındaki Türk askerinin iaşesinin temin edilebileceğini bildirdi. Adı geçen generalin isteklerine göre, Kars şehri İngilizler tarafından işgal olunup Ermenilere bırakılacak, üç sancakta bulunan Türk kuvvetleri 25 Ocak 1919'da bulundukları bölgeleri tamamen boşaltmış olacaklardı. Öte yandan, İngilizlerin Türk ordusunun iaşesini temin edecekleri hususu ise tamamen bir safsatadan ibaret olduğu bir müddet sonra anlaşılacaktı. Nitekim Türk ordusu, mütarekenin imzalanmasını takip eden aylarda tekrar I.Dünya Harbinin o çetin şartlarında olduğu gibi, iaşe sıkıntısı ve iklimle mücadeleye devam etmek durumunda kalmıştı[108]. Bu gelişmeler olurken Türk ordusunun günden güne daha da kötü duruma düşeceğini hesap eden İngilizlere karşı, IX.Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa elindeki kıt imkânlarla mukavemet etmeye kararlı olduğunu ifade etmekte idi[109].

Yakup Şevki Paşa, 1919 yılı başında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden aldığı son emir üzerine mümkün olduğunca ağır bir geri çekilme ile IX.Orduyu Erzurum'a nakletti. Paşa, geri çekilme esnasında hem IX.Ordunun ihtiyaçlarını, hem de geride bıraktığı millî teşekküllerin ihtiyaçlarını da dikkate alarak malzeme, silah ve techizatını buna göre tanzim etti[110]. Yakup Şevki Paşa'nın bu geri çekilme harekâtı tam manasıyla bir taktik geri çekilme idi, yani düşmana karşı en

[105] Gn.Kur.Harp Tarihi Dairesi Yay.. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), Sy: 41, Eylül 1962, vesika: 972-973.

[106] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 5 ; Öte yandan bu sırada Batum'daki Türk kuvvetlerinin sayısı ise 25.000 civarında bulunuyordu. Bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, s. 53.

[107] *HTVD*., Sy: 41, Eylül 1962, vesika:976-980.

[108] *HTVD*., Aynı sayı, vesika: 977 ; Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 5, Ds: 22, F: 16-2.

[109] *HTVD*., Aynı sayı , vesika: 973.

[110] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 23, Ds: 91, F: 34 ; Ali ihsan Paşa, *Aynı eser*, c.IV, s. 325.

iyi savunma yapabileceği mekâna kadar birliklerine hiçbir zayiat verdirtmeden onları memleket içine çekme hareketi idi.

Öte yandan VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa ise, yaptıkları telgraf görüşmelerinden hareketle Yakup Şevki Paşa'nın mütarekenâmeye cephe almak istemediğini, pasif davrandığını ve *"alıvâle intizâr edelim"* şeklinde baştan savma cevaplar vererek düşmana karşı mukavemetten yana olmadığını ifade ediyordu[111]. Halbuki, Yakup Şevki Paşa'nın, Ali İhsan Paşa'ya bu yolda cevaplar vermesi İngiliz istihbaratına bilgi sızdırılmaması endişesinden kaynaklanıyordu. IX.Ordu bir müddet Şark Vilayetlerinin tahliyesi ile meşgul olduktan sonra[112], diğer Osmanlı orduları misali 3 Nisan 1919'da lağvedildi ve yerini bilahare 15.Kolorduya bıraktı. Kâzım Karabekir Paşa 15.kolordu komutanlığına tayin edildiği sırada Yakup Şevki Paşa İstanbul'a çağrıldı[113]. Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığı sıralarda yöre halkı Erzurum-'da kalarak başlatacakları istiklal mücadelesinde başlarına geçmelerini istemiş; paşa ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden dönmesi yolunda kesin emir aldığını ve üstelik rahatsızlığından dolayı gitmek durumunda kaldığını ifade ederek kendisini ma'zur görmelerini istemişti. Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a gidişi ile Ali İhsan Paşa'nın VI. ve IX.Orduları birleştirerek millî istiklali temine yönelik olan fikirleri uygulamaya konulamadı[114]. Yakup Şevki Paşa, millî mücadele hareketine iyimser bakışından dolayı uzun süre açıkta kaldı, bilahare İngilizlerin şüphesi üzerine 21 Nisan 1920 tarihinde tevkif edilerek Malta Adasına sürüldü. Paşa, 1921'de İngilizlerle yapılan esirlerin mubadelesi antlaşmasından sonra Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele hareketini yürütmekte bulunan öğrencilerinin arasına katıldı[115].

2. VI. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Mütareke şartları en açık bir şekilde Musul vilayetinde çiğnenmişti. Musul vilayeti ve çevresinde ise VI.Ordu bulunuyordu. VI.Ordu komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın mütareke imzalandığını belirten telgra-

[111] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 325 ; Diğer taraftan Kâzım Karabekir Paşa da, Yakup Şevki Paşa'nın mütareke hükümlerine göre memleketin dağılıp elden çıktığına inandığını yazar. bk. *İstiklal Harbimiz*, s. 2. Bundan da şu konucu çıkarmak gerekir Yakup Şevki Paşa da diğer yaşlı Osmanlı Paşaları gibi statükocu idi.

[112] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 9.

[113] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da(1919-1921)* , Ankara 1959, s. 10 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 14-15 ; Ali ihsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 42-43.

[114] Ali İhsan Paşa, kendisinin millî istiklal davasında çok atak olduğunu, buna karşılık Yakup Şevki Paşa'nın me'yusane davrandığını izah ederek onu tenkit etmektedir. Bk. *Aynı eser*, c.V, s. 42-44.

[115] Yakup Şevki Paşa, millî mücadele liderlerinin çoğunun Osmanlı Erkân-ı Harbiye Mektebinden dolayı hocası idi. İstiklal Harbinde öğrencisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmekten gurur duyduğunu o dönemin basınında sık sık ifade etmiştir. M.Kemal de kendisine büyük değer verdiğini ifade etmiştir Bk. *Nutuk*, c.II, (MEB Yay.), İstanbul 1987, s. 666.

fını alır almaz[116], Bağdat'ta bulunan İngiliz generali Marshall'a bir mektup göndererek[117], iki muharip ordunun arasında bir tampon bölge oluşturulmasını teklif etti[118]. Ali İhsan Paşa bir taraftan kendi birliklerine uyarıcı emirler verirken, diğer taraftan İngilizlerle görüşme ve protokollerini devam ettirmekte idi[119]. Mütarekenin imzalandığı tarihte İngiliz kuvvetleri Musul'a 60km.lik bir mesafe ile güneyde bulunuyordu. Bundan da anlaşıldığı gibi, mütarekenin imzalandığı gün Musul vilayeti büyük bir kısmı ile elimizde bulunmakta idi[120]. Bu sırada Bağdat'ta bulunan İngiliz temsilcisi ise 31 Ekim 1918'de İngiltere'nin Hindistan Bakanlığına gönderdiği telgrafta Musul vilayetinin İngiltere için çok önemli olduğunu vurgulamakta idi[121]. Öte yandan VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa ise mütarekenin imzalanması üzerine muhasamatın tatil edilmesi gerekeceği düşüncesi ile, iki tarafın barışa kadar oldukları yerlerde kalmalarını ve iki taraf arasındaki arazinin tarafsız bölge sayılmasını teklif etmekte idi. Bunun üzerine İngilizler ise mütarekenin 7. maddesine göre, lüzum gördükleri stratejik noktaları işgal hakkına haiz olduklarını açıklıyorlardı. Ali İhsan Paşa 7. maddenin tatbikine imkân olmadığını, bu hududun diplomatlar tarafından tesbit edilebileceğini belirtiyordu. Nitekim bu sırada, cephedeki VI.Ordu birlikleri, ordu emri ile her türlü askerî harekâta son vermişler ve aldıkları yerlerde durmuşlardı. Fakat buna rağmen, özellikle Arap Aşiretleri, İngilizlerin tertip ve tesiriyle harekete geçtiler. Bu çapulcu Arap Aşiretleri, Musul'un doğusundaki ve batısındaki yollar üzerinde tecavüzlerde bulundukları gibi, Musul'un batısındaki Tellafir erzak depolarını da yağmalıyorlardı. VI.Ordu tarafından bunlara karşı gerekli tedbirler alındığı sırada, İngilizler ahaliye zulüm yapıldığı iddiası ile müdahaleye başladılar. Bu sırada İngiliz Irak İleri Kıt'aları komutanı General Cassel, sanki mütarekeden haberi yokmuşçasına[122], birliklerine ileri harekât emrini verdi[123]. Zaten, 1 Kasım 1918 tarihinde de İngiliz birliklerine Musul'u işgal emri verilmişti[124]. İşgalden önce İngilizler, Ali İhsan Paşa'ya gönderdikleri mektupta şehrin hemen teslimini istiyorlardı. Paşa, İngiliz isteklerini şiddetle protesto ettiği gibi, *"Ben, intihar eder; kıt'aları size teslim etmem!"* diye cevap verdi. Ali İhsan Paşa buna ilave olarak, mütarekenin 7. maddesinin tatbiki için ortada hiç bir sebep bulunmadığını, Almanlar tarafından yapılıp da Musul'u Irak hudutları içerisinde gösteren haritanın

[116] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 249, Ds: H-1, F: 1-1 ; Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanmasından ancak 2.T.sani (Ekim) 1918'de haberdar olmuştu. Bk.,*Aynı eser,* c.IV, s. 320 ; Ahmet İzzet Paşa'nın telgrafı için bk. Karabekir, *İstiklal Harbimiz* , s. 2; ayrıca Mütarake karşısındaki tutum ve davranışları hakkında bilgi için bk. Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* , Ankara 1992, s. 54 vd.

[117] Ali İhsan Paşa'nın İngiliz generali Marshall'a yazdığı mektup 1 Kasım 1918 tarihlidir.

[118] Âli Türkgeldi, M*ondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi,* Ankara 1948, s. 103.

[119] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 249, Ds: H-1, F: 1-3, 1-6.

[120] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, Aynı dosya , F: 1-7.

[121] Salahi R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* c.I, Ankara 1987, s. 16'dan naklen *FO* : 3384/182014, Bağdat'taki siyasî temsilcisinden Hindistan Bakanlığına tel. nr: 9304, 31.10.1918.

[122] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser,* c.IV, s. 316-317.

[123] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 6.

[124] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, Aynı dosya, F: 6-6, 8-2.

hiçbir ilmî dayanağı olmadığını açıkladı. Ali İhsan Paşa'nın bu çırpınışları karşısında İngilizler, Türklerin protestolarını duymamakta direniyor; General Marshall ise, ima yoluyla sık sık Musul'un işgaline İngiliz Savaş Bakanlığının çoktan karar verdiğini ifade etmekten geri durmuyordu[125]. Bütün bu gelişmeler olurken Osmanlı Genelkurmayı ise, Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta İngilizlerin Musul'u işgale selahiyetleri olmadığını açıklamakta idi[126].

Bütün bu müzakerelerin sonunda, İngilizlerle uzlaşmaya varmanın mümkün olmadığını anlayan Ali İhsan Paşa, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya durumu bildirdi[127]. İzzet Paşa verdiği cevapta, diplomatik girişimlerin devam ettiğini, İngilizlerin ise her şeye kadir olduklarını, gerekirse barış zamanında dahi ülkeyi işgal edebileceklerini ifade ederken, İngiliz İşgal Orduları Başkomutanı Amiral Galthorpe'tan gelmesi muhtemel cevabı beklediğini de ilave ediyordu[128]. Osmanlı Genelkurmayı Galthorpe'tan biraz ferahlatıcı haber beklerken, Türk ordusunun derhal Musul'u boşaltıp geri çekilmesini isteyen bir ültimatomu alınca şaşkınlık içinde kaldı. Bunun üzerine Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım'da VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'ya Musul'u boşaltarak İngilizlerin göstereceği hatta kadar geri çekilmeleri emrini verdi[129]. Bu emri alan Ali İhsan Paşa, maiyetinde bulunan komutanlara geri çekilme konusunda gerekli açıklamaları yaptıktan sonra[130], Osmanlı Genelkurmayı ile koordineli olarak ordusunun tamamını silah, cephane ve techizatıyla beraber Musul'dan Nusaybin'e geri çekmeğe muvaffak oldu[131]. Mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra 1 Kasım 1918'de Musul vilayetinin güney hudutlarını işgal eden İngilizler[132], 10 Kasım 1918'de Musul vilayet merkezini işgal ettiler[133]. Bunun üzerine kuzeye çekilen Ali İhsan Paşa, Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dipke-Güver-Büyük Zap Suyu kaynağı ve Hamam Alil'in kuzey sırtlarından Tel'afr-Sincar-Resülayn-Tel'ebyat-Cerablus-Akçakoyunlu İstasyonu istikametini tuttu[134]. Bu geri çekilme esnasında Erbil, Süleymaniye ve Musul vilayetinin en mü-

[125] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 250, Ds: 2, (H-5), F: 1-24 ; *ATASE:* 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 13-8, 13-9 ; Ayrıca bk.Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.IV, s. 316 ; Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, Ankara 1991, s. 760-763.

[126] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds:1, F: 19 ; *ATASE* : 4-8187, Kls: 250, Ds: H-6, F: 1-32.

[127] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 25-10, 11, 13.

[128] *HTVD.*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 739 ; *HTVD.*, Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 742.

[129] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 32, 32-1; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173-174.

[130] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, Aynı dosya , F: 36.

[131] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.IV, s. 317-318 ; Ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 124 vd.

[132] M.Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 23 ; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* , s. 110 vd.

[133] Osmanlı Genelkurmayından 8 Kasım 1918 tarihinde Ali İhsan Paşa'ya gelen telgrafta Musul'un tahliyesi emredilmekte idi. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 32, 32-1 ; Öte yandan İngilizler 8 Kasım sabahı Musul'a girince ilk iş olarak Musul hükûmet Konağındaki Türk bayrağını indirip yerine İngiliz bayrağını asmışlardı . Bk. Ali İhsan Paşa, *Aynı eser* , c.IV, s.318 vd. Paşa burada Musul'un tahliye tarihi olarak 10 Kasım'ı vermektedir.

[134] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 318-319.

him aksamı yine Türklerin elinde kalmıştı. VI.Ordu kademe kademe geri çekilirken[135], Ahmet İzzet Paşa'dan ordunun terhis edilmesi yolunda emir de alınmıştı[136]. Bu emre göre, Ali İhsan Paşa maiyetindeki komutanlara terhis meselesini iletmiş ve gelen emirler doğrultusunda hareket etmelerini tavsiye etmişti[137]. VI.Ordudan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen 15 Kasım tarihli raporda Bağdat ve Musul'lu olmak üzere 2142 erin terhis edildiği açıklanmakta idi[138].

Türk ordusunun Musul civarından çekilmesinin ardından İngilizler girdikleri yerlerde önce resmî binaları işgal ile işe koyuldular, ardından da hakimiyetlerini kuvvetlendirecek teşebbüslere geçtiler[139]. Bölgedeki Kürt aşiretlerini kışkırtarak Musul civarında kendilerine tabi kukla bir hükûmet kurmak isteyen İngilizler, bu yolda yoğun bir faaliyet de başlattılar[140]. Bilindiği üzere İngilizlerin asıl maksadı Musul petrollerine sahip olmaktı. Bu maksada ulaşmak için de Kürtler bir araç olarak kullanılacaktı. Nitekim, 17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmut adında bir Kürt aşiret reisi, İngilizlerin himayesinde bir *"Kürt Hakimliği"* kurdu[141]. Ali İhsan Paşa, 27 Aralık 1918 tarihinde Harbiye Nezaretine Kürdistan istiklali hakkında gizli kaydıyla gönderdiği 25831 sayılı şifre raporunda hükûmet ve ordunun kesinlikle böyle bir surı'i yapılanmayı kabul etmemesini, bu yeni yapılanmanın aslında Ermenilik için bir basamak teşkil edeceğine dikkat çekilmesini istiyordu[142]. Ali İhsan Paşa, gizli kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği raporunda şöyle diyordu: *"...Ben, şimdiki halde Musul vilayetinde esmekte olan Kürdistan istiklal rüzgârını hali hazırda işgalimizde olan araziye sokmamak ve mevcut kuvvetlerimizle Musul hududuna karşı topluca durarak evvela bu hududa başlaması lazım gelen bu*

[135] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 26-127.

[136] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 249, Ds: H-1, F: 29; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173.

[137] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 249, Ds: H-1, 5 , F: 30, 31.

[138] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, Aynı dosya , F: 33 ; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 46.

[139] *BOA.BEO.*, Harbiye giden : 341181 ; 341317.

[140] VI.Ordu mıntıkasındaki Kürtlük cereyanları hakkında Ali İhsan Paşa'nın raporu için bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden: 341317, 341308 ; İngilizlerin Urfa bölgesindeki aşiretleri kışkırtması hakkında bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden: 240951, 341176 ; Kürtleri bir maşa olarak kullanmak amacıyla İngiliz-Ermeni işbirliğine doğru bir adım atılmakta olduğu yolundaki gelişmeler için bk. *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 100/77 ; İngilizlerin Musul ve civarında Şeyh Mahmut idaresinde bir hükûmet kurmak istedikleri anlaşılmaktadır. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden: 340987, 341308, 341181 ; hatta bu sırada İngilizler Kürtlerle Ermenilerin aynı ırktan oldukları iddialarını dahi ortaya atarak Musul petrollerini ele geçirebilmek için her türlü yolu mübahı görüyorlardı. Bu iddialar için bk. *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 107/104 ; İngilizlerin bu bölgedeki Kürtleri ve Ermenileri kullanarak petrole sahip olmak yolundaki siyasetini bugün de süper güç olduğunu iddia eden A.B.D. devam ettirmektedir. Musul Mes'elesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Mim Kemal Öke, *Musul Mes'elesi Kronolojisi (1918-1926)*, İstanbul 1987 ; aynı yazarın, *İngiliz Ajanı Binbaşı W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul 1989, adlı eseri de aynı doğrultuda yazılmıştır.

[141] Bu Kürt hakimliği çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhormato, Kıfri, Zohap, Sina, Bane, Revandiz, Dohuk, Nebiyunus, Erbil , Altınköprü taraflarına kadar uzanıyordu. Ayrıca İngilizler bu bölgede Türkçe konuşmayı da yasaklamışlardı.

[142] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 6, Ds: 26, F: 3, 3-3.

gibi girişimlere mâni olmaya çalışmaktayım." Görüldüğü gibi Ali İhsan Paşa, bundan böyle mücadelesini kuzeyde sürdürmeye devam edeceğini açıklamakta idi[143]. Öte yandan bu sırada Osmanlı hükûmetinin korkuya varan ihtiyatı Musul gibi zengin bir vilayetin terk edilmesine ve milyonlarca lirayı bulan millî bir servetin heba olmasına sebep oldu.

İngilizler, bu sırada VI.Ordudan gelebilecek her hangi bir mukavemete karşı bölgedeki çapulcu Arap aşiretlerini Türk kuvvetlerine karşı kullanmaya kalkışmışlardı[144]. Türklere karşı kışkırtılan bu Arap aşiretlerinin saldırıları ise bilhassa terhis edilen kafilelere yönelikti[145]. VI.Ordunun iaşe merkezi konumundaki Carablus şehrinin Aralık ayı (1918) sonunda İngilizlerden geri alınması tansiyonu yükselttiği gibi, Osmanlı hükûmetini de İngilizler karşısında İstanbul'da mahçup duruma düşürdü (!). Osmanlı hükûmeti bu durumda Ali İhsan Paşa'nın süratle Carablus'u terketmesini istedi; Paşa da bu emre uymak mecburiyetinde kaldı[146]. Bu arada bölgedeki Kürt ve Arap aşiretleri üzerinde olumsuz propaganda yapan İngiliz İstihbarat Kaymakamı Killing, Ali İhsan Paşa tarafından tutuklanınca İngiltere ile gerginlik yeniden arttı. Paşa bu sırada İngiliz Ordu Komutanlığını şiddetle protesto ettiği gibi, Killing'in maksadını da öğrenmek istedi. Paşa, mütareke hükümlerinin aslında İngilizler tarafından bozulduğunu söyledikten sonra, Killing'e nasihatte bulunarak, -tabiri caizse kulağını çekerek- serbest bıraktı. Nitekim Killing, General Allenby ve Marshall'ın emri üzerine bölgede istihbarat yapmakta olduğunu ifade etmişti[147].

İngilizler için VI.Ordu bölgesinde daha serbest hareket edebilmenin yegâne çaresi ise,VI.Orduyu ve onunla birlikte komutanını ortadan kaldırmaktı. Ali İhsan Paşa, merkeze gönderdiği raporlarda, İngilizlerin Osmanlı Devletine karşı uyguladıkları baskılardan dolayı devlet ve milletin büyük zararlara uğradığını belirtiyor; bunlara boyun eğilmemesini tavsiye ediyordu. İşin ilginç yanı mütarekenin sürekli çiğnenmesi yetmiyormuş gibi, İngilizlerin Mısır ve Suriye Orduları Başkomutanı General Allenby, 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelmiş; Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı -emrine amâde hizmetkârlar misali- İngiliz elçiliğinde bulunan makamına çağırarak, sert bir dille mütarekenin uygulanması

[143] Ali İhsan Paşa, İngilizlerin yakın bir gelecekte yeni işgallere başvuracaklarını ifade ederek hükûmetin dikkatini çekmeye çalışıyordu. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1,2 , Ds: 4, 6 ,F: 34-10, 18 ; Harbiye Nazırı bulunan Abdullah Paşa, VI.Ordudan gelen bu raplorlar üzerine Hükûmeti uyarmak zorunda kalmıştır. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 26, F: 7.

[144] İngilizler Arap aşiretlerini keşif kolu olarak da kullanmakta idiler. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 26, F: 12.

[145] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 136-140.

[146] *HTVD.*, Sy: 43, Mart 1963, vesika: 1021.

[147] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 27 ; Ayrıca bk. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri* , (Çev.Cemal Köprülü), Ankara 1986, s. 33-34.

yolunda yeni isteklerde bulundu[148]. Allenby'nin bu ültimatomuna göre, VI.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa görevinden alınacak, VI.Ordu lağvedilecek, silah ve cephanesi General Allenby'e teslim edilecek, Generalin mıntıkasındaki Türk Jandarmasının görevine son verilecek, halk silahtan tecrit edilecek, Konya'nın doğusundaki bütün demiryolları generalin kontrolünde olacak, her türlü haberleşme vasıtlarının kullanım ve denetimi ile istediği bölgeleri işgal etme hakkına sahip olacaktı[149]. Osmanlı hükûmeti bütün bu istekleri kabul etmekle kalmamış, Allenby'nin sert hitaplarına maruz kalan nazırları istifa etmiş; Harbiye Nezaretine Cevat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine de Fevzi Paşa atanmıştı[150].

Allenby'nin notası ile istenenlerin en ağırı, hiç şüphesiz VI.Ordunun lağvedilerek silahlarına İngilizlerin el koyması idi. Bu İngiliz isteğinin yerine getirilmesi Diyarbakır, Urfa, Elazığ gibi doğudaki altı vilayetin İngilizler'e teslimi demekti. Nitekim, Osmanlı Hükûmeti, Allenby'nin isteklerinin yerine getirilmesi yolunda gerekli mercilere talimat verdi. Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın, hükûmetin emirlerini uygulamakta tereddüt göstermesi Allenby'i harekete geçirdi; İngilizler 1919 yılı Şubat ayında Maraş'ı, Mart ayında da Urfa'yı işgal etti[151].

Osmanlı Harbiye Nezareti, General Allenby notasını ve ültimatomunu aldıktan sonra, 9 Şubat 1919'da VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir şifre telgraf gönderdi. Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın imzası olan bu telgraf, 12 Şubat'ta Paşa'ya ulaştı. Telgrafta VI.Ordunun lağvedildiği bildirildikten sonra, Paşa'nın yerine bir vekil bırakarak İstanbul'a gelmesi isteniyordu[152]. Halbuki Ali İhsan Paşa, komutası altındaki birlikleri mümkün olduğunca az zayiatla Anadolu savunma hattına çekmişti. Zaten mes'ele de buradan kaynaklanıyordu. İngilizler bölgede kendilerine engel olabilecek en küçük birliğin dahi bulunmasına razı değillerdi. Nitekim, VI.Ordu 9 Şubat 1919'da lağvedildi; teşkilat ve kadrosu 13.Kolordu adıyla yeniden düzenlendi ve başına da vekâleten Miralay Cevdet Bey atandı[153]. Ömer Yaver Paşa, Allenby'nin notalarını yumuşatarak -nazikane bir şekilde- Ali İhsan Paşa'yı İstanbu-

[148] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8 ; Ali İhsan Paşa, *Aynı eser* , c. V, s. 38-39 ; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 142-143.

[149] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.V, İstanbul 1968, s. 1444-1446 ; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Ankara 1987, s. 17-18.

[150] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8.

[151] Salahi R.Sonyel, *Aynı eser*, s. 17.

[152] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-8187, Kls: 250, Ds: H-13, F: 4-15 ; Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.IV, s. 330-336.

[153] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 33-41 ; s. 42'de General Allenby notası geldikten sonra, Ali İhsan Paşa akıbet hakkında şunları düşündüğünü yazar :*"...Allenby'nin verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmeyerek ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek... yahut bu notayı ve İstanbul hükûmetinin miskince mutavaatını ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emr olunan kumandayı bırakmayarak İstanbul hükûmetini tanımamak ve ona karşı isyan ederek Şarkî Anadolunun istiklalini ilan eylemek... gibi hareketler aklıma gelmişti."* Kanaatimize göre Paşa bu ikinci düşüncesini yapmış olsa idi zaten İngilizler bölgede daha fazla etkili olamazlardı. Çünkü kamuoyları ve sömürgeler artık savaştan bıkmışlardı. Bir yerde İngilizin destekçileri azalmakta idi.

l'a davet etti. Bu arada İstanbul basınında kendisinin Harbiye Nazırlığına getirileceğine dair şayiaların da dolaştığını ifade eden Paşa, bütün ordu komutanlarının bu sırada İstanbul'da toplandıklarını belirtmekte idi[154]. Ali İhsan Paşa Musul'dan İstanbul'a hareketinden evvel -sanki başına gelecekleri biliyormuş gibi- Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta İngilizlerin kendisini tevkîf edebilecekleri ihtimalini de dile getirmekte idi[155]. 21 Şubatta yola çıkan Ali İhsan Paşa, 2 Mart 1919'da Haydarpaşa İstasyonunda trenden iner inmez İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Böylece, devletin güney hudutlarını İngilizlere karşı savunmak isteyen Ali İhsan Paşa, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden aldığı emir gereği mütareke hükümlerine uymak durumunda kalıp İstanbul'a dönünce esarete de mahkûm oldu[156]. Öte yandan dönemin bazı hatıralarındaki düşüncelere de yer vermek gerekirse, Ali İhsan Paşa, I.Dünya Harbi yıllarında Irak Cephesinde hakikaten başarılar kazanmıştır; fakat, Mondros Mütarekesinden sonra İngiliz generalinin isteğine uyarak Musul'u ve Kerkük'ü mukavemet etmeden boşaltmak zorunda kalmıştır[157]. Mustafa Kemal Paşa ise Nutuk adlı eserinde Ali İhsan Paşa'dan bahsederken, Musul ve Kerkük'ü mukavemetsiz teslim etmesinden dolayı tenkid ettiği gibi, O'nun taktik hataları sonunda bölgede İngilizlerin kısa sürede otorite tesis ettiğini ifade eder.[158]. Malta adasında üç yıla yakın bir süre esaret hayatı yaşayan Ali İhsan Paşa, ancak 1921 yılı sonlarına doğru esaretten kurtulup Anadolu'ya geçerek, Millî Mücadele hareketine I.Ordu Komutanı sıfatı ile iştirak etti.

3. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Mustafa Kemal Paşa, Liman Von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasından sonra[159], yani Mondros Mütarekesinin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grup komutanlığına tayin edildi[160]. M.Kemal Paşa, ordudaki Alman etkisinin mümkün

[154] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c. IV, s. 338.

[155] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 15, Ds: 59, F: 2-4.

[156] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c. IV, s. 340-345 ; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 11.

[157] Harp Akademileri Komutanlığı, *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, İstanbul 1983, s.391'den naklen, Asım Gündüz Paşa, *Hatıraların*, s.234.

[158] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Ankara 1987, s. 667-670.

[159] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(H-15), F: 26, 32 ; *HTVD.*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 690 , 690-A, B, C ; Ayrıca bk. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. EHUR), Dersaadet 1337, s. 301-302; Liman Paşa son görevinden ayrılırken Osmanlı ordularına bir de vedaname neşretmişti. Geniş bilgi için bk. Ş.Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, s. 336.

[160] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(H-15), F: 26, 26-1; *HTVD.*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 693-694 ; Ayrıca bk. Sedat, *Yıldırımın Akıbeti* , İstanbul Askerî Matbaa 1927, s. 296 ; Öte yandan General Hüseyin Hüsnü Emir, Yıldırım Ordular Grubu karargâhının bir Alman karargâhından farksız olduğunu açıklar. Bk. Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım* , Harp tarihi neşriyatı 1337 ; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri* , Ankara 1972, s. 171. Bu hadiselerin olduğu sırada dönemin padişahı Vahidettin ile yakınlığından dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya 23 Eylül 1918 tarihinde *"Fahri Yaverân-ı*

olduğunca azaltılmasını istiyordu. Zaten bu yüzden de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığında bulunmuş olan General Falkenhayn ile hiçbir zaman anlaşamamıştı[161].

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, mütarekenin imzalanmasının ardından M.Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, ordunun Suriye'nin kuzeyine çekilmesi durumunda savunma vaziyeti alıp alamayacağını, bu sayede mütareke şartlarının değiştirilmesinin ve hafifletilmesinin mümkün olup olmadığını sormuş; mütareke şartları tebliğ olununcaya kadar uygun bir şekilde oyalanmasını istemişti[162]. M.Kemal Paşa bu telgrafa Halep'ten verdiği cevapta; Gâvur Dağlarında tutunup müdafaa imkânı varsa da, meydanda toplanacak bir ordu kalmadığını, zabt u rabttan mahrum olan askerin kendi bildiklerine her birinin bir tarafa kaçmakta olduklarını ve şehre İngiliz ordusunun öncü kuvvetlerinin girmiş bulunduğunu ve kendisinin de Katma-Kurtkulak ve Raco istikametine doğru geri çekilmekte olduğunu bildirdi[163], ilave olarak vekâleten idare edilmekte olan Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini Ahmet İzzet Paşa'dan rica etti[164]. A.İzzet Paşa ise, M.Kemal Paşa'nın bu teklifini kabul etmeyerek, Harbiye Nazırlığının kendi uhdesinde bulunduğunu ifade ettikten sonra; *"...barıştan sonra da dostluğunuzun devamını dilerim."* şeklinde bir cevapla karşılık verdi[165]. Öte yandan bu sırada II. ve VII.Ordular Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı emrine verildi. Grup karargâhı olarak da Adana şehri seçildi[166].

Bununla beraber M.Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ile muhaberatı devam ettirdi. Bölgesinde gerekli güvenlik tedbirlerini aldıktan sonra, mütarekenin bazı maddeleri tefsir edilmesini istiyerek, Suriye sınırının nasıl tesbit edileceğini, terhis meselesinin nasıl olacağını sadrazama yazdığı telgrafta soruyordu[167]. M.Kemal Paşa, maiyetindeki komutanlara gönderdiği emirde, mütareke hükümlerinin uygulanmasının bizim için daha ağır bir duruma gelmemesini sağlamak üzere gerekli ted-

---

Hazret-i Şehriyarî" rütbesi de verilmiş; böylece padişahın fahrî yaverliğine atanmıştı. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340052.

[161] Uluğ İğdemir, "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, XXXIII/132, (1969), s. 505-515 ; Ayrıca bk. Ş.Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, s. 306-313.

[162] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20.

[163] Mevlan-zade Rıf'at, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Hz.Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 193-194.

[164] Geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 148-149; ayrıca bk., Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele* , İstanbul 1983, s. 73 ; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 43 ; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.I, Ankara 1986, s. 45 ; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987 (Kastaş Yay.), s. 200 ; "Atatürk" Maddesi, *İA* , c.I, s. 728 ; M.Kemal Paşa'nın telgraf metni için bk. Kâzım Karabekir, Paşaların Hesaplaşması - *İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, s. 31-32.

[165] Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, s. 200.

[166] Falih Rıfkı Atay, *Kemal Atatürk Anlatıyor*, İstanbul 1985, s. 86 ; "Atatürk", *İA* , c.I, s. 729.

[167] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* (ATTB), (Derleyen Nimet Arsan), Ankara 1963, s. 13-14 ; Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, Ankara 1991, s. 764-765.

birlerin alınmasını isterken, Toros Tünellerinin Osmanlı Devleti için stratejik açıdan çok büyük öneme sahip olduğunu hatırlatarak elde tutulması gerektiğini ve terhis işlerinin geçiştirilmesi veya geciktirilmesini tavsiye ediyordu[168]. M.Kemal Paşa, 6 Kasım 1918 tarihli telgrafında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben; Mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadan, orduların terhis edilmesi ve İngilizler'in her dediğine boyun eğilmesi durumunda İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân olmayacağını bildiriyordu[169].

İngiliz ve Fransızların, Yıldırım Ordularının mukavemeti halinde, Adana ve İskenderun yöresini işgal edecekleri yolunda Osmanlı hükûmetine baskı yapmalarına rağmen M.Kemal Paşa, bölgenin teslim ve tahliyesinden yana değildi[170]. Nitekim M.Kemal Paşa daha evvel (3 Kasım) Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta; bölgenin kıyı şeridindeki torpillerin bahriye müfrezesi oluşturarak toplanacağını, esirler ve ermenilerin nakli için tedbirler alınacağını[171], kadroları en genç efrattan doldurmak üzere kuvvetli bir fırka teşkili ve jandarmayı da takviye ettireceğini, fazla malzeme vs.nin Toroslar'ın kuzeyine aktarılacağını, terhise tabi tutulacak kuvvetlere ait silah, cephane vb. gibi techizatın toplanıp depolanacağını ifade ettikten sonra, bunların nakli konusunda İstanbul'dan yardım talebinde bulunacağını da belirtmişti. Bu sırada M.Kemal Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya birbiri ardınca gönderdiği telgraflarla son derece açık ve kesin ifadeler kullanarak uyarılarda bulunmaya çalışıyordu[172]. Bu telgraflardan anlaşıldığına göre, M.Kemal Paşa, İskenderun bölgesinin işgaline engel olabilmek için elinden gelen her türlü tedbire müracaat ediyordu. Öte yandan Ahmet İzzet Paşa, M.Kemal Paşa'ya gönderdiği 6 Kasım 1918 tarihli telgrafı ile İstanbul'daki İngiliz Amirali Galthorpe'un, İskenderun ve çevresinin mukavemetsiz teslim edilmesi istediğini bil-

[168] *HTVD.*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714 ; M.Kemal Paşa bu sırada VII.Ordu komutan vekili bulunan Ali Fuat Paşa ile de gizlice haberleşerek mütareke karşısında neler yapabileceklerini öğrenmek istemişti. Bk.Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20-5 ; Ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 72-81.

[169] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 14 ; *ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 255, Ds: 1(1), F: 12-1; M.Kemal Paşa ayrıca,*"...mütareke şerâiti meyanında sui telakkıyat ve tefehhümatı izale edecek tedâbir ittihaz edilmedikçe orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmeğe imkân kalmayacaktır."* diyordu. Bk. *HTVD.*, Sy:28, Haziran 1959, vesika: 736.

[170] *HTVD.*, Sy:28, Haziran 1959, vesika: 715 ; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* , s. 64-67, 77 ; öte yandan İngiliz generali Tawnshend'e göre Türkler, Halep'in kuzeyinde bir savunma hattı oluşturdukları takdirde Allenby ordusuna 4-5 ay, daha fazla dayanabilirlerdi. Bk. Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, s. 763.

[171] Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, *"millet-i sadıka"* sıfatını verdiği Ermenilerden XIX.yüzyılın sonları ile XX.yüzyılın başlarında çok zararlar görmüştü. Ermenilerin isyan hareketleri Avrupa kamu oyunda geniş yankılar uyandırmış; bu da Osmanlı Devleti'nin dışarıya karşı mevki'ini sarsmıştı. İşte bu Ermeni taşkınlıkları yüzünden İttihat ve Terakki Cemiyeti hükûmeti Ermeni Tehcirini gerçekleştirmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın endişesi de bundan kaynaklanıyordu. Çünkü Ermeniler Osmanlı Devletinin en sıkışık zamanlarında hep Türklerin düşmanı olan devletlerle birlikte hareket etmeye dikkat etmişlerdir.

[172] *HTVD.*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714 ; Ayrıca bk. Y.Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri; Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar* , Ankara 1990 , s. 180-181.

dirdi. İngilizlerin aşırı istekleri karşısında direnmekten yana olan M.Kemal Paşa ise, emri altındaki kuvvetlerin takviye edilmesi halinde bütün felaket ve sıkıntılara rağmen, Türk Milletinin sesini duyurmanın mümkün olabileceğini ifade ediyordu[173]. Diğer taraftan hükûmet üzerinde İngiliz baskısının giderek artması, Ahmet İzzet Paşa'nın M.Kemal Paşa'ya mütarekenin uygulanması yolunda gönderdiği telgraflarının sıklaşmasına sebep oldu[174]. Bunun üzerine M.Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'da karaya asker çıkarmaları halinde mukavemet edileceğini ifade ettikten sonra, mütarekenâmede bu tür hareketlere cevaz verecek bir madde bulunmadığını[175], hatta 5 Kasım tarihinde maiyetindeki birlik komutanlarına verdiği gizli emrinde gerekirse silahla karşı koyabileceklerini de bildirmişti[176].

Halbuki Osmanlı hükûmeti, işgalcilere -özellikle İngilizlere- karşı sert davranılmasını sakıncalı görüyor; onlara karşı hoşgörülü olmanın barış konferanslarında Osmanlı Devleti lehine bazı çıkarlar sağlanmasına hizmet edeceğini düşünüyordu. Nitekim, Ahmet İzzet Paşa, protestolarla bu baskıların belki azaltılabileceği kanaatinde idi[177].İngilizler ise bu sırada Halep taraflarındaki kuvvetlerine erzak nakledebilmek için İskenderun yolunu kullanmakta ısrar ediyordu. Ahmet İzzet Paşa, İngilizlerin bu yolu kullanmalarını müsait karşılarken, M.Kemal Paşa buna karşı çıkıyor ve İngilizlerin asıl maksadının VII.Ordunun geri çekilme yollarını kesmek olduğunu belirttikten sonra, İngilizler lehine verilecek emirlerin hiç birini yerine getirmeyeceğini ifade ediyordu. Paşa, eğer bu tutumu hükûmet tarafından hoş görülmez, İngilizler lehine kararlar verilirse, yerine başka bir komutanın tayin edilmesini istiyordu[178]. Nitekim, yukarıdaki gelişmelerden endişe duyan Harbiye Nezareti bunun bir problem haline gelmesini önlemek amacıyla 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ile VII.Ordu karargâhını lağvetti. M.Kemal Paşa ise Harbiye Nezareti emrine verildi[179].

M.Kemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen, Osmanlı Hükûmeti, Amiral Galthorpe'un İskenderun'un mukavemetsiz teslimi yolundaki notasına ister istemez uymak mecburiyetinde kaldı. Aksi halde, İngilizlerin Suriye-Filistin ordusu komutanı General Allenby bu bölgeleri zorla işgal edebileceğini bildirmişti. Ahmet İzzet Paşa, İngilizlere karşı koyacak gücümüzün olmadığını ifade ederek İskenderun'un

[173] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 7 ; Ayrıca bk. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 146-150.

[174] *HTVD*., Sy: 27, Mart 1959, vesika: 705, 710-A, B, C ; Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 731,739.

[175] *HTVD*., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 719-720.

[176] *HTVD*., Sy: 28, vesika: 735 ; Y.Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri* , s. 184-185 ; Ayrıca bk. Aynı yazar, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, s. 768.

[177] *HTVD*., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 721. Ne yazıkki, tarihten yeterince ibret alınmadığı gibi bugünkü dış siyasetimiz de protestolar üzerine inşa edilmiştir. Sanki bunun dışında bir yol yokmuş gibi, halbuki hasletlerimizden birisi belki de en önemlisinin cesaret olduğunu vurguladığımız halde.

[178] *HTVD*., Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 743.

[179] *BOA.DUİT*., Ds: 77-3, F: 40 ; *BOA.BEO*., Harbiye Gelen : 340546 ; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 3(8), F: 10 ; *HTVD*., Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 745, 745-a, b ; 746. Bu sırada II.Ordu karargâhı da lağvedilmiştir.

teslimini -kendince- uygun bulmuş ve İskenderun'a bu yolda bir telgraf çekmişti. 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler İskenderun şehrini mukavemetsiz olarak teslim aldı. İtilaf Devletlerinin mütareke hükümlerini hiçe sayan bu tutumları karşısında şaşkına dönen hükûmet, birbiriyle çelişen emir ve telgraflar yağdırarak içinde bulunduğu keşmekeş ortamının vehametini sergiliyordu. Öte yandan hükûmetin, terhis için verdiği emre uyulduğu takdirde elde mevcut silah, hayvan, malzeme, techizât vs.yi muhafaza edecek tek bir fert bile kalmamış olacaktı[180]. Öte yandan İskenderun ve civarının kaybından dolayı suçlanan Mustafa Kemal Paşa[181], gayet soğukkanlı bir şekilde bu isnat ve inancın yersiz olduğunu, şehrin teslim edilmesi yolunda hükûmetten emir aldığını belirtiyordu[182]. Paşa, 8 Kasım'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhına gönderdiği telgrafta, karargâhtan gelen emir üzerine İskenderun'u bırakmak zorunda kaldığını bildiriyordu[183]. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, hükûmet merkezi ile yaptığı telgraf görüşmelerinde verilen tavizleri tenkit ediyor; böyle giderse memleketin binbir türlü entrika ve istilaya maruz kalacağını izah etmeye çalışıyordu. Paşa, bu acz ve zafiyetin bir an evvel tamamen ortadan kaldırılmasını istiyordu[184].

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının lağvedildiğini belirten irade, Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918'de tebliğ edildi[185], bunun üzerine Paşa, emrindeki birlikleri II.Ordu komutanı Nihat Paşa'ya terkederek aynı günün akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti[186]. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan İstanbul'a dönerken Antep eşrafından Ali Cenanî Bey'e rastlamış ve ona teşkilat kurmasını öğütleyerek silah, malzeme vs.yi temin ettireceğini söylemiş ve böylece Antep Savunmasının temelini de atmıştı[187]. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a girdiği gün, yani 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa Garına vardı. Oradan Beyoğlu'ndaki evine giden Paşa, daha sonra Ahmet İzzet Paşa'yı aramaya koyuldu. İlk işi Paşa'yı bulmak ve bir aylık sadareti esnasında işlenen hataları söyleyerek, ilerisi için alınacak yeni tedbirler üzerinde konuşmak oldu[188]. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümlerinin doğurabileceği feci akıbetleri gözönüne koymak ve bütün kayıtlara rağmen düşmanlar elinde oyuncak olmamak

[180] *HTVD*., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 718.

[181] Ahmet İzzet Paşa, hatıralarında Filistin ric'atını büyük bir hezimet olarak yorumlar ve bunun müsebbibi olarak da Mustafa Kemal Paşa'yı gösterir. Bk. *Feryadım*, c.II, s. 28-29 ; bir başka kaynağa göre de, Mustafa Kemal'in devamlı karşı çıkışlarını ima ederek Ahmet İzzet Paşa'nın; *"...bu gibiler yüzünden barışın yapılması mümkün değildir."* ifadesini kullandığını belirtiyor. Bu zihniyet, mütareke döneminin genel psikolojisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Bk. Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, s. 770-771.

[182] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 22, 22-2 ; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds:203 , F: 9.

[183] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 27; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 10.

[184] Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 186-187.

[185] *BOA.BEO*., Harbiye Gelen : 340546.

[186] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 80 vd.

[187] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 112-113 ; Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 188.

[188] "Atatürk" Maddesi, *İA*., c.I, s. 730.

için, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya her defasında telgraflar göndererek görüşlerini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca mütareke hükümlerinin, millet menfaatlerine uygun bir şekilde tatbikini esas tuttuğundan güneyde millî hududun elde bulundurulmasını ve sulh müzakerelerinde arkamızı dayayabileceğimiz bir gücün, yani ordunun bulunmasını istiyordu. Nitekim bu sırada muhalefetin keskin çıkışları, hükûmetin İttihatçılıkla suçlanması, diğer taraftan Padişah Vahdettin'in bütün otoriteyi tek elde toplamak istemesi ve diğer bir takım olumsuz gelişmeler Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın nüfûzunu kırmış, 8 Kasım 1918 tarihinde istifasına sebep olmuş[189]; yeni kabineyi Ahmet Tevfik Paşa, padişahın da onayını aldıktan sonra 11 Kasım 1918'de kurmuştu[190].

13 Kasım 1918 tarihinden 30 Nisan 1919 tarihinde yeni görevi olan IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine atanana kadar Mustafa Kemal Paşa, ülkenin siyasî yollardan, özellikle kendisinin Harbiye Nazırı olarak içinde bulunacağı bir hükûmet sayesinde kurtarılabileceğine inanıyordu[191]. Zaten Paşa'nın Samsun'a çıkışı, bir yerde İstanbul'daki çabalarının neticesiz kalması üzerine kendisine yapılan tekliflerle gerçekleşmişti.

4. II. Ordu Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Mütareke döneminde keyfî uygulamalara karşı çıkanlardan biri de, II.Ordu komutanı Nihat (Anılmış) Paşa idi. Nihat Paşa, savaşın son aylarında II.Ordu komutanlığına getirildi. II.Ordu ise Adana bölgesinde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa Adana'dan İstanbul'a hareket ederken emrinde bulunan birlikleri Nihat Paşa'ya bıraktı[192]. 9 Kasım'da 15 kişilik bir müfreze ile İskenderun'u işgal eden İngilizler[193], erzak anbarı önünde halkın gürültü yapmasını bahane ederek Türk polis ve memurlarının şehri terk etmelerini istediler[194]. Halka ve idarecilere gözdağı ver-

[189] *İkdam* nr: 7811, 10 T.Sani 1918 ; *Vakit* nr: 377, 10 T.sani 1918. Öte yandan Ali Fuat Türkgeldi, Ahmet İzzet Paşa'nın istifasının padişah üzerinde meydana getirdiği tesirden bahsederken son derece heyecanlı olduğunu ifade ettikten sonra ; *"...Onların yaptıkları muameleye karşı bu iyi bir darbe oldu. İkinci darbeyi hem de daha şedit olmak üzere bugün indirdim. Beni kanun-ı esasiyi ihlal ile itham etmek istiyorlar."* diyordu. Bk. *Görüp İşittiklerim,* İstanbul 1984, s. 162; Ahmet İzzet Paşa'nın istifası hakkında meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser,* s. 189-191.

[190] *TV.*, nr: 3392, 3407, 12, 30 Kasım 1918; Ahmet İzzet Paşa hatıralarında sadaretinin 25 gün gibi kısa sürdüğünü izah ettikten sonra rahatsızlığından dolayı istifa etmek zorunda kaldığını açıklar. Bk.*Feryadım* , c.II, s. 32-42 ; Ahmet İzzet Paşa'nın istifası esnasında meydana gelen gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, *Aynı eser,* s. 186-195.

[191] Bu konuda Enver Paşa'dan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de geniş açıklamalarda bulunur. Geniş bilgi için bk., Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsûsa,* (Hz. Em. Gen. Tevfik Apay) Daktilo edilmiş metin, Ankara 1975, Genkur. ATASE Başkanlığı Kütüphanesi nr: II. D. H. 201.

[192] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 3(8), F: 10 : Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları* , İstanbul 1953, s. 30.

[193] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 27.

[194] *HTVD.*, Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 754 ; Sy: 30, Aralık 1959, vesika: 763-765.

mek için de kaymakam ve ileri gelen devlet memurlarını haps ettirdiler[195]. II.Ordu komutanı Nihat Paşa bu duruma çok üzülmüş, İskenderun'dan memurların çıkarılması olayını gerçekleştiren Fransız subayını İngiltere'nin Filistin Orduları Başkomutanı Allenby'e şikayet ve protesto etmiş, ancak bu şikayetten bir sonuç alamadığı gibi, aynı subay Kırıkhan mevkiindeki Türk silah ve cephane depolarına el koymuştu[196]. Nitekim, Silah depolarına el konulması hükûmetler arası müzakerelere sebep oldu. Halbuki, Filistin Cephesindeki ordumuzun elindeki bütün silahların alınmaması yolunda İngilizlerle bir anlaşmaya varılmıştı[197]. Öte yandan Fransızların mütarekeye aykırı hareketleri yine devam etti, Türk tarafı ise bir şeyler yapamamanın acziyeti içerisinde Fransızlar'ı İngilizlere şikayet etmekle yetinmekte idi[198]. Fakat, girişilen bütün teşebbüsler bir fayda sağlayamadığı gibi, İngilizler Adana vilayetinin de boşaltılmasını istedi. İngilizler'le Fransızlar'ın Türkler'e karşı ortaklaşa yürüttükleri bu tavır karşısında II.Ordu komutanı silahla karşı konulması emrini vermişse de Harbiye Nezareti bunu uygun bulmamıştı[199]. Bölgedeki Türk birliklerinin İtilaf kuvvetlerine karşı tutumları yüzünden İngilizler, 12 Kasım 1918'de Nihat Paşa'ya bir nota vermişler ve Türk ordusunun Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesini, buradan da en geç 5 Aralık'ta Adana-Tarsus demiryolu hattının kuzeyine doğru ikinci çekilmeyi yapmalarını istemişlerdi. Bu arada Türk ordusunun tesilimi de ileri sürülen şartlar arasında yer almakta idi[200]. Kısaca İngilizler, Türk birliklerinin Halep-Katma-İskenderun yolu kuzeyine çekilmelerini istiyorlardı. Nihat Paşa da, İngilizler'e Türk tarafının isteklerini şöyle sıraladı: Buna göre, ordumuz geri çekilirken tüm silahlarını da yanına alacaktı. Silahın namus sayıldığını, bu yüzden düşmana tesliminin bir asker için pek zor olduğunu ifade eden Nihat Paşa, İngilizler'in verdiği 12 günlük mühlet sonunda Toroslar'ın kuzeyine çekildi[201]. Bu çekilme sırasında Toroslar'ın güneyinde bol miktarda silah, cephane ve malzeme nakli mümkün olmadığından düşman elinde kaldı[202]. Halbuki Nihat Paşa, bu çekilme esnasında bütün malzemenin Anadolu içerilerine çekilmesi yolunda birliklerine gerekli emirler vermiş[203], fakat nakil vasıtalarının eksikliği bu emrin uygulanmasına imkân bırakmamıştı.

[195] *HTVD.*, Sy: 31, Mart 1960, vesika: 775 ; İngilizler İskenderun'daki icraatlarını Fransızlarla birlikte icra ediyorlardı. Tutuklama ve haps etme Fransız komutan David Beauregard tarafından gerçekleştirilmiştir. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi : 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 23 ; Ayrıca bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, s. 45 vd.

[196] *HTVD.*, Sy: 31, Mart 1960, vesika: 772, 777, 780.

[197] *HTVD.*, Aynı sayı , vesika: 780.

[198] Nitekim, bu konuda her iki taraf da birbirlerinin hareketlerini görmezlikten geliyorlardı.

[199] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 28, 28-1.

[200] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 3.

[201] *HTVD.*, Sy: 31, Mart 1960, vesika: 788.

[202] *HTVD.*, Sy: 33, Eylül 1960, vesika: 830-834 ; Ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 83-87.

[203] *HTVD.*, Sy: 31, Mart 1960, vesika: 783.

İngilizler'in aşırı istekleri karşısında II.Ordu Komutanlığı, 7 Aralık 1918 günü bir şifre telgrafla, Harbiye Nezaretini çıkması muhtemel karışıklıklara karşı uyararak tedbir alınmasını istedi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, II.Orduya gönderdiği cevabî telgrafta, mütareke hükümlerinin gözardı edilerek ordudaki subay ve erlerin mümkün olduğu kadar Adana'da jandarmaya kaydedilip kadronun tamamlanması emr etti[204]. Öte yandan yukarıda izah edilen geri çekilme esnasında Nihat Paşa, verilen mühletin 12 gün daha uzatılmasını İngilizler'e teklif etti. Paşa'nın bunu teklif etmekteki amacı, ordunun elinde mevcut olan bütün erzakı Anadolu içerilerine çekmek idi[205]. Bunu tahmin eden İngilizler bu teklifi reddettikleri gibi, bildirilen tarihte çekilmeyenlerin esir muamelesine tabi tutulacağını bildirdiler[206]. Diğer taraftan Adana ve civarının boşaltılmaması ve silahların teslim edilmemesi için Osmanlı Hariciye Nezareti'nin girişimleri de kabul olunmadı[207]. Nihat Paşa'nın bölgedeki askerî personelin jandarmaya kaydedilmesi fikri diğerlerine nazaran uygulamaya konulabilmişti[208]. Bu arada II.Ordunun geri çekilmesi esnasında mevsimin kış olması hasebiyle yağmurlar artmış, bu da ordumuzun geri çekilişinde bir takım güçlükleri beraberinde getirmişti. Nihat Paşa, askerî açıdan bu bölgeleri terketmemize rağmen, hukukî açıdan elimizde olduğunun nişanesi olarak devlet memurlarının yerlerinde bırakılması lüzumunu sık sık dile getirmekte idi[209].

Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın emri ile 15 Aralık 1918'de II.Ordu lağvedilince, Nihat Paşa da Adana Vali Vekilliğine tayin edildi. II.Orduya bağlı bulunan 12 ve 20.Kolordular Harbiye Nezaretine bağlandı. Yeni görevini öğrenen Nihat Paşa, Adana'ya hareket etti, fakat şehre hemen ulaşamadı. Çünki, bu sırada İngilizler Adana'da kontrolü tamamen ellerine geçirmişti. Diğer taraftan Harbiye Nazırı Abdullah Paşa bu sırada istifa etmiş, yerine Cevat Paşa atanmıştı[210]. Ordusu lağvedilip açıkta kalan Nihat Paşa, Pozantı'ya varınca oradaki silah ve malzemenin işgal güçlerinin eline geçmemesi yolunda büyük gayretler sarfetti; Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri ile devamlı diyalog içerisinde bulundu[211]. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Nihat Paşa, Adana'ya ulaşarak göreve başladı. Nitekim Nihat Paşa'nın Adana vali vekilliği ve Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliği vazifelerinden hoşlanmayan İtilaf Devletleri temsilcileri, Paşa'nın azli konusunda hükûmete devamlı baskı yapmaya başladılar.

[204] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-5280, Kls: 242, Ds: 33(14-A), F: 4 ; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Cevat Paşa, 13 Kasım 1918 tarihli şifre telgrafında ordunun geri çekilmesinin sür'atle gerçekleştirilmesini isterken, olabilecek gecikmelere karşı İngiliz generalinin uyarılarak gerekli açıklamanın yapılmasını istemişti. Bk. Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 20 ; Ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 30.

[205] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 48.

[206] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 56-58.

[207] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 45.

[208] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 55.

[209] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 76-79.

[210] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 97.

[211] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: H-22, 25, F: 1-1 ; *ATASE* Arşivi: 1-4, Kls: 51, Ds: H-22, F: 27, 28.

İngiliz Fevkalâde Komiserliği, 2 Ocak 1919'da Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek, Nihat Paşa'nın halkı silahlandırıp, cemiyetler teşkil etmesinden dolayı memuriyetine son verilmesini istedi. Harbiye Nazırı Cevat Paşa, sözde kalan bu yersiz isnatlardan dolayı bir şey yapamayacağını bildirdi ise de[212], 16 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğinin verdiği ikinci muhtıra karşısında Osmanlı hükûmeti İngiliz baskısına boyun eğmek mecburiyetinde kaldı. Nihat Paşa, 22 Ocak 1919 tarihinde valilik görevinden ve Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliğinden alınarak İstanbul'a çağrıldı ve yerine Mersinli Cemal Paşa tayin edildi[213]. İtilaf Devletleri, güney hudutlarımızı bu şekilde silah ve ordudan tecrit ettikten ve gerekli zeminin oluştuğuna kanaat getirdikten sonra işgal hareketine büyük bir sür'atle başlamışlar, sırasıyla Maraş, Urfa, Antep illerini işgal etmişlerdi. Mütarekeye aykırı olan bu hareketleri askerî şeref ve haysiyetine yediremeyen Harbiye Nazırı Cevat Paşa çok sıkıntılı bir döneme girdi. Bu işgaller olurken, bir taraftan da Anadolu'ya silah, malzeme ve personel temin ettiği gerekçesiyle İngiliz İşgal Orduları komutanlığı tarafından devamlı suçlanmakta idi. İşte İngilizlerin bu baskı ve tazyikleri neticesinde hükûmetten istifa etti, yerine Ömer Yaver Paşa atandı. Öte yandan İstanbul'a gelen Nihat Paşa, bir müddet Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında çalıştıktan sonra, 1920 Nisan-'ından sonra Anadolu'ya geçti ve İstiklal Harbinde Elcezire Grup komutanlığına getirildi.

5. VII. Ordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Halep'in kuzeyinde Katma'da 20.Kolordu komutanı olarak bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, kendisine mütareke ile ilgili emir geldiğinde çok heyecanlanmış, dört yıl cepheden cepheye koşmuş bir muharip sıfatıyla sarsılmıştı[214]. Öte yandan, sırada Liman Von Sanders Paşa, mütarekenin 19.maddesi[215] gereği İstanbul'a hareket etti; yerine bilahare M.Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atandı. Öte yandan, M.Kemal Paşa'nın komuta ettiği VII.Ordu komutanlığına ise 20.Kolordu komutanlığı da uhdesinde kalmak üzere Ali Fuat Paşa vekâlet edecekti[216].

Mütarekenin imzalanmasından sonra, galiplerin *"ahde vefâ"* gösterip göstermeyecekleri endişesinde bulunan Ali Fuat Paşa[217], 20.Kolordunun harekât sahasındaki bölgelerin tahkimi ile uğraştı[218]. Ali Fuat Paşa, VII.Ordu komutan vekili sıfa-

[212] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4, Kls: 51, Ds: H-23, F: 25.

[213] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4, Kls: 51, Ds: H-23, F: 31.

[214] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 15-16.

[215] Mütarekenin 19.maddesine göre; *"Asker sivil olsun, Alman ve Avusturya vatandaşlarının tamamı Osmanlı topraklarını terk etmek zorundadır."* ifadesi yer almakta idi. Bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 45.

[216] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(15-H), F: 26, 26-1.

[217] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 27.

[218] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(15-H), F: 15.

tıyla da bölgedeki askerî ve mülkî makamlarla irtibat kurarak, pek çok mavzer tüfeği ve cephanesi ile muhtelif techizatı Antep ve Kilis taraflarına sevkederek Yarbay Osman Nuri Bey'in emrindeki 43.Fırkayı bunların güvenliğini sağlamakla görevlendirdi[219]. Bilindiği gibi mütarekenin 5.maddesine göre, jandarma hariç Osmanlı ordusunun tamamının terhisi isteniyordu. Bu sebeple Türk makamları karışıklık çıkması muhtemel yerlerde jandarmanın kuvvetlendirilmesine çalıştılar, hatta terhis edilecek erlerin büyük bir bölümü jandarmaya kaydedildi. Ali Fuat Paşa da, grup komutanı bulunan M.Kemal Paşa'nın onayı ile çeşitli yolları deneyerek jandarmanın kuvvetlendirilmesi tedbirlerini arayıp uygulamaya koydu[220]. 1918 Kasım'ından itibaren İngilizler'in İskenderun'u işgal için hazırlıklar yaptığını farkeden Paşa, buna karşı çıktığı gibi, kendine bağlı kolorduları da harekete geçirdi[221]. Nitekim, Yıldırım Ordular Grup Komutanı bulunan M.Kemal Paşa da bu işgal hareketine karşı olduğunu, gerekirse silahlı mukavemet edileceğini kesin bir dille ifade etmişti[222].

İtilaf Devletlerinin -özellikle İngilizlerin- mütareke şartlarını istedikleri gibi yorumlayarak işgal hareketlerine kalkışacakları belli idi. Bu durumda M.Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa ortaklaşa hareket için karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaya başladılar. M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği Kasım ayının ilk günlerine rastlayan gizli bir yazısında; *"mahallî olarak alınacak kararlarda İtilaf temsilcileriyle müzakereye oturacak olan kumandanların, müzakereyi çok iyi idare etmeleri halinde şartların ağırlığının hafifleyeceğini, aksi takdirde bu kararların bizim aleyhimize dönerek karışıklıklara sebep olacağını"* bildirmekte idi. Diğer taraftan M.Kemal Paşa, Türk ordusunun güneyde savunma tertibatı alacağı hudutları da tesbit etti[223].

2 Kasım 1918'de VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'dan Musul'u boşaltmasını isteyen İngilizlerin, bu isteklerini Yıldırım Kıt'aatı için de tekrarlayacağını anlayan M.Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşalar; Kilis, Maraş ve Antep'te jandarma kuvveti bırakarak VII.Orduyu Islahiye'ye almak istediler[224]. Nitekim, meydana gelen gelişmeler Paşaların endişelerini haklı çıkarmıştı. İngilizler 4 Kasım 1918'de VI.Ordunun teslimini istemişlerdi. Ali Fuat Paşa'nın İngiliz karargâhına gönderdiği heyet ise, Halep'in kuzeyindeki Türk birliklerinin mütareke şartlarına dahil edilemeyeceğini; dolayısıyla teslim olunmayacağını bildirmişlerdi[225]. Bu cevap üzerine İngilizler , meseleyi üst makamlarla halledeceklerini belirterek Osmanlı hükûmetine baskı

[219] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 3(8), F: 7 ; *ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 4-6.

[220] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36 , F: 4-4.

[221] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-10832, Kls: 3723, Ds: 61-A(60), F: 13 ; *ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20-3.

[222] *HTVD*., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 719-720, 737.

[223] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20-5.

[224] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 29.

[225] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 32-4.

yapmaya başladılar[226]. Öte yandan Ali Fuat Paşa, M.Kemal Paşa'nın daveti üzerine 6 Kasım 1918'de Adana'ya gitti. Burada yakında lağvedileceği düşünülen Yıldırım Orduları Grubu Kıt'aatı hakkında[227] durum değerlendirmesi yapıldı[228]. Bu görüşmede M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın 20.Kolordu komutanı olarak Adana'da kalmasını ve kendisine çok iş düşeceğinden ilk mukavemetin Çukurova'dan başlatılması gerektiğini ifade etmişti[229]. Bu sırada Sadrazam Ahmet İzzet Paşa gönderdiği telgrafta, Ali Fuat Paşa ve M.Kemal Paşalardan İskenderun'u teslim etmelerini istiyor, aksi takdirde İngilizlerin zora başvuracaklarından bahs ediyordu[230]. Her iki paşa da cevabî telgraflarında kesinlikle zaafa düşülmemesi gerektiğini belirtiyorlardı[231]. Bütün bunlara rağmen, 7 Kasım 1918'de VII.Ordu karargâhı lağvedildi. Bu durumda Ali Fuat Paşa, 20.Kolordu komutanlığına devam edecekti[232]. Bu sırada uyguladıkları siyasî baskı ve tazyike devam eden İngilizler, intikal halinde bulunan 20.Kolordu birliklerinin Kilis-Payas hattının kuzeyine çekilmelerini istiyorlardı[233]. Bütün bu İngiliz tazyikine karşı Ali Fuat Paşa, mıntıkasında mümkün olduğunca ordusunu ayakta tutmaya çalıştı; elindeki silah, cephane, techizat vs.yi Anadolu içerilerine aktarmayı bir vatan borcu bildi. M.Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasından bir müddet sonra Ali Fuat Paşa da İstanbul'a gitmek için II.Ordu komutanı Nihat Paşa'dan 17 Kasım 1918 tarihinde izin istedi. Paşa, bu izine sebep olarak da hastalığını ve şahsî bir takım işlerini gösterdi. Nitekim, Nihat Paşa bu durumu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazmış ve bu makam da izin talebini uygun karşılamıştı[234]. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Aralık ayında hem tedavi olmak, hem de Anadolu'nun genel durumunu görüp anlamak amacıyla yanında bir müfreze asker olduğu halde trenle İstanbul'a hareket etmiş ve 20 Aralık 1918'de İstanbul'a gelmişti[235]. Paşa'nın 20 gün süren bu seyahati sırasında Anadolu'da gördüğü manzaralar pek içaçıcı değildi: Anadolu yorgun ve perişandı. Ali Fuat Paşa, İstanbul'da bulunan diğer ordu ve kolordu komutanı olan arkadaşlarıyla memleket meselelerini enine boyuna tartıştıktan ve tedavi olduktan sonra[236], Mart (1919) ayı ortalarına doğru İstanbul'dan Konya'ya hareket etti. Konya Ereğli'sinde bulunan 20.Kolordunun geçici karargâhına ulaştıktan sonra tekrar komutayı ele aldı[237]. Bir müddet sonra Ali Fuat Paşa'nın idaresindeki 20.Kolordu merkezi olarak Ankara

[226] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 32-4, 32-7.

[227] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 28.

[228] Yıldırım Ordular Grup komutanlığının lağvedilmesi konusu 5 Kasım 1918 tarihinden itibaren yazışmalara konu olmaya başlamıştı. Bk. *HTVD.*, Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 745, 745-A.

[229] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 30.

[230] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 225, Ds: 1(1), F: 12-1.

[231] *HTVD.*, Sy: 31, Mart 1960, vesika: 781.

[232] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 3(8), F: 10 ; Cebesoy, *Aynı eser*, s. 30.

[233] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-10832, Kls: 3723, Ds: 61(265), F: 74.

[234] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 5(16), F: 33.

[235] Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Paşa*, Ankara 1993, s. 55.

[236] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 37-41.

[237] Ayfer Özçelik, *Aynı eser*, s. 57.

şehri belirlendi[238]. Öte yandan, Ali Fuat Paşa'nın Adana'dan İstanbul'a gitmesinin ardından, İngilizler tehdit ve tazyikle 25 Aralık 1918'de Adana ve civarını işgal ettiler[239].

6. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Mütareke Karşısındaki Tutumu

Filistin cephesinde görev yapan komutanlardan birisi de Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa idi. Fevzi Paşa II.Ordu komutanı iken, M.Kemal Paşa da VII.Ordu komutanlığında bulunuyordu. 15 Ekim 1918 tarihinde her iki Paşa'nın görevlerinde becayeş yapıldı, bundan böyle Fevzi Paşa VII.Ordu komutanlığı vazifesini ifa edecekti[240]. Fevzi Paşa bu görevinde iken İngilizlere karşı başarılı mücadeleler verdi. Basiretsiz Alman komutanların kontrolünde bulunan Osmanlı Ordusu; bütün gayretlere rağmen Filistin-Suriye Cephesinde tutunamayarak geri çekildi[241]. Osmanlı ordusu bu ric'at esnasında zaman zaman karşı taarruzlarda bulunmuşsa da pek başarı sağlayamamıştı[242]. Bu mücadelelerde Fevzi Paşa, fevri hareketlerden mümkün olduğunca kendini uzak tutarak, ordularımızın planlı bir şekilde kuzeye çekilmesinden yana idi[243]. Savaşın son yıllarında özellikle yaz aylarında çetin muharebeler yapıldı. Öte yandan 60 dereceye varan aşırı sıcaklar, ordunun savaş kabiliyetini azalttığı gibi, çeşitli hastalıklara da sebep olmakta idi. Bu sırada Fevzi Paşa da amipli dizanteri hastalığına yakalanmış[244] ve hasta haliyle VII.Orduya komuta etmişti. Hastalığı daha da şiddetlenen Paşa, 1 Ağustos 1918'de uzunca bir müddet izin alarak İstanbul'a hareket etmek mecburiyetinde kaldı. Yerine II.Ordu komutanı Nihat Paşa'yı vekil bıraktı, bilahere M.Kemal Paşa, 15 Ağustos 1918'de asaleten VII.Ordu komutanlığına atandı[245].

Fevzi Paşa İstanbul'da kaldığı süre içerisinde hastalığının tedavisi ile uğraşırken, bir taraftan da İstanbul'daki askerî erkân ile Liman Von Sanders'in yanlış sevk ve idaresinden dolayı ard arda gelen mağlubiyetler sonucu perişan olan ordumuzun, hiç olmazsa kalan kısmının kurtarılması çarelerini aramaktan geri durmadı[246].

[238] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 255, Ds: 1(1), F: 32.

[239] *HTVD*., Sy: 31, Mart 1960, vesika: 785 ; Sy: 33, Eylül 1960, vesika: 834.

[240] *BOA.DUİT*., Ds: 67-4 ; Ayrıca bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,* (Yay.Hz.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982, Belge: 12, 12-a.

[241] Filistin Ric'atı hakkında yerli ve yabancı pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu geri çekilme esnasındaki gelişmeler için bk. Gn.Kur. Yay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, c. IV/2, Ankara 1986, s. 130-506, 516-699.

[242] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4521, Ds: 13 H 7 (12), F: 2-3, 2-4.

[243] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: H 25(29), F: 1-2.

[244] Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953 (İkinci baskı), s. 88.

[245] *BOA.DUİT*., Ds:67-4 , 10-11 Ağustos 1918 ; *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 339592 ; Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 86'da 7 Ağustos tarihini verir, halbuki bu tarihte Fevzi Paşa henüz VII.Ordunun başındadır. Gn.Kur. yayınladığı *Sina Filistin Cephesi* adlı eserin 613.sayfasında da 7 Ağustos tarihi verilir. Halbuki M.Kemal Paşa VII.Orduya 15 Ağustos 1918 tarihinde atanmıştır. Bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 15, 15-a, 16.

[246] Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 86.

Mütarekeyi takip eden dönemde memleket için bir şeyler yapmak ihtiyacının hisseden Fevzi Paşa boş durmadı. Nitekim, Tevfik Paşa kabinesi kurulduktan sonra 24 Aralık 1918'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine getirildi. Mütareke devrinde sırasıyla Harbiye Nazırı olan Cevat, Ömer Yaver, Ali Rıza, Ahmet Şakir, Ali Ferit, Ahmet Avni, Ahmet Abuk Paşalarla beraber çalıştı[247]. Harbiye Nazırlarının sık sık değişmelerine karşılık, Fevzi Paşa gösterdiği liyakat ve dürüstlüğünden dolayı uzun süre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinde kalabildi. Nitekim, Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhındaki bu vazifesi sırasında mühim işler başardı. Bilindiği üzere, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, ordunun bütün silah, araç ve gereci İtilaf Devletlerine verilecekti. Fevzi Paşa, mütareke hükümlerini tatbik eder gibi görünerek -İtilaf Devletleri tarafından kolaylıkla noklolunabilecek- silah ve cephanelerin Anadolu'da Türkler'in kontrolüne kolaylıkla geçebilecek yollardan depolara sevki yolunda emirler verdi. Mesela, Diyarbakır tarafındaki silah ve cephanenin trenle İstanbul'a sevki mümkün iken, Fevzi Paşa bunların kâğıtlarla Sivas üzerinden Samsun limanına naklinin zaruri olduğunu izah ediyordu. Bundan da anlaşıldığı gibi Paşa, İtilaf devletlerine teslimi kararlaştırılan silah vs.nin Anadolu'da bırakılması için çeşitli senaryoları uygulamaya koymak durumunda idi[248]. Bunun yanında Kütahya'da bulunan silah vs.nin de aynı istikamet ve usullerle getirilmesini emreden Fevzi Paşa, donanmanın elinde mevcut silahların da Anadolu içerilerine aktarılmasını istiyor ve bu yolda gizli emirler veriyordu. Memleketin içinde bulunduğu büyük felaketi anlayan bir insan için bu hareket, bir vazife olmakla beraber, düşmanın gözleri önünde onların isteklerine aykırı işler yapmak büyük bir cesaret ve fedakârlıktı. Fevzi Paşa, elde kalan askerî teşekkülleri istikbalde müstevlilere karşı koyacak duruma getirirken, bütün depolardaki silah, cephane ve malzemenin kurtarılması çarelerini arıyordu. O, düşman eline geçmemesi lazım gelen her kıymet için açtığı mücadeleyi, yakınlarından başlayarak her memurun kafasına yerleştirmeye uğraşmayı ilk hedef sayarak, kendinden sonra gelecek olanlara da bir düzen hazırladı[249].

Öte yandan İngilizler, artan şüpheler sonucu Fevzi Paşa'ya *"İttihatçı"* damgası vurarak O'nun görevden uzaklaştırılması amacıyla hükûmete baskı yapmağa başlamışlardı. Zan altında kalan hükûmet de, bu zannı ortadan kaldırmak için -ittihadçı olabilir şüphesi ile- Paşa'yı I.Ordu Müfettişliğine atayarak bu İngiliz baskısını ortadan kaldırabileceğini düşündü[250]. Nitekim İngilizler, bu sırada kendilerine karşı çıkan veya çıkabilecek zihniyetteki kumandan ve idarecileri safdışı etmek için, *"ittihatçı damgası"* ile suçlu duruma düşürmeğe başlamışlardı[251]. Öte yandan 1919

[247] *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 243-261 ; Ayrıca bk. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 11.

[248] Falih Rıfkı, *Ondokuz Mayıs*, Ankara 1944, s. 17 ; Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 84.

[249] Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, (Yay.Hz. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1991. s. 18 ; Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 85.

[250] Falih Rıfkı, *Aynı eser*, s. 33.

[251] Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 39.

yılı başlarından itibaren, bazı askerî erkânın tevkif edilmesi, İstanbul'daki kumandanlar arasında huzursuzluk yarattı. Hatta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya danışılmadan ordudan bazı subayları atmak için tasfiye kanunu dahi hazırlanıp meclise gönderildi[252]. Bulunduğu makamın ve otoritesinin eliniden tamamen alınması üzerine Fevzi Paşa istifa etti, fakat yeni kurulan kabinede tekrar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine getirilmek mecburiyetinde kalındı[253].

Mütarekeden sonraki aylarda, Osmanlı ordusunu çeşitli cephelerde idare etmiş olan komutanlar birer birer İstanbul'da toplandılar. Nitekim, Fevzi Paşa, M.Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Kâzım (İnanç) Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa, Nihat Paşa, Ali Fuat (Erden) Paşalarla; Miralay İsmet, Re'fet, Selahattin Adil, Kâzım (Özalp) Beyler[254], İstanbul'da toplanmışlardı. Büyük bir kısmı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında görev almış bulunan bu kişiler, memleketin içinde bulunduğu feci durumu enine boyuna inceleyerek bir kadro oluşturduktan sonra Anadolu'daki yeni görevlerine tayin olundular. Böylece planları İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında kararlaştırılan hususlar düşman tazyikinin artması üzerine safha safha uygulamaya konulacak; askerî konularda İstanbul'un merkezliği zamanla kalkacak ve yerini Anadolu'ya terk edecekti.

7. Diğer Cephelerdeki Komutanların Mütarekeye Karşı Tutumları

Mütareke imzalandığı sırada henüz Osmanlı Devleti hudutları içerisinde bulunan Hicaz, Asir, Yemen ile Bingazi ve Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı kuvvetleri 6 Kasım 1918 tarihinde bundan haberdar edildiler. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini Medine'de bulunan Fahrettin Paşa'ya, Asir'de bulunan Muhittin Paşa'ya ve Yemen'de bulunan Tevfik Paşa'ya ve bölgedeki diğer komutanlara gönderdiği telgrafta, mütareke hükümlerine göre hareket etmelerini istiyordu[255]. İtilaf kuvvetlerine teslim olmaları yolundaki emirlerin bir kaç defa tekrarlanmasına rağmen, Medine Müdafii Fahri Paşa[256] ile Asir'de bulunan Muhittin Paşa ve Trab-

[252] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 9-10.

[253] Tevfik Paşa kabinesi 12 Ocak 1919'da istifa etmiş, fakat 13 Ocak tarihinde hükûmeti kurmak görevi yine Tevfik Paşa'ya verilmişti. Fevzi Paşa da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini kabullenmek durumunda kaldı. Bk. *TV.*, nr: 3445, 14 Ocak 1919.

[254] Ayfer Özçelik, *Aynı eser*, s. 34-35 ; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, s. 33.

[255] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 57-58.

[256] Fahrettin Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın mütareke hükümlerini tatbik etmesini istemesi üzerine padişahtan bir buyruk almadıktan sonra teslim olmayacağını bildirmekte idi. Ayrıca Harem-i Şerif'i düşmana teslim etmeyeceğine dair Türbe-i Resulûllâh'ta yemin ettiğini söylüyordu. Bk. Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler (1918-1922)*, İstanbul 1939, s. 47-52 ; Fahrettin Paşa'nın Medine'deki mücadelesi hakkında pek çok eser kaleme alınmış olmakla beraber, bunların bir kısmı bilimsellikten uzaktır. Fahrettin Paşa'nın Hicaz kıt'asındaki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Yatak (Beyoğlu), *Fahrettin Paşa ve Medine Müdafaası*, İstanbul 1991, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.

lusgarp'ta bulunan Şehzade Osman Fuat Efendi, padişah tarafından emir gelmedikçe teslim olmayacaklarını bildirdiler[257]. Ancak İstanbul'dan mütareke hükümlerine uymaları yolunda tebligatta bulunmak üzere heyetlerin gönderilişinin ardından teslim olmayı kabul ettiler ve buradaki ordularımızın bütün silah, araç ve gereçleri düşman eline geçti[258].

Bilindiği gibi, 1918 Ekim ayında karargâh olarak İzmir'e gelen VIII.Ordu, mütareke hükümleri gereği 13 Kasım 1918'de lağvedilerek, bunun bakıyesi ile 17.Kolordu kurulmuştu. 17.Kolordu komutanlığına atanan Nurettin Paşa[259], İzmir'de Türkler'in millî teşekküller ve cemiyetler kurmalarına bütün imkânlarıyla yardımcı oldu[260]. İzmir'in ileride İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini tahmin eden Paşa, Konya'daki 23.tümenin İzmir taraflarına getirilerek ordunun takviye edilmesini de düşünmüştü. Yalnız İngilizler bu yer değiştirmeye izin vermedi. Diğer taraftan Nurettin Paşa, Osmanlı Hükûmetine, eğer Yunan isteklerine engel olmak , onları önlemek istiyorsa, İtalyanlar'a yaklaşmasının uygun olacağını hatırlatıyor; şayet İtalyan murakabesi söz konusu olursa bundan Yunanlılar'ın çekineceklerini ve bunun İzmir'deki Müslüman Türk halkı için son derece lüzumlu olduğunu ifade ediyordu[261]. Nurettin Paşa ayrıca, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin meydana getirdiği İstişare Hey'eti ile İzmir'de bir kongre toplanmasını da kararlaştırmıştı. Kararlaştırılan bu kongre, 17 Mart 1919 tarihinde açılmış; civardaki her kazadan iki, livalardan üçer delegenin katıldığı kongreye en büyük katılımı din adamları gerçekleştirmiştir[262]. Nitekim, Paşa'nın bu faaliyetlerinden haberdar olan İtilaf Devletleri temsilcileri, O'nun İzmir'den uzaklaştırılması için teşebbüse geçtiler. Bunun üzerine hükûmet Nurettin Paşa'nın görevine son vererek İstanbul'a çağırdı. Nurettin Paşa , 22 Mart 1919'da İzmir'den ayrıldı[263]. Bu sırada Damat Ferid Paşa hükûmeti, İzmir valiliğine Kambur İzzet Paşa'yı tayin ederken, 17.Kolordu komutanlığına da emekli edilmiş iken yeniden göreve alınan Mirliva Ali Nadir Paşa'yı getirdi. Nitekim, bu tayin olunan kimselerin dirayetsiz tutumları, İzmir'in Yunanlılar tarafından kolayca işgal edilmesine sebep olmuştu[264].

[257] İsrafil Kurtcephe, *Aynı eser*, s. 256; Şehzade Osman Fuat Efendi'nin Trablusgarp bölgesindeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk., Metin Ayışığı, "Osman Fuad Efendi (Trablusgarp Harbi ve Harpte Bir Osmanlı Şehzadesi)", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul Ocak 1997.

[258] G.Kemalî Söylemezoğlu, *Aynı eser*, s. 52 ; Tansel, *Aynı eser*, c.I, s. 58, 125-127.

[259] Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 2 ; Nurettin Paşa, İstiklal Harbinin meşhur Sakallı lakaplı paşasıdır.

[260] Tansel, *Aynı eser*, c.I, s. 169.

[261] *HTVD.*, Sy: 42, Aralık 1962, vesika: 991.

[262] Lütfi Müftüler, *Millî Mücadelede Denizli Hey'et-i Millîyesi*, Balıkesir 1947, s. 4 ; Müftüler, Aydın cephesinin aynı zamanda kurucuları arasında yer alan din adamlarından biridir. Ayrıca bk. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.IV, İstanbul 1966, s. 1630 ; Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. II, İstanbul 1964, s. 69.

[263] Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 216.

[264] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 2-16 ; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 22-23.

Mütarekenin uygulanışına karşı çıkanlardan birisi de Kâzım (Özalp) Paşa'dır. Mondros Mütarekesinin imzalandığı sırada Şarköy'de 60.Fırka komutanı bulunan Paşa, silah, cephane vb.gibi techizatın düşmana teslimine vicdanen razı olmadığını belirterek, Anadoluda daha faydalı olabileceği düşüncesi ile Trakya'dan ayrıldığını söyler[265]. Bu arada bir müddet İzmir'de kalan Paşa, Yunan işgalinden sonra 61.Fırka komutanlığına atanarak İstiklal mücadelesine katıldı[266].

b. Osmanlı Ordusunun Silahtan Arındırılması Mes'elesi

Mütarekenin askerî hükümlerine bakıldığında 1,2,3 ve 6.maddelerde Boğazlar bölgesinde bulunan torpillerin temizlenmesi, 5.maddede sınırların korunması ve asayiş dışında tüm ordunun terhisi, silahların teslimi, harp gemilerinin düşman kontrolüne verilmesi gibi hükümler bulunuyordu. Bunlardan başka, askerî konularda İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda emirler verilecek ve bu emirler harfiyyen uygulanacaktı[267]. Öte yandan, Osmanlı Ordusunun elini kolunu bağlayan 5.madde idi[268]. Buna göre ordunun terhisi ve silahlarının teslimi öngörülmekte idi. 16 ve 17.Maddeler de ordunun İtilaf komutanlarına teslim edileceğini beyan ediyordu[269]. Nitekim, dahilî ve askerî vaziyet savaşa devam imkânı bırakmadığından, mütareke, memlekette -özellikle üst kademe bürokratlar tarafından- iyi karşılanmış ve hükûmet için bir başarı telakki edilmişti[270]. Halbuki mütareke hükümlerine bakıldığında bir çoğunun yanlış anlaşılmağa müsait olduğu görünüyordu[271]. Eğer, bu durum düzeltilmezse düşman ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân yoktu.

Bilindiği üzere 31 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe gireceği bildirilen mütareke şartları, Osmanlı hudutları içerisinde daha tam manasıyla tebliğ edilmeden, İngilizler, mütareke hükümlerini tatbik etmek üzere harekete geçtiler. Filistin Cephesi, savaşın son yıllarında Osmanlı ordularının büyük kayıplar verdiği, daha sonra ardına bakmadan yenilgi ile birlikte kuzeye çekildiği bir cephe idi. Bu yüzden İngilizler, mütarekenin tatbiki için önce güney hudutlarımızdan harekete geçtiler. Öte yandan hükûmetin verdiği emirlere bakılırsa, İngiliz isteklerine karşı çıkılmadan

[265] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1918-1922)*, c.I, Ankara 1988, s. 3.

[266] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 17-18.

[267] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 3-1 ; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 3-4 ; Ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 52 vd.

[268] 5.maddede şöyle deniliyordu: *"Hudutların muhafazası ve asayiş-i dahilînin idâmesi için lüzum görülecek kuvva-yı askeriyeden ma'adasının derhal terhisi. İşbu kuvva-yı askeriyenin miktar ve vaziyeti İtilâf hükümâtı tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra tekarrur edecektir."* Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 198, F: 1.

[269] 16 ve 17.Maddelerde Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'deki orduların ve komutanların en kısa süre içinde İtilaf Devletleri kuvvetlerine teslimi şart koşulmakta idi. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4-5 ; Ayrıca bk., Karabekir, *Aynı eser*, s. 4.

[270] Âlî Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 68.

[271] M.Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, (ATTB), c.IV, Ankara 1964, s.14-23.

aynen uygulanması lâzımdı[272]. Harbin galibi olarak Ortadoğu petrollerine sahip olmak hedefini güden İngilizler, menfaatleri icabı olarak bu sırada her türlü siyasete sarılmakta idi[273].

Öte yandan lağvedilen ordulara bağlı birlikler, perişan bir halde çekilirken silah, cephane, erzak ve saireyi düşmana bırakmak mecburiyetinde kalan bazı birlik komutanlarının büyük bir acziyet içerisinde oldukları görünüyordu. Bazı ordu komutanları ise, mütarekenin ordunun terhisi ve silahlarının teslimi ile ilgili şartlarının yanlış anlaşılmasının / yorumlanmasının önüne geçilmediği takdirde, ordu ve cephaneyi dağıtıp İngilizlerin her isteğini yerine getirirsek, düşmanın istek ve arzularının önüne geçmek mümkün olmayacaktır tezini savunuyorlar; bu düşüncelerle Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti devamlı uyanık olmaya davet ediyorlardı[274]. Ordunun, mütareke hükümlerin hemen tatbik edilmesi yönündeki baskılara rağmen, ağırlıklarıyla birlikte memleketin iç kesimlerine taşınması aylar alacaktı. Bu yüzden personelin büyük çoğunluğunun yaya olarak gönderilmesi de düşünüldü. Diğer taraftan yapılan tren seferlerinde silah, cephane, vs. malzeme gizli şekilde yüklenerek Anadolu içerilerine nakl edilmekte idi. Bu arada Konya, cephanelerin toplandığı merkez haline gelmiş, askerî malzemeler medrese, cami gibi dinî kurumlarda saklanmaya başlanmıştı. Yalnız kadro haline düşen ordu mevcudu ile depoların korunması mümkün olmuyordu. Bu da bazı bölgelerde bulunan Rum ve Ermeni çetelerinin, asker mevcudunun azlığından cesaret bularak depolara yönelik bir takım fevri hareketlere girişmelerine sebep olmakta idi[275].

Ordunun silahtan arındırılması yanında, ordu için gerekli olan her türlü malzeme, hayvan, vb.nin de dağıtılması gerekiyordu. Buna göre, daha evvel orduda kullanılıp da kadro dışı bırakılmış olan hayvanlar çiftçilere, esnafa ve diğer ahali kesimine satılmağa başlandı[276]. Öte yandan I.Dünya Harbi yıllarında ordunun genel olarak kontrolünü sağlayan Karargâh-ı Umuminin Vahdettin'in iradesi ile -ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bütünleşmesine yardımcı olması görüşünden hareketle- lağvedilmesi, İtilaf Devletleri'nin işlerini kolaylaştırdı[277]. Halbuki Vahdettin'in Karargâh-ı Umumiyi lağvetmesinden maksadı, ordudaki siyasî hizipleşmeyi engelmek, diğer bir ifade ile ordunun İttihatçı liderlerle olan bağını koparmaktı. Bu olaylar sırasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin ve ordu ko-

[272] Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıralarım*, c. V, s. 23-24.

[273] İngilizlerin en önemli hedeflerinden birisi de Musul petrolleri idi. Bu petrollere sahiplenmek için de ellerinden gelen her türlü teşebbüste bulunmuşlardı. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Mim Kemal Öke, *Musul Mes'elesi Kronolojisi*, İstanbul 1987, s. 22 vd. ; İngilizlerin bu dönemdeki politik hedefleri hakkında bir İngiliz araştırmacının yazdığı eser de dikkate değerdir. Bk. Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev. Nuran Ülken), İstanbul 1975, s. 48-83.

[274] Gn.Kur. Harp Tarihi Arşivi Yay., *Türk İstiklal Harbi*, c.I, Ankara 1962, s.53.

[275] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul 1970, s. 152-179.

[276] *BOA.MVM.*, nr: 213, s. 84.

[277] *BOA.DUİT.*, nr: 77/3, F: 43.

mutanlarının tavrı ise, orduları mümkün olduğunca geç terhis etmek, silah ve malzemeleri de bu esnada daha içerilere çekmek idi. Nitekim VI.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, II.Ordu Komutanı Nihat Paşa, VII.Ordu Komutan Vekili Ali Fuat Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanı M.Kemal Paşa'nın geri çekilirken silah ve malzemelerini büyük ölçüde Anadolu içerilerine çektikleri anlaşılmaktadır. İşgal Orduları komutanlıkları, Fevzi ve Cemal Paşalar'ın nazırlıkları döneminde de silahların teslimi yolunda ard arda ültimatomlar iletmelerine rağmen, bu istekler ordu ve kolordu komutanla:ına ya geç tebliğ ediliyor, ve yahut da İngilizler'e karşı *"idare-i maslahat"* usûlü tatbik ediliyordu. Mütarekeden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Harbiye Dairesi II.Şubesi tarafından, ordu ve kolordularla, askerlik şubelerine gönderilen emirde şunların yapılması isteniyordu[278]:

1) Ordu, kolordu ve askerlik şubelerinin emrinde olan çeşitli sınıflardan gerek tam mevcutlu, gerekse kadro halinde bulunanların geçici kadrolarda, açık bulunan insan mevcuduna göre, yani kadroda gösterilen efrattan başka daha önce rovelvörlü ve tüfeksiz bütün efrada tüfek tahsis olunacak ve geriye kalan silahlar, ihtiyaç fazlası olduğundan depolanacaktır. Depolanacak olan silahlar mütarekenin 20.maddesine uygun olarak sürgü kolları çıkarılıp sandıklara konulacaktır. Sürgü kolları bilahire tüfeklerine takılabilmesi için tüfeklerin tertibine göre sandıkların üzerine sıra numarası ve deponun ismi yazılacaktır.

2) Hazırlanan sürgü kolu sandıkları tercihan en yakın limana sevk edilecektir. Nakliye vasıtaları hazırlamak ve Gelibolu'ya [279] sevk edilmek üzere gereken irsalât miktarı ile limana varışlarının derhal Harbiye'ye bildirilmesi gerekmektedir. Buna göre, ayrıca Trakya tarafında olup da karadan nakli mümkün olmayan cephane ve silah sandıkları ise kendi bölgelerindeki depolarda muhafaza edilecekti.

Harbiye Nezareti bu emri verdikten sonra bazı hatırlatmalarda da bulunmaktan geri durmadı. Buna göre ordu, kolordu ve daha alt birimlerin önceden belirlenmiş barış kadrolarını gösteren cetveller gelmiş ise de, 4 Şubat 1919 tarihinde gönderilen şifreye göre birliklerin efrat ve silah bırakmasını, adı geçen cetvele sahip olmayan asker alma, depo, anbar, vb. müesseseler ise 1914 senesi barış kadrosuna göre hesaplama yapıp durumlarını tesbit etmeleri tavsiye olunuyordu[280]. Bu kuvve cetvellerine göre, fırka (tümen) karargâhı 3015 kişiden, taburlar ise 386 kişiden ibaret olacaktı. Bu sayı kağıt üzerinde kalmış olup, yapılan tesbitlerde taburların mevcudunun 217 kişi civarında olduğu anlaşılmaktadır[281]. Öte yandan kuvve cetvellerindeki mevcutların belgelerde hiçbir zaman birbirini tutmadığı anlaşıl-

[278] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 19-8.

[279] Gelibolu yarımadası Osmanlı ordusunun adeta cephane deposu konumunda olduğundan mütareke sonrası toplanan silahların büyük bir kısmı buradaki depolarda muhafaza altına alınmıştır.

[280] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 19-7,8.

[281] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 23, Ds: 152, F: 50.

maktadır. Bu mütarekenin bazı yerlerde uygulandığının, bazı yerlerde ise uygulanmadığının en önemli göstergesidir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin emirleri doğrultusunda, kolordu birliklerinde mevcut bilumum silahlar sürgü kolları çıkarılarak depolara kaldırılmakta idi. Bazı kolordu komutanları ellerindeki mevcut silah miktarını gizleyip az gösterirken[282], bazıları da teslim etmek şöyle dursun mütareke hılâfına kuvvetlerini silahlandırmakta idi[283]. 1919 Mart ayı itibarıyla kolordular aşağıdaki listede belirtilen miktarda tüfek ve makineli tüfek sürgü kolunu depolara teslim etmişlerdi[284] :

Kolordu numarası	Kıt'aların elinde bulunan tüfekler	Kıt'alardaki makineli tüfekler	Depolardaki tüfek sürgü kolu	Depolardaki mk. tüfek sürgü kolu
I.Kolordu	2.617	24	5.236	114
III.Kolordu	7.436	24	21.931	96
XII.Kolordu	5.147	24	12.965	295
XIII.Kolordu	3.546	36	75.465	198
XIV.Kolordu	9.984	40	53.500	320
XV.Kolordu	16.146	56	13.643	204
XVII.Kolordu	10.879	28	34.136	180
XX.Kolordu	4.476	28	3.075	141
XXV.Kolordu	8.672	24	-	-
Müessesat-ı Askeriyede	10.446	7	300.000	1.616
TOPLAM	**79.389**	**291**	**519.951**	**3.164**

Yukarıdaki listede görüldüğü üzere çoğunluğu depolarda mevcut bulunan silahların büyük bölümüne İtilaf Devletleri el koymak istiyorlardı.

Öte yandan, *"Taşkışla"*da bulunan silahlara da, İtilaf Devletleri komisyonları el koymak istediler[285]. Nitekim, mütarekeyi takip eden dönemde, bu depoya yönelik olarak yapılan muhtelif baskınlarla 11.600 Rus yapımı tüfek ile 112.600 adet 1898 yapımı Alman mavzeri, 25.400 adet 1888 yapımı mavzer, 8.000 adet Romanya yapımı tüfek ve 29.000 adet İmalât-ı Harbiye Fabrikası (Türk yapımı)yapımı tüfeğe İtilaf komisyonları el koymuşlardı. El koydukları bu silahların mermileri hesapla-

[282] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 10, 10-3.

[283] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 4, 4-2.

[284] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 20-4.

[285] II.Abdülhamid'in Osmanlı ordusunu modernleştirme çabalarından mütareke dönemine kadar, ordunun silah, cephane vs. harp levazımatının muhafazası için kullanılan Taşkışla. bugün İTÜ. Mimarlık Fakültesi olarak hizmet vermektedir.

nacak olursa sayısı milyara varan malzemenin kaybı söz konusu idi[286]. Bu arada İngilizlerin Maçka Silah Deposundan aldıkları tüfeklerin sayısı 23 Ağustos 1919'da 268.291 adete ulaştı[287]. Bütün bu yapılanlara rağmen İtilaf Devletleri komisyonları depoların tamamında bir hakimiyet kuramadılar. Özellikle Maçka Silahhanesinde geri kalan malzeme, silah ve cephanenin büyük bir kısmı, Anadolu'daki millî hareketin başlaması ile birlikte gayet gizli bir şekilde Anadolu'ya aktarıldı[288]. Bu arada İstanbul'da bulunan silah ve mühimmat depolarından pek çok malzeme gizli grupların faaliyetleri sonucu Anadolu'ya aktarıldı[289].

Osmanlı ordusunun Anadolu'da da muhtelif yerlerde, depo, anbar ve ordu merkezleri başta olmak üzere silahları bulunuyordu. 1918 yılı Kasım ayından itibaren Batum'u abluka altına alan İngilizler, şehrin teslimini müteakip pek çok silaha el koydukları gibi, makineli tüfeklerin sürgü kollarını da almışlardı. Öte yandan İngilizler, ele geçirdikleri 20.333 sürgü kolunu denize atarak imha ettiler. İngilizlerin bu ve buna benzer hareketlerinin mütareke devrinde sık sık tekrar edildiği görünmektedir. Yukarıda belirtilen tüfek sürgü kolları yanında, makineli tüfek sürgü kolları da İngilizler tarafından denize atılarak imha edildi. İngilizlerin bu hareketleri esnasında bazı kolordu komutanları ve hamiyetli kişilerin müdahalesi ile bir kısmının denize atılarak heba olması önlenebilmişse de Türk ordusunun bu sırada çok büyük kayıplara uğradığı bir gerçekti. İngilizler, bazı birliklerin muhtelif depolara gönderdikleri sürgü kollarına istedikleri gibi müdahale ettikleri gibi, ele geçirdikleri silahların tamamına yakınını tahrip ediyorlardı[290].

Osmanlı ordularının silahları teslimdeki ağır tutumları karşısında, İtilaf devletleri depolara hücum ederek buralardaki silahları ele geçirerek tahrip ediyorlardı.

[286] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 29, 29-1 ; Bu belgelerden hareketle bir takım bilgiler vermek gerekirse işgal güçleri Gülhane Cephane Anbarından 34.328 sandık, Çobançeşme Anbarından 3721 sandık, Başıbüyük Cephane Anbarından 35.411 sandık, Derince'den 8555 sandık, Kütahya Cephane Anbarından 83.795 sandık cephaneye el koymuşlardı. Bu miktar Osmanlı silah depolarından ele geçirdikleridir, kesin miktar hiçbir zaman belli olmamıştır. Toplanan silah ve cephaneye bakıldığında bunun devede kulak misali olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı Rus Harbinden çıktıktan sonra müthiş bir silahlanma yarışına girmişti. İtilaf Devletleri son sistem silahlarla donatılmış olan bir askerî gücü tabiiki karşılarında görmek istemediklerinden bu fırsatı iyi değerlendirmek istiyorlardı.

[287] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 38, Ds: 105, F: 1.

[288] Maçka Silah Deposundaki silah, malzeme, vs.nin Anadolu'ya hangi yollarla aktarıldığı ve çekilen çileler hakkında Emekli General Cemal Karabekir'in hatıraları kayda değerdir. O sıralarda silahhanenin sorumlusu olan Cemal Karabekir, kuva-yı milliyeyi destekleyen gizli gruplarla da yakın temas halindedir.Çeşitli kurnazlıklarla silahların Anadolu'ya aktarılmasını sağlayarak memlekete büyük yarar sağlamıştır. Bk. Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, (Yay.Hz.Aykut Kazancıgil), İstanbul 1991, s. 14 vd ; Maçka'daki silahların Anadolu'ya kaçırılmasında Kuleli Askerî Lisesinin talebeleri de ellerinden gelen gayreti göstererek isimsiz kahramanlar olarak tarihe geçmişlerdir. Bk., Zekeriya Türkmen, *Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz*, Kuleli Askerî Lisesi K.lığı Yay., İstanbul 1993, s.26-30.

[289] Bu konuda geniş bilgi için bk., Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992.

[290] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls:27, Ds: 41, F: 20-4, 20-5.

İtilaf Devletleri mütareke hükümleri gereği teslim alarak tamamını tahrip edemedikleri silahların büyük bir kısmını işgal ettikleri Osmanlı depolarına yığıyorlardı. Gelibolu yarımadasında bulunan Akbaş Cephaneliği, silahların depolandığı yerlerden birisi idi. Akbaş cephaneliğine Rus ve Alman yapımı tüfek, makineli tüfek ve milyonları bulan cephane konulmuştu. Buradaki cephaneler daha sonra bilinen Akbaş Cephaneliği baskını hadisesinde kuva-yı milliye tarafından ele geçirilip, Anadolu'ya aktarıldı[291]. Silahlar toplanıp depolanırken, diğer taraftan İngilizler, Osmanlı Devletine karşı sert tavırlar alarak silahların teslim edilmediğini bildiriyor ve bu yolda tehditler savurmaktan geri kalmıyorlardı[292].Öte yandan silahların teslim edilmesi esnasında bazı ordu müfettişleri, kolordu, fırka ve alay kumandanları birliklerinin hazerî kadrolarını yeniden tesbit ederek gerekli olan silah, cephane, vs.malzemelerle donatmaya büyük gayret sarfediyorlardı[293]. Nitekim, Konya'da bulunan Yıldırım Kıt'aatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa kendisine bağlı bulunan 12.Kolordunun 9.226, 20.Kolordunun 8.220 adet hazerî kadro tüfeğe sahip olması gerektiğini belirtiyor; mıntıkasında 1898 yapımı son sistem Alman tüfeklerinin sayısının 22.261 adet olduğunu ve bu silahların müfettişlik mıntıkasındaki birliklere dağıtılması lâzım geldiğini izah ediyordu. Cemal Paşa'nın hesabına göre kolorduların ihtiyacı karşılandıktan sonra, geriye kalan 4.813 tüfek şu şekilde dağıtılacaktı : Mıntıkasında mevcut bulunan 66 Asker Alma Şubesinin her birinde 16 asker bulunması kaydıyla 1.056 tüfek ayrılacak, arta kalan 3.757 tüfeğin ise jandarma efradın ellerinde bulunan eski model tüfeklerle değiştirilmesine gayret edilecekti. Üstelik Cemal Paşa bu isteklerinin acilen yerine getirilmesini de istiyordu. Öte yandan Paşa, geriye kalan 1.846 mavzer ile depolarda mevcut 14.995 adet 1888 model Alman tüfeği, 3.776 adet muhtelif sistem mavzer, 1.215 muaddel âdi martini, 701 adet Alman fişeği atan muaddel Rus tüfeğinin emir gereği sürgülerinin çıkarılarak depolara konulmasını istedi. Bu arada şayet ihtiyaç hasıl olursa, kalan silahların da dağıtılmasının mümkün olduğu Cemal Paşa tarafından belirtiliyordu[294]. Cemal Paşa izah edilen faaliyetlerinden bir müddet sonra (26 Şubat 1919'da) Harbiye Nezareti ile yaptığı muhaberede hazerî ordu kadrolarının, silah miktarının ne kadar olacağını soruyor ve ardından da sürgü kollarının Gelibolu'ya gönderilmesi yolundaki emrin kendisine ulaşmadığını söylüyordu. Halbuki Cemal Paşa'nın bütün bu gelişmelerden haberi vardı; fakat, bölgesinde bulunan son sistem gelişmiş silahları mümkün olduğu kadar birliklerine fazla miktarlarda dağıtmak için habersizmiş gibi davranması siyaset icabı idi. Nitekim Cemal Paşa, Harbiye

[291] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 36, Ds: 120, F: 2, 2-1, 27-2.

[292] *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 340814.

[293] Mütarekeyi takip eden dönemde ordu kuvve cetvellerine bakılırsa sık sık değişmeler söz konusudur. Bunun sebebi de anlaşıldığı üzere silah ve cephaneyi, eğitilmiş askerî kıt'alarda tutmak düşüncesinde idi. 1918 Yılı Ekim ayından 1919 yılı Ekim ayına gelene kadar ordu mevcudunda aşağı yukarı her ay değişme mevcut olup kadro ve malzeme farklı bir durumda idi. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 41, Ds: 124, F: 1-104 ; *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 7, Ds: 63-A/28, F: 1-2 ; Nitekim Osmanlı ordusunun Nisan 1919 mevcudu 56.646 kişi olarak gösterilmektedir. Bk. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 29-2.

[294] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 19-4.

Nezareti'nin depolara gönderilmesini istediği sürgü kollarını Gelibolu'ya değil de, 12. ve 20.Kolordular mıntıkasından geçirilerek İzmit limanına gönderilmesinin daha münasip olduğunu teklif ediyor; bu yolda emir verilmesini bekliyordu. Cemal Paşa ayrıca silahların teslimi konusunda ard arda gelen emirlerin birbirleriyle çeliştiğini de ifade ederek *"hangisine uyacağımızı şaşırdık!"* demekten de kendini alamıyordu. Osmanlı ordularının tamamen silahtan arındırılması yolunda İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının devamlı baskıları sonunda, Harbiye Nezareti, zaman zaman birbiriyle çelişen emirler vermek durumunda kalıyordu. İşte, bu çelişkili emirler yüzünden mes'elenin vehametini anlayan ordu ve kolordu komutanları hazerî kadrodan çok, bir seferî ordu kadrosunu dikkate alarak teşkilat yapmağa gayret ediyorlardı[295].

Harbiye Nezareti, Şubat (1919) ayının sonlarına doğru ordunun çeşitli birliklerine gönderdiği emirde kadro fazlası silahların İtilaf devletleri kontrolünde bulunan depolara gönderilmeyip, birliklerin depolarında muhafaza altına alınmasını bildirdi. Bu arada kara ordusuna göre daha farklı bir konuma sahip bulunan jandarma, iç güvenlikten sorumlu olduğu için fazla miktarda silah bulundurabilecekti. Cemal Paşa ise, cephane ve silahların depolarda muhafazasını mahzurlu görmekte idi; çünki, depoların çoğunluğu şehirlerin orta yerinde olup -en ufak bir dikkatsizlikten infilak etmesinin mümkün olduğundan- herhangi bir şekilde patlama ihtimaline karşı halkı korkuya sevk ediyordu[296]. Harbiye Nezaretinin, silahların teslimi konusunda kıt'alarda pek uygulanmayan emirlerinin gelmesi devam ederken, 20.Kolordu da Konya-Ereğli'de bulunan silah ve cephanesini Ankara'ya sevk etmişti. Sevkiyat sırasında Eskişehir'de bulunan İngiliz Kontrol Zabiti, topların kamalarının sökülmesi gerektiğini bildirdi. Cemal Paşa ise, piyade tüfeklerinin ve mitralyözlerin sürgü kolları ile top kamalarının sökülerek sevkinin uygun olmadığını ifade ettikten başka, kolordunun pek çok eksiği bulunduğunu belirterek daha evvelden kamaları alınmış bulunan obüs toplarının da iade edilmesini Harbiye Nezaretinden istemekte idi[297]. Nitekim, bu sırada Anadolu'da bulunan kolorduların silahları Ankara'da toplandığından büyük ölçüde depo ve yer sıkıntısı çekilmeye başlandı. Ankara'daki askerî makamlar, şehirde bulunan iki cephaneliğin tıka basa doldurulduğunu ifade ederek, daha başka binaların da cephanelik olarak tahsisini istiyorlardı. Böyle bir yer bulmak ise o gün için Ankara'da mümkün görünmüyordu. Depo yetersizliği bazı kolordu komutanlarında, birliklerinin silahtan tecrit edilmemesi kanaatini hakim kıldı. Çünki, silah ve cephanenin toplandığı merkezlerdeki depoların yetersizliği, vatansever kumandan ve erkânın bu durumu fırsat bilip değerlendirmelerine zemin hazırlamakta idi. Bu da, silahların teslim edilmeyip ordunun elinde kalması demekti[298].

[295] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 19-6.
[296] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 1,3.
[297] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 18-1.
[298] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 15.

Diğer taraftan, Çanakkale ve Gelibolu yarımadası çevresini kontrol altına alan İngilizler, Türk ordusunun yüzbinlerce şehid verdiği, kara ve deniz savaşlarında zaferler kazandığı müstahkem mevki'i ve buradaki silahların teslimini de istediler. Müstahkem Mevki Komutanı bulunan Miralay Selahattin Adil Bey (Paşa), mütarekenin imzalanmasından bir müddet sonra 11 Kasım 1918'de emir-komutayı Miralay Şükrü Bey'e bırakarak İstanbul'a hareket etti; nitekim komuta değişikliğinin yapıldığı gün İngilizler, müstahkem mevkii teslim aldılar[299]. İngilizlerin oldu bitti ile Gelibolu yarımadasını kontrol altına almaları Çanakkale tarafında bulunan kolordu ve diğer birlik komutanlarının uyanık bulunmaları gereğini gözler önüne sermekte idi. Bazı birlik komutanları ise, daha cesur davranarak Gelibolu yarımadasındaki silah ve cephanenin Anadolu'ya aktarılması için çeşitli planlar hazırlamaya başlamışlardı. Bu sırada İngilizler yaptıkları istihbarat ile Türk ordusunun elinde mevcut silah ve cephanesinin miktarını tesbit etmek ve asker sayısını kesin şekli ile öğrenmek için büyük gayret sarf etmekte idiler[300].

Mütarekenin imzalandığı sırada Tekirdağ'da 14.Kolordu komutanı olarak bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, son savaşta İngiliz ve Fransızlar'dan ganimet olarak alınan ve depolarda mevcut bulunan silah ve cephanenin birliklere dağıtılması yolunda emir vermesini istiyordu. Karabekir Paşa ayrıca kolordu cephaneliklerinde mevcut 3.682 adet 1898 yapımı Alman mavzerini 55. ve 60.Fırkalara dağıtmaya başlamıştı. Bu silahlar bu fırkalara yeterli olmayınca Harbiye Nezareti'nden aynı model tüfeklerden 1.500 tane daha gönderilmesini istedi. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, askerî birimlerdeki amir pozisyonundaki kişiler silahları teslim etmektense elde mevcut orduyu en son sistem silahlarla donatmayı uygun görüyorlardı. Bundan dolayı da Harbiye Nezareti'nden devamlı silah talep ediyorlar ve bu isteklerini hiçbir zaman geri çekmiyorlardı[301].

Bütün bunlar olurken bir yandan da, İngiliz Kontrol Zabitleri'nin denetiminde olmak üzere Anadolu'daki silah, cephane ve mühimmat İstanbul'a yakın yerlere nakledilmeye çalışılıyordu. 15 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Dairesinden bir miralayın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazdığı bir telgrafına bakılırsa Anadolu'nun muhtelif birlik ve kurumlarından 99 vagon silah ve cephane İzmit ve Derince'ye nakledilmişti. Nitekim, İzmit'e getirilen silahlar önceleri istasyona yakın Gazhane'ye yerleştirilmiş, fakat sonradan güvenlik sebebiyle buradan alınarak İzmit'in doğusunda bulunan bir camiye doldurulmuştu. Bu nakliye işi peyderpey yapıldığından Harbiye Nezareti tarafından silahların tam sayısını tesbit etmek o gün için mümkün olamadı. İzmit Mutasarrıflığı yolu ile meseleden haberdar olan Dahiliye Nezareti, 7 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gizli bir yazı göndererek bu konuda haberdar olmasını sağladı. Dahiliye Nazırı yazısında, İzmit istasyonuna ge-

[299] Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, (Yay.Hz. Enver Koray), İstanbul 1982, s. 298-299.
[300] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 13.
[301] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 4-2.

tirilen silah ve mühimmatın bize ait olduğunu, açıkta bırakılmamasını ve üzerlerine *"Kütahya'dan nakledilen bize (Türkler'e) ait mühimmât"* ibaresinin konularak çadırlar altında muhafaza edilmesini ve bir kaç nöbetçi tahsis ederek korunması lazım geldiğini açıklamakta idi. Ayrıca bize ait silahların İzmit civarında bulunan İngiliz silahları ile karıştırılmaması lüzumu da dile getirildi[302]. Gerçi ordunun silahtan tecridi meselesi Mondros Mütarekesinin en önemli hükümlerinden birisi idi. Fakat İstanbul dışında birliklerinin başında bulunan kolordu, fırka ve alay komutanları olsun, İstanbul'daki Harbiye ve Dahiliye Nazırları olsun bu maddenin tatbik edilmemesi/ettirilmemesi yolunda siyasetlerini tanzim ettiler. Harbiye Dairesi, toplanarak depolara yığılan silahların *"millet malı"* olduğu düşüncesinden hareketle korunması lazım geldiği yolunda devamlı emirler neşretmekte idi. Nitekim, bu emirlerden birinde şu ifadelere yer verilmekte idi: *"...Depolar muhteviyâtının her an için elimizde kabil-i isti'mâl ve istifade bir halde bulundurulması ve bir fişenginin bile ziya'a uğratılmaması pek mühimdir. Depolar bu hususu temine ve Mutelifîn ile vaziyet neticesi bizim için zararlı müşkilât çıkarmayacak bir tarzda hüsn-i idareye muktedir; icabında mes'uliyeti deruhte etmek cesaretini gösterecek memurlar tayin buyrulması ricası ile takdim olunur."*[303]

Bununla beraber, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ayrı bir talimat daha hazırladı. Hazırlanan bu yeni talimata göre, vaziyetin gelişmesine göre cephanelikler hakkında yazışmalar devam edecek; kolordu ve fırkaların kendi mıntılarında bulunan silah, mühimmat ve her nevi muhabere ve nakil vasıtaları, tayyare, tahkim malzeme ve techizatı sayılacak bir tasnife tabi tutularak eksiklikleri kaydedildikten sonra muhafaza edilecekti. Harbiye Nezareti, böylece elinde mevcut bulunan tüm malzemenin dökümanını çıkarmak istiyordu. Bu malzemelerin tesbiti için oluşturulan komisyonlar ise vakit kaybetmeden işe başlayacaktı. Nitekim, adı geçen talimata göre, silah ve cephanelerin en iyi şekilde muhafazası isteniyordu. Bu arada silahların konulması için yeni depo yapımına imkân olmadığından, 1914 yılında her kolordu için yapılmış bulunan silah ve mühimmat depolarından istifade edilecek, nakliyat sırasında malzemelerin korunmasına son derece hassasiyet gösterilecekti. Eğer mevcut depolar toplanan silahlar için yeterli olmazsa, en ucuz malzeme ile ve en kısa zamanda yeni depolar inşa olunacaktı[304]. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yukarıdaki talimatları neşrederken, mütareke hükümleri gereğince silahtan tecrit edilmek istenen ordunun hiç olmazsa elinden alınan malzemesini -ileride mutlaka kullanılacağı düşüncesinden dolayı- en iyi bir şekilde muhafaza etmeyi kutsal bir vatan görevi telakki ediyordu.

Öte yandan Afyonkarahisar'da toplanan askerî malzemelerle Samsun'da toplanan silahlara, Türk ahalinin müdahale ederek el koymaya çalıştığını ileri süren İn-

[302] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 62-2, 3, 4, 5.

[303] Harbiye Dairesinin muhtelif birlik komutanlarına gönderdiği bu emir 17 Aralık 1919 tarihlidir. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 70.

[304] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls:27, Ds: 41, F: 23.

gilizler, bu şekilde öne sürdüklerin ileri geri fikirlerle sakin havayı gerginleştirmekte idi. Bunun üzerine Afyon mutasarrıfı ise, toplanan silahların muhafazasının kendilerine ait olduğunu ifade ederek İngilizler'in müdahalesini önlemek istiyordu[305]. Samsun'daki depolarda toplanan silahların, zabitler tarafından küçük bir meblağ karşılığı Türk ahaliye dağıtıldığı şayialarını yayan İngilizler, bu konuda Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya bir ihtar dahi gönderdiler. Şakir Paşa ise, buna verdiği cevapta, silah satma işinin kesinlikle uydurma olduğunu, buna imkân dahi bulunmadığını, sadece köy bekçilerine silah dağıtıldığını ifade etti. Köy bekçilerine silah dağıtılmasından maksat, Samsun civarındaki Rum çetelerinin Türk köylerine yönelik saldırılarına karşı, köyleri müdafaa etmek, saldırıları önlemekti[306].

Silahların teslimi konusunda devlet merkezinden sık sık gönderilen emirlere rağmen, kolordu komutanlarının büyük bir bölümü işi geçiştirmeye çalıştılar. Görünürde silahları teslim etmiş gibi görünüp aslında ise, kendi birliklerini donatarak muhtemel düşman hareketlerine karşı tedbir almaktan geri durmadılar. Özellikle 12., 14., ve 15.Kolordular silahlarını teslim etmedikleri gibi, oyalayıcı taktiklerle İngilizler'in bu isteklerini geçiştirdiler[307]. Bütün bunlara rağmen, Silah teslimi konusundaki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen raporlara bakıldığında, teslim edilen silahların yekûnunda günden güne bir artış görünmektedir. 31 Mart 1919 tarihli silah teslimat cetveline göre, Osmanlı ordusunun teslim alınan ağır silah mevcudu şu kadar idi: İtilaf Devletleri'ne 199 adet ağır top ve 70 kama, 46 sahra topu ve 151 kama, 33 cebel topu ve 74 kama teslim edilmişti. Bunun yanında ordunun elinde daha 729 ağır, 84 sahra, 148 cebel topu bulunuyordu. Öte yandan tutulan cetvellere bakılırsa 206.000'e yakın sürgü kolu İstanbul'a getirilmişti. Osmanlı ordusunda kalan cephane miktarının büyük bir kısmı İtilaf Devletleri'ne teslim edildiği gibi, 165.927 sandık cephane de elinde bırakılmış; bu arada ordunun elinde 987 makineli tüfek kalmıştı[308].

Kıt'alarda mevcut sahra topu miktarına bakıldığı zaman büyük ölçüde bir azalma olduğu göze çarpar. 1919 Ağustos ayına gelindiği zaman Osmanlı Devleti ordusunda mevcut bulunan 9 kolordu ve bunlara bağlı birliklerde 228 kamalı, 204 kamasız; depolarında 50 kamalı, 145 kamasız olmak üzere 627 sahra topu bulunuyordu[309]. Aynı tarihlerdeki ağır top miktarına bakıldığında bunda da bir azalma olduğu göze çarpar. Kolorduların elinde 12 kamalı, 241 kamasız; depolarında ise 252 kamasız ağır top mevcut idi. Yine aynı listedeki başka bir kayda bakıldığında da 14.kolorduda 119, 15.kolorduda 138 ağır toptan bahsedilmektedir[310]. Bu da yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu kolorduların silahlarını teslim etmedikleri görüşünü

[305] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-2, nr: 108, 27 Ağustos 1335.
[306] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 50-1, nr: 75.
[307] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 20-2, 3, 4.
[308] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 29-5.
[309] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 43.
[310] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, aynı belge.

doğrulamaktadır. Bu arada Osmanlı ordularının geri çekilmek zorunda kaldıkları Azerbaycan, Trakya ve güney hudutlarımızda bulunan bir kısım top ve malzemesi İngiliz, Gürcü, Yunan ve Fransızların eline geçti[311]. Bu sırada ordumuzun hafif top miktarına bakılırsa, ordunun elinde mevcut bulunan 627 toptan, 347 tanesi kamaları sökülerek teslim edilmiş, 280 adedi de sağlam olarak bırakılmıştı[312].

Mütarekeden sonra ordunun terhisi gündeme gelince, bir kısım ordu komutanları askerlerimizin terhis olurlarken beraberlerinde tüfekleri ile bir kısım cephanelerini götürmelerine göz yumdular. Bu konu her ne kadar askerî usûl ve erkâna uymayan bir hareket olsa da, ordu komutanlarının amacı ileriye yönelikti. Nitekim, nasıl olsa bu millet, eninde sonunda topyekün bir istiklal savaşına girecekti[313]. Öte yandan Mütarekeyi takip eden günlerde İstanbul Muhafızlığı, silah ve cephanenin teslimi konusunda her ay cetveller hazırlanarak gönderilmesini istiyordu[314]. Bu cetvellere bakıldığında zaman zaman çelişkili rakamlara rastlamak da mümkündür. Bu da kanaatimizce ordu ve birlik komutanlarının, o sırada içinde bulundukları psikolojiden kaynaklanıyordu, bazıları silahları teslim etmemekte diretirken[315], bazıları da teslim ediyormuş gibi gözükerek silahların nakli esnasında çete kılıklı(!) askerlerimiz tarafından yağmalanmasına göz yumuyorlardı[316]. Osmanlı ordusunun silahtan tecridi mes'elesini İtilaf Devletleri canlı tuttukları müddetçe bu tür faaliyetler sıkça tekrarlandı. Askerî erkân ise bu tür olayları önlemekten ziyade, toplanan silah ve malzemenin muvazzafların eline geçmesini arzuluyordu.

Bütün bunlara rağmen Harbiye Nezareti, yayınladığı gizli bir emirle silah ve cephanenin rutubetten korunması için depolarda muhafazasını ısrarla istemekte idi[317]. Bu tür emir ve telgrafların sık sık yazılmasına rağmen, Osmanlı ordusunun o dönem için yüz milyonları bulan bir kaybı vardı. Mart 1919 tarihine kadar, İngilizler Maçka silah deposundan 11.600 adet Rus yapımı, 138.000 adet Alman yapımı

[311] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 45, 50.

[312] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 44, 44-1.

[313] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 57, Ds: 59, F: 2-1, 3-1.

[314] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 57, Ds: 59, F: 4.

[315] Mesela , VIII.Ordu komutan vekili Nurettin Paşa, başkumandanlığa yazdığı şifrede hiç olmazsa Rus yapımı silahların teslim edilmemesini teklif ediyordu. Harbiye Nezareti ise cevaben buna imkân olmadığını ifade etmişti. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 57, Ds: 59, F: 5, 5-1.

[316] Mesela, Kâzım Karabekir Paşa, İngiliz Albay Rawlinson'un silahları teslim almak için teşebbüse geçmesi üzerine silahların Sarıkamış üzerinden trenle naklinin daha uygun olduğunu bildirmişti. Bu teklif İngiliz Albay tarafından da uygun gönülünce Paşa hazırladığı bir plan gereği sanki silahları Ermeni çeteleri yağmalamış gibi bir izlenim bırakmak için çete kıyafetine büründürdüğü Türk askerleri tarafından tekrar ele geçirtmişti. Mütareke döneminde buna benzer pek çok olayın cereyan etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 81-92.

[317] Harbiye Müsteşarı olan Miralay İsmet (İnönü) imzalı, gizli kaydı ile ordulara tamim edilen emir için bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls:57, Ds: 59, F: 6-9.

(88-98 model mavzer) tüfeğe el koydular. Sadece Maçka deposundan ele geçirdikleri cephanenin sayısı 24.000.000'u geçmekte idi [318].

İtilaf Devletleri Trakya ve Batı Anadolu'dan toplanan silah ve cephanenin büyük bir kısmını Gelibolu yarımadasında bulunan Akbaş Cephaneliğindeki depolarda muhafaza altına aldılar. Akbaş cephaneliği bilahire kuva-yı milliyenin en fazla ilgisini çeken mekânlardan biri oldu[319]. Nitekim, 1919 Yılı Ocak ayı sonlarında, burada depolanan silahların tamamına yakını kuva-yı milliyece gerçekleştirilen bir gece baskını ile Anadolu yakasına geçirilerek millî orduya teslim edildi [320].

c. Ordunun Terhis Edilmesi

Askerî açıdan mütareke hükümlerine karşı yeterli bir direniş göstermek oludukça güç olmasına rağmen, ordu komutanları tarafından takip edilen kurnazca politikalarla bu hükümlerin de zaman zaman delinmesi mümkün olmakta idi. Mütarekenin 16., 17., 18. maddeleri[321] merkeze uzak olan Yemen, Asir ve Trablusgarp gibi vilayetlerdeki askerlerin teslim edilmesi gereğini açıklarken, 20.maddede Osmanlı ordusunun terhis edilmesi lazım geldiği ifade ediliyordu[322]. Zaten hükûmet mütarekenin imzalanması için gönderilen hey'ete; askerin terhisine dair olan İtilaf Devletleri teklifini esas itibarıyla kabul etmelerini, dahilî güvenlik için barış kadrosu kadar bir kuvvetin silah altında kalmasının yeterli olacağını izah etmişti[323]. Sonuç itibarıyla hükûmetin istekleri İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiş, kendi istedikleri şartlar, Osmanlı delegelerine kabul ettirilmişi[324]. Mütarekenin imzalanmasından bir hafta sonra basında çıkan haberlere göre, 1282-1309 (1866-1894) doğumlu efradın tamamının terhisinin kararlaştırıldığı haber veriliyordu[325]. Ateşkes hükümleri gereğince, Harbiye Nezareti tarafından ordunun terhisi mesele-

[318] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 29-7.

[319] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 104 / 64.

[320] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 106 / 146.

[321] **16.Madde:** Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıt'aat en yakın İtilaf kumandanına teslim olacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından ma'adası 5.maddede kararlaştırıldığı üzere terhis edilecekti.

17.Madde: Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakın İtalyan garnizonuna teslimi. Osmanlı Hükûmeti orada bulunan zabitanın bu emri icra etmedikleri takdirde muhabere ve yardımı kesmeyi taahhüt eder.

18.Madde: Trablus, Bingazi'de, Mısrata'da dahil olduğu halde, işgal edilen limanların en yakın İtilaf garnizonuna teslimi. Bk. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, s. 285.

[322] Âlî Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 68 ; Ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, os s. 45 ; Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 285.

[323] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, c. I, İstanbul 1993, s. 60-83 ; Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, c.II, s. 28-29; Âlî Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 32.

[324] Rauf Orbay'ın hatıralarında Amiral Galthorpe ile yapılan müzakereler uzun uzadıya anlatılır. Zaman zaman mütarekede görüşmelerin kesilme noktasına geldiğini açıklar. Orbay oldukça ağır şartlar içerdiğini belirttiği antlaşmayı imzalamak mecburiyetinde bulunduğunu da izah eder. Bk., *Aynı eser*, c.I, s. 89-149.

[325] *Âtî* nr : 300, 6 T.sani 1334.

sine hemen el atıldı. Bu amaçla Nezaret, 5 Kasım 1918 tarihinde bir terhis talimâtnâmesi hazırlayarak neşretti[326]. Bu talimatnameye göre, terhis hakkında padişahın iradesi çıktıktan sonra hemen uygulamaya geçilecekti. Terhis emrini alan birliklerin nasıl ve ne şekilde hareket edecekleri ve sorumlulukları şöyle hatırlatılıyordu:

a) Subaylar ve memurların dağıtım, görevlendirme ve terhis durumlarından

b) Emr olunan tertiplere mensup askerlerin terhisi, kalanların birliklere eşit olarak dağıtımından,

c) Ordu için kullanılmayan fazla malzemenin memlekete iadesinden,

d) Ordu emrinde kalacak harp malzemesinin belirli bir yerde toplanıp tanzim edilmesinden birlik komutanları sorumlu idi.

Buna göre, terhis işlerinin muntazam ve düzenli bir şekilde icrası için ordu, kolordu ve fırka karargâhlarıyla haberleşilerek, trenler vasıtasıyla terhis olunan efradın hareket istikametleri, menzil teşkilatı ve tesislerinin durumuna göre icra olunacaktı. Diğer taraftan lağvedilmeyen ordu birlikleri, yeni düzenlemeye göre eski durumlarını muhafaza edecekti. Lağvolunmayan hazerî teşkilata mensup muhtelif kıt'alar hariç, kolordu ve fırkalar, terhis olacak efradın terhisten sonra, nizam-ı harplerini yeniden muhafaza edeceklerdi. Lağvolumayan kıt'alar, eski numaralarını muhafaza edeceklerdi. Şayet lağvedilirlerse, malzemeleri komşu birliklere paylaştırılacaktı[327]. Bu durumda, bir birlik lağvedilince askerlerinin tamamına yakını terhis edilmek durumu hasıl oluyordu.

Öte yandan dahilî barış kadrosuna göre piyade, topçu, süvari, istihkâm, telgraf ve makineli tüfek, tayyare gibi muharip-teknik sınıflara mensup kıt'aların kesinlikle lağvedilmemesi gerektiği belirtiliyordu. İlga ve terhis işlemleri yapılırken efrat ve hayvanatın perişan olmamasına, silah, mühimmat ve malzemenin kaybolmamasına son derece dikkat ve itina gösterilmesi isteniyordu. İlga olunan birliklerin taşınır-taşınmaz mallarının muhafazası Harbiye Nezaretine bağlı şubelere ait idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin isteği üzerine, terhis işlemi devam ederken birlik komutanları onbeş günde bir merkeze rapor sunacaklardı. Lağvedilen birliklerin, yazılı evrakı Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetleri'nin gerekli birimlerine teslim edilmesi isteniyordu[328]. Öte yandan yapılmak istenen bu yeni düzenlemelerle, zabitan ve memurların görevlendirme ve isteğe uygun olarak dağıtımları ordu komutanlarına ait olacaktı.

Bununla beraber hangi tertip efradın terhis edileceği emirle bildirilecek; lağvolunan kıt'anın evvela terhis muameleleri gerçekleştirilecek, ondan sonra lağvedi-

[326] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340515 , yukarıda adı geçen terhis talimatnamesi bu belgede yer almaktadır. Bu terhis talimatnamesi bilahare yayınlanmıştır. Bk., *Ordu-yı Osmani'nin Terhis Projesi*, Dersaadet Matbaa-i Askeri 1334.

[327] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340515, *Terhis Talimatnamesi*, s. 2-3.

[328] *Terhis Talimatnâmesi*, s. 3-4.

lecekti. Öte yandan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, askerin terhisi sırasında sıhhî durumunun son kez olsun kontrolden geçirmesini hatırlatarak, bu konuya her kıt'anın azami ihtimam göstermesini istiyordu. Nitekim, terhis olunacak her asker aşılanacak, birliklerindeki terhis komisyonlarınca sıhhati ile ilgili bir problem olmadığı tesbit edildikten sonra terhis edilecekti. Öte yandan hiçbir zabit veya memur, doğrudan doğruya kendi maiyetindekileri terhis etme selahiyetine sahip değildi. Terhis işleminde her asker kendi memleketine terhis edilecek, bunun yanında iş icabı başka bölgelere gitme ruhsatı da verilecekti. Şayet terhis olan asker, düşman işgali altındaki topraklar ahalisinden ise terhisi bir müddet geciktirilebilirdi. Ayrıca her terhis olacak efradın üzerinde terhis elbisesi olacaktı[329]. Terhis olunan efrat, toplu olarak memleketlerine gönderilecek, yolculukları esnasında mümkün olduğunca kara ve deniz ulaşım vasıtalarından istifade etmeleri sağlanacaktı. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili bulunan Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlatılıp, neşredilen bu terhis talimatnamesi bilahere bütün ordulara dağıtıldı[330](EK-6).

Öte yandan, İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda ordunun terhis edilmesi durumu, memleketin işgalini hızlandırmaktan başka bir sonuç getirmeyecekti. Bundan başka, galip devletlerden yüz bulan azınlıkların istekleri daha da artacağı gibi, ülke içerisinde büyük huzursuzlukların çıkmasına sebep olacaktı[331]. İngilizlerin sınırsız istekleri karşısında, ordu komutanlarının büyük bir çoğunluğu ordularının silahtan arındırılması meselesini hoş karşılamıyorlar, gelecek için taşıdıkları endişelerini her fırsatta dile getiriyorlardı. Türk basını ve kamuoyu da *"ordunun terhis edilip edilmeyeceği; silahtan tecrit edilip edilmeyeceği"* tartışmalarını canlı tutmaya gayret gösteriyordu[332]. Yabancı basına bakıldığında ise, Türkler aleyhindeki yayınların, yazıların arttığı görülmekle beraber, mesela Ortadoğu'da İngilizler'le çıkarları çatışan Fransızlar ve kamuoyları Türk devletini son derece bağlayan böyle bir mütarekenin tatbikini şaşkınlıkla karşılıyorlardı[333]. Mütarekeden bir müddet sonra, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa, kendisi ile mülakat yapan bir gazeteciye; Meclis-i Meb'usanın onayı ile (I.Dünya Harbinin başlaması ile birlikte) üç milyon nüfusun silah altına alındığını, savaşın sonuna doğru bu sayının üçbuçuk milyonu bulduğunu ifade ediyordu. Harbiye Nazırının ifadesine göre, Osmanlı ordularının mütareke hükümlerini tatbik etmesi durumunda çok büyük kayıpları ola-

[329] Terhis efradının üzerinde caket, pantalon, kabalak ve bir çift ayakkabı ile bir de kaput bulunacaktı. Bk. *Terhis Talimatnâmesi*, s. 6.

[330] *Terhis Talimatnâmesi*, s. 8.

[331] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 27.

[332] *Vakit* nr: 375, 8 T.sani 1918.

[333] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1988, s. 72-74.

caktı[334]. Ayrıca, ordunun terhisi müttefiklerin 7.maddeyi[335] daha kolay tatbike koymalarına imkân hazırlayacaktı. Bu endişeyi duyan Harbiye Nazırı Abdullah Paşa[336], 17 Kasım 1918 tarihli bir yazısında Sadrazam Tevfik Paşa'ya; *"İtilaf (Devletlerine)'a mensup herhangi bir general ve zâtın her istediği yapılacak mıdır?..."*[337] diye sorma gereğini duymuştu. Nitekim, bu endişe ve kaygu Harbiye Nezareti ve buna bağlı birimlerin teyakkuzda bulunmalarını gerektiriyordu. Zaten bu sırada İngilizler, fiilî olarak İstanbul'u bir askerî işgal altına almaya başlamışlardı[338].

Mütareke hükümlerinin tatbik edilmediği yolunda İtilaf Devletleri temsilcileri hükûmete devamlı olarak baskı yapıyorlardı. Nitekim, İşgal Orduları Komutanları-'nın hükûmete yaptıkları baskı sonucu Harbiye Nezareti adı geçen terhis talimatnamesinin tatbike konulduğunu açıklama ihtiyacını duydu. Bu arada, R.1310-1313 (1894-1897) doğumlu kur'a efradı dışında kalanlar terhis edildi ve taburların mevcudu 100-150 kişi civarına indi[339]. Öte yandan terhis edilen askerlerin iaşe ve ikmali de bir başka problem idi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, sadareti döneminde neşrettiği 4 Kasım 1918 tarihli bir yazısında terhis edilen efradın iaşe ve ikmalinin yol güzergâhında bulunan Askerlik Şubeleri tarafından karşılanmasını istemekte idi. Terhis efradı için yapılacak harcamalar ise seferberlik masraflarından karşılanacaktı[340]. Harbiye Nezaretinin adı geçen emir ve açıklamalarının aksine ulaşım vasıtalarının yetersiz oluşu terhis işleminde büyük aksamalara yol açmakta idi[341].

Şark vilayetlerinin işgaline karşı çıkan VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa, IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa kendilerine bağlı birliklerin silah ve cephanesini teslim etmek şöyle dursun, askerlerin terhis edilmesine de pek olumlu bakmıyorlardı. İngiliz istihbarat servislerinin kendi bölgelerindeki faaliyetlerini, ancak askerî bir güçle durdurmanın mümkün olduğunu belirtiyorlar, bu yüzden Harbiye Nezaretini devamlı surette uyarıyorlardı[342]. Yukarıda da belirtildiği gibi, İstanbul'daki İngiliz baskısının artması üzerine, Harbiye Nezareti terhis talimatını ordu merkezlerine göndermek durumunda kaldı. Buna rağmen Nezaret, bu emrin bir-

[334] *Zaman*, nr: 226, 31 T.sani 1918.

[335] Mondros Mütarekesinin 7.maddesine göre; müttefikler emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhurunda istedikleri her hangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi. Bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 43.

[336] Abdullah Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın mütareke devrinde kurduğu ilk hükûmetin Harbiye Nazırı idi. 11 Kasım - 18 Aralık 1918 tarihleri arasında 37 günlük bir nazırlık dönemi vardı.

[337] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340668.

[338] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340668 ; nitekim İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918 tarihinde 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız, 4 Yunan savaş gemisi olduğu halde 55 parça gemi ile İstanbul önlerine demirleyip karaya asker çıkartarak işgali başlatmışlardı.

[339] 1303-1309 doğumlu efradında terhisi için çalışmalar başlatılmıştı. Bk. *Âtî* nr: 361, 9 K.sani 1335 ; Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 2.

[340] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340525.

[341] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 240955 ; Öte yandan VI.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, terhis olan efrad için şümendüfer sıkıntısı çekildiğini sık sık EHUR.ne yazıyordu. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341445.

[342] Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıraları*, c. V, s. 26-27.

liklere gönderilmesini yine de geciktiriyor; bir yerde orduların vakit kazanmalarını, muhtemel olumsuz gelişmelere karşı tedbir almalarına fırsat tanımak istiyordu[343].

Diğer taraftan, merkezden gelen terhis konusundaki emir üzerine, VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa, köyleri yakın olan efradı terhis etti. Fakat Orta ve Batı Anadolu'ya gidecek efradın kış ortasında karayolu ile memleketlerine gönderilmeleri doğru bulunmadığı gibi, bu konuda nezarete bir gerekçe yazıldı. Paşa, nezarete gönderdiği diğer bir telgrafında, dört harp senesi içinde ölmeyerek ber-hayat kalmış bulunan vatan müdafiîlerinin köylerine dönerken fena sevkiyat ve kabiliyetsiz menzil tertipleri içinde, çamur, batak ve soğuktan zarar görerek hastalanmalarına ve ölmelerine razı olamayacağını ve İngilizlerle muhabere edilerek terhis edilecek olan efradın Halep'ten geçen demiryolu ile Anadolu'ya nakledilmelerinin temin edilmesinin en iyi çare olduğunu bildiriyordu[344]. Ali İhsan Paşa, elindeki askerin terhisi halinde VI.Ordunun çok zayıf düşeceğini, bu durumda şark vilayetlerinin daha kolay işgal edileceği endişesini sık sık dile getirmekte idi. Paşa'nın bu endişeleri, mahallî milis teşkilatı mes'elesini, Müslüman ve Türk halkın kendi haklarını muhafaza ile uğraşacak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin bir an evvel kurulması yolunda vali ve mutasarrıflara tavsiyede bulunmasına sebep oluyordu. Öte yandan Ali İhsan Paşa, ordudaki tecrübeli askerlerini terhis etmeyerek, pek ağır mütareke şartları karşısında bu yeni mukavemet cephesine iltihak etmeyi -belki- vatan için daha faydalı olacağını düşünüyordu[345]. Bu kritik dönemde ordularının başında bulunan komutanların fikirleri de aşağı yukarı Ali İhsan Paşa'nın fikirlerine yakın idi. Çünki onlar da, orduları terhis edilmekte olan veya edilmiş bir milletin, ancak mahallî milis teşkilatları ile bir nev'i gerilla mücadelesi ile düşmana karşı durabileceği kanaatine sahiptiler.

Bu arada İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yürütülen politika mütareke döneminde büyük bir hız kazandı. Cemiyetin ordu kanadı, bu terhis işlemleri sırasında görevden alınarak merkeze davet ediliyordu. Halbuki, İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, ordu sayesinde siyasî varlığını koruyabilmekte idi[346]. Padişah ise, savaş sonrası kurmayı planladığı orduda, cemiyet mensubu - büyük bir çoğunluğu mektepli olan bu- subayları bir engel olarak görüyordu. Bu aşamada kamuoyu tarafından da ittihatçılara pek iyi gözle bakıldığı söylenemez. Cemiyet mensuplarının ordudan uzaklaştırılmaları, daha önce Enver Paşa'nın tasfiye hareketi ile ordudan atılmış, yaşlı -tecrübeli, fakat statükocu- subayların yeniden kadroya dahil edilmeleri sonucunu doğurdu. Orduda gerçekleştirilmek istenen bu geriye dönüş, aslında eskiden işlenmiş olan hata ve haksızlıkları düzeltmek amacını da güdüyordu. Bunun yanında hükûmet, ittihatçı sayılan subayların tamamının terhisine de pek razı

[343] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 28.

[344] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341371 ; VI.Ordudan Harbiye Nezaretine yazılan şifre için bk. *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 240955 ; Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 28.

[345] Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 30-31.

[346] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, s. 197-212.

gönünmüyordu. Çünkü, asayişi iyice bozulmuş olan bir ülkede, düzenin sağlanması için, uzun süren savaşlarda pişmiş olan bu genç subaylara da ihtiyaç vardı. Bu arada İngilizlerin pek güvenilir bir isnata dayanmayan iddia ve şüpheleri, bazı subayların tutuklanmaları, hatta hapis ve sürgüne gönderilmelerine sebep de oluyordu[347]. Öte yandan bu sırada, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Saray tarafından Türk subaylarının görevden alınıp, yerlerine İngilizlerin tayini veya görevlendirilmesi tezi ise tamamen asılsız bir saplantıdan ibarettir[348]. Nitekim, İngilizlerin böyle bir isteği de yoktur. Onlar baskı, korku ve sindirme yolu ile isteklerinin gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Böyle bir istek olmuş olsa idi şayet, İtilaf Devletleri birbirlerine girebilirlerdi.

Bu sırada Vahdettin, ordu komutanlarına geçmişteki siyasî davranışlarından dolayı karşı çıkmadığı gibi, onlardan destek almak da istiyordu. Bu amaçla subayları sarayına çağırıp onların gönüllerini aldığı gibi, Rumların, Ermenilerin ve İtilaf Devletleri'nin girişecekleri çirkin hareketlere karşı tedbir almaları konusunda uyanık olmalarını tavsiye ediyordu[349]. Padişah, ordunun komuta kademesiyle yapmakta olduğu bu görüşmelerle hem hükûmete askerî destek sağlamak, hem de dışarıya karşı ülkede birlik ve beraberliğin olduğunu sergilemek istiyordu

Mondros Mütarekesinin "*askerin terhisi, ordu komutanlarının görevlerine son verilmesine*" yönelik şartına rağmen, ilk Tevfik Paşa hükûmeti emekliye ayrılmış olan subayların dahi orduya dönmeleri için hemen harekete geçti. İttihad ve Terakki Cemiyeti hükûmetleri tarafından alınan tasfiye-i rütep kararları sonucu mağdur olup, ordudan ayrılmış bulunan komutanların büyük bir kısmı görevlerine yeniden getirildi[350]. Bunların bir kısmı Osmanlı Genelkurmayında etkin görevlere atandı[351]. Öte yaydan, 1919 yılı Mart'ından itibaren Harbiye Nezareti (özellikle Şakir Paşa), emekliye ayrılmış bulunan subayların listesini isteyerek bunların orduya davet edilmelerini ve müracaatlarının değerlendirilmesini istemişti[352]. Nitekim, Harbiye Nezareti bu davet karşısında subayların yarışacaklarını umuyordu[353]. Tevfik Paşa hükûmeti döneminde, bu faaliyetlerin sonucunda, bir kısım emekli personel orduda yeniden göreve başladı. Fakat bu, hiçbir zaman umulan miktarda olmadı

[347] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 212-213.

[348] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 214'de bu asılsız ve hiçbir mesnede dayanmayan iddiayı dile getirmektedir. Mütareke devrinde Osmanlı genelkurmayını işgal eden kumandanlara bakılırsa bunların tamamı vatanperver insanlar idi. İngiliz taleplerini mümkün olduğunca veya geciktirerek ordulara tebliğ ediyorlardı ki, ordular olumsuz bir gelişme karşısında bu fırsatı değerlendirip gerekli tedbiri alsınlar. EHUR. işgal eden ne Cevat Paşa, ne Fevzi Paşa, ne Hâdi , ne Şevket Turgut, ne de Harbiye Nazırı olarak bulunan paşalar bu İngiliz talebini hoş karşılayacak kişiler değildi.

[349] Lütfi Simavî, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, II.Ks, İstanbul 1340, s. 185-186.

[350] *TV.*, nr: 3397, 18 T.Sani 1918.

[351] *TV.*, nr: 3460, 1 Şubat 1919.

[352] *Alemdar* nr: 108-1418, 9 Nisan 1335 , nr:110-1420, 11 Nisan 1335.

[353] *Alemdar* nr: 50-1360, 2 Şubat 1335.

Hükûmetin orduyu ayakta tutma gayretleri devam ederken İstanbul'a gelen İngiliz generali Allenby, 1919 yılı başından itibaren Osmanlı hükûmet ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini çeşitli siyasî oyunlarla baskı altına almaya çalışarak, bir takım isteklerini bu yolla kabul ettirmek istiyordu. Bu baskılar sonunda Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, terhis işleminin derhal uygulanması yolunda emirler vermek durumunda kaldı[354]. Terhis konusunda özellikle -Anadolu dışından olup da İstanbul ve civarında görevli bulunan- Arap, Arnavut, vs. askerler bir an evvel memleketlerine gitmek için can atıyorlardı; haliyle bu durum bir takım huzursuzluklara sebep oldu. Bunun yanında bazı ordulardan terhis edilenler ise, vasıta yetersizliği ile karşı karşıya bulunuyorlardı[355]. Kısıtlı sayıdaki vasıtalarla veya kendi imkânları ile yola çıkanlar ise, yol güzergâhı boyunca Arap, Ermeni ve Kürt eşkıyasının baskınlarına uğramakta idi. Bu durumdan haberdar olan VI.Ordu, terhis edilen zabitan ve efradın kafileler halinde sevkedilmeleri lüzumunu teklif ediyordu[356]. Öte yandan Suriye ve Irak bölgesindeki terhis edilen askerlerin yollarını kesip onları öldüren, askerlerimizi soyan eşkıyalar İngilizlerin koruyuculuğu altında idiler. Nitekim, Ali İhsan Paşa'nın yakalayıp sorguya çektiği İngiliz Kaymakamı Killing, eşkıyayı yönlendiren istihbarat subaylarından birisi idi[357].

Bu arada belirtmek gerekirse, mütareden itibaren 1919 yılına gelene kadar pek çok asker kıt'larından terhis edildi. Bunların büyük bir bölümü ise İstanbul'a getirildi. Bunlardan başka, İstanbul'da harp yıllarından bu yana pek çok Ermeni, Rum ve Müslüman mülteci akın etmişti. Nitekim, Harbiye Nezareti müsteşarlığından sadarete yazılan 11 Ocak 1919 tarihli maruzatta, İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeni asıllı muhacirlerin büyük bir yekûn tuttuğu ve hastalıkların arttığı belirtildikten sonra buna çare bulunması isteniyordu. Ayrıca, peyderpey terhis edilerek Selimiye Misafirhanesinde toplanan askerin bir an evvel memleketlerine gönderilmesi gerektiği de hatırlatılıyordu. Bununla beraber terhis olarak gelen efradın kılık ve kıyafeti pek hoş görünmediği gibi, bu durumun askerliğin şanına yakışmadığı da ayrıca vurgulanıyordu[358]. Halbuki maddî sıkıntılar ordunun kılık ve kıyafetinin düzeltilmesini imkânsız hale getirmişti. Bu arada 3-4.000 kişilik bir askeri ancak barındırabilen Selimiye Kışlası Misafirhanesinde o gün için onbinin üstünde asker toplanmıştı[359]. Harbiye Nezareti, sadarete yaptığı müracaatta vapur temin edilerek bunların deniz yolu ile sevklerinin yapılmasını istiyordu[360]. Öte yandan Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, taşradaki askerin terhisi konusunda yayınladığı, 19 Ocak

[354] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341347 ; ayrıca bk. Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 33-39.
[355] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341371.
[356] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341348.
[357] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341319 ; 341348.
[358] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341280 ; Harbiye Nezareti müsteşarı bulunan İsmet Bey, askerin yar u ağyara karşı perişan vaziyetinin şan-ı seref-i askerîye uymadığını belirtiyordu. Bk. *BEO.*, Harbiye Giden nr: 240955.
[359] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341347.
[360] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341280.

1919 tarihli tezkiresinde terhis edilen efradın en yakın tren istasyonuna sevkinin uygun olacağını bildiriyordu[361]. Diğer taraftan Harbiye Nezareti, daha önceki tarihlerdeki bir tezkiresinde; *"...Canını vatan uğrunda fedaya hazır bulunan bu kahraman, yiğit gâzilerin en rahat bir şekilde memleketlerine gönderilmeleri gerektiği"*ni belirtmekte idi[362].

Öte yandan, mütarekenin imzalandığı esnada 400.000 civarında bulunan Osmanlı ordusu, çok kısa bir sürede 100.000 civarına düştü. Gerçi mütareke gereği kâğıt üzerinde gösterilen rakkam bu kadar bile değildi. Müttefikler 50.000 civarında bir orduyu Osmanlı Devleti için yeterli görmüşlerdi. Savaşın son yıllıranda ve mütareke devrinde asker kaçaklarının artması mevcut asker sayısının düşmesinin en önemli sebeplerinden birisi idi. Doğuda 15.Kolorduya bağlı 17.860 mevcutlu dört tümen dışında, Osmanlı ordusu sanki bir iskelet kadro haline dönüştü. 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ordu mevcudunun *"hadd-ı kifayede"* bulunmadığını, bundan dolayı terhis müddetini dolduran efradın memleketlerine gönderilemediği, bu da her bakımdan sakıncalı olduğundan, 1314/1898 kur'asının derhal askere alınması zaruretini ortaya çıkarıyordu[363]. Fakat daha evvel, 1 Ocak 1919'da 1314, 1315, 1316 doğumlu efradın tedricen terhisleri yolunda Padişah'ın iradesi alınmıştı[364]. Bütün bunlar gösteriyordu ki, bu kritik dönemde Osmanlı idarecileri büyük çelişkilerle karşı karşıya idi. Nitekim ordunun terhis edilmesi yanında, Dahiliye Nezaretine bağlı bulunan jandarma efradının da -malî bir takım sıkıntılardan dolayı- terhisi kararlaştırıldı. Umum Jandarnıa Kumandanı bulunan Ali Kemal Paşa'nın teklifi ile 7713 nefer jandarma terhis edildi[365]. Gerçi jandarmada terhise tabi tutulanlar zaten çok önceden terhis edilmesi gereken efrad idi. Öte yandan Dahiliye Nezareti daha evvel Jandarma Kumandanlıkları ve vilayetlere gönderdiği şifre telgrafta;*"...Jandarma kadrolarının ikmâli için eşirrâ ve zuafâdan olmamak kaydıyla gönüllü jandarma kaydedilmesini ve terhisi gelmiş olup da, göreve devam etmek isteyenlerin de kabul edilmesini"* istiyordu[366].

Osmanlı ordusunun terhisi, Harbiye Nezareti bütçesinin indirilmesine sebep olurken, askerî muafiyet vergisi kaldırılıyor, savaşta düşman tarafına, ya da ülke dışına kaçan subay ve erlerin cezalarının ertelenmesine karar veriliyordu[367]. Savaş esnasında düşman tarafına, ya da ülke dışına kaçanların çoğunluğunu azınlıklar oluşturmakta idi; bunların afvında dış baskının etkisi fazla idi[368]. Öte yandan ordudan

[361] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 341371.
[362] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 240955.
[363] *BOA.MVM.*, nr: 215, 5 Mayıs 1335, karar nr: 213.
[364] *TV.*, nr: 3436, 4.K.sani 1335 ; *Düstûr* , II.Tertip, c. XI, İstanbul 1928, nr: 29.
[365] *BOA. DH. KMS.*, Ds: 56-2, nr: 20, F: 2 ; *TV.*, nr: 3499, 18 Mart 1335.
[366] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 93/174 ; 93/216 ; 93/ 225 ; Safer 1337/Kasım 1918.
[367] *TV.*, nr: 3499, 18 Mart 1335 ; *Alemdar* nr: 84-1394, 15 Mart 1335 ; *Alemdar* nr: 90-1400, 21 Mart 1335 ; *Sabah* nr: 10564, 13 Nisan 1335.
[368] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 218'den naklen *FO.*, nr: 371/4155, 79397 (Yüksek Komiserlerin 8 Mayıs tarihli toplantısı).

firar eden asker kaçakları, memleketin her yanında asayişin bozulmasına yol açıyorlardı[369]. Öte yandan, mütarekenin imzalanmasından 5-6 ay geçmesine rağmen, terhis işlemi bir türlü sonuçlandırılamadı. Güney Anodulu'da Fransız ve İngiliz, Batı Anadolu'da Yunan işgalinden sonra başlayan millî mücadele sırasında terhis işlerinin kuva-yı milliye yanlılarınca durdurulması dahi gündeme geldi.Yalnız, belirtmek gerekir ki, lağvedilen orduların askerlerinin terhisi İtilaf Devletlerinin baskıları sonunda gerçekleşmiştir[370].

[369] Rauf Orbay, *Aynı eser*, c.I, s. 57 ; Öte yandan asker firarileri hakkında Bursa-Karacabey, Seyran Köyü'nde yaşayan 87 yaşındaki (1994) babaannem Emine Türkmen'den dinlediklerime göre, asker firarilerinden başka, terhis olup memleketlerine dönenler dahi eşkıyalık yapmaya kalkışmışlar. Bunların büyük bir kısmı ise daha sonra Anzavur'un çetesine katılmışlardır. O dönemde kanun hakim olmadığından, zorbaların dedikleri kanun hükmünda imiş. Bunları, kuva-yı milliye tarafından bilahare Karacabey mıntıkasına atanan Albay Kasap Osman Bey, kendi kanunlarına göre itaat altına almıştır.

[370] *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 233-253.

II. BÖLÜM

KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE ORDUNUN YENİDEN DÜZENLENMESİ FAALİYETLERİ

A. MÜTAREKE DÖNEMİNDEN KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNE GEÇİŞTE OSMANLI ORDUSUNU AYAKTA TUTMA GAYRETLERİ

I. OSMANLI ORDUSUNU YENİDEN DÜZENLEME ÇABALARI

Mütarekenâmenin 5.maddesi ile[1] askerî konularda sıkı bir kontrol altına alınmak istenen Osmanlı Devleti, 1919 yılı başlarından itibaren ordunun yeni kuruluş ve kadrosu, silah ve cephane miktarı hakkında çalışmalara başladı. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti mütareke devresi için 2 Ocak 1919 tarihinde General Sir Wilson'a[2] sunduğu bir yazı ile orduyu; 9 kolordu ve 20 tümen halinde yeniden teşkilatlandırmak kararında olduğunu açıkladı. Mütarekenamede elde kalacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya miktarlarından bahs olunmayarak, sadece ordu mevcudu kayıt altına alındı. Mütarekenamenin bu boşluğundan faydalanmak yolına giden Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, zayıf da olsa; ileride mevcutları arttırmak imkânını mahfuz tutmak düşüncesiyle, mümkün olduğu kadar çok sayıda kolordu ve tümen kadrolarını elde tutmayı uygun bulmuştu. Bunda; harp tecrübesi görmüş kıymetli subaylar için kullanma yeri bulundurmak düşüncesinin de etkisi vardı.

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, hazerî ordu mevcudunu her biri üç tümenden oluşan dokuz kolorduluk bir kadro şeklinde düzenlemek istiyordu. Askerî konularda, devleti gözetim altında bulundurmak isteyenlerden biri olan İngiliz Generali Milne'e göre; 1 piyade ve 1 süvari tümeni ile yardımcı kuvvetlerden meydana gelen üç kolordu kurulmalı ve bunların asker sayısı 100.000 civarında olmalı idi. Halbuki Türk askerî erkânı ise kolordu sayısını çok tutarak İstikbalde bundan istifade etmek niyet ve arzusunda idi. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi L. Mallet ise, Türk ordusunu padişahın hassa birliği ve yabancıların kontrolünde bu-

[1] Mondros Mütarekenamesinin 5.maddesine göre; *"Hudutların muhafazası ve iç asayişin devam ettirilmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetten ma'dası derhal terhis edilecek, bunların miktarı bilahare İtilaf hükumetleri tarafından kararlaştırılacaktır"* hükmü yer almakta idi. Bk. Gn.Kur.ATASE Arşivi:1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3,4,4/5.

[2] Korgeneral Sir Wilson, mütareke döneminde İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından Avrupa Türkiye'si Müttefik Kuvvetler komutanlığına getirilmişti.

lunan jandarmadan ibaret küçük bir fırka olarak düşünüyordu[3]. Öte yandan Bâbıâli, her birinin tam mevcudu 1500 olan 20 tümen kurmak istediğini, 9 Ocak 1919 tarihindeki komiserler toplantısında dile getirdi[4].

Bu arada Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 21 Ocak 1919 tarihli bir proje ile mütareke devresi için ordunun er, tüfek, makineli tüfek ve top kadrolarını şu esaslara göre tesbit etti: Buna göre, ordunun elinde 20 tümen için 30.800 tüfekli er kadrosu, 9 kolordu için 152 karargâh eri, 1971 istihkâm eri; yine 9 kolordu için 1890 süvari eri, 6 uçak bölüğü için 168 er, 5820 piyade eri de geri hizmetler için olmak üzere toplam 40.801 tüfekli er ile 137 batarya için 548 top, 15'lik obüs ve 10,5'luk ağır top için 84 top olarak toplam 632 top ile 756 makineli tüfek bırakılması istenmişti[5]. İngilizler tümen sayısı, er miktarı ve silah mevcuduna dokunmamışlar, yalnız top sayısını çok bulmuşlardı. Öte yandan makineli tüfek sayısını da çok bulan İngilizler bunu 240 rakamı ile sınırlamak istiyordu. 1 Nisan 1919 tarihli Ordu Dairesi raporuna bakıldığında ordunun kâğıt üzerindeki o günkü sayısı 65.464 olarak tesbit edilirken, gerçekte ise, 1892-1896 yıllarına ait 43.193 kişilik dört kur'a efradının ve kolordu, birlik vs. karargâhlarda bulunanların da ilavesi ile ordunun gerçek sayısının 114.726 kişiye ulaştığı görülür. Öte yandan bu belgeye göre, bu zamana kadar toplam 337.615 erin terhis edildiği anlaşılmaktadır[6].

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin yüzbinlerin üzerinde bir orduya sahip olmasına hiçbir zaman razı olmayan İtilaf komiserlikleri, bu sayının mutlaka sınırlandırılması gerektiği üzerinde duruyorlar ve bu yolda baskılar yapmaya çalışıyorlardı. Bu sert tavırlar etkisini göstermiş olmalı ki, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 29 Mayıs 1919 tarihli bir yazısında, 9 kolordu karargâhı için 14.103 er, 1 tümen için 2.020 er, 20 tümen için 40.400 er olarak rakamları yeniden tesbit etti. Buna göre, sayıca yeniden bir düzenlemeye tabi tutulan tümenlerin ve kolorduların yekûnu 54.503 kişiye ulaşıyordu. Buna 24 ağır top için 900 er ilavesi ile yekûn 55.403 er etmekte, yine asker alma şube ve daireleri için yekûn olarak 5.820 er de ilave edildikten sonra, bütün ordu için er mevcudu 61.223'ü bulmakta idi[7]. Öte yandan bu yeni düzenleme ile orduda, 40.878 tüfek, 240 makineli tüfek, 256 muhtelif çapta top bulunacaktı[8]. Bu arada şunu da ilave etmek gerekirse, ordudaki zabitan kadrosunun gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Erlerin terhis edilmelerine karşılık zabitler terhis edilmedi. Büyük bir kısmı birliklerinden izinli sayıldı. Zabit kadrosu ordunun çekirdeği, beyni mesabesinde olduğundan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bunun farkında idi ve bu yüzden tedbirli dav-

[3] Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983*, s. 219-220'den naklen *FO.*, nr: 371/3421, 208728 (Milen'in 1 Aralık 1918 tarihli teli).

[4] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 220 ; ayrıca bk. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 263-264.

[5] Fahri Belen, *I.Cihan Harbinde Türk Harbi*, c.V, Ankara 1967, s. 238.

[6] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 29-2.

[7] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 15, Ds: 60, F: 12-3.

[8] Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyetler*, c.X, Ankara 1985, s. 582.

ranmak durumunda idi. Bu sırada Anadolu'daki karışıklıklar, işgal olayları ve İtilaf Devletleri'nin oldu bittileri karşısında harekete geçen hükûmet *"tedkik ve tasnif komisyonu"* adı altında bir koymisyon kurdu. Komisyona Vahdettin'in yaverlerinden ve sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey de üye yapıldı. Bu komisyonun görevi Osmanlı ordusunun en iyi subaylarını tesbit etmek ve bunları terhisin dışında tutmaktı. Bu sayının 2500 kişi kadar olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalarını hızla sürdüren komisyon kısa sürede bunları tamamladı[9]. Gerçi terhis işlemleri yine devam etmesine rağmen, ordunun 9 kolordu ve 20 tümen şeklinde bırakılması kararlaştırıldı. Hükûmetin iskelet halinde de olsa, kolordu ve tümen sayısını yüksek tutmasındaki amacı orduyu elde tutma düşüncesinden kaynaklanmakta idi. Bu sırada gündemde olan uygulamalardan anlaşıldığına göre, hükûmet, sicil puanı yüksek olan subayların görevleri başında kalmasından yana bir politika izlemekte idi.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin baskıları neticesinde, ordunun silah miktarı ve personel durumu görüşülürken bir yandan da terhis işlemleri devam etmekte idi. Bu arada İngiliz Generallerinden Deedes, Türk delegeleri ile yaptığı görüşmelerde, terhis işlemlerinden memnun olduklarını ifade ediyordu[10]. Nisan (1919) ayında dönemin Harbiye Nazırı Şakir Paşa, yabancı bir gazeteye verdiği bir demeçte, müttefikler tarafından Türklerin yaklaşık 100.000 kişilik bir ordu kurabileceklerine ruhsat verileceğini umduğunu beyan etmekte idi.[11].

Ordunun terhisinin yanında jandarma birliklerinin de terhis edilmeleri özellikle Batı Anadolu'da, Orta Karadeniz kesiminde eşkıyalık hareketlerinin daha çok artmasına sebep oldu. Bunun üzerine hükûmet jandarma sayısını arttırmaya yönelik bir faaliyete geçti[12]. Dahiliye Nezareti, 20.000 civarındaki jandarma sayısını 35.000'e çıkarmayı, jandarmanın maddî durumunu da iyileştirmeyi planladı[13]. Nitekim, mütareke gereği ordu sayısını arttırmak mümkün olmadığından, jandarma adıyla asker kaydetmek bundan böyle Anadolu'da bulunan askerî erkân tarafından alışılmış bir uygulama haline geldi. Mütarekeyi takip eden dönemde Umum Jandarma komutanlığının vilayetlere gönderdiği şifre telgraflara bakıldığında gönüllü jandarma kaydedilmesi isteniyordu[14]. Umum Jandarma Kumandanlığının bu yoldaki emirleri, yani gönüllü jandarma kaydedilmesi yolundaki talimatının sık sık vi-

[9] *TV.*, nr: 3460, 1 Şubat 1335; bu konu hakkında ayrıca bk., Şefik Okday, *Osmanlı'dan Cumhuriyete, Padişah Yaveri ve İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*, İstanbul 1988, s. 97-98. Hatta bu sırada Harbiye Nezareti emekliye ayrılmış tecrübeli subay ve generalleri dahi tekrar aktif göreve dahil etmekten yana idi. Bu konuyla ilgili Osmanlı basınında da haberlere yer verilmişti. Bk., *Alemdar* nr: 50-1360, 2 Şubat 1335.

[10] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 220'den naklen *FO.*, nr: 371/4155, 72717; ayrıca bk. Sabahattin Selek , *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987, s. 108.

[11] Şakir Paşa demecini Fransızların *Moniteur Oriental* gazetesine vermişti, bu gazeteden iktibas edilerek yapılan yayın için bk. *Alemdar* nr: 124-1434, 25 Nisan 1335.

[12] *TV.*, nr: 3499, 18 Mart 1335 ; *Alemdar* nr: 116-1426, 17 Nisan 1335.

[13] *TV.*, nr: 3507, 27 Mart 1335 ; *Alemdar* nr: 131-1441, 3 Mayıs 1335 ; *Düstûr*, II.tertip, c.XI, İstanbul 1928, nr: 83.

[14] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 93 / 174 , 16 Kasım 1918.

layetlere şifre edildiği anlaşılmaktadır[15]. Bu uygulamaların daha sonraları da devam ettiği görülecekti; nitekim, Bâbıâli Sadaret Dairesi Umur-ı Mühimme Kaleminden IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişi M.Kemal Paşa'ya gönderilen şifrede *"yeni silah altına alınacak jandarmaların vatan vazifesi ifâ edeceklerinin ahaliye anlatılması ve kâfi miktar jandarmanın kaydedilmesi"* istenmekte idi[16].

Bu arada ordu mevcudundaki azalma, ülkede iç güvenliğin sarsılmasına sebep oldu. Bu durumda Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Meclis-i Vükelâ'da yapılan toplantılarda askerin yokluğu fırsat bilinerek çıkabilecek menfi durumlara karşı tedbirler alınmasını tavsiye ediyordu. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin tavsiyeleri bilahere mecliste reye konulmuş ve sonuçta uygulanmasına karar verilmişti. Buna göre;

1) Her nev'i silah, cephane ve üniformanın Osmanlı ülkesine sokulması yasaklanacak;

2) Osmanlı vatandaşı olmayan sivil yabancıların, Osmanlı ülkesine geldikleri zaman çıktıkları iskele veya istasyonda polis memurlarınca hüviyet tespiti yapılacak; niçin geldiği, nereye gideceği, ne kadar kalacağı ve ikamet yerlerini kaydettirmeleri mecbur tutulacak;

3) Balkan savaşlarından sonra, Bulgar ve Yunanlılarla yapılan mübadele antlaşmalarına tabi olarak mübadele olunan efradın Osmanlı ülkesine girmeleri yasaklanacak;

4) Yunan ve Bulgaristan ahalisinden geçici bir süre için de olsa Osmanlı ülkesine bir ay zarfında 50 kişiden fazla seyyah kabul olunmayacak.Gelenlerde şüpheli bir tavır görülürse, bunların hemen sınırdışı edilmeleri konusunda valilere tam yetki verilecekti[17].

Hükûmet de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin yukarıda sıralanan haklı gerekçelere dayalı isteklerini kabullenmek mecburiyetinde kaldı. Alınan bu idarî yasaklarla devlet aleyhine çıkabilecek bir takım uygunsuz vaziyetlerin önlenmesi hedeflendi.

Ordunun terhis işlemlerinin yoğun olduğu bu dönemde kurulan Nigehbân Cemiyet-i Askeriyesi, bazı gazetelerde takip edeceği programı neşretme gereğini duydu[18]. Cemiyetin Damat Ferid Paşa iktidarı döneminde kurulması düşündürücüdür. Cemiyet, Harbiye Nezaretine sunduğu layihada kurmay subayları şikayet edi-

[15] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 93 / 216 , 20 kasım 1918 ; *DH.ŞFR.*, nr: 93 /225, 20 Kasım 1918.

[16] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 385 , 27 Temmuz 1919. Bu tarih M.Kemal Paşa'nın müfettişlikten istifasından sonra olması hasebiyle ilginçtir.

[17] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342386.

[18] *Sabah* nr: 10415, 2 K.sani 1335 ; bu cemiyet hakkında derli toplu bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, c.I, İstanbul 1984, s. 457.

yordu[19]. Bu cemiyet yanlısı olan bazı gazeteler de, ordu komutanlarını sefil ve haydut başılar olarak niteliyordu[20]. Nitekim, M.Kemal Paşa bu haberler üzerine Harbiye Nezareti'ne yazdığı ve Alemdar Gazetesinde neşrettiği yazısında, suçlamaları sert bir dille protesto ederek bunu yazanların haklarında soruşturma açılmasını istemekte idi. M.Kemal Paşa, yazısında namuslu, çalışkan ve dürüstlüklerinden kesinlikle şüphe edilmeyecek olan Fevzi Paşa, Nihat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Ali İhsan Paşa ve Cevat Paşaları zikrediyordu[21]. Öte yandan, her ne kadar, iktidardaki değişim ile İttihad ve Terakki Cemiyetinin Türk siyaset sahnesinden çekildiği veya silindiği izlenimi ortaya çıkıyorsa da, meclisteki mebusların çoğunluğu ittihatçı idi. Diğer taraftan cemiyet, taşrada güçlü idi. Diğer taraftan, taşradaki birimleri ise düşmana karşı mücadele ruhunun temellerini atmaya çalışıyordu[22] .

Buna rağmen, cemiyetin başsız kalan mensupları, mütarekenin o karışık döneminde İstanbul'da çoğunluğu askerlerde oluşan direniş gruplarını örgütleyerek faaliyetlerini yürütüyorlardı[23]. İttihad ve Terakki Cemiyeti bundan böyle artık, siyasî faaliyetlerden çok memleketin kurtarılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaya başladı. Cemiyetin eski üye veya aktif elemanları dahi siyasî faaliyetleri ikinci plana iterek millî mücadele hareketine dört elle sarıldılar. Bu sırada İstanbul'da bulunan ve İttihadçılık suçlamasından dolayı mağdur olan, devamlı takip altında bulunan genç subayların kurtuluşu Anadolu'ya geçmekte gördükleri bir gerçek haline geldi. Öte yandan bu arada, askerin siyasetle uğraşmasını men etmek maksadıyla Askerî Ceza Kanununa zeyl olmak üzere iki kanun maddesi de teklif edildi. Kabul edilen bu kanun maddelerine göre, siyasetle uğraşan askerî personelin 3-6 yıl arasında kalebent cezasına çarptırılması, askerlik hizmetinin yakılması veya birliğinin değiştirilmesi gibi suçu ile orantılı cezalar getirildi[24].

Mütarekeyi takip eden dönemde İttihad ve Terakki Cemiyetinin lider kadrosunun dağılmasından sonra eski gücüne ulaşması beklenemezdi. Zaten daha önce bu partiye mensup olanlar da şu gerçeği farketmişlerdi: Ordu politika yaparsa ne disiplin kalır, ne hıyerarşi anlayışı kalır, ne de savaşma güç ve kudreti. Bu yüzden mütareke döneminde yeniden yapılanması düşünülen ordudan başarı beklenecekse, mutlaka siyasetten uzak bir yapılanma ile temellendirilmesi gerekiyordu. Bilindiği gibi, Balkan Savaşları'ndaki musibet, ordunun kurmay heyetine bin nasihatten etkili oldu. Nitekim Balkan Savaşları'nda ordu, siyasî çekişmelerden dolayı birlik ve beraberlikten mahrum kaldığı gibi, komuta heyetinin siyasî çıkar çekişmeleri

[19] Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 123-132 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, İstanbul 1991, s. 80.

[20] Bu yorumlama için bk. *Hukuk-ı Beşer*, 24 Mart 1335.

[21] *Alemdar* nr: 94-1404, 25 Mart 1335.

[22] Erich Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Necdet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 133.

[23] Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadelede Kuruluşlar*, Ankara 1988, s. 3 ; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mesut Aydın , *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992.

[24] *Alemdar* nr: 1348-38, 21 K.sani 1335.

binlerce vatan evladının cephede şehit düşmesine, memleketin en büyük malî kaynaklarının heba olmasına, ülke topraklarının büyük bir bölümünün kaybına sebep oldu. İşte yakın geçmişin bu acı tecrübelerinden hareketle, Mütareke devrinden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar ordunun siyasî misyonunun eskisi gibi olmadığı görünecekti. Bu da, millî mücadele liderlerinin orduyu siyasetten uzak tutup, asıl maksadın yurdu istiladan kurtarmak olduğu fikrine yönelmelerine sebep oldu. Bu bakımdan, mütareke devrinde ordudaki siyasî grupların aktif bir faaliyetinden söz etmek mümkün değildir. Kısaca ordu, bu dönemde siyasetten uzak, memleketin içinde bulunduğu gerçeği kavramış, memleketin kurtarılması için neler yapılması lazım geldiği konusu üzerine bütün gayretini yönlendirmişti. Nitekim, bu dönemde zaman zaman zıt fikirlerin de bir araya geldiği görülmüştü. Öte yandan ordu, İtilaf devletleri karşısına güçlü olarak çıkabilmek için, birlik ve beraberlik içerisinde olunduğunu göstermek durumunda idi.

II. NASİHAT HEYETLERİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

a. Nasihat Hey'etlerinin Kuruluşu

Mütareke hükümleri gereği ordusu dağıtılan Osmanlı ülkesinde asayiş bozuldu. Bilhassa Yunanistan'ın ve Patrikhane'nin tahrikleriyle[25] Osmanlı hudutlarında yaşayan Rumlar, kurdukları gizli ve açık cemiyetler vasıtasıyla pek çok siyasî haklar istedikleri gibi[26], diğer taraftan da Müslümanları imha etmeğe başladılar[27]. Öldürülenler daha çok silahsız Türk ve Müslümanlar olduğu halde[28], İtilaf Devlet-

[25] Mütareke döneminde Fener Patrikhanesi Yunanlılar'ın desteği ile özellikle İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurduğu gizli ve açık örgütlerle terör havası estirmeye gayret göstermiştir. Patrikhane'nin desteğini de temin ederek teşkil edilen bu örgütler hakkında geniş bilgi için bk. Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988, s.13 vdd; patrikhanenin telkiniyle başlatılan katliamlar hakkında ayrıca bk. Mehmet Hocaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul 1985, s. 43 vd.

[26] Damat Ferid Paşa, hükûmetinin iktidara geldiği tarihlerde Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için başlatılmış olan propaganda ile karşı karşıya kaldı. Rum Kilisesi ve basını ise Yunanistan'a bağlanmak isteklerini dile getirirken, hükûmet; Fener Patrikhanesine gönderdiği yazıda bu tür isteklerin haksız olduğunu ve ülke çıkarlarına ters düştüğünü ifade etmişti. Bk. *Alemdar* nr: 86/1396, 17 Mart 1335. Bundan başka resmî bir bildiri yayınlamak ihtiyacını hisseden hükûmet; Rumların bir süredir ülkede asayişi bozmak için çalıştıklarını, devlete hıyanet ettiklerini, kiliselerde ibadet yerine siyaset yapıldığını açıkladıktan sonra; kanun dairesinde hareket etmelerini, medenî bir şekilde tüm haklardan istifade ederek yaşamaları gereğini ve huzursuzluk çıkarmamalarını istemişti. Bk. *Alemdar* nr: 88/1398, 19 Mart 1335. Ülkede huzur bozanların ise en şiddetli cezaya çarptırılacağı da hatırlatılmıştı. Hükümetin bu açıklamalarına rağmen, takip ettiği politika gayet ılımlı / tabir yerinde ise korkakça idi. Osmanlı vatandaşı Rumlar'ın durumunu Harbiye Nazırı Şakir Paşa tüm gerçeği ile şöyle dile getiriyordu: "*...Ma'ateessüf, gayr-ı müslim unsurlar kendilerini bizden uzak tutuyorlar ve Osmanlılık rabıtasından sıyrılmak için bütün kuvvetlerini sarf ediyorlar.*" Bk., *Alemdar* nr: 124/1434, 25 Nisan 1335. Paşa, beyanatında hükûmet ve ordunun kardeşlik bağını kuvvetlendirmek uğrunda elinden geleni yapacağını da açıklamakta idi.

[27] Yunanlılarla yerli işbirlikçileri olan Rumların yaptıkları mezalim hakkında bu güne kadar pek çok eser kaleme alınmıştır. Mütareke dönemindeki Yunan mezalimi hakkında bilgi için bk. Tal'at Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, Ankara 1994.

[28] *İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgal ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamât-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, İkinci Kitap, (Hz. EHUR), Dersaadet 1335, s. 32 vd.

leri tarafından kasıtlı olarak gayr-ı müslimlerin Türkler tarafından imha edildiği yolunda fikirler ortaya atılıyor, bunlar basın yayın yoluyla etrafa yayılıyor[29] ve böylece ülkenin işgaline gerekçeler hazırlanmaya çalışılıyordu[30]. Bu sırada Batı Anadolu'nun Yunanlılar'a peşkeş çekilmesi maksadıyla İngiltere'de basın yoluyla yoğun bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı[31]. Öte yandan Amerikan Yüksek Komiseri ise, Rumlar'ın hükûmet kurmak için son derece yetersiz ve küçük bir topluluk olduklarını hatırlatarak[32], tek çıkar yolun büyük devletlerin Batı Anadolu'da denetimi ele geçirmeleri olduğunu ifade ediyordu[33]. Robert Koleji Müdür Dr. Gates ile Profesör Lybyer, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yaptıkları gezi sonunda hazırlayıp temsilciliklerine sundukları raporlarında, Türkler'in yenik ve herşeylerini yitirmiş sanılmamalarını, büyük bir devletin hamiliğine alınmalarının uygun olduğunu ve Ermenistan fikrinden de vazgeçilmesi gerektiğini açıklıyorlardı[34]. Fakat bütün bu gelişme ve faaliyetler işgal olayını önlemede yeterli olamadı. Bilindiği gibi, Batı Anadolu'nun Yunan işgaline uğramasından evvel, İstanbul şehri İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. İşgalin ilk yılında İngilizler'in İstanbul'da Türklere karşı davranışları ise son derece katı oldu[35].

İngilizler'in Anadolu'da Yunanlılar lehine hak ve hukuk arayışları ve gayretlerinden başka, özellikle Karadeniz (Samsun) bölgesinde faaliyet gösteren İngiliz istihbarat subaylarının raporlarında Türkler'in yeniden seferber duruma geçecekleri, Rum ve Ermeniler'den öç alacakları ifade edilmekte idi[36]. Yüksek Komiserler toplantısında ise, Türkler tarafından Rum ve Ermenilerin boğazlanacağı belirtili-

[29] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Ankara 1987, s. 627.

[30] Mütareke yıllarında Büyük Devletler nezdinde Anadolu'da kendilerine büyük bir pay verilmesini isteyen Yunan devlet başkanı Venizelos bu tür yayınların çoğalmasında etkili olmuştur. Bk. Mehmet Hocaoğlu, *Aynı eser*, s. 88-89; ayrıca bk. Ali Güler, *Aynı eser*, s. 82-85.

[31] Bu arada dış basına bakılırsa, Türkiye aleyhtarı bir kampanya başlatılmıştı. İngiliz basınında Batı Anadolu kıyılarının Yunan'a peşkeş çekilmesi istenirken, yoğun bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatılmıştı. Times Gazetesi 14 Mayıs 1919'dan itibaren bu kampanyayı başlatmış bulunuyordu. Gazete, Türkler'in Rumlar'ı yoketmek için gizli planlar yaptığını açıklayarak kamuouyunu -muhtemel- işgal hareketine karşı hazırlamaya çalışıyordu. Fakat kısa bir zaman sonra Hind Müslümanları, Türk Milleti'nin savunucusu sıfatıyla ortaya çıkınca, 27 Mart tarihli Times'da çıkan bir makalede bölgede Türk hakimiyetinden söz edilmekte idi. Buna rağmen aleyhteki propagandalara devam edilmişti. Bk. *The Times*, 4th April 1919.

[32] M.Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Mes'elesi*, Giresun 1972, s. 107-113.

[33] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 262'den naklen *FO.*, nr: 371/ 4156, 42039.

[34] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 262.

[35] İşgal yıllarında İtilaf Devletleri temsilcilerinin mütareke hükümlerine karşı her türlü uygulamalarıyla Türkleri korkutmak ve sindirmek istiyorlardı. Bu sırada İstanbul'da yapılan taşkınlıklarda İngiliz askerleri başrolü oynuyorlardı. İngilizlerin bu sırada başkentte sergiledikleri tavrı göstermesi bakımından o dönemi yaşamış birisinin hatıralarında şunlar dikkati çekmektedir: "*...İngiliz askerleri tramvaya önden binen, eşyalarını düzensiz bir şekilde taşıyan, yaya kaldırımlarından yürümeyen Türkleri karakuş hükmü ile sık sık para cezalarına çarptırmakta veya sokak ortasında kamçılatmakta idi. Buna tahammül edemeyen kimseler ise soluğu Ankara'da almışlardı.*" Bu dönemdeki uygulamalar için bk., Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 44.

[36] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 242'den naklen *FO.*, nr: 371/4157, 49181.

yordu[37]. Bir diğer endişe ise, İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin bölgede bolşeviklerle ilişki içerisine girerek işgal kuvvetlerine ve hükûmete karşı bir politika oluşturmak istemeleri idi. Bundan dolayı IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa görevden alınmış[38], İstanbul'a geldikten sonra İngilizler tarafından tutuklanmıştı. IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, bölgedeki görevi sırasında mücadeleye temel teşkil edecek önemli hizmetler gerçekleştirmiştir[39]. IX.Ordu lağvedilip iki kolorduya bölününce, 3 Nisan 1919 tarihinde 15.Kolordunun başına Kâzım Karabekir Paşa tayin edildi[40]. Nitekim Osmanlı ordularına müdahale ettikleri gibi, hükûmete her istediklerini yaptırabilen İngilizler, Karadeniz kıyısında Türk , Ermeni ve Rumlar arasında tam bir silahsızlanma gerçekleştirilmedikçe huzurun sağlanamayacağı, bunun için de güçlü askerî birliklerin olmasını gerekli görüyorlardı. Fransızlar'ın jandarma kuvvetiyle Anadolu'ya hakim olacaklarını dile getiren İngiliz yetkilileri, işgal orduları komutanlarından Karadeniz kıyılarına da İngiliz askeri göndermelerini istiyordu[41]. Öte yandan mütareke sonrası bırakılmış olan az miktardaki Osmanlı ordusu da İttihad ve Terakki Cemiyetine bağlı imişçesine kuvvetten tamamen düşürülmeye çalışılıyordu.

Buna karşılık Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Anadolu'da Rumların ve Ermenilerin sık sık ortaya çıkan taşkınlıklarına karşı gerekli tedbirlerin alınacağını söylüyordu. Rum eşkıyalık olayları Karadeniz bölgesinde, Batı Anadolu'da, Trakya'da, Güney Marmara'da ve hatta İstanbul ve civarında da kendini hissettirmeye başlamıştı. Diğer taraftan asker kaçakları ile hükûmetin icraatından memnun olmayan grupların da eşkıyalık hareketine katıldıkları bilinmekte idi. Öte yandan hükûmet asker kaçaklarını afv ettiğini ilan ederek eşkıyalığın önüne geçmeyi programına almış ve bu yolda bir kararname de çıkartmıştı[42]. Rumlar'ın taşkınlıklarını iyiniyetle önleyemeyen hükûmet, bilahire aldığı bir karar sonucunda -biraz da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Harbiye Nezaretinin baskısı ile- Anadolu'nun iç bölgelerine mecburî göç politikasını tatbikata koyarak huzuru sağlamayı düşünmüş ve bu yolda çalışmaları başlatmıştı[43]. Osmanlı Devleti iç karışıklıklar sırasında bu tür uygulamaları daha önceki tarihinde de sık sık uygulamaya koymuştu; fakat bu çalışmalar sonuçlanmadan Yunan işgali ile karşı karşıya kalındı.

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, yaptığı açıklamalarda, ülkede asayişin temini için mevcut jandarmanın yetersiz olduğunu, 20.000 kişi olan sayının 35.000'e çıkarılması gerektiğini ifade etmekte idi. Sayıca çoğaltılması istenen jandarmanın maaş-

[37] Sina Akşin , *Aynı eser*, aynı sayfadan naklen, *FO.*, nr: 371/4155, 38735.

[38] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1986, s. 102.

[39] Sabahattin Özel , *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 57.

[40] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 14.

[41] Sina Akşin *Aynı eser*, s. 242'den naklen, *FO.*, nr :371/4157, 25899, 27993.

[42] *BOA.DH.HMŞ.*, Ds: 23 / 131, 20. 3. 1337.

[43] *BOA.DH.HMŞ.*, Ds: 6-2 / 12-17, 28 12. 1335.

larının da iyileştirilmesi düşünülüyordu[44]. Ayrıca ordu müfettişliklerinin kurulması da kararlaştırılmıştı. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ise, mütareke gereği asayişten birinci derecede hükûmeti sorumlu tutuyorlardı. Halbuki asayişin temini için ise iyi eğitilmiş, kuvvetli bir kolluk kuvvetine ihtiyaç vardı[45]. İtilaf Devletleri'nin bu sıradaki asıl amaçları, asayiş konusunda Osmanlı hükûmetine acziyet içinde olduğunu hatırlatmak ve çıkartılacak bir kaç fevri hareketle ülkede yeni işgallere fırsat yaratmak şeklinde açıklanabilirdi.

Osmanlı hükûmetinin aldığı bir diğer tedbir de, ülke sathına Nasihat Hey'etleri göndermek oldu. Bu yolla ülkede "*Osmanlılık*" ruhu etrafında bütün unsurları birleştirmeyi düşünüyordu[46]. Nasihata Hey'etlerine memleketin önde gelen seçkin ve saygın kişileri katılacaktı. Anadolu'nun muhtelif yerlerini ziyaret ederek halka tavsiyelerde bulunacak olan bu hey'etlere müslüman olmayan ricalden de bazı kimselerin katılması kararlaştırıldı[47]. Damat Ferid Paşa basına verdiği demeçte; şehzadelerin idaresinde vilayetlere mülkiye, ilmiye ve askeriyeden seçilecek kişilerden meydana gelen faal bir hey'etin gönderileceği; bu hey'etin devletin hukukunu ve varlığını devam ettirmek amacına yönelik hizmet edeceğini ve halka, Padişah adına teminat vereceğini açıkladı[48].

Nasihat hey'etlerinin gönderilmesine karar verildiği günlerde Damat Ferid Paşa, 5 Nisan 1919'da İstanbul'da bulunan İngiltere Yüksek Komiseri Vekili Amiral Webb'i ziyaretle Anadolu'daki karışıklık ve huzursuzluklara son vermek, kuvvetli bir merkezî hükûmet kurmak için hükûmet adına tüm yürütme yetkilerine sahip bulunacak olan bu komitelere İngiliz subaylarının da katılmasını istedi. Webb ise, buna imkân olmadığı yolunda bir cevap verdi. Halbuki hükûmetin bu şekilde bir talepte bulunmasının sebebi, İngilizler'in şüphesine fırsat bırakmamaktı[49]. Damat Ferid Paşa'ya göre, Nasihat Hey'etlerinin görevi daha ziyade manevi idi. Asıl vazife, halka Padişah'ın selamını iletmek; Padişah'ın, tebe'asını düşündüğünü anlatmaktı[50]. Diğer taraftan Anadolu Nasihat Hey'eti başkanı olan Şehzade Abdürrahim

[44] *BOA. MVM.*, nr:212, s.42; *Alemdar* nr: 131-1441, 3 Mayıs 1335 ; mesela bu sırada bazı kolordu-ların tüm mevcudu ile jandarmaya tahvili gündeme geldi. Bu amaçla 13.Kolordunun askerinin tamamı jandarmaya tahvil edilmek isteniyordu. Meclis-i Vükelada 28 Mayıs 1335 tarihli toplantıda bu yolda bir karar alındı. Bk.*BOA.MVM.*, nr : 215, s. 141.

[45] Öte yandan bu dönemde hükümetler jandarma ve kolluk kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesi için yeni layiha ve tüzükler de çıkarmak için gerekçeler hazırlamaya başlamışlardı. Bk. *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 347272.

[46] *TV.*, nr: 3534, 28 Nisan 1919 ; *Alemdar* nr: 111-1421, 12 Nisan 1335. Halbuki Osmanlılık / Osmanlıcılık fikri daha II.Abdülhamid Devri'nde iflas etmiş; istenen sonucu vermemişti. Nitekim hükümetin bu dönemde Osmanlıcılıktan çok "*İslamcılık-Türkçülük*" noktasından bakarak olayları değerlendirmesi menfaatine olabilirdi. Fakat o karışık ortamda müttefiklere de hoş görünmek gerekiyordu.

[47] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 52-A/1, 52-1 ; ayrıca bk. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 64.

[48] G.Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler*, İstanbul 1939, s. 97; ayrıca bk., Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992, s. 188-189.

[49] Sina Akşin , *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, s. 249.

[50] *Sabah* , 1 Mayıs 1919 ; *Yeni Gazete*, aynı tarihli nüshası.

Efendi'ye göre; *" hey'etin bu seyahatten amacı, savaşın acı felaketlerinden etkilenen Anadolu halkını, padişahın selâmı ile taltif etmek ve aynı zamanda Anadolu'nun ihtiyaçlarını yakından görüp bunları hükûmete bildirmek"* idi[51]. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e göre hey'etler, unsurlar arasında ortaya çıkan karışıklıkları ve yanlış anlamaları gidirecek, halkın birbirlerine karşı vatandaşlık hisleriyle davranmalarını temin edeceklerdi.[52]. Hey'etlerina asıl amacı yukarıdaki izahatlardan da anlışıldığı gibi, savaşın felaketlerinden müteessir olmuş ahaliye padişahın selamını iletmek[53], ahaliyi aydınlatıp irşad etmek[54], çeşitli unsurlar arasında var olan husûmet ve düşmanlığı ortadan kaldırmak[55], huzur ve asayişin iadesini temine çalışmak idi[56].

Hükûmetin kararlaştırdığı üzere, kısa bir süre içinde biri Anadolu'ya, diğeri Trakya'ya gönderilmek üzere iki hey'et kuruldu. Anadolu'ya giden hey'ette Şehzade Abdürrahim Efendi, Ali Rıza Paşa, Ferik Mahmut Hayret Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi, eski Pazarcık Müftüsü Halil Fehmi Efendi, Dahiliye Nezareti Müdürlerinden Ohannes Ferit Efendi, eski Karahisar Meb'usu Yanko Kovenidi Bey vardı. Türk, Ermeni ve Rum devlet ricalinden müteşekkil hey'et 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan hareketle denizyolu ile Bursa'ya, buradan Balıkesir, İzmir (26-30 Nisan), Afyon, Antalya, Isparta, Konya, Eskişehir'i dolaşıp İzmir'in işgalinden sonra 18 Mayıs'ta İstanbul'a döndü[57]. 28 Nisan'da Şehzade Cemaleddin Efendi başkanlığındaki ve eski Harbiye Nazırı Cevat ve Fevzi Paşalar'ın dahil olduğu hey'et de Trakya gezisine çıktı. 9 Mayıs 1919'da İstanbul'a döndü[58]. Hey'etler bu gezilerinde padişahın şefkat ve teveccühünü her tabakadan halka iletmişlerdi[59].

[51] *Vakit*, 17 Nisan 1919.

[52] *İkdam*, 11 Nisan 1919.

[53] *TV.*, nr: 3525, 17 Nisan 1919.

[54] *Sabah*, 14 Nisan 1919.

[55] *Alemdar* nr: 111-1421, 12 Nisan 1919.

[56] *Vakit*, 15 Nisan 1919; dönemin önde gelen fikir adamlarından olan Süleyman Nazif ise, *"Anadolu'yu İmar"* adlı makalesinde şunları açıklamakta idi: *"...Sultan Hamid'in Anadolu'ya önem verdiği, fakat İttihatçıların etrafa para dağıtmakla meşgul oldukları bilinmektedir.Anadolu'nun imarı planında şunların yapılması lazım gelir. 1-) Yolların, köprülerin, limanların vilayetlerin ihtiyacına göre yapılması, 2-) Nehirlerin akışları kontrol altına alınmalı, 3-) ormanlar fennî usule göre, madenler de son tekniğe göre işletilmeli, 4-) Ziraî alet açısından her türlü yardım yapılmalı, 5-) Sanayi-i muhtelife imal ve inkişafa en müsait yerde kurulmalıdır, 6-) Araziler yeniden kadostraya tabi tutulmalıdır."* Yazar ayrıca hastalıklarla mücadele edilmesinden başka mektepleşme oranının artması ile ülkenin kalkınabileceğini ifade etmektedir. Bk. *Hadisat* nr: 102, 12 Nisan 1335.

[57] *Alemdar* nr: 116-1426, 17 Nisan 1919. Anadolu Nasihat Hey'etini uğurlayan Damat Ferid Paşa, heyetin emrine 3.000.000 lira ile güvenliğin sağlanması için de 80 asker vermiştir. Ayrıca bk. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 26. Nasihat Hey'eti'nin Konya'daki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Ahmet Avanos, *Millî Mücadele'de Konya*, Ankara 1998, s. 71-72.

[58] *Alemdar* nr: 126-1436, 28 Nisan 1919; Jaeschke, *Aynı eser*, s. 28.

[59] *TV.*, nr: 3534, 28 Nisan 1919; Süleyman Nazif, Türk'ün ne zaman başı sıkışsa, *"Ya Rabbi! Mülküne sahip gönder"* der, diyerek nasihat hey'etlerinin görevinin pek mühim olduğunu belirtmek istiyordu. Süleyman Nazif devamla, *"Anadolu harab bir makbereye benziyor, üstündeki mahlûkat ise ölünüle pençeleşiyor, Refaha değil, o diyar ümide bîgâne"* diyordu. Bk. *Hadisat* nr: 107, 17 Nisan 1335.

Nasihat Hey'etlerinin bu seyahatleri zaman zaman İngilizler'in dikkatini çekti. İsparta ve Burdur'daki İngiliz denetim subayı, Şehzade Abdürrahim'in başlıca amacının unsurlar arasında barışı sağlamaktan çok, hükûmet ya da sarayın taşradan bekleyebileceği desteği tesbit etmek olduğunu rapor etmişti[60]. Gerçekten de bütün bu faaliyetler, saltanatın tabandan destek bulmak amacıyla yaptığı bir çaba idi. Saray, taşradaki siyaset sahnesinde *"ben de varım"* demek istiyordu[61]. Bu hey'etlerdeki şehzadelerden başka, Şehzade Abdülhalim Erzurum'a, Şehzade Cemaleddin de Trabzon'a gönderilmişti. Bu gelişmelere bakılırsa saray, hanedan üyeleri vasıtasıyla bu buhranlı devrede Anadolu'yu adım adım dolaşarak yanına almaya çalışmakta idi[62].

Nasihat Hey'etlerini göndermenin bir diğer amacı da, yapılacak ıslahatları tesbit ile onlara zemin hazırlamaktı. Damat Ferid taşrada iktisadî, siyasî, yönetim, güvenlik, orman ve madenler konusunda ıslahatların yapılabilmesi için bir kaç değişik gönevi üstlenmiş hey'etlerin gönderileceğini de ifade etmekte idi[63]. Öte yandan Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ise ülkede huzur ve sükûnetin sağlanması için memleketi biri Rumeli'de, ikisi Anadolu'da olmak üzere üç bölgeye ayırmak istediğini belirtiyordu. Böylece her bölgenin ihtiyaçlarına göre bir yönetim uygulanacak ve böylece geniş kapsamlı bir ıslahât gerçekleştirilecekti[64]. Ne yazıkki bu dönemde idarecilerimiz, İngilizler'in, memleketin menfaatine gelecek ıslahatlara izin vermeyeceklerini kestirememişlerdi.

Diğer taraftan iktidara geldikten sonra ittihatçıları sindirmeyi ve İttihad ve Terakki Cemiyeti dönemini kötülemeyi iç ve dış politikalarının temel esası kabul eden Damat Ferid Paşa hükûmet(ler)i, mütarekeden sonraki dönemi adeta bir restorasyon dönemi olarak görmekte idi. Nasihat Hey'etlerinin kuruluşuyla yalnızca İttihad ve Terakki iktidarı dönemi kötülenmekle kalınmayacak, taşrada devam eden ittihatçılık fikirlerinin etkisi ortadan kaldırılarak yerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası fikirleri yerleştirilecekti. Bu bakımdan Anadolu'ya giden Nasihat Hey'etleri İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhinde faaliyet göstermişler[65], Hürriyet ve İtilaf kulüpleri açmışlardı[66]. Öte yandan hükûmet, Nasihat Hey'etlerine azınlıklara mensup memurları da alarak bir yerde Osmanlılık ruhunu yeniden canlandırırak, ülkede tam manasıyla kontrolü sağlamayı da düşünmüşlerdi[67].

[60] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 251'den naklen *FO.*, nr: 371/4218, 92732, 84425.

[61] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VI, s. 1763.

[62] Lütfi Simavi, *Sultan Melımet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, c.II, İstanbul 1340, s. 232 ; Jaeschke, *Aynı eser*, s. 21, 27.

[63] *Alemdar* nr: 130-1440, 2 Mayıs 1919.

[64] *Alemdar* nr: 117-1427, 18 Nisan 1919.

[65] Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 74-75.

[66] M.Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c.I, İstanbul 1937, s. 54 ; Âsaf Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964, s. 44.

[67] Jaeschke, *Kurtuluşa Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 37.

b. Nasihat Hey'etlerinin Faaliyetleri

Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında Anadolu'ya gönderilen Nasihat Hey'etinde asker ve sivil devlet erkânından başka, azınlıklara mensup milletvekilleri ve basın mensupları da bulunuyordu[68].

Anadolu Nasihat Hey'eti gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Dahiliye Nezareti, 14 Nisan 1919'da Hüdavendigâr vilayetine acele notuyla gönderdiği şifre telgrafta hey'etin hareket edeceğinden bahisle Mudanya-Bursa yolu arasında tren yolu emniyetinin sağlanmasını istendi[69]. Fakat gerekli hazırlıklar yapılamadığından hey'etin Bursa'ya hareketi tehir edildi. Nezaretin 15 Nisan'da Hüdavendigâr vilayetine çektiği ikinci telgrafta ise, hey'etin bir gün sonra (16 Nisan) öğleden sonra saat 4.00'te İstanbul'dan Mudanya'ya doğru vapurla hareket edeceği belirtildi. Ayrıca gelişmelerin peyderpey nezarete bildirilmesi istendi[70]. Öte yandan Harbiye Nazırı Şakir Paşa da, hey'et için seçilecek binek hayvanları konusunda itina gösterilemesini isterken[71], 60 kişilik bir süvari bölüğünü de hey'etin emrine tahsis etti[72]. Şakir Paşa ayrıca 17 Nisan günü İzmir'de bulunan 17.Kolordu komutanlığına, Konya'da Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliğine, Sivas'ta 3.Kolordu Komutanlığı ile Erzurum'daki 15.Kolordu Komutanlığına gönderdiği emirlerde; Anadolu'nun durumunu mahallinde görüp incelemek üzere Şehzade Abdürrahim başkanlığında bir hey'etin İstanbul'dan Bursa'ya hareket ettiğini ve hey'etin Bursa, İzmir, Konya, Ankara, Sivas güzergâhını takip edeceğini; kolordu komutanlarının hey'ete gereken yardımı yapmalarını ve mıntıkalarında askerî birlikleri ile refakat etmelerini bildirdi[73].

Bunlardan da anlaşılacağı üzere, Hükûmet, hey'ete büyük önem veriyordu. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, İkdam'a verdiği demeçte; *"hey'etlerin unsurlar arasında çıkmış olan anlaşmazlık ve yanlış anlamaların yokedilmesi ve unsurların birbirlerine karşı vatandaşlık hissi beslemelerini temin etmek amacıyla gönderildiğini"* söylüyordu[74]. Memleket gazetesine verdiği demeçte ise, hey'etin, *"Bursa, İzmir, Antalya, Konya ve Trabzon'a uğradıktan sonra, Trabzon'da iki kısma ayrılarak bir kısmı deniz yolu ile İstanbul'a dönerken, bir kısmının Doğu vilayetlerini dolaşarak seyahatini tamamlayacağını"* belirtiyordu[75]. Mehmet Ali Bey, hey'ette Rum ve

[68] *BOA.MVM.* nr: 215, s. 52-A/1, 52-2 ; *BOA.DH.KMS.* Ds: 51-2, nr: 3 ; Hey'ette Ali Rıza Paşa, Mahmut Hayret Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Mirliva Ali Fevzi Paşa, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi, eski Pazarcık Müftüsü Halil Fehim Efendi, Karahisar eski mebusu Yanko Güvenidis, Dahiliye Nezareti kalem müdürlerinden Ohanıes Ferit Efendi, Şura-yı Devlet azası İstefanaki Bey. Basın mensuplarının bu seyahate iştiraki ve basında çıkan haberler hakkında bk., Burhan Cahit, "Hey'et-i Nasiha Konya Yolunda", *Yeni Mecmua*, Sy: 9, 30 Haziran 1939, s.13.

[69] *BOA.DH.KMS.*, Aynı dosya.

[70] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 8, Ds: 33, F: 55, 55-1 ; *BOA.DH.KMS.*, Aynı dosya.

[71] *Hadisat* , 16 Nisan 1919.

[72] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls. 8, aynı dosya ve belge., *Alemdar* nr: 116-1426, 17 Nisan 1919.

[73] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 8, Ds: 33, F: 49, 55, 55-1 ; *HTVD.*,Sy: 43 , (1962), vesika nr: 1020.

[74] *İkdam* , 16 Nisan 1919.

[75] *Memleket*, 18 Nisan 1919.

Ermeni asıllı vatandaşların bulunmasından dolayı başarılı bir şekilde görevini yerine getireceği kanaatinde idi[76]. Bunun yanında basında çıkan ve hey'ete halka dağıtılmak üzere hükûmetçe 3.000.000 lira verildiği haberi nüfûzlu üyelerince yalanlanmıştı[77]. Halbuki hükûmet bu dönemde malî yönden büyük bir sıkıntı içerisinde bulunuyordu ve sadece hey'etin masraflarını karşılamak üzere hazineden 12.000 lira verilebilmişti[78]. Bununla beraber, hey'et üyelerinin maaşları da ayrıca belirtilmişti[79].

Nasihat hey'eti Bursa'ya gelince, gayet gösterişli bir törenle karşılandı. Padişah'ın beyannamesi okundu. Halk kendisine değer verildiğinden, hey'et de halkın kendilerine gösterdiği saygıdan memnun kaldı. Damat Ferid'in kaleme aldığı beyanname, Bursa halkı tarafından pek anlaşılmasa da, saray ve hükûmet yaşanılan dönemdeki sıkıntıların tek müsebbibi olarak ittihatçıları gösteriyordu. Bundan başka, Anadolu'nun değişik yerlerinde ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk hareketi içerisinde ittihatçıların yer aldığı belirtilerek halkın bunlara destek vermemesi isteniyordu[80]. Nasihat Hey'eti, Bursa'dan İzmir'e giderken de halkın yoğun ilgisine muhatap oldu. Geçilen yol güzergâhında halkın iki büyük şikayeti göze çarpmaktaydı. Bunlardan bir asayiş, diğeri ise maarif idi[81]. Hey'etin İzmir'de parlak bir törenle karşılanması için İzmir Türk Ocağı büyük gayret sarfetti. Hey'etin gelişi ile yapılacak tezahürat hem Türkler'i daha çok uyandıracak, hem de Rumluğa karşı bir gövde gösterisi yapılarak İzmir'deki Türk varlığı fiilen gösterilmiş olacaktı[82]. Öte yandan Köylü Gazetesi, gelen hey'etin kardeşlik hislerini yaymayı amaç edindiğini belirtirken görüşlerinin saray ve hükûmetin görüşleri ile paralel olduğunu ifade etmekte idi[83].

Nasihat Hey'eti, müslüman halktan başka yerli Rumlar tarafından da *"zito"* (*Yaşa!*) sesleri ile karşılanmakta idi. Yerli Rumların hey'ete samimi davranışları Rum basınını harekete geçirdi. Rumlar'ın önde gelen gazetelerinden Kozmos, *"...emellerimize kavuşmak üzere olduğumuz şu günlerde, 600 senedir öptüğümüz kirli ve kanlı elleri öpmekte halâ devam edecek miyiz?"*[84] diye soruyordu. Kozmos gazetesinin menfi yayınlarına Musâvât Gazetesi, İtilaf Devletlerinin fazla tepkisini

[76] *Alemdar* nr: 117-1427, 18 Nisan 1919.

[77] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 80 'deki ifadelerden hareketle halka dağıtılmak üzere hey'ete sadece 500 lira verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bk. *Vakit, İkdam*, 17 Nisan 1919.

[78] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 62, 14 Nisan 1919'da Meclis-i Vükela kararı ile 12.000 liranın verilmesi kararlaştırılmış; 24 Nisan'da da bu paranın nerelerden ödeneceği belirtilmişti. Bk. *Aynı mazbata*, s. 77.

[79] *BOA.MVM.*, nr:215, s. 52/A-1, 52-1.

[80] *Sabah*, 22 Nisan 1919 ; Ayrıca bk. Mevlüt Bozdemir, "Anadolu Hey'et-i Nasihası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 18 , (Temmuz 1990), s. 569-571.

[81] Bu sırada halk huzurun sağlanmasını istediği gibi, bundan sonra ne olacak endişesini de duymakta idi. Bu konudaki haberler için bk., Burhan Cahit, "Hey'et-i Nasıha ile Beraber", *Yeni Gazete*, 28 Nisan 1919.

[82] Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları* , (Yay.Hz.Zeki Arıkan), Ankara 1991, s. 62.

[83] *Köylü*, 19 Nisan 1919.

[84] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VI, İstanbul 1968, s. 1764.

çekmeden basın yayın ilkeleri dahilinde cevaplar verdi[85]. Hey'et İzmir'deki Rumların hareketleri samimi bulmamıştı. Rumlar ısaramadığın eli öpmeli düstûrunca hareket ediyorlardı[86].

Nasihat Hey'etinin İzmir'deki faaliyetleri İngiliz yetkililerince farklı şekilde yorumlandı. İstanbul'a gönderilen bir raporda; *"hey'et Türkler'de mukavemet niyetini arttırmış, Rumlar'da ise ilgi görmemiştir."* deniliyordu[87]. İzmir'de bulunan bir başka İngiliz memuru ise, Şehzade'nin hükûmet adına değil de, Padişah adına konuştuğuna dikkati çekmekte idi[88]. İngiltere'nin İzmir konsolosu Morgan ise, raporunda, hey'etin nizam ve asayişin sağlanması için görevlendirilmiş olduğunu ifade ediyordu[89].

Nasihat Hey'eti, bilahare Aydın üzerinden Denizli'yi gitti[90].1 Mayıs 1919 günü Denizli'ye varan hey'et bir müddet burada kaldıktan sonra Yzb.Diyarbakırlı Ekrem komutasındaki süvari bölüğünün refakati ile Burdur'a hareket etti[91]. Bu arada hey'etin bir kısım üyeleri Muğla tarafına gönderildi[92]. Öte yandan şehzadenin programında Antalya'yı da ziyaret vardı. Sadrazam Damat Ferid'in İtalyan işgali sebebiyle Antalya'ya gidilmemesi yolundaki telgrafına rağmen[93], şehzadenin ısrarlı tutumu buna mani oldu. Burdur'da gerekli makamlarla görüşme yapıldıktan sonra[94], hey'et Mayıs başında Antalya'ya vardı[95]. Antalya'da vatandaşlarla temaslar sağlandıktan sonra hey'et Burdur üzerinden 8 Mayıs'ta Isparta'ya geçti[96]. Hey'et buradan da İtalyan işgali altında bulunan Konya'ya gitti[97]. Dahiliye Nezareti Konya vilayetine gönderdiği bir yazıyla Şehzade'nin şehre girişinde askerî tören icra edilmesini istemiş[98]; fakat, yapılan bu tören sırasında protokol kurallarından dolayı problemler ortaya çıkmıştı. Protokolde, her ne kadar Konya işgal altına girmiş olsa bile Türk askerinin ön planda yer almasında ısrar edilmiş ve kabul de ettirilmişti[99]. Hey'et bir müddet çalışmalarına burada devan etti. Nasihat Hey'eti Konya'da iken İzmir işgal edildi. Damat Ferid Paşa hükûmeti işgalin ardından, hey'ete gönderdiği şifre tel-

[85] *Musavat*, 27 Nisan 1919 ; ayrıca bk. Bayar, *Aynı eser*, Aynı yer.

[86] Haydar Rüştü Öktem, *Aynı eser*, s. 62.

[87] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 28.

[88] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 251'den naklen *FO.*, nr: 371/4218, 92732 , 84425.

[89] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 69.

[90] Mevlüt Bozdemir, *Hey'et-i Nasıha*, s. 46-48.

[91] Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Ankara 1990*, s. 192.

[92] Mahmut Hayret Paşa başkanlığındaki bir grup Muğla'ya gitmişler ve orada Hürriyet ve İtilaf Kulubünü de açmışlardı. Bk. Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, c.II, İstanbul 1973, s. 163-164 ; Ayrıca bk. M.Şefik Aker, *Aynı eser*, s. 54.

[93] M.Şefik Aker, *Aynı eser*, s. 52-53.

[94] Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: , Kls: 27, Ds: 107, F: 35.

[95] Mevlüt Bozdemir, *Aynı eser*, s. 50-53.

[96] Süleyman Sami , *Kurtuluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, (Yay.Hz. Suat Seren), c.II, İstanbul 1983, s. 335-336.

[97] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, Kls: 12, Ds: 37, F: 9.

[98] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 51-2, nr: 3.

[99] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 96, 7 Mayıs 1335.

grafta, derhal İstanbul'a hareket edilmesini istedi. Bu tegrafı alan hey'et, 18 Mayıs 1919 günü İstanbul'a hareket etti[100]. Şehzade Abdürrahim Efendi, İstanbul'a dönerken XII.Süvari Fırka komutanı Fahrettin (Altay Paşa) Bey'le yaptığı son görüşmede *"...ümidimiz sizlerdedir."* diyerek mahzun bir şekilde Konya'dan ayrıldı[101]. Nitekim büyük ümitlerle yola çıkan Hey'et, hayal kırıklığı ve umutsuzlukla İstanbul'a geri döndü. Mütareke Komisyonu reisi bulunan Galip Kemali Bey, şehzadenin dönmeyip de Konya'da kalarak başa geçip büyük bir hareketi başlatmasının mümkün olabileceğini hatırlatması üzerine Abdürrahim Efendi, Padişah'ın uygun görmesi halinde tekrar Konya'ya geri dönebileceğini ifade etmiş; fakat, Damat Ferid Paşa bu fikre olumlu bakmamıştır[102]. Şehzade Abdürrahim Efendi hey'etinin Batı ve İç Anadolu'da yaptığı ziyaretlerde, yapılan konuşma ve telkinlerde halka, bütün bu gelişmeleri serinkanlılıkla karşılamaları gerektiği ifade edilerek *"bütün bu gelişmeleri büyük bir sabırla karşılamaları hususu yani bir başka ifade ile tevekkül zihniyeti"* aşılandı[103]. Bu yüzden bu propagandalar, ilk Yunan işgali yıllarında teşekkül eden kuva-yı milliyeye, halkın olumsuz fikirler beslemesine sebep oldu. Bu seyahatlerde kuva-yı milliyeyi ittihatçılıkla suçlayan bir zihniyet de mevcuttu. Öte yandan Türk ve Müslüman ahali bir Osmanlı şehzadesi tarafından hal ve hatırının sorulmasından son derece memnun kalırken[104], azınlıkların aynı duyguları sergiledikleri söylenemez.

Rumeli Nasihat Hey'etinin başkanlığına ilk önce Şehzade Seyfeddin Efendi'nin getirilmesi düşünüldü, fakat bu Şehzade'nin rahatsızlığı ortaya çıkınca, yerine Şehzade Cemaleddin Efendi tayin edildi[105]. Rumeli Nasihat Hey'etinde sabık Harbiye Nazırı Cevat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa gibi önde gelen simalar bulunuyordu[106]. Rumeli Nasihat Hey'etinin tespitinden sonra gerekli hazırlıklara girişildi. Hey'et için ayrı bir ödenek, üyeler için harcırah vs. masraflar hakkında evraklar hazırlandı. Bu konu Maliye Nezaretinin teklifi ile Meclis-i Vükelada görüşüldü ve gerekli karar da çıkartıldı[107].

Rumeli Nasihat hey'eti 28 Nisan'da (1919) İstanbul'dan Edirne'ye gitmek üzere trenle hareket etti[108]. Öte yandan, İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri böyle bir hey'etin gönderilmesini uygun bulmamışlardı. Damat Ferid Paşa, itilaf işgal komisyonlarına istedikleri açıklamaları yapınca, gerekli hareket izni

[100] *İkdam* , 19 Mayıs 1919 ; *Alemdar* , 19 Mayıs 1919.
[101] Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul 1970, s. 186.
[102] Galip Kemali Söylemezoğlu, *Aynı eser*, s. 100.
[103] *Türk İstiklal Harbi*, c.II/1, (Ankara 1963), s. 77.
[104] *Hadisat* nr: 127, 128, 7/8 Mayıs 1335.
[105] *İkdam*, 27 Nisan 1919 ; *İleri* , 29 Nisan 1919.
[106] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 81 ; *DHKMS.*, Ds: 51-2, nr:3 , F: 16-1 ; Fevzi Paşa'nın bu görevi, Ferid Paşa'nın ısrarı ile kabul ettiği hakkında bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 118.
[107] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 81 , 83 ; nr: 216, s. 37.
[108] *Vakit* , 29 Nisan 1919.

de sağlandı[109]. Dahiliye Nazırı hey'etin yola çıktığı gün, yani 28 Nisan'da Edirne vilayetine çektiği telgrafta, hey'etin vilayet erkânı, eşrâf, ümerâ tarafından törenle karşılanmasını istiyordu[110].

Hey'et Edirne'ye varınca, hazırlanan talimatlar doğrultusunda hareket etti. Padişahın beyannamesi okunarak halkın desteği talep edildi[111]. 2 Mayıs'ta Kırklareli'ne hareket eden hey'et[112], orada da büyük bir ilgi ile karşılandı[113]. 3 Mayıs'ta Havsa ve Lüleburgaz'a[114], 6 Mayıs'ta ise Tekirdağı'na varıldı[115]. Tekirdağı'ndaki karşılama ve diğer törenlere Rum ve Ermenilere mensup hey'etlerin başkanları da katıldı[116]. Son olarak Gelibolu'ya uğrayan hey'et, oradan 9 Mayıs 1919 günü vapurla İstanbul'a döndü.

Rumeli Nasihat Hey'etinde gayr-ı müslim azaların bulunmayışı dikkati çeker. Bu yüzden Rum ve Ermeniler, Hey'ete yakınlık göstermedi. Bundan dolayı Hey'et, Trakya'da ulaşılmak istenen hedefin gerçekleşmesini sağlayamadı. Hükûmet ise, hristiyanların bu hey'ete dahil edilmelerinin patrikhane tarafından iyi karşılanmayacağı kanaatinde olduğundan, Rum ve Ermeniler'i bu hey'ete dahil etmemişti. Nasihat Hey'etleri bu gezilerin sonunda, rastladıkları olumlu-olumsuz konuları hükûmete rapor halinde sundular. Vilayetlerde asayişin, huzurun sağlanması için jandarma kadrosunun arttırılması, gerekli ıslahâtın yapılması, arazi ve emlakın eşkıyanın tasallutundan korunması gibi konular hey'etler tarafından meclise sunuldu; tartışma konusu haline getirildi[117]. Bu arada hey'etlerin yol masrafları[118] ve diğer harcamalar maliyeden istendi. Meclisin bunların ödenmesi yolunda aldığı kararlardan sonra, gerekli kaynaklar ayrılarak ödemeler yapıldı[119].

Şehzade Cemaleddin Efendi ve Hey'etinin İstanbul'a dönüşünden sonra, Karadeniz kıyılarına gönderilmesi kararlaştırıldı, fakat bu karar uygulamaya konulamadı. Nasihat Hey'etlerinin sundukları raporlar etkili oldu. Damat Ferid Paşa, Anadolu'nun imar ve ıslahı konusunda mahallinde incelemeler yapmak ve uygulanacak plan ve projeleri hazırlamak üzere komisyonlar teşkiline karar verdi. Hatta bu komisyonlara Harbiye Nezaretinden Esat ve Naci Paşalar'la Erkân-ı harp Miralaylarından Harp Kömür Şubesi Müdürü Ömer Lütfi Beyler seçilmesi de gündeme

[109] G.Kemali Söylemezoğlu, *Aynı eser*, s. 98.
[110] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 51-2, nr: 3.
[111] Mevlüt Bozdemir, *Aynı eser*, s. 59.
[112] *Memleket*, 9 Mayıs 1919.
[113] *BOA.DH.KMS.*, Aynı dosya.
[114] *Alemdar* nr:134-1444, 6 Mayıs 1919.
[115] *BOA.DH.KMS.*, Aynı dosya ; *Sabah* , 8 Mayıs 1919.
[116] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 51-2, nr: 3, F: 16-1 ; Mevlüt Bozdemir, *Aynı eser*, s. 61-62.
[117] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 91-92.
[118] *BOA.BEO.*, Bahriye Giden : 342681 ; Maliye Giden : 342709.
[119] *BOA.BEO.*, Maliye Giden, 342455 , 342689 ; Harbiye Giden : 342052 ; *MVM.*, nr: 215, s. 52/A-1, 52-1, 81, 83.

geldi[120]. Fakat bu projenin uygulanması da malî sıkıntılardan dolayı mümkün olmadı. Böylece şehzadelerden kurulu nasihat hey'etleri ile saray ve hükûmet, Anadolu'da bir nabız yoklaması yapmış oldu. Hükûmetin, Anadolu'da halkı ve orduyu yanına çekmek maksadıyla gerçekleştirmiş olduğu bu seyahatlarin gövde gösterisinden öteye gidemediği bir gerçekti. Fakat bütün bunlara rağmen, bu kritik dönemde halk, idareciler ve ordu, birlik ve beraberlik örneği sergilemişlerdi. Nasihat Hey'etlerinin bu faaliyetleri ne yazık ki, İtilaf Devletleri ve onların yandaşları tarafından Anadolu'nun işgal edilmesine engel olamadı. Bu arada, Batı Anadolu'da Yunan işgalinin başlaması, hükûmetin siyaset ve gidişatında bir takım değişiklikleri gündeme getirdi.

İzmir'in işgalini takip eden ertesi günü (16 Mayıs) hükûmet istifa etti. Damat Ferid istifanamesinde ittihatçıların kötü yönetimini devr aldıklarını, imkân dairesinde bunları düzeltmeye çalıştıklarını, vicdan ve içtihatlarına uyan gerekli her türlü tedbiri aldıklarını, fakat, İzmir'in işgali sebebiyle hükûmetin müşkil bir duruma düşmesinden dolayı istifa ettiklerini açıklamakta idi[121]. Bir gün evvel istifa etmiş olmasına rağmen, yeni hükûmeti kurma işi tekrar Damat Ferid Paşa'ya verildi. Hükûmetin kuruluşundan sonra bir beyanât verildi. Bu beyanatta, Türkiye'nin mütarekeden bu yana ağır bir saldırıya uğradığı açıklandı. Hükûmet, öteden beri iç düşman olarak gördüğü ittihatçılarla politik yönden mücadele etmeye, zamanın kritik olmasından dolayı bir süre ara verdi[122]. Bu gelişmelerin sonucunda memlekette öyle bir hava oluştu ki, kuva-yı milliyeye/milliciveya milliyetçilere her zaman karşı olan Hürriyet ve İtilaf Partisi bu konularda şimdi önderliği kimseye kaptırmak istemiyordu. Yayınladığı genelgede *"millî istek ve tezahürâtın"* haklar elde edilene kadar süreceği açıklanıyordu[123]. 17 Mayıs'ta Hürriyet ve İtilaf Partisi genel merkezi yaptığı toplantının sonucunda, İzmir'in işgali olayı karşısında öbür fırkalarla tek bir fikir etrafında birleşerek güçlü bir cephe oluşturmayı kararlaşdı. Nitekim, ertesi günü Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet-i Osmaniye, Millî Ahrar, Osmanlı Demokrat Fırkası, Demokrat, Sosyalist Fırkaları ile Adana ve Trabzon-Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile İzmir Redd-i İlhak ve Trakya Paşaeli Cemiyeti murahhasları toplanarak İtilaf temsilcilerine sert bir muhtıra sundular. Bu muhtırada Türkler'e yapılan haksızlıkların düzeltilmesi istendi[124]. Bu esnada Âyân Meclisi de, Kanun-ı Esasî'ye aykırı olarak[125] bir toplantı yaptı[126]. Böyle kritik bir dönemde meclisin işlememesi büyük bir eksiklikti. Batı Anadolu'daki bu işgaller, kuva-yı milliyecilerin ör-

[120] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 66.

[121] *İkdam* nr: 7999, 17 Mayıs 1335.

[122] *Alemdar* nr: 147-1457, 148-1458, 19 - 20 Mayıs 1335.

[123] *İkdam* nr: 7999, 17 Mayıs 1335.

[124] *İkdam* nr: 8000, 18 Mayıs 1335 ; nr: 8001. 19 Mayıs 1335.

[125] Kanun ve yönetmeliklere kaidelere göre ayan meclisi ancak mebusan meclisi toplantı halinde iken toplanabilirdi. Halbuki Osmanlı Meclis-i Meb'usanı 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin'in iradesi ile fesh edilmişti. Bk. *TV*., nr : 3425, 21 Aralık 1334.

[126] *İkdam* nr: 8000, 18 Mayıs 1335.

gütlenmelerine ve bağımsızlık hedeflerine ulaşmak uğrunda mücadeleyi göze almalarına zemin hazırlamakta idi[127]. Öte yandan, Damat Ferid Paşa hükûmeti, Türkiye'nin çıkarlarının mütarekeye bağlılık göstermek ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmakla sağlanabileceğine inanıyordu[128]. Bundan dolayı Anadolu ile ilişkilerde bu düstûrdan çıkmamaya gayret ediliyordu. Damat Ferid'in izlediği siyasete dikkat edildiğinde, yaptığı faaliyetlerin *"İngilizleri kızdırmamak"* noktasında sabitleştiği görülür. Gerçi O, İzmir'in işgalinden evvel halka, Rumlar'ın taşkınlık gösterilerinden uzak durmalarını öğütlerken[129], İngilizler'den de bu konuda yardım talep etmekte idi[130]. Paşa, işgalin ardından büyük devletlere bir nota verdiği gibi[131], bu olayı protesto amacıyla istifasını da sunmuştu[132]. Öte yandan bu işgalin ardından üzüntüsünden ağladığı ifade edilen Damat Ferid Paşa[133], bir başka beyanatında, gerekirse büyük bir yüreklilikle kurtuluşu elde edebileceklerini belirtiyordu[134]. Hükûmet, bu sırada Anadolu ile bağlarını kuvvetlendirmeye gayret ederken, Paris Barış Konferansında Yunanlılar'ın Anadolu'dan uzaklaştırılması için büyük devletler nezdinde girişimde bulunacağını açıklıyordu[135].

Batı Anadolu'daki Yunan işgal olaylarının ardından bu bölgede giderek yaygınlaşan kuva-yı milliye hareketi karşısında hükûmet duyarsız kalamazdı. Bu sırada, İtilaf Devletlerinin kuva-yı milliye hakkındaki sert tavırlarına karşı hükûmet bu konudaki fikirlerini açıklama gereğini hissetti. Hükûmet, 23 Haziran 1919'da İtilaf Devletleri'ne verdiği bir notada *"...hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı hareket edemez. Vilayetlerde kurulmuş Millî Komitelerin ve akdedilen mitinglerde yalnız bir fikir görülmektedir : Birlik ve İstiklâl!"*[136] diyerek bu hareketin meşruluğunu ifade etmek istiyordu. Ferid Paşa, bütün bunlara rağmen İtilaf Devletleri'nin kızdırılması durumunda, İngilizler tarafından ülkenin kısa sürede işgal edileceğini sanıyordu[137]. İngiliz Yüksek Komiserliği siyasî memurlarından baş tercüman Andrew Ryan, hatıralarında, Padişah ile Damat Ferid'in her türlü araca baş vurarak muzaffer İtilaf Devletleri'ne karşı uzlaşıcı bir politika izlemekle, hem Osmanlı hanedanını, hem de İttihad ve Terakki Cemiyetinin tahrip ettiği imparatorluğun yıkıntısından, ne kurtarabilirlerse o kârdır düstûruyla çalışıklarını iddia eder[138]. Diğer taraftan halkın taşkın duyguları karşısında kayguya düşen Padişah, bunları yatıştırmak için elinden geleni yapıyor, kendisini ziyarete gelen kurullara; *"Ağzımızı açalım, bağıra-*

[127] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 274-275.
[128] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Ankara 1987, s. 47.
[129] Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 22.
[130] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 245.
[131] Jaeschke , *Kurtuluş Savaşı İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 61-68.
[132] Sarıhan, *Aynı eser*, c.I, s. 242.
[133] Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrap*, İstanbul 1992, s. 122-123.
[134] Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 34.
[135] Jaeschke, *Aynı eser*, s. 36.
[136] Jaeschke, *Aynı eser*, s. 45.
[137] Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, (Çev. Arif Gelen), Ankara 1976, s. 85.
[138] Sir Andrew Ryan, *The Last Of Dragonmans*, London 1951, s. 127.

lım; sesimizi yükseltelim, amma elimizi kaldırmayalım."[139] diyordu. Bundan da anlaşılacağı gibi, Padişah bu dönemde halkın silahlı bir mukavemete girişmesini istemiyordu. İstanbul'daki idareciler, bu kritik günlerde büyük devletlerin himmeti ile her şeyin düzelmesini bekliyorlardı.

Öte yandan M.Kemal de, 2 Haziran 1919 tarihinde sadarete gönderdiği telgrafta İzmir'in işgaline temas ederek, *"...ne millet, ne de ordu mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazm ve kabul etmeyecektir. Ancak devlet ve ordu, milletin tahlis ve selametine amâl buyuran Zât-ı Hazret-i Padişahî'ye olan sadakat-ı tâmme ve ...hükûmet-i seniyye'nin en kat'i teşebbüsât ve icraâtta bulunarak hukuk-ı milleti siyanet edeceğine itmi'nan-ı kâmil hasebiyle muhafaza-i sükûnet edebilmekte olduğunu arz ederim."*[140] diyerek milletin hükûmetten çok şeyler beklediğini ve inancının tam olduğunu dile getiriyordu.

İzmir'in işgalini takip eden dönemde, Anadolu ile irtibatını devam ettirmek isteyen Damat Ferid Paşa, 20 Mayıs 1919 günü taşraya gönderdiği genelgesinde Yunanlılar'ı İtilaf Devletleri'ne şikayet ediyordu. Büyük Devletler nazarında yapılan girişimler olumlu sonuç vermezse, bütün milletin beraberce karar alacağını, özgürlük ve yüreklilikle kurtuluşu sağlamak için çalışacaklarını belirtiyordu. Ayrıca kendisi, *"Padişahımız ve halifemizin teveccühâtı, millet-i muazzama-i Osmaniye'nin itimâdı"* ile hükûmeti kurduğunu belirttikten sonra, *"icab ederse yarın vatanımın bir neferi olarak ifâ-yı vazifeye hazırım."*[141] diyordu. Ferid Paşa'nın bu kabinesi de Hürriyet ve İtilaf Fırkasından doğmuştu. Bundan dolayı memleketin her yerinde bu fırkanın şubeleri açılıyordu[142]. Taşradaki halk ise fırkacılıktan epeyce usanmıştı; bunu dikkate alan kabine kamuoyunun tepkisini daha fazla üzerine çekmemek için son zamanlarda Hürriyet ve İtilaf Fırkasından epeyce uzaklaştı. Buna rağmen, taşradaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubeleri kendilerinin hükûmetin politikasını tutan yegâne parti olduklarını iddia ediyorlardı[143]. Öte yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının taşradaki şubelerinin başkanları, zaman zaman millî teşkilatlanma aleyhine kışkırtmalarda bulunarak, Yunan işgaline güya İttihad ve Terakki Cemiyetinin uzantısı olan millî teşkilatların meydan verdiği haberini yaymakta idiler[144]. Diğer taraftan, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının düşmanca

[139] *İkdam* nr: 8007, 25 Mayıs 1335.

[140] *A.Ü.TİTE. Arşivi*, nr: 24 / 3528 ; Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, c.IV, Ankara 1964, s. 23-24; ayrıca bk. Hamdi Atamer, "Millî Mücadele Tarihi-Millî Direnme", *BTTD*, Sy: 7, Nisan 1968, s.23.

[141] *TV.*, nr: 3553, 20 Mayıs 1335.

[142] Alemdar Gazetesi, Ferid Paşa'nın bu ikinci kabinesinin kurulmasının ardından taşrada hemen 20 şubenin açıldığını yazar. Bk. *Alemdar* nr: 151-1461, 23 Mayıs 1335. Öte yandan İkdam Gazetesi ise Hürriyet ve İtilaf'ın taşrada 400'ün üzerinde şubesinin açıldığını yazar. bk. *İkdam* nr: 8006, 24 Mayıs 1335.

[143] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VII, s. 2126.

[144] Mesela Isparta HİF başkanı Süleyman Sami kışkırtıcılık yapıyordu. Bk. Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi* , c.II, (Yay. Hz. Suat Seren), İstanbul 1983, s. 334 ; daha geniş bilgi için bk. Nuri Köstüklü, *Aynı eser*, s. 194-195.

tutumları karşısında millî davanın korunması için Harbiye Nezaretinden yardım istemekte idi[145]. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olan Konya valisi Cemal ise, 25 Mayıs 1919'da, İstanbul'da Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halid'e (Karay) bir telgraf göndererek, Millî Mücadele yanlısı olan Burdur Posta Müdürü Suphi Efendi'nin görevden alınmasını istemiş[146], bilahire bu görevlinin memuriyetine son verilmişti[147]. Bundan da anlaşıldığı üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları her fırsatta millî teşkilatlanmaya karşı olduklarını göstermişlerdi. Bir kısım Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ise, kuva-yı milliyeyi içten yıkmak için bazı yönlendirmelerde bulunmuşlar[148]; Demirci Mehmet Efe ile Hacı Şükrü Bey ve diğer kuva-yı milliyecileri karşı karşıya getirmek istemişlerdi[149].

Yukarıdaki faaliyetlerinden dolayı İstanbul hükûmetinden de icazet aldıklarını ifade eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, millî kuvvetler karşısında kısmen başarı kazanmışlarsa da, kuva-yı milliye yanlılarından gereken desteği bulamamışlardı[150]. Asker ile millî kuvvetlerin arasını açmaya yönelik politakaları da başarılı olamamıştı[151]. Kuva-yı milliye içine sızan bir takım Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ise dikkatlerin üzerlerine çekilmesini engellemek için zaman zaman kuva-yı milliye lehine faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmışlardı[152].

Millî teşkilatların kurulup yaygınlaştırılmasına engel olmaya çalışan Damat Ferid Paşa hükûmeti, 1919 Haziran başında vali ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta millî ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek buna uymayanların şiddetle cezalandırılacağını, hatta gerekirse İstanbul'da divan-ı harbe verileceğini sert bir dille ifade etti[153]. Hükûmetin bu emrine uymayanlar olduğu gibi, harfiyen uyanlar da oldu[154]. Bu sırada II.Ordu Müfettişi Cemal Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, İstanbul'da hükûmet yanlılarının tutum ve davranışlarının düşmanın işine yaradığını ifade ediyordu[155]. Bazı idareciler ise düşmana mukavemetten yana olmadıklarını açıkça belirtiyorlardı[156]. Nitekim, bunların düşmana mukavemet etmemelerinin altında, kuva-yı milliye karşıtı olmaları yer almakta idi[157].

[145] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi:1-1, Kls: 86, Ds: 3/8, F: 85.

[146] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 12, Ds: 37, F: 12.

[147] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 426, Ds: 4, F: 85, 101.

[148] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*: A:III-5, Ds: 16, F: 26-48.

[149] M.Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.tümen ve Aydın Millî Cidali*, c.II, İstanbul 1937, s. 212-214.

[150] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*: A-III, Ds: 16, F: 26-35.

[151] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls 2490, Ds: 122, F: 32.

[152] Mesela sabık Manisa Mebusu İlhami Bey, Yunan işgali sırasında Batı Anodulu'da hükûmetçe görevlendirildiği iddia edilen bir Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubudur. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi Kütüphanesi, İstiklal nr:234'te kayıtlı broşür, s. 25.

[153] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi:1-1, Kls: 243, Ds: 16, F: 94.

[154] Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969, s. 54-57.

[155] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 243, Ds: 16, F: 66 ; ayrıca bk. *HTVD*., Sy: 6, (1953), vesika nr: 128.

[156] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi, Aynı dosya, F: 84.

[157] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 558, Ds: 14, F: 71 ; *ATASE* Arşivi, Kls: 426, Ds: 4, F: 185 ; Kls: 787, Ds: 12, F: 38.

Bunun yanında, işgal sonrası hükûmetin kuva-yı milliye ile münasebetlerine bakılacak olursa, zaman zaman menfaatler çatışmakta idi. Hükûmetin amacı büyük devletler nezdinde, bir yerde onların da himmetiyle ülkede yeniden sulh ve sükûnu temin etmek idi. Hükûmet bir ara meclisi toplamayı düşündü; fakat, seçimlerin yapılmadan meclisin toplanması mümkün değildi. Bunun üzerine hükûmet, sarayın da önayak olmasıyla önde gelen devlet ricalinin, kamu ve özel kesim temsilcilerinin katılımı ile Saltanat Şûrasının toplanmasına karar kıldı[158]. 26 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Saltanat Şûrasında yapılan konuşmalardan sonra millî bir meclisin oluşturulması fikrinde birleşildi. Milletin ve devletin hak ve hukukunu sağlayabilecek yegâne kurumun bu meclis olması lâzım geldiği kanaati güç-kuvvet kazandı[159]. Öte yandan Saltanat Şûrasında görüşülen fikirlerden birisi de ülkede yeni bir seçime gidilmesi gerektiğinin ifade edilmesi idi. Bütün bu gelişmeleri dikkatle takip eden Damat Ferid Paşa ise, böyle bir hareketin kendi aleyhine bir çıkış olacağını belirterek olumsuz karşılamakta idi[160]. Gerçi Saltanat Şûrasında önemli sayılabilecek kararlar alınamamış, yalnız birtakım kişiler kendilerine tanınan kısıtlı zaman zarfında fikirlerini açıklamışlardı. Saltanat Şûrasının yapıldığı günkü gazetelerde neşredilen haberlerden anlaşıldığına göre, fikirlerini açıklayan 25 kadar kişiden hemen hemen tamamı bağımsızlığı ve çok ecele olarak bir millet şûrâsının (meclisin) teşkili ile memleketin geleceğinin belirlenmesini istemişlerdi. Bu sırada yabancı basında çıkan haberlerle yerli basının bu konudaki haberlerinin birbiriyle çeliştiği anlaşılmaktadır[161].

Saltanat Şûrasının toplanmasından üç gün sonra (29 Mayıs) şûraya katılan fırka ve cemiyetler adına sabık Harbiye Nazırı ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası mensubu Ali Ferid Paşa ile sabık Basra valisi Hüsnü Bey, saraya bir arîza sunarak millî meclisin teşekkülünü istediler. Bu konu ile ilgilenen Vahdettin, söz konusu meclisin nasıl teşekkül edeceğinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. İki gün sonra millî meclisin şuraya çağrılan fırka ve cemiyetlerden, taşradaki temsilciliklerinden ve belediyelerinden seçilecek bir veya iki üyeden oluşacağını açıkladı. Şûrada ayrıca, güvensizlik telkin eden hükûmetin istifası da talep edilmekte idi. Bu sırada Vahdettin'in endişesi kurulması tasavvur olunan bu millî meclisin İttihad ve Terakki Cemiyeti yanlısı bir tavır alması idi. Biraz bu mes'eleden, biraz da aleyhinde bir faaliyet olduğundan Damat Ferid Paşa da bu girişimi uygun bulmamıştı[162].

Damat Ferid Paşa'ya nazaran Vükelâ Meclisi yani Bakanlar Kurulu, hükûmetin kamuoyunun tam desteğini sağlayabilmesi için bir genel seçim yapılmasının önemini vurguladı. Bununla beraber Vekiller Hey'eti, Mebusân Meclisinin açılmasının

[158] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 93-94. Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 322-323.
[159] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 96-119.
[160] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 330-331.
[161] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, s. 914-915.
[162] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 219-223.

imkânsız olduğuna dikkat çekerek *"...millî istek ve fikirleri bünyesinde bulundurabilecek, kısaca kamuoyunu temsil edebilecek ve hükûmete dayanak olacak bir meclis, ya da şûrânın"* meydana getirilmesi planlanmıştı. Bu amaçla Abdurrahman Şeref Efendi ile Maliye Nazırı Tevfik ve Evkaf Nazırı Hamdi Efendi'den oluşan bir komisyon teşkil edildi. Komisyon uzmanlara danışarak hal çarelerini arayıp tesbite çalışacaktı[163]. Tevfik Bey Paris'e murahhas olarak gönderilince[164], yerine Nafia Nazırı Ferid ile Maarif Nazırı Sait Beyler atandılar[165]. Komisyon bilahire faaliyetlerine başlamış, fakat sonunu getirememişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası başkanı Sadık Bey gibi, bu sırada Dahiliye Nazırı bulunan Ali Kemal Bey de seçimlere karşı idi. Ali Kemal'e göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti liderleri ülke dışına firar ederken 700.000 liraya yakın bir parayı Anadolu'da bıraktıkları gizli liderlerine vermişlerdi. Eğer seçim söz konusu olursa bulanık suda balık avlamayı seven ittihatçılar, istedikleri ortamı bularak hükûmete rakip olabilirlerdi. Ali Kemal ülkenin bir bölümünün işgal altında olmasından, hristiyanların seçimlere katılmayacaklarından, seçimlere İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının da katılacağından dolayı seçimlere karşı çıkıyordu. Ona göre ülkede şiddetle şiddetle ihtiyaç duyulan şey sükûn ve asayişi sağlamaktı[166]. Öte yandan kuva-yı milliyeye ve M.Kemal Paşa'nın hareketine Osmanlı ordusunun arka çıkması Dahiliye Nazırının endişesini bir kat daha arttırıyordu.

Bu gelişmeler olurken Hariciye Nazırı vekili Ahmet Reşid Bey, İngiliz Yüksek Komiseri Galthorpe'a gönderdiği 8 Haziran 1335 tarihli yazısında Anadolu'da asayişin temini ve vilayetlerde sükûnetin sağlanması amacıyla memleketin on askerî bölgeye ayrıldığını ve her birinin başına bir askerî yetkil görevlendirildiğini açıklaması[167], Galthorpe'u epeyce endişelendirmişti. İngiliz Yüksek Komiseri cevabî notasında zaten ordu müfettişlikleri olayının üzücü sonuçlar vermiş olduğunu hatırlatarak bu tür faaliyetlerden vaz geçilmesini istemişti[168]. Galthorpe'un bağlı bulunduğu İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Türklerin direniş hazırlığı içinde bulundukları yolunda istihbarat alındığını belirtir bir telgrafla kendisini uyarmıştı[169]. Ayrıca hükûmetin, Batı Anadolu'daki gelişmeleri izlemek üzere Bandırma'ya Fevzi Paşa (Çakmak) hey'etini göndermek istemesi İngilizlerin endişelenmesinden dolayı - Fevzi Paşa hareketinin de M.Kemal Paşa hareketine benzemesinden korktuklarından- uygulamaya konulamadı[170]. Velhasıl işgal sonrası gelişmelere bakılırsa, Damat Ferid Paşa hükûmeti enine boyuna olayları değerlendirmek mecburiyetinde kalmıştı. Paşa'ya göre, ittihatçılardan devralınan pek çok aksaklıklar mevcuttu. Bunun

[163] *BOA.MVM.*, nr: 215, 1 Haziran 1335, nr: 264.
[164] Hükûmet tarafından Paris Sulh Konferansında Osmanlı Devletini temsilen gönderilmişti.
[165] *BOA.MVM.*, nr: 216, 9 Haziran 1335, nr: 291.
[166] *Alemdar* nr: 185-1495, 26 Haziran 1335.
[167] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s. 27-28, Belge nr: EK-9/1.
[168] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 28-29, belge nr: EK-9/2.
[169] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 29, belge nr: 10.
[170] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 29-31, belge nr: EK-10.

yanında işgale dur demek için, büyük devletler nazarında hoş görünerek sulh konferanslarında kalıcı bir barışı sağlamak gerekiyordu. Bazen hükûmetin İtilaf Devletlerine karşı aşırı iyimserliği ülke menfaatlerine ters düşmüşse de Paşa'ya göre mevcut durumu korumak bir başarı sayılmakta idi. Bu haliyle Ferid Paşa'nın statükocu olduğunu söylemek mümkündür. Damat Ferid Paşa bir yerde tanzimatçı-meşrutiyetçi dış politika mirası devr almış bir idareci olarak mevcudiyetin muhafazası uğrunda bir gayret sarfetmeye, azınlıklarla ilgili bir problem çıkartmamaya, özellikle İngiliz Komiserliğinin telkinleri doğrultusunda hareket etmeye dikkat ediyordu. Mütareke döneminde beş defa sadarete getirilen Paşa, zaman zaman Fransızlar'a meyletmişse de, genelde İngiliz yanlısı bir politika takip ediyordu[171].

III. OSMANLI ORDUSUNDA MÜFETTİŞLİK TEŞKİLÂTINA GEÇİLMESİ

a. Mütareke Döneminden Önce Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Uygulaması

Osmanlı Devletinde çeşitli idarî ve askerî birimlerde müfettişlik teşkilâtına geçiş, bir ihtiyacın sonunda ortaya çıktı[172]. Osmanlı Ordusunda müfettişlik uygulamasına, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İstanbul'a hakim olmasından sonra geçildi[173]. Ordu müfettişliği uygulaması, bundan böyle Osmanlı Harbiye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetlerinin benimsediği ve olağanüstü durumlarda uygulamaya koyduğu bir yöntem oldu. Nitekim, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 9 Temmuz 1910 tarihinde kabul ettiği *"Teşkilât-ı Askeriyye Nizamnâmesi"* ile ordu komutanlıkları kaldırılıp, yerlerine ordu müfettişlikleri teşkil edildi. Ordu müfettişliklerinin, personel vs. muamelât işlerinden muaf tutulmaları,

[171] Damat Ferid Paşa'nın biyografisi ve kişiliği hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet Küçük, "Damat Ferid Paşa", *DİA*, c.VIII, (1993), s. 436-439.

[172] Devletin siyasî, adlî, malî, iktisadî ve sosyal problemlerle karşılaşması durumunda müfettişlik uygulamasına gündeme getirilmişti. Nitekim, Balkanlar'da etnik unsurların çıkardığı isyan ve ihtilaller sonunda Osmanlı Devletinin bu bölgede Doğu Rumeli vilayetini kurduğu bilinmektedir. Bilahere bu idarî teşekkülün ardından Rumeli Umum Müfettişliği teşkil edilecekti. Rumeli'de müfettişlik teşkilatına geçişi zaruri kılan gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992. Öte yandan Doğu Anadolu'daki Ermeni Mes'elesinden dolayı da II. Abdülhamid döneminde müfettişlik uygulaması gündeme getirilmişti. Bilindiği gibi, Ermeni Meselesi bu dönemden itibaren müzmin bir hal almış ve uzun yıllar devleti uğraştırmıştı. Geniş bilgi için bk. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984. Öte yandan Doğu Anadolu Meselesini de incelemek üzere Müşir Şakir Paşa'nın fevkalâde yetkilerle müfettiş olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Şakir Paşa'nın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

[173] Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu ile İstanbul'a girip, gerçekleştirdiği darbeden sonra zapt edilemeyen bir güç haline gelince, bütün idarî, mülkî ve askerî otoriteyi eline almıştı. O zamana kadar ordu kademesinde mevcut olmayan müfettişlik uygulamasını ilk defa Mahmut Şevket Paşa gündeme getirdi. Paşa kendisini 30 Mayıs 1909 tarihinde I.II.ve III.Ordular müfettişliğine tayin ettirdi. Ordu müfettişliği makamı olağanüstü bir devrin icabı idi. Bu makam ordu komutanlıklarının üstünde bir mevkide bulunuyordu. O günlerin siyasî ve askerî ortamı dikkate alınarak teşkil edilmiş gibi görünen bu uygulama, Mahmut Şevket Paşa'ya göre tamamen bir askerî görev idi; diğer taraftan ordunun kalkınma ve modernleşmesine yönelik bir adımdı. Mahmut Şevket Paşa bununla da kalmamış ordunun terakki ve tealisi için her ordu kademesinde bu müfettişlik uygulamasını gündeme getirmiştir. Geniş bilgi için bk. Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s. 107-109.

yalnızca eğitim ve seferberlik işleri ve hazırlıkları ile uğraşmaları sorumluluğu verildi. Öte yandan, sefer ordusunda eski teşkilat yürürlükte bırakıldı[174]. Kara ordusunun yanında, iç güvenliği sağlamakla görevli bulunan jandarmada da bir müddet sonra müfettişlik teşkilâtına geçildi[175]. Böylece Osmanlı ordusunun nizamiye birlikleri I., II., III., ve IV. ordu müfettişliklerine bağlandı. Ordunun redif birlikleri ise, 57 redif tümenini de içine alacak şekilde 6 redif müfettişliği halinde yeniden teşkilatlandı[176]. Böylece 1910 yılında hazırlanıp 1911'de uygulamaya konulan ve müfettişlik teşkilatına dayalı ordu düzeni, 14 Şubat 1913'te kabul edilen nizanname ile dört ordu müfettişliği ve bağımsız tümen teşkilatı şeklinde yeniden tanzim edildi[177]. Bu düzenleme daha ziyade barış dönemi düzenlemesi şeklinde idi.

I.Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine, seferber duruma geçen Osmanlı ordusunun müfettişlik teşkilâtına son verildi. Ordu komutanlıkları yeniden teşekkül etti. Bu yeni ordu kuruluşu, savaşın sonuna kadar devam etti. I.Dünya Harbinin sonlarına doğru bir takım düzenlemeler yapılması yolunda çabalar sarfedildi. Bunlardan birisi de Enver Paşa'nın yapmak istediği bir düzenleme idi. I.Dünya Savaşının başından beri, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye reisi bulunan Enver Paşa'nın, 29 Ağustos 1918 tarihli bir teklifi ile Osmanlı ülkesi, askerî ve mülkî olmak üzere üçe taksim edildi. Buna göre; askerî harekât için birinci derece öneme haiz yerler, ordunun muntazam bir şekilde sevk ve idaresi için Adalar Denizi ve Akdeniz sahil kesimi ile düşmanın her an tehdidine maruz kalan, düşmanın casusluk faaliyetlerine elverişli bulunan Batum, Kars, Ardahan ve Şarkî Anadolu askerî idarede bırakılacaktı. Gürcü ve Ermenilerle, İngilizlerin topraklarını genişletmek istemelerine karşı, burada bulunan kıt'alar sevk olunacaktı. Yine bu plana göre, bütün cephelere her türlü sevkiyatın yapıldığı İstanbul şehri -aynı zamanda önemli bir askerî merkez olduğundan- askerî mıntıka dahilinde yer alacaktı. Öte yandan düşmanın başkent ve çevresinde casusluk faaliyetleri daha fazla olduğundan , bir yerde askerî zaruretlerin de etkisi ile İstanbul askerî mıntıkada yer almıştı. Orta Anadolu, İçbatı Anadolu ve Batı Karadeniz ile Güneydoğu Marmara bölgesi mülkî taksimat içerisinde yer almakta idi[178]. Nitekim, dış tehditlerin etkisini azaltmak, ülke bütünlüğünü korumak amacına yönelik olan bu mülkî taksimat, geçici bir çare olarak düşünülmüş, fakat hedefine ulaşamamıştı[179]. Enver Paşa'nın teklifi ile kabul edilen mülkî ve askerî olarak ülkenin taksimi mes'elesi[180] İttihad ve Terakki Cemiyeti hükûmetlerinin tasfiyesinden sonra, bunu takip eden kabinelerin de ele aldığı bir konu olmuştur.

[174] *Düstûr*, II.Tertip, c.III, Dersaadet 1330, s. 30, nr: 26.

[175] *Düstûr*, II.Tertip, c.V, Dersaadet 1332, s. 174, nr: 114.

[176] Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilâtına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askerî Tarih Semineri (23-25 Ekim 1995) Bildiriler*, c. I., Ankara 1996, s. 21-46; ayrıca bk., *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 147-181.

[177] 1 Şubat 1329/14 Şubat 1913 tarihli ve gizli kayıtlı ordu kuruluş kablosu için bk. Askerî Müze Kütüphanesi nr: 5612; ayrıca bk. *BOA.,İrade Harbiye* nr: 122, 10 Muharrem 1332/9Aralık 1913.

[178] *BOA.DUİT.*, Ds: 54-1 (1-10), F: 7-8.

[179] *BOA.MVM.*, nr: 213, s. 60.

[180] Ülkenin mülkî ve askerî taksimata göre bölünerek yeniden düzenlenmesi hakkında gelişmeler için bk. *BOA.DUİT.*, Ds: 54-1 (1-10), F: 7-8.

b. Mütarekeden Sonra Orduda Müfettişlik Teşkilâtına Geçiş ve Uygulamalar

Nasihat Hey'etleri, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerini dolaşmış olmalarına rağmen, bu seyahatler beklenen sonucu vermedi[181]. Nasihat Hey'etlerinin seyahatleri esnasında halkın saltanata bağlılığı yapılan gösterişli tören alayları ile gezilen yerlerde tekrarlandı. Öte yandan, Mütareke hükümleri gereği ordunun lağvedilmesi, kuruluş ve kadrolarının yeniden düzenlenmesi zaruretini ortaya çıkardı. Anadolu'da ve Trakya'da toplanan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümenden ibaret olan ordu, yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. Hükûmet bu sırada İstanbul'da toplanmış bulunan genç ve muktedir komutanların Anadolu'da etkin görevlere atanarak buralarda asayişin iadesini düşündü. Anadolu ve Trakya'da bulunan kolordunun başına Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Nurettin Paşa, Yusuf İzzet Paşa, Refet Bey, Selahattin Adil Bey, Kâzım (Özalp) Bey, Şefik (Aker) Bey, Cafer Tayyar Paşa vb. gibi önde gelen komutanlar atandı. Ancak divan-ı harp üyelikleri ve başkanlıklarına İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhtarı olanların getirilmesine dikkat edildi[182]. Ordu müfettişliklerinin kurulması ise, orduların lağvedilmesi ile görevlerinden alınarak İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli komutanların yeniden aktif vazifeye atılmaları için hazırlanmış büyük bir fırsat olarak telakki edilebilir. Şakir Paşa'dan sonra Harbiye Nezaretine getirilen Hafız Şevket Turgut Paşa, Cevat Paşa ve Fevzi Paşa -Anadolu'nun mütarekeden sonra mutlaka düşmanlar tarafından işgal edileceği görüşünden hareketle- vatanın kurtarılmasına yönelik olarak 1919 yılı Nisan ayı içerisinde İstanbul'da yaptıkları gizli toplantılarda, hal çareleri aramaya koyulmuşlardı[183]. Bunların yaptıkları müzakerelerde geçen konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

[181] Geniş bilgi için bk. Mevlüt Bozdemir, *Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri*, İzmir 1992.

[182] Damat Ferid Paşa kabinesi işbaşına gelir gelmez ilk iş olarak 8 Mart 1335 (1919) tarihli bir kararname ile Divan-ı Harb-i Örfî kurulmasına karar verdi. Bk. *TV.*, nr: 3493, 11 Mart 1335 ; *Düstûr*, II. Tertip, c.XI, Dersaadet 1332, s. 135 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 198 ; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 177. Bu divan-ı harplerde ele alınan en önemli konu ise Ermeni ve Rum tehciri idi. Bk. *BOA.MVM.*, nr: 214, s. 120 ; Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 198-199. Nitekim divan-ı harplerde İTC. mensuplarının çoğunluğu suçlu bulundu ve Bekirağa bölüğüne hapsedildiler. Bk. Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 199; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yay.Hz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964, s. 202-203 ; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay.Hz.Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 278; *Sebilürreşad*, c.XVI, Sy: 396-397, s . 80 ; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s. 126 . Divan-ı harplerin üyelerinin tamamına yakını İTC düşman olan veya sempati duymayan eski paşalardı. Bir kısmı da ittihatçılar tarafından ordudan tasfiye edilmişlerdi. Divan-ı harplerin üyelerinin listesi için bk. *TV.*, nr: 3503, 23 Mart 1335 , nr: 3519, 29 Nisan 1335 ; İTC üyelerinin yargılanmaları konusunda basında çıkan haberler için bk. *İkdam* , nr: 7995, 13 Mayıs 1335 ; Fahrettin Kırzıoğlu, *Ziya Gökalp, Malta Konferansları*, Ankara 1985, s. 15-18. Öte yandan, mülki makamlara yapılan atamalarda ise, sahasında yeterli devlet adamı kıtlığından dolayı -particilik yapmamış, tehcir olayına karışmamış olan- İTC. hükümetleri döneminde hizmette bulunmuş olan bir çok yöneticilere de vazife verilmiştir. Bununla beraber görev verilirken şahsın kuva-yı milliye ile ilgisinin olmaması, ya da ona karşı olması tercih ediliyordu. Nitekim, Yunan işgal olaylarından sonraki dönemde kuva-yı milliyeci sayılanların görevden alınmaları olayları ile sık sık karşılaşmak mümkündür. Mesela Nurettin Paşa, bu sırada 17. Kolordu Komutanlığına getirilmişti. Bk. *TV.*, nr: 3452, 23 Ocak 1335; nr: 3470, 12 Şubat 1335.

[183] Bu görüşmelerin 1919 yılı Nisan ayında sık sık tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu ayda ordu müfettişliklerinin kurulduğu da anlaşılmaktadır. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83 ; Öte yandan Süleyman Külçe ise bu misakın 15 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., *Aynı*

1)Yapılan çalışmaların sonunda kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin bir an evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının tanzimi lâzımdır.

2) Mümkün olduğu kadar çok miktarda silah, cephane , mühimmât ve sairenin Anadoludaki muhtelif depolarda toplatılarak İtilaf devletlerine teslim edilmemesi vatanî bir vazifedir.

3) İstanbul'daki hükûmet, İngiliz İşgal kuvvetlerinin elinde esir olduğundan buradan (İstanbul) verilen/verilecek emirlerin -icra ediliyormuş gibi gösterilerek- icra edilmemesi, Anadoluda *"millî bir idare vücuda getirilmesi"* elzem görülmektedir.

4) Millî galeyandan istifade edilerek, kuva-yı milliye teşkili ve millî iradenin buna istinat ettirilmesi gerekmektedir.

5) Bundan böyle mutlak müdafaada kalınmayarak, tecavüzkâr düşmanlarımız üzerine mukabil taarruzlara geçilmesi lâzımdır[184].

Tarihe *"Üçler Misâkı"* adıyla geçen ve Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Harbiye Nezaretine sunulan gerekçeli rapor, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde uzun münakaşalara sebep olduktan sonra, nihayet böyle bir teşkilatın yapılmasının lüzumu üzerinde durulduktan sonra tasdik edildi[185]. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, işgal orduları komutanlığının fazla dikkatlerini çekmeden bu teşkilatın yapılması yolunda emirler verdi[186]. 1919 yılı Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen bu teşkilatlanma Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kabul edildi. 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezaretinin tasdikinden geçti. Aynı tarihte Padişah'ın da, müfettişlik teşkilatına geçilmesi hakkında iradesi çıktı[187]. Buna göre irade hükümlerinin yürütülmesi Harbiye Nezaretine verilmişti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, hazırladığı talimatnameleri 6-7 Mayıs 1919'da ordu müfettişlerine tebliğ etti[188]. Ayrıca sadarete de bilgi vererek gerekli yerlere durumu bildirmesini istedi[189]. Konu, hükûmetin 17 Mayıs 1919 tarihli toplantısında yeniden müzareke edildi ve gereken yerlere talimat yazılması kararlaştırıldı[190]. Ertesi günü de Dahiliye Nezareti ile Harbiye Nezaretine bilgi verildi[191]. Böylece müfettişlik teşkilatı resmen kurulmuş oldu. Buna göre, I.Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul olup başına Kavaklı Mus-

---

eser, s. 108 ; halbuki Külçe'nin verdiği tarih oldukça geçtir. Bu tarihte her şey bitmiş olup ordu müfettişleri bilfiil vazifeye başlamışlardı.

[184] Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 108.

[185] Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Daktilo metin, ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, s. 89 vd.

[186] Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1958, (ikinci baskı), s. 106.

[187] *BOA. DUİT*, nr: 68/11, 30 Nisan 1335.

[188] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi nr:1-1, Kls:11, Ds:164, F:83; *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; 343173; ayrıca bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, (Yay. Hz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982, s.22-24, belge nr: 20-21.

[189] *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 24, belge nr: 22.

[190] *BOA. MVM.*, nr: 215, 17 Mayıs 1335, s. 115. Bu konu bir müddet sonra yeniden hükûmet tarafından görüşüldü. Bk. *BOA. MVM.*, nr: 215, 28 Mayıs 1335, s. 133.

[191] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 25, belge nr: 23-24.

tafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Yıldırım Kıt'aatı (daha sonra II.Ordu) Müfettişliğinin merkezi Konya şehri olup başına Mersinli Cemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı (daha sonra III.Ordu) Müfettişliğinin merkezinin Erzurum şehri olup başına da Mustafa Kemal Paşa'nın atanması kararlaştırıldı[192]. Ayrıca, Rumeli Kıt'aatı Askeriyesi Müfettişliği'nin teşkili ve başına (Sakallı) Nurettin Paşa'nın tayin edilmesi karara bağlandı[193]. Yapılan bu son düzenleme ile Diyarbakır, Urfa ve Mardin taraflarında konuşlandırılmış bulunan 13. Kolordu, müstakilen Harbiye Nezaretine bağlı olmak üzere teşkilatlandırılıp, geri kalan sekiz kolordu ise I., Yıldırım (II.Ordu) ve Dokuzuncu Ordu (III. Ordu) müfettişliği namı ile üç müfettişliğine taksim edilmiş oldu[194](EK-7).

IV. ASKERÎ MÜFETTİŞLİKLERİN GÖREV VE YETKİLERİ

Mondros mütarekesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra, ülke içinde huzur ve asayişin sağlanması amacıyla, 11 Aralık 1918 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararıyla, Osmanlı ülkesi mülkî açıdan -numaralandırma usûlüne göre- 10 bölüme taksim edilerek, bunların başlarına da birer mülkiye müfettişi tayin edilmesi kararlaştırılmış[195] ve Dahiliye Nezareti tarafından mülkiye müfettişlerine bazı yetkiler verilmişti[196].

[192] *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 343173 ; ayrıca bk.*T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 233.

[193] *Yeni Gazete* nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

[194] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

[195] *BOA.MVM.*, nr: 213, s.60, 11 K.evvel 1334 (1918) tarihli meclis oturumunda mülkiye müfettişlik teşkilatına geçilmesi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu usûle göre Osmanlı ülkesi şu şekilde müfettişliklere bölünmüştür: *1.Mülkiye Müfettişliği* ; Ankara, Kastamon, Bolu: *2.Mülkiye Müfettişliği* ; Trabzon, Samsun; *3.Mülkiye Müfettişliği* ; Bursa , İzmit, Edirne , Çatalca; *4.Mülkiye Müfettişliği* ; Karesi, Çanakkale , İzmir; *5.Mülkiye Müfettişliği* ; Konya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Antalya; *6.Mülkiye Müfettişliği ;* Sivas, Kayseri, Yozgat; *7.Mülkiye Müfettişliği* : Erzurum, Van, Bitlis; *8.Mülkiye Müfettişliği* ; Diyarbakır, Mamüretilaziz; *9.Mülkiye Müfettişliği* ; Adana, Zor, Ayıntap; *10.Mülkiye Müfettişliği;* mıntıkası belirlenmemiştir. Mütareke döneminin şartları içinde düşünülmüş ve bilahire kabul edilmiş bulunan mülkiye müfettişlik teşkilatı, ancak 1919 yılında tatbike konuldu. Yukarıda belirtilen müfettişlikler bünyesinde 15 vilayet ve 15 bağımsız mutasarrıflık yer almakta idi. Bu mülkî teşkilat, İstiklal Harbi boyunca devam etmiş, teşkilatın değiştirilip daha uygun hale getirilmesine savaşın olağanüstü durumu ve şartları müsaade etmemişti. İdarî açıdan bir takım güçlüklere sebep olan bu durumun düzeltilmesi harbin sonuna bırakılmıştı. Öte yandan, millî mücadele döneminden sonra da, mülkiye müfettişliği uygulamasına devam edildiği görülmektedir. Nitekim, bu uygulamalar, bilahare yeni Türk devletine de model teşkil edecekti. Bk. *T.S.K. Tar.*, c.III/6-1, s. 111.

[196] Mülkiye Müfettişleri için hazırlanan talimatnamede şu maddeler yer almakta idi: 1-) Mülkiye genel müfettişleri memur oldukları daire içerisinde istedikleri şehri ve yeri kendilerine merkez seçebilir; 2-) Daireler içinde kendilerinin veya görevlendirdikleri kişilerin teftiş ve sairesini de kendileri tayin ederler; 3-) Gerek görürlerse, ikametgâhlarında muhabereyi temin için telgraf memuru, jandarma veya asker bulundurabilir. 4-) Görevli oldukları mıntıkanın kanunlarının teftişini yapar. 5-) Yaptıkları teftiş sonucunda kanunların uygun olmayanlarını değiştirebilirler bu amaçla Bâbıâlî ile irtibat kurabilirlerdi. 6-) Bulundukları bölgenin liva hudutlarını kolordu komutanlıkları ve mülkî amirlerle beraber çalışarak çıkan aksaklıkları çözüme kavuştururlar. 7-) Teftiş bölgelerinde bulunan etnik unsurların huzurunu temin eder. 8-) Müfettişlik mıntıkasındaki memurların her türlü problemleri ile ilgilenirler, görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını kontrol ederler. 9-) Görevlerini kötüye kullanan memurları icabında azl eder veya başka yerlere tayin edebilirlerdi. 10-) Azl edilen memur vs.'nin durumu kanun ve kararnameye göre tesbit edilir ve olay belgelenir. 11-) Mülkiye, adliye, nafi'a vesair müfettişler genel müfettişe tabidir. Bk. *BOA. DH. HMŞ.*, Ds: 27/83 tarihsiz. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 31-33.

Mülkiye Müfettişleri, idarî açıdan her türlü problemle uğraşacaklardı. Mülkiye Müfettişlerinin bundan başka, bulundukları bölgenin askerî üst düzey yetkilileri ile de ortaklaşa çalışmaları gerekiyordu. Ülkenin en kritik bir döneminde yapılan bu teşkilatlanma ile siyasî açıdan dağılan devlet otoritesinin düzene konulması amaçlanmıştı. Fakat, Mülkiye müfettişlikleri ile ülkenin siyasî açıdan dağılan otoritesinin düzene konulmasının mümkün olmadığını anlayan Osmanlı hükûmeti, ordu müfettişliklerini bir mecburiyet karşısında teşkil ederek, mülkiye müfettişlerinin görev ve yetkilerin de ordu müfettişlerine verdi. Yeni kurulan üç ordu müfettişliğine bilahere Rumeli Müfettişliği de ilave edildi; fakat Rumeli müfettişliği sadece kâğıt üzerinde kaldı, uygulamaya geçilemedi. Yeni teşkil edilen müfettişliklerin görev ve yetkileri de arttırıldı[197](EK-8). 30 Nisan 1919 tarihinde teşkilatı onaylanan üç ordu müfettişliği ile müstakil 13.kolordu için hazırlanan talimata göre, müfettişlikler hem askerî, hem de mülkî yetkilerle donatıldı. Buna göre, müfettişliklerle 13.kolordunun görev ve yetkileri şunlardı:

1) Müşterek Vazifeler ;

a) Mıntıkalarda dahilî güvenliğin iade ve istikrarı, asayişsizlik sebeplerinin araştırılarak tesbit edilmesi,

b) Mıntıkalarda ötede beride bulunan silah, cephane vesairenin bir an evvel toplatılarak münasip depolarda muhafaza altına alınması,

2) Müfettişlik ve kolorduların, yukarıda sıralanan vazifeleri gerçekleştirmek, uygulamak için verecekleri her türlü talimatı, mıntıkalarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3) Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkaları civarındaki asayişin sağlanması vesair işler için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle koordineli olarak vazife icrası için muhabere edeceklerdir.

4) Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişlikle irtibat halinde bulunurken, yazışma ve personel işleri ile olsun, silah ve techizat ikmali konularında olsun eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere etmek mecburiyetinde idi. Fırka veya mıntıka komutanlığı veya özel bir göreve tayin edilecek subayların tayin veya tebdilleri müfettişliğin muvafakat ve talebiyle gerçekleştirilecekti. Bununla beraber, diğer hususlarda lüzum menfaate göre müfettişliklerin verdikleri talimatı kolordu komutanları aynen uygulamaya koyacaklardı. Öte yandan mıntıka komutanları, subayların tayin ve tebdillerinden de yetkili kılınmışlardı[198].

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, yukarıda görev ve yetkileri izah edilmeye çalışılan müfettişlik teşkilâtının kurulmasıyla, Osmanlı or-

[197] *BOA.DH.HMŞ.*, Ds: 27/83, tarihsiz.
[198] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44-2.

dusu, görünüşte seferî kadro düzeninden hazerî kadro teşkilâtına geri dönmüş oluyordu. Mütareke hükümleri gereği lağvedilen ordu komutanlıklarının yerini alan ordu müfettişlikleri, normal olarak talim ve terbiye vb. gibi hususlarla uğraşacağı gibi, ötede beride dağınık bir halde bulunan silah, cephane ve techizatı depolarda toplatarak koruma altına aldı. Bu arada bölgelerinde huzuru bozacak her türlü harekete mani olduktan başka güven ortamını tesis etti. Nitekim, ilk bakışta sanki mütareke hükümlerini tatbik mevkiine koymak için kurulmuş teşekküller olarak göze çarpan ordu müfettişlikleri, icraatlarına ve başlarındaki görevli kişilerin tavır ve hareketlerine bakılırsa memleket menfaatine kurulmuş bulunan olağanüstü devrin en önemli teşekkülleri olduğu göze çarpar. Öte yandan, müfettişliklerin başına âmir olarak atanan kişiler son derece vatanperver, ülkenin içerisinde bulunduğu zor şartları hakkıyla idrak etmiş kimselerdi. Zira, ordu müfettişliklerine Padişah'ın en fazla itimadını kazanmış kişiler tayin olundu[199]. Bu kişiler, hükûmet nazarında da en seçkin ve güvenilir komutanlar arasında yer alıyordu. Kuruluş amacı yukarıda izah edilen maddelerdeki gibi olmuş olsa bile, başlarındaki kumandanlar tarafından İtilaf Devletleri lehine bir tavır sergilenmesi mümkün değildi. Diğer taraftan, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin hazerî kadro esasına dayanarak teşkil ettiği bu yeni düzenlemeler, İtilaf Devletleri temsilcilikleri tarafından da sakıncalı bulunmamıştı[200].

Aslında ordu müfettişlikleri, hazerî kadrodan ziyade bir nevi seferî ordu kadrosu hüviyetinde idi(EK-9). Bu durumu, müfettişliklerin kuruluş günlerinde verilen emir ve talimatnameler de doğrulamaktadır. Nitekim, Harbiye Nezareti, 30 Nisan 1919 tarihinde Şakir Paşa'nın imzası ve *"gizli"* kaydıyla ordu müfettişlikleri ve kolordulara gönderdiği emirde, ordunun seferber durumda olduğunu açıklamıştı. Bu arada seferberlik zamanında olduğu gibi, askerî faaliyetlerin aksatılmadan icrası istenmişti. Buna göre, her ne kadar mütareke imzalanmış olsa da, *"harp hali"* hâlâ devam ettiğinden, istihbarat konusunda aksamalara meydan bırakılmaması isteniyordu. Bunun için gerek hudutlarda, gerekse memleket içerisinde bulunan ecnebi hükûmet ve orduları hakkında elde edilecek olan her türlü bilgi ve belgeler muntazam bir şekilde ve *"gayet gizli"* kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay) İstihbarat Kısmına gönderilecekti. Harbiye Nezareti, istihbarat konusunda çalışmalar yapılırken, nelere dikkat edilmesi gerektiğini de izah etmekte idi: Bu açıklamaya göre, genel olarak Türklüğün leh ve aleyhindeki siyasî fikir ve cereyanlar, komşu ülkelerdeki siyasî değişiklikler, askerî birliklerin durumları ve miktarları, hudut komşularımızın silahlı kuvvetlerinin genel durumu, memleket dahilinde bulunan işgalci düşman birliklerinin tavır ve hareketleri yalnızca ordu

[199] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8'de Padişah Vahdettin'in komutanlara hitabeı; *"...Sizin gibi mert ve cesur, güvenilir komutanlara malik bir millet elbet yok olmaz!"* dediğini belirtir.

[200] Bilahere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, ordu aslında seferi kadro esasına dayandırılmak isteniyordu. Fakat bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İtilaf Devletlerini ürkütmemek için hazerî kadro esasını gündemde canlı tutuyordu. Bk. Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

müfettişlikleri ve müstakil 13.Kolordu Komutanlığı aracılığı ile üst makamlara bilgi verilecekti[201]. Böylece ordu müfettişlerinin en önemli vazifelerinden birisi, istihbarat faaliyetlerini aksatmadan yürütmekti. Bu konuda Harbiye Nezareti, çok hassas davranarak titiz bir çalışma sergilenmesini istiyor; ülkenin bu kritik devrede en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğunu izah ediyordu. Müfettişlerin, bu bilgi toplama işleminde en büyük yardımcılarının vali, mutasarrıf ve kolordu komutanları olduğu anlaşılmaktadır[202]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bulunan Cevat Paşa ise, İzmir'i işgalini takip eden günlerde ordu müfettişliklerine gönderdiği emirde, çok nazik bir dönemde bulunulduğunu ifade ederek ordu müfettişlerinin görevlerine daha sıkı bir şekilde sarılmalarını öğütlemekte idi[203]. Görevlerinin bilincinde olan müfettişler de, mıntıkalarındaki askerî birlik ve kıt'aların genel durumlarını inceden inceye denetleyerek, aksaklıkların mümkün olduğunca giderilmesine çalışmakta idiler[204]. Bunun yanında, Ordu müfettişlikleri görev bölgelerindeki siyasî ve askerî gelişmeleri telgraflarla birbirlerine aktararak, koordineli bir şekilde hareket etmeğe gayret sarfettiler[205].

Bu arada, ordu müfettişlerinin zaman zaman kendilerine verilen talimatın dışına çıktıkları da oluyordu[206]. Bilhassa Yunan işgal olaylarının başlamasını takip eden dönemde, millî heyecanın canlı tutulması ve heyecanlı tezahüratlarla milletin sesinin duyurulması yolunda büyük gayret sarfetmekte idiler. Bir yerde sükûneti sağlamakla vazifelendirilmiş olan müfettişlikler, millî heyecanın ağır basması sonucu İtilaf Devletlerine karşı halkı kendi saflarına çekerek önemli bir cephe oluşturmuşlardı[207].

a. I. Ordu Kıt'aâtı Müfettişliği

I.Ordu müfettişliğinin merkezi İstanbul idi. I. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği, 1., 14.ve 25. kolordulardan müteşekkil idi. I.Ordu Müfettişliğine Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa atandı. 1. Kolordu komutanlığının başında Miralay Cafer Tayyar Bey, 14. Kolordu komutanlığının başında da Mirliva Yusuf İzzet Paşa, 25.

[201] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 12.
[202] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1 ; *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 137.
[203] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.
[204] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 55.
[205] Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960, s. 236; Özellikle İzmir'in işgalinden sonra, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasındaki muhaberede büyük ölçüde bir artış oldu. Bu sırada II.Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile devamlı temas halinde bulunan III.Ordu Müfettişi M.Kemal Paşa, memleketin Yunan istilasından nasıl kurtarılacağı yolunda fikir teatisinde bulunduktan sonra, Konya'da bir *"Vatan Ordusu"*'nun teşkiliyle mukavemetin sürdürülmesinden söz ediyordu. Geniş bilgi için bk., Gn.Kur. *ATASE* Arşivi nr: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.
[206] EHUR'un yaptığı açıklamalara göre bu sırada ordu seferî kadro esasına göre düzenlenmek isteniyordu. Bk., Gn.Kur.*ATASE* Arşivi:1-1, Kls: 11, Ds: 164, F:17; öte yandan hükûmetin müfettişlik teşkilâtını bir hazerî kadro olarak göstermesinin amacı belki de İtilaf Devletleri'nin özellikle bu sırada İngiltere'nin dikkatini çekmeme düşüncesinden kaynaklanıyordu.
[207] Gn.Kur..*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 31, 32, 34.

Kolordu komutanlığının başında da Mirliva Sait Paşa bulunuyordu[208]. I.Ordu Müfettişliğinin sorumluluk sahası bütün Rumeli, güney Marmara ile doğu Marmara civarındaki bütün vilayet ve mutasarrıflıklardı. Bu mıntıkaya İzmir ve Afyon hattının kuzeyinde kalan mıntıkalar da dahil edilmekte idi[209]. İzmir'in işgalinden önce bu bölgede bulunan 17. kolordu da I.Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine bağlı bulunuyordu[210]; fakat, kısa bir süre sonra bu kolordu Yıldırım Kıt'aatı (II.Ordu) müfettişliğine bağlandı.

I.Ordu müfettişliğinin bağlı birliklerinin bulundukları yerlere bakılırsa Trakya ve Marmara çevresinde yer aldıkları dikkati çeker. 1.Kolordu Edirne'de, 14. kolordu Tekirdağ'da[211], 25.Kolordu İstanbul ve İzmit civarında konuşlandırılmıştı[212]. Kolorduların mıntıkalarına bakıldığında karşımıza şu manzara çıkıyordu:

1.Kolorduya Kırklareli'nde bulunan 49.tümen ile Keşan-Malkara'da bulunan 60.tümen bağlı idi. Gelibolu, Tekirdağ ve Çatalca dışında kalan tüm Trakya 1.kolordu mıntıkası olarak belirlenmişti.

14.Kolorduya Tekirdağ(o zamanki adı Tekfurdağı)'da bulunan 55. tümen ile, Bandırma'daki 61. tümen bağlı bulunuyordu. Tekirdağ, Keşan, Çanakkale , Balıkesir, Bandırma , Bursa ve Bilecik mutasarrıflık ve vilayetleri 14. kolordu mıntıkası olarak tesbit edilmişti.

25.Kolorduya İzmit'teki 1.tümen ile İstanbul'daki 10.Kafkas tümeni bağlanmıştı. İstanbul, Çatalca, İzmit, Adapazarı, Bolu ve Zonguldak vilayet ve mutasarrıflıkları 25. kolordu mıntıkası sayılmıştı[213].

b. Yıldırım Kıt'aâtı (II. Ordu) Müfettişliği

Önceleri Yıldırım Kıt'aâtı Müfettişliği adı ile anılan bu teşkilat, bilahire II.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği ismi ile anılmaya başlandı ve merkez olarak da Konya şehri kabul seçildi. Bu müfettişliğe 12., 17. ve 20. kolordular bağlı bulunuyordu. II.Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine, mütarekeden önce II. Ordu Komutanlığı görevinde bulunmuş olan Ferik Mersinli Cemal Paşa atandı. Maiyetinde bulunan 12.kolorduya Miralay Selahattin Bey, 20.kolorduya Mirliva Ali Fuat Paşa ve 17.kolordu komutanlığına da ilk önce Mirliva Nurettin Paşa, daha sonra Mirliva Ali Nadir Paşalar tayin edildiler[214].

[208] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.
[209] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.
[210] *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 231, kroki 6.
[211] 14.Kolordu kısa bir süre sonra 1919 yılı Mayıs ayında Bandırma'ya nakl olunacaktı. Bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I, Ankara 1987, s. 197-198.
[212] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.
[213] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44 ; *ATASE* Arşivi: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.
[214] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

12.Kolorduya Niğde'de bulunan 11. tümen ile Karaman'da bulunan 41. tümen bağlanmıştı. Bu kolordunan mıntıkasında Kayseri, Konya, Beyşehri, Aksaray, Niğde, Karaman, Ereğli ve Anamur bulunuyordu.Daha evvel I.Ordu Müfettişliğine bağlı bulunan 17.Kolordu İzmir'in işgalinin ardından II.Ordu Müfettişliğine bağlandı. 17.Kolordunun mıntıkasında Edremit, Denizli, Isparta ve Antalya şehirleri bulunuyordu. Kısaca Batı Anadolu bu kolordunun mıntıkası sayılıyordu.Öte yandan 20.Kolordunun merkezi ise Ankara idi. Afyon'da bulunan 23.tümen ile Ankara'da bulunan 24.tümen buna bağlanmıştı. Afyon, Uşak, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Sinop 20.Kolordu mıntıkasında bulunuyordu[215].

II. Ordu müfettişliğinin sorumluluk alanında İzmir, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya , Eskişehir, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları bulunuyordu[216]. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra bu müfettişlik mıntıkasında bir daralma oldu. Mersinli Cemal Paşa bu mıntıkadaki vazifesini Temmuz (1919) ayına kadar başarı ile yürüttü. II.Ordu Müfettişliği mıntıkasına bakıldığında bu bölgenin Yunan, İtalyan, Fransız ve İngiliz emellerinin çatıştığı bir yer olmasından dolayı kritik bir bölge olduğu dikkati çeker.

c. IX. Ordu Kıt'aâtı (III. Ordu) Müfettişliği

Ordu müfettişliği teşkilâtına geçildiği sırada ilk önceleri IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği adı ile anılan bu teşekkül, bilahare, III. Ordu Müfettişliği olarak numarası değiştirildi. IX. Ordu müfettişliği, diğer ordu müfettişliklerine bakışta biraz farklı bir durumda bulunuyordu. Barıştan ziyade bir harp karargâhı görünümünde ve belirli bir merkezi olmayıp seyyar bir konumda idi[217]. IX.Ordu Müfettişliği teşkilatı 1919 Haziran ayında III.Ordu Müfettişliği olarak sadece numarası değiştirilerek yeniden düzenlendi[218]. Bu arada Erzurum şehri de III.Ordu Müfettişliğinin merkezi kabul edildi. IX.Ordu Kıt'aatı müfettişliğine daha önceki tecrübelerine binaen, Mirliva Mustafa Kemal Paşa tayin olunurken[219], 3.Kolordu Komutanlığına Miralay Refet (Bele Paşa) Bey[220], 15.Kolordu komutanlığına da Mirliva Kâzım Karabekir Paşa atandı[221].

III.Ordu müfettişliğine Sivas'ta bulunan 3.kolordu ile Erzurum'da bulunan 15. kolordu bağlandı. 3.Kolorduya Amasya'daki 5.Kafkas tümeni ile Samsun'da bulunan 15.tümen bağlı idi. Kolordu mıntıkası olarak belirlenen vilayet ve sancaklar ise, Sivas, Amasya, Tokat, Canik ve Samsun idi. Öte yandan 15.kolorduya Tortum'daki

[215] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, aynı belge ; *ATASE* Arşivi: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.

[216] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343173.

[217] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

[218] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342765.

[219] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342765 ; *BOA DUİT.*, nr: 68 / 11.

[220] *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 342981. Refet Bele hakkında geniş bilgi için bk., Mehmet Özdemir, *İstiklâl Harbi Komutanlarından Refet Paşa,* A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi, Ankara 1992.

[221] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls:11, Ds: 164, F: 83 ; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 10 vd.

3. Kafkas tümeni (daha sonra Trabzon'a nakl olundu), Erzurum'daki 12.Kafkas tümeni, Van'da bulunan 11.Kafkas tümeni ile Hasankale'de bulunan 9.Kafkas tümenleri bağlı bulunuyordu[222]. 15.Kolordunun mıntıkasında Doğu Karadenizin tamamı ile Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Hakkari, Elazığ, Bingöl, Bitlis vilayet ve mutasarrıflıkları bulunmakta idi [223].

Ordu müfettişlikleri içerisinde en geniş alana sahip bulunan III.Ordu müfettişliğinin personel açısından bakıldığında diğerlerine göre en kalabalık askere sahip oluduğu anlaşılır. Zaten bu müfettişlik mıntıkasında bulunan 15. kolordu mütareke hükümlerine göre teslim etmek zorunda olduğu silah ve cephanesini teslim etmediği gibi, askeri de terhis edip memleketlerine göndermemişti(EK-10).

d. Müstakil XIII. Kolordu Komutanlığı

Yukarıda izah edilen üç ordu müfettişliğinin haricinde Diyarbakır'da bulunan 13.kolordu doğrudan doğruya İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı idi. 13.Kolordu mıntıkasında Diyarbakır, Bitlis , Mamüretilaziz vilayetleri ile Urfa, Maraş, Ayıntap ve Elbistan müstakil mutasarrıflıkları bulunuyordu[224]. Bilindiği gibi, 13.Kolordu mütareke hükümlerine göre lağvedilen VI.Ordunun geriye kalan bakıyesinden teşkil edildi. Bu kolordunun komutanlığına da vekâleten Miralay Cevdet Bey atandı[225].

e. Rumeli Kıt'aât-ı Askeriyesi Müfettişliği

Yukarıda izah edilen müfettişliklere ilaveten teşkil edilmesi planlanan Rumeli Kıt'aâtı Askeriyesi Müfettiş-i Umumiliğine[226], sabık İzmir vali ve 17.Kolordu komutanı olan Nurettin Paşa'nın atanması gündeme geldi[227]. Bunun mıntıkasında da Rumeli yani Osmanlı Trakya'sı bulunacak, daha ziyade Yunan hududuna yakın bölgeler yer alacaktı. Lakin, bu müfettişlik sadece kağıt üzerinde kaldı, diğer üç müfettişlik gibi bilfiil hareket edemedi.

V. MÜFETTİŞLERİN DEVLET MERKEZİ İLE MÜNASEBETLERİ

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi Osmanlı hükûmeti, ordusu ve halkı üzerinde büyük bir şok etkisi yarattı. İşgalin oluş şekli ve niteliği, halkın, özellikle hükûmetin uyanmasına ve tehlikenin büyüklüğünü anlamasına sebep oldu. Hü-

[222] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F:1-1.

[223] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

[224] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

[225] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, aynı belge ; Ali İhsan Paşa VI.Ordu komutanlığı sırasında Cevdet Bey'i tanıdığını ifade ederek Arap asıllı bu şahsa pek güvenilmemesi gerektiğini tavsiye etmişti. Fakat kendisi VI.Ordu mıntıkasından ayrılıp İstanbul'a gitmek mecburiyetinde kalınca Miralay Cevdet Bey'i kendine vekil bırakmak durumunda kaldığı da bir gerçektir.Bk. Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıralarım*, c.IV, s. 333-334.

[226] *Zaman* nr: 377, 25 Mayıs 1335.

[227] *Yeni Gazete* nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

kûmetin bunu idrak etmesi kurulan ordu müfettişliklerinin çok geniş yetkilerle donatılmasını gerekli kıldı. Öte yandan, müfettişlik mıntıkalarında olan asayişsizlik faaliyetleri karşısında devamlı merkez ile irtibat halinde bulunan müfettişler, yaptıkları icraatları da hükûmete rapor ederek koordineli olarak faaliyetlerini sürdürüyorlardı[228]. Müfettişliklerin gönderdikleri raporlar, ülkenin asayiş ve güvenlik problemlerinin çözümünde Vekiller Hey'etine (Bakanlar Kurulu) büyük faydalar sağlıyordu[229]. Hükûmet ile müfettişlikler arasındaki muhabereden anlaşıldığı üzere karşılıklı iltifat ve iyi niyetin vatanperverlik hislerinden kaynaklandığı anlaşılmakta idi. Nitekim, ordu müfettişleri tarafından, Sadaret makamının memleketin kurtuluşa, mutlu sona kavuşması için bütün gayretini sarfeden bir kurum olduğu hatırlatılarak Damat Ferid'in şahsında tebrik ediliyordu[230].

Ordu müfettişliklerinin, özellikle bunlar içinde M.Kemal Paşa'nın, mıntıkasına gittikten sonra, mütareke hükümlerinin İngilizler'ce çiğnendiği görüşünden hareketle karşı çıkışlarda bulunması hükûmeti tedirgin etmeğe başladı. Öte yandan, bu sırada İngilizler de, ordu müfettişlerinin gerçek amaçlarının asayişi temin etmek değil, halkı isyana teşvik etmek şeklinde açıklamalarda bulununca[231]; hükûmet bu şüpheden dolayı endişeye kapıldı. Bu endişeyi ortadan kaldırmak için dönemin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 24 Mayıs 1919 günü General Milne'ye gönderdiği telgrafta, müfettişlerin görev ve yetkilerini şu üç madde ile açıklamaya çalıştı:

a) Geniş bir bölgeye dağılmış bulunan birliklerin durumlarını yerinde görüp, verilen emirlerin ne ölçüde uygulandığını tesbit etmek.

b) Bölgedeki tüfek, sürgü kolları ve top kamalarının çabucak toplanıp belirtilen depolara yerleştirilmek.

c) Bölgede her hangi bir asayişsizliğin çıkmamasına çalışmak[232].

Aynı zamanda Hariciye Nazırlığını da uhdesinde bulunduran Sadrazam Damat Ferid Paşa, 25 Mayıs 1919'da General Milne'e verdiği cevapta, M.Kemal Paşa'nın Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk sebebinin Galthorpe'un 21 Nisan tarihli notası olduğunu vurgulandıktan sonra, asayişsizlik söylentilerinin Ermeni propagandasından kaynaklandığı, ancak bu yakınmalar asılsız da olsa, asayişin her hangi bir sebeple bozulmasını önlemek amacıyla ordu müfettişliklerinin görevleri başında olduğunu belirtmişti[233]. Damat Ferid Paşa bu cevapları ile ordu müfettişliklerinin memleketin huzurunu ve asayişini temin amacıyla kurulmuş olduğunu belirtiyordu. Öte yandan, Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subaylarının ordu müfet-

[228] *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay.), Ankara 1982, s.30-32, belge nr: 29.

[229] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343090.

[230] *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri* , s.33, belge nr: 31.

[231] *HTVD.*, Sy:1, Eylül 1952, vesika nr: 15.

[232] *HTVD.*, Sy:1, vesika nr: 16.

[233] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 267-269.

tişlerinin çalışmaları hakkında sürekli raporlar göndermeleri[234], bu sırada M.Kemal Paşa'nın millî bilincin uyanması yolundaki faaliyetleri[235], İngiliz Yüksek Komiserliğinin M.Kemal hakkında Harbiye Nezaretine ve Sadarete şikayette bulunmalarına sebep oldu[236]. Ordu müfettişi hakkındaki bu şüphe ve şikayet M.Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasına sebep olurken[237], General Milne'e yazılan cevapta; M.Kemal Paşa'nın hareketinde uygunsuz bir vaziyetin olmadığı açıklanıyordu[238].

İngiliz baskı ve tazyikinin giderek artması ve şiddetini bütün hükûmet erkânı üzerinde hissettirmesi üzerine çaresiz Osmanlı hükûmeti, bu isteklere boyun eğmek mecburiyetinde kaldı[239]. Nitekim, bu tazyik ve baskılar devam ederken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Cevat Paşa, İngiliz generali Milne'ye; *"M.Kemal Paşa'nın IX.Ordu Kıt'aâtı Müfettişliğine tayininde en tesirli sebeplerden birinin İngiliz mümessilinin hükûmete verdiği nota olmuştur"*[240], tarzında açıklama yapmak gereğini duymuştu. Cevat Paşa bu açıklamaları ile İngilizler'in iki yüzlü hareket ettiklerini adeta yüzlerine vururcasına ifade etmekten geri kalmamıştı[241]. Öte yandan, ordu müfettişliklerinin tayini mes'elesinden dolayı -sanki Anadolu'da millî hareketi yönlendirmeyi planlamış zannı ile- Damat Ferid hükûmeti, İngilizler'in tazyik ve baskılarına maruz kaldı. Bütün bunlar olurken ordu müfettişlerinin asker yetersizliğini ileri sürerek çare olarak jandarmanın arttırılması gerektiği yolundaki teklifleri[242] hükûmet nezdinde olumlu karşılanınca, bu durum İngilizlerin şüphelerini bir kat daha arttırdı. Diğer taraftan, Damat Ferid Paşa, bu konuda M.Kemal Paşa'ya gönderdiği 28 Mayıs 1335 (1919) tarihli bir telgrafında; *"...Vatanımızın muhafazası ve müdafaası için bezl-i cân ve mâl edileceğine dair esasen her taraftan ve her sınıf efrad ve tebe'a-i Osmaniye'den tezahürât-ı mütemadiye ve mütetabi'ada bulunulduğu şu sırada devletin halen muhtaç olduğu jandarmayı kayd keyfiyetinin de bir vezâif-i vataniye ifâsından ibaret olduğunu icab eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifhâmı temin-i maksada hâdim olacağını"*[243] ifade ediyordu. Ferid Paşa, yaptığı açıklamalarına ilave olarak, bu konunun Meclis-i Vükelâ'ca kararlaştırıldığını ve Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına da bilgi verildiğini açıklıyordu[244]. Nitekim, müfettişlerin jandarmayı arttırarak orduyu ayakta tutma girişimlerine hükûmet, maddî destek vermeyi de taahhüt ediyordu. Damat Ferid Paşa, 29 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında bu konuda yapılacak her türlü masrafın mestûreden, yani örtülü ödenek-

[234] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 4.
[235] Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara 1959, s. 141 ; Lord Kinross, *Atatürk*, c.I, s. 266.
[236] Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, s. 269 ; *HTVD*., Sy: 1, vesika nr: 17.
[237] *BOA.DUİT*., nr:68 / 13 ; *HTVD*., Sy: 1, vesika nr: 19.
[238] *HTVD*., Sy: 1, vesika nr: 18-a, b, c.
[239] *BOA.DUİT*., nr: 68 / 13.
[240] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F : 76.
[241] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, aynı dosya, F: 76-1, 76-2.
[242] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi, aynı dosya, F: 48-1 ; *BOA.MVM*., nr: 215, s. 132.
[243] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 99 / 385.
[244] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 99 / 385.

ten karşılanacağını açıkladı[245]. Bunun yanında hükûmet, ordu müfettişliklerinin tahsisatının arttırılması yolunda 1 Haziran 1919'da bir karar alarak uygulamaya koydu[246].

Hükûmet tarafından maddî-manevî her türlü konularda destek gören ordu müfettişlikleri, Haziran ayı sonlarına doğru İngiltere mümessilinin hükûmet üzerinde giderek artan baskıları sonucu bu desteği yitirmeye başladılar[247].Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 23 Haziran 1919'da III.Ordu Müfettişliğine tabi olan Diyarbakır, Ankara, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Kastamonu, Bitlis ve Mamüretilaziz vilayetleri ile Erzincan ve Canik Mutasarrıflıklarına yazdığı telgrafta şu açıklamalarda bulunuyordu: *"M.Kemal Paşa, büyük bir asker olmakla beraber, siyaset-i zamana o derece âgâh olmadığı için fart-ı hamiyyet ve gayretine rağmen memuriyet-i aidesinde asla muvaffak olamadı. İngiltere Mümessil-i Fevkalâdeliğinin talep ve ısrarı ile azl edildi... Müşarünileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emr-i kat'isi, artık o zatın ma'zul olduğunu bilmek, kendisi ile hiç bir muamele-i resmiyeye girişmemek, umûr-ı hükûmete müte-'allık hiç bir matlûbunu is'âf etmemektir..."*[248]. Nitekim, Dahiliye Nazırı Ali Kemal-'in bu açıklamaları yapmasına İngiltere Fevkalâde Komiseri Galthorpe'un 8 Haziran 1919 tarihli ve M.Kemal Paşa'nın görevden alınmasını isteyen telgrafından kaynaklanıyordu[249]. Harbiye Nazırı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi hükûmetin İngilizler'i oyalayıcı tedbirlerle savuşturmasını tavsiye ederlerken, kendilerine kesin bir çıkış yolu bulmaktan âciz kalmışlardı. M.Kemal Paşa ise Harbiye Nezaretine gönderdiği cevabî telgrafta Ali Kemal'in, kendi memuriyeti dışındaki olaylarla ilgilenmesini açık bir dille tenkit etmekte idi[250].

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa, III.Ordu Müfettişi M.Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı 30. 6. 1919 tarihli telgrafında; *"...İddia edebilirim ki, benim kadar sizi, ruhunuzun en amîk köşelerine kadar anlayabilmiş bir fert yoktur."* diyordu. Ali Ferid Paşa, telgrafında daha başka, İngilizler'in bazı komutanlar hakkında sui zanda bulunarak onları görevden almak istediklerini, M.Kemal Paşa'nın da ayni kişiler arasında gösterilmesine razı olmadığını ifade ederek, Paşa'nın böylesine mühim bir göreve getirilmesinin İngilizler tarafından kabul edilemediğini açıklıyordu. Öte yandan Padişah'ın da aşırı derecede teveccühünü kazanmış bulunan M.Kemal Paşa'nın rahatsızlık beyan ederek İstanbul'da veya istedikleri bir mahalde tebdil-i hava almasına müsaade edildiği belirtilerek, böyle hareket edilirse düşmanların isteklerinin de sona erebileceği izah edilmekte idi. Ferid Paşa, telgrafında ayrıca M.Kemal Paşa'nın her türlü isteğinin makbul karşılanaca-

[245] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 387.
[246] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 6.
[247] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343585, lef: 1-2.
[248] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 100 / 174.
[249] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-1, nr: 43, F: 2.
[250] *HTVD.*, Sy: 2, Aralık 1952, vesika nr: 27-a, b, c.

ğını da ifadeden geri kalmamıştı[251]. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın bu telgrafı, Osmanlı hükûmetinin ordu müfettişliklerine bakış açısını ve ordu müfettişliklerine tayin ettiği komutanlara itimadını göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, Osmanlı hükûmetleri fiilî bir işgal içerisinde olmalarına rağmen, hiç bir zaman devleti, ordusundan tecrit etmeyi düşünmemişlerdi. En kötü zamanda dahi Bâbıâli her birinin mevcudu 1500 olan 20 iskelet tümen istediğini işgalci devletlerin komiserlerine bildirmişti[252]. Bu dönemde iskelet halinde de olsa bir teşkilatı ayakta tutmayı başarı olarak telakki etmek gerekir. Askerî açıdan teşkilatçı bir yapıya sahip olan Türk Milleti kısa sürede bu iskelet kadroyu personelle doldurdu. Öte yandan Harbiye Nazırı Şakir Paşa, yabancı bir gazeteciye verdiği demecinde ülke içerisindeki bir takım karışıklıkların jandarma kuvveti ile önlenebileceğini umduğunu açıklıyordu[253]. Bu sırada Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, müfettişlik teşkilatının kuruluşundan kısa bir süre sonra Alemdar Gazetesine verdiği 2 Mayıs 1919 tarihli demecinde 20.000 olan jandarma sayısının 35.000'e çıkarılacağı belirtiliyordu[254]. Mehmet Ali Bey'in bu açıklamaları bir yerde ordu müfettişlerinin de düşüncelerinde yer alıyordu. Mesela III.Ordu Müfettişi iken M.Kemal Paşa da, jandarmayı takviye ederek asayiş ve huzurun sağlanacağından bahs ediyordu.

Ferid Paşa hükûmetinde, ordu müfettişliklerinin icraatına İngilizler'in bu kadar müdahale etmelerinde Paşa'nın aldığı bir takım hatalı kararlar sebep olmakta idi. Bir defasında hükûmetin ülke çapında genel bir silahsızlanmaya gitmek istediği haber verilerek, bunun için Müttefiklerin kendilerine askerî yardımda bulunup bulunamayacakları hususu öğrenilmek istendi. Damat Ferid'in Mayıs ayı ortalarına doğru yaptığı bu müracaatı üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği, mütareke gereğince asayişten, evvela Türk hükûmetinin sorumlu olduğunu, bununla birlikte Selanik'te bulunan İngiliz Başkomutanlığı'na müracaatla askerî denetim subaylarının böyle bir işte yardımcı olup olamayacaklarını sormaya hazır olduğunu belirtti[255]. Meclis-i Vükelâ da, zaten bu yolda bir karar aldı. Bu karara göre; gerektiğinde ülkenin her hangi bir yerine silah toplamak için askerî birlikler gönderildiğinde, şüpheye mahal bırakmamak amacıyla İngilizler'den de bir kaç subayın bu birliklere katılması için gereken işlem ve girişimlerin yapılması kararlaştırıldı[256]. Halbuki Türkler'in silahları toplanırken, İngiliz subaylarının hazır bulunmalarının herhangi bir kolaylık sağlayacağı düşünülemezdi. Hükûmet işte bu sıkıntılı, bunalımlı bir ortamda ordu müfettişliklerini kurmuş; fakat, amacını başlangıçta ifşa etmekten geri durmamıştı.

[251] *HTVD.*, Sy: 2, vesika nr: 28.

[252] Sina Akşin, *Aynı eser*, s.220'den naklen *FO.*, nr: 371 / 4155, 12916.

[253] *Alemdar* nr: 116-1426, 17 Nisan 1335.

[254] *Alemdar* nr: 131-1441, 3 Mayıs 1335.

[255] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 248'den naklen *FO.*, nr:371-4225, 72741 ; Ayrıca bk. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 107'de ise Damat Ferid'in müttefik hükûmetlerin askerî makamları ile işbirliği yaparak halkın silahtan tecridine karar verdiğinden bahs etmektedir.

[256] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 204, 28.4. 1335.

Bundan dolayı İngiltere, ordu müfettişliklerine hep şüphe ile bakmış; bunların başına atanan savaşlarda pişmiş, tecrübeli ve vatanperver duygulara sahip komutanlar ise bu şüpheyi haklı olarak daha da arttırmıştı. Hükûmet bu sırada her ne kadar İngilizler'e yakın bir politika sergiliyorsa bile, ordu müfettişlerinin ise, bunun tam aksine kararlı ve kesin bir şekilde İngilizler'e karşı tavır almaları bu mevki ve makamların kısa bir süre sonra ortadan kaldırılmasına sebep olmuştu.

VI. MÜFETTİŞLİK TEŞKİLÂTINA KARŞI İŞGAL DEVLETLERİNİN TUTUMU

Ordu müfettişliklerinin ilk kuruluş aşamasında hükûmet, icraat ve politikasıyla İtilaf Devletlerini mümkün olduğu kadar ürkütmemeğe özen göstermişti. Nitekim Damat Ferid Paşa, Harbiye Nazırı Ahmet Şakir Paşa'ya danışma gereği dahi duymadan İngiltere'nin *"siyasî memuru"* sıfatıyla her zaman konağına girip çıkan Sir Andrew Ryan'a müfettişlik konusundaki düşüncelerini açıklamıştı[257]. Ryan, bu mes'ele hakkında hatıralarında; Türk hükûmetinin ilkbahar başında asayişin temini maksadıyla muayyen miktar umumî müfettişlikler ihdâs ettiğini ve bunlardan birinin başına müstesna bir asker olan M.Kemal Paşa'nın tayin edildiğini açıklamakta idi[258]. Öte yandan Ryan, hatıralarında M.Kemal'in dikkati çekecek hiç bir siyasî rol oynamadığını ifade ederken, Damat Ferid'le müfettişlik teşkilatı hakkında yaptığı görüşmede M.Kemal isminin kendisi için hiç bir şey ifade etmediğini belirtiyordu[259]. Nitekim İngilizler, Damat Ferid Paşa'ya güvenseler bile müfettişlik örgütlenmesine şüpheli bakıyorlardı. Ryan bu görüşmede, müfettişlerin göreve başlamalarından sonra hareketlerini sınırlamanın mümkün olamayacağını da belirtiyordu. Zira, Türkiye aleyhine faaliyetler yürüten müttefiklerle, halk üzerinde ihmalkâr bir izlenim bırakan hükûmete karşı müfettişlerin tavır ve hareketleri halk tabanında geniş yankı uyandırabilirdi[260]. Bütün bunlardan sonra İngiliz İrtibat Zabitleri, Osmanlı Devleti'nde ileri gelen askerî erkân ile yaptıkları görüşmelerle ordu müfettişlikleri kuruluşunu tasvip etmişlerdi. Nitekim müfettişliklere, Damat Ferid'in güvenini -dolaylı olarak da İngilizlerin sempatisini- kazanmış olanlar tayin edilmişlerdi[261]. Öte yandan işgal kuvvetlerinin irtibat zabitlerinin sık sık kendisi ile görüştüğünü belirten Fevzi (Çakmak) Paşa, onlara, M.Kemal'in Enver Paşa ve Almanya aleyhtarı olduğunu açıklayarak vazifesi başına gittiği zaman asayişsizlik olaylarının biteceğini ifade etmiş; hatta bundan dolayı M.Kemal'in hareketinin acilen sağlanmasının da gerekli olduğunu açıklamıştı[262].

[257] Sir Andrew Ryan, *The Last of Dragomans*, London 1951, s. 131.

[258] Bundan başka Mersinli Cemal Paşa Yıldırım Kıt'aatına; Fevzi Paşa, I.Ordu Müfettişliğine tayin edilmişlerdi. Bk. *TV.*, nr: 3549, 14 Mayıs 1335.

[259] Ryan, *Aynı eser*, s. 131 vd.

[260] Ryan, *Aynı eser*, s. 131.

[261] Fevzi Paşa ile 1948 yılında yapılan bir mülakatta bu fikirler dile getirilmiştir. Bk. "Fevzi Paşa ile Mülakat", *Akın*, 20 Mayıs 1948.

[262] *Akın*, Aynı nüsha.

Bu arada, ordu müfettişliklerine Meclis-i Vükelânın da tasdikinden çıkarak verilen talimatname[263], bilahere Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey tarafından müfettişliklerin bulunduğu mıntıkalardaki vali ve mutasarrıflıklara tebliğ edildi[264]. Ordu müfettişliklerine bu kadar geniş (askerî ve mülkî) yetki veren tarihî talimatın, İtilaf Devletlerinin ordu ve memleket üzerindeki sıkı denetim ve kontrolüne rağmen, nasıl hazırlanıp kabul olduğu, bazılarına göre de bir sır gibidir[265]. Görünüşe bakılırsa talimatname hazırlandığı sırada ne Kars'ta bulunan İngiliz istihbarat subayı Rawlinson[266], ne General Milne, ne de askerî ateşe Deedes bundan haberdar edilmemişlerdi. Şu halde Damat Ferid Paşa müfettişlere güvenebileceğini kefalet ettiğinden, İngilizler herhangi bir şüpheye kapılmamışlardı[267]. Yalnız bu sırada İngiltere Karadeniz Ordusu karargâhında Savaş Bakanlığı İrtibat Subaylığı vazifesindeki Yzb. Bennett, bu görüşün aksini iddia eder: Buna göre, Padişah, müttefik devletlerin yüksek komiserleriyle anlaşmış, Türk ordusunun mücadele edecek kabiliyette olmadığını izah ederek M.Kemal Paşa ve diğer müfettişlik erkânının tayinlerini onaylamış ve gerekli vizeyi almıştı[268]. Nitekim İngilizler, müfettişler seçilirken bunların Almanya ve İttihad ve Terakki Cemiyeti karşıtı olmasına dikkat ediyorlardı[269]. Nitekim, müfettişliklere tayin edilenlerin genel durumları da bu doğrultuda idi. Mesela, Galthorpe 23 Haziran 1919 tarihli telgrafında; M.Kemal'in Samsun'a Sadrazam tarafından genel müfettiş olarak tam bir iyi niyetle tayin edildiğini ifade ediyordu. Ayni şekilde Milne de, Damat Ferid Paşa vasıtasıyla M.Kemal'e güvenebileceklerini açıklamakta idi[270].

M.Kemal Paşa ise, İtilaf Devletleri temsilcileri ile ilişkiyi bu güçlerle yakınlık kurmuş eski Hürriyet ve İtilafçılarla sağlıyordu. O,*"İlişki kurduklarımın arasında eski ittihatçılardan, yahut itilafçılardan, işgal güçleriyle birlikte çalışanlardan bir çok kimseler vardı. Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum."*[271] diyerek konuya açıklık getirir. Demek ki, bu aşamada M.Kemal Paşa yabancı güçlerle ilişkilerini *"diplomatça"* yürütüyordu. İngilizler'e dokunmaktan özenle çekinen

[263] Faik Reşit Unat, " M.Kemal Paşa'ya IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişi Suretiyle Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.II/12, Nisan 1943, s. 406-408 ; *HTVD.*, Sy: 1, 1952, vesika nr: 3 ; Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 80-81.

[264] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 175 ; 99 / 231 ; 99 / 319 ; 99 / 328 ; *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 12-13.

[265] Tevfik Bıyıklıoğlu'na göre bu konu aydınlanması gereken bir muammadır. Bk. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, c.I, Ankara 1959, s. 42-43.

[266] Sir Alfred Rawlinson, *Adventures In The Near East*, London 1923, s. 177.

[267] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 111 ; Müfettişlik talimatını bilmemekle beraber, müfettiş tayinleri önceden İngiliz Yüksek Komiserliğine bildirilmiştir. Bk. *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 18-a.

[268] John Godolphin Bennett, *Witness*, London 1962, s. 23'de yazar 8 Haziranda 35 faal generale ve M.Kemal'e vize verdim" der. Halbuki M.Kemal Paşa'nın hey'eti 18 kişiden ibaretti ve sadece biri generaldi. Bk. Mehmet Arif, Anadolu İnkılâbı, *Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Hz.Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s. 25 ; M.Kemal Paşa hey'etinin tam listesi için bk.*HTVD.*, Sy: 1, s. 9-10.

[269] Sir Horald Nicolson Curzon, *The Last Phase*, London 1934, s. 117.

[270] *Document On British Foreing Policy 1919-1939* (First Series), c.IV, nr: 433, n.5.

[271] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları.*, İstanbul 1955, s. 94.

M.Kemal, özellikle İtalyanlar'la ilişki kurdu. Kont Sforza'nın korumasında olursa, İngilizler'in kendilerini tutuklamaktan çekineceklerini düşünüyordu. M.Kemal Paşa İngiliz gazeteci M.Word Price'den İngiliz yetkililerle ilişkilerini sağlamasını istediği gibi, ünlü casus Rahip Frew'le[272] de dostluk kurdu[273]. Böylece Paşa, tüm imkânları kullandığı gibi, bütün ihtimalleri hesaba katarak ince bir siyaset takip ediyordu.

M.Kemal Paşa'yı Anadolu'ya geçtikten sonra, İstanbul'dan destekleyecek Kuvayı Milliyeci/milliyetçi subaylar, O'nun ancak barış şartlarını hafifletecek kadar Anadolu'da bir mukavemet hareketi gerçekleştireceğine inanıyorlardı. Bununla beraber, Millî hareketin bilhassa, İtilaf Devletleri'ne karşı silahlı bir mukavemet halinde genişlemesinin çıkar bir yol olmadığı kanaati hakimdi[274]. Bu subayların işgal altındaki İstanbul'da görev yaptıkları sürece gerçek inançlarını da gizlemek zaruretinde oldukları düşünülebilir. Bununla beraber, hepsi tecrübeli, yurtsever olan bu zabitlerin, Anadolu'da başlayan mukavemet hareketine karşı kendilerini tecrit etmeleri mümkün değildi.

Bu arada, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığını kendi lehine çeviren M.Kemal Paşa, müfettişlik görevine rahat bir şekilde ulaştı. M.Kemal Paşa'nın müfettişlik bölgesinde asker toplamaya kalkışması, işgal kuvvetlerine karşı sert tavır alması İngiliz politikasının hükûmet üzerinde balyoz gibi bir baskı yapmasına sebep oldu. İngiltere, Türklerin elinde kalan toprakların iyice daraltılması gerektiğini belirttikten sonra, 26 Haziran 1919'da L.George'un ifadesiyle *"...Türkler'e Boğazlarda ve denizlerde hiç bir yer verilmeyeceği"*ni açıklamakta idi[275]. Bu gelişmeler olurken, İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ordu müfettişlerinin vilayetlerde bulunmalarının arzu edilir bir şey olmadığını, bunların memleket içinde dolaşmalarının efkâr-ı umumiyeyi tedirgin edeceğini, askerî açıdan da bunların faaliyetlerinin lüzûmsuz olduğunu belirttikten sonra, bunların derhal[276] İstanbul'a dönmeleri için emir verilmesini istiyordu[277]. Nitekim, Milne daha önce yazdığı bir notasında ordu komutanlıkları lağv olunduğu halde, ordu müfettişliklerinin kurulmasının anlam-

[272] Dr.Robert Frew, İskoç Presbiteriyen kilisesinin papası. 1915'te Glascow Üniversitesinden fahri diyanet doktora derecesini almış, mütareke döneminde İstanbul ve Anadolu'da İngiltere Krallığının menfaatleri için çalışmış, bir ara Ege Bölgesinde de Albay Emiling kimliği ile faaliyet göstermiştir. Damat Ferid'in İngiltere ile ilişkilerini düzenlerken bu İngiliz'in sözlerine fazla itibar ettiği bilinir. Öte yandan İngiliz İşgal Kuvvetlerindeki generallerinden De Robeck ve Ryan bu adamın hiç bir yetkisi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yaptığı hizmetlerden dolayı pek çok ödül almıştır.

[273] Sina Akşin, *Ayni eser*, s. 131-132 ; Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, (1969), s. 372 ; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, (İstanbul 1987), s. 205 ; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı, Eseri* , c.I, İstanbul 1963, s. 259 vd.

[274] *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 24-a, b, c. Bu inanç ve kanaatler değişik zamanlarda hep tekrarlanmıştır. Sy:6, (1953), vesika nr: 116, 121, 122, 123.

[275] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1982, s.185, belge nr: 211.

[276] Belgenin üzerinde "derhal" kelimesinin altı çizilmiştir.

[277] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 17.

sız olduğunu ifade ediyordu[278]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ise, Milne'e verdiği cevapta mütareke hükümlerinin tatbikini kolaylaştırmak ve silahların toplanması sırasında güvenliği sağlanmak amacıyla bu teşekküllerin oluşturulduğunu açıklamakta idi[279]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, İngiliz Generali Milne'in bu endişe ve şüpheleri karşısında müfettişlik teşkilatının kurulması ve tayinlerde İngiltere Devleti Mümessilinin fikirlerine danışıldığını belirterek, *"...hem şikayetlerinin önünü almak, hem de hükûmetin mütareke gereği mes'ul olduğu asayiş ve huzuru sağlamak için üç ordu müfettişliğinin kurulmasının Meclis-i Vükelâ'ca kararlaştırıldığını ve her mıntıkaya yetkileri belirlenmiş olan müfettişler tayin edildiğini"* açıklamakta idi. Ayrıca Paşa, hazerî teşkilata yani barış kadrosu kuruluşuna göre bunların ordu kumandanı değil, ordu müfettişi ünvanına haiz olduklarını belirtmiş ve bunların sırf dahilî tedbirler olarak düşünüldüğünü, İngiltere'nin müdahale konusunun hatırdan bile geçirilmediğini izah etmişti. Cevat Paşa, cevabının sonunda böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının bilakis halkı teskin edeceğini açıklayarak, General Milne'in biraz da Türkler ve Müslümanlara itimat etmesini rica etmişti[280]. Bundan da anlaşıldığı gibi, Cevat Paşa, gayet vakur ve cesur bir şekilde Milne'e gereken cevabı vermişti.

Bütün bu açıklamalara rağmen, İngiliz isteklerinin önüne geçmek mümkün olmadı. İngiliz zoru ile müfettişlerin İstanbul'a çağrıldığını izah etmek zorunda kalan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Harbiye Nezareti'nin[281] aşırı bir baskı altında kaldıkları anlaşılmakta idi. Hükûmete rağmen, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti yani askerî kanat, İngiliz istekleri karşısında yeri geldiğince sert çıkışlarda bulunmaktan geri durmadı. Özellikle İngiliz baskısının artmasıyla birlikte, III.Ordu Müfettişi M.Kemal Paşa ile Harbiye Nezareti arasında 8 Temmuz'da sona erecek hoş bir saklanbaç oyunu başlamış oldu[282]. Netice itibariyle, başlangıçta müfettişlik teşkilatının kendileri açısından pek bir şey ifade etmediğini düşünen İtilaf Devletleri, zamanla bu teşkilatın kendi siyasî çıkarlarına karşı tavırlar sergilediklerini görünce, hükûmete bunların lağvedilmesi yolundaki baskılarını giderek artırdılar.

[278] *HTVD*., Sy: 1, vesika nr: 15.
[279] *HTVD*., Sy:1, vesika nr: 16.
[280] *HTVD*., Sy: 1, vesika nr: 19, 21-22.
[281] *HTVD*., Sy: 1, aynı vesikalar.
[282] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 126.

VII. III. ORDU MÜFETTİŞLİĞİNİN ANADOLU'DAKİ ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASINDA ROLÜ VE ETKİNLİĞİ

a. Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliğine Atanması ve Bunu Takip Eden Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler

Mütareke Döneminde kurulan müfettişlikler içerisinde şüphesiz en önemlisi IX.Ordu (III.Ordu) Müfettişliği idi. Bu müfettişlik gerek ordunun yeniden teşkilâtlanması mes'elesinde, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde bulunmasından dolayı son derece önemli idi.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Döneminde İstanbul'daki Faaliyetleri

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen M.Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu. O İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayına kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu.[282a]

M.Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlaşmayı, Meclis-i Meb'usân eski reisi Ahmet Rıza Bey'le temas kurmayı düşündüğü gibi, dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa ile de temasa geçmek niyetinde idi[283]. M.Kemal'in bu düşüncelerini uygulamaya koyması mümkün olmadı. Bu dönemdeki faaliyetlerini bilahere Falih Rıfkı'ya anlatan M.Kemal Paşa: *"...Ağır ve kat'i bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinden mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için mütareke esnasında dört-beş ay (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldığını"* belirtmiştir[284].

M.Kemal Paşa'nın, İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak çözüm yolları aramaktı. O, basın yoluyla İngilizler'den yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlar ve 17 Kasım 1918'de Minber'de, 18 Kasım 1918'de Vakit'de yayımlanan mülakatında; İngilizler'in Osmanlı Milleti'ne gösterdiği iyiniyet ve dostluktan uzun uzun bahsetti[285]. Kısaca bu dönemde M.Kemal tarafından, İngilizler'le iyi geçinmenin yolları arandı. O, İngiliz casusu Rahip Frew'le de temas kurdu[286]. İngilizler'le münasebetleri dikkatle sürdüren M.Kemal, saray ve çevresiyle olan ilişkilerinde de dikkatli davranıyordu. Nitekim, bu sırada İstanbul'da yönetimin karşı olduğu şeylere kendisinin de karşı olduğunu gösteriyor ve siyasî taktikler sergili-

[282a] Bk. Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıtaları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 124, Şubat 2000, s. 80-83.

[283] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

[284] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s. 97.

[285] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 99 ; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* , c.III, (1961), s.1.

[286] Jaeschke, *Aynı eser*, s.97 ; Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, (1969), s. 372.

yordu. Öte yandan daha önceki yıllarda kazandığı bir takım askerî başarılar haklı olarak çevresinin genişlemesini sağlıyordu. Bu arada belirtmek gerekirse, kendisi, bir süre Padişah Vahdettin'in yaverliğini yapmış[287], diğer taraftan Çanakkale'deki başarısından dolayı herkesçe tanınmış bir subaydı. Padişah'ın gözünde M.Kemal Paşa doğru, dürüst, vatanperver ve güçlü bir kurmaydı; bu açıdan Vahdettin'in M.Kemal'e güveni sonsuzdu[288]. İşte bu durumu çok iyi değerlendiren M.Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde bir kaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) padişah ile görüşme imkânı buldu[289]. Öte yandan Paşa'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti, Almanya ve Enver Paşa karşıtı olması, Padişah ve çevresi tarafından da büyük destek görmesine sebep olmakta idi[290]. Tabiatıyla, M.Kemal Paşa'nın yukarıda izah edilmeye çalışılan tasarı ve düşünceleri çok ince düşünülmüş fikirlerdi. O, bu taktiklerinin bilahare zararını değil, faydasını gördü. Nitekim, İtilaf kuvvetleri O'nun ordu müfettişi olarak gönderilmesine karşı çıkmadıkları gibi, Anadolu'ya geçmesine vize de vermişlerdi[291].

Bu gelişmeler olurken, İngilizler'in Anadolu'nun bazı bölgelerinde asayiş ve düzenin sağlanması yolundaki istekleriyle, İstanbul hükûmetinin ordu müfettişliklerini kurma yolundaki çalışmaları biçim ve zaman açısından birbirine denk düşmüştü. Yoksa IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği M.Kemal Paşa için hazırlanmış özel bir görev değildi. M.Kemal Paşa'ya daha önceleri de bu tür görevler önerilmiş; fakat O, tasarladığı zamanlama oluşmadığından her hangi bir görevi kabul etmemişti[292]. M.Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanmasında Osmanlı Harbiye Nezaretinin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin, sadrazam ve hükûmetin, Padişah'ın ve işgal kuvvetleri komutanlarının olurları gerekiyordu. Paşa'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Almanya karşıtı oluşundan dolayı İngiltere, Padişah ve Damat Ferid Paşa hükûmetiyle aralarında bir çelişki yoktu[293]. Zaten Padişah ve hükûmet tarafından yetenekli, güçlü ve vatanperver olarak tanınmakta idi. İşte M.Kemal Paşa bu noktada işi olacağına bırakmadı. Bizzat araya dostluklar, yakınlıklar kurarak dolaylı da olsa müfettişlik konusu ile ilgilendi[294]. Bu sırada Dahiliye Nazırı bulunan Mehmet

[287] M.Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihli irade ile yaveran-ı hazret-i şehriyarîliğe getirildi. Bk. *BOABEO.*, Harbiye Giden nr: 340052 . 9 Ağustos 1919 tarihinde de yaverlik rütbesi kaldırıldı. Bk. *BOABEO.*, Harbiye Giden nr: 343882. Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Vahdettin arasında padişahın şehzadelik döneminde Almanya seyahati vesilesiyle bir yakınlık kurulduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de eserinde izah eder. Bk., Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s. 87 vd.

[288] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 233-235.

[289] Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

[290] Jaeschke, *Aynı eser*, s. 97.

[291] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi : 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1'de M.Kemal Paşa'nın İngilizler'den vize alarak yola çıktığı ifade edilmektedir. Ayrıca bk. Kinross, *Atatürk*, s. 253 ; Jaeschke, *Aynı eser*, s. 111.

[292] "Atatürk", *İA* , c.I, s. 732.

[293] Atatürk'ün bu alandaki raporları için bk. Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, c.I, Ankara 1980, s. 149-155, 156-160 ; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, c.IV, (Türk İnkılap Tarihi Enst. Yay.), s. 1-8.

[294] M.Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi meselesinde bu tür ilişki ve yakınlıkların sağlanmasında en büyük desteği Ali Fuat (Cebesoy) Paşa vermişti. Bu konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış çalışmaların tamamına yakını Ali Fuat Paşa'nın *Milli Mücadele Hatıraları*'ndan alıntı şeklindedir. Bk.s. 34 vd.

Ali Bey, İsmail Fâzıl Paşa'nın akrabası idi. Nitekim Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın babası olan İsmail Fâzıl Paşa, Mehmet Ali Bey'in M.Kemal Paşa ile görüşmesine aracılık etti[295]. İsmail Fâzıl Paşa, Mehmet Ali Bey ile yaptığı görüşmede M.Kemal'in ittihatçı olmadığına dair taahhüttü bulunduktan sonra, bir akşam Kuzguncuk'taki evine bunları davet ederek tanışmalarına da vesile oldu[296]. Bu davette M.Kemal, Mehmet Ali Bey üzerinde son derece iyi bir intiba bırakmış ve kendisine her türlü yardımda bulunulacağı vaadini de aldı[297]. Nitekim, Mehmet Ali Bey sözünü tuttu ve M.Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi için gerekli sebeplerin neler olabileceğini araştırmaya başladı. İşte bu sırada Karadeniz kıyısındaki rum çetelerinin şakavetleri günden güne artmaya başladı[298]. Öte yandan İngilizler, bölgede sükûn ve asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini bir ültimatomla bildirdi[299]. Bunun üzerine İngiliz temsilcilerle meseleyi görüşen sadrazam, daha sonra bu konuyu Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e açtı. Mehmet Ali Bey önceden beri bu meseleyi müzakere ettiğinden, Damat Ferid'e bu bölgeye geniş yetkilerle M.Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etti. M.Kemal'i bir defa görmek ve hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Damat Ferid Paşa, onları bir gün yemeğe davet etti. Sabık Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın da hazır bulunduğu ve Cercle d'Orient (Serkıl Doryan)'da verilen öğle yemeğinde, M.Kemal'in göze batan herhangi bir şüpheli hareketi görülmedi ve Sadrazam tarafından, adı geçen göreve getirilmesi kabul edildi[300]. Bununla beraber, Damat Ferid Paşa, yanlış bir anlamaya meydan bırakmamak için İngiltere elçiliği baştercümanı Ryan'a, M.Kemal'in dürüstlüğünden bahsetti. Fevzi Paşa da bir İngiliz subayına O'nun ittihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etti[301].

Bu yoğun faaliyetler esnasında M.Kemal, Bahriye Nazırı Avni Paşa ile de tanıştı; Mehmet Ali Bey vasıtasıyla Şişli'deki evinde bir kaç defa görüşerek dostluklarını ilerletti. Adı geçen Avni Paşa ise, o sırada Harbiye Nazırı bulunan Şakir Paşa'nın damadı oluyordu. M.Kemal bu arkadaşı vasıtasıyla Harbiye Nazırının da itimadını kazandı. Bu tayinde Mehmet Ali Bey'in rolü büyük olduğu gibi, Avni ve Şakir Paşaların da etkisi fazla oldu[302]. Ali Fuat Paşa, Damat Ferid Paşa ile Mehmet Ali Bey'in arasının bu tayinden sonra açıldığını ve Mehmet Ali Bey'in bir daha kabinelere

[295] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.I, İstanbul 1970, s. 30 ; ayrıca bk. Jaeschke, *Aynı eser*, s. 101.

[296] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım*, c.I, s.34-35.

[297] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 34-35.

[298] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 12.

[299] *HTVD*., Sy: 1, (1952), vesika nr: 18-a.

[300] Rauf Orbay, *Aynı eser*, c.I, s. 230 ; Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 34 vd., 61.

[301] Cevat Paşa ise M.Kemal'in tayininde Damat Ferid Paşa'nın bizzatihi İngilizler'e danışıp bu konuda görüşme yaptığını anlatır . Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1 ; ayrıca bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 12.

[302] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 60, 62 ; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlatıkları*, s. 106 ; Jaeschke , *Aynı eser*, s. 101.

giremediğini belirtir[303]. İşte bu izah edilen temasların sonunda M.Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi uygun görüldü[304]. Öte yandan bazı yazarlar, M.Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden bir netice çıkmayınca, son çare olarak Anadolu'ya geçtiğini belirtirler[305]. Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı İsmet Bey(İnönü) de böyle düşündüğünü ifade eder. Nitekim İsmet Bey, bu konu hakkında hatıralarında şu açıklamada bulunur:*"...Aylardan beri devam eden siyasî çalışmalar artık sona ermiş, başka çare olmadığından Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gitmeye karar vermişti."*[306].

2. Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliğine Atanması, İstanbul'da Askerî ve Mülkî Makamlarla Münasebetleri

M.Kemal Paşa, 30 Nisan 1335 (1919) tarihli irade-i seniyye ile IX.Ordu Kıt'aâtı Müfettişliğine tayin olundu[307](EK-11). Aynı gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, Padişah tarafından yapılan tayin hakkında bilgi verildi[308]. Şakir Paşa 6 Mayıs 1919 tarihinde M.Kemal Paşa'ya hitaben resmî bir yazı gönderdi. Bu yazıya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kaleme alınan bir talimatname de eklendi[309](EK-12). Bu talimatnâmeye göre[310], mülkiyeden icap edenlere haber verilmesi isteniyordu[311]. Öte yandan Şakir Paşa, IX.Ordu Kıt'aatına tayin olunan M.Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini belirten talimatnâmenin bir suretini 7 Mayıs tarihinde Hey'et-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) gönderdi. Hey'et-i Vükelâ'da yapılan 17 Mayıs 1335/1919 tarihli müzakerede Şakir Paşa'nın müfettişlik için hazırladığı yetki belgesi ile buna bağlı olan talimatnâme tasdik olundu[312]. Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakerelerden sonra konu hakkında Dahiliye Nezaretinin bil-

[303] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 64.

[304] Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s.88 vd; Bu konu daha sonra yapılan araştırmalarda da ele alınmıştır. Mesela, David Fromkın batılı gözü ile olaylara yaklaşarak, bu sırada bütün gelişmelerin M.Kemal Paşa'nın lehine olduğunu ifade eder. M.Kemal'in müfettişlik için Samsun yolculuğunu bir yerde XX.yüzyılın en büyük politik yolculuğu olduğunu belirtir. Bk., *Barışa Son Veren Barış*, s. 404.

[305] Erich Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 193-194; Lord Kinross, *Atatürk*, s. 236.

[306] İsmet İnönü, *Hatıralar*, c.I, İstanbul 1985, s. 176 ; Ayrıca bk. *Tarih IV*, İstanbul 1931, s. 26.

[307] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342765 ; *BOA. DUİT.*, nr: 68 / 11. Ayrıca bk., *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler*, Gnkur. ATASE Başkanlığı yay., Ankara 1999, Belge nr: 4.

[308] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1 ; *BOA. Harbiye Terfiat, Tevcihat* nr: 67 / 5.

[309] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 1-1, 1-2 ; *BOA.BEO.*Harbiye Giden nr: 342984, lef: 1-2.

[310] Talimatnamenin tam metni için bk. *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 3 ; EHUR Fevzi Paşa'ya vekâlet eden Kâzım (İnanç) Paşa yetkilerin geniş tutulmasında rol oynamıştır. Şakir Paşa, M.Kemal Paşa'nın görevlerini üç maddede toplamıştı. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984 ; Gn.Kur. *ATASE* Arşivindeki bir belgeye göre, M.Kemal Paşa'ya verilecek olan talimatnamenin müsvedde nüshasının tarihi 4 Nisan 1335 olarak gösterilmesi çok ilginçtir. Bk. Kls: 11, Ds: 164, F: 1-1, 1-2.

[311] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. Münir Sirel, "19 Mayıs ve Atatürk", *BTTD.*, Sy: 2, (Kasım 1967), s. 3-13.

[312] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 115; ayrıca bk., *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge nr: 7.

gilendirilmesi de istendi. Dahiliye Nezareti bundan haberdar olduktan sonra, IX.Ordunun iâşe ve ikmâli için vilayetlerle yazışma başlattı[313]. Vilayetlere yazılan telgraflarda, her livanın köy anbarlarında bulunan hububatın bir miktarının ordu müfettişlik merkezleri ile iskelelere gönderilmesi istendi.

M.Kemal Paşa ise, tayin işlemi gerçekleştikten sonra gerekli hazırlıklara başladı, bölgenin arazi haritalarını ve asker sayısını gösteren cetvelleri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden aldı. Bu arada jandarma miktarını öğrenmek üzere 6 Mayıs 1919 tarihinde üst makamlara müracaat etti[314]. Bilahare, Şakir Paşa'nın mühür ve imzasının yer aldığı talimatname kendisine verildi[315]. M.Kemal Paşa, 12 Mayıs tarihinde müfettişlik mıntıkasına gönderdiği telgrafta, eşkıyalığın önlenebilmesi için bunlar hakkında doğru bilgilerin kendisine iletilmesini; ayrıca, bunların adi bir eşkiyalık mı, yoksa siyasî bir amaca yönelik hareket mi olduğunun açıklanmasını istedi[316]. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ise Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamüretilaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle Erzurum ve Canik livalarına gönderdiği şifre telgrafta, M.Kemal Paşa'nın vazifesinin sadece askerî olmayıp, aynı zamanda da mülkî olduğunu, Hey'et-i Vükelâ'da bu yolda bir talimatnâme hazırlandığını ve kendisine verildiğini ifade ediyordu[317].

IX.Ordu Müfettişliğine atanan M.Kemal Paşa'nın refakat ve maiyetinde bulunanların tahsisat ve harcırahlarının Harbiye Nezareti bütçesinden karşılanacağı belirtilmekte idi. Öte yandan, Paşa'nın askerî işlerden başka, eşkiya takibi ve sair vazifeleri de yapması gerekeceğinden, fevkalâde masrafların ortaya çıkması muhtemeldi. Bunun için kendilerine maaşlarının yarısı kadar bir zam yapılması Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından uygun görülmüş ve bu durum Maliye Nezaretine bildirilerek gerekli ödemelerin yapılması istenmişti[318]. Şakir Paşa'nın 12 Mayıs tarihli bu isteklerine Maliye Nezareti'nin hemen cevap vermemesi, bir yerde ülkenin malî yönden büyük bir kriz içerisinde bulunduğunu gösteriyordu. Harbiye Nezareti ile devamlı temas halinde bulunan M.Kemal Paşa, görev bölgesine gitmezden evvel, kendisine bir kaç nüsha mütarekenâme metni verilmesini[319], ayrıca mıntıkasındaki jandarma sayısının da kendisine tebliğ edilmesini istedi[320]. Bu arada istihbarata dair bir takım bilgiler de kendisine iletildi[321]. Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye

[313] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 55 ; ayrıca bk. Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadelede M.Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", *BTTD.*, Sy: 14, (Kasım 1968), s. 5-41.

[314] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 7, 8.

[315] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 12.

[316] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 137 ; ayrıca bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1.

[317] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 175 , 99 / 231 , 99 / 319, 99 / 328 ; Ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika : 12-13.

[318] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden: 343211 , bu belgeden anlaşıldığına göre, M.Kemal Paşa'nın aylık tahsisatının yarısı 57.269 kuruş olarak tesbit edilmişti.

[319] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 8 ; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 9.

[320] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 10.

[321] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 13.

Reisi ile müfettişlik arasında haberleşmeyi temin etmek üzere, 15 Mayıs'ta M.Kemal'e teslim ettiği şifre anahtarının da büyük bir değeri vardı[322]. Nitekim, M.Kemal Paşa, millî mücadele bittikten sonra İzmir'de kabul ettiği gazetecilerin, Paşa hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız sorusuna, telgraf telleriyle cevabını vermesi oldukça ilginçti[323].

Öte yandan IX.Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayinden sonra maiyeti ile beraber[324] yoğun bir faaliyet içine giren M.Kemal Paşa, 13 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda, gerekli para ile en az iki otomobil ve diğer ihtiyaçlarının üç gün içerinde teminini istedi. Paşa dilekçesinde ayrıca, bir haftadan beri maiyetiyle beraber bürokratik işlerle uğraştığını ifade ederek, bir an evvel bunların sonuçlandırılması gerektiği yolunda isteklerde bulundu[325]. Harbiye Nezaretinden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine hitaben yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre, ilk etapta 3000 liralık avans verilmesi için Maliye Nezaretinden vize alınmaya çalışıldığı ve ondan sonra ödemenin yapılacağı açıklanıyordu[326]. M.Kemal Paşa ise, karargâhının hali hazırda bir harp karargâhı olduğunu ifade ederek[327], vazifesinin önem ve derecesinin dikkate alınarak ona göre ödenek ayrılmasının lazım geldiğini belirtiyordu. Ayrıca mes'uliyeti ağır olan bu görevi herhangi bir maddî ölçü ile ölçmek istemediğini de ifade ederek hiç olmazsa daha evvel ordu komutanlığı döneminde almış olduğu tahsisatın (15.000 kuruş) ödenmesini rica etti[328]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı olan Muhasebât Dairesi ise verdiği cevapta, Mirliva rütbesindeki ordu müfettişlerine 11.000 kuruş maaş tahsis edildiğini hatırlatarak, bunun üstünde bir meblağın ödenmesine imkân bulunmadığını açıkladı[329]. Öte yandan M.Kemal Paşa'nın girişimleri bir sonuç vermiş olmalı ki, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden Muhasebât Dairesine 14 Mayıs tarihinde yazılan bir tezkirede, askerî ve mülkî vazifeyi haiz bulunan IX.Ordu Müfettişliğinin seyyar ve harp karargâhı halinde olacağı açıklanarak gereğinin yapılması isteniyordu[330]. Harbiye

[322] *TV.*, nr: 3549, 14 Mayıs 1335 ; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 14. Nitekim bu şifre anahtarı M.Kemal Paşa'nın Osmanlı Genelkurmayında görevli arkadaşları ile irtibat kurmasını da kolaylaştıracaktı.

[323] Millî Mücadele devri Türk basınının önde gelen simaları bu görüşme ile birlikte Yunan faciasını ve zaferin kazanılmasını konu eden yazılarını bir arada neşretmişlerdir. Bk. Halide Edip, Yakup Kadri. Falih , Mehmet Asım, *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet 1338 (1922).

[324] M.Kemal Paşa'nın maiyetinde 18 kişi bulunuyordu. Bk. Miralay Mehmet Arif, *Aynı eser*, s.25 ; ayrıca bk. Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987, s. 16 ; Öte yandan belgelerde M.Kemal Paşa'nın kadrosunda 20 zabitan, 5 memur, 50 silahlı küçük zabit, 51 silahsız küçük zabit, 19 rovelvörlü olmak üzere, 17 binek hayvanı, 39 mirî, 49 mekkâri, 4 otomobil olacaktır şeklinde bir liste hazırlanmıştır. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 33, Ds: 86, F: 9-3.

[325] M.Kemal Paşa'nın bu arzı 13 Mayıs 1919 tarihli idi. Anlaşıldığına göre 16 Mayıs 1919 tarihinde hareket edeceğini belirtiyordu. Gn. Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16.

[326] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16-1.

[327] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls : 11, Ds: 164, F: 15-1.

[328] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 15.

[329] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 15-1.

[330] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 17.

Nezareti'nin, müfettişliğin para konusudaki taleplerini olumlu karşılamasına rağmen, bu konuda yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadığı anlaşılmaktadır[331].

Bürokratik işlemler bir yandan devam ederken, M.Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 günü Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin ile görüşme yaptı. M.Kemal, anılarında bu veda ziyaretinde Padişah'ın kendisine; *"...Görüyorsun, ben artık memleketi ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda tereddüde düçâr olıyorum"* dediğini ve ellerini havaya kaldırarak sözlerine şunları eklediğini ifade eder: *"...İnşaallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur; bu vaziyet-i elîmeden gerek beni ve gerekse kendini tahlîs eder."*[332]. Ertesi gün (16 Mayıs) de cuma selamlığına katılan M.Kemal Paşa, Padişah ile Yıldız Sarayı'nda son görüşmesini yaptığı sırada, Vahdettin kendisine; *" Paşa, Paşa! Şimdiye Kadar bu devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba (tarih kitabı) girmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa! Devleti kurtarabilirsin."* hitabında bulundu[333]. Padişah Vahdettin'in ne amaçla söylediği pek bilinmeyen bu sözlerine karşılık M.Kemal Paşa, elinden gelen gayreti göstereceğini ifade ederek selamlıktan ayrıldı. Padişah da kendisine bu ziyaretin anısına altından bir altın kol saati hediye ederek[334], bu yeni görevinde muvaffakıyetler diledi[335]. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mütareke Dönemindeki lideri olan Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk'e göre, bu önemli görevi Anadolu'da başarıyla tamamlamak üzere Padişah örtülü ödenekten Mustafa Kemal Paşa'ya ilk taksit olmak üzere 60.000 (altmış bin) altın vermişti[336]. Halbuki bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda ne Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, ne Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde, ne de Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivinde her hangi bir kayda raslanmamıştır.

Talimatnameye göre M.Kemal'in vazifesi Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren kuva-yı milliye veya şurâları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin istekleri dışında bir harekette

[331] Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a giderken kendisine Padişah tarafından örtülü ödenekten 60 bin altın verildiği Hüsamettin Ertürk'ün anılarında geçmekte ise de bu iddiayı doğrulayacak bir bilgiyi arşiv kayıtlarında bulmak mümkün olmamıştır. Bk., Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s. 89-90.

[332] *ASD.*, c.I, s. 15 ; Selahattin Tansel bu konuşmanın 16 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 233 ; Jaeschke ise bunu 15 Mayıs olarak gösterir, bk. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 116.

[333] Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ten Hatıralar (1914-1919)*, Ankara 1965, s. 122 ; Jaeschke, her ne kadar bu görüşmenin 12 Mayıs'ta yapıldığını söylerse de hatalıdır. Çünki 12 Mayıs tarihi pazartesi gününe tekabül etmektedir. Bk. *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 30 . Öte yandan 16 Mayıs 1919 tarihi cuma gününe tekabül etmesi açısından doğrudur. Bk. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-sinîn*, (Yay.Hz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara 1993 , (Genelkurmay Yay.), Ayrıca bk. *TBMM ZC*, c.I, s. 9.

[334] Falih Rıfkı Atay, *Aynı eser*, s. 123.

[335] M.Kemal Paşa ise Padişah'ın bu mülakatta samimi olmadığını ifade eder. Bk. Atay, *Aynı eser*, s. 122-123 ; ayrıca bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 96.

[336] Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s. 89-90.

bulunmamak, onların şikayet ettikleri olayları önlenmekti.[337]. Mustafa Kemal Paşa ise, Anadolu'ya gönderilmesini bir *"nefy ü teb'id"* olarak yorumlar. Yani bir nev'i sürgün olarak değerlendirir. Nitekim Nutuk'ta *"... Bu vâsi' selahiyetin, beni İstanbul'dan nefy ü teb'id maksadiyle Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi' edildiği mûcib-i istigrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu selahiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçi bâd-âbâd (ne olursa olsun), benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep"* olarak açıklar[338]. Ayrıca maksadının İstanbul'dakiler tarafından pek anlaşılmadığı, hatta müfettişlik talimatının dahi Şakir Paşa tarafından anlaşılır, anlaşılmaz bir şekilde mühürlendiği ifade edilir[339]. Bir başka görüşe göre de, M.Kemal Paşa, Vahdettin tarafından Millî Mücadeleyi yürütmek ve yönlendirmek için -güya- gizlice görevlendirilmiş, bunun için kendisine bir hatt-ı hümâyûn ve büyük miktarda paralar da verilmişti[340]. Fakat, yaptığımız araştırmalar neticesinde para konusunda her hangi bir belgeye rastlayamadık. Belirtilen bu hatt-ı hümâyûndan ilk bahseden Mevlan-zâde Rıf'at idi. Diğer kaynakların tamamına yakını hatt-ı hümâyûn meselesini bu kaynaktan iktibas etmişlerdir[341]. Bundan başka, M.Kemal'in yakın arkadaşı ve eski Bitlis valisi olan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, *"M.Kemal'in sadece askerî değil, mülkî yetkilerle de donatılmış olarak tayin edildiğini öğrenince, O'nu Damat Ferid'in adamı sandım."* demekten kendini alamaz[342]. II.Ordu veya Yıldırım Kıtaları Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri Cevat Rıfat (Atilhan) Bey ise, M.Kemal'e verilen geniş yetkilerin

[337] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 23 ; Nitekim Atatürk, 8. 7. 1932 tarihinde Enver Behnan Şapolya'ya tutturduğu notlarında da bunları zikretmişti. Bk. Şapolya, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 299, 302.

[338] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 9.

[339] *Nutuk*, c.I, s. 9-10.

[340] Necip Fazıl Kısakürek, *Vahidüddin*, İstanbul 1968, s. 164-184 ; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 211- 214 ; Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, Tarihsiz (Üçüncü baskı), s. 84 vd.; Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 269 ; Bu eserlerdeki bilgilerin bir belgeye dayanmaması inandırıcılık özelliğini kaybettirmektedir. Bk. Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 293 ; öte yandan Mevlan-zade Rıfat, M.Kemal Paşa'nın padişah ve sadrazam tarafından özellikle görevlendirilmiş olduğu konusunda ısrarlıdır. Bk. *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, (Yay.Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 234.

[341] Şunu ifade etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde yüksek rütbedeki devlet memurlarının memuriyetlerine giderken yanlarında Padişah'ın fermanını da bulundurmaları geleneksel bir uygulama idi. M.Kemal Paşa'nın da bu göreve giderken böyle bir hatt-ı hümâyûn almış olması ilk başta akla daha yatkın gelebilir. Çünkü o dönemdeki bürokratik anlayışa göre böyle bir belgenin alınması da bir yerde şarttır. Yoksa taşradaki birimlerin ve halkın bu devlet görevlisini tanıması mümkün değildir. Yaptığımız araştırmalarda başka hiç bir yerde bulamadığımız, sadece Mevlan-zade Rıfat'ın eserinde yer alan bu hatt-ı hümâyûn, 14 Mayıs 1919 tarihli olup aşağıda belirtildiği şekildedir:

" Mustafa Kemal Paşa'ya;

Harb-i Umumînin müttefiklerin hesabına ziyaı üzerine tahassül eden vaziyet-i siyasiye ecdad-ı izamın mülkünü ve makam-ı hilafet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklendiğinden hükûmet-i seniyyemin kararı vechile tayin olunduğun mıntıkada asayişi temin ve arzu-yu şahaneme mugayir ahvalin hudûsunu men ile cümleten def'-i sâl ile bezl ü cehd ve gayret eder, milletin masuniyetini teyid ve mülkümün azade-i mütearizînden tahlisi için yek-vücut olarak hareket edilmesini selam-ı şahanemle asakir-i memurîn ve ahaliye tebliğini irade ettim." Bk. Mevlan-zade Rıfat, *Aynı eser*, s. 238.

[342] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Ankara 1986, s. 11.

Cemal Paşa'ya verilmemesinden dolayı Paşa'nın bu duruma çok içerlediğini ve bu yüzden sadarete bir şifre yazdığını belirtir. Bu şifreye, sadaretten verilen cevapta ise, geniş yetkilerin verilmesinde M.Kemal'in Vahdettin ile olan dostluk ve samimiyetinin rolü olduğu ifade edilmiştir[343]. Kâzım Karabekir Paşa ise, böyle yetkilerin verilmesini gayet tabii karşılayarak, Padişah'ın genç komutanlara olan güvenini Nisan başında yaptıkları bir selâmlık görüşmesinde şöyle dile getirdiğini açıklar: *"Sizin gibi genç, mert ve şayan-ı itimad kumandanlara mâlik olan bir millet, elbette zeval bulmaz. Berhudar olun! Sizin gibi genç kumandanlara mâlik olmakla ben ve milletim iftihar eder."*[344]. Bir başka ifade ile Padişah, devletin zeval bulmamasını Karabekir gibi, Mustafa Kemal gibi iyi niyetli, vatanperver kumandanların varlığına bağlamaktadır. Nitekim bu sırada Padişah'ın, M.Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede tarihe geçecek olan *"Devleti Kurtarabilirsin!"* sözünü sarfettiği bilinmektedir. Padişah'ın M.Kemal'e devleti kurtarabilirsin sözünü söylediğinde İzmir işgal olunmuştu[345]. Bundan dolayı, devleti kurtarabilirsin sözünü müsbet yorumlamak gerekir. Bu dönemle ilgili kaynakların ifadesine bakılırsa, Padişah, sözkonusu konuşmasını son derece heyecanlı bir şekilde yapmıştı[346]. Mevcut kaynaklardan çıkarılan sonuca göre, M.Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Padişah, sadrazam, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bilerek seçip göndermişlerdi. Onlar, M.Kemal'in seçkin bir komutan olduğunu biliyorlar ve Anadolu'daki problemleri genel istekler doğrultusunda çözebileceğine inanıyorlardı[347]. Öte yandan başkentte padişahı ve hükûmet erkânı M.Kemal Paşa'nın Nutuk'da belirttiği gibi belki de şaşkınlık[348] ve aymazlık içinde idiler[349]. Şurası bir gerçek ki, M.Kemal'in gerçek amacını bilmiyorlardı. Bir başka görüşü savunanlara göre ise, M.Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla IX.Ordu Kıt'aları Müfettişliğine tayin edildi[350]. Bu yaklaşım pek inandırıcı olmadığı gibi, tutarlı da değildir. Uzaklaştırmak amacıyla gönderselerdi, bu ölçüde geniş yetkiler vermeyecekleri gibi[351], tutuklarlar veyahut da, İngilizler'e tutuklattırırlardı. Bilindiği gibi, M.Kemal Paşa Anadolu'ya geniş hükûmet yetkisiyle gönderil-

[343] Cevat Rıfat Atilhan, *Büyük Cihat Dergisi*, Sy: 21, 3 Ağustos 1951.

[344] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8.

[345] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 284.

[346] *ASD.*, c.I, s. 15'te bu konuşmaya yer verilmektedir.

[347] Padişah ve hükûmet üyelerinin M.Kemal Paşa hakkındaki olumlu düşünceleri için bk. Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, (1969), s. 391 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 232-235; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 108 vd.; Lord Kinross, *Atatürk*, s. 242 ; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, c.I, s.35.

[348] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 9.

[349] Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978, s. 82.

[350] Bu görüşü paylaşanlar Hamza Eroğlu (*Devrim Tarihi*, Ankara 1977, s. 44-45), Y.Hikmet Bayur (*Atatürk Hayatı, Eseri*, c.I, İstanbul 1963, s. 291 vd.), Tevfik Bıyıklıoğlu (*aynı eser*, s.36), Laurence Ewans (*Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, (Çev.Tevfik Alanay), İstanbul 1972, s. 173)'dır. Jaeschke bu düşüncede değildir. İsteseler tutuklatabilirlerdi der. Bk. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 36 ; Öte yandan Selahattin Tansel ise bu konuda bir yorum yapmak istemez. Bk. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 239.

[351] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 342984 ; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 3.

mekte idi[352]. Öte yandan Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise, ne İngilizler, ne de Padişah ve hükûmet; M.Kemal'in yakınları olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Kâzım Paşa'ya verdiği ipuçlardaki düşüncelerini bilmiyorlardı[353]. Gerek hükûmet, gerekse saray olsun şimdilik M.Kemal Paşa'yı destekliyorlardı[354]. Nitekim, Yunanlı tarihçi Sakellaropulu'ya göre de, M.Kemal işgalcilere karşı örgüt kurmak maksadıyla, bizzat Osmanlı hükûmeti tarafından Anadolu'da görevlendirilmişti[355].

b. Musafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Mıntıkasındaki Faaliyetleri

15 Mayıs 1919 günü veda için Bâbıâli'ye giden M.Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldı ve hükûmet erkânını da büyük bir telaş içerisinde buldu. Ertesi gün (16 Mayıs) yapılan selamlık resmine Bahriye Nazırı Avni ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile birlikte katıldıktan sonra[356], -öğleden sonra- saat 16.00'da Bandırma Vapuruna binerek maiyeti ile[357], Samsun'a hareket etti[358]. M.Kemal Paşa'nın maiyetinde III.Kolordu Komutanı Erkân-ı Harp Miralayı Re'fet (Bele Paşa) Bey, Erkân-ı Harp Miralayı, Müfettişlik kurmay başkanı Manastırlı Kâzım (Dirik Paşa) Bey, Tabip Miralay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Erkân-ı Harp Kaymakamı Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayati, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (Kunt), Teğmen Muzaffer (Kılıç), Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars), Dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev) Beyler bulunuyordu[359]. M.Kemal Paşa ve hey'eti, Kızkulesi yakınlarında İngilizler tarafından kontrole tabi tutuldu[360]. Diğer taraftan İngiliz istihbaratının pasaport servisi, İstanbul'dan M.Kemal'in Samsun'a hareket edebilmesi için vize vermekte bir ara tereddüt etti. Mütareke döneminde İstanbul'dan ayrılacak herkes için İngilizler'den vize alma mecburiyeti getirildiğinden, M.Kemal Paşa ve karargâhı için de böyle bir başvuru yapıldı. Pasaport servisinden Yüzbaşı J.G.Bennet, Samsun'a gidecek heyetin listesine baktığında, bunların, kendisinde barış yapacak bir kuruldan

[352] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 115 ; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1, 1-2.

[353] Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s. 394 ; Bıyıklıoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 102 ; Kinross, *Aynı eser*. s. 252.

[354] Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973, s. 30, 40.

[355] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, s. 70-71, dipnot 30.

[356] *ASD.*, c.I, s. 15 ; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 32 ; bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk. *İkdam* nr: 7998, 16 Mayıs 1335 ; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk*, c.I, Ankara 1970, s. 303 ;

[357] Miralay Mehmet Arif, *Aynı Eser*, s. 25 ; Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16.

[358] *Alemdar* nr: 86-1396, 17 Mayıs 1335 ; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 117.

[359] Fethi Tevetoğlu, *Atatürkle Samsun'a Çıkanlar*, s. 16; Zekeriya Türkmen, Aynı makale, s. 88 vdd.

[360] M.Kemal Paşa ve hey'eti İngiliz İstihbarat yüzbaşısı Benett tarafından aranmış ve Karadeniz'e çıkmalarına ruhsat verilmişti. Bennet bilahere müslüman olmuş ve hatıralarını yazmıştır. Hatıralar bugün İrfan Yayınevinde olup çevirisi yayınlanmak üzere üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

çok, savaş yapacak bir heyet izlenimi bıraktığını söyledi[361]. Öte yandan İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığına, her ne kadar istihbarat subayı Deedes endişelerini dile getirmişse de[362], bu sırada Padişah'ın ve sadrazamın güvenine layık olmuş bir heyetin karşılarında olduklarını gördüklerinden bunun bir problem teşkil etmeyeceğine karar vermişlerdi[363].

M.Kemal Paşa, henüz Karadeniz'de yol alırken, İngilizler 16-17 Mayıs günü Samsun'a asker ve malzeme çıkardı[364]. M.Kemal Paşa üç günlük bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Paşa ilk iş olarak mıntıkasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretilaziz, Diyarbekir vilayetleri ile Erzincan müstakil mutasarrıflığı ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı tebligatını yaptı. Bu tebligatında, Samsun'da bir kaç gün kalacağını, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları gereğini hatırlatmakta idi[365]. M.Kemal'in Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükûmet arasındaki yazışmaların gayet normal devam ettiği fakat, zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıklarının daha da arttığı dikkati çeker. M.Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi 20 Mayıs tarihli iki ayrı telgrafı ile sadarete bildirdi[366]. Paşa telgrafında, bu tür saldırıların Bâbıâlice önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberli kılınmasını istedi[367]. Damat Ferid Paşa ise cevabında, gerekenin yapılacağını belirttikten sonra, M.Kemal Paşa'nın Samsun'a esenlikle varmasından mutluluk duyduğunu belirtmekte idi[368].

[361] John Godolphin Bennet, *Witness*, London 1961, s. 23 vd. Bennet notlarını çok sonraları yazdığından tarih ve bilgi hatası yapmıştır.

[362] İngiliz istihbaratının Osmanlı'lar konusundaki uzmanı Wyndham Deedes, M.Kemal'in yola çıktığı saatlerde Babıaliye giderek sadrazamı uyarmak istemişse de başarılı olamamış; çünkü ordu müfettişi çoktan yola çıkmıştı. Deedes'e göre, M.Kemal'in Samsun'a doğru yola çıkışının en büyük maksadı, barış konusunda Türkiye'ye kabulü imkansız şartların ileri sürülmesi durumunda memleket çapında direniş göstermekti. Bu direniş için gerekli güç ise, büyük ölçüde Türkiye'nin ortasında ve doğusunda işgal edilmemiş bölgelerde bulunan Osmanlı birliklerinden oluşmakta idi. Nitekim M. Kemal Paşa kişisel kabiliyeti ve padişahın verdiği yetkilerle donanmış olarak Samsun'a gitmişti. Yine bu görüşe göre de Paşa bu birliklerin başına geçmeyi planlıyordu. Bu yorumlar için bk., David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 404.

[363] Nitekim İngilizler, M.Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra şüpheye kapılmışlar; fakat çoktan iş işten geçmiş idi. Bk., Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 117.

[364] *HTVD*., Sy: 4, (1953), vesika nr: 68 ; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 33.

[365] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 22, 19 Mayıs 1919.

[366] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982. Belge nr: 25 ; M.Kemal Paşa aynı yoldaki telgrafları Harbiye Nezaretine de göndermişti. Bk. *HTVD*., Sy: 4, (1953), vesika nr: 68.

[367] Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafı", *BTTD*, Sy: 5, s. 9.

[368] *BOA.BEO*., Dahiliye Giden nr: 343076.

M.Kemal 22 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği iki raporda Samsun bölgesindeki eşkıya faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Bundan başka, İzmir'deki Yunan işgalinin kendi mıntıkasında dahi tahammül edilemediğini belirterek, bu zamanda tek-vücut olmanın önemini dile getirdi[369]. Nitekim, IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişi sıfatı ile M.Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraflar, Bakanlar Kurulunda ele alınmış ve Damat Ferid Paşa, 22 ve 24 Mayıs günleri M.Kemal'e bunları görüşüldüğünü bildirerek kendisini teşekkür de etmişti. M.Kemal ise, verdiği cevapta bu övücü sözlerden gururlandığını ifade ederek, bu zor günlerde her türlü vatanseverlik gayreti ile dolu olarak milletin başında bulunanların zafere ulaşmasını dilemişti[370]. M.Kemal Paşa, 25 Mayıs tarihinde kaplıca tedavisi bahanesiyle karargâhını geçici olarak Havza'ya taşıdı. Bu şekilde hareket etmesinde, iç bölgelerden gelen şikayetleri yakından incelemek istemesi kadar, İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Samsun'da güvenlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştu[371]. O, bundan böyle müfettişlik mıntıkasındaki asker ve sivil yöneticilerle haberleşme ve millî bir direniş oluşturma yolunda faaliyetlerini geliştirmeye çalıştı. Buna mukabil, İngilizler'in de baskısı ile hükûmetle ilişkileri kısa sürede kopma noktasına geldi. Bundan sonra, Damat Ferid hükûmeti ile M.Kemal arasındaki görüş ayrılığı derinleşerek bilahare bir sürtüşmeye dönüştü.

İstanbul'da ise, IX.Ordu Kıt'aatı Müfettişi M.Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesinden ve orada millî galeyana sebep olmasından dolayı İngilizler'in kuşkusu giderek arttı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği şifrede duydukları kuşkuları anlattı. Milne, IX.Ordu dağıtıldığı halde ona bağlı birlikler için bir müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl maksadının ne olduğunu öğrenmek istedi. General ayrıca bu hey'etin, niçin Sivas'a doğru hareket etmekte olduğunu belirterek bu konunun açıklanmasını istedi[372]. Nitekim, yukarıdaki bu İngiliz tepkisine karşı Osmanlı hükûmeti iki ayrı cevap verdi. İlk cevap Harbiye Nezareti tarafından verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın imzası olan bu belgede IX.Ordu Müfettişliğinin Konya'da kurulan Yıldırım Kıt'aatı (II.Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu ve belirli bir merkezi olmadığı açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevler ise şu şekilde sıralandı : Geniş bir bölgeye dağılmış olan birliklerin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemek[373]. Cevat Paşa'nın İngilizler'e verdiği bu cevaba bakılırsa M.Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından korunduğu anlaşılmakta idi. Öte yandan, Sadrazam Damat Ferid

[369] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343090, lef 1-2.

[370] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden , aynı belge.

[371] *HTVD.*, Sy: 4, (1953) , vesika nr: 72.

[372] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 29 ; *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 15 ; ayrıca bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 269-270.

[373] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 16.

Paşa ise, aynı zamanda Hariciye Nazırı sıfatı ile 25 Mayıs'ta Fransızca ile Milne'e verdiği cevapta; M.Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk sebebinin Galthorpe'un 21 Nisan 1919 tarihli notası olduğunu vurguladıktan sonra, ülkedeki asayişsizlik, sükûn ve asayişin her hangi bir sebeple bozulmasını önlemek maksadıyla bu ordu müfettişliğinin kurulduğunu ve bu ordu müfettişliğinin doğu vilayetlerinde görev yapacağını belirtmekte idi[374].

Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subayları ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine ordu müfettişinin çalışmaları hakkında devamlı raporlar veriyorlardı. Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs tarihli raporunda Samsun yöresindeki çete faaliyetlerinden ve şehre Rusya'dan 500 Rum'un getirilip yerleştirildiğinden bahsettikten sonra, M.Kemal'in bölgeye varışı ve teftiş gezileri hakkında mühim bilgiler aktarıyordu[375]. Öte yandan M.Kemal Paşa da, sadarete gönderdiği raporlarında İngiliz faaliyetleri hakkında bilgiler vermekte idi[376]. Nitekim M.Kemal, asayişsizlik hakkında 21, 22 ve 24 Mayıs tarihlerinde beş mufassal rapor gönderdi[377]. Bu raporlarda jandarmanın takviye edilmesini istedi; Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da 26 Mayıs tarihli cevabî telgrafında bunu yapacağını vaat etti[378]. Bu yazışmalar sırasında M.Kemal, ülkede asayişin sağlanabilmesi için devletçe jandarma sayısının 75.000 kişi olarak gösterildiğini ve kendi teklifinin de buna uygun olduğunu belirtmekte idi[379]. Halbuki mütareke hükümleri gereği jandarma sayısı 43.000 civarına indirilmek durumunda idi. Ayrıca Canik livasında asayişin sağlanabilmesi için de, halktan bir kaç bin neferin silah altına alınmasını teklif eden Paşa, bu durumun İtilaf temsilcilerine kabul ettirilmesini de istemekte idi[380]. Nitekim bu istekler, 28 Mayıs 1919 tarihli Hey'et-i Vükelâ toplantısında etraflıca görüşüldü ve uygun bulunarak[381], alınan karar aynı gün Damat Ferid Paşa tarafından M.Kemal Paşa'ya şifre edildi. Damat Ferid Paşa şifre telgrafında, jandarmanın arttırılması mes'elesine şu açıklamayı getirmekte idi:"*...Devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayd keyfiyetinin de bir vazife-i vataniyye ifâsından ibaret olduğunun, icab eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifhâmı temin-i maksada hâdim olacağına binâen, cihet-i mülkiyye ve askeriyye tarafından ana göre tedâbir ve teşebbüsât-ı lazimenin ifâsıyla icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdâmı esbâbının istikmâli, Hey'et-i Vükelâ'ca kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne tebligât yapılmıştır.*"[382](EK-13).

[374] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 267-269.

[375] Yüzbaşı Hurst'tan Amiral Galthorpe'a gönderilen bu mufassal rapor için bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s. 4-5.

[376] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343451.

[377] *HTVD.*, Sy: 4, (1953), vesika nr: 69, 71, 77 ; *ASD.*, c.IV, nr.: 12.

[378] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 78, 82.

[379] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343181 ; *HTVD.*, Sy: 4, aynı vesikalar.

[380] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 48-1 ; *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343181.

[381] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 132.

[382] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 385.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenilmek istenen bir diğer konu da, *"Şûralar Mes'elesi"* idi[383]. Osmanlı ordusunun terhis ve birliklerin tahliyesinden sonra teşekkül etmiş olduğu haber verilen millî şurâlar hakkında Şakir Paşa, 30 Nisan'da Kâzım Karabekir Paşa'dan rapor göndermesini rica etmişti[384]. Bilahire bu konu ordu müfettişi M.Kemal'den sorulunca, O da bu durumu 20 Mayıs tarihinde Karabekir'e hatırlatmış; Karabekir de, 24 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta, hiç bir yerde şurâlar teşekkül etmediğini, kanun hilafına asker toplanmadığını belirtmişti[385]. M.Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir başka telgrafta, ayın 21'den itibaren asayişsizlik yüzünden Samsun'da bir kaç gün kalmasının zaruri olduğunu belirttikten sonra[386], ayın 23'de mitingler akdedilerek İzmir'in işgalinin protesto edilmesini istedi[387]. Samsun'da kalmasının istihbarat açısından uygun olmadığını belirten M.Kemal, Harbiye Nezaretine ertesi günü gönderdiği telgrafta Havza'ya geçeceğini bildirdi[388].

24 Mayıs günü M.Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından H.Rauf (Orbay) Bey Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan hareket etti[389]. Rauf Bey, Bandırma üzerinden Afyon'a geldi; oradan Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta beraberinde bulunan heyetle Ankara'ya geleceğini bildirdi. Bütün hayatını memleket hizmetinde geçiren böyle bir şahsiyetin, Ankara'ya gelişinden memnuniyet duyacaklarını belirten Ali Fuat Paşa, *"...kendilerini hararetle beklediklerini"* haber verdi. Nihayet Rauf Bey, İzmit eski mutasarrıfı Süreyya (Yeğit), Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan), Hintli İhtiyat Zabiti Abdurrahman (Balkan Harbi, I.Dünya Harbi ve İstiklal Harbine gönüllü olarak katılmıştır.) Beyler olduğu halde Ankara'ya vardı ve Akköprü'de Ali Fuat Paşa tarafından karşılandı[390]. Rauf Bey'in Anadolu'ya gelişi ve faaliyetleri M.Kemal Paşa'nın isteği üzerine gizli tutuldu[391]. Böylece millî mücadelenin lider kadrosu birer birer Anadolu'da toplanmaya başladı. O dönemin canlı şahitlerinden olan Kâzım Karabekir Paşa, bu sırada kuva-yı milliye liderlerinin Anadolu'da toplanması ve meydana gelen gelişmeleri, hatıralarında şu şekilde dile getirmekte idi: *"...Gelenler içinde ümit ettiğim daha bir çok arkadaşlar yoktu. Halbuki vaziyet bizi bir Anadolu hükûmeti kurmaya sevkediyordu. Askerî ve mülkî ciheti kimler idare edecekti? Ben doğuyu sonuna kadar tu-*

[383] Şûralardan kasıt ötede beride millî teşkilatlanmanın olup olmadığını tespit idi. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti her ne kadar lağv olunmuş olsa da, özellikle Karadeniz bölgesinde ve Kuzeydoğu Anadolu cihetinde şûra faaliyetleri devam ettirilmekte idi.

[384] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 66.

[385] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 67.

[386] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 10.

[387] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 122.

[388] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 51 ; *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 72 ; Zübeyroğlu Mehmet Fuat, *Yurdumuz Havza*, 1925, s. 34.

[389] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, c.I, s. 235 vd.

[390] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 66 ; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, İstanbul 1962, s. 18.

[391] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 70.

tabilirdim. Şu halde kesin zafere kadar yerime bağlı idim. M.Kemal Paşa'yı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetimle tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm; fakat, memleketin batısı, güneyi de kendi muhiti de güvenilir eller isterdi...Benimle bir an evvel buluşması pek muvafık ve lazımdı. Esasen İstanbul'da kendisine rica ettiğim bu idi. Hususiyle bir aydan beri doğu, her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı."[392]. Bundan da anlaşıldığı gibi, komutanların Üçler Misâkı'nda İstanbul'da düşündükleri plan, Anadolu'da şimdi icraya konulmak üzere idi. M.Kemal Paşa da zaten bir an evvel Karabekir Paşa'ya *"mülâki olmak"* arzusunda olduğunu belirtmekte idi[393].

M.Kemal Paşa'nın Havza'ya hareketine kadar hükûmetle münasebetlerinde her hangi bir çatışmaya rastlamak mümkün değildir. Bilakis hükûmet, isteklerinin tamamına yakınını yerine getirme gayretinde görülüyordu. Hatta O'nun, mülkî idarecilerin değiştirilmesi teklifine dahi olumlu bakıyordu. Nitekim Mustafa Kemal, bu sırada samimiyetine güvendiği Hâmid Bey'in Samsun mutasarrıfı olmasını teklif etmiş; sadaret de bu teklifi uygun bulup gerekli tayin işlemini yapmıştı[394].

M.Kemal Paşa, bu sırada XX.Kolordu Komutanı bulunan Ali Fuat Paşa ile ilk teması 22 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafla sağladı. Mustafa Kemal bu telgrafında, Ali Fuat ile daha sıkı bir diyalogda bulunmak istediğini belirterek, İzmir ve havalisine dair bilgi istedi[395]. İzmir cephesine ait bilgileri Afyon'daki 23.tümen komutanı vasıtasıyla alan Ali Fuat Paşa, 26 Mayıs tarihli cevabî telgrafında Manisa'nın da işgale uğradığını haber verdi. Paşa ayrıca, 20.Kolordunun Ereğli (Konya)'de kalan son birliklerinin de yaya olarak Ankara'ya gelmekte olduğunu bildirdi[396]. Ali Fuat Paşa ile M.Kemal Paşa arasındaki bu telgraf teatileri daha sonra da kesintisiz olarak devam etti. Bir çok hususta alınacak bilgilerde Ali Fuat Paşa ve kolordusu aracı oldu.

Bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile Anadolu'daki ordu müfettişleri arasında karşılıklı diyaloğun gayet iyi bir şekilde devam ettiği yapılan yazışmalardan anlaşılmakta idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Yıldırım Kıt'aları Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği 23 Mayıs tarihli mahrem şifresinde İzmir'in işgal hadisesinin bütün memleketi üzüntüye boğduğunu belirtiyor, bu nazik dönemde birlik içerisinde olmanın önemini vurguluyordu[397]. Öte yandan M.Kemal Paşa, 27 Mayıs'ta Havza'dan II.Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya[398] gönderdiği

[392] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 29.

[393] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 10.

[394] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 305 ; 99 / 308 ; 99 / 319.

[395] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 17 ; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 65.

[396] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 5-3516, Kls: 327, Ds: 50 (4), F: 40 ; *Nutuk*, c.I, s. 18.

[397] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi : 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.

[398] Daha önceleri Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliği adıyla anılan bu makam 21 Haziran 1335'ten sonra II.Ordu Müfettişliği adıyla anılmaya başlanmıştı.

şifre telgrafta, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Manisa'yı da işgal ettikleri haberinin alındığını belirterek, bu konu hakkında bilgi istemekte idi. M.Kemal Paşa telgrafında, Afyon'da bulunan fırkanın kuvvetini arttırmaya maddî imkanların yetip yetmeyeceğini, ayrıca bugünkü kritik durumda bu fırkaya nasıl bir görev verileceğini soruyordu. Bunlara ilaveten Konya'da bir *"Vatan Ordusu"* teşkil edilmekte olduğuna dair bazı duyumlar alındığından, bunun mahiyeti ve teşkilatı hakkında kendisinin aydınlatılmasını istiyordu[399]. M.Kemal'in bu telgrafına geciktirmeden (27-28 Mayıs gecesi) cevap veren Cemal Paşa, madde madde istenen bilgileri sıraladı. Bunlara göre, Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgale uğradığı, Afyon'daki fırkanın kuvvetlerinin arttırılmaya çalışıldığı, Rum olan mutasarrıfının değiştirildiği, Konya'da *"Vatan Ordusu"* kurulması için kuvvet hazırlanmaya çalışıldığı, şimdilik sadece bir isim ve ünvan verildiği, fakat henüz tam teferruatlı kuruluşunun tamamlanamadığı izah edildi[400]. Cemal Paşa'nın bu şifre telgrafına bakılırsa, geniş selahiyetlerle Anadolu'da görevlendirilmiş olan ordu müfettişleri bir şeyler yapmak azim ve inancında bulunuyorlardı. Zaten bunlar arasındaki düşünce birliği Anadolu'daki son ordu ve birlik komutanlarının bir araya gelerek güçlü bir kadro kurmalarına yol açmakta idi. Yukarıda Karabekir Paşa'nın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, *"mutlak istiklal"*in kazanılması için bu kadronun kurulması en başta gelen şartlar arasında idi. Anadolu mıntıkasında, -özellikle işgal edilmiş yerlerde- görevlendirilmiş olan seçkin subay kadrosunun faaliyetlerinden de anlaşıldığı gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin ne derece doğru / isabetli bir karar vererek bunların Anadolu'da vazife almalarını sağlamış olduğu daha açık bir şekilde belli olmakta idi.

Anadolu'da millî istiklal davasının yürütülmesi için M.Kemal ile Cemal Paşa arasındaki muhabere kesilmeksizin devam etti. M.Kemal Paşa 28 Mayıs günü Havza'dan, Yıldırım Müfettişliğine yazdığı şifrede, İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin merkez heyetinin nerede olduğu hakkında bilgi verilmesi istedi[401]. M.Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafa ayrıca mıntıkasındaki vilayet ve mutasarrıflıklara yazdığı tamim suretlerini de eklemeyi unutmadı. Cemal Paşa'ya hitaben de:*"...Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için tezahürât-ı milliyenin daha canlı olarak izhâr ve idâmesi lazımdır. Hayat ve istiklâl-i millîyi rehnedâr eden işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milleti dilhûn etmektedir. Teessürât zabt olunamıyor. Bunun için memleketin her yerinde büyük mitingler yapılması gerekmektedir..."*[402] tarzında bir telgraf yazarak siyasî yoldan modern dünyanın anlayabileceği faaliyetlerin icra edilmesini istedi.

[399] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.

[400] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29, 29-1 ; Cemal Paşa'nın cevabını yazılı olduğu kısımda dört madde vardır. Dördüncü maddenin altında da muhtemelen yazılar bulunuyordu, fakat bu kısmın koptuğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün Nutuk'unda da 20.Kolordu komutanının *"Konya'da Vatan Ordusu teşkilinden haberdar olmadığı"*nı belirtir. Krş., *Nutuk*, c.I, s. 19.

[401] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls : 239, Ds: 20, F: 31.

[402] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, aynı dosya, F: 32.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, bu sırada ordu müfettişlerine gönderdiği gizli bir şifresinde, İngilizler'in Hindistan'da 600.000 kişilik bir Afgan ordusuyla mücadele etmek durumunda kaldıklarını belirterek, İngilizler'in Anadolu'ya sanıldığı kadar kuvvet yığamayacaklarını açıklıyordu. Cevat Paşa ayırca, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasında sıkı bir münasebet kurulmasını, askerî telgraf ve muhabere hatlarının yanında gerekirse, sivil hatların da kullanılarak topyekûn bir hareket icrasını ve birlik içerisinde bulunmalarının lüzumlu olduğunu emretmekte idi[403]. Nitekim, İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'da işgalleri yoğunlaştırdıkları bir sırada, M.Kemal'in *"mitingler akdiyle tezahürât-ı milliye"*de bulunulması için yaptığı çağrı, Mayıs ayının 28'de azamî noktaya vardı[404]. Çeşitli vilayetlerde icra edilen mitingler, bazı yerlerde azınlıkların münasebetsizliklerde bulunmalarına sebep oldu[405]. M.Kemal, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği 29 Mayıs tarihli şifre telgrafında, yapılan mitinglerin İtilaf Devletleri'nin, Türk Milletinin izzet-i nefsine ve meşru haklarına tecavüz etmelerinden kaynaklandığını belirtmekte idi. Ayrıca bu heyecanın memleketin en hücra köşesini dahi içine aldığını, hükûmet memurları ve askerlerinin şimdilik tamamen bî-taraf kaldığı ve metanetlerini muhafaza ettiklerini açıklanmakta idi[406].

Bu faaliyetler yürütülürken, haliyle müfettişlerin bir takım masrafları oluyordu. Kıt imkânlarla mıntıkalarına varan müfettişler, zaman zaman malî sıkıntıyla karşı karşıya kaldılar. Nitekim, müfettişlik mıntıkasında yapılan masraflar için paraya ihtiyaç duyulduğunu belirten M.Kemal Paşa, sadarete yazdığı bir şifre telgrafta tahsisat-ı mestûreden (örtülü ödenek) kendisine acilen para gönderilmesini istemekte idi[407]. Bu istekleri dikkate alan Sadrazam Damat Ferid Paşa, 29 Mayıs tarihli cevabî telgrafında, gerekli meblağın tahsisat-ı mestûreden ayarlanarak mahallerine gönderilmesi için Meclis-i Vükelâdan bu yolda karar çıkartılarak, bu konuda Dahiliye Nezaretine bilgi verileceğini açıkladı[408]. Lakin Meclis-i Vükelanın 1 Haziran 1335 tarihli oturumunda istenen meblağın adı geçen ödenekten ödenmesi konusunda fikir birliğine varılmışsa da, Maliye Nezaretinir bildirildiğine göre bu mümkün değildi. Çünkü Maliye Nezaretince memleketin bu sırada malî bir buhran içerisinde olduğu hatırlatılıyordu[409]. Nitekim, bütün maddî sıkıntılara göğüs geren müfettişler vazifelerini aksatmadı. M.Kemal Paşa mıntıkasında bulunan vali ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta, mıntıkalarında emniyet ve asayişin temini için, komitelerin faaliyetlerini susturmak amacıyla müfrezelerde ve casusluk teşkilatında çalışarak son derece yararlılık gösterenlere mestûreden münasip bir miktar para öden-

[403] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, aynı dosya, F: 34.
[404] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 22.
[405] *Nutuk*, c.I, s. 23 'de Kâzım Karabekir'in izahatına göre, Trabzon'da Rumların hadise çıkarmak niyetinde oldukları belirtilmektedir.
[406] *HTVD*., Sy: 5, (1953), vesika n: 92.
[407] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 61.
[408] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 99 / 387 ; *HTVD*., Sy: 5 , (1953), vesika nr: 88.
[409] *BOA.MVM*., nr: 216, s.6.

mesi konusunda devlet merkezi ile de görüştüğünü, hatta bu konuda mutabık kaldığını da belirtiyordu. Paşa, bunun için gereken meblağın gönderilmesi yolunda 29 Mayıs 1919'da meclisin kararının çıktığı ve Dahiliye Nezareti'nin de bu yolda bir yazıyı gönderdiğini ifade ediyordu[410]. O günlerde Dahiliye Nazırı bulunan Mehmet Ali Bey, yurt dışına çıktıktan sonra, Paris'te hatıralarını yayınladığı La Republique Enchene (Zincirlenmiş Cumhuriyet) adlı gazetede, IX.Ordu müfettişi M.Kemal Paşa'ya Samsun'a giderken 25.000 lira verdiğine dair bir belge neşretmiştir. Eğer Mehmet Ali Bey'in ifadeleri gerçekse, M.Kemal Paşa'nın Anadolu'ya götürdüğü bütün paranın bundan ibaret olduğu sonucu ortaya çıkıyor.[411].

Öte yandan M.Kemal, Havza'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği telgrafta, matbuatın endişeye meydan verecek yayınlarda bulunmamasını, basının da her şeyi tenkit etmemesini istiyordu[412]. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya çekilen telgrafta ise, Anadolu'dan İstanbul'a yazılan telgrafların, *"sine-i millet"*ten çıktığı ve bütün bu yazılanların İtilaf Devletleri'nin kötü uygulamalarından kaynaklandığı ifade ediliyordu. Devlet görevlileri ise, Paşa'nın ifadesine göre olaylardan uzak durmasını biliyorlardı[413]. M.Kemal Paşa müfettişlik mıntıkasında ihtiyaçların bitmediğini belirterek, bu sırada şiddetle benzine ihtiyaç duyulduğundan şimdilik acilen 1000 litre benzin gönderilmesini istiyor; aksi takdirde seyyar olan bu müfettişliğin nakil vasıtalarının çalışmamasından dolayı atıl kalacağını ifade ediyordu[414]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ise, istenen benzinin Erzurum'a gönderileceğini bildirdi[415]. Netice itibariyle bu dönemde bir yandan istekler, diğer yandan dilekler karşılıklı muhabere ile dile getirilmekte, çözüm yolları aranmakta idi.

c. Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Mıntıkasından Geri Çağrılmasına Sebep Olan Gelişmeler

M.Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden sonra İngilizler kendisinden şüphelenmeye başladılar. M.Kemal'in müfettişlik mıntıkasındaki tutumu, İngilizler'in kuşkularını daha da arttırdı. İngilizler, Sadrazama ve hükûmete baskı yaparak önlemler alınmasını istedi. Bu sırada memleketin çeşitli yerlerinden gelen telgraflar, hükûmete güven duyulmadığını belirtiyordu. Nitekim, işgal olayları karşısında pasif davranan hükûmete halk hoş bakmıyordu. Bu sırada Paris'e barış görüşmelerine giden Sadrazam, hükûmet başkanlığına, M.Kemal'in ordu müfettişliğine atanmasına başından beri karşı çıkan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bıraktı. Bu du-

[410] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 42.

[411] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 135.

[412] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 65 ; M.Kemal, yakında muhalif basının aleyhte propagandaya başlayabileceği tahmini ile bu konuya dikkati çekmek istiyordu.

[413] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 66.

[414] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 73-2.

[415] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 73-4.

rumdan istifade etmek isteyen İngilizler hemen devreye girerek M.Kemal'in geri çağrılması yolunda hükûmete baskı yapmaya başladı.

3 Haziran 1919 günü M.Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansına çağrıldığının, hükûmet tarafından tamim edilmesi üzerine müfettişlik mıntıkasındaki kumandan ve valilere *"zâta mahsus"* olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan miting ve sairenin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansına gidecek hey'etin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu[416]. Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurâsında, hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve millî mukadderatın bir millî şurâya verilmesini istediği halde[417], hükûmetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konuşan Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu[418]. Şunu da belirtmek gerekirse, M.Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraf, İtilaf Devletleri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükûmete bir başkaldırı niteliğinde idi. M.Kemal bu telgrafında;*"...İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kalmadıkça ve millet ve devletin tamami-i masuniyetinden emin bulunmadıkça... tezahürât-ı milliyeyi men' ve tevkîf için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk kabul edecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur edemiyorum."*[419] diyordu.

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise, Merzifon'dan Amiral Galthorpe'a gönderdiği şifre telgrafta, III.Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyordu[419a]. Hurst, M.Kemal'in *"telgrafhaneleri âdeta tekeline almış olduğunu"* ifade ediyordu[420]. Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine verdiği notada M.Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre, o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da dolaşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yönden bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu[421]. Milne'in bu emri yanında Galthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntıkasından iç kesimlere gitmek için ha-

[416] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 27-29.

[417] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 95-119.

[418] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 339-340.

[419] *HTVD.*, Sy: 5, (1953), vesika nr: 95 ; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 26.

[419a] Salâhi R.Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s. 18'den naklen FO., nr: 371/4229/92736.

[420] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 15-23.

[421] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 17 ; vesikanın İngilizce metni için bk. *HTVD.*, Sy: 19, (1957), vesika nr: 494.

zırlanan M.Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi[122]. Bu maksatla İngiliz Askerî Ataşesi Deedes, 8 Haziran'da Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir görüştü. Bu görüşmede Sabri Efendi, M.Kemal'in geri çağrılması yolunda istekte bulundukları için İngilizler'e teşekkür dahi etti. Sadrazam Vekiline göre, Anadolu'daki hareketin ardında Harbiye Nezaretinin bulunduğu bir gerçekti. Deedes, Anadolu'daki milliyetçi hareketin bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlanması konusunda Sabri Efendi ile hem fikir idi. İngiliz Generali bu sırada İngiliz Muhipler Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Sait Molla ile de bu konuda görüşmekte idi[123].

Bu gelişmelerin olduğu esnada, İngilizler'in kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükûmeti, çelişkili tavırlar sergiliyordu. Hükûmetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde bulundukları anlaşılır. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran tarihinde şu cevabı verdi: *"M.Kemal Paşa'nın IX.Ordu Kıt'aları müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mümessilinin Bâbıâliye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzerine Sadrazam (Ferid Paşa), siyasî mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraza maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında bir çok şikayetler de vardı. Binaenaleyh şikayetin önünü almak, hem de hükûmetin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzibatı temin etmek amacıyla hükûmetin kararı ile ülke üç ayrı müfettişlik mıntıkasına taksim edilmiş, her mıntıkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. M.Kemal Paşa da bunlardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi ünvanına sahiptir...Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının halkı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memleketin tecrübeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak acizlerine terkedilmesini rica eder ve sekiz aydan bu yana devam eden bir mütarekeden sonra artık Türkler ve Müslümanlara lütfen güven duymanızı rica ederim..."*[124]. Cevat Paşa'nın cevabından da anlaşıldığına göre, bu görevlendirmede yani müfettişlik mes'elesinde İngiliz temsilcilerinin arzusuna uyulmuş; öte yandan, Damat Ferid Paşa ile İngiliz siyasî mümessili Ryan görüşüp anlaşmışlardı.

Bu gelişmeler olurken Havza'da bulunan M.Kemal, buradaki faaliyetlerinden dolayı, İngilizler'in kuşkularını daha da arttırmakta idi. Paşa tarafından Sadrazam ve hükûmete gönderilen telgraflarda İngilizler'e karşı önlemler alınması isteni-

[122] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-1, nr: 43, F: 2 ; Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 10.

[123] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 11-14.

[124] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1, 76-2 ; Ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 18-a, b, c ; Gotthard Jaeschke, Milne'in notasına Harbiye Nazırının cevap verdiğini söyleyerek hataya düşmüştür. Halbuki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 125.

yordu. İşte bundan dolayı M.Kemal Paşa ile hükûmet arasında ilk kovalamaca ve sinir savaşı başlamış oldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizler'in isteğini kabul eden Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararına uyarak M.Kemal'den 8 Haziran'da, *"...elindeki istimbotlardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini"* istedi[425]. Öte yandan, hükûmetin sivil kanadının M.Kemal'in İstanbul'a hemen dönmesi yolundaki çalışmaları karşısında, Şevket Turgut Paşa, M.Kemal'in başkente dönmesi hakkında hiç bir açıklamada bulunmuyordu. M.Kemal gönderdiği telgrafta, çağrılma sebeplerini sorduktan sonra, kömür ve benzin sıkıntısından dolayı gecikeceğini ileri sürerek[426], gerçek sebebi öğrenebilmek için de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya başvuruyordu. Nitekim Cevat Paşa, 11 Haziran tarihli cevabında; M.Kemal Paşa'ya gizlice mes'elenin hakiki sebebini şöyle açıkladı: *" Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracağından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi."*[427]. Diğer taraftan Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da M.Kemal'e aynı tarihte (11 Haziran) gönderdiği telgrafında; *"İstanbul'a davetiniz hükûmetin kararı sonucudur."* diye açıklamakta idi[428]. Bu yazışmalar devam ederken, Hariciye Nezareti Vekâletinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre, M.Kemal'in görevine Meclis-i Vükela kararı ile son verileceği belirtiliyor; ayrıca bilumum mülkiye memurlarının, bundan haberdar edilmeleri gereği üzerinde duruluyordu[429].

Böylece hükûmet ile müfettişlik ünvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen M.Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizler'in kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, M.Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an meselesi haline geldi. O, hükûmetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. M.Kemal Paşa'nın bu telgrafı gayet uzun yazılmış bir şikayetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanata bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfûz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin istiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayınlanmış olan padişah'ın son hatt-ı hümayûnu, milletin azmini arttırmıştı. M.Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa; Ali İhsan, Yakup Şevki Paşa, Fethi Bey vb. kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutuklanacağından kuşkulanıyordu. Ona göre hükûmet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. M.Kemal bilahare telgrafında şu açıklamalarda bulunu-

[425] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 19.

[426] *HTVD.*, Sy., 1, vesika nr: 20.

[427] *ATTB.*, c.IV, Ankara 1964, s. 29; ayrıca bk., *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge nr: 47.

[428] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 22.

[429] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-1, nr: 43, F: 2.

yordu:*"...Eğer icbâr edilirsem, memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâgân Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezâif-i vataniyyeme bu kere daha sarih hatvelerle devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümâyûnları masun-ı indiras olsun..."*[430]. Bu telgrafın M.Kemal'in azlini geciktirmek yanında bir faydası da, kendisini Padişah Vahdettin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmak oldu[431].

M.Kemal Paşa 11 Haziran tarihinde Erzurum'da bulunan 15.Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta ise, bütün bu gelişmeleri anlatmış ve *"milletin hukuk ve istiklâlini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan"* yana olduğunu belirtmişti. Ayrıca kendisinin, mümkün olduğunca zaman kazanmak ve karargâhını memleket dahiline sokmak amacında olduğunu ifade etmişti[432]. Bu sırada Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran'da M.Kemal'e *"İstanbul'a davetiniz hükûmetin kararıdır."* mealindeki telgrafını tekrar göndermişti[433]. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, adeta bu işten yani M.Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılması meselesinden nezaretinin sorumlu tutulmamasını istercesine, bu çağrının hükûmet tarafından yapıldığını tekrarlıyordu. Paşa'nın telgrafında isteksizce bir çağrı ifadesi gizli idi. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, M.Kemal Paşa'nın hareketi ordu mensuplarınca kalben destekleniyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken, hükûmet, bu defa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit (Karay) Bey, 16 Haziran tarihinde bütün posta teşkilatına yayınladığı genelgesinde, bu derneklerin telgraflarının kabul edilmemesini tebliğ etti. Dahiliye Nazırı Ali Kemal ise, işgallerden dolayı duyulan üzüntü ne kadar büyük olursa olsun, bu aşamada hükûmetin ne Yunanlılarla, ne de başkalarıyla savaşabilecek bir gücü olmadığını, bu sebeple *"kuva-yı milliye"* adıyla birlikler hazırlamanın felaketlere sebep olacağını ileri sürmekte idi[434]. Ali Kemal'in bu dönemde politikası kuva-yı milliye karşıtı -bir yerde haince- ve bekle gör, olanları kabul et şeklinde idi. Bunun üzerine M.Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetine gönderdiği 20 Haziran tarihli şifrede bu gelişmelerden dolayı hükûmeti protesto etti. Refik Halit Bey'in ifadesiyle; *"...Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele..."* M.Kemal ile bağların kopmasına zemin hazırladı[435].

[430] *ASD.*, c.I, s. 15-17.
[431] Sina Akşin de bu görüştedir. Bk. *Aynı eser*, s. 346.
[432] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 44.
[433] *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 22.
[434] Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992, s. 156-159.
[435] Refik Halit Karay, *Aynı eser*, s. 160-161 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 48 vd; ayrıca geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 204-205.

1. Hükûmet ile Mustafa Kemal Paşa Arasındaki Telgraf Savaşı ve Sonuçları

Haziran ayından itibaren İngilizler'in hükûmete yaptıkları baskılar sonucu, Anadolu'daki ordu müfettişleri ile hükûmet arasındaki diyolog kopma noktasına geldi. Öte yandan hükûmet acziyetinden dolayı, İtilaf Devletleri'nin her isteğine boyun eğmek durumunda kalıyordu. Nitekim hükûmet bu sırada İngiliz baskısından dolayı bazı idarecileri değiştirmeye kalktı. Dahiliye Nezareti M.Kemal ile devamlı irtibat halinde bulunan Erzurum valisi Münir Bey ile Van Valisi Haydar Beylerin değiştirilmesini kararlaştırdı. Oysa bu valilerin faaliyetleri, doğuda tasavvur olunan Büyük Ermenistan fikrine karşı idi. Bu faaliyetler M.Kemal Paşa tarafından da kabul gördüğünden, yerlerinde bırakılmaları yolunda tepkilere sebep oldu. M.Kemal 18 Haziran'da Amasya'dan Dahiliye Nazırına gönderdiği şifrede valilerin görevde kalmalarının memleket menfaatine olduğunu açıklamakta idi[436]. M.Kemal böyle davranışlardan dolayı, milletin güveninin sarsılacağına da dikkat çekiyordu[437]. O, bu şikayetlerle de kalmayıp, kendi mıntıkasında görevli valilere, kolordu komutanlarına gönderdiği 20 Haziran tarihli telgrafında Posta ve Telgraf Müdüriyetini protesto edip, kararlarına uymamalarını istiyordu[438].

M.Kemal'in hükûmetin uygulamalarına karşı çıkması üzerine Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran'da Kâzım Karabekir Paşa'yı vekâleten M.Kemal Paşa'nın yerine III.Ordu Müfettişliğine tayin etmek istedi. Fakat Karabekir Paşa, bu sırada böyle bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmuyor ve M.Kemal'in değiştirilmesinde isabet görmüyordu[439]. M.Kemal ise, bu sırada Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta bir takım isteklerini sıralıyordu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal, M.Kemal'in bu isteklerini içeren telgrafını 22 Haziran'da sadarete sundu. 23 Haziran 1919'da Sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III.Ordu Müfettişi M.Kemal'in Harbiye Nezaretinin buyruğuna uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kışkırttığı gerekçesiyle görevinden alınmasını kararlaştırdı[440]. Bu karara imza atanlar arasında M.Kemal'in tayininden bu yana gizli de olsa destekleyen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu[441]. Bu sırada hiçbir resmî sıfatı kalmayan M.Kemal Paşa'nın yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın atanması öngörüldü. Ayrıca sadaretten Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine gönderilen yazıda

[436] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343451.

[437] *ASD.*, c.I, s. 18 vd.

[438] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343451, lef: 1-3.

[439] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 51-52 ; Öte yandan Karabekir Paşa 1339/1923 senesinde İstanbul'da Şevket Turgut Paşa ile görüştüğünde kendisine şu izahatı yaptığını açıklar: *"— Senin Erzurum Kongresinin millî birlik ve millî mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekememek) işi bozacağına ve şahsını esas tutarak " benden sonra tufan " düsturuyla çalışacağına yalnız ben değil, Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşa'yı da İngilizler istediğinden, seni müfettişliğe getirmeyi düşünmüştük."*, bk. *Aynı eser*, s. 52 dipnot 1.

[440] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 54, karar nr: 317.

[441] *TBMM. ZC.*, c.I, Ankara 1981, s. 10-11.

bu durumun bütün vilayet ve kolordulara tebliğ edilmesi de istendi[412]. Nitekim hükûmeti buna zorlayan bir takım sebepler vardı. Tam bu sırada, M.Kemal Paşa da memleket ölçüsünde ilk büyük kararı almış bulunuyordu. Bilinen Amasya tamimi bu gelişmeler esnasında gerçekleştirildi. M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Re'fet Bey ve Rauf Bey tarafından memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alındı[413]. Bu gelişmelerden büyük endişe duyan Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 23 Haziran tarihinde vilayetlere yazdığı ve acele kayıtlı şifre telgrafında; M.Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, zamanın siyasetine o derece vakıf olamadığı için pek fazla gayret ve hamiyyetine rağmen, yeni memuriyetinde asla muvaffak olamadığını, İngiliz fevkalade mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildiğini, bilahare yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarının daha çok arttığını belirtiyordu. Ali Kemal, telgrafında ayrıca, Mustafa Kemal'in görevden alındığını ve hiç bir resmî sıfatının kalmadığını, halkın barış konferansı kararlarını beklemesi gerektiğini de ilave ediyordu[414]. Bundan başka, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 26 Haziran tarihinde vilayetlere yayınladığı şifre telgrafında; millî ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye hazırlamak gibi faaliyetlerin bir felaket olacağını ilan ediyordu. Telgrafında ayrıca, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlığı yapmakla, mütarekeye aykırı hareket ettiklerini bildiriyor ve şunları ekliyordu: *"...Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkışırlarken düşünmüyorlar mı ki, silah ve techizât son derece mahdut ve mütareke hükümleri gereği elimiz, ayağımız bağlıdır. Biz bugün her hangi bir devletle olursa olsun, harbe giremeyiz. Girersek hem halkı ezdirir, hem de davamızı siyaseten kaybederiz"*[415]. Ali Kemal'in ifadelerine dikkat edilirse, her şeyin yitirildiği ve bütün ümitlerin yok olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.

Öte yandan hükûmet tarafından M.Kemal Paşa'nın azledilerek, yerine III.Ordu Müfettişliğine atanması kararlaştırılan Hurşit Paşa'nın işlemleri yürütülemedi. Mustafa Sabri Efendi'nin gücünü gösterememesi ve kabine üyelerinden Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, M.Kemal'e istediği zamanı kazandırdı. Ali Kemal, İngiliz ateşesi Deedes ve tercüman Ryan'la yaptığı görüşmede, Anadolu'daki millî hareketin Harbiye Nezaretince desteklendiğini öne sürdü. İngiliz temsilci de O'na, *"...meydanın milliyetçilere boş bırakılmamasını"* öğütledi[416]. Nitekim, Harbiye Nezareti 28 Haziran'da 3. ve 15.Kolordulara gönderdiği şifrede, kolorduların bundan böyle her konuda merkezle doğrudan temasta bulunacaklarını bildirdi. Bu suretle III.Ordu Müfettişliğinin bir kısım yetkileri -kâğıt üzerinde- geri alınmış oldu[417]. Bu arada Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Damat Ferid'in Paris'ten dönüşünden sonra adı geçen nazırların istifaya zorlanarak kabine dışında kalmalarına sebep oldu. Yapılan bu değişiklikle Dahiliye Nazırlığına

[412] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343446.
[413] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 145-148.
[414] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 100 / 174.
[415] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343541, lef: 1-4.
[416] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 24-26.
[417] *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 26.

Edhem Bey, Harbiye Nezaretine de Ali Ferid Paşa atandı[448]. Öte yandan Şevket Turgut Paşa, gider ayak M.Kemal'in İstanbul'a gelmesini 28 Haziran tarihinde tekrar rica etmişse de[449], M.Kemal bütün bunları ve azline dair olan kararları görmezlikten gelerek, III.Ordu Müfettişi sıfatıyla Harbiye Nezaretine yazdığı şifre telgrafında Ali Kemal'in görevden alınmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor; fakat kendisinin azledildiğine dair nezaretten her hangi bir yazı gönderilmediğini ifade ediyordu[450]. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezaretleri arasındaki anlaşmazlık had safhaya varmıştı. Nitekim M.Kemal Paşa da, bu fırsatları iyi değerlendirerek Anadolu'daki konumunu kuvvetlendirmeye çalıştı.

Hükûmet M.Kemal Paşa meselesi ile uğraşırken, Hariciye Nezaretinden sadarete gelen bir yazıda ise, Batı Anadolu'da gönüllü asker kaydedildiği belirtilerek hükûmetin dikkati çekilmeye çalışılıyordu. Ayrıca gönüllü asker toplanmasının İtilaf Devletleri'nin harekete geçip ülkenin işgale uğramamış bölgelerini de tehdit altına alacağı ifade edilmekte idi[451]. Nitekim, Damat Ferid Paşa ile ona vekâlet eden Mustafa Sabri Efendi, hiç bir şans tanımadıkları kuva-yı milliyenin mücadelesini kabul etmemelerine rağmen, bunların mücadelede mânen haklı olduğunu da red edemiyorlardı. Ferid Paşa bu cümleden olarak 23 Haziran'da Paris'te verilmiş olduğu bir notada şöyle diyordu: *"Hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı gelemez, vilayetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatanperver komitelerin gösterilerinden ve başkentte yapılan mitinglerden yalnız tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklal!"*[452]. Bu beyanatından da anlaşıldığı üzere hükûmet, millî hareketi haklı bulmakta, lakin dış baskıların şiddetinden olsa gerek bunu sözle açıktan açığa ifade edememekte idi.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gidişi, Müfettişlik Görevine Son Verilmesi ve Kongre Çalışmaları

23 Haziran 1919'daki Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararı M.Kemal Paşa tarafından pek önemsenmemişti. Zaten hükûmet üyeleri bu kararı alırlarken hem fikir birliğinde değillerdi. Yapılan yazışmalardan çıkan sonuca bakılırsa, M.Kemal'in görevden alınması yolunda İngilizler tarafından baskı yapıldığından -ve buna da olumlu cevap verilmesi lüzumu hasıl olduğundan- bu karar çıkmıştı. Nitekim bu mesele, hükûmet buhranına sebep olmuş; kabinede bazı bakanlar değiştirilerek bunalım giderilmek istenmişti.

[448] *TV.*, nr: 3588, 3 Temmuz 1335 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 230-232 ; Tayyip Gökbilgin'e göre yeni Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa M.Kemal Paşa'yı seven ve tutan bir komutandı. Bk. , *Aynı eser*, s. 151; ayrıca bu sırada görüşmeler hakkında daha geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 203-205.

[449] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 130-131.

[450] *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 27-a, b, c.

[451] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 343541.

[452] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 132'den naklen *Notes de la Delegation Ottomane*, Paris 1919, s. 14.

Kabinedeki bu değişikliğin ardından, Harbiye Nezaretine tayin olunan Mirliva Ali Ferid Paşa[453], bu makama gelir gelmez selefi döneminde devamlı olarak Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan çağrılardaki üslûbu yumuşatmaya çalıştı. Nitekim, Ali Ferid Paşa, III.Ordu müfettişi M.Kemal Paşa'ya samimi hitaplarda bulunan uzun bir telgraf gönderdi. Ali Ferid Paşa 30 Haziran tarihli telgrafında; M.Kemal Paşa'ya kalbî duygular beslediğinden bu görevi kabul ettiğini, hükûmeti epeyce müşkil bir vaziyette bulduğunu belirttikten sonra, iddia edebilirim ki sizi, benim gibi ruhunun derinliklerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur diyordu. Paşa bundan başka, *"...nasıl bir sebeple hükûmetle, M.Kemal Paşa arasında bir anlaşmazlık çıktığını anlayamadığını, ...bu işte, İngiliz isteklerinin herhaide etkili olduğunu"* belirttikten sonra, *"...hakkımızda pek ziyade teveccühte bulunan Padişah'ın bu meselenin iyi bir şekilde halledilmesi konusunda müzakere buyurduğunu"* ifade ediyordu. Harbiye Nazırı Paşa, bununla beraber, *"...sıhhî mazeretten dolayı arzu ettikleri bir yerde tebdil-i havaya müsaade edileceğini, Harbiye Nezaretince de lazım gelen yardımın yapılacağını taahhüt ederek, hemen cevap vermesi"*ni istiyordu[454]. Nitekim, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın kendince iyimser -bir ölçüde de kandırmaca tarzı- yaklaşım sergileyen müracaatlarının -gelişmelere bakılırsa- M.Kemal Paşa üzerinde pek tesiri olmadı(EK-14).

Diğer taraftan M.Kemal Paşa, 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılarak[455], Tokat-Sivas yolunu takiple 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a vardı[456]. M.Kemal'in yol güzergâhı olan Sivas'ta, sabık Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in görevlendirdiği Erkân-ı Harp Miralayı Ali Galip ile bir problem yaşandı. Mamüretilaziz (Elazığ) Valiliğine tayin edilen Ali Galip, Dahiliye Nezaretinin M.Kemal'in tutuklanması yolundaki emrini yerine getirmek istemişse de, Dahiliye Nezaretinden istifa etmiş bulunan Ali Kemal'in bu emrini Sivas Valisi Reşit Paşa yerine getirtmedi[457]. Ali Galip olayında olduğu gibi, hükûmeti bu şekilde harekete zorlayanlar ise İstanbul'daki -İtilaf Devletleri'nden- İngiliz Yüksek Komiserliği idi. General Milne 30 Haziran'da Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'ya yazdığı telgrafında; Sivas ve Konya taraflarında silahlı çeteler kurularak müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareket edildiğini; bu faaliyetlerde İttihatçılık fikrinin hakim olduğunu ve maksatlarının Osmanlı hükûmetinden ayrı hedefler güttüğünün tesbit edildiğini, bu hareketin başlıca teşvikçilerinin Sivas'ta M.Kemal, Konya'da ise Ferik Cemal Paşa olduğunu ve her ikisinin de müfettiş olarak atandığını ifade ederek hükûmetin dikkatini bu yöne çekmekte idi. Milne, diğer yandan M.Kemal'in vazifesine son verilmesi için 8 Haziran'da Osmanlı hükûmetine çağrı yaptıklarını fakat buna hükûmetin pek itibar etmediğini hatırlatarak, konuya has-

[453] *TV.*, nr: 3588, 3 Temmuz 1335.
[454] *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 28.
[455] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 39-40.
[456] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 43.
[457] Ali Galip olayı hakkında M.Kemal Nutuk'ta geniş izahatta bulunmuştur. Bk., *Nutuk*, c.I, s. 38-43. Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1939, s. 46-61.

sasiyet göstermelerini bir kez daha ikaz etti[458]. Bu sırada hükûmet ise, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla neşrettiği bir tamimde, M.Kemal ve Rauf Beyler'in hükûmetin tebligatına karşı olan hareketlerinden dolayı tutuklanmalarını emrediyordu[459]. M.Kemal ve Rauf Beyler, hükûmetin bu kararlarına pek aldırış etmedi. Nitekim Rauf Bey, İstanbul Meclis-i Mebusanına katılıncaya kadar (yaklaşık yedi ay) M.Kemal ile Anadolu'da işbirliği içerisinde bulundu[460].

Bu sırada İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Galthorpe, Osmanlı Hariciye Nazırı Safâ Bey'e verdiği 2 Temmuz tarihli notada isteklerini şöyle sıralıyordu:

1) Sivas ve Konya vilayetlerinde silahlı çeteler kurma, İtilaf Devletleri çıkarlarına karşı çalışma yolunda ciddi bir hareketin bulunduğu.

2) Hareketin başlıca kışkırtıcılarının M.Kemal ve Cemal Paşalar olduğu,

3) M.Kemal'i İstanbul'a geri çağırmak için yapılan teşebbüslerin bir sonuç vermediği. Ayrıca aynı konuda 17 Haziran'da verilen notaya cevap dahi alınmadığı.

4) Konunun öneminden dolayı, M.Kemal ve Cemal Paşaların derhal ve kayıtsız şartsız İstanbul'a çağrılmaları gerektiği,

5) Bir örneği de İngiltere hükûmetine sunulan bu nota üzerine, ne şekilde hareket edileceğinin derhal bildirilmesi isteniyordu[461].

Milne ve Galthorpe'un notalarına bakılırsa, hükûmet bunları o zaman için geçiştirdiği gibi, uygulamaya koymamış; bu da İngilizlerin endişesini arttırmıştı. Böylece ilk defa olarak bir İngiliz yetkilisi tarafından, Anadolu'da doğmakta olan millî mücadele fikri; *"İttihatçılık"* damgası ile damgalanmakta idi[462]. Nitekim, Millî Mücadele hareketinin altyapısı incelendiği zaman bu fikrin büyük ölçüde doğru olduğu ortaya çıkar.

Mustafa Kemal Paşa'nın 2-3 Temmuz 1919 gecesi Tercan'da iken Saray'dan aldığı bir telgrafta, dönmesi istendi[463]. Bu telgrafta M.Kemal'in faaliyetleri Padişah tarafından *"yurtseverce duyguların bir sonucu"* olduğu kabul ediliyor; fakat, devletin durumunun taşradan gözlendiği gibi endişe verici olmadığı ileri sürülüyordu. Padişah, Paşa'nın istifa edip İstanbul'a gelmesini -yabancıların kendine haysiyet kırıcı

[458] *Documents On British Foreing Policy 1919-1939*, First Series, c.IV, nr: 460 ; ayrıca bk. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 35.

[459] *BOA.BEO.*, Dahiliye giden nr: 343763.

[460] Miralay Mehmet Arif Bey, *aynı eser*, s. 27.

[461] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 36.

[462] Millî Mücadele hareketini bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlayanlar sadece İngilizler değildi. Bir ara Osmanlı hükûmeti de bu isnatta bulunmaktan geri durmayacaktı. Millî Mücadele hareketini bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlayanların başında Erich Jan Zürcher gelir. Bk. *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev.Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 127-210.

[463] *ASD.*, c.I, s. 21-22.

bir işlem yaptırırlar endişesi ile- doğru bulmadığı gibi, azledilmesini de uygun görmediğinden Harbiye Nezaretinden iki ay hava değişimi istenilerek, durum belli oluncaya kadar istediği kent ya da kasabada dinlenmesinin en uygun çözüm yolu olacağını ifade ediyordu[464]. Bu sırada Vahdettin, Dahiliye Nazırı Ali Kemal'e hitaben, kendisini bu karışık dönemde yalnız bırakmayacağından emin olduğunu bildiğini söylüyor, sarayla Refik Halit (Karay) Bey vasıtasıyla her zaman irtibat kurmasını ve ortak çalışmayı sürdürmesini tasviye ediyordu[465]. Padişah, bu tavrı ile merkezden taşrayı kurtarmayı tercih ediyordu. Bu ise, mutlakiyetçi bir zihniyetin sonucu idi[466].

Ordu Müfettişliklerinin lağv edilmesini isteyen işgal güçlerinin baskıları sonucu[467] Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'nden izin alarak 1 Temmuz (1919)'da Konya'dan hareketle İstanbul'a geldi[468]. Bu hadise Anadolu'daki komutanlar üzerinde adeta bir şok tesiri yapar. Nitekim M.Kemal Paşa Nutuk'ta, bu kritik dönemde Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişini üzüntü ile karşıladığını ifade eder[469]. Diğer taraftan, Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ile birlikte, Anadolu'da ordu müfettişi ve en kıdemli komutan olarak M.Kemal Paşa kaldı. Kendisini, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa takip etmekte idi. Öte yandan Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'a geldikten bir süre sonra Askerî Mektepler Müfettişliğine getirildi[470]. Böylece Anadolu'da görevli bulunan iki ordu müfettişinden birisi İstanbul'a çekilmiş oldu. Harbiye Nazırı ise, bir telgraf çekerek M.Kemal'in de geri dönmesi yolunda bir çağrıda bulundu. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa bu sırada M.Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, İngiliz baskısından bunaldığını ifade ettikten sonra, *"...mağlubiyetin devasız bir illet olduğunu"* söyleyerek kendilerine yardımcı olmalarını istiyor ve samimi cümlelerle telgrafını noktalıyordu[171]. Harbiye Nazırı, 5 Temmuz'da M.Kemal'e yazdığı şifre telgrafta ise, İstanbul'a hareketini hızlandırmasını istiyordu[472]. Ferid Paşa, M.Kemal'e İstanbul'a döneceğine dair Padişah ve siyasî temsilciliklere taahhütte bulunduğunu ve bu konuda mahçup olmayacağından emin olduğunu bildiriyordu. Buna karşılık M.Kemal, böyle bir söz vermenin şimdilik doğru olmadığını belirterek, Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, Doğu Anadolu için de böyle bir tehlikenin varolduğunu hatırlatarak, hükûmet mensuplarının yeni bir hıyanete araç olmaktansa, sade bir vatandaş olarak halkın saflarına ka-

[464] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 37 ; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 135 ; Kinross, *Atatürk*, s. 278 ; Bu telgraf metninin tamamı için bk. Tahsin Ünal, "Milli Mücadale Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Sy: 73, Ankara Kasım 1968, s. 47.

[465] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 37, vesika 28.

[466] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 356.

[467] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 35-36.

[468] *BOABEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 343557 ; Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 46.

[469] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 48-49 ; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 64 ; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Ankara 1966, s. 52 .

[470] *BOABEO*. Harbiye Giden nr: 343726.

[471] *HTVD*., Sy: 2, (1952), vesika nr: 28.

[472] *HTVD*., Sy: 2, vesika nr: 29.

tılmasının örnek alınacak bir vatanperverlik olacağını ifade ediyordu. Bu sırada, M.Kemal'in İstanbul'a dönmesi yolundaki İngiliz istekleri de bütün şiddetiyle devam etmekte idi[473]. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa ise, 7 Temmuz'da Miralay Re'fet (Bele) Bey'e çektiği telgrafta, İngilizler'in bu sırada Samsun ve civarına asker çıkarmalarının sebebinin M.Kemal'in *"...asayişi ihlâl suretindeki davranışlarında"* aranması gerektiğini belirtiyor; *"...eğer vatanını seviyorsa, M.Kemal'in dönmesini"* istiyor ve bu konuda Re'fet Bey'den yardım talep ediyordu[474]. Refet Bey, verdiği cevapta M.Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, ondan işgal kuvvetlerine karşı direnme konusunda her hangi bir talimat almadığını belirtiyordu[475]. Bu açıklamalardan sonra Miralay Refet Bey de hükûmete yapılan baskı sonucu azledildi. Yerine Harbiye Dairesi Reislerinden Miralay Selahattin Bey'in atanması kararlaştırıldı[476].

Bu sırada kabinedeki üyeler arasındaki telgraf yazışmalarına bakılırsa, M.Kemal Paşa mes'elesinde hep İngiliz baskısından söz edildiği göze çarpar. Bu gelişmeler sırasında Hariciye Nazırı Vekili Safvet Bey tarafından sadarete çekilen 3 Temmuz 1919 tarihli gizli telgrafta; M.Kemal Paşa'nın müslüman halkı azınlıklara karşı kışkırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından İstanbul'a çağrıldığı açıklanmakta idi[477]. Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey ise, Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafında M.Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretince görevlendirildiğini belirterek, bu nezaretten her hangi bir aksi emir gelmedikçe, M.Kemal Paşa'nın talimatlarını yerine getirmeye mecbur olduklarını ifade etmekte idi[478]. Sivas Valiliğinin telgrafında ise, Samsun'a çıkarılan İngiliz askerlerine karşı M.Kemal'in askerî bir tertibat içerisinde bulunduğu belirtilerek, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerinin dikkatleri çekilmeye çalışılıyordu[479]. Erzurum vilayetinden hükûmete çekilen telgraflarda ise, İngiliz faaliyetlerine karşı çare bulunması isteniyordu[480]. 8 Temmuz tarihli Padişah'ın iradesi üzerine M.Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf çekilmiş, Paşa'nın memuriyetinden dolayı İngilizler'le hükûmetin arasının açılmak üzere olduğu açıklanmıştı[481]. Nitekim Kabine üyeleri, yapılan bir toplantıdan sonra hazırladıkları bir tutanakla, M.Kemal'in görevine son verilmesi konusunda Harbiye Nezaretine yaptırım uygulanmasına karar vermişlerdi[482].

M.Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa arasında 8 Temmuz gecesi yapılan uzun telgraf görüşmelerinde, M.Kemal'in görevine son verileceği konusu dile

[473] *Documetns On Britisli Foreing Policy*, c.IV, nr: 448.
[474] Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, s. 182-187.
[475] Karay, *Aynı eser*, s. 189-190. Karay bu telgrafı 8 Temmuz tarihli olarak belirtir.
[476] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 360.
[477] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 343585.
[478] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343446.
[479] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-1, nr: 12, F: 2-5.
[480] *BOA.MVM.*, nr: 215, s. 214.
[481] *BOA.MVM.*, aynı belge.
[482] *BOA. DUİT.*, nr: 68 / 1, 8 Temmuz 1919 tarihli tutanak.

getirildi. Ferid Paşa bu görüşmede, M.Kemal'in faaliyetlerini vatan müdafaası yolunda herkesin yapacağı normal faaliyetlerden olduğunu yorumluyor; ayrıca, İtilaf Devletlerinin hükûmet üzerinde şiddetli baskılarının bulunduğunu hatırlatıyordu. Nitekim, bu sırada III.Ordu Müfettişinin Padişah buyruğu ile bir kaç defadır İstanbul'a davet edildiği açıklanıyordu[483]. Bu görüşmenin ardından Saray başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz gecesi saat 10.30'daki telgrafı, M.Kemal'in görevinin sona erdiğini haber vermekte idi. Bu gelişmelerin İngiliz baskısından kaynaklandığı âşikâr idi[484]. Bakanlar Kurulu da zaten bu yolda gerekçeli bir karar çıkardı. Bu gerekçeleri ihtiva eden Bakanlar Kurulu kararını başta M.Sabri Efendi olmak üzere, bakanların çoğu ve Abdurrahman Şeref Bey ile Ahmet İzzet Paşa gibi kurulda görevli âyân üyeleri de imzalamışlarken, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa bu toplantıya katılmadığı gibi imza da atmadı[485]. Daha sonra yazılan belgede Ali Ferid Paşa'nın da imzası yer aldı. Nitekim Padişah, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ve Harbiye Nazırı Ferid Paşa'nın imzasıyla bilahare yayınlanan azil fermanında şöyle denilmekte idi: *"III.Ordu Müfettişi M.Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir. Bu Padişah buyruğunu yürütmeğe Harbiye Nazırı görevlidir. 8 Temmuz 1335 "*(1919)[486].

M.Kemal'in müfettişlik görevine son verilmesinin hemen ardından Harbiye Nazırı 15. ve 13.Kolordu komutanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta III.Ordu Müfettişliği makamına münasip birinin tayin olunmasına kadar bunların doğrudan doğruya nezarete bağlandıkları bildirildi[487]. Aynı tarihte, Dahiliye Nezaretinden çıkan bir yazıda ise, bilumum dahiliye memurlarının millî teşkilat kurmaları engelleniyor; şayet bu tür faaliyetlere dahil olanlar olursa, en şiddetli cezaya çarptırılacakları ifade ediliyordu[488].

Öte yandan M.Kemal Paşa, ordu müfettişliğinden azl olunduğu haberini aldıktan kısa bir süre sonra, *"...sine-i millette bir ferd-i mücâhit olarak kalabilmek için askerlikten istifa ettiğini"* açıkladı. 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 11.45'de Padişah'a gönderdiği şifre telgrafında, hükûmet ve saltanat merkezi üzerindeki baskıların daha da artmasına, hakkındaki iyi düşüncelerin zayıflamasına razı olamayacağını belirttikten sonra askerlikten istifa gerekçesini şu cümlelerle açıkladı:*"...Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakârlıkta bulunduğumu arz ederim. Yüksek Saltanat ve Hilafet makamlarıyla asil milletlerinin, hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağıma tam bir bağlı-*

[483] BOA. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 51-52.
[484] *BOA.MVM.*, nr: 215. s. 214.
[485] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 1, Bakanlar Kurulunun 8 Temmuz tarihli tutanağı.
[486] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 1 ; *TV.*, nr: 3595, 12 Temmuz 1335 ; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 47 ; Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.I, s. 36.
[487] *HTVD.*, Sy: 2, vesika nr: 30.
[488] *HTVD.*, aynı sayı , vesika nr: 31.

lıkla arz eder bu hususta teminat veririm. Askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine bildirdim."[489]. Nitekim M.Kemal'in istifa dilekçesinde Vahdettin'i suçlayıcı bir dil kullanmamaya özen göstermesi, saltanat ve hilafete bağlılıktan söz etmesi dikkat çekicidir. Aslında İstanbul'daki görüşmelerinden başlayarak Padişah ile Paşa 7 Temmuz'daki yazışmalarına kadar, birbirlerine duydukları güveni belirtmeye dikkat etmişlerdi. İlk zamanlar bunda içten davrandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim, M.Kemal Paşa kuva-yı milleyi hareketini örgütlerken saltanat yanlılarını kuşkulandırmamak için Vahdettin'i baskı altında bir hükümdar olarak kabul ediyor; onu kurtarma sloganını yararlı, hatta mecburî görüyordu.

M.Kemal Paşa'nın III.Ordu Müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifası arkadaşları arasında büyük bir üzüntü yarattı. Ali Fuat Paşa, M.Kemal'in 8/9 Temmuz tarihli ve *"sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta"* olduğunu bildiren telgrafını aldığı zaman, büyük bir heyecan ve üzüntü duyduğunu belirtir. Bu duygularla M.Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında; *"...vatanperver kalplerde kendini gösteren vatan ve fedakârlık hissinin başına geçerek millî irade ve azmi ortaya çıkarmaya çalışan zat-ı âlilerinin yine bu maksadı temin için askerî ve mülkî memuriyetinden çekilmelerinin"* başta kendisi olduğu halde bütün kumandan ve mülkî memurları üzdüğünü, ancak bir ferd-i mücahit olarak çıkacakları müjdesinin bu üzüntüyü biraz olsun hafiflettiğini beyan ediyordu. Ali Fuat Paşa, gerekirse bütün hamiyyet sahiplerinin kendisine katılacaklarını bildiriyordu[490]. Öte yandan Mazhar Müfit Kansu'nun ifadelerine bakılırsa, 5 veya 6 Temmuz'da yapılan gizli bir toplantıya M.Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Erzurum Valisi, Hüsrev Gerede, Refik Saydam, Kâzım Dirik ve Süreyya Yiğit katılmışlardı. Bu şahıslar yapılan toplantıda, M.Kemal'in kendilerine söylediği; *"Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakıyet için bu şarttır!"* düstûrunu kabul ediyorlardı. Böylece M.Kemal Anadolu'da her emri kabul edilen bir lider oldu[491]. Kâzım Karabekir Paşa ise anılarında, M.Kemal'e azlinden kısa bir süre önce şunları söylediğini belirtir:*"...Müfettişlik ya da askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukadderâtım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir."*[492]. Böylece Anadolu'daki komutanlar tarafından M.Kemal'e bu kritik dönemde büyük bir kararlılık içerisinde her türlü desteği sağlayacakları sözü veriliyordu. Nitekim komutanlar verdikleri bu kararla, İstanbul'da Üçler Misâkı'nda kabul edilen planları uygulamaya koymak istiyorlardı.

[489] BOA. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 54 ; *ASD*, c.I. s. 28 vd; ayrıca bk. *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge nr: 52.

[490] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 99.

[491] Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.I, s. 34.

[492] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 62.

Erzurum'da kongre çalışmaları öncesi yıkarıdaki faaliyetler icra edilirken devlet merkezinde de başka türlü gelişmeler oluyordu. Bakanlar Kurulu kararlarının ardından, 9 Temmuz 1919 tarihinde Sadaretten çıkan bir yazı ile M.Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiği belgelendi[493]. Dahiliye Nezareti de, vilayetlere gönderdiği telgraflarda M.Kemal'in görevden azledildiğini belirterek, verdiği emirlerin yapılmamasını istiyordu[494]. Dahiliye Nezareti daha sonraki telgraflarında M.Kemal Paşa'nın nerede olduğunu sorduktan başka[495], bunun yapacağı her türlü faaliyetin tehlike doğuracağını ifade ederek[496] taraftarları ile birlikte tutuklanmalarının en uygun hal çaresi olduğunu belirtmekte idi[497]. Harbiye Nezareti de, Anadolu'daki askerî birimlerle bu tür yazışmaları sürdürdü. Hatta II.Ordu müfettiş vekili Miralay Selahattin Bey'e yazılan bir telgrafta, M.Kemal'in görevinin sona erdiği hatırlatılarak, her hangi bir münasebette bulunulmaması salık veriliyordu[498].

Harbiye Nezareti, ordu mensuplarının teşkilat kurmalarından endişe duymuş olmalı ki, bu sırada bütün kolordulara gönderdiği şifrede millî teşkilat kurulmasına askerî ve mülkî amirliklerin engel olmalarını istiyordu[499]. Mustafa Kemal'in azlinden sonra III.Ordu müfettişliği bir müddet kumandansız kaldı. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın 20 Temmuz 1919 tarihli yazısı ile XV.Kolordu komutanlığı da üzerinde kalmak üzere, vekâleten Kâzım Karabekir Paşa'nın tayin edildi[500]. Bu konuda Dahiliye Nezaretine de bilgi verildi[501].

M.Kemal Paşa, Rauf Beyle birlikte görevine son verilmesi ve ordudan istifasının ertesi günü (9 Temmuz'da), ordulara ve millete birer beyanname neşrederek keyfiyeti bildirme gereği duydu. Bu bildirinin bilahere Dahiliye Nezareti tarafından suretleri çıkarılarak vatanın en hücra köşesinde bütün vatan evlatlarına aynen tebliği ve duyurulması istendi. M.Kemal bu beyannamede şöyle diyordu:*"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücahede uğrunda milletle beraber serbes surette çalışmaya resmî ve askerî sıfatım artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum askerî mesleğe bu gün veda ettim."* Rauf Bey de, *" M.Kemal Paşa ile bütün arkadaşlarının millî cihadına iştirak ettim."*[502] şeklinde maksadını açıkladı[503].

[493] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343585.
[494] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 19-36.
[495] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 19-106.
[496] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 19- 122.
[497] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 67.
[498] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 59.
[499] *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 34.
[500] *HTVD.*, Sy: 2, vesika nr: 35.
[501] *HTVD.*, aynı sayı, vesika nr: 36.
[502] *HTVD.*, Sy: 2, vesika nr: 37.
[503] *ASD.*, c.I, s. 28.

M.Kemal Erzurum'da kaldığı süre zarfında kongre çalışmalarında aktif olarak faaliyet gösterdi. Nitekim, Sadrazam Damat Ferid Paşa bu sırada (20 Temmuz) yayınladığı bir beyannamede, Erzurum Kongresini anayasaya aykırı buluyor ve bunu toplayanların tutuklanması gerektiğini bildiriyordu. Buna rağmen kongre 23 Temmuz'da açıldı. 24 Temmuz'da kongre hey'eti sadrazamın beyannamesini ele aldı; şiddetli tartışmalardan sonra Padişah'a bir telgraf çekildi ve Ferid Paşa'nın bu beyanatının tekzip edilmesi istendi. Kongrenin hilafet ve saltanata bağlılığı belirtildi. Erzurum Kongresini böylece resmen öğrenen Sadrazam, daha fazla ileri gidemedi. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, bölgede bulunan askerî ve mülkî çevrelerce desteklenen kongre çalışmaları devam etti[504]. Bu sırada müttefiklerden beklediği dekteği alamayan ve konumu iyice sarsılan hükûmet kongre, dolayısıyla millî harekete karşı faal bir direniş başlattı. Hatta bu sırada Dahiliye Nazırı Âdil Bey, 25 Temmuz tarihli beyanatında, M.Kemal ve Rauf Bey'in teşebbüslerinin hangi fikre dayanırsa dayansın, memleketin aleyhine ve anarşistçe bir hareket olduğunu; dahilî ve haricî pek çok müşkilatın bulunduğu bir sırada bu tür faaliyetlerin vatanı büyük tehditler içine attığını belirtiyor ve vazifeli olmayan şahısların demeçlerine kulak asılmaması gerektiğini öğütlüyordu. Âdil Bey bundan başka halka, hükûmetin yanında yer almalarının memleket menfaatine olduğunu da hatırlatıyordu[505]. İki gün sonra vilayetlere yazdığı tamimde ise, Erzurum'da millî bir kongre akd edildiği, böyle kanuna aykırı hareketlerin önüne geçilmesi lâzım geldiği ifade edilerek, aklı selim sahibi olanların devletin/hükûmetin yanında yer almasının gerektiği açıklanıyordu. Âdil Bey, mülkî idarecilerden bu tür hareketlere meydan verilmemesini de istiyordu[506]. Dahiliye Nezaretindeki bu endişeler, aslında İngiliz Amirali Galthorpe'un ültimatomlarından kaynaklanıyordu[507]. İngiltere bu sırada millî hareketin hızla yayılmasından, M.Kemal ve kendisine bağlı olanların merkezî hükûmetle bağlarını koparmalarından büyük endişe duymakta idi[508]. Bu esnada Meclis-i Vükelâdan çıkan bir kararda M.Kemal ve Rauf Beylerin, hükûmetin aleyhine olarak devam etmekte olan faaliyetlerine son verilerek, adı geçenlerin derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri istendi[509]. Bu karar Dahiliye, Hariciye ve Harbiye Nezaretlerine de tebliğ edildi[510].

VIII. ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KALDIRILMASI

Ordu müfettişlerinin kendi mıntıkalarında İtilaf Devletleri ve Yunan işgal olaylarına karşı mitingler tertip etmeleri[511], işgal kuvvetlerinin bunlara sert tavır takın-

[504] Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk., Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA*., c.XI (1995), s. 335-337.

[505] *BOA.DH.ŞFR.*,nr: 101 / 19-159.

[506] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 60.

[507] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 48-54.

[508] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 56-57.

[509] *BOA.MVM.*, nr: 216, s.358.

[510] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343763.

[511] *HTVD.*, Sy: 5, (1953), vesika nr: 107.

malarına sebep olmuş; bunun üzerine ordu müfettişlikleri kendilerini biraz geri plana çekerek halkın galeyanına sebep olabilecek gelişmeleri Harbiye Nezaretine rapor etmeye başlamışlardı[512]. Şevket Turgut Paşa Haziran başında müfettişlere gönderdiği şifrede, Meclis-i Vükelâda masum halkı korumak, asayişi sağlamak amacıyla orduca tedafüî bir hareketin yapılabileceğini açıklamakta idi[513]. Harbiye Nazırı bu açıklamalardan sonra İtilaf mümessillerine gönderdiği yazıda, ordu müfettişliklerinin teşekkül tarzı ve bölgeleri hakkında bilgi de verdi[514]. Milne bu teşkilatlanmaya ilk önce karşı çıkmış, Anadolu'nun on bölgeye ayrılıp bir tek general idaresine verilmesini istemiş, hatta ordu müfettişlerinin Anadolu içlerinde dolaşmalarını uygun bulmadığı gibi kaldırılmalarını istemişti[515]. Milne'in bu isteklerine rağmen Galthorpe, 23 Haziran tarihli bir raporunda, bu teşkilatları son derece küçümsemiş ve etkili olamayacaklarını açıklamıştı[516].

Öte yandan II. ve III.Ordu müfettişlerinin düşman işgal hareketlerine karşı sert tavır takınmaları[517], mıntıkalarında gönüllü olarak asker toplamaya kalkışmaları ve jandarma sayısını arttırmak istemeleri[518], millî faaliyetleri yönlendirmek amacıyla kongre faaliyetleri ve mitingler düzenlemeleri[519] İngilizlerin dikkatinden kaçmıyordu. İngilizler'in bu tedirgin bekleyişleri sırasında, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 21 Haziran 1919'da II.Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya gönderdiği bir şifre telgrafta, işgal olaylarına karşı miting ve protesto tertip edilebileceği gibi, her türlü mukavemetin de yapılması lâzım geldiğini açıklamakta idi[520]. Bu sırada Konya valiliğinden sadarete gönderilen bir telgrafta ise, II.Ordu Müfettişliği mıntıkasında bir ihtilal hareketinin başlatıldığı açıklanıyor; gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu[521]. Dahiliye Nezaretine gelen bu tür telgraflara şüphe ile bakılması lâzım geldiğini belirten Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa; *"Teşkilat-ı Milliye hakkında alınan duyumların bütün vilayetleri içermediği ve Dahiliye Nezareti, askerî konularda bir istekte bulunursa mutlaka Harbiye Nezaretine danışmalıdır."*[522] tarzında açıklamalarda bulunuyordu. Cevat Paşa ayrıca, ordu müfettişlerinin silah altına davet için yaptıkları telkinlerin kötü bir amacının olamayacağının Dahiliye Nezaretince anlaşılması lazım geldiğini ifade ediyordu. Hükûmetin bu telkinlere kapılarak yanlış bir adım atmasının, ordunun mevcut kuvvetinde büyük bir azalmaya sebep olacağını açıklayan Cevat Paşa, *"...ordunun genel mevcudunun azalmaması*

[512] *HTVD.*, Sy: 4, (1953), vesika nr: 65, 83 ; Sy: 5, vesika nr: 103.
[513] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 82.
[514] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 74.
[515] *HTVD.*, Sy: 3, (1953), vesika nr: 58.
[516] *Documents On British Foreing Policy (1919-1939)*, c.IV, vesika nr: 433, n. 5 ; ayrıca bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c.I, Ankara 1992, vesika nr: 9.
[517] *HTVD.*, Sy: 6, (1953), vesika nr: 124-128 ; Sy: 4, (1953), vesika nr: 65, 69, 83.
[518] *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 65 ; Sy: 9, (1954), vesika nr: 187.
[519] *HTVD.*, Sy: 7, (1954), vesika nr: 138.
[520] *HTVD.*, Sy: 6, (1953), vesika nr: 129.
[521] *HTVD.*, Sy: 7, (1954), vesika nr: 139.
[522] *HTVD.*, Sy: 9, (1954), vesika nr: 187.

ve halkın askerlikten soğumaması için Mülkiye memurlarının menfî propagandada bulunmamalarını" istiyordu[523].

Ordu müfettişliklerinin faaliyetleri esnasında onlara büyük destek çıkan Cevat ve Şevket Turgut Paşalar, İngiliz baskısı sonucu 26 Haziran'da (1919) istifaya mecbur edildiler[524]. Bunların istifasından sonra ordu müfettişleri, İstanbul'daki hükûmet nezdinde adeta korumasız bir halde kaldı. İngiliz baskıları ve Damat Ferid Paşa hükûmetinin hataları müfettişlik teşkilatının kısa bir süre sonra lağvedilmesini gündeme getirdi[525]. Bu arada hükûmet, yaptıkları faaliyetlerden dolayı çeşitli problemler doğuran bu ordu müfettişliklerinin kaldırılmasının daha uygun olacağını kararlaştırdı. Zaten Bakanlar Kurulunun bu yoldaki fikirleri 29 Temmuz tarihinde Harbiye Nezaretine bildirildi[526]. Diğer taraftan Askerî Şurâ başkanlığına yazıları bir yazıyla da ordu müfettişliklerinin ordu komutanlığına tahvil edilmesi kararlaştırıldı[527]. Öte yandan öncelikle müfettişlerin sivil memurlara emir vermelerini sağlayan yetkiler alındı[528]. Damat Ferid Paşa hükûmeti, kuva-yı milliye yanlısı hareketleri desteklediği gerekçesiyle, 4 Ağustos 1919 tarihinde III.Ordu Müfettişliğini lağvederek; bunu ordu komutanlığına tahvil edip, eski Harbiye Nazırlarından I.Ferik Abdullah Paşa'yı da komutanlığa tayin etti[529]. III.Ordu müfettişliği gerçi lağvedilmişti; fakat, I. ve II.Ordu müfettişlikleri henüz varlıklarını korumakta idi. Bir müddet sonra ordu müfettişliklerinin ordu kumandanlığına tahvil edilmesi konusu gündeme geldi. Bir müddet sonra, ordu müfettişlerine geniş yetkiler veren talimatname de yürürlükten kaldırıldı[530], mülkî yetkiler Dahiliye Nezaretine devredilirken, sadece askerî vazifeler ordu kumandanlıklarında bırakıldı[531]. 16 Ağustos 1919'da çıkan bir irade ile ordu müfettişlikleri lağvedildi[532](EK-15), bundan sonra ordu komutanlıkları yeniden teşkil edildi[533]. III.Ordu komutanlığının, müfettişlik örgütü lağvedilmesine rağmen halâ eski yetkilerini kullanması, bu defa ordu komutanlığının lağvedilmesi gereğini gündeme getirdi. 18 Ağustos 1919 tarihinde çıkan bir irade ile III.Ordu lağvedildi[534]. Bilahare bu durum, Sadaret tarafından 19 Ağustos 1919 tarihinde dönemin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya da tebliğ olundu[535].

[523] *HTVD.*, Sy: 9, aynı vesika.
[524] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 230.
[525] *HTVD.*, Sy: 3, (1953), vesika nr: 52.
[526] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 96 ; Damat Ferid malî kriz sebebiyle müfettişlik teşkilatının lağvedileceğini ifade ediyor. Bk. *HTVD.*, Sy: 3, (1953), vesika nr: 52.
[527] *HTVD.*, Sy:3, vesika nr: 53.
[528] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-2, nr: 13, F: 1 ; ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 54.
[529] *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 343836.
[530] *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 53.
[531] *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 54.
[532] *BOA. DUİT.*, nr: 37-2 / 16-5-1, F: 1-2; ayrıca bk., *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr. 55.
[533] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343942 ; *BOA.DH.KMS.*, Ds: 55-1, nr: 10 ; ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 55-57.
[534] *BOA. BEO.*,Harbiye Giden nr: 343942; ayrıca bk., *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 58-60.
[535] *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 59.

Öte yandan, Ferid Paşa hükûmeti tarafından 8/9 Temmuz gecesi ordu müfettişliğinden azl edilen[536], M.Kemal'in geri getiremeyeceği anlaşılınca, Hükûmet tarafından bir takım yaptırımlar gündeme geldi. Nitekim Paşa'nın azlinden sonra, sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahrî yaverlik sıfatı geri alınmamış, kendisinin askerlikten istifa ettiği de resmen açıklanmamıştı. Hükûmet, şimdi bunları son koz olarak kullanmaya kalktı. Sadaretten Harbiye Nezaretine yazılan 6 Ağustos 1919 tarihli bir yazıda bu yoldaki emir doğrudan Padişah'tan geldi. Sadrazam bu yazısında M.Kemal Paşa'nın askerlikten istifası hakkındaki yazışmalarının Nazım Paşa'dan evvelki bakan tarafından düzenlendiğini, fakat sonuçlandırılamadığını belirtiyor ve *"...hükûmet değişikliğe uğramış; bundan dolayı adı geçen Paşa'nın Anadolu'da askerî görevinden çıkartıldığı resmen ilan edilmemiş"* şeklinde açıklamalarda bulunuyor; ayrıca, bu konuda Padişah'ın sözlü iradesinin alındığını da ilave ediyordu[537]. Bu arada Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 7 Ağustos'ta verdiği cevapta, Bakanlar Kurulu kararıyla görevine son verilen M.Kemal Paşa'nın taşımakta olduğu nişan ve madalyaları ile fahrî yaverlik rütbesinin kaldırılmasının gekerli olduğunu belirterek Padişah'ın iradesine göre hareket edileceğini bildirdi[538]. Bunun üzerine hazırlanan kararname, Vahdettin tarafından 9 Ağustos'ta, yani Erzurum Kongresinin kararlarının açıklandığı sırada onaylandı. Bu kararname ile, M.Kemal Paşa'nın taşıdığı nişan ve madalyaları geri alınıyor ve fahri yaverlik rütbesi de kaldırılıyor; Paşa sıfatı Bey olarak yeniden düzenleniyordu[539]. Bu durum, bilahare Sadaretten Harbiye Nezaretine yazılan bir yazıyla bildirildi[540](EK-16).

Öte yandan, Osmanlı ordusunun tasfiyesinin düşünüldüğü bir sırada teşkil edilmiş olan ve olağanüstü bir dönem olması itibarıyla geniş yetkilerle donatılmış bulunan ordu müfettişlikleri İngiliz propagandası, baskısı ve tazyiki, diğer yandan hükûmetin beceriksizliği yüzünden lağv edildi. Gerçi Osmanlı hükûmeti, malî krizden dolayı müfettişlik teşkilatına son verildiğini açıklarsa da, bu pek inandırıcı değildi. Geri planda İtilaf Devletleri temsilciliklerinin baskıları ve özellikle ordu müfettişlerinin Anadolu'da kuva-yı milliye hareketini örgütlemeleri, halkı işgal ve ilhaklara karşı uyandırmaya çalışmaları büyük ümitler bağlanan bu yapılanmanın sona ermesinin sebepleri arasında idi. Ordu müfettişlikleri, 3-3,5 ay kadar süren vazifeleri esnasında millî hareketin Anadolu'da yayılıp dal budak salmasında mühim bir görevi ifa etmişlerdi. Bunların başına tayin olunan genç ve dinamik komutanların, memleketin içinde bulunduğu ahvali ve diğer gelişmeleri, olayların gidişatını çok iyi tahlil etmeleri sonucu, bu teşekküllerin Anadolu'da birlik ve beraberlik ruhunu sağlayarak, düşmana karşı mukavemet duygusunun oluşmasında önemli roller üstlendiğini ifade etmek gerekir. İstanbul'un orduyu ayakta tutma fonksiyo-

[536] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 14.
[537] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343858.
[538] *BOA.DUİT.*, nr: 80 (1-2), F: 1 -6.
[539] BOA, *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 59 ; *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 16.
[540] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343882.

nunu yitirmesinin ardından Anadolu'da giderek dallanıp budaklanan bir hareketle ordu yeniden -fakat bu defa Anadolu merkezli- kurulmaya çalışıldı. Bundan böyle Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de evrak vs. ile uğraşan bir bürokratik kurum hüviyetine bürünerek, diğer bir ifade ile etkisiz bir hale geldi/getirildi.

Hükûmet, Nasihat hey'etleri ve ordu müfettişlerini teşkil edip Anadolu'ya göndererek otoriteyi sağlamayı düşünmüş, fakat başarılı olamamıştı. Bu sırada düşman işgal olaylarının giderek artması, Anadolu'da halkın kuva-yı milliye grupları etrafında birleşmesine sebep oldu. Nitekim, hükûmetin acziyeti, beceriksizliği, İtilaf Devletlerinin etkisinden kurtulamaması Anadolu'da halkın başının çaresine bakması için yeni bir politika belirlemesini gündeme getirdi. İşte bu dönemde halk, Anadolu'da Kuva-yı Milliyeci komutanlar etrafında birleşerek yöresel mücadeleleri başlattı.

B. KUVA-YI MİLLİYENİN KURULUŞU VE ORDU İLE İLİŞKİLERİ

I. İZMİR'İN İŞGALİNİN ARDINDAN MEYDANA GELEN GELİŞMELER

a. İşgal Öncesinde Meydana Gelen Gelişmeler ve İşgal Olayı, İşgalin Batı Anadoludaki Etkileri

Kuva-yı Milliye'nin Batı Anadolu'da doğuşunda düşman işgal ve ilhakı etkili oldu[541]. Mütareke Döneminde, bilhassa Yunanlılar'ın Anadolu'da istedikleri yerleri işgal edebilmek için ahlakî, dinî ve tarihî yakınlıktan dolayı Avrupa'yı iknaya çalıştıkları bilinmekte idi. Yine bu cümleden olmak üzere Venizelos, 1918 Aralık ayından itibaren galip devletlerin din duygularından hareketle onları, Türkler aleyhine istismar ve tahrik etmekten geri kalmadı[542]. Venizelos'un bu alandaki çalışmalarının en önemlilerinden birisi, İzmir'e komutan ve vali olarak atanmış bulunan Nurettin Paşa'nın[543] buradan uzaklaştırılmasını istemesi idi[544]. Çünkü Nurettin Paşa, buradaki görevi sırasında İzmir'deki Rum çeteleriyle amansız bir mücadeleye girişti[545]. Nurettin Paşa, Damat Ferid Paşa'nın iktidara gelişinden sonra, Yunan pro-

[541] Şunu ifade etmek icap ederse, Kuva-yı Milliye hareketi ilk defa Güney Anadolu'da başladı. Fransız işgal ve ilhak olaylarına karşı Adana, Antep, Urfa ve Maraş taraflarında 1919 başından itibaren silahlı halk çeteleri yani kuva-yı milliye birlikleri teşkil edilmişti.

[542] 26 Şubat 1918 tarihinde kurulmuş olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 17 Mart 1919'da düzenlediği bir kongrede bir çok millî nitelikte kararlar aldı. Kongreyi temsilen Vahdettin'e bir hey'et gönderildi. Vahdettin, İzmir'in işgal edileceği ihtimaliyle kendisine üzüntülerini belirten hey'ete; *"üzülmeyin yakında İzmir'e milletimin arasına geleceğim"* derken Yunan tahrikine dikkat çekiyordu. Bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 66.

[543] Mirliva Sakallı Nurettin Paşa, Tevfik Paşa hükümeti zamanında 20 Ocak 1919'da İzmir Vali ve Kumandanlığına atanmıştı. Bk. *TV.*, nr: 3452, 23 Ocak 1335 ; nr: 3470, 12 Şubat 1335.

[544] *Türk İstiklal Harbi* , c.II/1, s. 15.

[545] Nitekim Nurettin Paşa, basına verdiği demeçlerinde Yunan işgalinin kanlı olacağını ifade etmekte idi. Bk. Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 2 ; Nurettin Paşa, İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos'un en büyük rakibi idi. Nurettin Paşa'nın görevden alınması için Hrisostomos ve yandaşları düzmece belgeler

pagandasına göre hareket eden İtilaf mümessilleri tarafından çeşitli iftira ve tertipler ve hükûmetin de bunları dikkate alması yüzünden 11 Mart 1919'da valilik görevinden[546], 10 Nisan 1919 tarihinde de 17.Kolordu Komutanlığı görevinden alındı[547]. Nitekim, M.Kemal Paşa Nutuk adlı eserinde, Nurettin Paşa'nın yerine Ali Nadir Paşa'nın atanmasını *"tarih-i millî"* tarafından teşhir edilecek bir *"hıyanet"* olarak yorumlamakta idi[548].

Mondros Mütarekesi hükümlerinin her vesile ile İtilaf Devletleri tarafından kötüye kullanılması, millet ve memleket aleyhinde gizli oyunların tertip edilmekte olduğu endişesini doğurdu. Galthorpe 14 Mayıs 1919 günü saat 9.00'da İzmir Valisi İzzet ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya bir nota gönderdi. Bu notada mütarekenin 7.maddesine istinaden şehirdeki sivil-stratejik noktalarla askerî istihkâmların işgal edileceği bildirildi[549]. Galthorpe bu ilk ültümatomundan başka ikinci bir ültimotomu da aynı gün saat 11.30'da gönderdi(EK-17). Öte yandan, Yunanlılar tarafından İzmir'in işgal planları İtilaf Devletleri tarafından büyük bir gizlilikle yürürlüğe kondu[550]. Amiral Galthorpe'un tehditkâr emirleri karşısında[551], Osmanlı hükûmeti, Batılı Devletlere mağduriyete uğradığını belirtmek istedi ise de, bundan bir sonuç alınamadı[552]. İşgal olayı önceleri bir müttefik işgali olarak gösterilmek istendi; bilahire İzmir Yunanlılar'a işgal ettirildikten sonra mes'elenin gerçek mahiyeti ortaya çıktı. Böylece Türkler'in direnmelerine imkân bırakılmadığı gibi, Türkler bir kez daha aldatılmış oldu. Zaten İzmir'in bu sıradaki askerî ve mülkî amirlerinin karşı koyacak kapasitede olmadıkları Harbiye Nezaretine işgal olayını anlatmak üzere çektikleri telgraflarında ayan beyan görünüyordu[553]. Nitekim İngilizler, İzmir'in Yunan birliklerince işgal edileceğini haber verince[554]; bu, Türkler arasında

---

düzenleyerek devlet merkezine göndermişlerdir. Bu düzmece belgeler Paşa'nın görevden uzaklaşırılmasına da sebep olmuştur. Bk. Sıtkı Aydınel, *Aynı eser*, s. 23.

[546] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.V, s. 1635.

[547] *TV.*, nr: 3523, 15 Nisan 1919 ; Öte yandan Rahmi Apak , Nurettin Paşa'nın görevden alınmasını büyük bir hata olarak kaydeder. Bk. *Aynı eser*, s. 16 ; Ayrıca bk. Aydınel, *Aynı eser*, s. 23-24.

[548] Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.I, s. 23-26.

[549] *BOA.DH.İUM.*, Ds: E-51, nr: 72, F: 3.

[550] *BOA.DH.İUM.*, Ds: E-52, nr: 10, F: 1-7.

[551] *BOA.DH.İUM.*, Ds: E-52, nr: 72, F: 1-3.

[552] *BOA.DH.İUM.*, Ds: E-51, nr: 9, F: 1-6.

[553] İzmir'in işgalinden sonra Ali Nadir Paşa, Harbiye Nezaretine mufassal bir rapor göndererek olayın nasıl geliştiğini anlatır. Bk. Süvari Yzb.Alımet, *Türk İstiklal Harbinin Başında Millî Mücadele*, Ankara 1928, s. 12-15 ; işgal sırasında Yunanlılar'ın yaptığı zulm ve işkence, yağma , vs.ler bilahere rapor halinde sunulmuş ve basılmıştır. Bk. *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrut Raporlar*, Dersaadet Matbaa-i Askeriye 1335. (Bu eser tarafımızdan günümüz yazısına çevrilmiş olup, şu anda basım aşamasındadır.) Ayrıca bilgi için bk., Mustafa Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)* Ankara 1999.

[554] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: A/ 1-1, Kls: 14, Ds: 72, F:27-1 a-9 , 78 ; 14 Mayıs 1919'da Amiral Galthorpe 17.Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa ve Vali İzzet Bey'e gönderdiği notada; mütarekenin 7.maddesine göre İzmir ve istihkâmlarının işgal edileceğini belirtiyordu. Bk. *BOA.DH.İ.UM.*, Ds: E-51, nr: 72, F:1-3 ; Süvari Yzb. Ahmet, *Aynı eser*, s.4 ; Ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 37, (1961), vesika nr: 894-895 ; Galthorpe'un notası için bk. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986, s. 76-78.

çok büyük bir heyecana yol açtı[555]. Çünkü, İzmir'deki Yunan işgalinin kısa süreli değil, devamlı kalacağına dair belirtiler çoktu[556]. İşgal endişesi İzmirli Türkler'in Redd-i İlhak Cemiyetini kurup 14-15 Mayıs gecesi -şimdiki Bahri Baba Parkında- toplanıp mücadele kararı almalarına sebep oldu[557]. Ali Nadir Paşa Harbiye Nezaretine bu durumu telgrafla bildirdi[558]. Ancak Bâbıâliye bu konuda henüz bir bilgi veya tehdit ulaşmadığından mütareke hükümlerine uyulması gerektiği tarzında bir cevap verildi. Bunun üzerine, 17.Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa tarafından, askerî birliklere, işgali bildiren ve karşı konulmamasını[559] ve bütün efradın kışlalarında toplu bulunmalarını öğütleyen emirler tebliğ edildi[560]. Böylece, -hükûmetten aldığı talimat gereği- mukavemet etmeden İzmir ve civarındaki istihkâmları İtilaf Devletlerine teslimden yana olan Ali Nadir Paşa, aynı günün akşamı neşrettiği günlük emrinde, 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'in, Yunanlı askerler tarafından işgal edileceğini ve bir hadiseye meydan vermemek için subaylar ve eratın kışlada toplu bulundurulması gerektiğini bildirdi. Nitekim, kolordu komutanının bu doğrultudaki emirleri karşısında bazı hamiyetli ve fedakâr subaylar, İzmir'in içinde ve dışında bulunan bütün piyade ve topçu birliklerinin şehrin dışına çekilmesini teklif etmişlerse de, başarılı olamamışlardı[561]. Bu sırada hükûmet, İtilaf Devletleri yerine İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine pek inanmak istemedi. Fakat bir süre sonra aldatıldığını anladı. Bundan sonra hükûmet yayınladığı tamimde, millet ve devletin haklarını korumak için kendisine düşen girişimleri şimdiye kadar yaptığını ve bun-

[555] İzmir Valisi Kambur İzzet Bey, 15 Mayıs 1919'da Köylü Gazetesinde neşredilen beyannamesinde halkın heyecanını yatıştırmak için şu açıklamalarda bulunmuştu: *"...Bazı bedhahlar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şayialar çıkarmışlardır. Yalandır, tekzip edilir."* Bk.Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 3.

[556] İzmir ve çevresinin Yunanlılar'a verilmesi için Yunanlılar büyük girişimlerde bulundukları gibi, büyük devletler de bunları desteklemişlerdi. Geniş bilgi için bk. Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *III.Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 407-424 ; Öte yandan Fransa'nın 1855-1857 yıllarında Atina Büyükelçiliğini yapmış olan La Gorce, yazdığı eserinde Batı'nın Yunan sempatizanlığının ta...Rönesans döneminde başladığını ve bunun hala devam ettiğini belirterek Yunanlılar'ın karakteristik bazı hususiyetlerinde uzun uzun bahseder. Bk. La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, (Çev. Doğu Araştırma Merkezi), İstanbul 1986.

[557] Ahmet Atman (Midillili), *Millî Mücadele*, Ankara 1928, s. 98'de 14-15 Mayıs gecesi yapılan mitingin gövde gösterisi olduğunu anlatır. Öte yandan Redd-i İlhak Cemiyeti İzmir'in elden çıktığını telgraflarla etrafa duyurmakta idi. Bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 9 ; Fahrettin Altay, "Millî Mücadele Hatıraları", *Hayat Mecmuası* Sy: 2, Ankara 1969 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 186-188 ; Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul 1964, s. 8 ; Redd-i İlhak Cemiyeti nizamname ve faaliyetleri için bk. *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)* Arşivi, nr: 93 / 2784.

[558] Süvari Yzb.Ahmet, *Aynı eser*, s. 4-15.

[559] O sırada basında çıkan haberlere göre, birkaç gün zarfında İzmir limanına fransız , İngiliz, İtalyan ve Amerikan olmak üzere büyük küçük pek çok gemi geldiği haber verilmekte idi. Vali İzzet Paşa'nın bunlarla temas kurduğu da haber olarak verilmekte idi. Bk. *Hadisat* nr: 135, 15 Mayıs 1335; ayrıca bk. Mehmet Arif , *Anadolu İnkılâbı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Yay.Bülent Demirtaş), İstanbul 1987, s. 14 ; İşgal öncesinde ve işgal sonrası Ali Nadir Paşa'nın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Süvari Yzb. Ahmet. *Türk İstiklal Harbinin Başında Millî Mücadele*, Ankara 1928.

[560] Süvari Yzb.Ahmet , *Aynı eser*, s. 7-10 ; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, c.I, s. 7.

[561] *HTVD*., Sy: 37, (1961), vesika nr: 894-895 ; Mehmet Arif, *Aynı eser*, s. 15.

dan sonra da yapacağını, Dahiliye Nezaretinin ise, *"muhafaza-i vekar ve sükûnet"* içinde olmaları için münasip bir dille halka olayı anlatmaya devam edeceğini açıklıyordu[562]. Ayrıca Damat Ferid Paşa, 15 Mayıs 1919 akşamı İstanbul'daki İngiliz komiseri Webb'e verdiği notada, İzmir'in işgali konusunda Osmanlı hükûmetinin yanıltıldığını -hatta aldatıldığını- söylüyordu. Ferid Paşa ayrıca, hükûmetin hiç bir şekilde bu işgali kabul etmeyeceğini de bildirmekte idi. Bununla beraber daha evvel hükûmetin asker sayısının arttırılması yolundaki haklı istekleri kabul edilmiş olsaydı, bu durumda vilayette çoktan sükûnetin sağlanmış olacağı belirtilmekte idi[563]. Osmanlı hükûmeti İtilaf devletlerinin işgal faaliyetlerine karşı çıkamıyordu ama, Yunan işgaline de razı olamazdı; çünkü, İzmir'in Yunanistan'la hiçbir alâkası yoktu. Hükûmet, İtilaf Devletlerine olan -korku ile karışık- saygısından dolayı onların iradesine boyun eğiyor, fakat hiç bir zaman İzmir'deki hak ve hukukundan vazgeçmediğini de ifade ediyordu. Webb'e verilen notada bölge halkının Yunanlılar'a tepkide bulundukları yazılı idi[564]. Damat Ferid Paşa, Webb'e işgalden dolayı almakta olduğu protesto telgraflarını da gösterdi. Paşa, sükûnetin sağlanması için elinden geleni yapacağını ifade etmekten de geri durmadı. Öte yandan bu sırada İttihad ve Terakki Cemiyetinin ülke içindeki etkinliği azalmış olmasına rağmen, eski ittihatçılar bu olayları bahane ederek kamuoyunu kendi saflarına çekebilirlerdi[565]. İttihadçılık endişesi bu sıralarda Ferid Paşa'nın zihnini yoran en önemli problemlerden biri idi.

İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'nun işgali için görevlendirilen Yunanlılar[566], bu harekete girişmezden önce altyapıyı hazırlamaya ve yerli işbirlikçileri harekete geçirmek üzere büyük gayret sarfediyorlardı[567]. İşgal öncesinde Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa, İtalyanlar'dan Yunanlılar'ın karaya asker çıkaracaklarını daha evvelden öğrenmesine rağmen, bunu -galeyana sebep olur diye- halka duyurmadı. Gerçekten de ertesi gün, yani 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal edip, Türkler'e karşı her türlü kötülüğü yapmaya başladı[568]. Aslında İzmir'in Yunanlılar'a işgal ettirilmesi, daha Mondros Mütarekesinden önce tasarlanmış ve Yunanlılar'ın harp esnasında müttefiklere yaptıkları hizmete mukabil, İzmir vilayeti ken-

[562] *TV.*, nr: 3550, 17 Mayıs 1335 (1919).

[563] *BOA.MVM.*, nr: 215, 17 Mayıs 1335, nr: 234.

[564] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 270.

[565] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 271 ; *BTTD*, Sy: 23, Nisan 1969, s. 41.

[566] Bu sırada Lloyd George, Yunanistan'ı İngiltere'nin tabii müttefiki olarak görüyordu. Bk., David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 391-392.

[567] Mesela Yunanlılar 21 Nisan 1919 tarihinde Mudanya'ya 600 kat Yunan asker elbisesi ve 500 kadar battaniyeyi köylerdeki rumlara dağıtmak üzere karaya çıkarmışlar ve Osmanlı istihbaratı bunu haber aldıktan sonra hemen harekete geçerek olayı önlemeye çalışmıştır. Bk.*BOA.DH.ŞFR.*, nr: 98 / 247 ; ayrıca bu hadiseye benzer pek çok olayın işgal öncesi dönemde olduğu bilinen bir gerçektir.

[568] Yunanlıların icraatları için bk. *Hadisat Gazetesi*, 19 Mayıs 1919 ; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VI, İstanbul 1967, s. 1796 ; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s. 5247 ;Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri*, Ankara 1974, s. 119-166 ; Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, s. 6.

dilerine vadedilmişti. Sahile yakın adalara gönderilen ve oralarda teşkil edilen Yunan çeteleri, mütareke devrinde turist olarak İzmir'e gelmeğe ve İzmir Metropoliti'nin emrinde esaslı bir teşkilat yaparak toplanmağa başlamışlardı. Böylece işgal öncesi Yunanlılar gerekli zemini yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hazırlamışlardı[569]. Öte yandan Albay Zafiriu komutasında İzmir'de karaya çıkan Yunan askerleri, yerli Rumların coşkun alkışları arasında ilerlerken, İzmir Metropolidi Chrysostomos tarafından da takdis edildi[570]. Böylece Yunanlıların bu hareketi aynı zamanda dinî bir vecheye de büründürülmüş oluyordu. Bütün bunlardan sonra, Yunan kuvvetleri kısa sürede Türk birliklerinin karargâhlarını işgal ettiler; askerlerimizin bir kısmı öldürüldükleri gibi, bir kısmını da esir aldılar[571]. Bu arada kolordu komutanı Ali Nadir Paşa tokatlandığı gibi[572], *"zito Venizelos"* demediği için de Albay Süleyman Fethi Bey şehid edildi[573]. Bu olaylar sırasında, Albay Zafiriu neşrettiği beyannamesinde[574]; asayişten, huzurdan bahsederken; üçbin yıllık Yunan yurdunu geri almanın (!) heyecanını yaşadıklarını ifade etmekte idi. Metropolid Chrysostomos da, Yunan askerlerine Türkler aleyhinde kışkırtıcı propaganda konuşmaları yapıyordu[575]. Tabii ki, bu propagandalardan sonra tek tek kutsanan Yunan askerleri tüyler ürpertici ve en iğrenç hareketlere atılmaktan geri kalmamışlar[576]; pek çok masum insanı öldürmüşler, büyük bir kısmını da işkenceye maruz bırakmışlardı[577]. Bunun yanında Türkler'e ait pek çok ev ve işyeri soyulup yağmalanmıştı[578]. Bu müessif olayların dünya basınında, özellikle İngiliz basınında yer alması Venizelos'u güç duruma düşürdü[579]. Nitekim, Avrupalılar'ın gözleri önünde meydana gelen *"İzmir Faciası"* yüz kızartıcı olaylarla doludur[580].

Bu arada, Batı Anadolu'da başlayan Yunan işgaline karşı ilk direnme, 16 Mayıs sabahı Urla kasabasında oldu. Yerli Rumlarla birlikte Yunanlılar Türk köylerinde

[569] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 98 / 247 ; İşgal öncesi Yunan faaliyetleri için bk. *Pontus Mes'elesi, Teşkilat-ı Rum Şekavât ve Fecayii- Hükûmetin İstidlal ve Tedbiri, Avrupa Hükûmetleriyle Muhabere*, Ankara EHUR 1338, s. 1-400 ; Bu dönemde kurulan Rum cemiyetleri hakkında bk. Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988.

[570] Dawid Walder, *Çanakkale Olayı*, (Çev.Mehmet Ali Baykal), İstanbul 1970, s. 91.

[571] *HTVD.*, Sy: 37, vesika nr: 896, 898.

[572] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 7 ; Celal Bayar, *Aynı eser*, c.VII, s. 1796.

[573] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 8.

[574] Zafiriu'nun beyannamesi için bk. Celal Bayar, *aynı eser*, s. 1790 ; Rahmi Apak , *Aynı eser*, s. 15.

[575] D.Timoleonidas Ambelas, *Yeni Onbinlerin İnişi* (Çev. E. Çobanoğlu), İstanbul 1943, s. 31 ; Fahrettin Altay, "Millî Mücadele Hatıralarım", *Hayat Mecmuası*, Sy: 51, İstanbul 1959.

[576] Dawid Walder, *Aynı eser*, s. 92.

[577] *HTVD.*, Sy: 37, vesika nr: 896, 907 ; Ayrıca bk. Tarık Mümtaz Göztepe, *Aynı eser*, s. 155 ; Öte yandan işgal sırasında meydana gelen zarar ve ziyanı tesbit etmek için gönderilen Albay Mazarakis ilk ateşin Türkler'den geldiğini belirtir. Bk. Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1964, s. 213.

[578] Zarar ve ziyan o gün için 3 milyon lira civarında idi. Bk. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 87 ; devlet müesseselerinden gasbedilen para ise 231.462 lira idi. Bk. *Türk İstiklal Harbi* , c.II/1, s. 57.

[579] Dawid Walder, *Aynı eser*, s. 91.

[580] *BOA.DH.KMS.*, Bs: 52-4, nr: 1, F: 22 ; Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 15 ; Ayrıca bk. Hüseyin Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", *III.Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 377-387.

baskın, yağına ve katliamlara girişince, Urla'da bulunan 173. Alay Komutanı Kâzım Bey, yanında bulunan 17-18 er ve birkaç jandarma ile kasabayı savunmaya başladı[581]. Nitekim, Batı Cephesinde düzenli ordu birlikleri ile ilk silahlı karşı koyma böylece başlamış oldu. Ancak görüldüğü gibi, bu direnme milis kuvvetiyle değil, düzenli ordu birlikleriyle yapıldı. Mücadele her ne kadar geniş kapsamlı olmasa da İstanbul hükûmetinin mukavemete razı olmadığı bir sırada vatansever bir alay komutanının insiyatifi eline alması bakımından önemli idi[582]. Öte yandan bu ilk mukavemet sırasında Türkler'in genel kaybı ikibinin üzerinde idi[583]. Bu olayların yaşandığı sırada, Osmanlı ordusunun mevcut kuvvetleri düşmana mukavemet edebilecek güçte olmasa da, halkın, bu sıralarda bir mukavemet örgütüne gönüllü olarak katılması mümkün görünmekte idi[584]. Bu olumsuz gelişmelere rağmen, İzmir'in işgali kuva-yı milliye ruhunun canlanmasında en büyük etken oldu[585]. Redd-i İlhak Cemiyetinin yayınladığı; *"...Vatan Ordusuna iltihaka hazırlanın!"* yolundaki telgrafı, bütün memleket sathında harekete geçilmesini gerekli kıldı[586]. Nitekim İzmir Faciası, memleketin her köşesinde derin ve elîm bir tesir yarattı[587]. Beynelmilel Tahkik Heyeti'nin yaptığı incelemelerden anlaşıldığı üzere, Yunanlılar işgalin ilk devresinde Türkler'e maddî-manevî pek çok zarar verdi[588].

b. İzmir'in İşgalinin İstanbul'da ve Memleket Sathında Yaratttığı Etkiler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi, İstanbul'daki hükûmet üyelerini şaşkına çevirdi. Çünkü, işgalden bir kaç gün evvel İngiliz Yüksek Komiseri, Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya İzmir'in işgal edilmeyeceğine dair söz vermişti.[589]. Nitekim bu teminat, Ferid Paşa tarafından senet kabul edilmişti. Bundan dolayı

[581] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, c.I, Ankara 1988, s. 9-10.

[582] Yavuz Ercan, "Kuva-yı Milliyenin Yapısı ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil", *II.Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s. 232.

[583] Geniş bilgi için bk. Sıtkı Aydınel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara 1990, s. 36-37.

[584] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, c.I, s. 7.

[585] Öte yandan bu dönemin psikolojisini tahlil eden bazı yazarlar buna, kuva-yı milliye ruhu adını vermişlerdi. Samet Ağaoğlu bunu eserinde çok güzel tarif etmektedir. Bk. *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 11-12.

[586] *Hadisat Gazetesi*, 19 Mayıs 1919 tarihli nüshasında şöyle deniyordu:

"Bilumum Vilayet, Sancak, Kaza, Nahiye Belediye Riyasetlerine; İzmir ve Havalisi Yunan'a ilhak ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakatı kâmilen ayakta ve heyecanda, İzmir soıı ve tarihî günlerine yaşıyor. Son imdadımız sizin göndereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingler ve telgraflarla her yere başvurunuz ve Vatan Ordusuna iltihaka hazırlanınız. Vakar ve sükûnetinizi son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine itina ve dikkat ediniz. 14. 5. 1335

Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi"

[587] İşgal hadisesi bütün vilayetlerde protestolara sebep olmuştu. Halk bir şey yapamamanın üzüntüsü ile protesto mitingleri düzenleyerek duygularını dışa vurmak istiyordu. Bk. *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 222.

[588] *Yunan Fecayiine Müteallık Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Hey'etine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmiyeye Müstenit Hülasa*, Dersaadet, Matbaa-i Askerî 1335, s. 1-13.

[589] G.Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler (1918-1922)*, İstanbul 1939, s. 94.

İzmir Posta ve Telgraf Müdür Vekili Naşit Bey'in şehrin işgal edildiği yolundaki telgrafı[590], 15 Mayıs 1919 sabahı Sadarete ve Dahiliye Nezaretine sunulduğu zaman her iki bakan da buna inanmadıkları gibi, bu haberin devlet merkezine ulaşmasını sağlayan Mülkiye Müfettişi Muvaffak Bey'in, tahrik edici ve heyecan verici haberler yazmasından dolayı tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini dahi istemişlerdi[591].

İzmir'in işgali, İstanbul'daki askerî makamlar nezdinde dahi beklenilmeyen bir gelişme idi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi bütün Türkler üzerinde müthiş bir darbe tesiri yarattı. Bu olayla İngiltere, yalnız Osmanlı İmparatorluğuna değil, Türk mevcudiyetine de kasdetmekte idi[592]. Nitekim işgal olayının önüne geçmek belki mümkün olabilirdi; fakat, 17.Kolordunun komuta hey'etinden bu tavrı beklemek pek mümkün görünmüyordu[593]. Öte yandan İstanbul'daki askerî erkânın da işgalin olabileceği yolunda her hangi bir istihbarat faaliyeti yaptığı söylenemez.

İşgalden önce Galthorpe tarafından gönderilen telgraftan hükûmet kadar, Padişah da müteessir oldu. 15 Mayıs 1919 Perşembe günü gecesi İzmir ve civarından gelen feryat telgrafları saray ve hükûmet üyeleri üzerinde olumsuz tesir uyandırdı[594]. İzmir'in II.Ordu Müfettişliği mıntıkasında olması sebebiyle Mersinli Cemal Paşa[595], Burdur Askerlik Şube Başkanı İsmail Bey[596] ve Menemen Kaymakamı gelişen olaylar hakkında hükûmete telgrafla bilgi veriyorlardı[597]. Nitekim hükûmet, İzmir havalisinden gelen telgraflardan ve Amiral Webb'in 15 Mayıs günü sadrazamı ziyaret ederek o gün İzmir'in işgal edileceğini bildirmesinden sonra işgal olayını öğrenmişti[598]. Bu arada hükûmet, İngilizler'in Bursa'yı işgalleri durumunda engel olunmamasını, sadece protesto ile yetinilmesini vilayete bildiriyordu[599]. Netice itibarıyla, İzmir'in işgali hükûmet kanadında büyük şaşkınlıklara sebep olmuş[600], kabine hazırladığı bir notayı Amiral Webb'e göndererek işgalin mütareke gereği müttefik askerlerince yapılmasının uygun olacağını izah etmişti. Hükûmet, ayrıca nüfusunun çoğunluğunun Türk ve Müslüman olan bu yerlerin Yunanlılar'a bırakılamayacağını bildirmişti[601]. Bu sırada İzmir ve çevresinden gelen telgraflar ise, durumun vehametini göstermekte idi[602]. İstanbul'daki halk, işgalden dolayı galeyana gelmiş-

[590] Refik Halit Karay, *Minelbâb İlelmihrap*, İstanbul 1992, s. 142-144.
[591] Refik Halit Karay, *Aynı eser*, s. 139.
[592] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 16.
[593] *HTVD*., Sy: 21, (1957), vesika nr: 524.
[594] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1984, s. 209-210.
[595] *HTVD*., Sy: 37, (1961), vesika nr: 896.
[596] *HTVD*., aynı vesika.
[597] *HTVD*., Sy: 37, vesika nr: 894.
[598] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 86-87 ; Selahattin Tansel , *Aynı eser*, c.I, s. 199.
[599] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 99 / 219.
[600] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 99 / 222 ; ayrıca bk. Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)*, Ankara 1965, s. 120.
[601] Tarık Mümtaz Göztepe, *Aynı eser*, s. 146.
[602] Refik Halit Karay, *Aynı eser*, s. 142-143.

ken, hükûmet 16 Mayıs günü basın yolu ile durumu izah ederek kendine düşen görevi yapacağını bildirerek halkın sükûneti muhafaza etmesini istedi[603]. İşgal olayları karşısında hükûmet vilayetlere gönderdiği yazıda, mukavemet imkânı olmadığından sadece protestolarla olayın geçiştirilmesini rica etmekte idi[604]. İzmir'in işgalinin ardından meydana gelen olumsuz gelişmeler, Damat Ferid Paşa hükûmetinin istifasına sebep oldu[605]. Hükûmet istifanamesinde, beş senelik kötü idarenin elîm neticelerini imkân derecesinde ıslah için böyle müşkil bir devrede iki buçuk aydan beri işbaşında bulunduğunu ifade ediyor, alınması gereken bütün tedbirlere başvurduğu halde, İtilaf Devletleri'nce İzmir için verilen son karar sebebiyle müşkil duruma düştüğünü yeni bir kabinenin kurulmasına imkân vermek amacıyla istifaya karar verildiğini belirtiyordu[606]. Bütün bunlara rağmen Padişah Vahdettin, Damat Ferid'in elinden gelen her şeyi yapığına kanaat etmiş olmalı ki, yeni hükûmetin kurulması görevini tekrar O'na verdi. Nitekim, 19 Mayıs 1919'da *"II.Damat Ferid Paşa Hükûmeti"* kuruldu[607]. Kurulan bu yeni kabine gerçi eskisinden farklı olmamakla birlikte, zamanın ünlü devlet adamlarını bünyesinde toplamıştı[608].

İzmir'in işgali İstanbul'da ve çeşitli vilayetlerde büyük mitingler tertiplenerek şiddetle protesto edildi[609]. Bu kritik dönemde Padişah Vahdettin, Yunan işgal olayları hakkında fikir alış verişinde bulunmak, hal çareleri aramak amacıyla 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şûrasının toplanmasını istedi[610]. Daha önceki bahislerde ifade edildiği üzere, bu dönemde meclisin kapalı bir halde bulunmasından dolayı, onun yerini almak üzere Saltanat Şûrasının toplanması gündeme getirildi. Saltanat Şûrası (Meclis-i Âlî); hükûmet erkânı, hey'et-i âyân, şûra-yı devlet ikinci reisi, temyiz mahkemesi birinci reisi, divan-ı muhasebat reisleri, eski bakanlar ve sefirler, meşihat tarafından seçilen altı aza, Bahriye Nazırınca seçilen ümerâ ve erkândan dört kişi, Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyeden seçilen iki kişi, Fetvahaneden iki kişi, Dârülfünûn'un muhtelif fakültelerinden seçilen onbeş kişi, Barodan üç, matbuattan sekiz kişi, ticaret orasından dört, Darülhilafeti'l-aliyye Medresesinden seçilen dört müderris ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti vb.cemiyetlerden ikişer azanın katılımı ile 26 Mayıs 1919 Pazartesi günü saat 3.00'te Padişah'ın nutku ile açıldı[611]. Vahdettin yanında veliaht Abdülmecid Efendi olduğu halde açış konuşmasını yap-

[603] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 87-93.

[604] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 223.

[605] Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 210.

[606] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* c.I, İstanbul 1987, s. 232 ; hükûmet 17 Mayıs 1919 cumartesi günü istifa etmişti. Bk. Türkgeldi, *Aynı eser,* s. 210.

[607] Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 210 ; yazar, Ferid Paşa'yı pek beğenmez, bukalemun mizaçlı der, bk .s.214.

[608] Türkgeldi; pek çok kişiye bakanlık teklif edildiği halde bu kritik dönemde herkesin görevden kaçmak istediğini anlatır. Bk.,*Aynı eser,* s. 211.

[609] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 222 .

[610] Türkgeldi, *Aynı eser,* s. 215.

[611] Gökbilgin, *Aynı eser,* s. 94'te toplantıya katılan grupların tam listesi vardır.

tıktan sonra[612], Saltanat Şûrası Başkanlığını Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya bırakarak, gayet müteessir bir şekilde odasına çekildi[613]. Nitekim, Saltanat Şûrası Damat Ferid Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına devam etti. Damat Ferid Paşa'nın nutkundan sonra sırasıyla ileri gelenler ve sözcü sıfatındakiler görüşlerini anlattı. İlk sözü Âyân eski reisi Ahmet Rıza Bey aldı. Ahmet Rıza Bey konuşmasında, Saltanat Şûrasının daha büyük bir meclis şeklinde *"millî meclis"* olarak yeniden düzenlenmesini istedi[614]. Âyândan Seyit Bey ise konuşmasında, Yunan işgal olaylarını özetledi. Tıp Fakültesi müderrislerinden Âkil Muhtar Bey, millî hudutlar dahilinde müstakil bir hükûmet halinde yaşamanın değerini anlattı. Baro Reisi Celalettin Arif Bey ise, memleketimizin korunması için ne yapılması gerekiyorsa bunların hepsini yapmaya Osmanlı Milletinin azm ettiğini; vatanın her tarafında cereyan eden miting ve protestolardan da bunun anlaşıldığını, milletin vatanın saadeti için kanını son damlasına kadar dökmeye ant içtiğini belirtiyordu. Matbuat erkânından Rauf Ahmet Bey de himaye ve manda konusunu dile getiriyor; bu sırada Amerikan Mandasını istemenin uygun olduğunu anlatıyordu[615]. Bu konuya sert çıkış yapan Damat Ferid Paşa, himayenin bahis konusu olamayacağını izah etti. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Ömer Fevzi Efendi, bu meclisin teşekkül maksadı ne olursa olsun, millet hakkında rey ve mütalâa beyanına hakkı yoktur diyerek uçurumun kenarına gelmiş olan bir milletin kendi kaderini ancak kendi kalbinden, kendi hislerinden doğan bir hey'et tarafından verilmesini istiyor ve hükûmet başka yolda millet başka yolda gidiyor, bu an'aneyi bırakalım diyerek konuşmasını sürdürüyordu. Önde gelen ediplerden Süleyman Nazif Bey ise, ülkenin doğu kesimi hakkında konuşmasını yaptı[616].

Şûra-yı Saltanat müzakerelerinden çıkan sonuca bakılırsa, iki önemli husus dikkati çekmekte idi. Bunlardan biri Şûra-yı Millî teşkili, diğeri hükûmetin sulh konferansı nezdinde Türk hak ve menfaatlerini tesirli bir surette savunması dileği idi[617]. Müzakerelerde hemen herkesin temas ederek bir an önce kurulmasını istedikleri Şûra-yı Millî teşkili mes'elesi, Meclis-i Vükelânın 1 Haziran 1919 tarihli toplantısında el alındı ise de, bu iş bir süre daha sürüncemede kaldı.

[612] Vahdettin nutkunda; *"...Devletin bu günkü vaziyetinden dolayı hükûmet ve ayan azasını, memleketin mütahayyizanını buraya davet ettik. Devletimizin düçar olduğu güçlükler hakkında acele olarak lazım gelen tedbirleri almak ve hazır bulunanların her birisinin düşüncelerini, rey ve mütalaalarını hiç çekinmeden beyan etmeleri itibarıyla bu toplantıyı mes'ud ve uğurlu addediyorum. Bu meclisi hepimiz hakkında intibah ve hidayet sebebi yapmasını Cenab-ı Hakk'tan niyaz eder başkanlığını Sadrazam Paşaya havale eylerim."* diyordu. Bk. Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 216 ; Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 94-95.

[613] Vahdettin odasına giderken yanında Abdülmecit Efendi de olduğu halde gayet üzgün bir şekilde gözlerinden yaşlar gelerek *"-Karılar gibi ağlıyorum!"* demiştir. Bk. Türkgeldi, *aynı eser*, s. 216.

[614] Halbuki meşruti sisteme göre Meclis-i Millî'nin toplanabilmesi için hem ayan, hem de meb'usan meclislerinin biraraya gelmesi gerekiyordu. Bilindiği üzere bu sırada meb'usan meclisi kapalı idi. Anayasal olarak millî meclisin toplanması da işte bu yüzden mümkün değildi.

[615] Manda ve himaye konusu Mütareke Döneminde aydınlar arasında ve basında sıkça tartışılan konular arasında yer aldı. Milli Mücadele senelerinde manda ve himaye tartışmaları hakkında geniş bilgi için bk., Kadir Kasalak, *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.

[616] Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 95-119.

[617] Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 119.

Hükûmet merkezinde bu gelişmeler olurken, İstanbul'da ve diğer yurt sathında yapılan mitinglerde, İzmir ve bütün memleketin uğramakta olduğu millî felaket en veciz bir şekilde anlatılıyordu[618]. Bu işgal haberleri bazı yurtseverleri harekete de geçirdi. Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Türkleri, cephane ve silah yetersizliğine bakmadan yurt savunmasına çağıran fetvası yayınlanırken, sadece Batı Anadolu'da değil, Havza'da da "*Redd-i İlhak*" cemiyetleri Yunan ilerleme ve saldırılarına karşı fiilî olarak harekete geçmekte idi[619]. Diğer taraftan ordu müfettişleri vasıtasıyla, memleket sathında geniş yankı uyandıracak bir *"millî kıyâm hareketi"* başlatılmakta idi. Denizli, Aydın, Konya ve Burdur mitingleri Anadolu'nun sesini duyurması açısından önemli idi[620]. Bunları Eskişehir ve Kütahya mitingleri[621], Bursa, Tire, Havza ve Erzurum mitingleri[622] takip etti. İstanbul'daki mitingler ise, tüm aydınlar ve halkın katılımı ile daha kalabalık kitleler halinde gerçekleştirildi. Bu karşı tepki -protesto- hareketleri İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde, Türk Milletinin kolay kolay sindirilemeyeceği kanaatinin doğmasına sebep oldu. İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin, İzmir'i Yunanlılar gibi uzun yıllar Türk idaresinde kalmış -ve millî açıdan aşağılık kompleksine kapılmış- bir millete işgal ettirmeleri, Türk milletini bağrından yaraladı. Bütün bunlara rağmen, acziyetini gizleyemeyen hükûmet, işgal olaylarına karşı sert protestolardan kaçınılması gerektiğini[623], İtilaf devleterinin aleyhine açıktan faaliyetlerde bulunulmamasını[624] istediği gibi, işgal bölgelerinden halkın göçünün de önlenmesi lazım geldiğini vilayetlere izah etmeye çalışmakta idi[625]. Hükûmet bu gelişmelerden dolayı korku, endişe ve kararsızlıklar içinde bulunmasına rağmen, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Yunan ilerlemesi karşısında Türk kuvvetlerinin bulundukları yerleri terketmemesi yolundaki isteklerini Karesi Mutasarrıflığına, İtilaf Devletleri'nin baskılarının artacağını bildiği halde ulaştırmak durumunda kaldı[626]. Nitekim işgal güçlerinin Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak başlattıkları işgal olayları, Anadolu'da yer yer silahlı mukavemet hareketlerinin doğmasına zemin hazırladı. Ordunun silahtan tecrid edildiği ve terhis edilerek sayıca azaltıldığı bir dönemde halk, milis örgütlenmesi ile yani kuva-yı milliye ile mücadele bayrağını açtı.

[618] *BOA.DH.ŞFR.*, nr : 99 / 222 ; 99 /223 .

[619] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1922)*, Ankara 1959, s. 9.

[620] *HTVD.*, Sy: 37, (1961), vesika nr: 880, 896 ; Mehmet Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c.I, Ankara 1937, s. 58 ; Ahmet Akif Tütenk, *Millî Mücadelede Denizli*, İzmir 1949, s.9.

[621] Leon Rouillon, *Pour La Turquie*, Paris 1921, s. 59.

[622] Şefik Aker, *Aynı eser*, c.I, s. 83 ; Mehmet Fuat Zübeyroğlu, *Yurdumuz Havza*, İstanbul 1341/1925, s. 34 ; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 24-25'te işgale Erzurum'luların sert tavır takındıklarını anlatır.

[623] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 248 .

[624] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 244.

[625] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 314.

[626] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 100 / 78 , 100 / 78-1.

II. KUVA-YI MİLLİYE HAREKETİNİN OLUŞUMU VE KUVA-YI MİLLİYE - ORDU İLİŞKİLERİ

a. Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Kuva-yı Milliyenin Yunan İşgal Olayları Karşısındaki Tutumu

Osmanlı Ordularının çöküşü durumunda Anadolu'da millî bir gerilla hareketi imkânı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından daha 1915'ten itibaren planlanmış[627], M.Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak basmasından aylar evvel[628] İzmir, Erzurum, Trabzon, Edirne gibi vilayetlerde başlatılmıştı[629]. Kuva-yı milliye halk arasındaki anlamıyla Türk İstiklal Harbi sırasında mücadele veren milis kuvvetler idi[630]. Öte yandan Kuva-yı milliyeye gayeleri millî istiklal olan, merkezî bir komutanlığa bağlı olmadan gerilla usûlü ile savaşan silahlı direniş birlikleri idi[631]. Kuva-yı Milliye dar anlamı ile düzenli ordu birlikleri dışında bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezî bir komutanlığa bağlı olmayan gruplardı. Geniş anlamda kuva-yı milliye ise İstiklal Harbinin bütününü ifade ediyordu. Ayni zamanda da siyasî-askerî içerikli idi. Kuva-yı milliye ifadesi, bu harekete karşı olduğu bilinen Damat Ferid Paşa tarafından da geniş anlamı ile kullanılmakta idi[632]. Nitekim İstiklal Harbinin başlarında düzenli ordu birlikleri ile değil de, milis kuvvetleri ile mücadeleye girişilmesinin asıl sebebi, Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı ordusunun büyük ölçüde terhisi, lağvı ve dağıtılması idi. Bundan dolayı 1918'den 1919 yılında Anadolu'da millî hareketin -ordunun- kontrol altına alınmasına kadar geçen zaman zarfında kuva-yı milliye etkin bir rol oynadı.

Bu arada, Batı Anadolu'da 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgaline karşı ilk mukavemet, 16 Mayıs'ta Urla'da bulunan 173.Alay Komutanı Albay Kâzım Bey tarafından başlatıldı; büyük ölçüde halkın da katılımı sağlandı[633]. Bundan da anlaşıla-

[627] Erich Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev.Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 191 ; Bir yerde İTC.nin askerî kanadının girişimi ile kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Osmanlı Devleti'nin genelinde bir teşkilatlanma yaptığı bir gerçekti. Üyelerinin tamamına yakınını Türk asıllılardan seçen bu kuruluş, memleketin zor günlerinde gerilla hareketi ile ülkeyi ayakta tutmayı amaç edinmişti. Geniş bilgi için bk. Hüsamettin Ertürk (Anlatan), *İki Devrin Perde Arkası*, (Yay.Hz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1957 ; ayrıca bk., Hüsamettin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Hz. Tevfik Apay), Ankara 1975 (Daktilo Metin); Philip H. Stoddart, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul 1993.

[628] S.İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (Çev.Hasan Ali Ediz), Ankara 1985, s. 43.

[629] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin millî direniş hakkında katkıları için bk. Zürcher, *Aynı eser*, s. 127-189.

[630] *T.S.K.Tar., TBMM Hükûmeti Dönemi*, c. IV/1, Ankara 1984, s. 92.

[631] Kuva-yı Milliye hakkında o dönemde lider pozisyonunuda bulunan kişiler devamlı açıklamalarda bulunarak basın yolu ile halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Bk. Kara Vasıf Bey'in açıklamaları için, *Türk Dünyası* nr: 60, 27 T.evvel 1335; diğer taraftan bir çok yerli ve yabancı kaynakta kuva-yı milliyenin doğuşu I.Dünya Savaşı yıllarına götürülmektedir. Bk. *T.S.K.Tar.*, c.IV/1, s. 93; Zürcher, *Aynı eser*, s. 150 ; hatta Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri de kuva-yı milliyeye benzetilebilir.

[632] BOA.Yay, *Atatürkle İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982, Belge nr: 85-87.

[633] *A.Ü.TİTE*. Arşivi , nr: 93 / 2784 , Ali Orhan İlkkurşun'a ait olan ve *Millî Mücadelede Ege Bölgesi ve İlk kurşun* adlı eser, s. 36-37. Urla'daki örgütlenme bu eserde anlatılırken kuva-yı milliyenin sayısı biraz abartılmıştır.

cağı gibi, Ege'de kuva-yı milliyenin ilk defa bu bölgede başladığı iddia edilebilir[634]. Bir halk hareketi olarak ortaya çıkan kuva-yı milliyenin[635] temelinde yurtsever hocaların, fedakâr subayların, milliyetçi aydınların, hamiyyetli kişilerin büyük katkıları vardı[636]. İşgal olayları ile karşı karşıya kalan bölgelerde kuva-yı milliye hızla yayıldı[637]. Öte yandan kuva-yı milliyenin doğuşunda şahıs değil, halk etkili idi[638]. Kuva-yı Milliye, düzenli ordu birliklerinin kurulmasından evvel büyük başarılar elde etti. Kuva-yı Milliyenin silah ve cephane ihtiyacı, halktan toplanan silahlardan başka, askerî depolardan zorla, ya da gizlice alınan malzeme ile karşılandı. Bu arada düzenli ordunun kuruluşuna kadar mukavemet ederek düşmana zaman kaybettirildi[639]. Kuva-yı Milliye veya milis kuvvetleri devri İstiklal mücadelesinin ilk bir buçuk yıllık devrini kapsamakta idi. Nitekim 1920 Yılı sonlarına kadar ordu, devletkin resmî kuvveti olarak görünmeye gayret etmiş ve istilacı kuvvetlerin karşısına çıkardığı birliklerini milis kuvvetlerin yanında savaşa sokarak, bunu resmen ifadeden sakınmıştı. Gerek bu siyasî sebeple, gerekse o tarihlerde ordunun açıkça düşman karşısına çıkamayacak kadar (silah ve cephane bakımından düşmana kıyasla) zayıf oluşu sebebiyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen birbuçuk yılda kuva-yı milliye ön planda yer aldı[640].

Yunanlıların İzmir'i işgal ettikten sonra yer yer teşekkül eden milis kuvvetlerinin oluşumu, o günün şartlarından doğan bir sonuçtu. Mütarekenamenin ağır şartlarını kabul etmiş olan hükûmetin, bu hadiseye, fiilî bir müdahale imkânı doğuracak güçlü bir ordusu zaten yoktu. Bu bakımdan Ferid Paşa hükûmeti, işgal olayına seyirci kaldı. Aslında bu dönemde yani kuva-yı milliye döneminde ordu hakkında iki kanaat hakimdi: Bir görüşe göre ordu denecek bir varlık yoktu; halk ise orduyu sevmemekte ve güvenmemekte idi. Girdiği son harplerde yenik çıkmış olan bir ordunun halk tarafından alkışlanması, sevilmesi haliyle mümkün görünmemekte idi.

[634] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 49 ; Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.II, İstanbul 1977, s. 145-150 ; Kenan Esengin, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1975, s. 20-21.

[635] Aydemir, *Aynı eser*, s. 145-150.

[636] Belen, *Aynı eser*, s. 78.

[637] Kenan Esengin, *Aynı eser*, s. 20-21.

[638] Bazı kuva-yı milliye gruplarının isimlerine bakılırsa bunu görmek mümkündür. Kocaeli mıntıkasında Arslan Bey Çetesi, Yahya Kaptan, Hoca Necati, Hafız Mustafa; Şile'den Giresun'a doğru İpsiz Recep, Topal Osman Çeteleri; İzmit havalisinde Dayı Mesut Müfrezeleri; Geyve'de Albayrak Çetesi; Güneyde Fransızlara karşı mücadele veren Arslanlar ve Kaplanlar çeteleri vardı. Bk. Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul 1967, s. 20. Öte yandan bu dönemde halkı kuva-yı milliye etrafında toplayan hep aynı düşünce, aynı ruhtu. Zaten bundan dolayı *"kuva-yı milliye ruhu"* terimi kullanılmıştır. Bu ruh millî mücadele devrinde bütün memlekete ve millete aynı derecede hakimdi. O, memleketin her yerinde ve köşesinde her fırsatta kendisini gösteriyordu. Kuva-yı milliye ruhu yüksek bir siyasî olgunluk seviyesine gelmiş bir milletin bu siyasî kudretini en azametli ve göz kamaştırıcı bir şekilde kullanmasından başka bir şey değildir. Bu kullanışta her çeşit ferdî endişe ve iktidar sıfıra indirilmiş ve her yetki en büyük bir sorumlulukla karşı karşıya konulmuştur. Bu ruhun kendini göstereceği en büyük sahne ise, I.Türkiye Büyük Millet Meclisi olacaktı. Bk. Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 11.

[639] Doğu Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1981, s. 83-84.

[640] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 118.

Uzun yıllar süren harpler, halkın subaylara ve askerliğe karşı bir tepkide bulunmasına sebep oluyordu. Hatta denilebilir ki, kimsenin düşman işgaline karşı koymak için asker olmaya heves ve niyeti de yoktu[641]. Nitekim, halkın işgal haberini alır almaz yerinden yurdundan hicret etmesi buna delalet etmekte idi[642]. Esasen devlet de, ne seferberlik, ne de Yunanlılar'a karşı harp ilan etmişti. Bu sırada her yerde büyük bir acziyet görülmekte idi[643]. İşte, içinde bulunulan bu kritik durum, milis kuvvetlerinin doğmasına zemin hazırladı. Halkın milis kuvvetlere katılıp, İstiklal Mücadelesine girişmesine sebep olan kuvvet; vatan ve millet timsali olan bayrak ile din ve vatan uğrunda şehid olma iştiyakı idi. Kurtuluş Savaşında din ve milliyet fikirleri birbirinden ayrılmayan, adeta birbirini bütünleyen yüce değerler arasında idi[644]. Bu duygular devamlı işlendiğinden, İzmir'in işgalinden sonra başlayan kuvayı milliye hareketi veya milis teşkilatı büyük rağbet gördü ve günden güne gelişti. Kuva-yı Milliyenin itibarı zamanla o dereceye yükseldi ki, subaylar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında dahi düzenli orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanılabileceği kanaati hakim oldu. Öte yandan bu sırada, Kuva-yı milliye ile beraber çalışan subayların çoğunluğu resmî kıyafetlerini de terkederek birer çete reisi gibi giyinmeye başladı. Mesela, Ali Fuat Paşa 13 Mayıs 1919'da Ankara'ya geldiği zaman milis kuvvetleri komutanı görüntüsüne sahip olmasına rağmen, askerlerden daha fazla göreve bağlılık, fedakârlık ve askerî sorumlulukları yerine getirmelerini istemekte idi[645]. Her ne kadar görüntü ve kıyafet olarak düzensizlik göze çarpmakta ise de[646], aslında eski disiplin anlayışı halâ devam etmekte idi[647]. Kuva-yı milliyenin, ordunun yeniden düzenlenmesine kadar geçen sürede büyük faydalar sağladığı inkâr edilemez[648]. Muntazam ordu karşısında nizamî kuvvetler kadar başarılı muharebeler veremeyen bu birlikler, Yunan ordusunun 22 Haziran 1920'de başlayan genel taarruzuna kadar cephede düşman ilerleyişini az çok engellemiş ve bazı mevzi'i başarılar elde etmişti.

Bununla beraber Türkler'in işgalcilere karşı yaptığı savunma hazırlıkları sadece silahlı kuva-yı milliye birlikleri ile olmadı. Ayrıca temelleri yine kuva-yı milliye

[641] Bu konudaki tartışmaları Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtlarında da bulmak mümkündür. Nitekim Konya Mebusu Vehbi Bey, orduda hep köylülerin ve fukaranın askerlik yaptığını ve uzun süren savaşlarda bunlara bıkkınlık geldiğini ifade ettikten sonra; şimdiye kadar köylü askere gider şehid, askere gitmeyen kasabalı da gazi olurdu, artık vatandaş bunun tersinin olmasını istiyor demesi o zamanın psikolojisini sergilemesi açısından ilginçtir. Bk. *TBMM, GCZ.*, c.I, Ankara 1985, s. 87 vd.

[642] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 314.

[643] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 219.

[644] Kuva-yı Milliyenin hıristiyan ahaliye zulm ettiği baskı yaptığı yolundaki yerli ve yabancı basında çıkan haberleri Rum asıllı vatandaşlar bizzat tekzip etmek ihtiyacını hissemişlerdi. Bk. Ürgüp tarafındaki rumların tekzibi, *Türk Dünyası* nr: 71, 11 T.sani 1335; ayrıca bk. Hakkı Dursun Yıldız , "İstiklal Harbinin Fikrî ve Manevî Temelleri", *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyetin 50.Yılı Armağanı*, Ankara 1973, s. 57.

[645] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 9 (7), F: 6.

[646] Miralay Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı*, s. 53.

[647] Sabahattin Selek, *Anadolu İlitilali*, c.I, s. 119.

[648] *T.S.K.Tar., TBMM Dönemi*, c. IV/1, s. 96-97.

kadar eski olan *"Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri"*[649] kurularak siyasî teşkilâtlanma ile Anadolu'yu işgallerden koruma hazırlıklarına girişildi. Tahmin olunacağı gibi bu cemiyetler kuva-yı milliye ile askerî ve idarî bağlantı halinde idi[650]. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 2 Şubat 1335 lağv edilip[651], menkul ve gayr-ı menkullerinin Meclis-i Vükelâ kararı ile Maliye ve Harbiye Nezaretlerine devredilmesine rağmen[652] faaliyetlerini gizli olarak taşrada faaliyetlerini devam ettirmekte idi. Bu haliyle cemiyet, taşrada kuva-yı milliyenin en büyük yardımcısı idi. İlk zamanlar halisane duygularla kurulmuş olan kuva-yı milliye, belirli bir süre sonra halka baskı ve zulüm etmeye başlayınca bunun önüne geçilmesi konusu gündeme geldi. Nitekim 1920 yılı sonlarına doğru kuva-yı milliye birlikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine bağlı düzenli ordunun kontrolü altına alınmaya başlandı[653].

b. Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkışında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Ordunun Tutumu

Silahlı bir halk hareketi gibi görünen kuva-yı milliye şüphesiz mütarekeyi tanımamak anlamına geliyordu. Türk topraklarını işgal için bahane arayan İtilaf Devletleri, kuva-yı milliyeyi kendi güvenliklerini tehdit eden bir hareket olarak görüyorlardı. Kuva-yı milliyenin bünyesini teşkil eden insanların kişilik ve karakteristiklerine bakılırsa, İstanbul / Damat Ferid Paşa hükûmetince bunlara güven duyulmasına imkân yoktu[654]. Bundan dolayı kuva-yı milliye hareketinin şekil ve mahiyeti İstanbul hükûmetlerini uğraştıran başlıca mes'ele oldu. Hükûmet gözüyle kuva-yı milliye, devlet düzenini bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve savaşa sebebiyet verecek bir çılgınlık idi.

Kuva-yı milliyenin bünyesinin, komutanlarıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğuna şüphe etmemek gerekir. Her hangi bir kuva-yı milliye komutanı eski bir eşkıya reisi ise maiyeti de ona göre idi. Yalnız vatanî duygularla ortaya çıkan gönüllülerden meydana gelmiş bir kuva-yı milliye müfrezesine ise başka tip bir komutan gerekli idi. Bu sebeple kuva-yı milliyenin müfrezeleriyle komutanları arasında bir denklik, uyum vardı[655]. Fakat kuva-yı milliyenin sevk ve idaresi yukarıda belirtilen özellikler-

[649] Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin kuruluşu için bk. *Düstûr*, Tertib-i Sani, c.VI, Dersaadet 1329-1330 , s. 990-1001 ; ayrıca bk. *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi*, Matbaa-i Amire İstanbul 1330, s. 1-12.

[650] Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 171-172.

[651] *BOABEO.*, Dahiliye Giden nr: 341471.

[652] *BOABEO.*, Dahiliye Giden nr: 341989.

[653] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 127-129.

[654] Nitekim kuva-yı milliyenin bünyesinde eşkıya ve zeybekler, asker kaçakları, adaletten kaçan suçlular, zanlılar, hapishane kaçkınları, soyguncu , vurguncu ve maceraperestler, mükellef askerler, millî ve vatanî duygularla mücadeleye atılan gönüllüler ile bir veya birkaç kişi tarafından hazırlanıp, techiz edilerek cepheye sürülen milis kuvvetleri yer almakta idi.

[655] Kuva-yı milliyenin komuta kadrosunda zeybek çetelerinin reisleri efeler (Yörük Ali Efe, İpsiz Recep gibi), komitacılar (Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi), sivil kumandanlar (Biga

den dolayı büyük güçlüklere sebep olmakta idi. Nizamî kuvvetlerin başında idareci olarak bulunmuş pek çok subayın, milis kuvvetlerine komuta ettikleri zaman çeşitli sıkıntı ve problemlerle karşılaştıkları bir gerçekti[656].

Öte yandan Yunan işgal olayları karşısında nizamî birlik komutanlarının, yani ordunun da zaman zaman mukavemetten yana bir tavır sergilediği bilinmekte idi. Nitekim işgalden önceki tarihlerde de milis kuvvetleri oluşturularak düşman işgal olaylarına karşı çıkıldığı bir gerçekti. Bu maksatla I.Dünya Savaşı sonlarında VII.Ordu Komutanı M.Kemal Paşa , yerine vekil olarak bıraktığı Ali Fuat Paşa'ya halkı teşkilatlandırmalarını, silahlı birlikler kurmalarını, bu konuda gerekli her türlü tedbiri alarak düşmana karşı millî mukavemetin çekirdeğini oluşturmalarını istemişti[657]. Ayrıca Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği gizli işaretli bir yazı ile İskenderun, Hatay, Antep, Urfa taraflarının muhafazası için genç kadrolardan meydana getirilecek bir milis ordusunun teşkili lüzumunu da belirtmekte idi[658]. Bundan da anlaşılacağı gibi, ordunun mütareke öncesi komuta kadrosunun, milis kuvvetlerinin kurulmasına taraftar oldukları görülmekte idi. Zira ordusu terhis edilmiş bir devletin, düşman istilasını ber-taraf edebilmesi için milis kuvvetleriyle mukavemeti başlatması bir zaruret idi.

Diğer taraftan, mütarekenin imzalanmasının ardından teşkilatı lağv, askerlerinin büyük bir bölümü terhis olunan ordunun, lider kadrosu başkentte toplandı. Bu sırada bazılarının devlet merkezinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti gibi etkin görevler almak istedikleri bilinmektedir[659]. Öte yandan Kâzım Karabekir Paşa[660], Ali Fuat Paşa[661], Rauf Bey[662], Ali Fethi (Okyar) Bey, İsmet Bey ve Fevzi Paşalar sık sık M.Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde biraraya gelerek düşman işgal ve istilalarına karşı alınacak tedbirlerin müzakeresini yapıyorlardı. Karabekir Paşa, muhtelif tarihlerde görüştüğü İsmet, Rauf, Cafer Tayyar Beyler ile İzzet, Cevat, Şevket Turgut ve M.Kemal Paşalar'a istiklalin tehlikede olduğunu ve genç komutanların Anado-

---

Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, Saraçoğlu Şükrü Bey, Alaşehirli Mustafa Bey, Galip Hoca lakaplı Celal Bayar gibi) ve subaylar (Çolak İbrahim, Sarı Edip Efe gibi) yer almakta idi.

[656] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 124.

[657] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-11122, Kls: 3723, Ds: 36, F: 4-4.

[658] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: aynı dosya, F: 20-5.

[659] M.Kemal Paşa, 14 Ekim 1918'de Padişah'ın başyaveri Naci Bey'e gönderdiği bir telgrafta sadarete İzzet Paşa'nın geçmesini, kendisi ile birlikte Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbolat Beylerle Şeyhülislamlığa da Hayri Efendi'nin getirilmesini istemişti. Bk. Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (1917-1918)*, c. IV, Ankara 1964, s. 13 ; öte yandan M.Kemal, vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceği kanaatinde idi. Bk. Falih Rıfkı Atay, *19 Mayıs*, Ankara 1944, s 5 ; Celal Bayar ise, Enver Paşa'ya atfen orduyu M.Kemal'den başkasının idare edemeyeceğinin belirtildiğini aktarır.Bk. *Ben de Yazdım*, c.I, s. 21 ; M. Kemal'in adı geçen telgrafı hakkında geniş bilgi için bk. Falih Rıfkı, "Gazi Mustafa Kemal: Büyük Gazi'nin Hatıralarından Sayfalar", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1926 ; Kâzım Karabekir Paşa da bu telgraf metnini vermektedir. Bk. *İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik, Paşaların Hesaplaşması*, (Yay.Hz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 31-32.

[660] Karabekir, *Aynı eser*, s. 33.

[661] Ayfer Özçelik, *Aynı eser*, s. 55-57.

[662] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım*, c.I, s. 221-229.

lu'daki orduların başına dönmeleri lüzumunu ve *"tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleye karar verilmesini"* isteyerek *"Ya İstiklal, Ya Ölüm!"* parolasını ortaya atıyordu[663]. Diğer taraftan Karabekir, 6 Aralık'ta Vahdettin ile yaptığı mülakatta Padişah'a hitaben:*"...Türk'ün ölmeyecek ve öldürülemeyeceğini, tarihimizde buna benzer pek çok sıkıntıya maruz kalmış bu milletin, azimkâr Padişahlarının namuskâr evlatları ile yek-vücut olması sonucu her şeyin bertaraf edileceğini"* ifade etti. Padişah da cevaben kendisine,*"Sizin gibi genç, mert, güvenilir komutanları olan bu millet zevâl bulmaz. Berhüdar ol. Böyle komutanlarla ben ve milletim iftihar eder."* demişti[664]. Bu suretle Padişah'a genç komutanların iş başından ayrılmamaları lüzumu ikna edildiği gibi, her birinin tekrar ordularının başına geçmesine imkân da tanınması istendi[665]. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, 15.Kolordu komutanlığına tayininin ardından 11 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti ile vedalaştıktan sonra, bilahire Şişli'deki evinde M.Kemal Paşa ile görüştü[666]. Bu görüşmede şu esaslar kabul edildi :

1) Karabekir Paşa Şark vilayetlerinin temsilcilerinden oluşan bir kongre toplayacak, gerekirse -şarkın istilasına karşı- muvakkat bir hükûmet nüvesi hazırlayarak siyasî planın esasını uygulayacak,

2) M.Kemal Paşa ordu müfettişliği vazifesini kabul edecek,

3) Bir tehlike karşısında geçici bir hükûmet kurulacak; M.Kemal Paşa, Anadolu Komutanı namını alacak, aynı zamanda Garp Cephesi Komutanlığını üstlenecek, Karabekir Paşa da Şark Cephesi Komutanlığını ifâ edecekti. Bu uygulanması düşünülen askerî planın esası kabul edildi[667]. Nitekim bu planlar bilahere uygulamaya konuldu. Karabekir Paşa, bu esasların belirlendiği esnada M.Kemal'in Ahmet Rıza Bey önderliğinde kurulması tasarlanan bir hükûmette görev almak istemesinin prestijini sarsacağını belirtti[668].

Bununla beraber ordu komutanları İstanbul'da görüş alışverişinde bulunurken tek çarenin *"Millî Mukavemet"* hareketi yaratmak olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardı. Bu harekette Ordu, millet ile birlikte hareket edecekti. Bunun için ise terhis derhal durdurulacak, silah, cephane ve malzeme düşmana verilmeyecek, genç ve muktedir kumandanlar birliklerinin başında bulunacak, İstanbul'dakiler Anadolu'ya gidecekler; millî mukavemete yani kuva-yı milliye hareketine taraftar olan sivil yöneticiler yerlerinde bırakılacak, partizanlık mümkün olduğunca önlenecek; halkın maneviyatı yüksek tutulacaktı[669]. Ali Fuat Paşa'nın hatıralarında

[663] Karabekir, *Aynı eser*, s. 33.
[664] Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8.
[665] Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, s. 33.
[666] Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 15.
[667] Bu planlar M.Kemal Paşa'nın evinde Karabekir Paşa tarafından tespit edilmiştir. bk. Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, s. 34-35.
[668] Karabekir Paşa, *Aynı eser*, s. 34 ; *İstiklal Harbimiz*, s. 15.
[669] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 37 ; Erich Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 198.

yer alan bu esaslar üzerine M.Kemal Paşa, O'nun 20.kolordu komutanlığını devralıp halkla irtibata geçmesini istedi[670]. Böylece ordu komutanları millî hareketin Anadolu tarafından yönlendirilip idaresini benimsemişlerdi[671]. Millî mukavemet hakkında bu kat'i kararlardan sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, M.Kemal Paşa'ya gizli bir şifre anahtarı vererek her türlü yardımı taahhüt ettiği gibi, Fevzi Paşa da zabit ve personel ile silah, techizat, mühimmat olarak Anadolu'dan istenecek her türlü yardımı karşılayacağını taahhüt etmişti[672]. Nitekim ilk zamanlar Harbiye Nezareti, düşmana saldırılması kararını ihtiyatlı bir şekilde uygulamaya koydu. Hatta sadaretin askerî bir çatışmaya girilmemesi konusundaki uyarılarının[673] aksine, Harbiye Nezareti İngilizler'e kafa tutarcasına hareket etmekten geri durmadı[674]. Öte yandan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, General Milne'e gönderdiği yazıda Türkler'i itham altında bırakmamalarını rica ediyordu[675]. Harbiye Nezareti ile Anadolu'daki komutanların birbirlerine yolladıkları telgraflara da bakıldığında, Nezaretin bu aşamada Anadolu'dakilerle doğrudan bağlantı kurmak niyetinde olduğu anlaşılıyor[676].

Bütün bu gelişmelere bakarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kuva-yı milliye hareketine olumlu baktığını söylemek mümkündür. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Kuva-yı milliyeye desteğini âşikâr olarak değil de, gizli yollarla -yine ordunun bünyesinden çıkmış bulunan gizli örgütlerle- gerçekleştirmekte idi. Nitekim Batı Anadolu'da İzmir'in işgalinin hemen ardından yapılan mitinglerde silahlı mukavemete geçilmesine karar verilince, Denizli'de ahali askerî makamlardan silah talebinde bulundu[677]. Öte yandan Urla'da da halk, askerlerle beraber Yunanlılar'a karşı mücadele etmek isteğinde olduğunu 173.Alay Komutanı Kâzım Bey'e

[670] Falih Rıfkı Atay, *19 Mayıs* , s. 11 ; Ali Fuat Paşa, 1919 Mart'ında 20.kolorduda göreve başladığını ifade eder. Bk. Ayfer Özçelik, *Aynı eser*, s. 57.

[671] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 39 ; Özçelik, *Aynı eser*, s. 56-57.

[672] Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 108-109. Külçe eserinde Üçler Misakı kararlarının ileriki yıllarda uygulamaya konulup başarı ile sonuçlandırıldığını açıklar. M.Kemal Atatürk de Cevat ve Fevzi Paşalar'ın her türlü yardım vaadinde bulunduklarını ve yardım da ettiklerini ifade etmektedir. Bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, MEB Yay. İstanbul 1987, s. 45; öte yandan Enver Behnan Şapolyo'da eserinde, Fevzi Paşa'nın Cevat ve M.Kemal Paşaları gizlice Beykoz'daki evine davet ettiğini ve yaptıkları toplantıda bunlara:

"...Türk Milleti'nin kurtuluşunu ben şunda buluyorum. Anadolu'nun Şark vilayetlerinde bir mukavemet merkezi kurup, yavaş yavaş Garb'a doğru bu kuvveti genişletip, müstevli kuvvetlerle son nefesimize, kanımızın son damlasına kadar Millî Mücadeleye girişmek, ancak bizi kurtaracağına inanıyorum." dediğini belirtir. Şapolyo devam ederek, bunun Kurtuluş Savaşının bir keşfi olduğunu yorumlamıştır. Ayrıca Cevat ve M.Kemal Paşaların bu fikri, bir mabeyn görevlisi vasıtasıyla Padişah'a aktardıklarını ve onu da razı ettiklerini ifade etmiştir. Yazara göre padişah bu fikri benimsediğinden Anadolu'ya generallerin gönderilmesini kolaylaştırmıştı; böylelikle saltanatı da kurtulacaktı. Bk., M.Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi, İstanbul 1967, s. 107-108.

[673] Zürcher, bu sırada EHUR.'nı korkaklıkla itham eder. Bk. *Aynı eser* , s. 182.

[674] *HTVD*., Sy: 1, (1952), vesika nr: 18-a, b, c.

[675] *HTVD*., Sy: 1, aynı vesika.

[676] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 270 vd.

[677] Nuri Köstüklü, *Millî Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1990, s. 122.

bildirdi[678]. Zaten bu sıralarda Harbiye Nazırı da silahlı mücadele fikrinde olduğunu 16 Mayıs 1919'da askerî birlik ve şubelere gönderdiği telgrafında izah ediyordu. Bu telgrafta, ayrıca, silahların terkedilmemesi gerektiği açıklanıyordu. Buna rağmen, düşmanla ne şekilde mücadele edileceği açık değildi. Burdur Askerlik Şube Başkanı İsmail Hakkı Bey'in 17 Mayıs 1919'da 57.tümen komutanı Albay Şefik (Aker) Bey'e gönderdiği telgraf mücadelenin özünü teklif etmekte idi. Telgraftaki ifadelere bakılırsa *"...devlete sadık olan ahalinin çoğunluğuna dayanacak şekilde halk arasında teşkilat yapılması ve bu teşkilatların mümkün olduğunca silahlandırılması"* isteniyordu[679]. Burdur Askerlik Şube Başkanı telgrafında ayrıca, İtilaf Devletleri nazarında gizli olarak 12. tümen dairesinde 80.000 kişiden mürekkep gönüllü ve fedai teşkilatının yapılmasının mümkün olduğunu belirterek, bu konuda Şefik Bey'in fikrini soruyordu. İsmail Hakkı Bey, bundan başka 18 Mayıs 1919 tarihli telgrafında, yukarıdaki telgrafa ek olarak *"her şube dairesinde cihet-i mülkiye ve askeriye marifetiyle millî mukavemetin çekirdeğinin"* oluşturulması lazım geldiğini açıklıyordu[680]. Albay Şefik Bey bu sırada, 11. ve 12. tümen Asker Alma Daire Başkanlıklarına gönderdiği telgrafta, asker alma ve asayiş konularında 57.tümen ile devamlı irtibat halinde olmalarını[681], ayrıca İzmir'in işgalinden sonra dağılan birliklere de sahip çıkmalarını istedi. 57. Tümen komutanı Şefik Bey, İsmail Hakkı Bey'in yukarıdaki teklifini uygun bularak, beş gün sonra (23 Mayıs'ta) Harbiye Nezaretine bunları bir rapor halinde gönderdi. Şefik Bey raporunda, işgali takip eden olayları anlattıktan sonra bölgedeki durumu düzeltmek üzere Kuva-yı Milliye teşkilatı yapılmasının en iyi tedbir olacağını belirtiyordu. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa bu raporun altına *"...son fikra çok mühimdir. Acele etmek lazımdır."* diye kayıt koymuş ve Burdur Askerlik Şube Başkanı İsmail Hakkı Bey'in son telgrafında yer alan millî mukavemet fikrini desteklediğini belirtmiştir[682]. Yunan işgallerine rağmen, ordu birliklerince mukabele edilmemesi üzerine, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa namına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa tarafından, 24 Mayıs 1919 tarihinde 57.Tümen komutanlığına yazılan şifre telgrafta bu tereddüt ortadan kaldırılmıştı[683].

[678] *A.Ü.TİTE* Arşivi., nr: 93 / 2784, Ali Orhan İlkkurşun'un hatıraları.

[679] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 6-3420, Kls : 401, Ds: 3, F: 44.

[680] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 6-3420, aynı dosya, F: 42.

[681] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 6-3420, aynı dosya, F: 31.

[682] *Türk İstiklal Harbi*, c.II/1, s. 79 ; Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 24. 5. 1919 . Batı Anadolu'da kuva-yı milliye hareketini ilk başlatan Şefik Bey olduğu yolundaki iddiaların aksine , ilk hareketin İsmail Hakkı Bey'e ait olması gerekir.

[683] Bu şifre telgrafın metni şu şekildedir:

" 57.Fırka Komutanlığına,

Ahval-i mahalliyeyi musavver telgrafınıza cevaptır.

1-) Ahali tarafından Yunanlılar'ın hüsn-i kabul görmesi Aydın Vilayetinin akıbeti için gayr-ı kabil-i telafi zarar tevlid edecektir. Bunu ahaliye pek seri bir surette anlatmanızı rica ederim. Bununla bir kıtal yapılmasını arzu etmiyorum; fakat, her halde o havalideki İtilaf zabitanı ile ecnebiler bizim Yunan Ordusunu kat'iyen istemediğimizi anlamalıdırlar. Ahval-i mahalliyeye göre yapılması lazım gelen işleri siz daha iyi takdir edersiniz.

Yunanlıların Batı Anadolu'da kasaba ve köyleri yağmalayıp yakması, halkı katletmesi üzerine[684], Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da harekete geçti. Şevket Turgut Paşa 24 Mayıs 1919 günü 56.tümen komutanı Albay Bekir Sami Bey'e bir telgraf çekerek silah, cephane ve topların emin mahallere naklolunması ve düşmana bir tek fişek dahi kaptırılmamasını emretti[685]. Şevket Turgut Paşa belki aşırı ihtiyatlı davranıyordu. Fakat O, mes'uliyetten korkmayan komutanları tümen, fırka gibi birliklere komutan olarak göndermekle -gayet gizli bir şekilde- millî hareketin temelini sağlam olarak atmak emelinde idi. Bu sırada, Cevat ve Şevket Turgut Paşalar'ın telgraflarına bakılırsa yakarıdakiler cesurca verilmiş emirlerdi. Çünkü, Mondros mütarekesi gereğince silahların müttefiklere teslimi gerekiyordu. Halbuki bu işi uygulamaya memur olan en yetkil bir makam, mütarekenin bu hükmünü hiçe sayıyor, silahların teslimini değil, aksine elde tutulmasını savunuyordu. Öte yandan Harbiye Nazırı adına Cevat Paşa 61.Fırka komutanlığına yazdığı bir şifre telgrafta: *"...vaziyetin nezaketinden dolayı kıt'aların yerlerinden kesinlikle ayrılmamalarını , bir emri vaki karşısında silahlarını teslim etmemelerini, her kıt'anın silah başında müsellah bir şekilde beklemelerini"* emretmekte idi[686]. Cevat Paşa'nın 16 Mayıs 1919 tarihli yukarıdaki emrine, Harbiye Nezareti zeyl olmak üzere aynı gün bir tamim yayınladı. Bu tamimde İzmir'in akıbetinin meçhul olduğu açıklandıktan sonra aşağıdaki noktalara dikkat çekiliyordu :

1) Mümkün olduğu kadar vakar ve sükûnetin muhafazası

2) Her kıt'anın bulunduğu bölgenin asayişinden sorumlu olduğu hatırlatılarak düşman kuvvetlerinin cebr ve tazyiki konusunda geri çekilmesi ve silah ve cephaneyi teslim etmemesi, esarete rıza göstermemesi

3) Kıt'alar nezdinden çekilse dahi ahz-ı asker şubelerinin yerlerinde kalarak vazifeye devam etmeleri, zabitan ailelerinin sağa sola sevkedilerek ahalinin heyecanlanmasına sebebiyet verilmemesi tavsiye ediliyordu[687].

Bu sırada, Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali ihtimaline karşı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın, I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta hareket tarzlarının ne şekilde olacağı izah edildi. Buna göre; Yunan işgalinden dolayı merkezle bağlantının kopması halinde yapılacak iş, hiçbir silah ve malzeme bırakmayarak gelişmelere göre hareket etmekti. Nitekim, bu gibi emri

---

Askerin dağılması vehameti pek büyük fena akıbetlere yol açar. Hey'et-i zabitan işe çok ehemmiyetle sarılmalıdır."

Bk. Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 111.

[684] *HTVD.*, Sy: 38, (1961), vesika nr: 910-912.

[685] *HTVD.*, Sy: 37, vesika nr: 899 ; Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 17'de "Şevket Turgut Paşa'nın 56.tümen komutanı Bekir Samı Bey'e mecbur olmadıkça Yunanla savaşa girilmesi yolunda fikirlerinden bahs eder.

[686] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, I, Ankara 1988, s. 10; c.II, Belge nr: 2.

[687] Süvari Yüzbaşısı Ahmed, *Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele*. Ankara 1928, s. 7-10; ayrıca bk., Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 10-11.

vakiler karşısında zor durumda kalan hükûmet, hal çaresi aramaktan da aciz kalıyordu[688]. Hükûmetin bu tavrına rağmen, bazı rütbeli askerler devlet merkezine giderek zor görevlere talip olduklarını açıklıyorlardı. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile görüşen Kâzım (Özalp) Bey kendini bu sırada 61.Fırka komutanlığına tayin ettirmişti[689].

Kuva-yı milliyenin Balıkesir ve civarındaki çalışmaları ile Aydın ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olaylarını da konu edinen Harbiye Nezaretinin 21 Haziran 1919 tarihli şifre raporunda özetle şu konulara temas ediliyordu: Yunanlılar'a karşı kuva-yı milliyenin kısmî başarıları efkâr-ı umumiyeyi heyecanlandırmakta ve gelişmeleri lehimize çekmekte olduğu belirtilerek, dünya kamuoyunu endişeye sevketmemek amacıyla sadece istilacı Yunan askerine tavır alarak yerli rumlara karışılmaması telkin ediliyordu. Harbiye Nazırı ayrıca, atılacak yanlış bir adımın büyük kayba yol açacağını ifade ediyordu[690]. Şevket Turgut Paşa, Yunanlılar'ın yaptıklarının araştırıldığını ifade ettikten sonra, belge ve fotoğraflarla olayların tesbit edilerek ileride delil olarak kullanılmasını için arşivlenmesini de istiyordu[691]. Nitekim, Harbiye Nezareti yukarıda açıklanan fikirlerden zaman zaman uzaklaşır bir tavır içerisine de girdi. Özellikle sulh konferansı arefesinde kuva-yı milliyenin sesini fazla yükseltmesi, hükûmetin sivil kanadınca pek hoş karşılanmadı. Hükûmetin üyesi olan Harbiye Nezareti de bu kanaatlerden bazen kurtulamadı[692]. Harbiye Nezareti'nin bu gibi durumlardaki tutum ve davranışları kuva-yı milliyece pek hoş karşılanmasa da, ma'zur görülmek mecburiyetinde idi. Çünkü, bu kritik dönemde zaman zaman nezaretin de elinin kolunun bağlı olduğu, hareketlerinin kısıtlandığı bir gerçekti.

C. HÜKÛMETİN, ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI YÖNÜNDEKİ FAALİYETLERİ

I. ŞÛRA-YI ASKERÎ'NİN KURULMASI VE ÇALIŞMALARI

a. Mütareke Döneminde Askerî Şûra'nın Kuruluşu

Ordu müfettişlik teşkilâtına geçerek Mütareke Dönemi'nde, hem ateşkeş hükümlerini uygulamak, hem de orduyu kontrol altında tutmak isteyen hükûmet hedefine ulaşamadı. İşgal olaylarıyla birlikte başlayan kuva-yı milliye hareketi karşısında nizamî ordu birlikleri de sessiz kalamazdı. Özellikle İzmir'in işgalinden sonra, Batı Anadolu'da teşkil edilen kuva-yı milliye bünyesinde ağırlıklı olarak nizamî birlikler bulunuyordu. Bu durum ise, İtilaf Devletleri nazarında hükûmetin itibarının

[688] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 15-16.
[689] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 17.
[690] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 29.
[691] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 29.
[692] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, s. 31.

sarsılmasına sebep oluyordu. Bütün bunları dikkate alan hükûmet, kuva-yı milliyeye olan ilgiyi azaltmak, diğer taraftan müfettişlik teşkilatının lağvını takip eden dönemde orduya yeni bir düzen vermek amacıyla harekete geçti. Bu maksatla çalışmalar başlatıldı. Hükûmete göre ordu kademesinde bu düzenlemeye geçişin pek çok gerekçeleri vardı. Nitekim, Erzurum Kongresinden sonra Anadolu'da bulunan ordu, hükûmeti dinlememekte diretiyordu. Askerlere kıyasla, mülkî idare amirleri merkezden gelen emirleri uygulamada daha uysal idi. Fakat onlar da, çoğu zaman ordu mensuplarının baskısı karşısında merkezi dinlememek mecburiyetinde bırakılıyordu. Bu sırada galeyan halinde olan orduyu, merkezden verilecek fakat dinlenmeyecek olan emirlerle hizaya getirmeye çalışmak boşuna idi. Diğer taraftan, Erzurum Kongresinden sonra sadaretin, Harbiye Nezareti ve ordunun başına milliyetçi yeni ordu komutanları yerine, eski ordunun -mevcudu muhafaza zihniyetinde olan pasif- komutanlarını getirmek istemesi, taşradaki genç komutanları ancak daha çok söz dinlemez duruma getirebilirdi. İstanbul'da Cevat Paşa gibi genç komutanların Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin içindeki subayları daha ılımlı bir yola sokmaları mümkün görünüyorsa da bu, hükûmetin işine gelmiyordu. Hükûmet için bu durum tehlikeli olabilirdi. Bundan dolayı Damat Ferid Paşa hükûmeti, ordu içinde tecrübe kazanmış eski paşalar aracılığı ile bir askerî kamuoyu oluşturmak ve kuva-yı milliye hareketine katılmış olanları ılımlı bir siyasetle meşru yola çekmek istiyordu. İşte bu kamuoyu hareketi için Şûra-yı Askerî'nin teşkili düşünüldü[693]. Osmanlı ordusunda askerî şûra çalışmaları öteden beri yapılmakta idi[694]. Nitekim, I.Dünya Harbini sonuçlandıran Mondros Mütarekesinin ardından,

[693] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 450; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 200.

[694] XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı ordusunun -silahlanma yarışının had safhaya ulaştığı bir dönemde- ıslahı konusunda oluşturulan komisyonlarda, pek çok plan ve proje hazırlanarak uygulamaya konulmuştu. Devlet, bu plan ve projelerle hem varlığını sürdürmek, hem de askerî alanda başlatacağı ıslahatları devamlı kılmak; öte yandan bu ıslahatların sivil kurumları da içine alacak şekilde genişletilmesini istiyordu. II.Meşrutiyetin ilanından bir müddet sonra, Sadrazam Kâmil Paşa başkanlığındaki hükûmet, 8 Eylül 1908'de toplanarak Harbiye Nezaretinde, Meclis-i Meham-ı Harbiye adıyla bir komisyon kurulmasını müzakere etmiş ve bu konu padişahın iradesi alınmak üzere saraya sunulmuştu II.Abdülhamid'in de kurulmasını istediği bu komisyon, şimdilik Harbiye Nazırı'nın başkanlığında Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İbrahim Edhem Paşa, Tophane Nazırı, Hassa Ordusu Komutanı ve Genelkurmay Başkanı (EHUR) ile topçu ve istihkâm erkânından kurulmak suretiyle göreve başlaması uygun görülmüştü. Bu arada Meclis-i Meham-i Harbiye'nin ileride gerekli kişilerin de katılımı ile takviyesi kararlaştırılmıştı. Bu komisyonun kurulmasından maksat, Osmanlı ülkesinin korunma ve savunmasını sağlayacak silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını tamamlamakla beraber, gereken tedbirleri kararlaştırmak ve ordunun tensîkı için hazırlanacak kanun layıhalarını incelemek idi. Her ne kadar kurulan bu meclis, bazı tedbir ve faaliyetlere girişmişse de, faydalı olabilecek önemli bir sonuç elde edememiştir. Bunun üzerine EHUR bulunan Ahmet İzzet Paşa, Meclis-i Meham-ı Harbiye'nin adıyla beraber, faaliyetini de değiştirmek suretiyle çalışmalara girişti. 11 Ağustos 1909 tarihinde padişaha sunulup onaylanan nizamname, 14 Ağustos 1909'da uygulamaya kondu. Şura-yı Askerî Nizamnamesi adıyla çıkan bu nizamname 20 maddeden ibaret idi. Nizamnamedeki esaslara bakılırsa, daimi ve muvakkat üyelerden kurulacak olan Askerî Şura bir başkan, bir ikinci başkan ve yüksek rütbeli subaylardan ibaret olacaktı. Başkan, Harbiye Nazırı oluyordu. Bununla beraber, ordu ve donanmanın başkomutanı sıfat ve sorumluluğunu taşıyan Padişah, Askerî Şura'nın toplanmasını emrettiği gibi, arzu ettikleri takdirde bizzat müzakereleri açmak ve şurâya başkanlık etmek yetkisine de sahipti. Öte yandan Askeri Şura'nın daimi üyeleri Harbiye Nazırı, EHUR ,

ilk defa 1919 yılı Nisan ayında Şûra-yı Askerî teşkili basında bir haber olarak çıkmıştı[695].

Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın sadarete yazdığı 29 Temmuz 1919 tarihli arizada, memleketin kritik bir dönem yaşadığı, işgaller karşısında ordunun acziyet içinde bulunduğu, ileri memleketlerde askerî konularda da danışma meclislerinin bulunduğu belirtilerek, en kısa zamanda böyle bir meclisin oluşturulması isteniyordu[696]. Nazım Paşa, böyle bir meclisin kurulması durumunda Harbiye Nazırı'nın da yükünün hafifleyeceğini açıklamakta idi. Nitekim, Nazım Paşa'nın bu teklifi sadrazam tarafından da uygun bulundu. Sadrazam Damat Ferid Paşa ve bakanlar kurulu yapılan müzakerelerde, son zamanlarda fennî ve askerî teşkilatta meydana gelen değişmelere ayak uydurulması gerektiğini dile getirdikten sonra, askerî ihtiyaçlara cevap verilebilmesi maksadıyla devamlı bir teşkilat yapılması ve bunun için bir askerî şuranın kurulması hususunu kabul etti. Bilahare bu konunun Padişah'a aktarılması da kararlaştırıldı. Bu sırada Damat Ferid Paşa, bu konuda Harbiye Nezareti tarafından hazırlanmış olan kararnameyi Padişah'a sundu[697]. Ferid Paşa'nın bu teklifi, 2 Ağustos 1919'da Vahdettin tarafından da onaylandı ve böylece Askerî Şûra teşkil edilmiş oldu[698](EK-18).

b. Askerî Şûranın Görev ve Yetkileri

Genel olarak Askerî Şûra'nın görevi, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ileri sürülen harp hazırlıkları vs. problemleri incelemek ve bunlar hakkındaki kararları bildirmekti. Bilhassa ordunun ve memleket sa-

---

1.,2., 3.Ordu müfettişleri, İstanbul'da bulundukça Ferik Nazım Paşa ve 1.Süvari Fırka Komutanı; muvakkat üyeleri ise 1. ve 3.Ordular süvari müfettişleri ile Genelkurmay ikinci başkanı idi. Bunlar sadece gerekli görüldükçe şurâ toplantılarına katılabileceklerdi. Bununla beraber, Harbiye Nezareti daire başkanları ile EHUR.'nin konularla ilgili şube müdürleri, oy hakları olmamak şartıyla müzakerelere iştirak ettirileceklerdi. Bunlardan ancak kendi sorumluluk sahaları hakkında gerekirse fikir ve görüş alınacaktı. Diğer taraftan şura toplantılarına rütbe farkı gözetmeksizin, uzman veya bilirkişi sıfatıyla ordudan diğer subaylar da davet olunabilecekti. Fakat bunların da oy vermeye hakları yoktu. 14 Ağustos 1909'da teşekkül etmiş olan Askerî Şura, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına kadar devam etmiştir. Enver Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra, buna ihtiyaç görmemiş ve her işin kendisi tarafından görüşülüp karara bağlanması lazım geldiğine inanarak Askerî Şurayı kaldırmıştı. Bu yüzden Askerî Şura toplantıları I.Dünya Harbi yıllarında yapılmadı; mütareke döneminde buna yeniden önem verilmeye çalışılacaktı. Geniş bilgi için bk. *Düstûr*, II.Tertip, c.I, s.75, nr: 28; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.I, İstanbul 1992, s. 41-59; *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 246-248. Kimilerine göre Enver Paşa bu tutumu ile I.Dünya Harbi arefesinde kendi diktatörlüğünü ilan etmişti. Tecrübeli kişilere danışmadan , şuranın fikirlerini almadan girilen harplerdeki perişanlığımız hatanın büyüklüğünü anlatması bakımımdan önemlidir. Nitekim Ahmet İzzet Paşa, Enver Paşa'nın bu tür bencilce faaliyetlerini şiddetle tenkit eder. Bk. *Feryadım*, c.I, s. 156-160; Ahmet İzzet Paşa'nın bu hususdaki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 112-114.

695 *Alemdar* nr: 118-1428, 19 Nisan 1335.

696 *BOA.DUİT.*, nr: 37-2 / 16-6, F: 3-4.

697 *BOA.DUİT.*, nr: Aynı dosya, F: 2.

698 *BOA. Kavanîn ve Nizamât Defteri* nr: 29, s.150, nr: 233; *Ordu Emirnamesi* nr: 97, 15 Ağustos 1335.

vunmasının takviyesi ve geliştirilmesi için teşebbüs olunan bütün tasarıları bir fikir ve gaye etrafında düzenleyecekti. Bu konuda Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, şûraya karar verebilmesi için her türlü bilgileri verecekti. Mesela, Askerî Şûra bir müstahkem mevkiin yeniden kurulması ve inşasını veya lağvını müzakereye aldığı takdirde, mümkün ise o müstahkem mevkiin bulunduğu bölgedeki kolordu komutanı ile istihkâm müfettişleriaskerî şurâya gireceklerdi. Şayet mesele denizcileri de ilgilendiriyorsa, Bahriye Nezaretinden de gerekli kişiler toplantılara katılacaklardı.

Bununla beraber Askerî Şûra, Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, ihtiyaç duydukları durumlarda ordunun teşkilatı ve seferberlik hazırlıklarına ait meseleler, yeni stratejik yollar, eğitim usûlleri, yeni harp silah ve vasıtaları, müstahkem mevkilerin inşa ve lağvları, kıyıların savunulması, yüksek rütbeli subayların terfileri, bu rütbelerde bulunan paşaların nakil, atama ve yer değiştirmeleri, açığa çıkarılmaları ve emekliye sevkleri hakkında karar verebilecekti. Toplantılar lüzum ve ihtiyaca binaen yapılabileceği gibi, her ayın ilk pazartesi günleri toplanarak kaç kere toplanılacağına karar verilecekti. Şûra toplantılarında her üye üç defadan fazla olmamak kaydı ile söz alarak fikirlerini açıklamaya yetkili idi. Müzakereler sonunda alınan kararlar imzalanır ve arşive kaldırılır; daha sonraki toplantıda bunlar tekrar okunarak yeni oturuma geçilirdi[699]. Bu arada şunu da belirtmek gerekirse, Askerî Şûra toplantılarında alınan kararların açığa vurulması kesinlikle yasaktı. Çünkü bunların büyük bir kısmı askerî sırları içermekte idi. Bu yüzden bunların millî bir sır olarak saklanması gerekiyordu. Alınan kararların geçerliliğinin olabilmesi için çoğunluğun ittifakına dayandırılması mecburiyeti vardı; diğer bir ifade ile şûra'da demokratik bir anlayış hakimdi diyebiliriz. Şûrada alınan kararlar büyük bir gizlilikle Harbiye Nezareti evrakı arasında saklanırdı.

Askerî Şûra'nın teşkili hakkında kabul olunan bu kararnameye göre; askerî şûra, ordunun teşkilatı ile Harbiye Nezaretinin bütçesini, ordunun seferberlik, yığınak ve harekât hazırlıklarını, eğitimini, silah, cephane, araç ve gereçlerinin değiştirilmesini, müstahkem mevkilerin kurulmasını veya lağvedilmesini, kıyıların korunması için gereken tedbirleri düzenleyecekti. Ayrıca askerî şûra, tümen komutanları ve bu makamın yetkisinde bulunan kişiler dahil olmak üzere daha üst makamlarda bulunanların atama, açığa çıkarma, nasp, emekliye sevk veya emekliden muvazzaf hizmete alınma ile terfi işlerini düzenleyecekti. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin değiştirilmesi ve yenisinin atanması da askerî şûra tarafından gerçekleştirilecekti[700]. Kısaca askerî şûra memleket müdafaasına yönelik her konuda yetkili kılınmıştı. Bir başka ifade ile şûranın yetkileri sınırsız olacak tarzda genişti.

Bu arada Askerî Şûra'ya Harbiye Nazırının başkanlık etmesi kabul edildi. Şûra'nın üyeleri dokuz kişiden ibaretti. Bunlar başta Harbiye Nazırı olmak üzere, Erkân-

[699] *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 247.
[700] *BOA.DUİT.*, nr: 37-2 / 16-6, F: 1.

ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve ordu komutanları idi. Bununla beraber, gerek emekli ve gerek muvazzaf olsun Harbiye Nezaretinde veya ordu komutanlığı veya müfettişliğinde bulunmuş olanlardan seçilecek komutanlarla şûranın üye sayısı dokuza çıkarılacaktı. Lüzûm görüldüğü takdirde Bahriye Nazırı ile kurmay başkanı askerî şûraya katılabilecek ve oy kullanabilecekti. Fikirlerine danışılmak üzere davet olunan diğer uzmanların oy hakkı yoktu.[701] (EK-19).

Öte yandan askerî şûranın haftada en az iki kez toplanması kararlaştırıldı. Şayet gerekirse bunun arttırılması da mümkün idi. Şûraya üye olan ordu komutanları İstanbul'da bulundukları sürece toplantılara katılacaklar, eğer İstanbul dışında iseler, gereken konularda kendilerinden yazılı bilgi alınacaktı. Şûrada görüşülen kararlar üçte iki (2/3) çoğunlukla alınacaktı. Harbiye Nazırının sorumluluğu kabul ederek, bu kararları kabul etmemesi veya değiştirmek istemesi gibi durumlarda bunu yeniden görüşme konusu yapması ve şûranın da kararlarında ısrar etmesi gerekiyordu. Şûra üyelerinin değişmesi, emekliye sevki ancak gizli olarak yapılacak ve çoğunluğun oyunu bağlı olacaktı.

c. Mütareke Döneminde Askerî Şûra'nın Faaliyetleri

Kuruluşu tamamlanıp vazifeleri belirlenen askerî şûra, ilk toplantısını 9 Ağustos 1919 tarihinde yaptı. Öte yandan Süleyman Şefik Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesi ile birlikte[702], basında Askerî Şûranın lağvedileceği haberleri yayılmaya başladı[703]. Askerî şûranın kendi görevlerini küçültüp sınırladığı gerekçesiyle Süleyman Şefik Paşa tarafından kaldırılması düşünüldü. Buna karşılık Damat Ferid Paşa böyle bir şeyi kabul edemeyeceğinin belirtip, Nazırın yetkilerini arttırmayı teklif etti[704]. Süleyman Şefik Paşa ise, Şûra'da üç üyenin istifa ettiğini açıklayarak şûranın lağv edilmesini istedi[705]. Ancak şurâ üyeleri, Süleyman Şefik Paşa ile hem fikir değildi. Askerî Şûra kararnamesinde hedeflenen noktalara varılamaması bu teşekkülün çok kısa ömürlü olmasına sebep oldu. Anlaşılan o ki, şûradan beklenen faydalar sağlanamadı. Bundan dolayı 1 Eylül 1919 tarihinde askerî şûra lağv edildi[706]. Hazırlanan kararname incelenirse, şûranın lağvından Harbiye Nazırının sorumlu

[701] Askerî Şurânın başkanı Nazım Paşa idi. Cevat Paşa, Ahmet Abuk Paşa, Hurşit Paşa, Şevket Turgut ve Hadi Paşalar daimî üyeler idi.

[702] Süleyman Şefik Paşa, millî mücadele karşıtı biri olup 13 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nazırlığına getirildi.

[703] Süleyman Şefik Paşa Harbiye Nezaretine getirildiği sırada EHUR.'de ise Cevat Paşa bulunuyordu. Cevat Paşa ile Süleyman Şefik Paşa'nın geçinmesi mümkün değildi. Basın bütün bunları da dikkate alarak Cevat Paşa'nın istifa edeceği şayialarını yayıyordu. Bk. *Alemdar* nr: 135-1536, 7 Ağustos 1919 ; gerçi Cevat Paşa bu kritik dönemde bu makamdan ayrılmayı göze alabilecek tıynette birisi değildi. O en nazik dönemde memlekete elinden gelen hizmeti aksatmamak için bu makamda kalarak vatan için hizmet etmek emelinde idi. Paşa, Alemdara'ın bu haberini ertesi gün yalanlamak mecburiyetinde kalmıştı. Bk. *Alemdar* nr: 136-1537, 8 Ağustos 1919.

[704] *Alemdar* nr: 153-1553, 25 Ağustos 1335 ; nr: 157-1557, 29 Ağustos 1335.

[705] *Orient News* nr: 56, 21 Ağustos 1919.

[706] *BOA. Kavanîn ve Nizamât Defteri* nr: 29, s. 164, nr: 268.

tutulduğu anlaşılır[707]. Damat Ferid Paşa, Padişah'a sunduğu yazısında Harbiye Nezaretinin yetkilerinin kısıtlanmasından dolayı bu lağv kararının alındığını ifade etmekte idi[708]. Askerî şûranın bu kadar kısa ömürlü olup lağv edilmesinin[709] en önemli sebebi ise, İtilaf Devletleri'nin aşırı baskıları ve Harbiye Nezaretindeki görevlilerin pasif davranışları rol oynamakta idi. Lağv edilen şûranın yeniden teşkil edileceğine dair basında çıkan haberler, zaman zaman tansiyonu yükseltti[710]. Basın, Askerî Şûrayı devamlı haber konusu olarak işlediğinden İtilaf Devletleri'nin ilgisini çekmesi mümkündü. Bu yüzden hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, hem de hükûmet zor durumda kalmakta idi. İlk askerî şûrada eski dönemde orduda görev yapmış olup da emeklilik hayatına geçenlerin büyük bölümü orduya alınırken, kuva-yı milliye yanlısı olanların da faaliyetlerine son verilmeleri gündeme getirildi. Mesela Cevat Paşa'nın Askerî Şûraya atanması kamuoyu ve basında büyük yankı uyandırdı[711]. Bütün bu gelişmelerden sonra Cevat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği gibi aktif bir görevden ayrılarak, daha pasif bir makama getirildi.

Mütareke Dönemi'nin ilk Askerî şûra deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından ikibuçuk ay sonra, Askerî Şûra'nın yeniden teşkili gündeme geldi. Askerî Şûranın yeniden teşkili hakkından sadarete ilk olarak 18 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa müracaatta bulundu. Bu müracaat, biraz gecikmeli olarak 14 Aralık 1919'da Padişah'a sunuldu. Cemal Paşa, Askerî Şûra hakkındaki kuruluş teklifinde; *"...memleketin kritik bir dönem geçirdiğini, sulhe henüz kavuşmanın imkânsız olduğunu, orduyu da devamlı güçlü kılmak lazım geldiğini"* ifade ederek, *"...hatta selefi Nazım Paşa döneminde dahi bu düşünceden hareketle askerî şûranın kurulduğunu fakat bir takım ard niyetlilerden dolayı ilga edildiğini"* açıklamakta idi[712]. Cemal Paşa'nın bu açıklamalarından sonra 16 Aralık 1919'da askerî şûra yeniden teşkil edildi[713](EK-20). Bu defa askerî şûrayı teşkil eden hükûmet ve üyeleri, Anadolu'daki kıpırdanışları mevcut olan sisteme bir karşı çıkış olarak değil de, bir hak arama hareketi olarak yorumlamakta idiler(EK-21). Öte yandan, Damat Ferid Paşa hükûmetleri döneminde küstürülen Anadolu'daki kumandan ve idareciler, Ali Rıza Paşa kabinesi ile yeniden kazanılmak isteniyordu. Bu arada, Padişah'ın da onayından geçen yeni askerî şûra kararnamesine göre, şûrada vazifeler sıralanmış, üyeleri ve üyelerin çalışma durumları, çalışma müddetleri, şûranın ne zamanlar toplanacağı ve diğer konular onbir madde halinde sıralanmıştı. Ayrıca şûrada alınan kararların kesinlik kazanması, uygulanabilmesi için Meclis-i Vükelânın onayından geçmesi gerektiği belirtilmişti[714]. Meclis-i Vükelâ'nın onayın-

[707] *BOA.DUİT.*, nr: 37-2 / 16-3, F: 1.
[708] *BOA.DUİT.*, aynı dosya, F: 2-3.
[709] *TV.*, nr: 3642, 10 Eylül 1335.
[710] *Alemdar* nr: 178-1578, 19 Eylül 1335.
[711] *TV.*, nr: 3608, 28 Temmuz 1335.
[712] *BOA.DUİT.*, Aynı dosya, F: 2-3.
[713] *BOA.Kavanîn ve Nizamât Defteri* nr: 29, Karar nr: 410 ; *Zaman* nr: 279, 25 K.evvel 1919.
[714] *BOA.DUİT.*, nr: 37-2 / 16-2, F: 1 ; *Zaman* nr: 279, 25 K.evvel, 1919.

dan geçtikten sonra yapılan tekliflerle Askerî Şûra azalıklarına I.Ferik Abdullah, Zeki, Hurşit, Abuk Ahmet, Şevket Turgut, Mustafa Fevzi ve Mirliva Yakup Şevki Paşalar ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisi Mirliva Kâzım Paşalar atanmışlardı[715].

Böylece teşkili tamamlanan Şûra-yı Askerî, Cemal Paşa'nın başkanlığında haftanın her günü çalışmalarını sürdürdü. Bu toplantılarda gündemin en önemli konusu ise Anadolu'da mevcut olan ordunun iaşe, ikmal ve ihtiyaçlarının temini meselesi oldu[716]. Öte yandan gündemin konusunu teşkil eden bu hususlar, zaman zaman Harbiye Nazırı Cemal Paşa'yı harekete geçirdi. Nitekim Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığına tayin olunduktan bir ay sonra Nazilli'de Aydın Mutasarrıflığına yazdığı şifre telgrafta, kuva-yı milliye için elbise ve ayakkabı gönderdiğini ifade etmekte idi[717]. Bundan da anlaşılıyorki, Damat Ferid Paşa döneminin korkak, idare-i maslahatçı zihniyeti ortadan kalkmış; bunların yerine cesur, atılgan, millî menfaatler konusunda kararlı bir kadro gelmişti.

Bu arada ifade etmek gerekirse, Cemal Paşa başkanlığında toplanan Askerî Şûra'da alınan kararlar, o zamana kadar kendi yağı ile kavrulma çabasında olan kuva-yı milliyecilere büyük bir güven duygusu aşıladı. Zira Cemal Paşa, 4 Aralık 1919 tarihinde Bandırma, Konya ve Batı Anadolu'da bulunan kolordu ve birlik komutanlarına gönderdiği ve *"Çok Gizli"* kayıtlı yazısında ; *"...Memleketi düşman istilasına karşı müdafaa etmeye gayret eden kuva-yı milliyenin her konuda desteklenmesinin lüzumlu olduğunu"* emrediyordu. Öte yandan, *"...Kuva-yı milliyenin her türlü iaşe ve ikmalinin çok gizli olarak nizamî ordu tarafından karşılanması hususu"* da bu emrin içerisinde yer alıyordu[718]. Yine bu dönemde Osmanlı depolarındaki silah ve malzemelerin yer değiştirmesi, diğer bir ifade ile Anadolu'daki ordu adına kaçırılması hadiselerinde artışlar oldu. Bu tür faaliyetlerden birisi de Gelibolu yarımadasında yer alan Akbaş deposundaki silah ve malzemenin kuva-yı milliye tarafından Anadolu'ya kaçırılması idi[719]. Öte yandan Cemal Paşa, Batı Anadolu'daki kuva-yı milliyeye yardım edilmesi hakkında 1920 yılı Ocak ayında dahi devamlı gizli emir-

[715] *TV.*, nr: 3739, 3 K.Sani 1336; *Yenigün* nr: 279, 20 K.evvel 1335.

[716] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-92, Kls: 221, Ds: 22, F: 2-21 .

[717] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 104 / 78.

[718] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345518, lef : 1; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*. s. 219.

[719] Akbaş Cephaneliği baskını olayı çeşitli kaynaklarda ele alınmış olmakla beraber ilk defa derli toplu olarak Mücteba İlgürel tarafından ele alınmıştır. Bk. "Akbaş Cephaneliği Baskını", *TD.*, Sy: 33, Mart 1980/81, s. 271-282. Akbaş Cephaneliği Baskını ile ilgili olarak bilgi için ayrıca bk. İlhami Bebek, *Millî Mücadele Akbaş Cephaneliği Baskını,* Ankara 1994. Öte yandan Adnan Sofuoğlu tarafından yapılan çalışma yukarıdaki makale ve kitapta yer alan boşlukları da büyük ölçüde doldurmaktadır. Bk. "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c.IX / 26, Ankara Mart 1993, s. 417-442. Akbaş baskını olayı aslında Millî Mücadele Devrinde zaman zaman Osmanlı Genelkurmayı ile kuva-yı milliyenin ortaklaşa çalışmalarını göstermesi açısından son derece güzel bir örnektir. Bu olay aynı zamanda kuva-yı milliye hareketinin yeniden bir yoruma açılmasını da gerekli kılmaktadır.

ler göndermekte idi[720]. Nitekim Cemal Paşa'nın bu faaliyetleri, O'nun ileride İngiliz baskısı sonucu istifa etmesine de sebep oldu[721].

Askerî Şûra'nın, Millî Mücadele hareketine olan destek ve yardımları daha sonra da devam etti. Şûra'dan çıkan 16 Şubat 1920 tarihli bir kararın sonucuna bakılırsa, ordunun silah ve cephane ihtiyacının temini ve Anadolu'ya nakli sırasında problemle karşılaşılmaması için Sevkiyat Müdürlüğü'nden ilmuhaber alınması şartı getirildi. Yapılan faaliyetler hakkında İtilaf Devletleri'nin eline koz geçmemesine de gayret ediliyordu[722]. Buna rağmen, Ali Rıza Paşa hükûmeti döneminde başarılı faaliyetlerde bulunan askerî şûranın ömrü pek uzun sürmedi. İstanbul'un işgalinden sonra faaliyetlerinde aksama oldu. 18 Nisan 1920 tarihinde fesh edildi[723]. Böylece Osmanlı Devleti'nin son Askerî Şûra'sı da bu şekilde sonuçlanmış oldu[724]. Askerî şûranın Kuva-yı İnzibatiye kararnamesinin hazırlanıp kabulünden sonra lağvedilmesi bu meselede İngiliz parmağının olduğunu göstermesi bakımından önemlidir[725]. Böylece Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Harbiye Nezareti'nin mütareke döneminde orduyu yeniden kurma, güçlendirme kısacası yeniden yapılanma gayretleri 18 Nisan 1920 tarihinde çıkan *"Askerî Şûranın Lağvı Hakkında Kararname"* ile sonuçsuz bırakılmış oldu. Nitekim Askerî Şûra, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde son derece başarılı faaliyetler sergiledi. Öte yandan şûra çalışmaları Damat Ferid Paşa iktidarı döneminde nedense başarılı olamadı. Bu da Ferid Paşa'nın İtilaf Devletlerinin sözünden çıkmaması, Anadolu'daki millî harekete ve ordunun psikolojisine Ali Rıza Paşa kabinesi kadar hakim olamamasından kaynaklanıyordu. Bundan sonraki dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, pasif bir şekilde gelişmeleri izlerken, temelleri Cemal, Cevat ve Fevzi Paşalar dönemlerinde atılan ve daha da köklenen gizli askerî örgütlerin faaliyetleri arttırılarak Anadolu'daki ordunun her bakımdan yapılanmasına önem verildi.

II. ANADOLUDAKİ ORDUNUN YENİDEN DÜZENLENMESİ ÇABALARI

a. Hükûmetin Anadolu'daki Orduyu Kontrol Altına Alma ve Ayakta Tutma Gayretleri

Askerî Şûra çalışmaları devam ederken, bir yandan da Anadolu'daki ordu ile de temasa geçildi. Hükûmet ile ordu arasındaki kopukluk Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezaretinin de gayretleri neticesi giderilmeye çalışıldı. Nitekim, bu tarihlerde (1919 Haziran-Temmuz) ordunun görünürdeki mev-

[720] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 345833.

[721] Cemal Paşa 31 Ocak 1920 tarihinde istifa etmiş, fakat yerine Millî Mücadele hareketine pek olumsuz bakmayan -aslında kalben destekleyen- Salih Paşa'nın atanmasının uygun olacağını ifade etmişti. Bk. *BOA.BEO.*, Dahiliye Gelen nr: 345847.

[722] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-92, Kls: 221. Ds: 22, F: 9.

[723] *BOA.Kavanin ve Nizamât* nr: 29, Karar nr: 410.

[724] *TV.*, nr: 3833, 22 Nisan 1336.

[725] *TV.*, nr: 3835, 24 Nisan 1336.

cuduna bakılırsa, kadro mevcutlarının çok altında bir kuvvet vardı. Mütarekeden sonra orduda sadece 1310-1313 (1894-1898) doğumlu erler bırakıldığından, taburların mevcudu 100-150 kişiyi kadar indi[726]. Gelibolu yarımadasında bulunan 49, 55 ve 60.tümenlerin taburlarında ise sadece iç hizmete yetecek kadar (80 kişi kadar) er bırakılmıştı[727]. Kâzım Karabekir Paşa'nın XV.Kolordusundan başka[728], bütün kolordu ve tümenlerin durumları yukarıdakilerle hemen hemen aynı idi. Velhasıl, ordu mevcudu gerçekte 50.000'i geçmemekte idi. Bu durumda genel görüntüsü yukarıda izah edildiği gibi olan bir ordu ile harbi kazanmak imkânsız görünüyordu.

Orduyu yeniden kurmak, eldeki birliklerden azami derecede istifade ederek yeniden bir düzenlemeye tabi tutmakla mümkün görünmekte idi. Ordunun yeniden kurulması işine girişilince iki önemli problemle karşı karşıya kalındı:

1) Subay kadrosunu tamamlamak

2) Silah ve mühimmat tedarik etmek.

Subay kadrosundaki açığı kapatmak için ilk önce İstanbul'dan kaçıp Anadolu-'ya geçmiş olan subaylarla, Anadolu'daki terhis edilmiş yedek subayları tekrar silah altına alarak mümkün mertebe tamamlanmaya çalışıldı. Bilahere, Anadolu'da (Ankara) açılan Subay Talimgâhından yetiştirilenlerle bu eksiklik gidirildi.

Öte yandan silah ve mühimmat tedariki ise kanunî veya gayr-ı kanunî olsun çeşitli yollarla temin edilmeye çalışıldı. Bunun için de ilk önce müttefik devletler kontrolünde bulunan depo ve cephaneliklerin boşaltılıp Anadolu'ya taşınması planlandı. Bu planlar ileride de görüleceği üzere başarı ile uygulamaya konuldu. Bu sırada Ali Fuat Paşa, tedbir olarak M.Kemal Paşa ile beraber şu noktaları tespit ettiklerini açıklamakta idi: Terhis işlemini hemen durdurmak, cephane ve silahları düşmana teslim etmemek, genç ve enerjik komutanların işbaşına geçmesini sağlamak, millî mukavemetten yana olan mülkî amirleri görevleri başında tutmaya çalışmak, her türlü partizanlıktan uzak bir şekilde halkın maneviyatını yüksek tutmak[729].

Hükûmet ise, bu sırada siyasî yollarla -belki- bir başarı elde edebilirim ümidi ile çırpınırken, İtilaf devletleri ne hükûmetin, ne de Ferid Paşa'nın hiç bir isteğini dikkate almadığı gibi, işgal bölgelerini daha da genişletmeye çalıştılar. İşte bu durum, Kuva-yı Milliye hareketinin doğuşunu ve Millî Mücadele'nin başlamasını ko-

[726] Rahmi Apak, *İstiklal Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 2 ; Öte yandan Albay Şefik Aker ise 1310-1313 kur'a efradının orduda olduğunu ve alayların birinci taburlarının sayılarının 200 civarında olduğu diğerlerinin daha eksik olduğunu belirtir. Bk. *İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Millî Cidali*, c.I, s. 7.

[727] Bilindiği gibi, Gelibolu yarımadası mütareke sonrası toplanan silahların depolandığı bir bölge idi. Bu yüzden buradaki birliklerimizin sayısı son derece azdır. Bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I, Ankara 1987, s. 198.

[728] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 21.

[729] Ali Fuat Cebesoy , *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 37.

laylaştıran bir faktör oldu. 21 Temmuz'da kurulan III.Damat Ferid Paşa kabinesi Anadolu'da otoriteyi sağlamayı hedefledi. Yukarıda da ifade edildiği üzere, *"Anadolu'da giderek artan karışıklık ve igtişâş hareketini"* susturmak hükûmetin birinci derecede vazifesi olarak kabul edildi[730]. Hükûmet, asker olsun, sivil olsun taşradaki gelişmelerden haberdar olmak, buraları kontrol altında tutmak niyetinde olduğunu neşrettiği beyannamelerinde ifade etti.

Hatta, hükûmet ile taşra arasındaki ilişkilerin gerginleştiği bu dönemde İstanbul hükûmetinin en sadık ve hürmetkâr bir parçası olduğunu ileri süren Karabekir Paşa[731], hükûmetin emirlerine karşı çıkan M.Kemal Paşa'yı koruma cihetine gitti. Sadaret, Harbiye Nezaretinin 27 Temmuz 1919 tarihli şifre yazısına verdiği cevapta çok sert bir dil kullandı. Bu cevapta, *"...millî teşkilât adı altında çeteler tertip ederek, Aydın ilinde halkı askere davet eden, bu davete uymayan gençlerin ve çocuklarını göndermeyen ihtiyarların öldürüleceğini, evlerinin yağmalanıp tahrip edileceğini ilân eden, şehirleri işgal eden, hükûmete el koyan ve her tarafta silahlı adamları ile halkın elinden zorla parasını alan kişilerin birer yankesici olarak gösterilmesi anlaşılması güç bir te'vildir. Bundan başka görevinden uzaklaştırılan, askerlik mesleğinden çıkarılmış olan M.Kemal Paşa ile Rauf Bey'in davranışlarını, haberleşmelerini, devamlı surette Doğu Anadolu'da gerçekleştirdikleri gizli seyahatlerini, zihinleri karıştırmak üzere camilerdeki propagandalarını, halkı kongre yapmaya kışkırtmalarını, beyannameler yayınlamalarını, toplantılar tertiplemelerini "meşrû" farz etmek "devlet kavramının ifade ettiği kavramı anlamamazlıktan gelme demektir. Çete tertibiyle Trablusgarp Savaşının sürdürülmesi Balkan Savaşını doğurdu ve dünkü tebe'amızın İstanbul kenarına kadar gelmesine sebep oldu. Bu suretle Birinci Dünya Savaşının sebepleri meydana geldi...On yıldır devleti felaketlere sürükleyenler "şimdi Anadolu kıt'asına musallat olmaya başladılar, aynı sebepler, aynı sonuçları doğuracağından bu nazik zamanda bütün memurların hükûmete yardımcı olmaları işleri güçleştirmemeleri gerekir."* deniliyordu[732].

Sadaretin bu yazısından anlaşıldığına göre, hükûmet üyeleri arasında bir birinden çok ayrı düşünenler vardı. Esasen askerlerin çok azı hariç, genellikle kuva-yı milliye hareketine taraftar oldukları anlaşılıyordu. Ancak, çok sıkıştıkları vakit hükûmetin izlediği politikaya uyar gibi görünüyorlardı. Öte yandan, Damat Ferid Paşa bu durumu hissettiğini, İngiliz Yüksek Komiserlik memurlarından Hohler ile yaptığı görüşmede ifade etti. Sadrazam, bu görüşmede durumun gittikçe fenalaştığını, M.Kemal ve Rauf Beyler için verilen tutuklama emrine en çok askerlerin -özellikle Harbiye Nazırının- karşı çıktığını, bundan dolayı nazır Nazım Paşa'nın sadakatından şüphelendiğini söyledi[733]. Mütarekeden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği yapan Fevzi ve Cevat Paşaların, millî hareketin liderleri ile işbirliği yapmaları

[730] *TV.*, Sy: 3604, 24 Temmuz 1335.
[731] *HTVD.*. Sy: 3, vesika nr: 48.
[732] *HTVD.*,Sy: 3, vesika nr: 48.
[733] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 63-66.

-adeta millî hareketin İstanbul'daki temsilcileri gibi davranmaları- onların mevkilerini sarsmakta idi. Ferid Paşa'nın şüphelenmesinin normal olmasına karşılık, bu meseleyi İngiliz yetkilisine iletmesi ise, Onun artık ümidini, İngiltere'ye bağladığını göstermesi açısından pek mühimdir. İngilizler zaten bu sırada kuva-yı milliye yanlısı faaliyetlere şiddetle tepki gösteriyorlardı[734].

Bütün bu olanlardan sonra Damat Ferid Paşa hükûmeti, Anadolu'ya hakim olmuş görünen M.Kemal Paşa *"gâilesini"* ortadan kaldırmadıkça, orduya hükmetmenin imkânsız olduğunu anladı. Bundan böyle, orduyu kontrol altına almazdan evvel, M.Kemal'in zabt u rabt altına alınması gerekiyordu. Bu maksatla görevlendirilen Reşit Paşa hususî talimatla Erzurum'a tayin edilmişse de, Erzurum halkı tarafından M.Kemal'in tutuklanması fikrine karşı çıkılınca, çaresiz vaz geçmek durumunda kaldı[735]. Hükûmetin Anadolu hareketini susturmaya yönelik çabalarına rağmen, Harbiye Nezareti ise kolordularla ordu müfettişliklerine gönderdiği *"çok gizli"* kayıtlı yazısıyla adeta hükûmetin acziyetini gösteriyor ve -onların- uyanık bulunmalarını öğütlüyordu.

Paris Barış Konferansının ardından, Fransa başbakanı Clemanseau tarafından Damat Ferid Paşa'ya verilen muhtıra, 20 Temmuz 1919'da Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa tarafından, ordu müfettişlikleriyle kolordu komutanlıklarına *"gayet mahrem"* kaydıyla tamim edildi. Bu muhtıra, Türkler hakkında çok ağır hüküm ve ithamları içeriyordu[736]. Clemanseau muhtırasında özetle şunları söylüyordu: *"...Bir milletin haricî siyasetini idare eden reisler, âlem nazarında muhakeme edilmek lâzımdır. Türkiye bu prensibin haklı neticelerinden kendisini hariç tutamaz...Tarih müteaddid Türk muvaffakiyetleri ve fakat aynı zamanda pek çok Türk nikbetleri kaydediyor: Muvaffakiyetleri, bir takım yabancı kavimlerin Türk idaresi altına alınmasından, felaketleri ise bu milletlerin o hakimiyetten yakalarını kurtarmalarından ibarettir...Ne Avrupada, ne Asya'da, ne de Afrika'da hiç bir zaman vaki olmamıştır ki, Türk idaresinin her hangi bir memleket üzerinde tesisi halinde o memleketin maddî refahı ve medenî seviyesi tenezzül etmiş olmasın. Keza üzerinde hiç bir misal yoktur ki, herhangi bir memleket üzerindeki Türk hakimiyetinin zevali ve inkırazı üzerine o memleketlerin maddî refahı ve medenî seviyesinin artıp yükselmediğini isbat etsin. Avrupa hıristiyanları arasında olsun, Suriye, Arabistan ve Afrika müslümanları arasında olsun, Türk nereye galip sıfatıyla girmişse, oraya ancak harabiyi getirmiştir. Türk harp esnasında kazandığını, sulh zamanında feyizlendirmek kabiliyetini asla ve kat'an göstermemiştir..."*. Bu ağır ithamları Damat Ferid Paşa hazmetmiş görünüyorsa da, bu muhtıranın verilmesine sebep kendisinin konferansa sunduğu bildiri idi. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa, Türk Milletini muhatap

[734] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 54-56.
[735] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 171.
[736] *HTVD*., Sy: 7, (1954), vesika nr: 141.

alan bu aşağılayıcı ifadelerden milleti kurtarmak amacıyla, bir muhtıra hazırlayıp cevap olarak konferansa göndermişse de bunda muvaffak olamamıştı [737].

Öte yandan Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa, bu muhtırayı ordu müfettişlerine ve kolordu kumandanlarına göndermekle onlardaki mücadele ateşini bir kez daha kıvılcımlandırmış oldu. Millî Mücadeleye başlamak isteyen ve milletin haklarını korumaya çalışan herkese, İtilaf Devletleri'nin insaf ve adaletinden bahsederken, diğer taraftan onların Türk Milletini koruyacağına herkesi inandırmaya çalışırken, Damat Ferid Paşa'ya verilen bu cevap büyük bir ibret dersi idi. Bu hadiseden son derece müteessir olan M.Kemal Paşa, hem kendi fikirlerini ifade etmek, hem de İstanbul hükûmetini millî teşebbüsleri önlemekten vazgeçirmek amacıyla 16 Ağustos'da Damat Ferid Paşa'ya bir telgraf çekti. M.Kemal Paşa telgrafında, sadrazamın hiç bir konuda başarılı olamayarak adeta hakarete uğramış bir halde geri döndüğünü ifade ettikten sonra, Paşa'nın, Türk Milleti'nin haysiyetini kırıcı, tutarsız davranışlarından dolayı gözden düştüğünü belirtiyordu[738]. Öte yandan hükûmetin tutarsız davranışları kabineden istifalara sebep oluyordu. Bu sırada Ahmet İzzet Paşa, basit bir asker olarak kabinede kalmakla müsbet bir iş göremeyeceğini ifade ederek istifasını açıkladı[739]. Ahmet İzzet Paşa'nın istifası, aslında hükûmetin, M.Kemal ve Rauf Beyler hakkında alınan kararlarına iştirak etmemesinden kaynaklanıyordu. Ahmet İzzet Paşa ayrıca, sadrazamın devletin geleceği ile ilgili düşüncelerinde ele alacağı ilkeler ve hareket çizgisine dair meclise bilgi vermemesinden şikayetçi idi. Paşa, ayrıca Hariciye Nezareti ile Harbiye Nezaretlerine yaşlıların tayin olunacağına, genç ve tecrübeli kişilerin tayininin memleket menfaatlerine daha uygun olacağını ifade ediyordu. Özellikle Harbiye Nezaretinin eski büyüklere tahsis edilmeyerek savaşta kendisini göstermiş olan askerî ricalden birine, sözgelimi Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa'ya verilmesini teklif etmekte idi. Bundan sonra mebus seçimlerine geçilerek millî harekât liderleri ile görüşmelere girişmek memleket menfaatine idi. İzzet Paşa

[737] *HTVD.*, ayını vesika .

[738] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 74-77,

[739] Müşir Ahmet İzzet Paşa bu sırada Vükelâ Meclisinde memur idi. Paşa, *"Ben basit bir askerim, kabinede kalmakla müsbet bir iş görmeye muvaffakiyet elvermiyordu."* diyerek tevazu göstermiş ve kabineden çekilmişti. Bk. *Sabah* nr: 10669, 29 Temmuz 1335 ; *Zaman* nr: 440, 29 Temmuz 1335 ; ayrıca bk. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 175. Öte yandan Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Vükelâ toplantısında M.Kemal ve Rauf Bey gibi, senelerce maiyetinde çalışan, memleketin bu güzide insanlarının tututlanmasına karşı çıkmıştı. Paşa bu durum üzerine Meclisi terkedip Ayan Meclisine gelmiş ve orada sert bir üslûpla istifanamesini yazmıştı. İstifaname Abdurrahman Şeref Bey ve İsmet Bey(İnönü) tarafından yumuşatılarak gerekli makamlara iletilmişti. Bk. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 1995 ; bu arada Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Vükelâ üyeliği hakkında geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 199-217; Diğer taraftan Orhan Duru ise şu belgeyi verir :

TELGRAF *İSTANBUL , 31 TEMMUZ 1919*

Dışişleri Bakanlığına,

...Erzurum dolaylarında oldukları bildirilen M.Kemal ve Rauf'un tutuklanması için müzekkere çıkarıldı. İzzet Paşa, M.Kemal'e sert önlemler alınmasına karşı olduğu için kabineden istifa etti.

RAUNDAL

Bk. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 1978, s. 33-34.

bu dönemde tecrübelerine istinaden tarafsız bir hükûmetin kurulup, millî menfaatlere uygun çalışmalar yapmasını öğütlemekte idi[740]. Bu dönemde Ahmet İzzet Paşa, İstanbul ile bağları koparan Anadolu'yu barıştırmak arzusunda idi. Nitekim, Ahmet İzzet Paşa'nın istifası sadrazam tarafından hoş karşılanmadı. Bu istifa üzerine son derece sinirlenen Damat Ferid Paşa, iktidar koltuğunda olduğu süre zarfında Ahmet İzzet Paşa'ya büyük bir düşmanlık beslediği gibi onunla epey de uğraştı[741]. Bu arada Paşa'nın istifasına bütün gazeteler üzüntülerini dile getirirken, Sabah Gazetesi ise, Paşa'nın istifasını sert bir dille eleştirmekte idi.

b. Hükûmet Merkezindeki Gelişmeler; Anadolu'daki Kongre Faaliyetleri Karşısında Hükûmetin Takip Ettiği Siyaset

Paris Barış Konferansına büyük ümitler bağlayarak giden Damat Ferid Paşa, 15 Temmuz tarihinde büyük bir hayal kırıklığıyla geri döndü[742]. İstanbul'da karşılaştığı vaziyet ise, kendi ifadesine bakılırsa pek iç açıcı değildi[743]. M.Kemal Paşa ile İstanbul arasındaki bağlar kopmuş, düşman işgaline uğramış bulunan Batı Anadolu ile istila tehdidi altında bulunan Doğu Anadolu ile merkez arasına gerginlikle beraber soğukluk girmişti. Erzurum'da toplanan kongre her iki taraf arasındaki bağların kopmasına yönelik faaliyet içinde idi. Bu olumsuz ve başarısız gelişmelerin sebeplerini hiç bir zaman kendinde aramayan Damat Ferid Paşa, kendisi İstanbul'da yokken (6 Haziran - 15 Temmuz 1919), işlerin karıştırıldığını iddia ederek sorumluluğu red etti[744]. Öte yandan kabineyi tasfiye edip, yeni bir hükûmet kurmak amacında olan Damat Ferid, 20 Temmuz'da istifa etti[745]. Fakat ertesi gün, *"...kendince daha mütecânis bir hükûmet"* kurmakla görevlendirildi[746]. Ferid Paşa'nın bu kurnazlıkları uygulamaya konulurken, Erzurum kongresi de İstanbul'daki hükûmete meydan okumaya başladı. Ayrıca ordu da bu kongreyi, geri planda destekledi[747].

Bütün bu olaylar olurken, veliaht Abdülmecit Efendi de, 16 Temmuz (1919)'da Padişah'a sunduğu raporunda hükûmetin izlediği kötü politikaların so-

[740] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, (Yay.Hz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 68-70.

[741] Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 211-217.

[742] Nitekim Fransız başvekili Clemanseau'nun Türkler aleyhinde verdiği beyanatına Ferid Paşa, gerekli cevabı verememişti. Eski Mebusan Meclisi reislerinden Ahmet Rıza Bey, tarihe geçecek bir mektup yazarak Fransız başvekilini kınamıştır. Ahmet Rıza Bey, mektubunda Osmanlı murahhaslarının konferansta dikkate alınmamasına içerlediğini belirtmiştir. Osmanlı devletinin yakın zamanlara kadar Fransızların yanında yer aldığını belirten Ahmet Rıza Bey, bu hareketin Fransa'dan gelmesinin oldukça üzücü olduğunu ifade etmiştir. Bk. *Alemdar* nr: 1527-217, 30 Temmuz 1335.

[743] *TV.*, nr: 3604, 22 Temmuz 1335.

[744] *TV.*, aynı nüsha ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2046.

[745] Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 232.

[746] *TV.*, nr: 3604, 22 Temmuz 1335.

[747] Erzurum Kongresi hakkında bk., Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA.*, c.XI, (1995), s. 335-337.

nuçlarını sergiledikten sonra, bunların düzeltilmesi için alınması gereken tedbirleri sıraladı. Veliaht raporunda, mütarekeden bu yana halka güven veren bir hükûmetin kurulamadığını, hükûmetlerin hep şahsî çıkar hesaplarıyla uğraştıklarını, işgale uğramış bölgelerdeki halkın millî menfaatlerini korumak uğruna başlattıkları mücadeleye Damat Ferid Paşa hükûmetlerinin yardımcı olmadıklarını, üstelik vatanı müdafaa için çabalayanların yağmacılık ve çetecilikle suçlandığını belirtiyordu. Abdülmecit Efendi, saltanat ve hilafet makamının siyaset dışında kalmasını tavsiye ederken, bir an evvel Meb'usan Meclisinin toplanmasını ve dirayetli bir hükûmetin kurulmasını istiyordu[748]. Abdülmecit Efendi'nin İstanbul'daki hükûmete uygulamalarından dolayı şiddetle çatması, milliyetçilerin bir takım isteklerini benimsemesi, O'nun Anadolu'daki kuva-yı milliyecilerle aynı kanaatte olduğu inancının doğmasına yol açtı. Damat Ferid, bu sırada kendisine açıkça düşmanlık güden Veliaht Abdülmecit Efendi'yi, İngiliz yardımı ile etkisiz hale getirmeyi düşündü. Amiral De Robeck ile yaptıkları bir görüşmede, Şehzade Abdülmecit Efendi'nin ancak İngilizler'in yardımı ile İngiltere'nin yandaşı durumuna getirilebileceğini söyledi. Veliahtın tutumu, milliyetçilerle münasebette olduğu kanaatinin güçlenmesine yol açıyor, bu da İngilizler'i kuşkulandırıyordu[749]. Bundan dolayı İngiliz yetkililerden Ryan, 8 Ağustos'ta Abdülmecit Efendi ile görüştürüldü. Veliaht, Ryan'ın şiddetli ihtarı karşısında durumun kötüye gittiğini görünce millî harekete sırt çevirdi[750]. Ryan'ın raporlarına göre Veliaht Abdülmecit kendisine şunları söylemişti: *"İçteki hareket...haince, aptalca ve korkunç olmakla birlikte, halk bir Damat Ferid Paşa hükûmetinin yaptıklarından daha iyi işlere ihtiyaç duymaktadır. Halkın M.Kemal ve Rauf gibi kimselerin kışkırtmalarına kapılmaları, kendi dileklerine saygı gösterilmediğinden ileri gelmiştir."* Abdülmecid ayrıca, kendisinin millî hareketle ve bunu örgütleyenlerle hiç bir ilişkisi olmadığına dair Ryan'a şerefi üzerine söz de vermişti.[751]. Veliaht, her ne kadar milliyetçilere sırt çevirdi ise de, İngiliz kuşkusunu gideremedi. İngilizler tarafından devamlı gözetim altında tutuldu[752]. Abdülmecit bilahire millî hükûmet tarafından Ankara'ya çağrılma imkânlarını yaratmaya çalışmışsa da, Ankara'nın bu konudaki tavrı olumsuz olmuştu.

Damat Ferid Paşa, kabine değişikliğinden sonra, M.Kemal Paşa'dan boşalan ordu müfettişliği makamına vekâleten Harbiye Nezaretinin önerisi ile Kâzım Karabekir Paşa'yı atadı. M.Kemal ve Rauf Bey'in uygun görmesi üzerine Karabekir Paşa, 22 Temmuz'da bu görevi kabul etti[753]. Karabekir Paşa'nın bu göreve getirilişinin er-

[748] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-3, nr: 24, F: 1-4 ; ayrıca bu layihanın tam metni için bk. Gotthard Jaeschke, "Osmanlı Veliahtı Abdülmecit'in 16 Temmuz 1919 Tarihli Layihası", (Çev. Cemil Koçak), *Tarih ve Toplum*, Sy: 16, Nisan 1985, s. 284 ; Ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 270-272.

[749] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 16.

[750] *Documents On British Foreing Policy*, First Series, c.IV, nr: 478.

[751] Salahi R.Sonyel, "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında M.Kemal ve Millî Mukavemet", *Türk Kültürü*, Sy: 85, Kasım 1969, s. 15.

[752] Jaeschke, *Aynı eser*, s. 17.

[753] *HTVD.*, Sy: 7, (1954), vesika nr: 137 ; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* , s. 76.

tesi günü Erzurum Kongresi açıldı[754]. Damat Ferid 24 Temmuz tarihli demecinde, *"...Anadolu'da büyük bir karışıklığın çıktığını ve anayasaya aykırı olarak Mebuslar Meclisini andıran toplantılar düzenlendiğini"* öne sürdü. Bunun üzerine, III.Ordu Müfettiş vekili Karabekir Paşa, böyle bir iddianın doğu vilayetlerinin işgaline yol açacağını hatırlatarak sadaretten gerçekle bağdaşmayan bu tür haberleri yalanlamasını istedi. Kongre Hey'eti adına Padişah'a çekilen bir telgrafta da, *"...her yönüyle hukuka aykırı olan, siyasetle ve ihtiyatlı davranmayla bağdaştırılamayan bu demecin, düzeltilmesi"* istendi. Bu telgrafta ayrıca, Mebuslar Meclisinin vakit geçirilmeden toplanması gerektiği vurgulandı[755]. Bu arada Harbiye Nezareti, III.Ordu müfettişliğine yazdığı şifre telgrafta, kongreye karşı ne yapıldığını sordu. Karabekir Paşa, 29 Temmuz tarihli cevabî telgrafında kongrenin açılmasına sebep olan gelişmeleri sıraladıktan sonra; *"...Millet, vatanımızı kimseye vermeyiz diye karar alıyor. Bu haklı davalarında ben de gerekli yardımlarda bulunuyorum!..."* diye cevap verdi. Böyle olduğu halde Nezaret, Karabekir'den kongreyi dağıtmasını istemişse de, O böyle bir hareketin memleket açısından çok fena tesirler doğuracağını belirterek Nezareti, -dolayısıyla hükûmeti- uyardı[756].

Bu sırada, Anadolu'da Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın ummadığı gelişmeler ard arda gelirken, İngilizler M.Kemal'in geri çağrılması konusundaki ısrarlarını arttırdı[757]. Damat Ferid, en nihayetinde asker menşeyli bakanları da ikna ettikten sonra M.Kemal ve Rauf Bey'in hükûmetin karar ve emirlerine aykırı hareketlerde bulunarak halkı isyana kışkırtmaları sebebiyle derhal tututlanarak İstanbul'a gönderilmelerini istedi. Ayrıca bu yolda Bakanlar Kurulu kararı çıkarıldı[758]. Yakalama görevi de Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine verildi. Yöredeki komutanlarla mülkî amirlere bu yolda gerekli emirler gönderildi[759]. Karabekir Paşa, Sadarete hitaben 5 Ağustos tarihinde gönderdiği şifre telgrafında, *"M.Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi, vatan ve millet menfaatine çalışanların yasal bir sebep olmaksızın tutuklanmalarının millet ve ordu tarafından iyi karşılanmayacağını"* bildirdi[760]. Öte yandan bu sırada, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in vilayetlere gönderdiği şifre telgraflara valilerin hiç biri cevap dahi vermedi[761].

[754] Kongre II.Meşrutiyete nazire teşkil etmesi bakımından 23 Temmuz 1919 tarihinde açılmıştı.

[755] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 79-80.

[756] *HTVD*., Sy: 3, (1953), vesika nr: 42.

[757] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 58-63.

[758] *BOA.MVM*., nr: 216, s. 358.

[759] *BOA.BEO*., Dahiliye Giden nr: 343763.

[760] Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 97-98 ; Mesela İçişleri Bakanı Âdil Bey'in Erzurum valisi Münir (Akkaya) Bey'e gönderdiği aynı mealdeki telgrafa da red cevabı aldığı anlaşılmaktadır. Bk. *Tarih Vesikaları*, 1(16), Belge nr: 7.

[761] *BOA.DH.ŞFR*., nr: 101 / 74.

III. HÜKÛMET, HALK VE ORDU İLİŞKİLERİ

Erzurum Kongresinden Sonra Hükûmetin Anadolu'da Otoriteyi Yeniden Sağlama Çabaları

M.Kemal Paşa'nın askerlikten istifa edip Rauf Bey ile beraber bir sivil vatandaş olarak çalışmaya karar vermeleri Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarını çok sevindirdi. Bu cemiyet, 10 Temmuz'da Erzurum şubesi başkanı imzasıyla M.Kemal'e gönderdiği mektupta; Cemiyetlerinin başına geçerek vatanın kurtuluşunun temini ve millet ve saltanat hukukunun muhafazasını hedef tutan millî emellerin gerçekleşmesine yardımcı olmalarını Paşa'nın vatanperverliğinden beklediklerini ifade ediyordu[762]. Nitekim, 23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi, tüm memleketi ilgilendiren önemli kararlar aldı[763]. Bu kararlar bilahere, Temsil Hey'eti tarafından İstanbul'da sadarete ve Padişah'a da bildirildi[764].

Damat Ferid Paşa ise, Erzurum'daki bu faaliyetleri hükûmete karşı çıkmak şeklinde yorumluyordu. Hakikatte ise, hükûmet aleyhine bir çok yerde askerî ve mülkî makamlar tarafından bir hareket başlatılmış, hükûmete karşı duyulan saygı da azalmıştı. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa -belki de- bu yüzden Padişah'a sunduğu 20 Temmuz tarihli dahilî ve haricî gelişmeleri tahlil eden raporunda, Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketinin reisleriyle anlaşmaya lüzum olduğunu belirtmişti[765]. Hükûmetin devamlı tenkit almasının yanında, Paris Barış Konferansında uğradığı başarısızlığın sonucu olarak itibarı iyice sarsılan Sadrazam, özellikle bu sırada kuva-yı milliye reislerini tutuklamak niyetinde idi[766]. Öte yandan Sadrazam Damat Ferid, Anadolu'daki karışıklığın yegâne sebebinin kendisinin memleketten bir hafta uzak kalmasına bağlıyordu[767]. Bununla beraber Ferid Paşa, Erzurum'daki gelişmeleri mütarekenin 24.maddesine aykırı görüyordu[768]. Ona göre yapılan bu hareket, *"...padişahın iradesine ve memleketin yüksek menfaatlerine"* aykırı görüldüğünden engellenmesi gerekiyordu[769].

Bütün bu gelişmeleri Erzurum'dan takip eden M.Kemal Paşa ve kongre hey'eti, Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa vasıtasıyla İstanbul'da olup bitenlerden haberdar ediliyordu[770]. Bu olaylar esnasında Ankara'ya geçerek Anadolu harekâtına destek

[762] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 167.

[763] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 77 vd.

[764] Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara 1940, s. 94-98 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 80.

[765] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 232.

[766] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 19-159, 101 / 60 , 101 / 67 , 101 / 74.

[767] *HTVD.*,Sy: 3, vesika nr: 44.

[768] Mondros Mütarekesinin 24.maddesinde şöyle deniliyordu : *"Vilayât-ı sittede* igtişâş *zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler."* Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4-5 ; Kls: 51, Ds: 198, F: 1.

[769] *TV.*, nr: 3604, 24 Temmuz 1335.

[770] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Ankara 1966, s. 149.

çıkmak arzusunda bulunan İsmail Fazıl Paşa'nın ifadelerine göre, hükûmet Erzurum kongresinden dolayı telaşa kapılmıştı. Dahiliye Nazırı Âdil Bey, bu telaş ile bazı valileri İstanbul'a çağırmış; bazılarından da Anadolu'daki gelişmeler hakkında bilgi vermelerini istemişti[771]. Diğer yandan Harbiye Nezareti de, III.Ordu Müfettişi vekili bulunan Kâzım Karabekir Paşa'dan toplanan bu kongreye karşı ne yapıldığını sormuştu. Karabekir Paşa buna; *"...halk memleketimizi kimseye vermeyiz diye karar alıyor, bu haklı girişimlerinde ben de yardımcı oluyorum"* diye cevap vermişti. Böyle olduğu halde Harbiye Nezareti kendisinden kongreyi dağıtmasını istemişti. Ancak Karabekir Paşa böyle bir girişimin memleket sathında kötü sonuçlar doğuracağı ihtimaliyle hükûmeti uyarmıştı[772]. Nitekim Karabekir Paşa, o sırada kongre hakkındaki fikirlerini şöyle açıklar: *"Bizim bütün düşüncelerimiz, Erzurum kongresini şu veya bu devlete ricaya., minnete değil , millet kuvvetiyle hakkımızı kabul ettirecek esaslara yöneltmek idi."*[773]. Erzurum kongresine dair haberlerden gittikçe kuşkulanan Damat Ferid Paşa, bakanları ikna ederek 29 Temmuz'da M.Kemal ve Rauf Beylerin derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerini istedi[771].

Hükûmet ile Erzurum'daki kongre hey'eti arakındaki mücadeleye bakılırsa Erzurum Kongresi, mahallî hüviyetten çıkıp bütün memleketi içine alan bir millî birlik kongresi[775] görünümü almasından dolayı İstanbul'daki hükûmet bu hareketi İttihatçılık hareketi şeklinde yorumladı. Buna Enver Paşa'nın Erzurum'da olduğu şayiaları da eklendi. Anadolu'daki hareketin ittihatçılık hareketine benzetilmesinden maksat, halkın bu harekete katılmasının engellenmesi için hükûmet tarafından uydurulmuştu. Nitekim bu konuda Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda, bu tür propagandanın zararlarından bahsetmişti[776].

IV. TAHKİK HEYETLERİNİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

Mütarekeden sonra Osmanlı hükûmetleri merkez ile taşralar arasındaki bağları kuvvetlendirmek için zaman zaman farklı misyonları üstlenen kurullar gönderdi. Bunların başında önceki bahiste belirttiğimiz, Nasihat Hey'etleri gelmekte idi. Nasihat Hey'etleri 1919 yılı Nisan ayında Anadolu'ya gönderildi; fakat hükûmet, bu hey'etlerden umduğunu bulamadı[777]. Zaten bu hey'etlerin amacı, Anadolu'nun saltanata bağlı olup olmadığını tesbit etmek; hükûmet ile halk arasındaki rabıtayı güçlendirmek, kritik dönem olarak da ifade edilebilen bu dönemde halkın genel durumunu gözlemlemek idi.

[771] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 101 / 67 , 101 / 19-106 , 101 / 19-122.
[772] *HTVD.*, Sy: 3 , vesika nr: 42, 44 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 97 vd.
[773] Karabekir, *Aynı eser*, s. 76.
[774] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343763 ; *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 358.
[775] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343693.
[776] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 138 vd.
[777] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 51-2, nr: 3 .

a. III. Damat Ferid Paşa Kabinesi Döneminde Tahkik Hey'etlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Damat Ferid Paşa üçüncü hükûmetini kurduktan sonra mülkî ve askerî teşkilatta geniş değişiklikler ve atamalar yaptı. Sina Akşin'in tezine göre; *"İstanbul hükûmeti batı ve doğudaki ulusal hareketler arasındaki bu önemli farkları idrak edince, batıdaki hareketi okşamaya koyulmuş, böylece onun doğudaki hareketle birleşmesini, özellikle Sivas Kongresine katılmasını önlemek istemiştir. Bu amaçla Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa ile eniştesi Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Reha Bey'i görevlendirerek Bandırma'ya göndermiş ve kuva-yı milliyeyi dağıtmalarını..."*[778] istemişti. Nitekim gelişmelere bakılırsa, Batı Anadolu'da kökleşmiş olan kuva-yı milliyeyi dağıtmak pek mümkün görünmüyordu. Zaten Jandarma Kumandanı da, Batı Anadolu'daki bu seyahatinde halkın haklı bir dava uğrunda mücadele verdiği sonucuna varmış idi[779].

Hükûmet, Temmuz ayından itibaren Anadolu'daki kuva-yı milliye yanlısı komutanları değiştirerek, yerlerine kendi siyasetine uygun olan kişileri atamaya kalktı. Bu girişimlerden en önemlisi Ferik Abdullah Paşa'nın, M.Kemal'in azlolunduktan sonra yerine III.Ordu Komutanlığına atanması idi[780]. Abdullah Paşa'nın millî hareketi tavsatabileceği ihtimaline karşı, Karabekir Paşa hemen muhalefete geçmeyi uygun buldu. Karabekir Paşa, 11 Ağustos 1919'da Harbiye Nezaretine yazdığı şifrede, *" Abdullah Paşa'nın tayininin Ali Nadir'in İzmir'e atanmasına benzediğini, aynı ricalin zümresinden olan bu zatın tayinini halk da uygun bulmayarak bölgelerinin Ermenistan'a kaptırılmasında bir zaaf ve şeametin başlangıcı olarak görmektedir."* diye belirtti. Abdullah Paşa'nın Erzurum'a gelmesi halinde görevini yapamayacağını da ifade eden Karabekir Paşa, bir müddet sanra -14 Ağustos'ta- Abdullah Paşa'nın bu vazifeden istifa ettiğini haber aldı[781]. Böylece Karabekir Paşa'nın endişeleri ortadan kalkmış oldu. Diğer taraftan, hükûmetin başlattığı faaliyetlere bir mukavemet de 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan geldi. Ali Fuat Paşa'nın, hükûmet tarafından gelen teftiş hey'etlerini tehditle bölgesinden uzaklaştırması, 20.Kolordu komutanlığından azledilmesine sebep oldu. Bunun üzerine 20.Kolordu komutanlığına vekaleten Ahmet Hulusi Paşa daha sonra Mirliva (Kiraz) Ahmet Hamdi Paşa atandıysa da, bunlar görevleri başına gelemediler[782]. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Konya'daki II.Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile 12. Kolordu Komutanı Miralay Mehmet Selahattin Bey Harbiye Nezareti

[778] Sina Akşin , *Aynı eser*, s. 496 vd.

[779] *Alemdar* nr: 165-1565, 6 Eylül 1335 ; ayrıca bk. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VII, s. 2289.

[780] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 105 , bilindiği gibi, ordu müfettişlik vekaletinde daha önce Karabekir Paşa bulunurken, müfettişlik III.Orduya inkılâb edince komutanlığa Abdullah Paşa atanmıştı.

[781] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 109.

[782] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-1400, Kls: 264, Ds: 148, F: 166 ; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 154 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 149.

emrine görevlendirilince bu bölgeye Ferik Ali Sait Paşa atandı[783]. Cemal Paşa gibi Miralay Selahattin Bey de, Amasya kararlarına katılan kumandanlar arasında olmalarına rağmen, İstanbul'dan gelen emre itaat etmek yönünde karar vermişlerdi. Öte yandan tayinen gelen Ali Sait Paşa, Anadolu'da ordudaki esen havayı gördükten sonra geri dönmek mecburiyetinde kaldı[784].

Dahiliye Nazırı Adil Bey ise, Paris Konferansının ardından -General Milne'in baskısıyla- vilayetlere gönderdiği tamimde, merkezi Ankara'da olmak üzere bir kuva-yı milliye teşkiline girişildiği ve bu amaçla her taraftan delegeler toplandığını belirterek, bunlara önayak olanların yakalanarak derhal İstanbul'a gönderilmelerini istedi. Âdil Bey bu tamimle de yetinmeyerek, millî teşkilat ve kongrelerin sivil ve askerî makamlar arasında anlaşmazlığa sebebiyet verdiği fikrinden hareketle, Anadolu'ya nasihat ve teftiş hey'etleri göndermeyi kararlaştırdı. Buna göre, Ankara'ya Galip Paşa, Konya'ya I.Ferik Abdullah Paşa başkanlığında hey'etlerin gönderilmesi uygun görüldü[785].

III.Damat Ferid Paşa hükûmeti tarafından Anadolu'ya tahkik hey'etleri gönderilmesinin amacına bakılırsa, taşradaki durumdan haberdar olmak, kuva-yı milliye hareketine bağlı olan görevlileri tasfiye etmek, ya da hizaya getirmek şeklinde özetlenebilir. İşte Anadolu'ya bu amaçla tahkik hey'etleri gönderilecekti. Bundan başka, taşrada bazı mahallerde hükûmetin otoritesinin sarsıldığı hatırlatılarak, bunların etraflıca incelenerek raporlar hazırlamak suretiyle hükûmete bildirilmesi lazım geldiği vurgulanmakta idi[786]. Meclis-i Vükelâ 27 Temmuz 1919 tarihinde kabul ettiği bir kararla Bursa, Balıkesir, Konya, Afyon, Antalya, Ankara, Kastamonu, Samsun, Sivas, Trabzon ve Erzurum vilayetlerine birer tahkik hey'eti göndermeyi kararlaştırdı[787]. İkisi sivil ve biri asker olmak kaydıyla üç kişiden kurulacak olan hey'etlerin görevleri gidecekleri bölgelerde meydana gelen olayların sebeplerini araştırmak, varacakları sonuçları merkeze rapor etmek, önemli ve acele göreceği şeyler hakkında merkez tarafından verilecek direktiflere göre hareket etmekti[788]. Öte yandan Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarına gönderilecek bu tahkik hey'etlerinin üyelerinin her birine aylık 150'er lira, kâtiplere 60'ar lira verilmesi teklif edilmiş; bunların tamamının bir aylığı 1800 liraya sefer marsafları vs. harcamalar da katılınca bu iki misline çıkmış idi. Nitekim hükûmetin, bu sırada malî bir kriz içinde olmasından dolayı bu paranın bütçede karşılığı bulunamadı. Hükûmet, şimdilik örtülü ödenekten 4.000 liranın bu masraflar için ödenmesini kararlaştırdı[789]. Bir gün sonra Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen 28 Temmuz 1919 tarihli ya-

[783] *TV.*, nr: 3642, 10 Eylül 1335.
[784] Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 213.
[785] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 142-143.
[786] *BOA.BAO.*, Maliye Giden nr: 343728.
[787] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 89, nr: 352.
[788] *BOA.BEO.* Maliye Giden nr: 343728.
[789] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 90, nr. 353.

zıda, şimdilik bu görevliler için 4.000 liralık bir ödenek ayrıldığı belirtilerek, bununla iktifa edilmesi lazım geldiği ifade edildi[790].

Yapılan bu müzarekerelerden sonra, Tahkik Hey'etinde görevlendirilenler 27 Temmuz tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatasında şu şekilde sıralanıyordu: Trabzon-Erzurum vilayetlerine Lazistan eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Konya eski valisi Yusuf Rıza Paşa'nın ; Konya-Afyon-Antalya mıntıkasına Defter-i Hakanî Emini Ziya Bey ile eski Basra Vali ve Kumandan Vekili Süleyman Şefik Paşa'nın ; Ankara-Kastamonu vilayetlerine de eski Şurâ-yı Devlet azasından Rahmi Bey ile emekli Erkân-ı harp mirlivalarından Galip Paşa'nın tayini uygun bulundu[791]. Bu hey'etler 30 Temmuz'da Dahiliye Nazırı Âdil Bey'den vazifeleri hakkında direktif aldı. Hey'etlerin açık görevleri, gittikleri bölgelerde vuku'a gelen siyasî ve askerî olayların sebeplerini araştırmak, varacakları sonuçları rapor halinde merkeze sunmak, önemli ve acil olan meseleler hakkında merkez tarafından verilen direktifler doğrultusunda hareket etmek idi[792]. Öte yandan heyetlerde ufak tefek bir takım değişiklikler de meydana geldi. Bu hey'etlerden Trabzon-Erzurum bölgesine giden hey'ette bir değişiklik yapıldı ve Yusuf Rıza Paşa'nın yerine Mirliva Ali Fevzi Paşa getirildi[793]. Fakat hey'etlerin bu açık görevlerinden başka yapacakları işler de vardı: Bunlar bilahare onbir madde halinde tesbit edilerek Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Dahiliye Nazırı Âdil Bey tarafından imzalanarak hey'etlere bildirildi. Adı geçen bu bildiride[794], Batı Anadolu'da Aydın, Balıkesir, Denizli ve bunlara komşu vilayetlerde teşkilat-ı milliye adıyla çeteler teşkil edildiği, bu durumun giderek genişleyip her tarafa yayıldığı ifade edilmekte ve bunların idarelerinin, bazı subay ve yedek subaylar tarafından sağlandığı anlatılmakta idi. Ayrıca *"Demirci Mehmet Efe ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü"* uydurma adı altında her tarafa haber göndererek asker toplayan bu kuruluşların, davet ettikleri halde kendilerine katılmayanların, çocuklarını askere göndermeyen babaların idam edileceğini ve evlerinin tahrip edileceğini ilan ettikleri belirtiliyordu. Bildiride bundan başka, M.Kemal ve Rauf Beylerin Erzurum'da kongre tertip edip çeteler kurdukları, bu durumun ise memlekette asayişi bozduğu, kanunları hiçe saydığı, anlatılıyordu. Öte yandan böyle kanunsuz hareketler devam ederse İtilaf Devletlerini harekete geçirecek sebeplerin ortaya çıkacağı belirtiliyordu. Nitekim, bu tür kanunsuz hareketlerin önünün alınması için gerekli çabanın sarfedilmesine rağmen, çeşitli sebepler yüzünden bir sonuç alınamadığı, bu tür hareketleri teşvik edenlerin ise en şiddetli cezaya çarptırılacağı söy-

[790] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343741.

[791] *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 89, nr: 352 ; *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343741; *Yeni Gazete* nr: 238/ 1803, 30 Temmuz 1335.

[792] Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 176.

[793] Yusuf Rıza Paşa Harbiye Nezaretine yazdığı 30 Temmuz 1919 tarihli tezkiresinde özür dileyerek bu görevden afvını rica etmişti. Bk. *BOA.DH.KMS.* Ds: 54-3, nr: 24, F: 27-2 ; *HTVD.*, Sy: 47, (1964), vesika nr: 1092 ; *Vakit* nr: 644-645, 16 - 17 Ağustos 1919 ; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 124.

[794] Bildiri metni için bk. Karabekir, *Aynı eser*, s. 143-145.

leniyordu. Bildiride devamla söyle deniliyordu: *"...İşte memleketin, bugünkü durumu ve geleceği açısından çok tehlikeli olan bu durumların, vakit kaybetmeden sona erdirilmesi için sivil ve askerlerden karma hey'etler kurulmasına karar verilmiştir. Hey'etler şimdiye kadar verilmiş olan kararların uygulanıp uygulanmadıklarını, mülkiye memurları ile askerler arasında anlaşmazlık bulunup bulunmadığını, ilgililerin görevlerini gerektiği şekilde yapıp yapmadıklarını, yapmamışlarsa bunlardan ne gibi mahzurlar doğduğunu, çeteler teşkiline, kongre adı altında toplantılar yapılmasına kimlerin önayak olduğu, beyannâme ve tehditnameleri kimlerin hazırlayıp, yardım ettiğini, bu gibi hallere mülkiye ve askerî memurlardan kimlerin müsaade veya tölerans göterdiğini tahkik edecek, tahrikçileri tutuklayacak, mülkiye memurları ve askerlerden gerekli gördüklerini değiştirebilecek ve halkın elinde bulunan silahları toplamaya çalışacaktır."* [795].

Adı geçen bu bildiriden başka, Dahiliye Nazırı Âdil Bey'in 8 Ağustos 1919 tarihinde Aydın vilayetine acele kaydı ile gönderdiği şifre telgrafta; gönderilen komisyona her türlü yardımın yapılması isteniyordu. Ayrıca millî teşkilat ve kongre tertip edilmesinin kesinlikle men edilmesi gereği belirtildikten sonra, bu tür girişimde bulunanların şiddetle cezalandırılmaları isteniyordu. Bu arada Âdil Bey, kuva-yı milliyeyi çete olarak telakki etmekte ve dağıtılacağına dair hükûmet kararı çıkartılacağını açıklamakta idi. General Milne'in Türkler hakkındaki hiç de iyi olmayan fikirlerinin düzeltilmesi için hey'etin çok gayretli çalışması isteniyordu. Diğer taraftan, Batı Anadolu'daki zarar ve ziyanı tesbit için karma bir komisyonun çalışmalara başlayacağı da ifade ediliyordu [796]. Dahiliye Nazırı 3 Eylül tarihli şifresinde ise Nazilli ve Aydın'a yeni bir tahkik hey'etinin gönderileceğini açıklanmakta idi [797].

1. Trabzon - Erzurum (Mirliva Ali Fevzi Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri

Tahkik Hey'etlerinin kendileri için gerekli kararnameler hazırlanıp [798], hey'etlere verilecek harcırahlar hakkındaki tekliflerin kabul edilmesinden ve gerekli ödemelerin yapılmasından sonra görev bölgelerine hareket ettikleri anlaşılmaktadır [799].

İstanbul'dan 17 Ağustos'ta deniz yolu ile hareket eden Mirliva Ali Fevzi Paşa hey'eti [800], 20 Ağustos 1919'da Trabzon'a vardı; Trabzon'da vali Mehmet Galip Bey tarafından karşılandı [801]. Mehmet Galip Bey, saraya son derece bağlı, İstanbul'a

[795] Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara 1969, s. 33.
[796] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 102 / 83, 83-1.
[797] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 103 / 29.
[798] *BOA. Kavanîn ve Nizamat Defteri* nr: 29, karar nr: 239.
[799] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343728.
[800] *Vakit* nr: 644-645, 16 - 17 Ağustos 1919.
[801] Mehmet Galip Bey, Ağustos başında İstanbul'a gelip valilik mıntıkası hakkında hükûmete ve basına bilgi vermiştir. Bk. *Alemdar* nr: 135-1535, 7 Ağustos 1335 ; *Tasvir-i Efkâr* nr: 2808, 10 Ağustos 1919.

karşı aşırı ittihatçı düşmanı olarak bilinen, ancak buna rağmen, iki tarafı da kollamaya çalışan bir kişiydi[802]. Ali Fevzi Paşa'nın Trabzon Mevki Komutanına verdiği yetki belgesinde, hey'etin mülkî ve askerî makamların verdiği rapor ve bilgilerdeki zıtlıkları tahkik için gönderildiği belirtilerek, bu yolda yapılacak çalışmalarda kendilerine gereken yardım ve kolaylığın gösterilmesi istenmekte idi. Tahkik Hey'etinin diğer üyesi Ziya Bey'in ilk işi ise, Rauf Bey ile M.Kemal Paşa'yı sormak oldu. Yapılan inceleme ve araştırmalar, vali Mehmet Galip Bey'in sözleriyle millî hareketten yana görünmesine rağmen, İstanbul'a karşı yazılar yazdığını gösteriyordu. Bu sırada, Tahkik Hey'etinin Trabzon'a geldiğini öğrenen Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon Mevki ve III.Fırka Komutanlıklarına gönderdiği şifrede; hey'etin Trabzon'da işi bulunmadığından derhal -bir gün dahi bekletilmeden- refakatlerine er kıyafeti giymiş güvenilir bir zabit verilerek fikir ve konuşmalarının öğrenilmesi ve Erzurum'a gönderilmelerinin daha uygun olacağını bildirmekte idi. Karabekir Paşa ayrıca, bu hey'etin İstanbul ile yaptığı şifre ve telgraf görüşmelerinin birer suretlerinin kolorduya gönderilmesini de istiyordu[803]. Ali Fevzi Paşa ile Ziya Bey 22 Ağustos 1919'da gönderdikleri ilk raporda meseleleri tamamiyle objektif olarak ele almış ve mütarekeden sonra Samsun ve Trabzon'da azınlıklar tarafından Rum çeteleri teşkil edildiğini, bu civara Rusya ve başka yerlerden de göçmen sıfatıyla Rumlar gönderildiğini ve bu suretle bir Pontus Devleti kurulmak istendiğini, ayrıca doğuda bir Ermeni devleti kurulacağı söylentileri üzerine, o bölgeler halkının endişelenerek resmî izinle cemiyetler kurduklarını, İzmir'in işgali olayının ise bu kuruluşları Erzurum'da bir kongre yapmaya sevkettiğini, müslümanlar tarafından kurulmuş tek bir çete bulunmadığını, halkın hilafet makamına bağlı olduğu bildirildi. Buna karşılık Rumların teşkil ettikleri pek çok gizli/açık çetenin bulunduğu da belirtildi[804]. Aynı rapora ek olarak gönderilen 25 Ağustos tarihli şifrede Bayburt-Gümüşhane ve civar bölgelerdeki yöre halkının kendilerini hilafet ve saltanat etrafından uzaklaştıracak hiç bir kuvvetin bulunmadığını ifade ettikleri, Rum çetelerinin bir kaçının ortadan kaldırıldığı ve yollarda asayişin mükemmel olduğu belirtilmekte idi[805].

Öte yandan Trabzon'da faaliyetlerini tamamlayan Tahkik Hey'eti 26 Ağustos tarihinde Erzurum'a geldi. Karabekir Paşa, hey'etin Erzurum'a gelişini takiben Ali Fevzi Paşa ve Ziya Bey'le samimi ve açık konuşmalar yaparak millî dava hakkında onları uyarmak istedi ve bu konuda başarılı da oldu. 26 Ağustos tarihinde aynı zamanda Erzurum'a yeni vali olarak atanan Reşit Paşa da geldi[806]. Karabekir Paşa, Ali

[802] Karabekir Paşa yanlışlıkla Mehmet Galip Bey'i Ali Galip Bey olarak vererek bir hata yapmıştır. Bk. *Aynı eser*, s. 123.

[803] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 124.

[804] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 17-19 ; *HTVD.*, Sy: 11, (1955), vesika nr: 260 ; ayrıca bk. Tülay Duran, " Millî Mücadelede İstanbul Hükûmetlerinin İlk Tahkik Hey'eti, Kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey'in Çalışmaları ", *BTTD.*, Sy: 57, (Haziran 1972), s. 10-11 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 145-146 ; Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 177-178.

[805] *BOA.DH.KMS.*, aynı dosya, F: 21.

[806] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 138.

Fevzi Paşa, Ziya Bey ve Reşit Paşa olduğu halde 26 Ağustos 1919 günü akşam yapılan görüşmede, memleketin son durumu hakkında mütalaalarda bulunuldu. Bu toplantıda Vali Reşit Paşa, İstanbul'dan ayrılmazdan evvel Padişah tarafından kabul edildiğini belirterek Padişah'ın kendisine şunları söylediğini aktardı:*"...Memleketi kurtarmak için gece gündüz uğraşıyorum. Gerçi bir takım celâlî eşkıyası türedi ise bunlar imha edilecektir."* Celâlî deyimiyle Erzurum Kongresini düzenleyenlerin kast edildiği, onların âsi sayıldığı açıktı. Vali Reşit Paşa, Erzurum halkına, hükûmet önünde hitap ederken de aynı ifadeleri kullanınca halkın tepkisiyle karşılaştı ve özür diledikten başka kuva-yı milliyeye saygı duyduğunu açıklamak mecburiyetinde kaldı[807].

Bu arada, tahkik hey'etiyle yapılan görüşmelere Rauf Bey ile M.Kemal Paşa da katıldı. Karabekir Paşa, Ali Fevzi Paşa ve Ziya Bey ile ayrı ayrı konuşmuş; bu görüşmelerde hey'et üyelerinin ikisi arasında ülkenin geleceği ve yapılması gereken işler hakkında görüş ayrılığı bulunduğu anlaşılmıştı. İngiliz Muhipler Cemiyeti üyesi olan Ziya Bey, kurtuluşa ancak İngiliz himayesinin kabul edilmesi ile ulaşılacağına inanıyordu[808]. Oysa bu hey'ette yer alan Ali Fevzi Paşa, yabancı manda ve himayesinden yana değildi. Karabekir Paşa'nın tesbitlerine göre mülkî görevle gelen Ziya Bey ile askerî maksatla görevlendirilmiş olan Ali Fevzi Paşa arasında büyük ölçüde düşünce farkı mevcuttu. Belki de asker olmasından dolayı Ali Fevzi Paşa, kuva-yı milliyeye olumlu bakıyordu.

27 Ağustos'ta Ali Fevzi Paşa ile ikinci defa görüşen Karabekir Paşa, hükûmetin Anadolu'ya karşı takip ettiği siyaset hakkında geniş bilgi edinmişti. İstanbul'daki gelişmelere göre kanaatini dile getiren Ali Fevzi Paşa; Padişah ve hükûmetin İngiliz himayesini kabul ettiğini, yalnız milletten korktukları için ilan edemediklerini, bütün çalışmaların İngiliz himayesini sağlamaya yönelik olduğunu belirttikten sonra, Ahmet İzzet Paşa ve taraftarlarının da Amerikan mandasından yana olduklarını açıkladı. Karabekir Paşa, bütün bu görüşmelerden sonra samimi bulduğu Ali Fevzi Paşa'nın fikirlerine bakarak, İstanbul'da İngiliz ve Amerikan mandasını isteyenler olmak üzere iki fikrin çarpıştığı kanaatine sahip oldu[809].

Bu görüşmelerin ardından, Ali Fevzi Paşa İstanbul'a ikinci raporunu 30 Ağustos 1919 tarihinde gönderdi[810]. Komisyonun diğer azası Ziya Bey ile aralarında geçen anlaşmazlığı ve Ziya Bey'in komisyondan ayrılarak Rize'ye gidip evine çekilerek raporunu ayrı yazmak istediğini belirttikten sonra, Trabzon ve Bayburt'tan kaydettiği hususların Erzurum hakkında da tekrar edilebileceğini bildirmekte ve kısaca

[807] Karabekir, *Aynı eser*, s. 139.

[808] Karabekir, *Aynı eser*, s. 141-142 ; öte yandan Ziya Bey daha sonra hatasını anlar ve artık millî dava için çalışacağını da belirtirse de, Ankara'ya 16 Mart 1920'den sonra iltihak etmemiştir. Ankara'dakileri ittihatçılıkla suçlamaya devam etmiştir. Bk. *Aynı eser*, s. 142, dipnot: 1.

[809] Karabekir, *Aynı eser*, s. 140-141.

[810] Tayyip Gökbilgin, bu raporun Atatürk'ün Erzurum'dan ayrılışından bir gün sonra yazılmasından dolayı dikkate değer olduğunu belirtir. Bk. *Aynı eser*, s. 179.

şunları ifade etmekte idi: Erzurum ve havalisinde çetelerin bulunmadığı, taburların mevcutlarının 70 kişi civarında olduğu yani asker celbedilmediği, kuva-yı milliye namıyla bir teşkilat olmadığı, Erzurum ve civarında sükûnet ve güvenliğin yerinde olduğu, ancak Ermenistan'ın buralara kadar genişletileceği söylentileri karşısında halkın huzursuzluk içinde bulunduğu açıklandı. Aynı tarihte bu komisyonun diğer üyesi Ziya Bey tarafından verilen raporda ise, sadece halkın değil, M.Kemal Paşa'nın da *"makam-ı hilafete sadık olduğu"* belirtilmekte idi[811]. Ali Fevzi Paşa hey'eti faaliyetlerini Erzurum'da bitirdikten sonra İstanbul'a geri döndü. Bu hey'etin Anadolu hakkındaki izlenimlerini bir cümle ile ifade etmek gerekirse , gayet olumlu idi. Bu hey'ette yer alan Ali Fevzi Paşa'nın asker olması itibarıyla Karabekir Paşa ile kurulan diyalog son derece olumlu geçti. Hey'ette sivil kanadı temsil eden Ziya Bey dahi Anadolu'daki gelişmelere olumlu bakmak mecburiyetinde kaldı.

2. Konya-Afyon-Antalya (Süleyman Şefik Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri

Konya-Afyon-Antalya havalisi tahkik hey'etinde Defter-i Hakanî Emini Ziya Bey ile sabık Basra vali ve kumandan vekili Süleyman Şefik Paşa görevlendirildi[812]. Hey'et, karayolu ile giderek 5 Ağustos tarihinde Afyonkarahisar'dan teftişe başladı. Süleyman Şefik Paşa, Afyon eşrafını toplayarak yaptığı konuşmada Padişah'ın selamını gedirdiğini ifade ettikten sonra, halkın, vatanın menfaatlerini her türlü fırkanın üzerinde tutması gerektiğini açıkladı. Süleyman Şefik Paşa yaptığı izahatta, ancak partiler üstü bir hükûmetin memleket menfaatlerine yönelik hizmetler verebileceğini vurguladı. Öte yandan Süleyman Şefik Paşa, *"bugünkü acıların sebebi İttihat ve Terakki Fırkasıdır"* diyerek suçu yükleyebileceği bir yer de bulmuştu[813].

Bu teftiş sırasında Süleyman Şefik Paşa ile yapılan mülakatta, hükûmetin Yunan işgaline karşı neler yaptığı sorulduğunda, sadece siyasî teşebbüste bulunulduğu cevabı alınmıştı. Paşa yapılan mülakatta, M.Kemal Paşa'nın hareketini iyi bulmadığını, böyle hareketlerin memlekette birlik ve beraberliği sarstığı gibi saltanata bağlılığı azalttığını, millî kongre tertibinin ise ülkeyi bölünmeye götürdüğünü ifade etti. Diğer yandan, hükûmetin seçimlere kat'iyen müdahale etmeyeceğini belirten Paşa, şimdiki hükûmetin ise hiç bir fırkaya mensup olmadığını, devletçi olduğunu açıklamakta idi[814]. Süleyman Şefik Paşa konuşmalarında, hey'et-i milliyeye itibar edilmemesi, güvenilmemesi gerektiğini sık sık vurgulamakta idi[815].

[811] *HTVD*., Sy: 11, (1955), vesika nr: 260 ; Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 179 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.II, s. 80.

[812] *BOA.DH.KMS*., Ds: 54-3, nr: 24, F: 13.

[813] *İkdam* nr: 8081, 9 Ağustos 1919.

[814] Bilindiği gibi Damat Ferid Paşa hükûmetleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı idiler. Paşa'nın kanaatimize göre hükûmeti tarafsız göstermesinin sebebi, halkın devlete ve hükûmete güvenmesini sağlamaya yönelikti.

[815] *İkdam* nr: 8081, 9 Ağustos 1919.

Süleyman Şefik Paşa hey'eti de görüldüğü gibi, halkın genel durumunu incelemek, hükûmet hakkındaki düşüncelerini öğrenmek üzere Afyon-Konya-Antalya mıntıkasına gönderilmişti. Konya vilayetini ziyaret ettikten sonra, Antalya'ya gitmeyi gerekli görmeyen Hey'et, 10 Ağustos 1919'da İstanbul'a geri döndü. Süleyman Şefik Paşa ile Ziya Bey hey'eti dolaştıkları Afyon ve Konya'da halkın devlete ve hilafete bağlı oldukları sonucunu çıkardı[816]. Öte yandan bu hey'etin seyahatinin çok kısa sürmesinin en önemli sebebi ise, Süleyman Şefik Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayin olunacağı söylentilerinin yayılması idi[817].

3. Ankara- Kastamonu (Galip Paşa) Tahkik Hey'etinin Faaliyetleri

Ankara- Kastamonu Tahkik Hey'etine eski şurâ-yı devlet azalarından Rahmi Bey ile emekli Erkân-ı harp mirlivalarından Galip Paşa tayin edildi. Galip Paşa ve hey'eti Ağustos başında Ankara'ya geldi. Hey'et, Ankara'ya gelirken İstanbul'da valiler toplantısına katılmış bulunan Ankara valisi Muhittin Paşa ile beraber hareket etti[818]. Her ne kadar İstanbul'dan beraber olarak Ankara'ya gelmişlerse de, vali paşanın hey'ete tam güven duyamadığı Ali Fuat Paşa ile geçen mülakattan anlaşılmakta idi. İstanbul'dan döndükten sonra Ali Fuat Paşa valiyi nezaketen ziyaret ettiği sırada, İstanbul'da neler olup bittiğini öğrenmek isteyince, vali, Tahkik Hey'eti de orada bulunduğu sırada Galip Paşa'nın yanında açılmaktan çekindi[819]. Öte yandan 11 Ağustos'ta İstanbul'a davet olunan Ali Fuat Paşa, bu daveti bir iyiniyet olarak değerlendirmeyerek rahatsızlığını beyan edip gitmedi[820]. Paşa, İstanbul'a çağrılması meselesinde vali Muhittin Paşa'nın da parmağı olduğunu anlayınca valiyi sert bir dille ikaz etti. Halk ise bu sırada Ali Fuat Paşa'nın telkiniyle, vali ile tahkik hey'etinin İstanbul'a dönmesi için gösteri yapmaya başladı[821].

Bütün bu karşı gösterilere rağmen, Ankara içinde başarılı olamayacağını anlayan vali Muhittin Paşa, yanında Galip Paşa başkanlığındaki teftiş heyeti bulunduğu halde Ankara çevresini teftişe çıktı[822]. Öte yandan İstanbul'daki istihbarat birimleri daha sonraki günlerde Kırşehir'e giden vali Muhittin Paşa'nın Hacı Bektaş Çelebi-'yi kandırmaya çalışacağını, bu amaçla İngilizler'in kendilerine bir miktar para da verdiklerini haber vermişlerdi[823]. Nitekim, Ali Fuat Paşa'nın gayretleri sonunda Çelebiler ve Bektaşi babaları millî davayı sonuna kadar destekleneceğini belirtince, valinin teşebbüsleri başarıya ulaşamadı[824].

[816] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 34.

[817] Nitekim Süleyman Şefik Paşa Tahkik Hey'eti ile İstanbul'a dönüşünden üç gün sonra 13 Ağustos'ta Harbiye Nazırlığına getirilmişti. Bk. *TV.*, nr: 3623, 14 Ağustos 1335.

[818] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 28-1, 28-2.

[819] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 143-144.

[820] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 48, Ds: 145, F: 6 ; *ATASE* Arşivi: 5-1400, Kls: 86, Ds: 144, F: 20.

[821] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 145-146.

[822] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 36.

[823] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 157.

[824] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 146.

Galip Paşa-Rahmi Bey hey'eti Kastamonu vilayetini de ziyaret edip halk ile temasa geçtiler, bu görüşmelerde vatandaşların sık sık yardım talebinde bulundukları görüldü. Hey'et, 14 Ağustos tarihinde Kastamonu civarında dolaşırken, İstanbul'a yazılan bir yazıda kara yolu ile dönüşün zorluğunu belirterek, demiryolu ile bunun yapılmasını teklif etti[825]. Bilahare bu teklif sadaret tarafından da kabul edildi. Galip Paşa hey'eti incelemelerini sürdürürken, Damat Ferid Paşa'nın, Afyon-Konya tahkik hey'etindeki görevini bitirip geri dönen Süleyman Şefik Paşa'yı kabineye Harbiye Nazırı olarak getirdiği haberi ulaştı[826]. Bu hey'et, önemli bir faaliyet icra edemeden başkente geri dönmek mecburiyetinde kaldı.

4. Damat Ferid Paşa Hükûmeti Döneminde Faaliyette Bulunan Tahkik Hey'etlerinin Genel Değerlendirmesi

Tahkik Hey'etleri kısa sürede faaliyetlerini tamamlayıp İstanbul'a döndü. Bunlar içerisinde Anadolu'da en kısa süreli kalanı Süleyman Şefik Paşa hey'eti idi. Paşa, bu sırada kabineye dahil edildiği haberini alınca teftişi yarıda bırakıp geri döndü. 13 Ağustos 1919'da Harbiye Nazırı olarak hükûmette göreve başlayan Süleyman Şefik Paşa, orduyu kontrolü altına alabilmek için hemen harekete geçti. Anadolu'daki tahkik görevi sırasında, ordunun tamamına yakınını kuva-yı milliye yanında gören Paşa, bu duruma son vermek ve orduyu merkezî bir komuta etrafında toplamak üzere harekete geçti. 15 Ağustos tarihinde kolordulara yazdığı şifre telgrafta, kolorduların birbirleriyle şifreli haberleşmelerini yasaklayarak, sadece Harbiye Nezaretiyle şifreli haberleşebileceklerini bildirdi[827]. Nitekim Paşa'nın bu emrine, Anadolu'daki bütün askerî birlik komutanları karşı çıktı. Şifreli haberleşmeye kısıtlama getirildiğini haber alan Karabekir Paşa ise, *"...devletin ve milletin şan ve şerefi haysiyeti olan ordunun haberleşmesi hiç bir zaman düşmanlarımızın menfaatine gizlilik ölçüsünden çıkamayacağını"* belirterek bu emre karşı çıkacağını ve uygulanmasının kesinlikle mümkün olmayacağını sert bir dille ifade etmekte idi[828]. Karabekir Paşa, bu uygulamalarından dolayı Süleyman Şefik Paşa hakkında sadrazama şikayette bulundu. Millî Mücadelenin belkemiğini teşkil eden ordunun böyle bir emre uyması halinde, millî teşkilatların bir birleriyle irtibatı gevşeyecek ve hatta olmayacaktı. Hususiyle cephede Yunanlılar'la temas halinde bulunan kuva-yı milliyenin ikmal ve idaresi de fena bir duruma düşecekti. Bundan dolayı emrin uy-

[825] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 28-32.

[826] *TV.*,nr: 3623, 14 Ağustos 1335 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 234 ; Karabekir, *Aynı eser*, s. 109; Süleyman Şefik Paşa'nın Harbiye Nezaretine getirilmesi hakkında geniş bilgi için ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 214-215.

[827] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 118 ; Süleyman Şefik Paşa, daha evvel gönderdiği emirde de ordunun siyasetle uğraşmamasını emrederken İstanbul basınının etkisinde kaldığı aşikârdı. Bk. *Aynı eser*, s. 115-116.

[828] Karabekir, *Aynı eser*, s. 119 ; Karabekir Paşa 17 Ağustos tarihli şifre telgrafında Süleyman Şefik Paşa'ya adeta ders verircesine şifreli muhaberenin önemini anlatığı anlaşılmaktadır. Bk., s. 120.

gulanmasına Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir Paşalar şiddetle karşı çıkmışlardı[829]. Bu emrin geri alınmaması durumunda ise, bütün telgrafhanelerin askerî işgal altına alınarak şifreli muhabereye devam edileceği belirtilmekte idi. Gerekli emrin verilmemesi üzerine 21 Ağustos 1919 tarihinde 20.Kolordu mıntıkasındaki telgraf büroları işgal ettirilince, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa emri geri aldırarak, şifreli muhabereye devam edilmesi emrini verdi. Dahiliye Nezaretinden de yazılan bir telgrafla bu konu icap edenlere bildirildi[830]. Öte yandan bu durumdan Tahkik Hey'etleri de tekrar bilgilendirildi. Nitekim, Ankara tahkik hey'eti işte bu kritik günlerin yaşandığı dönemde incelemelerini yaptığı için gittiği yerlerde pek dikkate alınmadığı gibi, halkın çeşitli konularda sundukları şikayetnameler karşısında, bunları çözemeyeceğini anlayan hey'etin daha fazla tepki almamak üzere, kısa sürede İstanbul'a geri dönmesine sebep oldu. Hey'et, İstanbul'a geldikten sonra 23 Ağustos'ta sadarete sunduğu raporunda ziyaret ettikleri bölgelerin sıkıntılarını anlattıktan sonra, Ankara-Kastamonu-Bolu yöresinde jandarma kuvvetinin bir an önce kurulması gerektiği ve bunun için de ilk önce sarfı düşünülen 3.000.000 liranın düyûn-ı umumiye gelirlerinden avans olarak temin edilmesi lazım geldiğini belirtti. Hey'et ayrıca jandarmanın kurulması meselesinde İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetlerine de tebligat yapılmasını öğütlemekle -gizli- amaçlarını da açığa vurmuş oluyordu[831]. Ankara-Kastamonu tahkik hey'eti de kısa sürede görevini tamamlayıp döndü. Anadolu'nun problemlerini çözecek önemli ipuçları yakalamaları da pek mümkün olmadı.

Damat Ferid Paşanın üçüncü hükûmetinin düşündüğü ve uygulamaya koyduğu *"Tahkik Hey'etleri"* Temmuz - Ağustos aylarında faaliyette bulundu. Hükûmet bu hey'etleri kurmakla bir yerde halka, bizler yanındayız, bize destek olun diye mesajlar vermek istedi, fakat bunda pek başarılı da olamadı. Anadolu'ya gönderilen şahıslara bakıldığında bunlar içerisinde Anadolu'nun gerçek düşüncelerini tesbit edebilen bir tek Ali Fevzi Paşa Tahkik Heyeti oldu. Diğer hey'etlere bakılırsa, bunlar peşin fikirli olarak ve de Hürriyet ve İtilaf Fırkası sempatizanlığı ile Anadolu'ya gitmişler ve umduklarını bulamamışlardı. Tahkik Hey'etleri gittikleri yerlerdeki hastalığı teşhis edemedikleri gibi, tedavi çareleri ve yollarını da bulamamışlardı. Bunların Anadolu'ya gönderilmesinin bir sebebi de İtilaf Devletlerinin baskılarını bir nebze olsun azaltmak, Anadolu'nun hükûmete bağlı olduğunu göstermekti. Hey'etlerin daha önceki nasihat hey'etlerinden pek farkı bulunmadığını da belirtmek icab eder. Farklı olan yanı ise, bunlarda şehzadelerin bulunmayışı idi. Damat Ferid Paşa hükûmeti döneminde Tahkik Hey'etlerinin seyahatinin ardından 4-11 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan kongre hey'eti önemli kararlar aldı. Bu ka-

[829] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 86, Ds: 144(318), F: 31 ; *ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 50(4), F: 65.

[830] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-3516, Kls: 327, Ds: 50(4), F: 65 ; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 149-186.

[831] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 54-3, nr: 24, F: 30-1.

rarların ardından İstanbul hükûmeti ile Temsil Kurulu/kuva-yı milliye arasında ilişkiler koptu. Temsil Hey'eti ve M.Kemal Paşa tarafından hükûmet ile her türlü muhabere kesildi ve Damat Ferid Paşa, Padişah'a şikayet edildi. Nitekim, Anadolu'daki kamuoyunun yükselen sesi ve baskısı karşısında daha fazla dayanamayan hükûmet 30 Eylül 1919 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı. 2 Ekim 1919 tarihinde de Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu.

b. Ali Rıza Paşa Hükûmeti Döneminde Kurulan Tahkik Hey'etlerinin Faaliyetleri

Ali Rıza Paşa kabinesi kurulduktan bir gün sonra, M.Kemal Paşa telgrafla irtibata geçti. M. Kemal Paşa 3 Ekim tarihinde gönderdiği telgrafında bu hükûmetle uzlaşmak istediklerini belirtti. Ali Rıza Paşa kabinesi de Damat Ferid Paşa kabineleri döneminde kurulup faaliyette bulunmuş fakat, başarılı olamamış olan Tahkik Hey'etlerinin yeniden teşkil ederek, bunlar sayesinde Anadolu'nun nabzını tutmak istedi. Nitekim Ali Rıza Paşa, kuva-yı milliyeye halkın taraftar olup olmadığını anlayıp mevcut vaziyete göre, ne yapılacağı hususunda müzakerelerde bulunmak üzere Anadolu'ya müteaddit defalar Tahkik Hey'etleri gönderdi[832].

Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasından sonra[833], memleket çapında yeni bir seçim yapılması gündeme geldi. Anadolu'da mebus intihabının hükûmetin arzu ettiği gibi, tarafsız bir şekilde yapılmasına mani olacak bazı hareketlerin olabileceği ihtimali üzerine Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın teklifiyle Anadolu'ya bir takım nasihat hey'etlerinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine 3 Ekim 1919 tarihinde çıkan bir irade ile memleketin genel durumunu incelemek ve seçimlerin ne şekilde yapılacağını tahkik etmek üzere teşkil edilen bu hey'etin başına Harbiye Nezareti eski müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa getirildi. Hey'ete kimlerin dahil edileceği meselesi hükûmet tarafından inceden inceye tedkik edildi. Yapılan son düzenleme ile hey'etin Ankara, Sivas ve Erzurum'a gönderilmesi ve azalıklarına da Temyiz Mahkemesi (yargıtay) azasından Cafer İlhami Bey[834], Fetvâ Emini Muavini Hasan Efendi ile Darü'l-hikmetil İslamiyye'den Tevfik Efendi'nin[835] getirilmesi kararlaştırıldı[836]. İkinci hey'etin başına ise, Hurşit Paşa getirildi. Bu hey'etin üyeleri arasında sadaret müsteşarı Emin Bey ile Temyiz Mahkemesi azalarından Ömer Lütfi Bey yer

[832] Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *II.Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Haz.F.Rezan Hürmen), c.II, İstanbul 1993, s. 254.

[833] Mehmet Tevfik Bey, *Aynı eser*, c.II, s.279. Bilindiği gibi, Ali Rıza Paşa hükûmeti 2 Ekim 1919 tarihinde kurulmuştu.

[834] Cafer İlhami Bey'in çocukları bu gün İstanbul Mercan'da kumaş ticaretiyle uğraşmaktadırlar. Onlarla tesadüfen tanışma imkânı bulmuştum. Cafer İlhami Bey, özellikle Ali Rıza Paşa kabinesi sırasında İstanbul-Anadolu münasebetlerinin iyileştirilmesinde mühim bir rol oynamıştır. (Y.N)

[835] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 37.

[836] *Alemdar* nr: 2626-316, 6 T.Sani 1335 ; Mehmet Tevfik Bey, *aynı eser*, c.II, s. 304.

alıyordu. İkinci hey'et İzmit, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Aydın ve Bursa taraflarını dolaşacaktı[837].

Hükûmet Tahkik Hey'etlerinin teşkilinden sonra harekete geçti. Bu sırada Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, M.Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı 10 Kasım 1919 tarihli telgrafında, Anadolu'ya gönderilen Ahmet Fevzi ve Hurşit Paşa hey'etlerinin gönderilme maksatlarını şöyle açıklıyordu: Bozkır Hadisesi ve seçim gürültüleri hakkındaki şikayetleri bahane ederek araştırmaya kalkışan İtilaf Devletlerinin hareketlerine mahal bırakmamak[838]. Cemal Paşa bu telgrafında ayrıca, M.Kemal Paşa'dan hey'etlere elinden gelen yardımda bulunmasını da rica ediyordu.

10 Kasım 1919 tarihinde İstanbul'dan hareket eden tahkik hey'etlerinin açık görevleri; gittikleri yerlerde genel durumu incelemek, mevcut kanun ve nizamnemeler dahilinde seçimlerin serbest ve tarafsız olarak yapılıp yapılmadığını, müslüman ve hristiyan vatandaşlar arasındaki her hangi bir tatsız olayın olup olmadığını teftiş etmek ve memuriyetlerinde kalmaları uygun görülmeyen asker ve sivil memurlar hakkında düşüncelerini bildirmekti[839]. Halbuki bu vazifeler dışında bu hey'etlerin, millî teşkilat ve Müdafaa-i Hukuk-ı Millliye Cemiyetleri hakkında bilgi toplamak, halkın bunlar hakkındaki eğilimini öğrenmek, İstanbul'daki hükûmete muhalefette bulunanları vazgeçirtip hükûmete bağlamak gibi görevleri de vardı. Bununla beraber bu gezide, Ahmet Fevzi Paşa'nın millî teşkilat aleyhinde davranışlarda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Fevzi Paşa, 28 Kasım 1919 tarihinde Havza'dan Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir raporda; *"... Havza'daki millî teşkilatın hükûmete rakip olmadığını, millî teşkilatın yaygın olarak her kazada henüz kurulmadığını, millî teşkilat liderleri arasında bazı ittihatçılar varsa da, bunların kötü şöhret sahibi kimseler olmadıklarını"* ifade ediyordu. Ahmet Fevzi Paşa bu raporunda, mevcut jandarma ile halkın güvenliğinin sağlanamadığını belirterek jandarma sayısının arttırılmasını teklif ettiği gibi, bu konudaki fikirlerini tafsilatlı olarak açıklamakta idi. Nitekim, bu raporunda mevcut jandarmanın genellikle asker firarîlerinden teşkil edildiğinden bahsederek, bunların zaman zaman eşkıyalık yaptıklarının tesbit edildiğini de ifade etmekte idi[840]. Öte yandan, Fevzi Paşa, orduda bu tür davranışta bulunanların şiddetle cezalandırılmasından yana olduğunu belirtmekte idi. Fevzi Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bu rapordaki bilgiler, gizli kaydıyla 30 Kasım 1919'da Dahiliye Nazırı vasıtasıyla sadrazama aktarıldı[841]. Ahmet Fevzi Paşa'nın raporuna göre, millî teşkilatın halk arasında yayılan söylentilere göre, şekil ve gaye itibariyle, hilafet makamına tam bağlılık şeklinde görüldüğü açıklanıyor ve yapılan seçimlere, müslüman ahali yanında hristiyan ahalinin dahi katıldığı ifade edili-

[837] *İkdam* nr: 8183, 23 T.sanı 1335; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 189 ; *Alemdar* nr: 2626-316, 6 T.sanı 1335.

[838] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 193.

[839] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, c.II, Ankara 1965, s. 147.

[840] *BO.A.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 41, F: 2.

[841] *BO.A.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343544.

yordu[842]. Nitekim, Fevzi Paşa, Sivas'tan gönderdiği aynı tarihli (30 Kasım 1919) bir başka raporunda da; *"...Teşkilat-ı Milliyenin, düşmanların muhtemel saldırılarına karşı müslümanların birleşerek vatanı korumak, Halife Padişah ile hükûmete yardım etmek gayesiyle meydana gelmiş olduğunu, Şeyh Recep gibilerinin*[843] *dahi bu teşkilatın lüzumuna inandıklarını, muhalefet etmelerinin sebebi ise Teşkilât-ı Milliyenin kurucu ve idarecilerine karşı olmalarından kaynaklandığı"* açıklanıyordu[844]. Öte yandan Ahmet Fevzi Paşa, İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri ve Rumlar tarafından müslüman halka silah dağıtıldığı yolunda çıkartılan haberlerin bir safsatadan ibaret olduğunu belirttikten sonra, kuva-yı milliye hakkındaki kanaatini şu şekilde ifade ediyordu:*"...Emr-i vaki' haline giren bu Teşkilat-ı Milliye hüsn-i idare edildiği takdirde istifade vuku'u me'mûl ve icraat-ı hükûmette matlub olan intizamı sağlayacağı âşikârdır."*[845]. Fevzi Paşa bundan başka, Sivas valisi Reşid Paşa'nın olgun tavır ve tutumundan dolayı şehirde sükûnetin muhafaza altında olduğunu da ifade ediyordu[846](EK-22). Diğer taraftan Ahmet Fevzi Paşa hey'etini, *"millî teşkilatı ve liderlerini daha yumuşak bir hale sokmaya ve hükûmete karşı aşırı hareketlerden uzaklaştırmaya çalışan bir hey'et"* olarak vasıflandıranlar da bulunmaktadır[847]. Bu arada belirtmek gerekirse, Karabekir Paşa, Ahmet Fevzi Paşa hey'etinin Anadolu'daki faaliyetlerini -kanaatimizce hatıralarını İstiklal Harbinden sonra kaleme almasından dolayı- yanlış yorumlar ve bilgiler vererek izah etmeye çalışmıştır[848]. Bu hatıralarda Ahmet Fevzi Paşa, Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa olarak zikr edilmiştir[849].

Sivas'tan Erzurum'a geçen Ahmet Fevzi Paşa tahkik hey'etinin dolaştığı bölgelerde iki cereyanın bulunduğu açıklanmaktadır. Buna göre, birinci grup tahkik hey'etinin faaliyetine destek olan kesim, diğeri karşı olanlardır. Öte yandan dedikodu mahiyetinde de olsa bir takım art niyetli düşüncelerin etrafta dolaştığı , fakat bunlara itimad edilmemesi lazım geldiği belirtilmekte idi[850]. Ahmet Fevzi Paşa hey'eti

[842] *BOA.BEO.*, Aynı belge, F: 1.

[843] Şeyh Recep Sivas'ın önde gelenlerinden birisi olup Sivas Kongresine ve M.Kemal Paşa'ya karşı çıkanlardan biridir. M.Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı bir hareketi başlatmak istemişse de, kendini destekleyecek ancak bir kaç kişi bulabilmişti.

[844] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 37.

[845] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 37.

[846] Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadelerine bakılırsa Ahmet Fevzi Paşa hey'eti, millî teşkilatın kurucularına karşı idi. O'na göre, M.Kemal ve Rauf Beyler bu milletin başına bir felaket getireceklerdir. Ali Fuat Paşa da iyi şöhret sahibi değildir. Millî teşkilat liderleri tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeli idi. Bk. *İstiklal Harbimiz*, s. 362 ; öte yandan Karabekir Paşa, daha sonra Fevzi Paşa'yı ikna ettiğini de belirtir. Bk. *Aynı eser*, s. 363.

[847] Lord Kinnross, *Atatürk*, s. 320.

[848] 24-30 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta ve dolayısıyla Doğu Anadolu'da faaliyette bulunan hey'et Ferik Ahmet Fevzi Paşa hey'etidir. Karabekir Paşa , bunu Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa olarak anlatmaktadır. Halbuki Fevzi Paşa bu tarihlerde İstanbul'dadır ve Karabekir Paşa'nın anlattığı şekilde millî harekete karşı değil, bilakis millî hareketin İstanbul'daki en yüksek rütbeli temsilcilerinden birisidir. Bk. *İstiklal Harbimiz*, s. 362-363.

[849] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 250 ; Karabekir, *Aynı eser*, aynı yer.

[850] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 57, 10 Kevvel 1335.

1919 yılı Aralık ayı ortalarında Erzurum'dan Trabzon'a geldi[851]. Paşa burada basına verdiği demecinde; teftiş ettiği yerlerde seçim konusunda esaslı hiç bir şikayet olmadığı, gayr-ı müslimlerin tamamına yakınının seçimlere iştirak ettiklerini belirtti. Paşa dolaştığı vilayetlerde halkın genelinin sefalet içinde bulunduğunu anlatarak, bunun I.Dünya Savaşının ağır şartlarından kaynaklandığını ifade etmekte idi[852]. Ahmet Fevzi Paşa ve hey'eti, 22 Aralık 1919 tarihinde İstanbul'a döndü. Ahmet Fevzi Paşa İstanbul'a döndükten sonra verdiği beyanatında, Anadolu'da göçmenlerin sıkıntı içerisinde olduklarını, ayrıca hastalığın kol gezdiğini belirtmekte idi. Kuva-yı milliyenin ise vazifesinin idrakinde olduğu belirten Paşa, Anadolu'daki genel görünümün ise, ümit verici olduğunu ifade etmekte idi[853](EK-23).

Hurşit Paşa hey'etine gelince, sadaret müsteşarı Emin Bey, Temyiz Mahkemesi üyelerinden Ömer Lütfi Beyler oldukları halde 10 Kasım 1919'da Haydarpaşa Garından trenle İzmit, Eskişehir, Konya yolunu takip ederek teftişe çıktı. Hey'et daha sonra Karahisar-ı sahip(Afyon)'e uğradı[854]. Oradan Soma ve Akhisar taraflarında incelemelerde bulunduktan sonra, Aydın'a gitmiştir[855]. Hurşit Paşa hey'eti 24 Kasım tarihinde Soma ve Akhisar'da incelemelerde bulundu. Hey'etin incelemeleri devam ederken, bir yandan da seçimler yapılmakta idi. Nitekim, seçim sonuçları da peyderpey basında açıklanmakta idi[856].

Hurşit Paşa bu görevi esnasında kuva-yı milliye aleyhine her hangi bir rapor yazmamış ve kuva-yı milliyecilerin vatanın saadetine yönelik hizmetlerinin devam ettiği sürece desteklenmelerini istemişti[857]. Paşa, gönderdiği raporlarda kuva-yı milliye tarafından seçimlere müdahalede bulunulmadığını, ahaliden cebr ve şiddetle para toplanmadığını da ilave etmişti[858]. Hurşit Paşa, Konya'daki Bozkır Ayaklanmasını ise, *"...saf halkın bazı maksatlarla aldatılmasından kaynaklanmış bir hadise olduğunu"* ifade ederek, bu tür hadiselerin çıkartılmasını kesinlikle uygun bulmadığını belirtmişti[859]. Hurşit Paşa hey'eti 1919 yılı Aralık ayının ilk haftasında İstanbul'a geri döndü(EK-24). Bu sırada, basına verdiği demeçlerinde Anadolu'ya tekrar gideceğini ifade eden Hurşit Paşa[860], gerekirse ısyan halinde bulunan Anzavur ile de görüşebileceğini belirtiyordu. Nitekim, Hurşit Paşa başkentte kısa bir süre kaldıktan sonra yeniden teftiş maksadıyla yola çıktı, fakat bu defa istikamet olarak Güney Marmara tarafları seçildi. İstanbul'dan yola çıkan hey'et, 23 Aralık 1919 salı günü Balıkesir'e vardı. Paşa'nın ifadelerine bakılırsa, Balıkesir'in Gönen,

[851] *İkdam* nr: 8213, 24 K.evvel 1919.
[852] *Yenigün* nr: 278, 24 K.evvel 1919.
[853] *İkdam* nr: 8212, 23 K.evvel 1919.
[854] *İkdam* nr: 8183, 23 T.sani 1335; nr: 8184, 24 T.sani 1335.
[855] *İkdam* nr: 8213, 24 K.evvel 1335.
[856] *İkdam* nr: 8216, 27 K.evvel, 1335.
[857] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, c.II, s. 149.
[858] *İkdam* nr: 8196, 2 K.evvel 1335.
[859] *İkdam* nr: 8198, 8 K.evvel 1335; ayrıca bk., Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 149.
[860] *İkdam* nr: 8202, 16 K.evvel 1335.

Manyas ve havalisinde asayiş ihlal edilmiş; fesatçılar kendilerini İstanbul'da güya bazı zevata istinat ederek ahaliyi kandırmaya çalışmışlardı. Hükûmetin böyle âsilere destek çıkmasının mümkün olmadığını ifade eden Paşa, bu hareketin tamamen ısyankârane bir hareket olduğunu açıkladı. Anzavur ısyanını kanuna aykırı bulan Paşa, olayı şiddetle kınamakta idi. Bu arada Hurşit Paşa; *"...hususuyla askere silah ile karşı koyarak, buna Çerkeslik ve Türklük gibi bazı sui nazarları da karıştırdıklarını gördük. Anasır-ı islamiye arasında hüsn-i imtizactan başka bir şey lazım değildir...Çerkes, Türk, Arnavut gibi islamiyette ayrılık düşünenler müfsitlerdir. Bu ısyanların her taraftan yardım edilerek imhası lazımdır."* diyerek memleketin bu nazik anında düşmanların oyununa gelinmemesini tavsiye ediyordu[861]. Hurşit Paşa hey'eti, 1920 yılı Ocak ayının ilk günlerinde teftişini tamamlayıp geri döndü. Hey'et, aslında vazifesini devam ettirmekte kararlı idi, yalnız üyelerinden birkaçının rahatsızlanması İstanbul'a dönmelerine sebep oldu[862].

Bu arada şunu da ilave etmek gerekirse, eski İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa da Balıkesir, Manyas, Akhisar taraflarını dolaşarak tahkik faaliyetlerinde bulundu[863]. Ahmet Fevzi Paşa'nın 28 Kasım 1919'da İzmir , Aydın taraflarının tetkik faaliyeti ile görevlendirilmesi yolunda Harbiye Nezaretine gerekli teklif yapıldı[864] ve 29 Kasım 1919 tarihinde Padişah'ın da iradesi alındı[865]. Ahmet Fevzi Paşa'nın bu bölgede görevlendirilmesinin asıl sebebi, Yunan işgalinden dolayı göçmen durumuna düşen Batı Anadolu halkına devletin nasıl yardım edeceğini araştırmak idi[866].

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Ali Rıza Paşa hükûmeti Anadolu'nun kontrol altında olup olmadığını araştırmak, seçimlerin kanuna uygun yapılıp yapılmadığını tesbit etmek amacıyla *Tahkik Hey'etleri*'ni teşkil etmiş ve bu yolla Anadolu'dan epey güvenilir malûmat da almıştı. Alınan bu bilgiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin kuva-yı milliyeye olan bakış açısını da değiştirdi. Öte yandan bu hal, itilaf devletleri nazarında kuva-yı milliyenin, hükûmet tarafından desteklendiği izleniminin uyanmasına sebep oldu.

[861] *İkdam* nr: 8212, 23 K.evvel 1335.
[862] *İkdam* nr: 8226, 6 K.sani 1336.
[863] *Yenigün* nr: 264, 10 K.Sani 1920.
[864] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 20.
[865] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 344807.
[866] *TV.*, nr: 3687, 27 T.evvel 1335.

V. ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ DÖNEMİNDE KUVA-YI MİLLİYE İLE MÜNASEBETLER

a. Salih Paşa Hey'eti ve Amasya Mülakatı, Kuva-yı Milliye ile İlişkiler

Ali Rıza Paşa'nın iktidara gelmesinin hemen ardından[867], önceki iktidar döneminde kopuk olan Anadolu-İstanbul diyaloğu tekrar başlatıldı. M.Kemal Paşa, bu sırada yeni sadrazama Sivas kongresi kararlarını tebliğ ettiği gibi[868], yeni hükûmetin kuva-yı milliyeyi onaylayacak bir hükûmet olacağını tahmin ediyor ve bu kabinenin teşkil edilmesinden dolayı da Padişah'a teşekkürlerini sunuyordu[869]. Nitekim bu kabine değişikliğinin ardından, seçimlerin yapılması konusunu da gündeme getiriyordu[870].

Hükûmetin teşkilinden sonra, kuva-yı milliye ile münasebetlerin düzenlenmesi amacıyla ilk haberleşme Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile M.Kemal arasında oldu. Cemal Paşa bu görüşmelerinde, M.Kemal'i her bakımdan takdirle karşıladığını ifade ediyordu[871]. Paşa, bu sırada orduya da bir resmî tebliğ yayınladı. M.Kemal Paşa, 7/8 Ekim 1919 tarihinde Cemal Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta, bütün ordu efradının ve kuva-yı milliyenin yeni hükûmetin kurulmasından memnun olduğunu belirterek, memleketin selameti için şu taleplerde bulunuyordu[872]:

"1) Cevat veya Fevzi Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, Miralay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığına; Yusuf İzzet Paşa ve Galatalı Miralay Şevket Bey'in İstanbul Muhafızlığı ile 25.Kolordu komutanlıklarından birine atanmaları, Kaymakam Kemal Bey'in Polis Müdüriyetine getirilmesi,

2) Ordu üzerinde kötü tesir yapmış olan ve siyasî görüşlerinden dolayı göreve getirilenlerin emekliye sevkedilmeleri (Tasfiye-i rütep kanununa göre görevine son verilmiş),

3) Ali Fuat Paşa'nın 20.Kolordunun başında bırakılması, Re'fet Bey'in Konya'daki 12.Kolordu komutanlığına tayin edilmesi,

4) İlk fırsatta müfettişliklerin yeniden teşkil edilmesi ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu, Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Müfettişliklerine tayin edilmesi" istenmekte idi.

Öte yandan bu sırada Dahiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa ise, Sivas vilayetine gönderdiği beyannamede, memleketin bu kritik döneminde şiddetle birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğunu belirtiyor ve toplanacak olan *"Meclis-i Millînin, millî iradenin tecelligâlı olacağını"* söylüyordu[873]. Şerif Paşa, Anadolu hareketine

[867] Ali Rıza Paşa kabinesi hakkında bk., TV., nr: 8662, 2. T.evvel 1335/1919; Nitekim Ali Rıza Paşa kabinesi ufak tefek değişimlerden sonra 8 Mart 1920 tarihine kadar iktidarda kalabilmişti. Öte yandan İngiliz istihbarat birimlerinin yorumlarına bakılırsa Ali Rıza Paşa millî harekete sempatik bakmaktadır. Bk. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 123, 132, 134-143.

[868] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, 195 vd. ; c.III, vesika nr: 130.

[869] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 137-138.

[870] *TV.*, nr: 3668, 8 T.evvel, 1335.

[871] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesikar nr: 135.

[872] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 198-199 ; c.III, vesika nr: 136 vd.

[873] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 145-146.

pek iyi gözle bakmadığı gibi, *"âsâr-ı nifak ve şikâk"* gösterisi olarak yorumlamakta ve haklı olarak M.Kemal Paşa ve arkadaşlarınca büyük tenkitlere maruz kalmakta idi[874].

Öte yandan İstanbul'da bulunan gazeteci Yunus Nadi Bey, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile yaptığı mülakatta Cemal Paşa'nın Hey'et-i Temsiliye ile ilişkilerde olumlu bir dönemin başladığını ifade ettiğini belirtir. Cemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa ile birlikte M.Kemal Paşa'ya hitaben yazdıkları telgrafta; *"ikilikten ayrılıp bir vahdet-i kâmileye muhtaç"* olunan bu dönemde herkesin gayret göstermesi, birlik ve beraberlik içerisinde bulunması gerektiğini ifade ediyordu[875]. Bununla beraber, İstanbul Anadolu diyaloğunun kurulmaya çalışıldığı bu dönemde Temsil Hey'eti 5 Ekim'de hükûmetten bir takım isteklerde bulundu. Bu istekleri maddeler halinde özetlemek gerekirse şunlardı :

1) Memlekette sükûn ve asayişin mevcut olduğu ve millî emellerin tamamıyla haklı ve meşru olduğu resmî bir beyanname ile ilan ederek, milletin birliğine hükûmetin de katıldığının gösterilmesi,

2) Eski hükûmetin (Damat Ferid Hükûmeti) ihanetkâr hareketlerde bulunmuş bir takım reisleri ve memurlarının olduğu, onları mahkemeye verilmesi, Millî harekete karşı çıkan bazı eski valiler hakkında da devlet hizmetinde bulunmamaları için gerekenin yapılması, Millî harekete hizmetlerinden dolayı görevinden uzaklaştırılanları iade edilmesi,

3) Rütbe iadeleri Millî Meclisin onayından geçmemiş olan ve görevlendirme sebepleri sadece siyasî olan mütekait askerlerin derhal eski durumlarına dönmelerinin sağlanması ve mühim askerî görevlere ehil olanların tayin edilmelerini sağlanması,

4) Eski (Damat Ferid Paşa Kabinesine mensup olan) nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın Meclis-i Millî'nin açılışında divan-ı âlîye sevkedilmeleri gerektiğinden hiç bir tarafa kaçmalarına meydan verilmemesi, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey'in de derhal tutuklanarak mahkemeye sevkini kanunların tarafsızlığı namına yapılması,

5) Millî harekete katılmış veya sempati duyanların hakkında başlatılmış olan takibat ve baskılara son verilmesi,

6) Başından beri İtilaf Devletleri'nin kendi askerî amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti hükûmetini kullanarak basın üzerinde bir kontrol sağladıkları, bundan dolayı basının ecnebi sansüründen kurtarılması isteniyordu[876].

[874] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 226-227.
[875] Kemal Atatürk , *Nutuk*, c.I, s. 208 vd.
[876] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 206-207 ; c.III, vesika nr: 132.

Temsil Hey'etinin bu isteklerine karşılık Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli telgrafında M.Kemal Paşa'dan, Hey'et-i Temsiliyenin ittihatçılıkla münasebetinin olmadığını açıklamasını[877] ve seçimlerin serbestçe yapılabilmesi için gerekli kolaylıkları göstereceklerine dair hükûmete destek vermelerini istedi. M.Kemal Paşa ertesi gün yazdığı cevapta, Temsil Hey'etinin yeni kabineyi hürmetle selamladığını belirterek, millî hareketin kesinlikle ittihatçılıktan uzak olduğunu, seçimlere müdahale edilmeyeceğini ifade ederek, hükûmetin varsa başka emirlerinin de yerine getirileceğini açıklamakta idi[878]. Bütün bu yazışmalara bakılırsa, Anadolu ile İstanbul arasında soğukluk da giderildi. Öte yandan eski Harbiye Nazırlarından Müşir Ahmet İzzet Paşa, 7/8 Ekim 1919 tarihinde M.Kemal Paşa'ya gönderdiği bir nasihatnamede, kabinenin niyetinin memleketin kurtarılması olduğunu açıklayarak, birlik ve beraberliği bozacak her türlü hareketten sakınılması gerektiği belirtiliyordu[879]. Bu arada Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 9 Ekim'de Hey'et-i Temsiliye ile yakın temasta bulunmak üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın hareketinin kararlaştırıldığını bildirdi[880]. Salih Paşa'nın İstanbul'dan deniz yolu ile hareket edeceği ve Temsil Hey'etiyle nerede mülakat yapılacağını sormakta idi. M.Kemal Paşa mülakat yeri olarak Amasya'yı seçtikleri cevabını verdi[881].

Öte yandan, kararlaştırıldığı üzere Salih Paşa hey'eti 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket etti. Bu sırada, M.Kemal Paşa ve Temsil Hey'eti de 16 Ekim'de Sivas'tan ayrıldı ve 18.'de Amasya'ya ulaştı[882]. M.Kemal Paşa 14 Ekim'de 15., 13., 20. ve 14.Kolordu komutanları ile Re'fet Bey'e gönderdiği şifre telgrafında Salih Paşa hey'eti ile yapılacak mülakatta hükûmetin dahilî, haricî ve askerî durumunu esaslı bir şekilde ele alacaklarını bildirerek, varsa taleplerini Amasya'ya telgrafla iletmelerini istedi[883]. Komutanların genderdikleri telgraflardan hareketle isteklerine bakılırsa, M.Kemal'in hükûmetten daha önceleri yaptığı taleplere benzer pek çok istek sıralanıyordu. Farklı olanı ordunun durumu hakkında idi. Buna göre ordunun istikbali için:

a) Müfettişliklerle askerî şurânın ihyâ edilmesi

b) Emir, kumanda ve önemli makamlar Umumi Harpte tecrübe kazanmış, muktedir, namuslu kumandanlara verilmesi

[877] Nitekim, Millî mücadele hareketi günümüz tarihçilerinden bazıları tarafından bugün dahi bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlanmaktadır. Milli Mücadele yıllarında İttihatçılık konusunda geniş bilgi için bk., Erich Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987.

[878] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 206-207 ; c.III, vesika nr: 141-142 ; Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 306.

[879] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 230-233.

[880] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 251.

[881] *Yenigün* nr: 209, 16 T.evvel 1335; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 234.

[882] Temsil Hey'etinde M.Kemal, Rauf ve Bekir Sami Beyler bulunurken, Salih Paşa'nın yanına Seryaver Naci Bey bulunuyordu.

[883] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 156-a.

c) Siyasî bir maksatla Enver Paşa'nın hışmına uğramış gayretli mütekait subay ve paşaların rütbelerinin iadesi ve görev başı yapmalarının sağlanması,

d) Ordudan çıkarılacak kadro fazlası binlerce ümera ve zabitan varken ehil olmayan emeklilerin nizamiye hizmetine alınmaması

e) Zabitan terfi'i meselesinin halledilmesi

f) İstanbul'da boş bulunan zabitanın kolordulara gönderilmesi

g) Tekaüde ayrılmış olan ilim, irfan sahibi, ahlâklı, vatanperver subayların da imtihanla nahiye müdürlükleri, mektep hocalıkları veya muadil görevlerde kullanılması,

h) Orduda firar olayının çok olduğu, bundan dolayı bakaya efradının askere alınarak ordudaki eksikliklerin giderilmesi isteniyordu[884].

Kolordu komutanlarının Amasya'ya gönderdikleri istek yüklü telgraflara bakılırsa, çoğunluğu ehil olan subayların çeşitli entrikalarla görevden alındıkları ifade edildikten sonra, bu istekleri sıralamakla tek maksatlarının orduyu güçlü tutmak olduğunu izah etmişlerdi.

Bu arada Salih Paşa 20 Ekim'de Amasya'ya geldikten sonra, hemen müzakereler başlatıldı ve 22 Ekim tarihinde sona erdi. Üç gün süren müzakerelerde taraflar ikişer nüsha olmak üzere, beş kıt'a protokol tanzim etmişlerdi. Bunların üçü Salih Paşa nezdinde, ikisi Temsil Hey'etinde kalacak şekilde imza edilmiş, iki kıt'a protokol de gizli sayılarak imza edilmemişti[885]. Öte yandan seçimlerden sonra Meclisin İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı ilke olarak kabul edilmişti. Temsil Hey'eti, şayet bu ilkeye İstanbul'daki hükûmet razı olmazsa, hükûmeti reddederek, Meclisi Anadolu'da toplamaya kalkışacaklarını belirtmişti[886]. M.Kemal Paşa'nın ifadesine göre Salih Paşa, İstanbul'a geri döndükten sonra Amasya protokolünde kararlaştırılan konular doğrultusunda hareket etmedi. Buna rağmen, Anadolu tarafından hükûmetin desteklenmesi kararı alındı[887]. Bu görüşmelerin ardından İstanbul'da hükûmet, Anadolu'daki genel durum hakkında bir değerlendirme yaptı ve

[884] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 343541, Bu belgede 310- 314 tevellütlü efradın celbi lazım geldiği ifade ediliyordu. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 156-b, c., d., e., f. ; Asker toplanması için verilen emirler hakkında bk. Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, s. 110-114 ; Ayrıca bk. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 110-111; öte yandan ordudaki eksikliklerin giderilmesi hakkında daha evvel de pek çok müracaata bulunulmuştu. Ordu için jandarma kaydı hakkında ve asker temini konusunda Damat Ferid'in dahi M.Kemal'e bu yolda bir telgrafı mevcuttu. Bk. *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 385.

[885] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 242-249; öte yandan Amasya Görüşmeleri metni için bk. Mithat Sertoğlu, "Amasya Protokolünün Tam ve Gerçek Metni", *BTTD.*, Sy:3, (Aralık 1967), s. 9-13.

[886] Mehmet Tevfik Bey, *Aynı eser*,. c.II, s. 296. Mehmet Tevfik Bey, bu görüşmeler hakkında Nutuk'da tafsilatlı bilgi verilmediğini, bundan dolayı bilgi kıtlığı görüldüğünü de ifade etmektedir. Bk. *Aynı eser*, s. 297.

[887] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 264-265.

meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasını uygun görmedi. Harbiye Nazırı Cemal Paşa, teşkilat-ı milliye reislerine gönderdiği şifre telgrafta, meclisin İstanbul dışında toplanmasına karşı olduklarını belirtti. Bu fikirlerin yürütüldüğü bir sırada (4 Kasım 1919) Anadolu'dan gelen bir telgrafta kabinenin kaç üyesinin kuva-yı milliyeden yana oldukları sorusu yöneltiliyordu. Cemal Paşa, bu telgraf üzerine kabine üyeleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Bakanlar Kurulunda kuva-yı milliyeyi imha tasavvurunda hiç kimsenin bulunmadığını telgrafla bildirdi[888]. Nitekim, hükûmet kanadından kuva-yı milliyeye karşı tavır alan kimse bulunmamasına rağmen, zihniyet olarak tamamen kuva-yı milliyeyi benimseyen de yoktu. Hükûmet üyeleri kuva-yı milliyenin, son dönemlerdeki haricî ve dahilî bir takım sebeplerden kaynaklandığı kanaatinde idi. Hükûmet erkânının bu dönemdeki en büyük endişesi kuva-yı milliyenin müteşebbis unsurunun ittihatçılardan olduğu kanaati idi. Bundan dolayı hükûmet erkânının bazıları bu hareketi ittihatçılık olarak yorumlamakta idi[889]. Hükûmet ile kuva-yı milliye arasındaki bu telgraf haberleşmeleri bir müddet daha devam etti. Seçimlerden sonra Meclis-i Meb'usanın İstanbul'da toplanması kararlaştırıldı. Bu arada kuva-yı milliyeci olarak bilinen pek çok kişi, bu meclise mebus olarak girmeye hak kazandı. Bilahare meclise katılmaya hak kazananlar çalışmalara katılmak üzere İstanbul'a gitti. Öte yandan, Mebusan Meclisi toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gelen Kara Vasıf Bey ile Bekir Sami Beyler yanlarında Şehzade Abdülhalim ve Osman Fuat Efendileri de alarak Harbiye Nezaretini ziyaret etmişlerdi[890]. Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, hanedana mensup olanlar dahi, artık kuva-yı milliyenin temsilcileri ile birarada olmaktan çekinmiyorlardı. Ortaya çıkan sonuca bakılırsa, Ali Rıza Paşa kabinesi ile kuva-yı milliye arasında sağlanan uyuşma üzerine memlekette sükûnet ve huzur biraz olsun geri getirilmiş oldu[891]. İstanbul hükûmeti artık bundan böyle Anadolu'ya peşin fikirli bakmadığı gibi, gereken hususlarda yardımcı olmaya da gayret gösterdi.

b. Mustafa Kemal Paşa'ya İade-i İtibar Meselesi ve İstanbul-Anadolu Münasebetlerinde Yumuşama Dönemine Geçiş

M.Kemal Paşa 8/9 Temmuz 1919 gecesi Padişah'a gönderdiği şifre telgrafta askerlikten istifa ettiğini bildirmişti[892]. Nitekim hükûmet, yaklaşık bir ay sonra M.Kemal Paşa ve arkadaşlarının tutuklanarak İstanbul'a getirilmesi yolunda harekete geçmiş; hatta, Harbiye Nezaretine bu yolda emirler de vermişti[893]. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 7 Ağustos 1919 tarihinde yayınladığı bir emirle, M.Kemal Paşa'nın

[888] Mehmet Tevfik Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 300.
[889] Mehmet Tevfik Bey, *Aynı eser*, s. 301-302.
[890] *İkdam* nr: 8226, 6 K.sani 1336.
[891] Miralay Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 35.
[892] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 47 vd ; BOA. Yay, *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 54.
[893] *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 343858.

sahip olduğu nişan ve madalyalarla[894] fahrî yaverlik rütbesinin[895] kaldırıldığını açıklamıştı[896]. Öte yandan, 9 Ağustos tarihinde çıkan bir irade-i seniyye ile bu emir pekiştirilmişti. Nitekim, askerlikten istifa etmiş bulunan M.Kemal'in, askerlikten çıkarılarak, taşıdığı nişanların kendisinden alındığı gibi, üstündeki fahrî yaverlik rütbesi de kaldırılmıştı[897]. M.Kemal Paşa, Damat Ferid Paşa hükûmeti tarafından görevine son verildikten sonra sırasıyla Erzurum ve Sivas'taki kongre faaliyetlerini sürdürdü. Fakat, Sivas kongresi sırasında Damat Ferid Paşa hükûmeti ile ilişkiler kesildi. Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasından sonra, kuva-yı milliye hareketinden yana olanların, hükûmette görev almaya başlamalarıyla birlikte ilişkilerde de düzelme başladı. Bu hükûmette bulunan Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hâdî Paşaların hemen hemen hepsi Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketini açıkça ve samimice destekliyorlardı[898]. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi. Bunları da emin eller devr almıştı. Zaten Cemal Paşa'nın, Anadolu'daki liderlere çektiği telgraflardan da anlaşıldığı üzere, millî teşkilat liderleri her bakımdan desteklemekte idi.

Öte yandan, Ali Rıza Paşa kabinesinin kuva-yı milliye hakkındaki fikirlerine bakılırsa, *"kuva-yı milliye hareketinin bir zaruretin sonucu ortaya çıktığı"* yolunda idi. Nitekim, halkın bu tür meşru hak arama davası kadar normal bir davranış olamazdı[899]. Bu kabine millî hareketi meşru bir dava olarak tanımakla kalmıyor; bu hareketin liderleri ile de temasta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırlarından Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, sadrazamın bilgisi altında M.Kemal Paşa'ya adamlarını yolluyor, O'na, İtilaf Devletleri'nden gizli olarak her türlü yardımı yapıyordu[900]. Öte yandan Ali Rıza Paşa, M.Kemal Paşa'yı mahkûm etmesini isteyenlere karşı, *"Ben, bu alçaklığı yapamam!"* diyordu[901]. Bir yabancı yazarın görüşüne göre, *"bâbıâli bu sırada iki taraflı oynuyordu. Görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında idi. Nitekim bu ince düşünce tarzı, Türk diplomasisinin esaslarından biri idi."*[902]. Yine bu dönemde Anadolu'nun silahlanması hızla sürdüğü gibi, İstanbul'daki askerî makamlar tarafından da bu açıkça destekleniyordu. Diğer taraftan bu sırada Anadolu'ya asker, silah ve para

[894] M.Kemal Atatürk'ün sahip olduğu nişan ve madalyalar hakkında geniş bilgi için bk. Nusret Baycan, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, ATASE Başkanlığı Yay. Ankara 1986.

[895] Mirliva M.Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihinde Padişah Vahdettin'in fahrî yaverliğine atanmıştı. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340052.

[896] *BOA.DUİT.*, nr: 71 / 1, lef: 1.

[897] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343882 ; *BOA.DUİT.*,nr: 71 / 1, lef: 2.

[898] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 308-309.

[899] BOA.Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 70, 72. Ayrıca bilgi için bk. Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri..." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 46, Mart 2000, s. 37-87.

[900] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982, s. 31-32.

[901] İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, İstanbul 1975, s. 58.

[902] Berthe Georges Gaulis, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981, s. 83; ayrıca bk., Mareşal Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. II, s. 143 vd.

gönderiliyor; İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinin uyarılarına, protestolarına aldırış edilmiyor, verdikleri emirler savsaklanıyordu[903]. Sadrazam Ali Rıza Paşa bu hareketleriyle milliyetçilere yakınlık duyduğunu da göstermekte idi[904]. Bütün bu olup bitenler karşısında aciz kalan İngiliz dışişleri bakanı Lord Curzon ise, *"...İstanbul'da bizimle alay ediyorlar"* tarzında açıklamalarda bulunuyordu[905]. İstanbul'daki İngiliz istihbaratının verdiği bilgilerden yola çıkan Amiral De Robeck, 17 Eylül 1919 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği raporunda, *" M.Kemal hareketinin bağımsız bir cumhuriyete doğru gittiği, Harbiye Nezaretince desteklendiği ve veliaht Abdülmecit'in de bu işin içinde bulunduğunu"* belirtiyordu[906].

İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanlıklarının şüpheli bakışları altında faaliyetlerini sürdüren hükûmet, yukarıdaki bahiste de anlatıldığı üzere Amasya mülakatı ile büyük ölçüde Anadolu ile uyum içerisine girmiş oldu. Temsil Hey'eti bu görüşmede hükûmetten pek çok talepte bulunmuş[907], bunlar İstanbul hükûmeti tarafından mümkün olduğunca yerine getirilmeye çalışılmıştı[908]. Kolayca anlaşılacağı gibi, yeni hükûmet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya idi. Ferid Paşa kabinesi zamanında Anadolu ile kopmuş olan bağları yeniden kurarken, hükûmet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu da, ince bir politika ile sağlanabilirdi. Ali Rıza Paşa hükûmeti yine de, üzerine düşeni yaptı. Bu sırada Paşa, hükûmetinin -önceki hükûmetlerde olduğu gibi- sadece intikam alma, yargılama gibi işleri yapamayacağını da belirtti. Tabii ki, bu arada İngilizler'in sürekli bir şekilde Ali Rıza Paşa hükûmetini rahatsız ettiklerini de unutmamak gerekir[909].

Öte yandan hükûmet, bir yandan Anadolu'ya doktor ve kurmay subaylar gönderirken[910], diğer taraftan kuva-yı milliye lehinde yazılara izin vererek sansürü azalttı[911]. M.Kemal Paşa'nın isteği üzerine, kuva-yı milliye karşıtı olan Afyon ve Yozgat kaymakamları görevinden alındı[912]. Bu destekler yanında Avrupa basınında da konuya ait yazılar çıkmaya başladı. Mesela Fransız basını Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayinini M.Kemal'in başarısı olarak yorumlanıyordu. Böylece sultan ile millî hareket arasında bir anlaşma başlangıcı veya anlaşmanın devamı var sanılıyordu. Fransız kamuoyunda genel kanaat ise, M.Kemal Paşa'nın Ali Rıza Paşa kabinesine yardımcı olduğu şeklinde idi[913]. Diğer taraftan yerli basında da benzer şe-

[903] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 38 ; ayrıca bk. D.V.Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Nermin Erendil), İstanbul 1981, s. 237 .

[904] Arnold Toynbee, *Türkiye*, İstanbul 1971, s. 104.

[905] Mikusch, *Aynı eser*, s. 238.

[906] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 39.

[907] M.Kemal Paşa'nın bu istekleri için bk. Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, s. 309-311.

[908] Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, 311-314.

[909] Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı*, s. 37.

[910] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 37, Ek 38.

[911] Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, vesika nr: 60, ek 2.

[912] Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 256.

[913] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922* , Ankara 1988, s. 94-95.

kilde yazılar yayınlanıyordu. 3 Ekim 1919 tarihli İkdam Gazetesinde,"*...Ferid Paşa Anadolu harekâtını haince niteliyordu. Halbuki Padişah, millî hareketi meşru ve ma'zur görüyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin yapacağı iş, iç siyasette ayrılığa meydan vermeyerek çalışma siyasetidir.*"[914] deniyordu.

Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde sadarete yazdığı bir tezkirede, III.Ordu müfettişi iken görevine son verildikten sonra askerlik mesleğinden istifa etmiş bulunan M.Kemal Paşa'nın, bazı siyasî sebeplerden dolayı askerlikten çıkarılarak sahip olduğu nişan ve madalyalarla, fahrî yaverlik rütbesinin Padişah buyruğu ile[915] kaldırıldığını belirtiliyordu. Cemal Paşa tezkiresine devamla, yapılan işlemin her hangi bir mahkeme kararına dayanmamasından dolayı kanuna da aykırı olduğunu belirterek, düzeltilmesi gerektiğini ve M.Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahrî yaverlik rütbesinin geri verilmesini istemekte idi. Bundan başka, M.Kemal Paşa'nın ordudan atılmış değil, istifa etmiş kabul edilmesini öneriyordu[916]. Nitekim, Cemal Paşa'nın bu önerisi 29 Aralık 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında yerinde bulunarak, gerekli düzeltmelerin yapılabilmesi için Padişah'ın iradesinin de alınması lazım geldiği açıklanıyordu[917]. Bakanlar Kurulu da aynı gün Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazıda bu konunun düzeltileceğini dile getirdi[918]. Bu arada Harbiye Nazırı, bu konuyu zaman aşımına uğratmadan kısa sürede çözüme kavuşturmak arzusunda idi. Bu yüzden 30 Aralık 1919'da sadarete yazılan bir yazıda III.Ordu müfettişliğinden alındıktan sonra istifa ettiği halde hiç bir sıkıyönetim mahkemesi kararına dayanmaksızın, idarî kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp, nişan ve madalyaları geri alınan M.Kemal Paşa'nın bu durumunun düzeltilmesi isteniyordu[919].

Öte yandan hükûmet merkezinde bu faaliyetler yürütülürken, M.Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmıştı. Ankara vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifreden anlaşıldığına göre, M.Kemal Paşa ve arkadaşları şehre girdikten sonra, doğruca Hacı Bayram-ı Veli türbesini ziyaret etmişler, daha sonra halkın alkışları arasında kurbanlar kesilmiş; halifelik ve Padişah'ın, devlet ve milletin mutluluğu içen dua edilmiş ve bilahire Ankara Ziraat Mektebine giderek oraya yerleşmişlerdi. Bu arada hey'etin, Ankara'ya gelene kadar uğradığı yerlerde, halkın tamamının kuva-yı milliyeden yana olduğu da müşahade edildi[920]. M.Kemal Paşa, 30 Aralık'ta İstanbul vilayetine çektiği telgrafında ise, Osmanlı istiklalinin yıldönü-

[914] *İkdam* nr: 8172, 3 T.sani 1335 ; ayrıca bk. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.II, Ankara 1986, s. 137.

[915] Bu irade ve karar için bk. *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 13 , 68 / 14, 68 / 16.

[916] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345546.

[917] *BOA.MVM.*, nr: 217, s. 629 ; BOA. Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 75.

[918] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345542.

[919] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 18.

[920] *BOA.BEO.* Dahiliye Giden nr: 343585, telgraf 28 Aralık tarihlidir. *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-4, nr: 21, F: 4.

münü tebrik etti[921]. Gelişmelere bakılırsa, bu dönemde Temsil hey'eti ile İstanbul hükûmeti arasındaki münasebetler gayet olumlu bir şekilde yürütülmekte idi. Bu sırada Padişah'ın rahatsızlığı Ankara'da da duyulunca, M.Kemal Paşa hatır sormak bahanesi ile ve hem de Damat Ferid Paşa döneminden beri devam eden kırgınlığı gidermek üzere bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında Padişah'a, rahatsızlığından dolayı Temsil Hey'etinin de üzüldüğünü ifade ettikten sonra, şifa dileklerinde bulundu[922]. Nitekim, Damat Ferid Paşa kabineleri tarafından âsi ilan edilen, dilekleri kabul görmeyen M.Kemal Paşa , Padişah tarafından dahi muhatap kabul olunmakta idi. Paşa'nın 14 Ocak 1920 tarihli bu telgrafına karşılık olarak, saray tarafından da bir teşekkür telgrafı gönderildi[923].

M.Kemal Paşa ile İstanbul hükûmeti arasındaki bu yazışmalardan da anlaşılacağı gibi, iki taraf arasındaki kırgınlık dönemi sona erdi. Nitekim, 3 Şubat 1920'de çıkan irade-i seniyyede belirtildiği üzere, askerlikten idarî olarak uzaklaştırılmış olan M.Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, nişan ve madalyalarının geri verileceği açıklanıyordu[924]. Ali Rıza Paşa kabinesi bu sırada İtilaf Devletlerinin yoğun baskılarına rağmen, memleket için önemli kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi de M.Kemal Paşa'ya eski itibarının iade edilmesi idi[925]. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin böyle bir karar alması onun vatanperverliğinin en mühim delili sayılmalı idi. Çünkü, devlet merkezinde İngiliz baskı ve tazyikinin had safhaya ulaştığı bir dönemde ötedenberi İngilizlerin de takip etmekte olduğu bir kumandana yeniden iade-i itibar kazandırılması küçümsenmeyecek bir hareket idi. Zaten millî mücadeleyi desteklemesi ve M.Kemal Paşa'ya arka çıkmasından dolayı Ali Rıza Paşa kabinesi hiç bir zaman zan altından kurtulamadı. Olayların gelişimine bakılırsa, şu

[921] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-4, nr: 21, F: 7. Telgraf şu şekilde idi:

Mahreci: Ankara

İstanbul Vilayetine,

Bu gün yevm-i istiklâl-i Osmanî olmak münasebetiyle arz-ı tebrikat eyler, bu vesile ile vatanımızın tamami-yi halâsı ve devlet ve milletimizi altı asırlık şanlı istiklâliyle mazhar-ı saadet eylemesini Cenab-ı Hakk'tan dileriz. Bu yevm-i mübeccelin saadeti idrakini bilumum milletdaşların yekdiğerini tebrike şitâb eylemelerini tememni eyleriz. 30 Kânun-ı Evvel 1335

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

[922] M.Kemal Paşa'nın bu telgrafı 14 Ocak 1920 tarihlidir. Bk. BOA. Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 79 ; Nitekim M.Kemal Paşa daha önce de Vahdettin'e tebrik telgrafı göndermişti. 15 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Padişah'ın mevlit kandilini tebrik ediyordu. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 80.

[923] BOA.Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 80.

[924] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 20 , 21.

[925] Bu konu belgelerde olmasına rağmen, diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bk., *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345542 ; *BOA.DUİT.*, nr: 68. Nitekim bu konu Nutuk'ta işlenmemiştir. M.Kemal Paşa'ya yapılan bu jest, daha doğrusu Millî Mücadeleye verilen bu destek, İngilizler'den gizlenmek amacıyla basına da sızdırılmadığı gibi , Takvim-i Vekayi'de de yayınlanmamıştır. Bk. Zeki Sarıhan, *Aynı eser*, c.II, s. 31-32.

kanaat karşımıza çıkmaktadır: İstanbul Hükûmeti sanki artık ömrünün sona erdiğini anlamışçasına, bayrağı Anadolu'daki kuva-yı milliye liderlerine teslim etmek için onları muhatap almış ve elinden gelen desteği sağlamaktan geri durmamıştı (EK-25).

Öte yandan, hükûmetin bir takım icraatları yukarıdaki görüşlerimizi doğrular mahiyettedir. Ali Rıza Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak yer alan Ebubekir Hazım Bey, Sadrazam Paşa'nın onayı ile M.Kemal Paşa'ya gizli olarak İskân Şubesi Müdürü Marûf Bey'i göndererek ona şu tekliflerde bulundu :

"1) Kuva-yı Milliyeye daha çok hizmet edebilmek için Rauf Bey hükûmetin işlerine daha az karışsın;

2) Gönderdiğim valileri kabul edin.

3) Aramızda bir yazışma şifresi düzenlensin !"[926].

Diğer taraftan Ali Rıza Paşa hükûmetinin politikası, kuva-yı milliye ile uzlaşmaktan öteye gidip adeta M.Kemal Paşa'nın İstanbul'daki temsilcisi gibi davranması, bir müddet sonra müttefikleri telaşa düşürerek harekete geçmelerine sebep oldu.

Memleket çapında seçimlerin yapılıp, birer birer milletvekillerinin de tesbit edilmesinden sonra, 21 Aralık 1918 tarihinden bu yana kapalı bulunan Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar verildi. Seçimlerin Kasım-Aralık 1919'da tamamlanmasının ardından 12 Ocak 1919'da 162 mebus ile toplanan Meclis-i Meb'usan, 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda *"Misak-ı Millî"*yi kabul etti[927]. Diğer taraftan hükûmetin İstanbul'dan Anadolu'ya olan silah kaçakçılığına, personel kaçakçılığına göz yumması, askerî birliklerin bir yerden diğer bir yere nakline sebep olmasından dolayı İtilaf Devletleri'nin sert baskılarına maruz kaldığı da bir gerçekti[928]. Nitekim, İtilaf Devletleri'nin 17 Ocak 1920 tarihli sert ültimatomları, yukarıdaki gelişmelerden dolayı Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmalarına ilişkin idi[929].

c. Ali Rıza Paşa Kabinesinin Kuva-yı Milliye ile Münasebetleri

Ali Rıza Paşa hükûmeti, Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketini Damat Ferid Paşa gibi hainee nitelemiyor [930], aksine millî hareketi meşrû ve ma'kul görüyordu[931].

[926] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 31-32.

[927] Misak-ı Millî metni için bk. Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 33 vd.

[928] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 129 vd.

[929] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 363 vd.

[930] Mesela Ferid Paşa kabinesi Sivas Kongresini merkezî hükûmete karşı bir muhalefet ve fitne hareketi olarak yorumluyordu. Bk. *BOADH.KMS.*, Ds: 53-3, nr: 20, F: 1.

[931] *İkdam* nr: 8172, 3 T.sani 1919 ; diğer taraftan Sultan Vahdettin, bir konuşmasında , *"Ben bu devlette iki adam gördüm. Biri Tevfik Paşa, diğeri Ali Rıza Paşa"* dediği halde O'nu, sadarete getireceği

Bu yüzden kabinenin kuruluşundan hemen sonra Anadolu ile diyalog kurulması konusunda faaliyete geçildi. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin üyeleri de Anadolu'yu açıkça ve samimice desteklemekte idi[932]. Kabinenin kuruluşundan sonra Anadolu, isteklerini hükûmete bildirince[933], hükûmet de Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla yapabileceklerini sıraladı[934]. Bu arada hükûmet, İtilaf Devletleri'nin şüphesini çekmemek için ikili oynamak mecburiyetinde idi: Bu, görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında olmak şeklinde tezahür edecekti[935]. Öte yandan, İstanbul hükûmeti bu sırada üzerine düşeni gerektiği şekilde yapmakta ve Damat Ferid Paşa hükûmetlerinde olduğu gibi sadece intikam alma ve yargılama gibi işlerin yapılamayacağını belirten hükûmet, bu politikası ile İngilizler'in şüphelerini de arttırmakta idi[936].

Diğer taraftan Hükûmet, millî mücadeleye yardım için derhal gerekli faaliyetlere başladı, Anadolu'ya doktor ve subay gönderdi. Türk ordusunun maneviyatının yüksek tutulmasına gayret gösterdi[937]. Kuva-yı Milliye yanlısı basına uygulanan sansür azaltıldı[938]. Millî mücadele karşıtı mülkî görevlilerin vazifelerine de son verildi[939]. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Ali Rıza Paşa kabinesi iç siyasette ayrılığa meydan vermeyecek bir yol takip etmekte idi. Yine bu hükûmet zamanında İstanbul'da Damat Ferid Paşa zamanında yasaklanan mitinglere izin verilmeye başlandı. Yüzbinleri geçen kalabalıklarla mitingler yapıldı. Öte yandan hükûmet, millî hareket adına yapılmakta olan iç ve dış müdahale ve taşkınlıklara tahammül edemeyeceğini de gösteriyordu. Bu arada, Cemal Paşa tarafından, millî mücadele liderlerine ve dolayısıyla M.Kemal'e yazılan telgrafta ülkede sanki iki hükûmet varmış gibi davranılmaması öğütleniyordu[940]. Cemal Paşa, Hey'et-i Temsiliye'nin sık sık telgraflar göndererek aşırı isteklerde bulunmasını pek hoş karşılamıyor ve hükûmete müdahale olarak değerlendiriyordu. Paşa, hükûmetin bu sırada içişlerine fazla karışılmamasını isterken *"...çekilir gideriz, sonunu siz düşünün."* diyerek içinde bulundukları kritik konumu izah etmeye çalışıyordu[941]. Öte yandan hükûmet, Meclis-i Meb'usanın İstanbul dışında bir yerde toplanmasını da hiç uygun bulmuyordu[942].

---

esnada;" *bu hülleci bir kabine olacak, Tevfik Paşa son fişeğimizdir*" bir sözünü değir bir sözü ile nakzediyordu. Bk. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2115.

[932] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 308-309; Ayrıca bk. Zekeriya Türkmen, Aynı makale, s. 37-45.

[933] Selek, *Aynı eser*, s. 310-311.

[934] Selek, *Aynı eser*, s. 312-314.

[935] Berthe Georges Gaulis, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev.Cenap Yazansoy), İstanbul 1981, s. 83 ; ayrıca bk. Arnold Toynbee, *Türkiye*, İstanbul 1971, s. 104.

[936] Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 37.

[937] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 37, ek 38.

[938] Şimşir, *Aynı eser*, vesika nr: 60, ek 2-3.

[939] Kâmil Erdeha, *Aynı eser*, ys. 256.

[940] Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Hz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 334 vd. ; ayrıca bk. Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 316-317.

[941] Mevlan-zade Rıfat, *Aynı eser*, s. 338.

[942] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 61, F: 2-1.

Kuva-yı Milliye hareketinin liderleri Ali Rıza Paşa kabinesinde kendilerine yukarıda da görüldüğü üzere Cemal Paşa'yı muhatap alıyorlardı. Gerçi Cemal Paşa, her ne kadar hükûmette görev almışsa da, mesaisinin büyük bir kısmını kuva-yı milliye için harcamaktan geri kalmıyordu. Halbuki Mersinli Cemal Paşa'nın 1 Temmuz 1919'da II.Ordu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmesi[943] M.Kemal Paşa tarafından iyi karşılanmamıştı[944]. Bütün bu olanlardan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa siyasî yoldan faaliyetlerini yürütmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve bilahire de bu kabinede en aktif göreve getirilmişti[945]. Bununla beraber, Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayininin ardından Hey'et-i Temsiliye lideri M.Kemal Paşa ile sık sık telgraflaştıkları görülür. Bu telgraflarda temel konu Yunan işgali karşısında kuva-yı milliyenin hal ve hareketinin ne olacağı idi[946]. Bu arada İstanbul hükûmeti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kontrolü altındaki bölgelerden Anadolu'ya silah kaçırılması hadiseleri İngiliz kontrol zabitliğini harekete geçiren bir konu oldu. İngilizler tarafından ortaya atılan bir iddiaya göre, Bandırma'dan cephane sevkedildiği ve Türk mevki kumandanlarının da bunlara göz yumduğu belirtiliyordu. Konya'da bulunan Miralay Refet Bey'in de bu olaylarda adı geçmekte idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bu tür hareketlerden hoşlanmadıklarını belirterek, hükûmetten bunların önlenmesini talep etmekte idi[947].

İngilizler, bu sırada Türklerin lehine olabilecek her türlü gelişmenin önüne geçmekten geri durmadı. Öte yandan İngilizler, İstanbul'da kurdukları divan-ı harplerde mütareke hükümlerine uymadıkları iddiasıyla bazı ümerâ ve zabitanı yargılamaya başlayınca, Harbiye Nazırı bu duruma karşı çıktı. Nitekim Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli notasında Osmanlı ülkesinde işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini ifade ediyor, İngilizlerin bu tür müdahalelerini de hoş karşılamadıklarını belirtiyordu[948]. İngiliz Yüksek Komiserliği ise, cevabî notasında yapılacak mahkemenin son derece adaletli olacacağını ifade ederek, Yakup Şevki Paşa'nın kendilerine teslimini istemekte idi[949].

Ali Rıza Paşa kabinesinin gizliden gizliye desteklemesine rağmen, Anadolu'daki ordunun kuva-yı milliye hareketine iştiraki Damat Ferid Paşa hükûmetlerini büyük endileşelere sevketmişti. Hatta Damat Ferid'in Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa 14 Eylül 1919 tarihinde Vahdettin'in iradesini alarak Eskişehir havalisinde bir asayiş livası kurulması teklifinde bulunmuş ve bu kabul de edilmişti. Bu liva Anadolu'dan İstanbul'a yönelik tehditleri azaltacak ve halifeye sadakati tam

[943] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343557 ; *BOA. DUİT.*, nr: 68.
[944] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 48-49.
[945] *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 344453.
[946] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 257, Ds: 8, F: 15, 17, 21-1, 31-1, 31-2.
[947] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 25, Ds: 68, F: 10.
[948] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 1.
[949] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 2.

olan kişilerden kurulacaktı[950]. Bu arada 16 Eylül 1919 tarihinde Süleyman Şefik Paşa'nın teklifi ile 20.Kolordunun Eskişehir'e nakli, Ali Fuat Paşa'nın azledilerek yerine Mirliva Ahmet Hamdi Paşa'nın tayini yapıldı[951]. Ayrıca 20.kolordunun numarası da 5.kolordu olarak değiştirildi. Yazılan notada ise Ankara-Eskişehir hattının trenle 9-10 saat olduğu belirtilerek en geç 15 gün içinde bu birliğin naklinin gerçekleştirilmesi istendi. Kiraz Hamdi Paşa kendi fikrince kuva-yı milliyeyi bastıracağını söylemekte idi[952]. Ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayişi sağlayacağını ve Mirliva Reşit Paşa'yı da 20.Kolorduya tayin edeceğini belirtiyordu[953]. Hamdi Paşa bundan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu karargâh subaylarının hepsini âsilikle suçlamakta idi[954]. Temsil Hey'eti ise, Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönmesini isterken[955], Damat Ferid hükûmetinin Harbiye Nazırı ise, İstanbul'a gelmesine izin vermemiş, Eskişehir-Ankara demiryolu hattının korunması ve köprülerin tahribine meydan verilmemesini emretmişti[956].

Bu arada ilave etmek gerekirse, Damat Ferid Paşa hükûmetinin 20.Kolordunun taşkınlıklar yaptığı gerekçesiyle Eskişehir'e nakli yolundaki düşünceleri ne yazıkki tatbike konulamadı. Çünkü, hükûmet istifa etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Ali Rıza Paşa kabinesi sulh sağlanmadıkça, 20.Kolordunun Eskişehir'e naklinin askerî strateji açısından mahzurlu olduğunu açıkladı. Çünkü, bu kolordu Batı Anadolu'da mevcut bulunan en iyi eğitimli ve güçlü bir askerî birlik idi. Öte yandan 9 Kasım 1919 tarihli bir irade ile 20.Kolordunun başına kuva-yı milliye yanlısı olduğu bilinen Mirliva Ahmet Fevzi Paşa'nın tayini gündeme geldi[957]. Tayinden evvel Hey'et-i Temsiliye ile Ahmet Fevzi Paşa arasında yapılan hususi muhaberatta Ahmet Fevzi Paşa henüz kendisine resmî olarak 20.Kolordu komutanlığı vazifesinin teklif edilmediğini, şayet edilse dahi kabul etmeyeceğini bildirdi ve mesele böylece halledildi[958].

Öte yandan Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulduğu gün (3 Ekim 1919) M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'dan Harbiye Nezaretine çekmesini istediği telgrafta Temsil Hey'etinin isteklerini sıraladı. Bunlar arasında; iki ordu müfettişliği kurularak doğudaki

[950] *BOA.DUİT*., nr: 77- 1, F: 1-2 / 3, buna göre, beheri yüzer atlıdan mürekkep üç bölüklü bir süvari asayiş alayı ile, beheri yüzer piyadeden mürekkep ikişer makineli tüfek olan altı bölüklü bir piyade asayiş alayı teşkiliyle, bir asayiş livası kurulacaktı. Bu livaya bir cebel bataryası, telefon-telgraf , helyosto ve sıhhiye müfrezeleri de bağlanacaktı.

[951] *BOA.DUİT*., nr: 77-1, F: 1-3 / 2 ; ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 197-198.

[952] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 86, Ds: 144(318), F: 56.

[953] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 17, Ds: 102(68), F: 33-2.

[954] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 17, Ds: 102, F: 39, 39-1.

[955] *A.Ü.TİTE* Arşivi: 114 / 52204 ; Bekir Sıtkı Baykal, *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1974, s. 4.

[956] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 21, Ds: 143(82), F: 83.

[957] *BOA.DUİT*., nr: 77-1, F: 1-4 / 2.

[958] *A.Ü.TİTE* Arşivi nr: 114 / 51606, Forma 16, s. 10.

kolorduların 13.Kolordu da dahil olduğu halde Karabekir Paşa'ya, batıdaki kolorduların ise İstanbul ve Trakya'dakiler de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa emrine verilmesini istedi[959]. İngilizler tarafından takip altında tutulduğunu belirten Ali Rıza Paşa, adı geçen paşaların böyle bir göreve getirilmesi durumunda İngilizler'in türlü engeller çıkartıp hükûmete baskı yapacaklarını ve milletin zor durumda kalacağını belirterek bu müfettişliğe Cevat veya Fevzi Paşaların getirilmesini Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta izah etmişti[960]. Ali Fuat Paşa, bu sırada kendisinin mirliva rütbesine sahip bir asker olarak, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye kumandanı sıfatıyla görevden yana olduğunu belirtmekte idi[961].

Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesini takip eden dönemde önemli gelişmeler oldu. Nitekim Kasım ayından (1919) itibaren, Anadolu'da ve Trakya'da henüz İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmemiş olan bölgelerdeki orduların iaşe, ikmal ve techizat konusuna ağırlık verilmeye başlandı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 29 Kasım 1919 tarihli şifre telgrafında bu konuda şöyle deniyordu *:"Kuva-yı milliyenin iaşesi hakkındaki emrin bütün memlekete yaygınlaştırılması çeşitli söylentilere sebebiyet vereceğinden kuva-yı milliyenin nizamî birlikler tarafından iaşesinin zaruri olduğu görülmektedir. İtilaf Devletleri karşısında hükûmeti müşkil durumda bırakmamak için bütün faaliyetlerin gizlilikle yapılması düşünülmektedir. Nizamî birliklerce iaşe edilecek kuva-yı milliye yalnız İzmir (Batı) Cephesinde ve düşman karşısındakiler olursa iaşe konusunda problem olmaz. Yalnız ilgililere bu konunun çok gizli olduğunun tebliğ edilmesi zaruridir."*[962]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, her ne kadar şimdilik desteğini sadece Batı Anadolu'daki kuva-yı milliye için olabileceğini ifade etmişse de, bu daha sonra memleket sathına yaygınlaştırılacaktı. Böylece Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi şanına yakışanı yapmakla tarihe geçmiş olacaktı. Bundan başka, Trakya'da bulunan askerin ise jandarmaya tahvili, ordunun terhis edilmemesi gereği dile getirilirken[963], 17.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa ise, eşkıya ile mücadele edebilmek -aslında Yunanlılarla savaşabilmek- için kurmayı planladığı ordusunun modernize edilmesini talep etmekte idi[964]. Diğer taraftan III.Kolordu bomba bataryalarının kurulmasını, 20.Kolordu bomba ve top temin edilmesini istedi[965]. Kolordulardan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan telgraflardan çıkan sonuca bakılırsa, İngilizlerin Kütahya ve Eskişehir dapolarından alarak İzmit-Derince istasyonuna getirttik-

[959] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 223-224 ; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 198-199.
[960] *A.Ü.TİTE* Arşivi nr: 114 / 51606 , Forma 10, s. 29.
[961] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 235.
[962] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 23, Ds: 78, F: 4. Bu belgede yer alan kırmızı çift hilalden de anlaşılacağı gibi son derece gizlidir.
[963] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 69.
[964] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: aynı dosya , F: 68, 68-1.
[965] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: aynı dosya, F: 65, 67.

leri 99 vagon silah, cephane, techizat, araç, gereç vs.nin iyi muhafaza edilmesi gerektiği dile getiriliyordu[966].

Öte yandan 27 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezaretinden çıkan bir yazıda depolarda mevcut silah, cephane vs.nin ileride kullanılabilecek şekilde korunması ve bir fişeğine dahi zarar verilmemesinin çok önemli olduğu belirtiliyordu. Ayrıca depoların çok iyi muhafazası, İtilaf Devletlerine karşı açık vermeyecek memurların gözetiminde bulunmasının memleket menfaatine uygun olduğu vurgulanıyordu. Bu arada işi bilen memurların tayininde, vatanperver askerlerin aracılık etmeleri isteniyordu[967]. Diğer yandan şayet lağv olunan birlikler varsa, bunların silahlarının makbuzla depolara teslimi şartı getiriliyordu[968]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, diğer taraftan birliklerde ne kadar silah mevcut olması gerektiği yolunda bir emir de neşretti. Buna göre; fırka karargâhında 40 tüfek ve 40 kasatura, piyade alayı karargâhında 14 tüfek , 14 kasatura; beher makineli tüfek bölüğünde 25 tüfek ve 25 kasatura, Alay makineli tüfek bölüğünde 100 tüfek, 100 kasatura, her piyade taburunda 295 tüfek ve kasatura bulunması ve bir piyade alayında toplam üç piyade taburu, dört makineli tüfek bölüğü ve 999 mavzer ve kasatura bulunması gerekiyordu. İstihkâm bölüğünde 100'er tüfek ve kasatura bulunacaktı. Topçu alaylarında iki kudretli batarya, iki şinayder batarya ile 224 tüfek ve kasatura bulunacaktı. Telgraf Takımlarında 20 tüfek ve kasatura bulunması gerekiyordu. Eksiklikler varsa bilahire temin edilecekti[969]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bu yeni düzenlemeleri yanında, yurt içinde bulunan İtilaf subaylarına karşı kuva-yı milliyeciler tarafından karşı bir harekette bulunulmaması da sık sık öğütleniyordu. Bu sırada Konya ve Adana arasındaki istasyonlarda bulunan Fransız subaylarına yapılan baskıların İtilaf Devletleri'nin karşı hareketine sebep olacağından vazgeçilmesi isteniyordu[970]. Cemal Paşa ayrıca Adana-Pozantı taraflarında Fransızlar'a karşı yürütülen harekette Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kesinlikle bir müdahalesinin olmadığını, halkın galeyana geldiğini ifade ederek meseleye açıklık getirmekte idi[971]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti aslında yukarıda da ifade edildiği gibi gizliden gizliye de olsa kuva-yı milliyeyi desteklemekte idi. Bu açıdan milis kuvvetlerin teşkilinde olsun, silah ve cephane açısından desteklenmesinde olsun gizliden gizliye yardımlarını esirgemedi. Nitekim, İtilaf Devletlerine açıktan açığa bu durumu ifşa etmek, memleket aleyhine bir durum yaratacağından gizli tutulmaya çalışıldı.

[966] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: aynı dosya, F: 64-1,2,3,4,5,6.
[967] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41 / 108, F: 70.
[968] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 28, Ds: 35 / III, F: 12-16.
[969] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 14, Ds: 131 / 57, F: 4 - 5.
[970] *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 345403.
[971] *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 345403, lef: 2.

d. Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Kuva-yı Milliyenin Desteklenmesi Yolunda Gizli Emir ve Uygulamaları

Düzenli ordu birliklerinin yetersizliği karşısında Anadolu'da yer yer teşekkül etmiş kuva-yı milliyenin düşman işgaline karşı kazandığı mevzi'i başarılar, bu teşekküllere duyulan güvenin artmasına sebep olmuştu. Zayıf bulunan nizamî kuvvetler yanında, sayıca büyük bir yekûna ulaşan kuva-yı milliye iaşe ve ikmalini tamamlamak için kanunsuz eylemlere başvurumakta idi. İşte kuva-yı milliye liderleri ile iyi ilişkilerin başladığı bir dönemde bu gayr-ı kanunî hareketler iki taraf ilişkilerini de zedelemekte idi. Bundan dolayı Ali Rıza Paşa kabinesinin askerî kanadı kuva-yı milliyeyi himayeleri altına almayı düşündü ve bu maksatla çalışmaları başlattı.[971a]

Sivas kongresinden sonra Anadolu'nun tamamına yakınında otoritesini kabul ettiren Temsil Hey'eti, kuva-yı milliyenin desteği ile hakimiyetini memleket sathında pekiştirmekte idi. Nitekim, kuva-yı milliyenin ilk Yunan işgal hareketleri döneminde belirli bir teşkilatı yoktu. İhtiyaçlarının temininde hükûmetin bir desteği bulunmuyordu. Kısaca kendi başının çaresine bakmak mecburiyetinde kalan kuva-yı milliye teşkilatı, her hangi bir gelire sahip olmadığından bazı mahallerde â'şâr gelirlerine el atıyor, bazı kanunsuz hareketlerle maişetini gidermeye çalışıyordu. Cemal Paşa Harbiye Nezaretine geldikten sonra, kanuna aykırı hareketlerin bir çok israf ve suistimallere yol açacağını ve keyfî uygulamalara sebep olacağını belirterek kuva-yı milliyenin hükûmet tarafından iaşe edilmesi gerektiği tesbit edildi. Nitekim, Cemal Paşa'nın çok gizli (çift hilal işaretli) kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Levazımât-ı Umumiye Dairesine gönderdiği 4 Aralık 1919 tarihli yazısında, kuva-yı milliyenin hükûmetçe iaşe edilmesi durumunda İtilaf Devletlerinin baskısına maruz kalınacağı endişesi dile getirilmekte idi. Bu endişeye rağmen Paşa, Batı Anadolu Cephesinde bulunan kuva-yı milliyenin çok gizli olarak Bandırma'da bulunan 14. Kolordu ile Konya'da bulunan 12.Kolordular tarafından desteklenmesini emretti[972]. Cemal Paşa bir yandan bu emri verirken, diğer taraftaı da Anadolu'daki idarî ve askerî erkân ile telgrafla irtibat kurarak, işbirliği yapmaktan çekinmedi[973]. Nitekim, Cemal Paşa'nın yukarıdaki düşüncelerinden hareket eden Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Konya'daki 12. Kolordu ile Bandırma'daki 14.Kolordulara bu yolda birer emir göndeirdi. Bu emirde kuva-yı milliyenin nizamî birlikler gibi iaşe ve ikmalinin taahhüt edildiği belirtiliyordu. Öte yandan, bu emrin gizlilikle uygulanması gereği vurgulanmışken, 23.Fırka Komutanı Süleyman Sürûri Bey'in, bu konuda açık telgrafla 25.Kolordu komutanlığına müracaatı iyi karşılanmadı. İşte bu yüzden, bu işlemlerin büyük bir gizlilikle İtilaf Devletlerinin dikkatini çekmeden yapılması isteniyordu. Emrin devamına bakılınca, sadece Batı Anadolu cephesindeki kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmalinin söz konusu olduğu anlaşılmakta idi[974].

[971a] Zekeriya Türkmen, Aynı makale, s. 49 vdd.
[972] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345518.
[973] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 104 / 78.
[974] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 2.

Bu arada Harbiye Nezareti, kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmali konusunda bir de altı maddelik talimatname hazırladı. Çok gizli kaydı ile Levazımât-ı Umumiye Dairesi II.Şubesinden çıkan bu talimatnamede şunlar belirtiliyordu :

"1) Kuva-yı milliye teşkilatının iaşesi, mıntıkasında bulunduğu nizamî kuvvetler tarafından temin edilecektir.

2) Kuva-yı milliye reisleri mıntıkasında bulunduğu nizamî kuvvet kumandanlarına mevcuduyla ihtiyacını bildirecektir.

3) Nizamî kıt'a komutanları mıntıkasında bulunan kuva-yı milliye mevcutlarını yani iaşe ettikleri insan ve hayvan adedini, kadro noksanı varsa verecekleri iaşe maddelerini cetvelde neferlere masraf ve kayd gösterecek, kadro noksanı yoksa bütçeye düşen fazla tahsisattan karşılanmak üzere fazladan iaşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek, kolordu tarafından bunlar o civarda bulunmayan diğer kıt'aların kadrosunda gösterilerek kıt'alar arasında hesaplar dengelenecektir. Kuva-yı milliye mevcudu kolordu kadrosundan dahi fazla olduğu takdirde, kadrosundan aldığı mevcuttan fazla olan insan ve hayvan iaşesini hesaplayıp Harbiye Nezaretine bildirecektir. Gerek tablolorda ve gerekse iaşe cetvel veya makbuzlarında kuva-yı milliye namı belirtilmeyecek, kesinlikle yazılmayacaktır. Bunlar kolordu veya kıt'aların misafiri olarak kaydedilecektir.

4) Kuva-yı milliye reisleri ve memurları hiç bir nam ile kendi hesaplarına mülkiye ve maliye memurlarından istekte bulunmayacakları gibi, ikide bir iaşe, â'şâr anbarlarına da el koymayacaklardı.

5) Nizamî birlik komutanları kendi mıntıkasında bulunup iaşe ettiği kuva-yı milliye mevcudunu ve iaşe tarzını son derece gizli kaydıyla murakabe ve teftiş etmek hakkına sahip olacaktır.

6) Nizamî birlikler, kuva-yı milliye iaşesi için verdikleri iaşe maddelerini başkalarının dikkatini çekmeyecek şekilde temin edecekler ve bu konudaki haberleşme vesika ve vasıtaları taraflarca daima çok gizli bir şekilde cereyan edecek ve saklanacaktır."[975](EK-26).

İşte yukarıda maddeler halinde belirlenen bu talimat doğrultusunda kuva-yı milliye iaşe ve ikmal edildi. Bundan da anlaşıldığı gibi, Ali Rıza Paşa hükûmeti, kuva-yı milliyeye elbise, silah ve techizat vs.her türlü yardımda bulundu[976]. Her halde bu yardımlar yetmiyordu ki, kuva-yı milliye Batı Anadolu'da â'şâr anbarları ile düyûn-ı umumiye sandıklarına da el atmakta, makbuz karşılığı para ve erzak almakta idi[977]. Bu olaylar üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, kolordulara gönderdiği

[975] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 3-4, 14 . 12 . 1335.

[976] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.II, Ankara 1986. s. 222-223.

[977] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 5 , bu belgedeki ifadelere bakılırsa, kuva-yı milliye Gördes düyûn-ı umumiye sandığından makbuz karşılığı 2000 lira, Akhisar kazasından da zeytin â'şârını almıştı.

bir başka yazısında, kuva-yı milliyenin bu tür uygunsuz hareketlere müracaat etmeyerek belirlenen talimat çerçevesinde hareket etmesini istedi. Nitekim bu doğrultuda yazdığı bir telgrafta Konya'daki 12.Kolordu komutanını uyarmakta idi[978]. Öte yandan, Batı Cephesinde bu sırada Yunanlılar'la yapılan mücadelelerde paraya ihtiyaç duyulmakta idi. Bu amaçla Alaşehir mıntıkasında bulunan Kaymakam Ömer Lütfi Bey, 12.Kolordu komutanlığına yazdığı telgrafta, kuva-yı milliyenin sorumlusu *"3157 NK"*[979] ile Alaşehir'e acele 20.000 lira gönderilmesini istedi. Tabii ki, bu parayı Harbiye Nezaretinin temin etmesi pek mümkün görünmüyordu. Bilahire bu meblağın makbuz karşılığı bankalardan temin edilmesi yoluna gidildi[980]. Bu arada 12.Kolordu komutanlığından Temsil Hey'etine yazılan 12 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafta kuva-yı milliye için geri hizmette çalışanlara fazla maaş verilmemesi gerektiği vurgulanıyordu[981]. Kuva-yı milliyenin Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından iaşe ve ikmaline rağmen, â'şâr sandıklarına, düyûn-ı umumiye vs.ye müdahalede bulunması Harbiye Nazırının 8 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafı ile 14.Kolordu komutanlığını uyarmasına sebep oldu. Cemal Paşa, kolordular görevini layıkıyla yaparlarsa, bu tür müdahalenin önünün alınacağını açıklamakta idi[982]. Öte yandan Maraş'taki Kuva-yı milliyecilere de yardım yapılması gerektiği belirtilerek, Batı Anadolu'da hazırlanmış olan bu talimatnamede belirtilen hususların dışına çıkılması da isteniyordu. Çünkü, talimata göre sadece Batı Anadolu kuva-yı milliyesine yardımda bulunulacaktı[983]. Bütün bu faaliyetlerden anlaşıldığı gibi, Damat Ferid hükûmetleri döneminden Anadolu ile kopma noktasına varan ilişkiler, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde yeniden düzenlemeye başladı.

Bu gelişmeler olurken, Harbiye Nezaretinin zaman zaman İngiliz İşgal Kuvvetleri komutanlığı ile muhatap olduğu da anlaşılmaktadır. İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı sıfatına sahip olan General Milne, 3 Kasım 1919'da Cemal Paşa'ya gönderdiği bir notada Batı Anadolu'da Yunan ve Türk kuvvetleri arasında bir hat çizdiğini ifade ederek tampon bir bölge oluşturduğunu belirtti. Milne'e göre, Osmanlı askerleriyle silahlı çeteler (yani kuva-yı milliye) bu hattın 3000 metre gerisine çekilecek, Batı Anadolu'daki bu yerleri İngiliz, Fransız ve Yunan birlikleri işgal edeceklerdi[984]. İngiliz Generalinin bu sert ültimatomu karşısında Harbiye Nazırı Cemal Paşa 5 Kasım 1919'da[985] verdiği cevapta, Paris Barış Konferansı kararlarına göre, Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiklerine göz yumulduğunu, bu arada İzmir'le yetinme-

[978] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 8-2.

[979] Millî Mücadele döneminde bu tür şifreli numaralar önemli mevkilerdeki kişilere verilmiş, istihbarat açısından böyle yapılmıştı.

[980] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2068, Kls:306, Ds: 33, F: 10, 11.

[981] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2068., Kls: 306, Ds: 33, F: 12.

[982] *BOA.BEO*., Harbiye Gelen nr: 345833.

[983] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 17,18,19 ; ayrıca bk. *BOA.BEO*., Harbiye Giden nr: 345758.

[984] *BOA.BEO*., Harbiye Gelen nr: 344912.

[985] Belgede yanlışlıkla olsa gerek 5 T.evvel 1335 tarihi verilmiştir. Bk. *BOA.BEO*. Harbiye Gelen nr: 349690.

yen Yunanlılar'ın daha da içerilere ilerleyerek katliamlar yaptıklarını, böyle bir hattın (Milne Hattı) geçici dahi olsa iyi karşılanmayacağını ifade etti. Cemal Paşa ayrıca, bu hattın kabulü durumunda, pek çok Türk'ün muhacerete maruz kalacağını belirtti. Cemal Paşa, Milne'in verdiğ notadaki istekler üzerine endişesini şöyle dile getirmekte idi*"...hükûmet tarafından kabul edilse bile, kuva-yı milliye, hükûmetin emirlerini dinlemeden karşı harekete geçecektir!"*[986].

e. Batı Anadolu'daki Yunan İlerleyişi Karşısında Kuva-yı Milliye'nin Tavır ve Hareketleri, Hükûmetle Olan Münasebetleri

Daha önceki bahislerde de ifade edildiği gibi, Temsil Hey'eti ile yeni hükûmet arasında 7 Ekim 1919'da mutabakat sağlandı. Öte yandan bu sırada Ali Fuat Paşa, Temsil Hey'eti tarafından Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığına atandı. Cepheyi dahilî ve haricî olmak üzere ikiye bölen Paşa, Batı Cephesinde görevli bulunan kumandanları da Bilecik'e davet ederek[987], 14 Ekim 1919 tarihinde bir toplantı tertipleyerek görev taksimatı yaptı[988]. Nitekim, bu toplantıdan önce M.Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 8 Ekim 1919 tarihli telgrafında; *"...kuva-yı milliyenin ahaliye mütecaviz davranmamasını, yardım edeceğimizi vaad ettiğimiz yeni hükûmeti zor duruma sokmamaları"* lüzumunu izah istemişti[989]. Ali Fuat Paşa verdiği cevapta 14.Kolordu mıntıkası hariç olmak kaydıyla bütün cephede bir kargaşa olduğunu, millî hareketi yeniden düzenleyecek ihtilafı giderecek büyük rütbeli bir kumandana ihtiyac olduğunu, eğer 20.Kolorduya dönmesi mümkün olamazsa, bizzat kendisinin Batı Cephesinde emir komutayı almak istediğini bildirmişti[990]. M.Kemal Paşa da 12 Ekim 1919'da Cemal Paşa'dan Ali Fuat Paşa'nın resmî ya da, gayr-ı resmî bir sıfatla Aydın Cephesine gönderilmesini ve bu cephede kuvayı milliyeyi tanzim ve tensîk edilerek nizamî kıt'alarla kuva-yı milliyenin ilişkilerini düzenlemeye memur edilmesini istemişti[991]. Bu istekler şimdilik hükûmet tarafından uygun bulunmamıştı.

Öte yandan Ali Fuat Paşa, Bilecik'teki mülakattan sonra İzmir Cephesine doğru harekete geçtiğini, yalnız Seyitgazi'de İstanbul hükûmetinin müdahalesi ile durdurulduğunu yazmakta idi[992]. Ali Fuat Paşa'ya göre, bu müdahale sebebiyle gerekli düzenlemeler yapılamadığı gibi, millî müfrezeler dağılmıştı. Yeni kabine tarafından, XII. ve XIV. Kolordular bu cephede görevlendirilmişti. Yalnız İtilaf Devlet-

[986] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 344912, 349690.

[987] *A.Ü.TİTE* Arşivi: 114 / 51606, Forma: 14, s. 10. ; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 239 ; ayrıca bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 239-240.

[988] Cebesoy, *Aynı eser*, s. 240 ; Ayfer Özçelik, *Aynı eser*, s. 113.

[989] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-3522, Kls: 329, Ds: 3(13), F: 39-6.

[990] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 5-3522, aynı dosya, F: 38-5 ; *HTVD.*, Sy: 46, (1963), vesika nr: 1078 ; ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, kendisi olmazsa Re'fet Bey'in tayin edilmesini istemektedir.

[991] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-3522, aynı dosya, F: 38-4.

[992] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 242.

leri'nin baskıları hükûmetin bu cephede almaya çalıştığı tedbirlerden vazgeçmesine sebep olmuştu[993].

1919 Aralık ayı başlarında Yunanlılar'ın Batı Anadolu'ya yeni kuvvetler yığarak işgal sahalarını genişletecekleri haberleri yayınlanması üzerine[994], Harbiye Nezareti bu ihtimali dikkate alarak derhal harekete geçti. Nezaret, Anadolu ve Rumeli'deki kolordulara 24 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği emirde, seferberliklerini yapmalarını emretti. Cemal Paşa tarafından hazırlanan 32 sayılı ve çok gizli kayıtlı seferberlik emrine göre, her kolordu mıntıkasında bir asker alma kalemi tesis edilecekti. Bu emirde şayet anlaşılmayan bir nokta olursa, gerekli açıklamalarda bulunulmak üzere kolorduların güvenilir birer zabiti İstanbul'a göndermeleri isteniyordu[995]. Bu da meselenin ne derece gizli tutulduğunu göstermesi bakımından önemli idi. Nitekim muhabere vasıtaları ile bu konunun bildirilmesinin sakıncalarını bilen Harbiye Nazırı, şimdilik böyle bir ifade kullanmakta idi.

Bu arada, Temsil Hey'eti 31 Aralık 1919 günü Batı Cephesindeki kolordu ve fırka komutanlıklarına yazdığı bir şifrede Yunanlılar'ın İzmir ve çevresinde kuvvetli bir ordu kurarak -sulh konferansı bu bölgeyi boşaltmaları kararını verse de- işgal sahalarını genişleteceklerini bildirdiklerinden bahsetti. Temsil Hey'eti, kuva-yı milliyenin yalnız başına bu işi başaramayacağından 14. ve 12.Kolorduların bu cepheye yardım etmelerini istemekte idi[996]. Ayrıca bu tebligatın bir sureti de gizli olarak Harbiye Nezaretine gönderildi. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla gönderilen bu yazıda Cemal Paşa, *"İsa"* müstear ismini kullanarak yalnız iki kolordunun harekete geçmesinin doğru olmayacağını, 20. Kolordunun da seferberlik ve ikmalini tamamlayarak icabında bu cepheye yardım etmesi gerektiğini bildirmekte idi[997].

Bu sırada Temsil Hey'etince hazırlanan seferberlik planı, 9 ocak 1920 tarihinde, İstanbul'daki 10.Kafkas fırkası, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, Edirne'de I.Kolordu, Bursa'da 56.fırka, Bandırma ve Balıkesir'de 61.fırka, 14.Kolordu, Erzurum'da 15.Kolordu ve Konya'da da 12.Kolordular olduğu halde bütün askerî makamlara bildirildi. Buna göre M.Kemal Paşa Umum Anadolu komutanı olacak, Erkân-ı Harbiye Riyasetinde Ali Fuat Paşa getirilecekti. Öte yandan doğudaki orduları da Kâzım Karabekir Paşa idare edecekti[998]. Bu konuda sadaret ile Harbiye Nezareti arasında da yazışmalar olduğu anlaşılmaktadır[999]. Nihayet Harbiye Nezareti, 25 Şubat 1920 tarihinde Temsil Hey'eti'ne gönderdiği bir yazıyla

[993] Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 242-244.

[994] *HTVD*., Sy: 20, (1957), vesika nr: 502-510 , Milen'in Yunan işgal sahasını genişletmeyeceklerini yazmaktadır. Bk. *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 507.

[995] *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 508-509.

[996] *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 511.

[997] *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 518.

[998] *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 514, 518, 519.

[999] *HTVD*., Sy: 21, (1957), vesika nr: 534-537.

şu önemli noktaları izah etmekte idi: *"...kuva-yı milliyenin İzmir'in ilhakı durumunda demiryolları, cephane ve silah depoları ile stratejik noktalara el koymasını, akabinden 14., 12. ve 20.kolordunun İstanbul'daki merkezî hükûmetle alâkalarını kesmelerini 15., 13. ve 3.Kolordunun ise irtibat halinde kalarak İtilaf kuvvetlerine karşı hükûmetin tehdit unsurunu meydana getirmeleri düşüncesinde olduğunu bildirecekti. Bu durumda İtilaf Devletleri'nden gelmesi muhtemel baskılar karşısında hükûmet, kendisine isyan etmiş olan bu kolordu ve birliklere karşı bir şey yapamayacağını, ancak Nasihat Hey'etleri gönderebileceğini söyleyecek, böylece bir kısım değerli şahsiyetin Anadolu'ya katılmaları sağlanacaktı. Bu durumu asla ordu ve memleketin anarşi içinde olduğu şeklinde yorumlamamak lâzımdı.Şayet bütün bunlardan sonra, İngiliz ve Fransızlar'ın siyasî tehditleri fiilî müdahaleye dönüşürse, o zaman 13., 15. ve 3.Kolordular da merkezle bağlarını koparacaklardı. Bu durumda 15.Kolordu şarka yürüyecekti. Bu durum memleketin en nazik anında tatbike konulacaktı. Demiryolları da tamamen Anadolu'nun kontrolünde olacaktı."*[1000].

Harbiye Nezaretinin seferberlik ve yığınak planları ve yapılması gereken mühim işler konusunda Temsil Hey'etine gerekli talimatı vermesinden sonra, Temsil Hey'eti de 9 Ocak 1920 tarihli planda bazı değişiklikler yaptı. Milne Hattı ve ilerisinin işgali halinde kolordular kuva-yı milliyeye azamî silah, cephane, techizat vs. yardımını yapacaklardı. İlk önce Batı Anadolu'daki birlikler seferber duruma geçeceklerdi[1001]. Bunları da diğer kolordu ve birlikler takip edeceklerdi. İşte alınan bütün bu tedbirler, İstanbul'da bulunan işgal güçlerini harekete geçiren sebepler arasında bulunuyordu. Başkentte işgal altında olmalarına rağmen[1002], Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bu aşamada büyük gayretler sarfederek en büyük vatanperverlik örneğini sergiledi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bu tür tavır ve hareketleri, yani kuva-yı milliyeden yana davranışlar sergilemesi İngilizlerin gözlerinden kaçmadığı gibi, hemen harekete geçmelerine de sebep oldu.

Diğer yandan General Milne'nin, kuva-yı milliye için asker toplandığı yolundaki endişelerini dile getiren telgraflarının, zaman zaman Cemal Paşa'ya ulaştığı anlaşılmakta idi. Milne'nin iddiasına göre, ordu mensupları tarafından kuva-yı milliyeye adam toplanmakta, ötede beride propagandalar yapılmakta idi. Milne, İşgal kuvvetleri adına Osmanlı zabitanının böyle işlerle uğraşmasını uygun bulmadıklarını ve böyle olayları şiddetle kınadıklarını belirtmekte idi. Gerçi Cemal Paşa, bu yolda bir araştırma yaptırtmış ve kuva-yı milliye için adam toplayan kişi veya kişile-

[1000] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 538. Demiryolları en önemli ulaşım kaynağı idi. Mütareke döneminde demiryollarının durumu hk. geniş bilgi için bk., Mehmet Özdemir, *Mütareke Döneminde Türk Demiryolları*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 16 vdd.

[1001] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 539.

[1002] Bu ifade belki tenkide açık olabilir, fakat bizim görüşümüze göre 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren Osmanlı başkenti İtilaf Devletleri'nin işgallerine girmiş bulunuyordu. Özellikle İngilizler her istediklerini yaptırabilmekte idiler. Dirayetli hükûmetler ki, bunlar arasında yer alan Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde emellerine tam manasıyla ulaşamadıklarından -kaynaklarda yer almakta olan- resmen işgal hadisesini gerçekleştireceklerdi.

rin İngilizler'in iddia ettikleri gibi asker olmayıp, halktan ileri gelenlerin olduğu tesbit edilmiş ve bu yolda Dahiliye Nezaretine de gerekli takibatın yapılmasının tavsiye edildiği belirtilmişti. Bu endişeler üzerine Cemal Paşa, gerekli makamlara emirler göndererek şüpheye kesinlikle mahal bırakılmamasını da emretti[1003]. Nitekim, Dahiliye Nezareti de bu uyarıları dikkate alarak, memleket menfaatleri doğrultusunda gayret sarfetti. İngilizler'e ise geçiştirici cevaplar vererek, meseleyi kapatmaya çalıştı. Öte yandan, 23 Aralık 1919'da Harbiye Nazırı'nın sadarete yazdığı uzunca bir tezkirede, mütarekenin ardından işgal güçlerince ordunun silah ve malzemesine el konulduğu belirtildikten sonra, pek çok kayıp olduğu anlatılıyordu. İtilaf Devletleri'nin teslim aldığı silah ve malzemelerin depolarda çok iyi muhafaza altında tutulması gereği de ayrıca dile getiriliyordu. Bu arada İngiliz ve Fransızlar'ın aldıkları silahlar için makbuz vermeleri şartının da uygulanması Harbiye Nezaretinin fikirleri arasında yer alıyordu[1004]. Nitekim, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Anadolu hareketinin liderleri ile gizliden gizliye kurmaya çalıştıkları irtibattan İngilizler endişe duymakta idiler. Bu endişeler, General Milne tarafından 20 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşalar'ın 48 saat zarfında görevden uzaklaştırılmalarını isteyen bir ültimatomla hükûmeti zor duruma soktu. Cemal ve Cevat Paşaları suçlayan notada şunlar sıralanmıştı[1005]:

"1) Özel olarak seçilmiş subayları Kuva-yı milliye erkân-ı harbiyesine göndermek

2) 14.Kolordudan terhis vs.yollarla ayırmak suretiyle kuva-yı milliyeye adam göndermek[1006]

3) Anadolu'ya top kaması ve diğer alât ve edavatı kaçırmak

4) Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun tekrar Zonguldak'a iadesine sebep olmak

5) İtilaf Devletleri'nden izin almadan Alaşehir'e alay nakletmek

6)İtilaf Devletleri'nden izin almadan Bursa'dan Bandırma'ya alay nakl etmek."

Her ne kadar hükûmet, bu notaya hemen cevap verdi ise de, müttefikler verilen cevaba inanmadılar ve kanaatleri de değişmedi. Bunun üzerine Harbiye Nazırı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bu suçlamalardan sonra istifa etmek duru-

[1003] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53 / 4, nr: 18, F: 2-1, 3.

[1004] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 345528, lef: 1-2.

[1005] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 365-367 ; Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 49 ; ayrıca bk. Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, s. 348.

[1006] Cemal Paşa gerçekten kuva-yı milliyeye destek olmuştu. Hatta para yardımında dahi bulunmuştu. Bk.*HTVD.*, Sy: 12, (1955), vesika nr: 302.

munda kaldı[1007]. Bu istifalar sırasında Harbiye Nezareti vekaleten Salih Paşa'ya bırakıldı[1008]. Fakat bir müddet sonra, 3 Şubat 1920'de Harbiye Nezaretine Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak) atandı[1009]. Bu arada, devlet merkezinde bu istifalar olurken, Temsil Hey'eti adına telgraf çeken M.Kemal Paşa, Harbiye Nazırının istifasına itiraz etti[1010]. Öte yandan hükûmet, Milne'in bu ültimatomlarına karşı muhtelif teşebbüslerde bulunmuşsa da başarılı olamadı. Hatta kabine topluca bunu protesto etmek için istifayı da düşünmüş; fakat, Meb'usan Meclisinde yeterli sayıda mebusun bulunmayışı bu uygulamadan vazgeçilmesine sebep olmuştu[1011]. Diğer taraftan Mersinli Cemal Paşa, Burdur Meb'usu sıfatıyla mecliste çalışmayı Harbiye Nazırlığına tercih etmiş; lakin, uyarıların ardından tekrar görevde kalarak, Ali Rıza Paşa kabinesini zor bir durumdan kurtarmaya muvaffak olabilmişti[1012]. Diğer taraftan Ali Rıza Paşa kabinesi, bu arada son Osmanlı Meb'usan Meclisini toplamış ve Misak-ı Millî kararlarını almıştı.

Harbiye Nezareti, 7 Şubat 1920 tarihinde sadarete sunduğu bir raporda Yunanlılar'ın mütecaviz hareketleri karşısında sessiz kalınamayacağını, seferber duruma geçilmesi gerektiğini hatırlatıyordu. Fevzi Paşa, bu raporunda mevcut birliklerimizle işgal mıntıkasındaki birliklerimizin müessir bir durumda olmadıklarını, silah, efrad, malzeme noksanlığı bulunduğunu ifade ettikten sonra İngilizler'in baskılarına rağmen, sayıca orduyu arttırmak düşüncesinde olduğunu söylüyordu. Fevzi Paşa, Ali Rıza Paşa'ya altı madde halinde isteklerini şöyle sıraladı[1013]:

"1) Yunanlıların doğrudan tecavüzüne maruz kalan Trakya'da I., Anadolu'da 14., 12., ve 20.Kolordular ve İstanbul'daki 25.Kolordunun mevcutlarını arttırmalı, asker, malzeme vs.ihtiyaçlarının tedarik edilmesi,

2) Seferberlik hazırlıklarının ikmalinden sonra seferberliğin ilan edilmesi

3) Her zaman kıt'aatımızı istediğimiz mahalle sevk ve ikamet serbesiyetinin olması

[1007] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 345847 ; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 420-422.

[1008] Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, s. 363 , Cemal Paşa, M.Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafında; *"...İngilizler, hükûmete verdikleri bir notada benimle Cevat Paşa hazretlerinin görevden çekilmemizi istediler. Hükûmetçe olmaz diye şiddetli karşılık verildiyse de, durum hükûmetin kalmasını ve yalnızca benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerekli kılıyordu. Harbiye Nazırlığına vekaleten Salih Paşa vekil edilecektir. Hükûmeti güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Yoksa durum düşündüğümüzden ağır olur."*

[1009] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, c.I, s. 24.

[1010] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 365-367 ; öte yandan Sultan Vahdettin ise, Cemal Paşa'nın istifa haberini alınca; *"Aferin!, Türk oğlu Türk olduğunu ispat etti."* demiştir. Bk. Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 255.

[1011] Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 329-332.

[1012] Mevlan-zade Rıf'at, *Aynı eser*, s. 348.

[1013] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4, 4-1, 2, 3, 4, 5.

4) Silah altına alınan veya alınacaklar konusunda, silah ve cephane temininde, cepheye hakim olma konusunda tam bir serbestlik içinde çalışabilme imkânının sağlanması

5) Yunanlılarla büyük bir harp vuku'unda harbi sürdürebilmek için şimdiden silah, cephane, vs. malzemeyi tedarik etme konusunda serbesiyet sağlanması

6) Mevcut yollardan ve malzemelerden gereğince istifade edebilmek için gizli hazırlıkların yapılması ve bunun müttefiklere kat'i surette sızdırılmamasının sağlanması lazımdır."

Öte yandan, Harbiye Nazırının bu istekleri doğrultusunda, sadrazam daha evvel bir açıklamada bulundu[1014]. Ali Rıza Paşa, bütün bu endişelere rağmen gizliden gizliye Anadolu'ya destek olmaya devam etti. Sadrazam, 16 Şubat 1920 tarihinde Anadolu'ya sevk edilecek askerî eşya arasında silah, cephane, techizat, araç gereç vs.nin bulunduğunu belirttikten sonra, İngiliz Rıhtım Komutanlığınca bunların arandığını; bu yüzden Sevkiyat Dairesinden bir ilmühaber uydurularak bunların Anadolu'ya usulünce aktarılıp, kuva-yı milliye için gerekli desteğin sağlanmasını tavsiye ediyordu[1015]. Öte yandan Sadrazam, Yunan işgal olayları karşısında büyük devletler nazarında devamlı temaslarda bulunarak elinden geleni yapmaya çalışıyordu[1016].

Ali Rıza Paşa kabinesinin kuva-yı milliye ile uzlaşmaya varmaktan öteye gidip, âdeta M.Kemal Paşa'nın emrine girmek eğilimini gösterdiği yolundaki inanç, müttefikleri telaşa düşürdü. Nitekim Hükûmet, Anadolu'da kuva-yı milliye liderleriyle temas etmek, yapılacak seçimleri denetlemek üzere Ahmet Fevzi ve Hurşit Paşaları Anadolu'ya göndermişti. Hurşit Paşa Batı Anadolu'da teftiş vazifesini icra etmiş[1017], geçtiği yerlerde halkın kumandanların icraatlarına destek olmalarını istemişti[1018]. Hurşit Paşa, İstanbul'da hükûmete verdiği raporda Anadolu'da vaziyetin iyi olduğunu, asayişi *"Anzavur'un serseriyane hareketlerinin bozduğunu"* ifade etmişti[1019]. Öte yandan, Hurşit Paşa'nın hazırladığı raporda İstanbul hükûmeti ile Anadolu arasında anlaşmaya varıldığı yolundaki haberler İtilaf temsilciliklerine de ulaştırılmıştı. Hurşit Paşa'nın anlaşmaya varıldığını bildiren programı şöyle idi[1020]:

"1) İzmir, Yunanlılara verildiği takdirde, kuva-yı milliyeciler hükûmete karşı bağımsızlıklarını ilan edecekler ve Yunan ordusu ile çatışmaya gireceklerdi. M.Kemal'e İstanbul hükûmetinin yardımı vaad edilmiş ve Türkler'in Yunanlılar'la

[1014] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4-6.
[1015] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-92, Kls: 221, Ds: 22, F: 9.
[1016] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4-6.
[1017] *İkdam* nr: 8183, 23 T.sani 1919 ; nr: 8196, 2. K.evvel 1919 ; nr: 8198, 4 K.evvel 1919.
[1018] *İkdam* nr: 8212, 20 K.evvel 1919.
[1019] *İkdam* nr: 8226, 6 K.sani 1919.
[1020] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 47-48.

savaşa tutuşması durumunda, İtalya'nın karışmayacağına dair İtalyan hükûmetinin sözü iletilmişti.

2) İstanbul Türkiye'den ayrılacak olursa, hükûmet, halifenin islam dünyasına demecini yayınlayacak ve genel af ilan edilecektir."

Öte yandan, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın 23 Şubat 1920'de M.Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafta; *"...Kuva-yı milliyenin ortadan kaldırılmasının mevzu bahis olmadığı, Sadrazam'ın kuva-yı milliye -aleyhindeki- beyannameleri sırf hükûmete İtilaf Devletleri'nin müdahalesini önlemekten ibaret olduğu, harice karşı hükûmeti kuvvetli göstermek istediklerini, bundan dolayı hükûmetten asla şüphe etmemelerini"* öğütlemekte idi[1021]. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck de, Lord Curzon'a gönderdiği raporunda, Ali Rıza Paşa kabinesinin millî hareket liderlerini kınama konusundaki tutumunun her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak ve milliyetçilere düşman bir hükûmetin başa geçmesini önlemek niyetinden ileri geldiğini; şayet şimdiki hükûmetin düşmesi halinde, millî harekete düşman bir hükûmetin başa geçmesi ve millî hareketi bastırmasını tercih ettiklerini açıklamakta idi[1022]. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin izlediği bu politika hükûmetin istifaya mecbur bırakılması ile sonuçlanacaktı. Çünkü İngilizler, hem Padişah Vahdettin'den[1023], hem de hükûmetten yapamayacağı / yapmayacağı isteklerde bulunuyorlardı. Amaç belli idi: Hükûmeti istifaya zorlamak[1024]. Nitekim, İtilaf Devletleri'nin baskıları Ali Rıza Paşa kabinesinin 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmesine sebep oldu[1025]. Hükûmetin istifa sebeplerini İngiliz Amirali Webb, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazdığı telgrafında , *"...hem M.Kemal Paşa'ya, hem de İtilaf Devletleri'ne hizmet etme güçlüğü karşısında kalan Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etti."* şeklinde belirtmekte idi[1026]. Hükûmetin istifasından sonra, Meclis-i Meb'usan Reisi Celalettin Arif Bey, Padişah'a çıkarak kuva-yı milliyeye veya millî harekete muhalif birisini sadrazam yapmamasını istemiş; aksi takdirde memleketin vahim bir hal alacağını belirtmişti[1027]. Öte yandan Vahdettin, 3 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Meb'usan Reisini

[1021] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 457.

[1022] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 469.

[1023] 27 K.sani 1919 tarihinde huzura kabul esnasında Ali Fuat Türkgeldi, Padişah'ın memleketin ve kendisinin durumu hakkında acıklı bir ifade ile şunları söylediğini yazar: *"...Ecnebiler pek bî-aman! Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclis-i Meb'usanı (18 Aralık 1918) dağıttırdılar. Fikirlerini ilısas değil, adeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrutî bir hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat eyliyorlar. Meşrutiyetten balıs edince "hangi meşrutiyet?" diye mukabele ediyorlar... Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum, talıt-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor; millete de malûmat verilemiyor. Elbette tarih bir gün bu hakayıkı yazar. Siz eminim olduğunuz için bu şeyleri mahremâne olarak yalnız size söylüyorum."* Bk., *Görüp İşittiklerim*, s. 182-183.

[1024] Hayri Mutluçağ, "Âciz Bir Hükûmet, Küstah Bir Müstevli", *BTTD.*, Sy: 6, (Mart 1968), s. 13-22.

[1025] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 394-399 ; Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 347-348 ; Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 256 vd. ; ayrıca bk. Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.II, s. 546.

[1026] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.II, Ankara 1979, s. 65.

[1027] Mazhar Müfit Kansu , *Aynı eser*, c.II, s. 549.

ve vekillerini kabul ederek onlara hitaben; *"Bütün mebuslara selam! Ahval ve vaziyetin vehametini ben de onlar kadar müdrikim. İcab-ı hal ve vaziyete göre birisini intihap edeceğim. Onun selahiyetine tecavüzle rüfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak onun ekseriyet grubu ile anlaşmasını tavsiye edeceğim."* demiştir[1028]. Grubun çoğunluğunun millî mücadelecilerden diğer bir ifade ile kuva-yı milliye yanlılarından müteşekkil olduğunu bilen Vahdettin, atayacağı sadrazamı bunlarla anlaşabilecek kişiler arasından seçeceğini belirtmişti. Durum böyle olunca, sadaret millî mücadele yanlısı olan, hatta Amasya Mülakatında Temsil Hey-'eti ile mutabakata varmış bulunan, -eski kabinenin Bahriye Nazırlığında bulunan- Salih (Hulusi) Paşa'ya verildi[1029]. Nitekim, Salih Paşa kendisine sadrazamlık teklif edilince -ağlayarak- bu görevi kabul etti. Diğer taraftan, Sadarete alternatif olarak Damat Ferid'in getirilebileceği fikri gündeme gelince, bunun memleket ve kuva-yı milliye için vahim sonuçlar doğuracağını bilen Salih Paşa, çaresiz sadareti kabul etmek durumunda kaldı. Nitekim, Salih Paşa hükûmeti, İngilizler tarafından türlü ithamlara maruz bırakıldıktan başka İstanbul'un işgaline kendi iktidarları döneminde şahit oldu[1030]. Salih Paşa İstanbul'un işgalinden sonra bir müddet daha iktidarda kaldıktan sonra yerini Damat Ferid Paşa'ya bıraktı.

[1028] Kemal Atatürk , *Nutuk*, c.III, vesika nr: 242-c.

[1029] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2123 ; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 484.

[1030] Bk. Mithat Sertoğlu, "İstanbul'un İşgali, 16 Mart 1920", *BTTD.*, Sy: 9, (Haziran 1968), s. 3-8.

III. BÖLÜM

KUVA-YI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ VE ORDUNUN YENİDEN YAPILANMASI

A. YENİ ORDUNUN ALT YAPISINI KURMA ÇABALARI

I. KUVA-YI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ SÜRECİNDE YÜRÜTÜLEN FAALİYETLER

Mütareke Dönemi'nde düşman işgal ve faaliyetlerine karşı mahalli olarak başlatılan kuva-yı milliye hareketi, bütün memleket sathına yayılmış olmakla birlikte, gayr-ı nizami kuvvetler olması yüzünden beklenilen sonuç alınamadı. Bu tür nizamsız ve disiplinsiz birliklerle millî mücadeleyi kazanmanın mümkün olmadığı anlaşıldı. Bu yüzden bir an önce düzenli bir orduya geçme düşüncesi tekrar gündeme geldi. Kuva-yı milliyenin lider kadrosu yani Anadolu'daki son Osmanlı ordusu komutanları harekete geçerek bu yoldaki çalışmalara hız verdiler. Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi, hükûmet tarafından nasihat hey'etleri ve müfettişlik uygulaması ile ordu kontrol altına alınmak istenmiş[1]; bu mümkün olmayınca kuva-yı milliye liderlerini kontrol altına almak için tahkik hey'etleri teşkil edilmişti. Bu hey'etler de başarılı olamayınca, Damat Ferid Paşa hükûmeti kuva-yı milliye liderlerini gıyaben mahkûm etmişti. Bütün bu faaliyetlere rağmen, İstanbul hükûmeti kuva-yı milliye ve Anadolu'daki orduyu kontrol altına almayı başaramadı. Hatta Anadolu'da oluşan kamu oyu baskısı sonucu Damat Ferid Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve yerine geçen Ali Rıza Paşa hükûmeti kuva-yı milliyenin istek ve dileklerini dikkate almak durumunda kalmıştı[2]. Damat Ferid Paşa hükûmeti döneminde kurulan, fakat başarılı olamayan askerî şûra, yeni hükûmet döneminde başarılı çalışmalar gerçekleştirdi[3]. Kuva-yı milliye bu hükûmet tarafından meşru bir müdafaa olarak kabul edildi; ayrıca, gizli yollarla desteklenmesi de kararlaştırıldı. Bu arada İtilaf Devletleri mümessillerinin sıkı baskı ve kontrolleri kuva-yı milliye liderlerinin Anadolu'da mülkî ve askerî alanda yeni bir oluşumu başlatmalarına zemin hazırladı.

[1] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44, 83; BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 343173; *II.Bölüm*, s.73 vd.

[2] Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında kamuoyu tarafından kuva-yı milliyeye gösterilen desteğin arkaplanında Millî Mücadele döneminin aydın din adamlarının etkisi büyük olmuştur. Din adamları vaaz ve nasihatlerde kamuoyunu Millî Mücadele'ye karşı duyarlı hale getirdikleri gibi, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa ile de yakın diyalog kurmayı ihmal etmemişlerdi. Millî Mücadele döneminde aydın din adamlarının faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk., Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları* c. I-II, Ankara 1997-1999. Ayrıca bk., Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, c. I-II, İstanbul 1999.

[3] *HTVD*., Sy: 3, vesika nr: 58, 59.

Nitekim, Sivas Kongresinden sonra Anadolu'da mevcut bulunan Osmanlı ordusu birlikleri Temsil Hey'eti ve M. Kemal Paşa'nın emrinde toplanmaya başladı. Anadolu'daki bu askerî teşkilâtlanma, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki baskı ve tazyikinin giderek artmasına sebep oldu. Bu baskı ve tazyikler karşısında bir şeyler yapamayan hükûmete karşılık, kuva-yı milliye hareketi de meşrû zemine oturtulmaya çalışılıyordu.

İtilaf Devletleri temsilcilerine göre, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa Adana'da Fransızlara, İzmir'de Yunanlılara karşı direnen kuva-yı milliyeyi desteklemekte idi[4]. İngiliz işgal kuvvetleri komutanlarından General Milne, Anadolu'daki kuva-yı milliyeyi teşkilatlandırdıklarını, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb de, Türk tarafının yüksek konsey kararlarına ve mütareke şartlarına uymadıklarını ifade ederek Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhını suçluyorlardı[5]. Nitekim, İngiliz istihbaratı bu sırada doğru haberler alıyordu. Bu tarihlerde gerçekten de Cemal Paşa, kuva-yı milliyenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 12.Kolordu emrine gizli yoldan para dahi gönderdi[6]. Öte yandan, İtilaf Devletleri temsilcilerinin işleri bu kadar ayrıntısına kadar bilmeleri mümkün değildi; fakat, bu paşaların görevde kalmalarına da tahammüleri yoktu. Nitekim, İtilaf mümessillerine göre Paşaların suçları, kuva-yı milliyeye seçme subaylar göndermek, 14.Kolordunun bir kısım erlerini terhis edilmiş göstererek kuva-yı milliyeye katılmalarını sağlamak, Afyonkarahisarı'ndan Akşehir'e, Bursa'dan Bandırma'ya birer alay göndermek ve Anadolu'ya gizlice silah ve cephane yollamak idi[7].

Bu arada, 20 Aralık 1919 tarihinde İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı Milne, Harbiye Nezaretine gönderdiği notada[8], her ne kadar Yunan işgal sahasının genişletilmesinden yana olmadıklarını bildirmişse de[9], Harbiye Nazırı Cemal Paşa 12.Kolorduya gönderdiği 21 Aralık 1919 tarihli çok gizli kayıtlı telgrafında Yunanlıların muhtemel taarruz hareketlerine karşı hazır olunmasını tavsiye ediyordu. Paşa, XII. ve XIV.Kolorduların Yunan işgal sahasına karşı yapılması düşünülen harekete her an hazır olmalarını, işgal altında bulunan mıntıkaların *"...darülharekât olabilecek mahallerin istikşafâtı askeriyesinin bilicra tesbiti ve mufassal raporlar gönderilmesini"* de istiyordu[10]. Nitekim, Harbiye Nezareti tarafından 21 Aralık tarihli tasarıya hazırlık olmak üzere kolorduların seferî kadroya göre ikmali için verilen 32 sayılı seferberlik hazırlık emrinde şu hususlar belirtilmekte idi[11]:

[4] Jean Denny, *Yeni Türkiye*, (Çev.Sencer Kodolbaş), Ankara 1960, s. 62.
[5] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 48.
[6] *HTVD.*, Sy: 12, (1955), vesika nr: 302.
[7] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 363-365.
[8] *HTVD.*, Sy: 20, (1957), vesika nr: 510.
[9] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 507.
[10] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 508.
[11] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 509.

"Kolordıların seferî kadroya göre ikmali icab ettiği zaman aşağıdaki asker alma kalem ve mıntıkaları tahsis olunmuştur.

I.Kolordunun 49.fırkası için Fatih, 55.fırkası için Selimiye, 60.fırkası için Edirne Asker Alma Kalemi Dairesi,

XXV.Kolordunun 1.fırkası için İzmit, 10.Kafkas fırkası için Eskişehir Asker Alma Dairesi(Afyon, Sincanlı, Sandıklı, Akşehir, Ilgın, Bolvadin şubeleri müstesna)

XIV.Kolordunun 56.fırkası için Bandırma, 61.fırkası için Kale-i Sultaniye Asker Alma Kalemi daireleri ile Soma ve Akhisar Şubeleri (Sındırgı?) [12],

XII.Kolordunun 23.fırkası için Soma (Soma ve Akhisar Şubeleri hariç) ve İzmir Asker Alma kalemlerinin işgal haricinde kalan kısmı, 41.fırkası için Konya kalemi dairesi ile buna bağlı Silifke ve Anamur şubeleri, 57.fırkası için Denizli, Burdur kalemleri daireleri.

20.Kolordunun 11.fırkası için Kayseri, 24.fırkası için Ankara kalemi dairesi,

III.Kolordunun 15.fırkası için Samsun, 5.Kafkas fırkası için Amasya kalemi daireleri,

XV.Kolordunun 3.Kafkas fırkası için Trabzon, 9.Kafkas fırkası için Bayburt, 11.Kafkas fırkası için Van kalemi ile Bayezid havalisinden kolordunun tensip edeceği miktarda şubeler, 12.fırkası için 11.Kafkas fırkasına tahsis edilen şubeler müstesna olmak üzere Erzurum kalemi daireleri.

XIII.Kolordunun 2.fırkası için Muş kalemi, 5.Kafkas fırkası için Mamüretilaziz kalemi dairesi."

Yukarıdaki bu tertibatın dışında kalan Kastamonu kalemi 20.Kolordunun, Sivas Kalemi 3.kolordunun, Ayıntap(Gaziantep) kalemi 13.kolordunun emrine verildi. Kolordular bu kalemlerin kaynaklarından lüzum gördükleri birliklerin her türlü ihtiyacını ikmal edeceklerdi. Diğer taraftan yapılan incelemelerden sonra I.Kolorduya ayrıca yardım edilmesi lüzumu ortaya çıkığından seferberlik halinde, 20.kolordu seferberliğin ilk haftası zarfında 5.000, ikinci haftası zarfında keza 5.000 ikmal efradını I.Kolorduya gönderecek, fakat sevkiyat için verilecek emre intizar edecekti. Bundan başka, 14.Kolordu Asker alma hey'eti de, Burdur kaleminden seferberliğin ilk haftasında 3.000 ikmal efradını 23.fırkaya gönderecek ve bunun için ayrıca bir emrin verilmesini bekleyecekti. Öte yandan yukarıdaki düzenlemeler, bir seferberlik haline mahsus olup eskiden beri mevcut olan durumun, seferberlik anına kadar aynen yürürlükte kalınası gerekiyordu. Bu emirle birlikte, 25.Kolordu emrinde bulunan Selimiye asker alma kalemi I.Kolorduya, Harbiye Nezareti emrinde bulunan İzmit kalemi 25.Kolordu, Kastamonu kalemi de 20.kolordu emrine verildi. İstanbul'daki birliklerin bundan böyle ihtiyaçlarını civar kolordulardan te-

[12] Belgede de Sındırgı ifadesinin yanında soru işareti bulunmaktadır (Y.N).

min etmesi kararlaştırıldı. Böylece başkentin muhtemel bir işgali karşısında askerî kontrolün İstanbul dışına, yani Anadolu'ya kaydırılması durumu ortaya çıkıyordu. Bunun yanında seferberlik halinde Soma Asker Alma Kalemi de III.Kolordu asker alma dairesinden irtibatını keserek doğrudan doğruya XII.Kolordu komutanlığı emrine girecekti. Bununla beraber, ihtiyatî bir hazırlık için şimdiden merkezini Uşak'a nakletmesi bildirilmekte idi. Seferberlik esnasında XII.Kolordunun Muğla ve Antalya Jandarma taburlarının bu mıntıkalardaki şubelerin ve 14.Kolordunun da Çanakkale Jandarma Taburunu bu kalem şubelerinden hemen takviye ederek sahil tarassudu hizmetlerini yürütmeleri arzu edilmekte idi. Öte yandan Cemal Paşa, bu emirlerin alındıktan sonra iyice anlaşılıp anlaşılmadığının şifre ile bildirilmesini istedi. Şayet anlaşılmayan bir durum olursa, kolordu ve birliklerin bunun için İstanbul'a en güvenilir zabitlerinden birini göndermesini ve o şekilde izahat yapılması hususunu belirtmiş ve buna göre hareket edilmesini rica etmişti. Nitekim, Paşa'nın böyle bir ricada bulunması meselenin son derece gizli tutulması düşüncesinden ileri geliyordu.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, bu emrinin yayınlanmasından aşağı yukarı on gün sonra (31 Aralık 1919), Temsil Hey'eti adına M.Kemal Paşa, Batı Anadolu'da bulunan kolordu ve birlik komutanlarına yukarıdaki emirler duğrultusunda bir yazı gönderdi[13]. Konya'da bulunan XII.Kolordu komutanı Fahrettin, Nazilli'de bulunan Miralay Re'fet, Bandırma'da bulunan XIV.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa, Balıkesir'de Şimal Cephesi Kumandanı Kâzım, Bursa'da 56.fırka komutanı Bekir Sami ve Salihli Cephesinde Ömer Lütfî Beyler'e gönderilen yazıda; Yunanlılar'ın İzmir ve çevresinde millî bir ordu vücuda getirerek işgale devama karar verdikleri bildirilmekte idi. Bu durum karşısında bütün kuvvet ve vasıtalarla Yunan'ı memleketten uzaklaştırmak gerekecekti. Buna kuva-yı milliyenin gücü yetmeyeceğinden aşağıdaki tedbirlerin alınmasının zaruri olduğu belirtiliyordu. Buna göre, XII. ve XIV.Kolordların tamamı zamanı geldiğinde merkezî hükûmetle her türlü alâkasını keserek kuva-yı milliyeye inkılâp edeceklerdi. Bu kolordların fırkaları mümkün mertebe personel ikmali ile sayıca arttırılacaktı. Öte yandan, kıt'aların ihtiyaçlarını temin için her türlü tedbire başvurulacağı da açıklanmakta idi. Belirlenen bu hususlar bilahare bütün kolordulara da bildirilecekti[14].

Bu sırada düzenli ordunun kuva-yı milliyeye dönüştürülmesinin mahzurlarını dile getiren Karabekir Paşa, uygulanması düşünülen bu fikirlerin mahzurlarını sıralayarak karşı çıkmıştır. Karabekir'e göre bu durum, hükûmete isyan şeklinde yorumlanabilirdi. Kuva-yı milliye bu kadar genişleyince zabt u rabt altına alınması mümkün olmayacak, başkentten gelen ve gelecek olan paralar ancak muntazam orduyu temsil eden birliklere verilebileceğinden bir takım problemler ortaya çıkacaktı. Bu yüzden, bu gibi ihtimallerin dikkate alınması ve mes'elenin çok iyi tahlil

[13] *HTVD*., Sy: 20, vesika nr: 511.
[14] *HTVD*., Sy:20, vesika nr: 511.

edilmesi gerekiyordu. Gerçi kuva-yı milliyeye her zaman yardım edilirdi; fakat, Paşa'ya göre düzenli ordu birlikleri hiç bir zaman kaldırılmamalı idi[15].

Temsil Hey'eti tarafından, 9 Aralık 1919 tarihinde bütün kolordu ve birlik komutanlarına gönderilen yazıda, yapılancak olan seferberlik planı açıklanmakta idi. Bu plana göre, Rumeli ve Anadolu'da bulunan bilumum kolordu ve birlikler seferber duruma getirilecekti. Bulgarlar'la da bîtaraflık sağlanacaktı[16]. Bunun yanında seferberliğin icrası için Rumeli ve Anadolu'daki kolordular Harbiye Nezaretinin 24.12.1919 tarihli ve 32 numaralı seferî kadroların ikmali hakkındaki gayet mahrem işaretli emirnamesini[17] icra etmeleri geekiyordu. Genel durum ve gelişmelere nazaran yapılacak bu seferberliğin ve harekâtın başarıyla neticelenmesi için İzmit-Adana, Bandırma-Balıkesir-Akhisar, Afyon-Alaşehir ve Afyon-Nazilli demiryolu hatlarına tamamıyla hakim olmakla beraber, İzmir, Afyon cephane depolarıyla Niğde silah deposuna bu emrin tebliğini müteakip el koymak ve adı geçen hatların işletmesini icra etmek gerekmekte idi. Bütün bunların temininden sonra, Akhisar ve Alaşehir'de gerekli yığınağın yapılması lüzumu dile getirilmekte idi[18]. Temsil Hey'etince kolordulara gönderilen bu mufassal raporda, Anadolu'da artık adı konulmamış olsa da, -kuva-yı milliyeyi yönlendirip idare etmekte olan- bir Genelkurmay'ın şimdiden varlığını hissettirdiği anlaşılmakta idi. Çünkü, başlatılması planlanan bu harekâtın başkomutanlığını M.Kemal Paşa üstlenmekte ve teşkilatlanma da buna göre yapılmakta idi. Öte yandan bu raporda; *"...harekâtı milliyenin başladığı ve harekât-ı milliyenin hiç bir devlete ibrâz-ı husûmet emelinde"* olmadığı ifade edildikten sonra, *"zulmen hayatına kast edilen Millet-i Osmaniye'nin istiklâl ve istihlâsı için"* bu hareketin başlatıldığı açıklanıyordu.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan rapora bir de ek hazırlanmıştı. Bu ekte, arz edilen planın hiçbir zaman Anadolu'nun istiklalini ilan mânâsına gelmediği belirtilmiştir. Bunun yanında, Sivas Kongresi'nin çizmiş olduğu hudut dahilindeki vatanı bölmeyi amaçlayan her hangi bir teklifin tebliği halinde; hilafet makamı, saltanat ve hükûmet merkezi ve millî meclis resmî teşebbüs veya hareketlerle, belirtilen tehlikelere karşı bir tedbir alabilecek vaziyette bulunmadıkları takdirde, veyahut yapılacak her nev'i sulh teşebbüsleri iyi bir netice vermezse, sırf son bir tedbir olmak üzere işte bu plan hazırlanmış ve hükûmetin de gizli ve azamî yardım ve desteğine mazhar olunacağı düşünülmüştü. Kumanda mes'elesi de[19], sırf tasvir edilen vaziyetin bir emrivaki halinde meydana geleceği düşünce ve kanaatiyle işbaşında bulunanlardan istifade etmek mecburiyetine matuf olduğu izah edilmişti[20].

[15] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 513.
[16] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 519.
[17] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 509.
[18] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 519/2.
[19] M.Kemal Paşa başkomutan olarak tasvir edilmiştir.
[20] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 519/2.

Öte yandan, bu sırada 14.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın gizli emrini aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve döndükten sonra bu durum, Temsil Hey'etine 10 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafı ile bildirilmişti. Yusuf İzzet Paşa, İstanbul'da yetkililerle yaptığı görüşmelerde askerî birliklerimizin silahlandırılması konusunu teklif etmişti. İstanbul'dan Bursa'ya gelen Paşa, bilahare Bandırma'ya geçmiş ve gerekli ikmal ve hazırlıkların yapılması için mıntıkasında çalışmaları başlatmıştı[21]. Bu olaylar karşısında hiç bir zaman ümidini de yitirmeyen Paşa, ordularımızın her nev'i muharebeye göre hazırlandıklarını belirterek Yunanlılar'ın *"mecnunâne hareketlerine"* karşı alınması lâzım gelen beş maddelik isteklerini de ayrıca sıraladı. Nitekim, Yusuf İzzet Paşa'nın bu endişelerinin doğru olduğu, alınan istihbaratla daha da iyi anlaşıldı. 1 Şubat 1920 tarihinde sadarete gönderilen bir yazıda, Yunanlılar'ın Trakya ve Batı Anadolu'da İngiliz ve Fransızlar'ın Adana-Suriye-Urfa-Musul ve güney hudutlarımızda harekâta hazırlandıkları ifade edilmekte idi[22]. Diğer taraftan bu durumun, ülkede geniş çaplı bir hareketi de beraberinde getireceği ayrıca izah edilmekte idi[23].

Öte yandan bu gelişmeler olurken müttefiklerin baskıları karşısında kalan hükûmet üyeleri, bunların isteklerine ya kulak asmamayı, ya da toptan istifayı düşünmüşlerdi. Gelişmelere bakılırsa, hükûmet birinci yolu da, ikinci yolu da tercih edemedi. Çünkü, bu durumda Damat Ferid Paşa'nın yeniden iktidara gelmesi ve dolayısıyla da müttefiklerin esasen istedikleri bir durumun gerçekleşeceği düşünülmekte idi[24]. İşte bu yüzden Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan paşaların istifasından başka çıkar yol bulunamadı. Gerçi bu iki Paşa'nın istifası hükûmetin düşmesini de önledi. Öte yandan, hükûmetin otoritesi bu olaydan sonra iyice sarsıldı. İtilaf Devletleri gözünde iyice küçüldü; fakat, bütün bunlara rağmen hükûmet, memlekete hizmet etme çabasından vazgeçmedi. Cemal Paşa'nın istifa etmiş olsa da, yerine geçen Salih ve Fevzi Paşalar da Anadolu'ya ayni politika ile yaklaştılar.

Diğer taraftan, 7 Şubat 1920 tarihinde Harbiye Nezareti, sadarete gönderdiği bir yazıda, Yunanlılar işgallere yeniden başladıkları takdirde, kuva-yı milliyenin bu tecavüzü durduramayacağını, askerî birliklerin de şimdiki kuvvetleriyle bir iş başaramayacaklarını bildirmiş ve kolorduların bazılarının mevcutlarının arttırılmasını, depolarda bulunan silahlarla cephanelere el konulmasını ve demiryolu hatlarından yararlanabilmesi için gereken tedbirlerin şimdiden alınması istiyordu[25]. Nitekim, bu sırada Harbiye Nezaretini endişelere sevk eden hususlar daha önceden İtilaf Devletleri temsilcilerinin tavırları ile kendini hissettirmekte idi. Yukarıda belirtilen faaliyetler yürütülürken, Harbiye Nezareti Fevzi Paşa'nın imzası ile 7 Şubat 1920 ta-

[21] *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 521.
[22] *HTVD.*, Sy: 21, (1957), vesika nr: 534.
[23] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 535.
[24] *Nutuk*, c.I, s. 368 vd.
[25] *HTVD.*, Sy: 21, (1957), vesika nr: 537.

rihinde sadarete gönderdiği raporda, Yunan mes'elenin siyasî yollarla çözümlenemediği ifade edildikten sonra Harbiye Nezaretinin düşüncesi şu şekilde açıklanıyordu[26]: *"Yunanlılar'ın sayıca çokluğunun onlara avantaj sağladığı ve her an harekete geçebilecekleri dikkate alınarak gereken her türlü tedbirin düşünülmesi lüzumludur."* Fevzi Paşa, Yunanlılar'la mücadele edebilmek için bu sırada şunların yapılmasının şart olduğunu belirtmekte idi:

1) Yunan taarruzlarına doğrudan doğruya alâkadar olacak olan Rumeli'de I.Kolordu ile Anadolu'daki 14., 12. ve 20.Kolorduların ve İstanbul'daki 25.Kolordunun mevcutlarının duruma göre arttırılması için serbest hareket etme imkânları sağlanmalıdır.

2) Seferberlik hazırlıklarından sonra seferberliğin icrası

3) Her zaman kıt'alarımızı istediğimiz mahalle sevk ve ikamede serbes bulunmak.

4) Gerek kıt'aları takviye, gerekse silah altına alınacak efradı istediğimiz gibi silahlandırma hususunda tam serbesliğin sağlanması

5) Bir harp vukuunda cephane ikmali ve silahların imal ve tedarikinde ve bunun için şimdiden yapılması lâzım gelen hazırlıkların icrasına da keza serbeslik tanınması

6) Mevcut yollardan ve vasıtalardan istediğimiz gibi istifade edebilmek haklarının tanınmasını istiyordu.

Gerçi Fevzi Paşa'nın bu isteklerine sadaretin karşı çıkması mümkün görünmemekle beraber, bu sırada İngiliz generali Milne'in olumlu bakması hiç de mümkün değildi. Nitekim, Harbiye Nezareti muhtemel düşman saldırılarına karşı dört ihtimalli bir seferberlik yığınak planı yaparak bunu gerekli birliklere gönderdi. Bu plan, ayrıca Temsil Hey'etine de gönderildi[27]. İmzasız olan bu plan bilahare -İstanbul'un işgalinden sonra- tatbike konuldu. Bu da gösteriyor ki, İstiklal Harbinin en önemli planı sayılan bu projenin hazırlayıcısı Fevzi Paşa ve dolayısıyla Osmanlı Harbiye Nezateri ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, icracısı da Anadolu'da Temsil Hey'eti oldu.

Öte yandan, müttefiklerin tecavüzî haraketlerinin giderek yaklaşması üzerine Harbiye Nezaretinin hazırladığı seferberlik planı ile M.Kemal Paşa'nın hazırladığı seferberlik planında pek çok konu uygun düşmekte idi[28]. Bu da bize yukarıda izah

[26] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 537.

[27] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 538, 539.

[28] Bu planda düşünülen ihtimaller -ki Yunan, İngiliz ve Fransız işgalleri- gerçekleştiği takdirde, Türk kuvvetlerinin ne yolda hareket edeceklerine dair direktifler de vardı. Bunlara göre, birinci ve ikinci ihtimal karşısında Kuva-yı Milliye, silah depolarına ve şimendifer hatlarına el koyacak, bazı kolordular merkezle bağlarını keserek (bunlar 12., 14. ve 20.Kolordulardı) seferberlik hareketlerine başlayacak; telgrafhaneler işgal edilecek, *"İtilaf mensuplarını, müceret galeyana karşı hayatlarının siyaneti"*

ettiğimiz üçler misâkında[29] alınan kararların artık yavaş yavaş tatbik sahasına konulmaya çalışıldığını göstermekte idi. Nitekim, memleketin kurtarılması uğrunda harcanacak çabaların başarıyla sonuçlanabilmesi için ordunun daima birlik ve beraberliği muhafaza etmesi şarttı. Mütareke döneminden, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti dönemine geçişte Osmanlı ordusu, İtilaf Devletleri tarafından yapılan baskılarla küçültülmeye çalışılmış; silah ve cephane vs.elinden büyük ölçüde elinden alınmış idi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, bu dönemde Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde görev yapan komutanlar oldukça ihtiyatlı hareket ederek mevcut orduyu çeşitli düzenlemelerle ayakta tutmaya çalışmışlardı. Gerçi ordunun erâtı terhis edilmişse de, komuta kademesinin terhisi veya ordudan ayrı tutulması hiç bir zaman sözkonusu olmadı.Yalnız bazı durumlarda subaylardan mülkî idareci tayin edilmesi konusu gündeme geldi. Yüksek komuta kademesinin çoğunluğu M.Kemal Paşa'nın ya Harbiye'den, ya da cephelerden tanıdığı simalar idi ve bunların birbirlerine karşı hasmane tavır almaları da mümkün değildi. Hele hele bu kritik dönemde böyle hareketlere tenezzül etmeleri düşünülemezdi. Nitekim, Salih Paşa kabinesinin tutumu da Ali Rıza Paşa hükûmetine benziyordu. Hatta, kuva-yı milliyeye bakışında onun devamı niteliğinde idi. Hükûmetin bu sırada Anadolu'da kuva-yı milliyeden yana bir tavır sergilemesi, İngilizler'in resmen İstanbul'u işgal etmeleri sonucunu doğurdu. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa ile Erkânı-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Şevket Turgut Paşa yaptıkları istihbaratın sonucunda İstanbul'un işgalinin sözkonusu olduğunu, 14 Mart 1920'de sadrazam Salih Paşa'ya yazdıkları raporda bildirmişler ve alınması gereken tedbirleri sıralamışlardı[30]. Paşalar bu raporlarında, hükûmet üyeleri ile birlikte herkesin uyanık bulunmasını da öğütlemekte idiler. Fakat beklenen akıbet sonunda gelip çattı: 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal olundu[31]. İstanbul'un işgalinden sonra, askeri yönden emir ve komuta yukarıda belirtilen ihtimallerden ilk ikisine göre düzenlendi ve buna göre teşkilat kurulmaya gidildi ve yeni bir takım tedbirler alınmaya başlandı[32].

II. MİLLÎ MÜCADELE HAREKETİNİ DESTEKLEYEN GİZLİ GRUPLARIN ANADOLU'NUN ASKERÎ AÇIDAN GÜÇLENMESİNDEKİ ROL VE ETKİNLİKLERİ

Mütarekenin imzalanmasından sonra, İstanbul hükûmetinin etkisinin giderek azalması, Türklerin meşru müdafaada bulunmak ve haklarını korumak için örgütlenmeye başlamalarına sebep oldu. Bu örgütlenmede, daha önce Enver Paşa tara-

için, tutuklayacaktı. Fakat, bir İngiliz, Fransız müdahalesi olursa o takdirde öteki kolordular da merkezle ilgilerini keserek harekete geçecek ve 15.Kolordu doğuda Ermeniler üzerine yürüyecekti. Üçüncü ihtimal karşısında, bütün askerî birlikler hemen merkezle ilgilerini keserek seferberliklerini yapacaklardı. Dördüncü ihtimal karşısında ise, hükûmet usûlüne uygun olarak seferberlik ilan edecekti. Bk. *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 519, 519/2; Sy: 21, vesika nr: 538, 539.

[29] Bk. *III.Bölüm*, s. 108.

[30] *HTVD.*, Sy: 21, vesika nr: 524.

[31] *HTVD.*, Sy: 22, (1957). vesika nr: 553, 562, 563, 573. 574. 575.

[32] Bu yeni teşkilatlanma ise Anadolu'da Temsil Hey'eti tarafından gerçekleştirilmekte idi.

fından kurulmuş olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın pek mühim rolü oldu[33]. Bilahare, mütareke döneminde faaliyet gösterecek ve millî mücadeleyi destekleyecek olan gizli gruplar, -âdeta- Teşkilât-ı Mahsusa'nın bünyesinden çıkacaktı[34]. I.Dünya Savaşı'nın ardından işbaşına gelen İstanbul'daki yönetim, Teşkilat-ı Mahsusayı ittihatçı-maceracı ve fırsatçılardan oluşan kötü niyetli bir grup olarak değerlendirdiğinden, bunları takibe, hareketlerini önlemeye kalkışmış ve kısa sürede bu teşekkül lağvedilmişti. Nitekim, İtilaf Devletleri'nin dahilî inzibat, azınlıkları koruma ve özellikle Anadolu'da yapılacak her türlü istihbarat ve yardımları önlemek bakımından aldıkları tertibat ve kurdukları teşkilata karşı, bir takım vatanperverler de, Anadolu hesabına istihbarat yapmak, harp malzemesi kaçırmak, zabit ve memur göndermek gibi hususlarda mümkün olan her türlü yardımı yapabilmek üzere gizli teşekküller kurmuşlardı. Bu konuda ilk adımı İttihad ve Terakki Cemiyetinin ileri gelen erkânı İstanbul'u terk ederken siyasî cepheli Karakol Cemiyetini kurmakla atmıştır[35]. Kısa bir süre sonra memleketin vatanperver evlatları, şahsî teşebbüsleriyle bu adımı genişletmiş ve bir müddet sonra da, Ankara hükûmeti işi ele alarak gizli ve resmî bir kaç teşekkül kurulmuştur ki, bunlar özellikle harbin ilk yıllarında ve devamında önemli hizmetlerde bulunmuşlardı. Sırasıyla ifade etmek gerekirse gizli teşekküller şunlardı[36]:

[33] Teşkilat-ı Mahsusa, I.Dünya Harbinden biraz evvel Enver Paşa tarafından kurulmuştu. Bu teşkilatın gayesi bir taraftan bütün müslümanları bir bayrak altında toplamak, bu suretle İslam Birliğine (Panislamizme) ulaşmaktır. Diğer taraftan da Türk ırkını siyasî bir birlik içinde bulundurmak, bu bakımdan da Türkçülüğü (Pantürkizmi) hareket sahasına sokmaktır. Enver Paşa'nın, Emirî Efendi'nin İTC. programındaki İslamcılık'tan ve Ziya Gökalp'in Pantürkizm'inden ilham aldığı muhakkaktır. Bu teşkilata büyük ümitler bağlayan İTC., seçtiği fedakâr zabitan sayesinde I.Dünya Savaşı başlarken ve bütün harp boyunca İslam ve Türk memleketlerinde çeşitli hareketlerin oluşturulmasında başarılı olmuştur. Bilhassa harp esnasında bir memleketin maddî ve manevî cephelerini sarsmak, onu içinden çökertmek için böyle fedai teşkilatına ihtiyaç vardı. Enver Paşa, evvela bu teşkilatın başına Kolağası Süleyman Askerî Bey'i getirmiş, bilahire Kuşçubaşı Eşref Bey bu görevi devralmış; savaşın sonunda da yetkiler Süvari Albayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'e devredilmişti. Öte yandan Teşkilat-ı Mahsusanın bir idarî hiyerarşisi, bir genel merkezi, bir gizli bütçesi, yöneticileri, bölge sorumluları vardı. Osmanlı bürokrasisinin eski unsurlarına göre daha dikkatli örgütlenmiş bir kurum hüviyetindedir. Bu örgütün 1911-1918 yılları arasında faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Samih Nafiz Tansu, (Anlatan, Hüsamettin Ertürk), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957; Philip H. Stoddart, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev.Tansel Demirel), İstanbul 1993. Öte yandan Teşkilât-ı Mahsusa son zamanlarda farklı boyutları ile ele alınarak arşive dayalı çalışmalarla gün ışığına çıkarılmaktadır. Meselâ Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan misyonunun çalışmaları hakkında bilgi için bk., Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara 1999.

[34] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c.I, İstanbul 1975, s. 80-81.

[35] Samih Nafiz Tansu, (Anlatan, Hüsamettin Ertürk), *İki Devrin Perde Arkası*, s. 217-219; Hüsnü Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 82 vd.; Erich Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev.Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 147; Fethi Tevetoğlu, "Karakol Cemiyeti", *Türk Ansiklopedisi*, c.21, s. 293; Aynı yazar, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, Ankara 1988, s. 3-42; Karakol Cemiyeti hakkında daha derli toplu bilgi için bk. Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s. 23-41.

[36] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 23-112; ayrıca bk., Metin Ayışığı, "Son Osmanlı Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti Arasında Münasebetler, I, II", *Toplumsal Tarih*, Sy: 6-7, İstanbul 1994.

1) Karakol Cemiyeti, ismi sonradan Zabitân bilahare de Yavuz olarak değişmiştir.

2) Müdafaa-i Milliye Hey'et-i Merkeziyesi; bunun bünyesinden M.M.Grubu ve Müsellah Müdafaa-i Milliye teşkilatı olmak üzere iki teşekkül çıkmıştır.

3) İmalât-ı Harbiye Grubu

4) Hamza Grubu, ismi sonradan Mücahid, Muharip en son da Felah olarak değişmiştir.

5) Muavenet-i Bahriye Grubu

6) Namık Grubu

7) İhtiyat Grupları (Ferhat ve Kerimî).

Bunlara ilaveten o sırada bu tür faaliyetlerin içerisinde olan Hüsnü Himmetoğlu, hususi olarak çalışan grupları da -ki bunlar çok kısa bir çalışmanın ardından diğerleriyle birleşmişlerse de- ayrıca ele almış ve Kaçakçılık Teşkilatı, Çatalca ve Trakya Teşkilatı, Siyasî Mümessillikler, Felah-ı Vatan Grubu, Gizli Telgraf Muhaberât Grubu şeklinde sıralamıştır[37]. Mütareke döneminde kurulmuş olan bu gizli grupların faaliyetlerine bakılırsa, Türk İstiklal Mücadelesi'nde önemli katkıları olduğu anlaşılır. Kısaca bunların Anadolu'da yeniden yapılanmakta olan orduya sağladıkları desteği, işgal mıntıkasında ve Anadolu'daki faaliyetlerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

a. Karakol Cemiyeti ve Faaliyetlerine Kısaca Bir Bakış

Enver ve Tal'at Paşalar'ın teklifi ile kurulmuş olan bu cemiyet, sabık İttihad ve Terakki hükûmeti İaşe Nazırı Kara Kemal ve Erkân-ı Harp Miralayı Kara Vasıf Beyler[38] ile Emekli Yüzbaşı Baha Sait Bey ile Dava vekili Refik İsmail Beyler tarafından 13 Kasım 1919'da kurulmuştu[39]. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra kurulan bu cemiyetin gayesi, ittihatçıları bir arada toplamak ve korumak idi[40]. Nitekim Karakol Cemiyeti, bir nizamname ve program neşrettikten sonra[41], millî kurtuluş hareketini bir ittihatçı hareketi haline sokmak için faaliyete geçti[42].

[37] Hüsnü Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 81.

[38] Samih Nafiz Tansu, *Aynı eser*, s. 217; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s.4.

[39] Cemiyet üyelerinden Emekli Korgeneral Fahri Can, cemiyetin isim babasının Baha Sait Bey olduğunu açıklamıştır. Bk. Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?" *Yakın Tarihimiz*, c.IV, s. 48, 257-260.

[40] Bilindiği üzere, mütareke döneminde İttihatçılar, tehcir suçu başta olmak üzere diğer pek çok suçlar da isnat edilerek devamlı takip altında tutulmuşlardı.

[41] Fethi Tevetoğlu, Aynı makale, *Türk Ansiklopedisi*, c.21, s. 293; Ayrıca bk. *Aynı eser*, s. 7-9; Fahri Can, *Aynı makale*, s. 257-260.

[42] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 25.

Bundan dolayı, cemiyetin ilk kurucu üyelerinin tamamına yakını ittihatçılardan müteşekkildi.

Karakol Cemiyeti, teşkilatlanmasını sürdürürken taşralardaki en ücra köşelere kadar yayılmayı ilke edindi. Fakat, bunda ne derece başarılı olduğu meçhuldü. Öte yandan cemiyetin mahalli yöndeki faaliyetleri Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin çekirdeğini doğurmuş, bundan dolayı da Millî Mücadeleye büyük destek sağlamıştır. Bu cemiyet tarafından kurulan mahalli teşkilatın ilki, Topkapı'da kurulmuş olup bunu Şehremini, Eyüp, Kasımpaşa, Aksaray, Bayezid, Makrıköy, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadolu Hisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere ve Galata şubeleri takip etmişti[43]. Kuruluşunu bu şekilde tamamlayan cemiyet, kısa bir süre sonra faaliyete geçti. Nitekim, Karakol Cemiyeti, M.Kemal Paşa tarafından ittihatçılık faaliyetlerinden dolayı ilga ve iptal edildikten sonra[44], isim değiştirerek 1920 yılı Ekim ayından itibaren Zabitan Grubu adıyla çalışmaya başladı. Zabitan Grubu, gümrük memurlarından, silah depolarında vazifeli olan memurlara varıncaya kadar yayılarak kısa sürede kadrosunu genişletti. Öte yandan bu grubun istihbarat ve hariciye dairesinden elde edilen bilgiler zamanında Anadolu'ya aktarılarak gerekli tertibatın alınması sağlanıyordu. Zabitan Grubu diğer taraftan, cuma günleri namazı müteakip sohbetler tertipleyerek, halkın millî mücadeleden yana tavır almasını da sağlamakta idi. Bu grubun en önemli faaliyeti Menzil Hattı Teşkilatı tarafından gerçekleştirildi. Bu teşkilatla Anodolu'daki kolorduların subay ve personel ihtiyacı temin edilmeye çalışıldı. Gerçi, kolordu komutanları Harbiye Nezareti kanalı ile bu isteklerini dile getirmişlerdi; fakat, olumlu cevap alınamamıştı[45]. Halbuki bu sırada kuva-yı milliye ile düşmana karşı tutunmanın mümkün olmadığı bilinmekte idi. Öte yandan Damat Ferid Paşa kabinesinin kuva-yı milliyeyi olumlu bulmadığı anlaşılmakta idi. İşte hükûmetin bu olumsuz tavır ve hareketleri, Anadolu'daki askerî birlik ve kumandanlarının millî hareket yanlısı olan gizli gruplarla temasa geçmelerine sebep oldu. Bu arada, Zabitan Grubu tarafından İstanbul'daki depolardan kaçırılan silahlar Karadeniz sahillerine aktarılarak Anadolu ordusunun takviyesi yoluna gidildi[46]. Nitekim bu tür faaliyetler İstanbul'daki hükûmetin harekete geçmesine sebep oluyordu. Zabitan Grubunun en önemli faaliyeti, 1920 yılında 1500 kadar zabiti İstanbul'dan Anadolu'ya göndermesi oldu[47]. Bu sayede Anadolu'daki ordunun komuta kadrosu büyük ölçüde ikmal edildi. Zabit sevkiyatında diğer grupların da çalışmaları oluyordu. Nitekim, Grubun bu kadar çok zabit göndermesi Ankara'nın dikkatini çekmiş olmalı ki, gelen zabitler hakkında tahkikat yapılması konusu da gündeme getirilmişti[48]. Bu tahkikatın yapılmasının amacı yuka-

[43] Tansu, *Aynı eser*, s. 220-222.
[44] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 28.
[45] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 15, Ds: 71, F: 8-13.
[46] *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 109; 99 / 144; 99 / 147.
[47] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1397, Ds: 35, F: 11.
[48] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 35.

rıda da ifade edildiği üzere, grubun temelini ittihatçılar oluşturduğundan Anadolu'daki orduda olabilecek ittihatçı yapılanmayı önlemekti[49].

Zabitan Grubunun İstanbul'daki temsilcilerinden Harbiye Dairesi başkanı Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Yenibahçeli Ömer Lütfi Bey ve Silah (Piyade Makineli Tüfek) Şubesi müdürü Erkân-ı Harp Binbaşısı Naim Cevat Bey'in gayretleri ve İstanbul'daki mavnacı, hamal, arabacı, gümrükçü, denizyolu ve polis memurlarının yardımı ile İngiltere kontrolünde bulunan depolardan ve anbarlardan -özellikle- geceleri pek çok silah ve malzeme kaçırıldı. Silahların bu tür örgütlerin faaliyetleri ile Anadolu'ya kaçırılabileceği ihtimalini gözönünde bulunduran İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı ise, İstanbul ve civarında bulunan cephaneliklerde[50] mevcut malzemeleri Türklerin eline geçmesine engel olmak amacıyla ya el koyuyor[51], ya da cephaneliklerin yerleri değiştirmeye çalışıyordu[52]. Bunları yeterli görmeyen bazı İngiliz ve Fransız komutanlar ise, Türklere ait silah, cephane vs. malzemeyi ya denize atıyorlar, ya tahrip ediyorlar veya Makrıköy ve Sarayburnu ambarlarında olduğu gibi havaya uçurmaya teşebbüs ediyorlardı[53]. Diğer taraftan İtilaf Devletleri bu dönemde Türkler'den son derece endişe duyduklarından olsa gerek halkın elinde bulunan av tüfekleri dahi toplatıyor ve bunları Maçka Silahhanesinde depoluyordu[54]. Öte yandan mütarake hükümleri gereği toplanan silah ve cephane de gizli gruplar vasıtasıyla Anodolu'ya kaçırılıyordu. Nitekim, Anadolu içerilerinde bulunan silah depolarından getirilen cephaneler İzmit ve Derince'de açığa yığıl-

[49] Nitekim İnebolu İrtibat Zabitliği, 24. Temmuz 1920 tarihinde EHUR.'ne gönderdiği bir şifrede İstanbul'dan göndirilecek zabitlerin çok iyi araştırılması, bunlara istihbarat tarafından ellerine bir marka verilmesi ve bunun İnebolu İrtibat memurluğuna da bildirilmesi gereği dile getirilmekte idi. Anadolu ile muhaberenin çok iyi yapılması ve sıkı bir kontrolden sonra zabitlerin Anadolu'ya kabulüün sağlanması isteniyordu. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 641, Ds: 47, F: 1.

[50] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-59, Kls: 215, D: 6, F: 3-1, 3-2, 4, 4-1, 5, 5-1, 5-2; Bu belgelerde İstanbul-'da mevcut cephanelik ve anbarlardaki silah vs mevcudu gösterilmiştir. Buna göre, Ortaköy Depesunda otomobil ve yedek parça aksamı, Yıldız Deposunda telli telsiz muhabere vasıtaları, Nakliye birlikleri için malzemeler, Maçka Deposunda muhtelif çap ve cinste tüfek ve top mermileri ile birlikte, Şişli'de muhtelif askerî hayvanat, Tophane'de fabrika ve muhtelif çaplarda silahlar, Eyüp'te Melbusat ve Çadır fabrikası, Halıcıoğlu, Sirkeci, Saraçhane, Ahırkapı anbarlarında muhtelif malzeme, Ayastefanos'da umur-i havaiye depoları, Makrıköv ve Zeytinburnu cephanelik ve anbarları, Maltepe'de tayyare malzeme depoları, Derince ve İzmit'de muhtelif silah ve cephane depoları mevcut idi. Bütün bu depolarda Anadolu ordusunun tüm ihtiyaçlarını temin etmeye yeterli pek çok malzeme, silah ve cephane mevcut idi. Tek mesele bunların Anadolu'ya aktarılması konusu idi. Gizli gruplar bunların yerlerinden tutun da içerilerindeki muhteviyatına varıncaya kadar listeler çıkarmışlardı.

[51] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 341160, İngilizler İstanbul depolarında mevcut Rus yapısı tüfeklere Ocak 1920'de el koymuşlardı. Öte yandan İngilizler Başbüyük cephaneliğine de el koymuşlardı. Bk. *BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347938. Maçka silah deposuna el konulması hakkında İngiliz Generali Milne'in Harbiye Nezaretine bir tehditname gönderdiği de anlaşılmaktadır. Bk. *BEO.*, Harbiye Gelen nr: 346145, 349017.

[52] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-40, Kls: 196, Ds: 4, F: 7-4 ; *BOA. DH. ŞFR.*, nr: 105 / 10.

[53] *BOA. BEO.*, Hariciye Giden nr: 34460.

[54] *BOA.DH.İ.UM.*, Ds: 89 / 10, 1-27; 1-28.

makta, bu da beraberinde bir çok problemi getirmekte idi[55]. Bunların ne olacağını ne mülkî memurlar, ne de askerî memurlar bilmiyordu. Bu sırada İstanbul hükûmetinin Anadolu'yu teftiş için görevlendirdiği Ahmet Fevzi Paşa, Eskişehir'e geldiği zaman cephane depolarının kesinlikle İngiliz yetkililere teslim edilmemesi yolunda bir açıklamada bulunmuştu[56]. İşte açıklanmaya çalışılan bütün bu olumsuzluk ve İngiliz tazyik ve baskısına rağmen, Zabitan Grubu muhtelif tarihlerde her türlü yolu deneyerek 56.000 mekanizma, 320 makinalı tüfek, 1500 muhtelif çaplı tüfek, bir batarya top, 200 sandık cephane, 10.000 takım askerî elbise, 100.000 giyim takımı, nal ve mıh, 15.000 matura, 1.000 tona yakın muhtelif malzeme ve çeşitli askerî eşyayı İstanbul'dan Anadolu'ya aktarmıştı[57]. İşin ilginç yanı bu silahların Anadolu'ya aktarılması sırasında İtalyan ve Fransız gemileri kullanılmıştı[58].

Öte yandan Zabitan Grubu, 1921 yılı sonlarına doğru Yavuz ismini aldı. Yavuz Grubu adına Anadolu sahillerine yapılan 34 sefer ile binlerce ton malzeme aktarıldı[59]. Bu malzemelerin içinde 50 adet mitrolyöz, 5.000 mekanizma, 1.000 sandık cephane, 4 adet 15 cm.lik top, 150.000 atım 7.5 cm.lik seri ateşli top mermisi, 600-700 sandık Alman piyade tüfeği mermisi yer almakta idi[60].

b. Müdafaa-i Milliye (M.M) Grubunun Faaliyetleri

1920 Yılının başlarında kurulmuş olan bu grup, her türlü tehlikeli gelişmeler karşısında İstanbul'daki kuvvetleri Anadolu'ya sevk etmek, maddi ve manevi olarak destek olmak maksadını güdüyordu[61]. Müdafaa-i Milliye Grubu, *"M.M.Grubu"* ve *"Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı"* olarak iki teşkilat halinde ortaya çıkmış[62] ve gayr-ı resmi olarak faaliyete başlamış, bilahare Anadolu tarafından da resmen kabul görmüştü[63]. Nitekim, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, 31 Temmuz 1921 tarihinden itibaren Anadolu ordusu kadrosuna dahil edilmişti[64]. Öte yandan yukarıda adları ve-

[55] Nitekim İzmit'teki yetkililer 4 K.evvel 1335 tarihine kadar 60.000 sandık cephanenin İngilizler tarafından Derince ve İzmit istasyonu çevresine yığıldığını haber veriyorlardı. Bilindiği gibi bir sandıkta yaklaşık 1000-1500 civarında mermi bulunuyordu. Bk. *BOA.DH.KMS.*, Ds: 56-2, Nr: 27.

[56] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-3, nr: 11, F: 2.

[57] Miralay Mehmet Arif, *Aynı eser*, s. 70-71.

[58] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 309.

[59] Yavuz Grubu adına Hüsnü Himmetoğlu pek çok malzeme naklettiğini açıklar. Bk. *Aynı eser*, c.I, s. 91; c.II, s. 427-428.

[60] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi:1-1, Kls: 1397, Ds:35, F: 11. 11/1.

[61] Hüsnü Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 96.

[62] Samih Nafiz Tansu, *Aynı eser*, s. 485.

[63] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1566, Ds: 140, F: 73, 73-2. Müdafaa-i Milliye Grubu kuruluşundan yaklaşık bir yıl kadar sonra Anadolu tarafından tanınmıştır.

[64] İstanbul'daki M.M.Grubunun başına Topçu Kaymakamı Kemal Bey getirilmiştir. Öte yandan grubun muhasipliğine Hüseyin İhsan Bey, İstanbul Merkez Komutanı Muavini süvari Binbaşı Ferhat Bey azalığa, Harbiye Nezareti yaverlerinden Çürüksulu-zade Süvari Yüzbaşı Kâmil Efendi azalığa, basından İktisat Mecmuası sahibi ve naşiri Ahmet Hamdi Bey grubun istihbarat memurluğuna, Piyade Kaymakamı Hafız Besim Bey M.M.Grubu reis vekilliğine, Dava vekili Vehbi Bey azalığa, Piyade Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey azalığa, Hariciye Nezaretinden Umur-i Siyasiye Müdürü Enis Bey azalığa, Topkapılı Canbaz Mehmet

rilen ve Müdafaa-i Milliye Grubunun bünyesinden çıkan gruplarla zaman zaman mücadelelerin olduğu da anlaşılmakta idi. Bu anlaşmazlıklar bilahare bölünmelere de sebep oldu. Öte yandan M.M.Grubunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın son reisi olan Hüsamettin Ertürk Bey'in kurduğu bilinmekte idi[65]. Bu grubu daha önce kurulmuş, fakat lağvedilmiş olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile karıştırmamak gerekir[66]. Şunu da ifade etmek gerekirse, M.M.Grubuna çalışmalarında, bilahare Anadolu'ya geçen sabık Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Anadolu'dan da gerekli desteği vermişti[67]. Bu sayede grup önemli faaliyetleri gerçekleştirdi.

M.M.Grubunun kuruluşundan (1920 başı) sonra, evvela İstanbul'da faaliyete geçtiği görülür. Grubun çalışmaları sırasında özellikle Hüsamettin Ertürk, İstanbul-'dan çeşitli yollarla silah alımını başlattı ve bunları İtalyan ve Fransızlar'dan kiraladığı gemilerle Anadolu'ya aktarmaya ihtimam gösterdi[68]. O'nun bu faaliyetlerinden haberdar olan İngiliz istihbaratı, Osmanlı hükûmetini derhal uyararak bu tür hareketlere meydan vermemesini istedi. Bunun üzerine hükûmet, İstanbul Polis Müdürüyeti'ne gerekli talimatı verdi. Fakat, son derece gizli çalışan grup kendini bütün bu tazyiklere rağmen ifşa ettirmedi[69]. Bunun yanında grubun gönderdiği silahlar hakkında kısa bilgi vermek icap ederse; 25 adet muhtelif çapta top, 155.989 top mermisi, 89 sandık tapa, 13 sandık kartuş, 94 adet top kaması, muhtelif topçu alet ve edevatı, 5.694.463 muhtelif top, bomba ve sair madde kapsülü, 185.163 bomba, 270 sandık tüfek bombası, 10.146 kg. barut, muhtelif fünye, fitil, kimyevi madde, 27 adet ağır ve hafif makineli tüfek, çeşitli model tüfek ve malzemeleri, techizat ve askerî levazımat, muhabere malzemesi, hayvan malzemesi, mühimmat fabrikalarına ait 30 adet değişik makine, 21 makine tezgahı ve teferruatı, iki otomobil ve çeşitli vasıtalara ait yedek parça vb.gibi daha pek çok malzeme şeklinde sıralamak mümkündür[70]. Grup temin ettiği silahları Anadolu'ya aktarırken genellikle deniz yolunu

---

Bey-ki bu adam Hüsamettin Ertürk'ün adamı idi- grubun istihbarat amir vekilliğine getirilmişlerdi. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 320-A, F: 4, 4/1-10; ayrıca bk. Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 80.

[65] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1533, Ds: 2, F: 51, 51-2; ayrıca bk., Hüsamettin Ertürk, *"Kavaklı Fevzi Paşa ve M.Kemal Paşa ile görüşerek İstanbul'da gizli bir teşkilat kurmağa karar verdim. Teşkilat-ı Mahsusada çalışmış, denenmiş, kendilerine güvenilir arkadaşlar elimizde idi. İstanbul'da mevcut anbarlarda silah ve cephane vardı. Teşkilatımıza gümrük memurlarını, deniz kolcularını da almak suretiyle işe başladık"* der. Bk. Tansu, *Aynı eser*, s. 200.

[66] Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri ittihatçı hükûmetler döneminde teşkil edilmişlerdi. Bunlar bilahire Padişah'ın himayesine kabu edilmişken (Bk. *BOA.DH.KMS.*, Ds: 48, nr: 33), daha sonra Donanma Cemiyeti ile birleşmiş (*BOA.DUİT.*, Ds: 62-3 / 7, F: 1) ve nihayet 2 Nisan 1919 tarihinde lağvedilmiştir (Bk. *BOA. Kavanin ve Nizamat Defteri*, nr: 29, s .94). Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.

[67] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 51.

[68] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4355, Kls: 998, Ds: 22, F: 1, 4.

[69] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-58, Kls: 461, Ds: 69, F: 1-4, 1-5.

[70] Grup adına yapılan 48 sefer ile bu malzemeler deniz yolu ile parça parça Anadolu'ya ulaştırılmıştır. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1563, Ds: 127-A, F: 21-4, 21-6; Kls: 1722, Ds: 30, F: 9-1, 9-2, 9-3, 9-4, 18, 19-3, 20-1. Grup ayrıca Derince'ye yığılan silahlardan da büyük bir kısmını Karamürsel taraflarında bulunan Kuva-yı Milliyecilerin de yardımı ile Anadolu'ya aktarmıştı. Bk. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 55.

tercih ediyordu. Zaten bu dönemde bütün gizli grupların bu yolu tercih ettikleri anlaşılmakta idi[71].

Diğer taraftan M.M.Grubu, Anadolu'ya zabit, askerî memur, asker vd meslek-lerden çeşitli personel göndererek gerekli desteği vermeye çalıştı[72]. Zaten bu sırada malî açıdan İstanbul hükûmetinin büyük bir kriz içerisinde bulunuyordu. Nitekim subay maaşlarının ödenememesi, İşgal kuvvetleri komutanlıklarının aşırı baskı ve takipleri, bu sırada giderek güçlenen Nigehban Grubu mensuplarının İngilizlerle birlikte ortak hareketleri, zabitanın ısyanına sebep oluyor ve zabitler bir yerde kurtuluş için Anadolu'ya geçiyorlardı[73]. Çeşitli sıkıntılar yüzünden İstanbul'daki Harbiye Nezareti orduyu 50.000'e indirmeyi ve zabit sayısını da azaltmayı planladı. Bu teşebbüsler sözkonusu olunca, 20 kişiye bir zabit hesabıyla 2500 zabite ihtiyaç olduğu tesbit edildi. Bu sayıya padişahın maiyeti için 12 zabit daha ilavesiyle 2562 zabite çıkarıldığı görülmekte idi[74]. İşte İstanbul'un bu plan ve projeleri kuva-ı milliyeyi desteklemek için başkentte görev yapan gruplara çok iyi malzeme teşkil edebilecek nitelikte idi. M.M.Grubu da bu ortamda gerekli propagandayı yaparak zabitanın Anadolu'ya geçmesinde önemli bir rol aynadı. M.M.Grubu sadece silah ve personel ikmali konusunda Anadolu'nun yardımcısı olmamış, aynı zamanda istihbarat konusunda da gerekli destek ve yardımı sağlamıştır[75]. Özellikle İngiliz yanlısı olup da, bu sırada Anadolu'ya geçmek isteyenlerin istihbaratı bu grup tarafından gerçekleştirilmekte idi[76].

c. İmalât-ı Harbiye Grubu ve Faaliyetleri

Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu silah, cephane, ve benzeri askerî malzemeyi temin etmek amacıyla, İstanbul'un işgalinden sonra kurulmuş hususi bir teşkilat idi[77]. Muhtemelen işgali takip eden günlerde kurulması düşünülen bu grup, Topçu Mümtaz Kaymakamı (Yarbay) Eyyüp Bey tarafından kuruldu[78]. Grubun üyeleri ise, Tophane, Zeytinburnu Silah Fabrikaları ile Makrıköy Barut Fabrikasın dan ve Tapa

[71] İstanbul'dan temin edilen silahlar denizyolu ile Çanakkale Boğazı-Ege- Mersin veya Antalya'ya aktarıldığı gibi; İzmit-Ereğli-Bartın-İnebolu yolu da tercih edilmekte idi. Batum tarafından gelen silahlar ya kıyı şeridinden İnebolu'ya , ya da Erzurum'dan Ankara'ya aktarılmakta idi. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-4282, Kls: 553, Ds: 14, F: 17.

[72] *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-2, nr: 107, bu belgedeki ifadelere bakılırsa Konya valisi Hakkı, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafında, İstanbul'daki ihtiyat zabitanını Anadolu'ya çeken bir grubun faaliyetlerinden söz etmektedir. Bunun yanında Anadolu'ya katılan zabitan ve memurlar hakkında bir istihbarat yapılması gereği de dile getirilmekte idi. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4355, Kls: 998, Ds: 56-B, F: 1.

[73] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 963, Ds: 4, F: 17, 17-1.

[74] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-5[illegible], Kls: 466, Ds: 8, F: 4.

[75] M.M.Grubunun lideri konumunda olan Hüsamettin Ertürk, İstanbul'da İngilizler'in her türlü hareketlerini anında Anadolu'ya aktarmakta idi. Mesela bir defasında İngilizlerin devletleri ile yaptıkları gizli haberleşmenin şifreleri dahi ele geçirilerek M.Kemal Paşa'ya aktarılmıştı. Bk.Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 641, Ds: 47, F: 12.

[76] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1041, Ds: 118, F: 1; ayrıca bk. Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 92-94.

[77] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 95.

[78] Hüsnü Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 158.

Fabrikasından olmak üzere diğer askerî imalathanelerde çalışanlardan seçildi. Bu fabrika ve imalathanelerde özellikle kritik görevlerde bulunan personelin gruba dahil edildiği anlaşılmakta idi. Bundan dolayı bu fabrika ve imalathanelerin tamamının bu grubun kontrol ve denetiminde olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında Karadeniz, Hadımköy, Çanakkale Silah ve Cephane depoları başta olmak üzere Çobançeşme, Karaağaç, Piripaşa, Zeytinburnu, Gülhane, Sarayburnu ve Başıbüyük depo ve anbarları da bu grubun kontrolü altında bulunuyordu[79].

Öte yandan İmalat-ı Harbiye Grubu bilahire (2 Aralık 1920) Hamza (Felah) Grubu ile birleşti; bununla ilgili protokol Harbiye Nezaretinde Eyüp Bey ile Felah'ın reisi Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Ekrem Bey arasında imzalandı[80]. Bununla beraber, İmalat-ı Harbiye Grubu tarafından İstanbul'daki askerî fabrikalardan pek çok tezgah ve makina aksamı, gizli yollardan Anadolu'ya aktarıldı[81]. Ayrıca, askerî depolardaki malzemelerin Anadolu'ya naklinde bu grubun çabasının fazla olduğunu da ifade etmek gerekir[82]. Anadolu'ya silah, malzeme ve askerî eşya naklinin yanında demiryollarında istihdam edilmek üzere makinist ve demiryolu malzemesinin nakli de gerçekleştirildi[83].

d. Felah Grubunun (Hamza, Mücahid, Muharip, Felah) Faaliyetleri

Bu grup, Misak-ı Millî'de belirlenen kararlar doğrultusunda vazifeye başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin İstanbul'da faaliyet gösteren tek ve gerçek temsilcisi idi. Felah Grubunun ilk çekirdeği Hamza Grubu olup, 23 Eylül 1920 tarihinde faaliyete başladı[84].

Hamza Grubu[85], M.Kemal Paşa ile yakınlığı olan ve o tarihlerde Sultan Vahdettin'in yaveri bulunan Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Neş'et Bey tarafından kuruldu[86]. Nite-

[79] Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 159.

[80] Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 160-161.

[81] Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-4355, Kls: 998, Ds: 22, F: 1, 4, 5; öte yandan bu dosyada Hüsnü Himmetoğlu'nun Anadolu'ya silah nakli esnasında kullandığı antetli kağıtlardan bir örnek de mevcuttur.

[82] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4336, Kls: 1003, Ds: 15, F: 1-45.

[83] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 18, F: 1.

[84] Mesut Aydın, "Hamza Grubu", AÜ.TİTE, *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl:1, Sy: 3, (Mayıs 1989), s. 371-394.

[85] Hz.Hamza'nın kuvvet ve cesaretinden ilham alınarak bu ismin seçildiği tesbit edilmiştir.

[86] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1533, Ds:2, F: 1-8; Neş'et Bey bir taraftan sarayın işlerini yerine getirirken, diğer taraftan Milteke isimli bir gizli cemiyet kurmuş ve Anadolu hesabına çalışmaya başlamıştır. Bk. Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 172 vd.; Öte yandan bu grubun kuruluşunda bizzat başrolü Fevzi Paşa kendisinin oynadığını ifade etmiştir. bk. Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Gn.Kur.ATASE Kütüphanesi, Basılmamış daktilo metin, s. 402; diğer taraftan Mesut Aydın ise grubun bizzat M.Kemal Paşa tarafından kurulduğu iddiasındadır. Bk. Mesut Aydın , *Aynı eser*, s. 50-51; Neşet Bey'in faaliyetleri için ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 224.

kim, Neş'et Bey bu grubun kuruluşundan evvel Anadolu'ya giderek[87], M.Kemal Paşa ile görüşmüş ve kendisine bu görüşmede İstanbul'a döndükten sonra Anadolu menfaatine çalışmasının daha faydalı olacağı anlatılmıştı. Neş'et Bey'in bundan sonra Anadolu seyahatlerinin sık sık tekrar ettiği görüldü. Öte yandan, İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden de destek bulan Neş'et Bey, faaliyetlerini başarı ile yürüttü[88].

Grubun hazırlanan yönetmeliğine göre, üç şubeye ayrıldığı göze çarpar. 1.Şube istihbarat, matbuât ve propagandadan, 2.Şube subay seçimi, sevkiyatı, kurye ve gizlenme yerinden, 3.Şube ise mühimmât tedariki, sevki ve san'atkârların (özellikle silah, techizat vs konularda tecrübeli) temininden sorumlu idi[89]. Grubun bu üç şubesinin başkanlarının ayrı birer şifre isimleri de vardı[90]. İngilizler'in şüphelerini çektiği zamanlarda grup genellikle ismini değiştirmek gereğini duydu. Bu değişiklikler sırasıyla Hamza, Mücahid ve Muharip şeklinde oldu[91]. Nitekim grup, 31 Ağustos 1921 tarihinden itibaren *"Felah"* ismini kullanmaya başladı[92].

Öte yandan grubun faal eleman ihtiyacını temin edip bunları çalıştırmayı düşündüğü birimler ise, Harbiye Nezareti, İşgal Kuvvetleri İrtibat Zabitlikleri, Yabancı devletlerin elçilikleri, İstanbul Merkez Komutanlığı, Polis Müdüriyeti ve Hariciye Nezareti idi[93]. Bu birimlerin dışında grubun bir diğer faaliyeti de, Batı Anadolu'da Yunan ordusunun harekâtı hakkında bilgi toplamak üzere muhbir istihdam etmekti[94]. Nitekim grup, bu yolda oldukça başarılı da oldu. Hem Fransız karargâ-

[87] Neş'et Bey muhtemelen 1920 yılı sonlarına doğru Anadolu'ya gitmiş ve ikinci defa olarak da Londra Görüşmelerinin ardından İstanbul ile Anadolu diyaloğunun yeniden sağlanmasının akabinden Mart 1337'de tekrar Ankara'ya gönderilmiştir. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 350664; Neş'et Bey bundan böyle sık sık Ankaraya gitmiştir. Hatta Ankara'ya gidişinde artık kabinenin de teklifi sözkonusu olacaktır. Nitekim Harbiye Nazırının 6.K.sani 1337 tarihli teklifi ile Neş'et Bey Ankara'ya gönderilmek istenir. Bk. *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 350228; bu teklif üzerine Meclis-i vükeladan çıkan 10 K.sani 1337 tarihli bir kararla 150 lira harcırah tahsis edilerek Ankara ile görüşmek üzere Neş'et Bey'e ruhsat verilmiştir. Yanında giden Telgraf zabiti İhsan ve piyade Mülazım-ı evveli Halit Efendilere de 50'er lira harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır. Bk. *BOA.MVM.*, nr: 221, s.14. Ayrıca bk. *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 350228. Ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 224 vd. Öte yandan Neş'et Bey 1920 yılı Aralık ayında Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Bilecik'e giderek meşhur mülakatta tanıklık edecekti. Paşa'nın bu dönemi ait notları Neş'et Bey tarafından kaleme alınmıştır. Tarafımızdan neşredilen bu notlar için bk., Zekeriya Türkmen, "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Milli Mücadeleye Dair Notları", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sy: 140, İstanbul 1998, s. 24-27.

[88] Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 128-129.

[89] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1533, Ds: 2, F: 27, 27-1, 2, 3; Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 176.

[90] Seyfi Bey Yıldız, Neş'et Bey Ay, Muzaffer Bey ise Güneş takma adlarını kullanmakta idiler.

[91] Hamza Grubu 15 Aralık 1920'de Mücahit ismini almıştır. Bk. Gn. Kur.*ATASE* Arşivi, Kls: 1533, Ds: 2, F: 30; ayrıca bk., Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 402.

[92] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 43-58; Muharip grubunun isim değiştirmesinin sebebi İstanbul'dan İzmit'e gönderdikleri kaçak malzemenin İngilizler'in eline geçmesinden dolayı idi. Değişen bu isim daha sonra gizli olarak bütün makamlara bildirilmiştir. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1308, Ds: 47, F: 7-2.

[93] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 1-13.

[94] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 1-8, 1-9.

hını[95], hem de Pandikyan adında bir Ermeni vatandaş ile İngiliz karargâhını elde etti[96]. Grup ilk zamanlar, İstanbul (Damat Ferid) hükûmetinin kuva-yı milliyeye karşı İngilizlerle ortaklaşa başlattıkları faaliyetleri takiple işe başladı. Öte yandan, 10 Ocak 1921 tarihinde Anadolu'ya yazılan bir raporda, grubun İstanbul'daki işinin zor olduğu ifade ediliyordu[97]. Felah grubunun en önemli vazifelerinden birisi, Anadolu'nun ihtiyacı olan subayları temin etmekti. Fakat, Anadolu'ya getirilen subaylar arasında arabozucular bulunabilirdi. Bundan dolayı çok iyi bir istihbaratın yapılması lazım geldiği grup üyelerine devamlı telkin edilmekte idi[98]. Millî ordunun ilk başarılarını takip eden dönemde, gruba gönderilen Mayıs 1921 tarihli bir telgrafta ise 1500 piyade yüzbaşısına ihtiyaç olduğunu bildiriyordu. Haliyle grup da bu kadar subayın İnebolu'ya gönderilebilmesi için büyük paralara ihtiyaç duyulduğunu ifade ediyordu[99]. Grup teknik sınıflardan olan zabitleri de mümkün mertebe Anadolu'ya geçirdi. Bu gruptan olarak Telsiz operatörlerinin Anadoluya aktarılması da gündeme getirildi; fakat, her zamanki gibi Anadolu'dan bu iş için para talep edildi[100]. Grup bunu yanında marangoz, tesviye ustası, tornacı, fişenk fabrikası işçi ve ustası, motorcu vs.mesleklerden olanları da Anadolu'ya gönderdiği gibi[101], İmalat-ı Harbiye Grubu ile bazen ortak çalışma içine de girdi. Grup, Haziran 1921 tarihinde 25.Kolordunun teşkilat olarak Anadolu'ya aktarılması yanında, doktor ihtiyacını da temin için büyük gayretler sarfetti[102]. Daha evvel de belirtildiği üzere, grup sadece personel temini ile uğraşmıyor, bir yandan da gelişen olaylar hakkında elde ettiği istihbaratı Ankaraya gönderiyordu[103]. Bundan dolayı grup, bütün faaliyetlerini başarı ile sonuçlandırmasından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisince takdir görüyordu[104]. Diğer taraftan Fevzi Paşa grup mensupları yanında İstanbul'dan zabit nakli sırasında yardım ettiklerinden dolayı polislere de teşekkür ediyordu[105]. Felah Grubu bütün faaliyetlerini Anadolu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine rapor ettiği gibi[106], Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden aldığı direktifleri de bir emir telakki ederek yerine getirme çabası içerisinde idi. Anadolu'ya getirilen zabitanın sayısı arttıkça orduda bir takım yeni yapılanmalara ihtiyaç du-

[95] Fransızca'sı çok iyi olan ve grup üyeleri arasında yer alan Yüzbaşı Kemal Bey, -ki . Fransa'da eğitim görmüştür- Harbiye Nezareti tarafından Fransız karargâhında görevlendirilmiş biri gibi gösterilerek çalışmalarını başlatmıştır. Bk. Ekrem Baydar, "M.Kemal'in Gizli Teşkilatını Ben İdare Ediyordum", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1970.

[96] Pandikyan Efendi, İngiliz İstihbarat Servisinin Galata Şubesinde vazifeli idi. Bu Osmanlı Ermenisi, Felah grubu tarafından elde edilmiş ve grup adına pek çok yardımlarda bulunmuştur. Bk. Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 231.

[97] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 641, Ds: 47, F: 6-1.

[98] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 18, F: 1.

[99] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 11-5, 13.

[100] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 320-A, F: 5-6, 6-1.

[101] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1313, Ds: 18-A, F: 2, 2-4, 2-5, 2-7.

[102] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 18, F: 17, 18-2, 18-3, 29, 29-1.

[103] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 19. 19-2, 19-4, 19-5.

[104] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 320-A, F: 2.

[105] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048. Ds: 18, F: 22, 22-1.

[106] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 26.

yulmakta, yeni fırkalar teşkil edilmekte, bu ise yeni zabit ihtiyacını beraberinde getirmekte idi[107]. Öyle ki, 1921 Ağustos ayından itibaren İstanbul'da Anadolu'ya katılmak için müracaat eden zabit sayısında müthiş bir artma oldu[108]. Haliyle bu müracaatta etkili olan bir takım sebepler vardı. Bir defa Türk ordusu artık geri çekilmekten vaz geçip karşı taarruza geşti. Bundan başka İngilizler'in baskı ve takipleri de zabitanın Anadolu'ya geçmesine sebep olmakta idi[109].

Felah grubu bunun yanında, 160-170 vapur yükü cephane, çeşitli silah ve malzemeyi muhtelif tarihlerde Anadolu'ya sevketti[110]. Bu önemli işlerin icrasından dolayı sevkiyatta ve silah kaçırma işinde üstün başarı gösterenlere yüksek maaş verilmesi fikri de gündeme getirildi[111]. Öte yandan Anadolu'ya silah kaçırma usûl ve yollarına bakılırsa üç şekilde bunun gerçekleştirildiği ifade edilmekte idi[112]:

1) Her hangi bir tüccarla anlaşıp Anadolu'ya şahsî olarak silah kaçırma

2) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından görevlendirilen grupların mensuplarınca silah kaçırılması

3) Sivil şahıslarla yapılan silah kaçırma işleri.

Bütün bu faaliyetler için yüklü bir para sarfeden Felah Grubu, bu üç yolun dışında silah kaçıran grup üyelerinin masraflarını karşılayamayacağını ifade ediyordu. Anadolu'ya aktarılan silahlar, genellikle denizyolu ile İnebolu limanına aktarılıyordu. Nakliyat esnasında malzeme sandıklarına bir takım rumuzlar yazılarak ne derece aciliyeti olduğu, ne manaya geldiği de ifade edilmekte idi[113].

Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, Felah Grubu silah ve mühimmatı, işe yarayacak levazımatı, diğer müteşebbislerden daha ucuza temin ederek Anadolu'ya her hangi bir fazla yük de yükletmemeye dikkat ediyordu[114]. Bazı malzemeler ise danışıklı döğüş misali satın alınıp Anadolu'ya aktarımakta idi[115]. Diğer taraftan

[107] Yeni kurulan 13.Fırka için İstanbul'dan 3 Alay komutanı, 9 tabur komutanı, 27 bölük komutanı, 9 makineli tüfek bölük komutanı, 81 piyade mülazımı, 18 makineli tüfek mülazımı, 1 topçu alay kumandanı, 2 topçu tabur kumandanı, 4 topçu bölük kumandanı, 8 topçu mülazımı, 3 süvari, 4 istihkâm zabitanı istenmişti. bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 18, F: 30-1/4, 32.

[108] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Aynı dosya, F: 39, 39-1, 40, 40-1, 44-3, 44.

[109] Hayri Mutluçağ, "Aciz Bir Hükûmet, Küstah Bir Müstevli", *BTTD.*, Sy:6, (Mart 1968), s.13-22.

[110] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1563, Ds: 47, F: 11; Kls: 1541, Ds: 2, F: 33; Kls: 1565, Ds: 10, F: 1-1, 1-2.

[111] Mesela İngiliz kontrolünde bulunan Maçka Silahhanesinden pek çok silah , cephane ve malzeme kaçırmış olan Topçu Yüzbaşı Halil Efendi ile kardeşine yüksek derecede maaş verilmesi gündeme getirilmişti. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1565, Ds: 10, F: 1-7.

[112] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 1-23.

[113] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4355, Kls: 1303, Ds: 19, F: 1-148.

[114] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 2039, Ds: 296, F: 11-51.

[115] Maçka silahhanesindeki bir kısım silah bu yolla satın alınmıştı. Tanesi 8 liradan 37.700 tüfek (Rus yapımı) bizzat Osmanlı Harbiye Nezaretinin de aracı olması ile satın alınmıştır. Bk. *BOA. BEO.*, Hariciye Giden nr: 349521; öte yandan İngilizler bunu haber olınca silahların Türklere satışının engellenmisine çalışmışlar (Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 348994). bu durum hükûmeti de epeyce meş-

Grup, bu faaliyetlerini yürütürken son derece temkinli bir muhabere sistemi kurdu. Böylelikle İngiliz casuslarının tuzağına da düşülmedi[116]. İstanbul ile Anadolu arasındaki iletişimi ve her türlü haberleşme ağını İnebolu İstihbarat Zabitliği gerçekleştiriyordu[117].

Felah Grubunun gönderdiği malzemelerin çoğunluğunun silah teknolojisine ait olduğu göze çarpar; buna rağmen 93 adet muhtelif çapta top, 21 top namlusu, 13 top kaması, 200.000'den fazla top mermisi, 13.000.000'dan fazla piyade tüfeği mermisi, 8-9.000.000 kadar kapsül, 40.000'e yakın bomba ,vs. malzeme yer almakta idi[118]. Nitekim, İstiklal Harbi yıllarında silah, malzeme, personel vs. açıdan en büyük desteği yapan gruplardan biri olan Felah, 8 Kasım 1922 tarihine kadar müstakil çalıştı[119]. 1 Şubat 1923 tarihinde vazifesine son verildi[120].

e. Muavenet-i Bahriye Grubu ve Faaliyetleri

Bu grup Ankara hükûmetinin kuruluşundan sonra Millî Mücadelenin deniz cephesini desteklemek için teşkil edildi[121]. Nitekim, yukarıda açıklanan gruplara bağlı deniz şubelerinin kurulması istenmişse de bu mümkün olmamıştı. Muavenet-i Bahriye Grubu bunun üzerine, müstakil bir grup olarak İstanbul'da teşkil edildi[122]. Muavenet-i Bahriye Grubu bir aralık Felah ile ortaklaşa çalışmış; bilahare bu gruba bağlanmıştır[123]. Bu grup bilhassa Anadolu'nun ihtiyacı olan deniz malzemelerini temin etmiş, mütareke gereği Haliç'te bağlı bulunan gemilerin toplarını, aletlerini sökerek Anadolu'ya aktarmıştır[124]. Hattâ, meşhur Yavuz kruvazörünün topları ve önemli aksamı sökülerek İzmit'e sevkedilmişti[125]. Öte yandan bu gruba yapılan müracaat sonunda İstanbul'daki bahriye zabitânının Anadolu'ya gönderilmesi gerçekleştirildi. Şunu da belirtmek gerekirse, bu grup Anadolu'ya geçecek olan zabitleri

---

gul etmişti. Bk. *BOA.BEO.*. Dahiliye Giden nr: 349017; *MVM.*, nr: 220, s. 93; Bundan başka Levazım Şubesi Saraçhane anbarında bulunan silah ve sair malzeme de bu yollo alınmıştır. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi:1-1, Kls : 1533, Ds: 2, F: 1-11.

[116] Grup kendi arasında bir parola kullanmakta idi. Buna Üçler parolası de demişlerdir. Bu parola hemen hemen her ay değişmiştir. Bk. Gn. Kur.A *TASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 1-4, 1-5; bundan başka sık sık adres değiştirilerek akla gelebilecek her türlü ihtimal dikkate alınmıştır. Bk. Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 73-74.

[117] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F: 1-4.

[118] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1315, Ds: 34-A, F: 2, 2-14, 3, 3-15, 5, 5-13, 5-15, 6, 9-44, 12-14, 16-26; Kls: 1315, Ds: 35, F: 5, 5-2, 56, 61; Kls: 1541, Ds: 36, F: 1-1, 1-16, 4-34, 10, 10-12; Kls: 1543, Ds: 47, F: 22, 27-1; Ayrıca bk. Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 236 vd.

[119] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1543, Ds: 8, F: 5-35.

[120] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: Aynı dosya, F: 3-129.

[121] Muavenet-i Bahriye Grubu 10 Temmuz 1920 tarihinde kurulmuştu. Bk. Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Gn.Kur.Yay. Deniz Basımevi Ankara 1946, s. 12 vd.

[122] İsmet Parmaksızoğlu, "Muavenet-i Bahriye Grubu", *Türk Ansiklopedisi*, c.XXV, s. 364; ayrıca bk. Emrullah Nutku, "Türk İstiklal Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, c.I, s. 13, 412.

[123] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1534, Ds: 8, F: 4-17, 4-18, 4-19.

[124] Gn.Kur..*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 436, Ds: 209, F: 1-2.

[125] Emrullah Nutku, Aynı makale, *Yakın Tarihimiz*, c.III, s. 29, 89.

her bakımdan tahkikata tabi tutmakta idi[126]. Diğer taraftan, bu grup vasıtası ile Anadolu'ya iki adet parçalanmış vaziyette deniz tayyaresi, çeşitli toplar ve bahriye malzemeleri aktarıldı[127].

f. Namık Grubu'nun Faaliyetleri

Millî Müdafaa Vekâletinin emri ile Anadolu'nun silah ve mühimmat ihtiyacını temin etmik üzere, 30 Ocak 1921 tarihinde kuruldu. Bu grubun kurulmasında Fevzi Paşa'nın teklifi etkili oldu[128]. Grubun kurulmasında etkili olan Paşa, zaman zaman gruptan desteğini çekmek durumunda kaldı. Buna sebep olarak da, grubun taahhüt ettiği malzemeleri Anadolu'ya ulaştıramaması gösterilmekte idi[129]. Felah Grubu tarafından Namık Grubu'nun çalışmalarının sekteye uğrattıldığı yolundaki şikayetler, grubun itibarının sarsılmasına sebep olmakta idi[130]. Namık Grubunun en önemli faaliyet ise, Çobançeşme Silah Deposundaki malzemenin tamamına yakınını Anadolu'ya aktarmak oldu[131].

g. İhtiyat Grupları: Ferhat ve Kerimî

Bu gruplar yukarıda izah edilmeye çalışılan Hamza ve Felah gruplarının kurulması ile birlikte ihtiyat olarak düşünülüp teşkil edildi[132]. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 9 Temmuz 1921 tarihinde Muharip Grubuna gönderdiği bir telgrafta ihtiyat grupları meselesini gündeme getirdi. Bu telgraftaki ifadelere göre her türlü ihtimal gözönünde bulundurularak namuslu kişilerden oluşan bir ihtiyat grubunun teşkili ve bunun her zaman hazır bir şekilde bekletilmesi, bu işin çok gizli tutulması ve bu gruba üye olacakların listesinin gönderilmesi isteniyordu[133]. Bu şekilde teşkili planlanan ihtiyat grupları, ne yazıkki faaliyete geçemedi. Bunlar sadece düşüncede kaldı.

Yukarıda adı geçen gruplar yanında münferid olarak faaliyette bulunanlar da vardı. Özellikle çeteler teşkili ile silah kaçırma faaliyetleri, ferdi faaliyetler arasında yer alıyordu. Bu çeteler, kaçakçılık işlerinde ele geçirdikleri malzemeleri Anadolu'ya aktarıyorlardı[134]. Öte yandan, bu olayların canlı şahidlerinden biri olan Hüsnü Himmetoğlu, bu başarıların ancak Türk Milletine ait ilahî bir başarı olduğunu belirterek, kaçakçılık faaliyetlerinin övünç duyulacak bir hareket olduğunu açıklar[135].

[126] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048 , Ds: 18, F: 15, 15-1.

[127] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1463, Ds: 69, F: 1-69; Bu grubun gönderdiği malzemeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 254-259.

[128] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4282, Kls: 639, Ds: 496, F: 14.

[129] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 2695, Ds: 8, F: 1-5.

[130] Mesut Aydın, *Aynı eser*, s. 109.

[131] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 1312, Ds: 1-A, F: 1-34.

[132] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1533, Ds: 2, F:1-13; *ATASE* Arşivi: Kls: 1534, Ds: 8, F: 1-1.

[133] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 1534, Ds: 8, F: 3-48, 3-49.

[134] Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 299.

[135] Himmetoğlu, *Aynı eser*, s. 273.

Nitekim, Kaçakçılık Teşkilatı diye bilinen grup, bizzat Hüsnü Himmetoğlu tarafından kuruldu[136]. Kaçakçılık teşkilatının üyeleri araştırılırsa büyük bir kısmının bahriyeden emekli zabitler, askerlik hizmetini bahriyeli olarak yapanlar, ve diğer denizciler olduğu ortaya çıkar. Bundan başka kaçakçılık teşkilatının bünyesinde vapur komiserleri, gümrük idaresinde çalışan memurlar, mavnacılar, deniz ameleleri ile Rıhtım şirketi çalışanlarından seçilen kişiler yer almakta idi. Teşkilat çalışmaları sırasında Karadeniz limanlarında hizmet veren acentelerle de devamlı irtibat halinde idi. Kaçakçılık Teşkilatı'nın faaliyet sahası içinde, İstanbul ve civarında yer alan cephanelikler bulunuyordu. Tophane fabrikaları ile Taşkışla ve Maçka Silahhaneleri en çok silah kaçakçılığı yapılan yerler arasında idi[137]. Bundan başka Çobançeşme, Gülhane ve Sarayburnu Anbarları ile Başıbüyük ve Maltepe anbarlarından da silah kaçırılmakta idi. Bu durumdan şüphelenen İngilizler, depo ve anbarlardaki bir kısım silaha el koyarak, Türkler'in eline geçmesine mani olmaya çalışıyorlardı[138]. Diğer taraftan, bu anbarlardaki silahların bir kısmı ya satın alınmış gibi gösterilerek depolardan çıkartılıyor, veyahut da tamamen kaçakçılık şeklinde olaylarla Anadolu'ya aktarılıyordu[139]. Nitekim, bu depolardan çıkarılan silahlar çok gizli yollarla Himmetoğlu'nun Sirkeci-Eminönü'ndeki depolarına konuyor, oradan da Valide İskelesinden mavnalara yüklenerek, sandıkların üzerlerine de hurda eşya ibaresi yazılarak yola çıkarılıyordu[140]. Ağır silahlar ise genelde yabancılardan kiralanan gemilerle taşınırken[141], hafifleri genelde Karadenizli kaptanların taka, mavna ve yelkenlileri ile taşınmakta idi[142]. Belirtmek gerekirse depo, anbar, vb. yerlerde harp levazımatını almak için kaçakçılık örgütünün yaptığı faaliyetler -ki, genelde bütün grupların aynı şekilde hareket ederek- bu işleri icra ediyorlardı. Nitekim, Himmetoğlu kaçakçılığın bu sırada çeşitli şekil ve yollarının icra edildiğini ifade eder[143].

[136] Himmetoğlu, *Aynı eser*, s. 280-283.

[137] *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 349521; Maçka Silahhanesindeki silahların grup adına satın alınması hakkında yapılan faaliyetler ve İngilizlerin buna karşı çıkmaları hakkında bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 349017; 348994: *BOA.MVM.*, nr: 220, s. 93; Maçka silahhanesindeki silahların kaçırılması hakkında geniş bilgi için bk. Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, s. 14 vd.

[138] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 341160; 347938.

[139] Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 290-291.

[140] Himmetoğlu, *Aynı eser*, s. 290 vd.

[141] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4355, Kls: 1303, Ds: 19, F: 1-75, 1-164, 1-118, 1-248.

[142] Nitekim Sultan-zade Fethi Sami Baltalimanlı ile yaptığımız mülakatta da bu konuda bir kaç söz işittik. Baltalimanı Sarayının yanında kaçakçılık örgütlerince kurulan kulübelere konan malzemeler Karadenizli kaptanlar vasıtasıyla Anadolu'ya aktarılmıştır.

[143] Himmetoğlu'na göre silah kaçakçılığında şu yollar takip edilmekte idi (Bk. *Aynı eser*, c.I, s. 292-293):

"1) Baskın şekli ile yani muhafızları bağlamak ya da tevkif etmek yoluyla
2) Para verme, eğlenmeye götürme, içki içirme, sarhoş etme yolu ile
3) Depo, anbar, fabrika ve müessesat arasında lüzum gösterilerek yer değiştirmek suretiyle
4) Satın alma komisyonundan bedeli mukabilinde satın alma yolu ile
5) Lüzumlu eşyaları alıp sorumlu subayları Anadolu'ya kaçırma yolu ile
6) Şahsen alınabilecek ve taşınabilecek miktarları ilgili kimselere aldırmak yolu ile
7) Resmi ve dini günlerde müsaade ile girilecek depolardan çalınma ve kaçırma yolu ile
8) Damların görülmeyecek yerlerini delerek lüzumlu mahallere girmek sureti ile

Bunun yanında, Anadolu'ya grupların gönderdiği subay, asker ve san'atkârlar ve talebelerin bazıları kendi rızasıyla[144], bazıları gruplar tarafından münasip görüldüğünden[145], bazıları da Anadolu'nun daveti ile gidiyorlardı[146]. Anadolu'ya gidenlere bakıldığında bunların bir kısmı ya kendiliğinden vatan aşkı ile gidiyorlardı, ya da İstanbul'da takip altında olduklarından dolayı veya bunun gibi sebepleri göstererek İstiklâl Mücadelesi veren Anadolu'ya geçmek istiyorlardı[147]. Nitekim, bütün bu faaliyetler esnasında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti'nin silah, cephane ve personel kaçırılması olayına göz yumduğu, hatta bu gibi olaylara manevi destek dahi verdiği anlaşılmakta idi[148]. Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, yukarıda adı geçen grupların silah, araç ve gereç yani lojistik açısından Anadolu'ya büyük yardımlarda bulunmaları, Kuva-yı Milliye'nin uzun vadede Yunanlılar karşısında başarılı sonuçlar almasına sebep oldu. Şunu belirtmek gerekirse, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti kurulana kadar kuvayı milliyeyi silah, cephane ve personel açısından destekleyen gizli kuruluşlar arasında yer alan Karakol Cemiyeti, M.M.Grubu, İmalât-ı Harbiye Grubu yanında muhtelif ferdi kaçakçılık örgütlerinin büyük rolü olmuştu. Bu grupların kaynağı araştırılırsa, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile organik bir bağları olduğu anlaşılır[149].

Anadolu'ya yapılan silah yardımı konusuna bakılırsa, bir kısım hanedan üyeleri de bunlara kendilerince katkılarda bulunmakta idi. Nitekim, bu sırada Şehzade Süleyman'ın oğlu Abdülhalim Efendi, orduya 10.000 tüfek ve her bir tüfeğe 1000 mermi düşecek şekilde bir yardım etti[150]. Anadolu'daki orduya Grupların silah yardımı yanında, Şark Cephesi Komutanı Karabekir Paşa'nın Ermeni gailesini bertaraf ettikten sonra, ganimet olarak alınan silahlar da dahil olmak üzere Batı Anadolu'ya pek çok silah ve malzeme gönderildi[151].

---

9) Dolu ve sayılı sandıkları boşaltarak ve yerlerine başka sandıklar koymak sureti ile."

[144] Nitekim, Kuva-yı Milliye birliklerine gönüllü olarak katılanlar çoğunlukta idi. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4282, Kls: 557, Ds: 27-1, F: 1-18, 27, 29, 30, 31, 44, 44-1.

[145] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4336, Kls: 1000, Ds: 28, F: 15-65.

[146] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 15, Ds: 71, F: 8, 9, 13; *ATASE* Arşivi: 1-4283, Kls: 1048, Ds: 18, F: 26.

[147] Anadolu'ya geçenlerin bir kısmı eski İttihatçılardı ve bunlar İngilizlerin takibinden uzaklaşmak isteyenlerdi. Bir kısmı da İstanbul'da siyasete bulaşmış olup Anadolu'ya geçerek aklanmak isteyenlerdi. Bir grup daha vardı ki, bunlar da maddi kaygudan gelmişlerdi. Çünki artık İstanbul mali bir sıkıntıya düşmüş memur, subay vs maaşlarını ödeyemez olmuştu.

[148] Himmetoğlu, *Aynı eser*, c.II, s. 94.

[149] Mesut Aydın , adı geçen eserinde her ne kadar gizli grupların Ankara'nın talimatı ile kurulduğunu ifade etmekte ise de, ilk kuruluşu/kuruluşları kurma başarısını İstanbul'a bırakmak gerekir. İlk kuruluşlar İstanbul'da kurulmuş ve bilahire Anadolu'ya geçerek faaliyetlerini buradan yürütmüş, zamanla isim değişikliğine uğramıştır.

[150] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4355, Kls: 1303, Ds: 19, F: 3. Şehzade bu yardımı 3 Mayıs 1921 tarihinde yapmıştır. Fakat İngilizler nezdinde bu silahlar hediye değil de, para ile satılmış gösterilmiştir.

[151] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4282, Kls: 552, Ds: 5, F: 1, 1-3, 2, 7, 8, 10, 17, 20-1, 47.

B. DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ SIRASINDA İNGİLİZLER'İN VE İSTANBUL HÜKÛMETİNİN MUHALEFETLERİ

I. ANZAVUR İSYANI, İNGİLİZLER'İN DESTEĞİ İLE KUVA-YI MİLLİYEYİ DAĞITMA ÇABALARI

Millî Mücadele devrinde çeşitli sebeplerle meydana gelen iç ısyanlar bugüne kadar çeşitli yorumlarla ele alınmıştır[152]. İç ısyanlarda en önemli sebep, hiç şüphesiz halkın içinde bulunduğu sosyal, politik, psikolojik ve ekonomik ortamdır. Öte yandan, uzun yıllar süren harpler, askerlerde bıkkınlık ve usanmaya sebep olurken, cepheden firar eden asker kaçakları da eşkıyalığın artmasına yol açıyordu. Diğer taraftan da cehaletin, taassubun etrafı sarsmasıyla eşkiyalara katılım günden güne artıyordu. Bu arada kuva-yı milliyenin zaman zaman halktan zorla para ve yiyecek alması, yoksul ve işsiz-güçsüz halkın bu zorbalıklar karşısında, kuva-yı milliyeye düşmanca tavır almalarına sebep oluyordu[153]. Bununla beraber, halkın cehaletinin yanında idarecilerin düşüncesizce sarfettikleri bir takım sözler de vatandaşın galeyana gelerek ısyan etmesine zemin hazırlıyordu[154].

Öte yandan Mütareke Döneminde İngilizler, Damat Ferid Hükûmeti ve Sarayı, Anadolu'da direnmeyi önleyici tedbirler almaya zorladıkları gibi, halkı ve İzmir bölgesinde bulunan askerî birliklerin savaştan alıkonulması için hükûmetçe emirler verilmesini de telkin ediyorlardı[155]. İngilizler sadece telkinle kalmıyorlar[156], ayaklananlara maddî destek de sağlıyorlardı[157]. İngilizler, Anadolu'da kuva-yı milliye karşıtı ısyanlar çıkartırlarken elbette bazı mahalli idarecilere ihtiyaç duyacaklardı. Bunlar ise, çeşitli mesleklerden, fakat ahlâken sükûta uğramış kişiler arasından itina ile seçilmişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Partisine dayanan Damat Ferid Paşa kabinelerinden dolayı, iç ısyanlarda hükûmetin İngilizlerle ortak olduğu

[152] Nitekim İnkılap Tarihimizde bu ısyanların çoğunluğunun Damat Ferid ve Vahdettin'in ortaklaşa çıkarttıkları ve İngilizlerin emirleri doğrultusunda hareket ettikleri bilinmektedir. Gerçi bütün uygulamalarına bakılırsa, her ikisinin de bu dönemde adeta İngilizler'in elinde bir kukla oldukları görülür. Yalnız bu ısyanların finansmanını sağlayacak gücün bu sıralarda Osmanlı hükûmetinde olmadığı bilinmekte idi. Nitekim memur maaşlarının ödenememesi buna misal gösterilebilir. Hükûmetin maddi dayanağı olmayınca, İngilizler el altında ısyancıları kışkırtmışlardı. Mesela bu sırada hükümet isyancılara askerî depolardan silah dağıtarak destek oluyordu. Damat Ferid Paşa, İngilizlerin de onayını aldıktan sonra, Anzavur'a Maçka Silahhanesinden 600 tüfek, 30.000 fişek, 80.000 makineli tüfet mermisi vermişti. Bk., Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 246.

[153] Doğu Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara 1981, s. 258-261.

[154] Mesela Düzce'de devrin kaymakamı bir konuşmasında; *"Çerkes ve Abazalar öldürülecek, kadın ve kızları cariye olarak kullanacağız"* demiş bu da halkın galeyana gelerek ısyan etmesine sebep olmuştur. Bir yerde bu tür konuşmalar ülkeyi bir takım kamplara bölmek şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim Anzavur ısyanının buralarda kendine destek bulması da bunu göstermektedir. Bk. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.III, Ankara 1986, s. 166.

[155] Kenan Esengin, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1975, s. 15.

[156] Mesela İngilizler Kuva-yı İnzibatiyeye her türlü desteği vermekte idiler. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 963, Ds: 4, F: 50, 50-2; Ayrıca bk. Gn.Kur.Harp Tarihi Arşivi Yay., *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, c.VI, (1919-1921), Ankara 1974, s. 26, 45.

[157] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 198'de ifade ettiği üzere İngilizler Biga Ayaklamasında Şeyh Ahmet'e 5.000 lira vermişlerdi.

görüşü yaygınlık kazanmıştır[158]. Nitekim, Kuva-yı Milliyenin ilk teşkilatlanma devrinde Anzavur ısyanı ile karşılaşıldı[159]. Anzavur Ahmet, Güney Marmara'da İngiliz desteği ile yanına topladığı çerkeslerle ısyana kalkıştı[160]. Bu sırada İstanbul'da, Hürriyet ve İtilaf Partisi ise açıktan açığa Anzavur'u desteklemekte idi[161]. Anzavur'un ilk ısyanı 1919 yılı sonlarına doğru çıktı. Isyanın çıktığı Güney Marmara kesimi ise, bu dönemde son derece kargaşa içerisinde bulunuyordu. Bâbıâli, ısyanın önüne geçmek için çerkes asıllı Ahmet Fevzi Paşa'yı bir tahkik hey'eti ile bölgeye gönderdi. Ahmet Fevzi Paşa, hey'etiyle beraber İstanbul'a döndükten sonra yaptığı açıklamada, bölgedeki nizamiye kuvvetlerinin arttırılması ile bu ısyanın önünün alınabileceğini belirtti[162]. Nitekim, Harbiye Nezareti bunun üzerine XIV.kolorduyu bu işle görevlendirdi. Öte yandan, bölgede Çerkeslerle Arnavutlar arasında kıyasıya bir çatışma olduğu gibi[163], kuva-yı milliye ile karşıtları arasında da bir çekişme mevcut idi. Öte yandan I.Anzavur Isyanının sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür[164]:

1) Boğazlar bölgesindeki üstünlüklerini devam ettirmek isteyen İngilizler'in, Anadolu ile Trakya'da bulunan kuva-yı milliyecilerin birleşmelerine engel olmak istemelerinden doğan kışkırtıcı propagandalar

2) İngilizlerin istekleri doğrultusunda hareket eden Damat Ferid Paşa'nın yeniden iktidara gelebilmek için kuva-yı milliyeden intikam almak istemesi

3) İngilizler tarafından kuva-yı milliyenin güçten düşürülerek Yunanlılar karşısında başarısızlığa uğratılmak istenmesi

4) Kuva-yı milliye mensuplarından bazılarının hataları.

İngilizler siyasî çıkarlarından dolayı, Boğazlar ile Marmara'nın güvenliğini sağlayabilmek, kuva-yı milliyeyi buralara yaklaştırmamak için Düzce-Hendek havalisini

[158] Nitekim bu ısyanlarda hükûmetin maddî manevî desteği olsun veya olmasın, başta bulunan Damat Ferid Paşa ve hükûmeti ile bunun dayandığı Hürriyet ve İtilaf Partisinin İngilizlerden yana tavır sergilemesinden dolayı bir bağıntı kurulmuştur. Bk. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, c.I-II, İzmir 1988, s.12-18; Kenan Esengin, *Aynı eser*, s. 87, 102; Gn.Kur.Harp Tarihi Yayını, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, c.IV, s. 37.

[159] Anzavur ısyanı ile ilgili Gn.Kur.ATASE Arşivinde pek çok belge bulunmaktadır. Bk. *ATASE* Arşivi: 5-2548, Kls: 2481, Ds: 5, F: 1-115. Öte yandan I.Anzavur Isyanı hakkında daha geniş bilgi için bk. Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", *Belleten*, c. LVI / 217, Ankara 1992, s. 847-956.

[160] İsmet İnönü, *Hatıralar*, İstanbul 1985, s. 202; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s. 284; ayrıca bk., Özcan Mert , *Aynı makale*.

[161] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2584, Kls: 2481, Ds: 5, F: 1/1-1/115; Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 285-286.

[162] *BOA. BEO*., Harbiye Gelen nr: 345286.

[163] Özcan Mert, *Aynı makale*, s. 852: öte yandan Karacabey civarında yaptığım araştırma gezilerinde yöredeki yaşlıların anlattıklarına bakılırsa Arnavutlarla Çerkeslerin mücadelesi çok kanlı olaylara sahne olmuş ve bütün Karacabey, Susurluk, Kirmasti (M.Kemal Paşa) ve Gönen taraflarını kasıp kavurmuş, halka da en az Yunanlılar kadar zulüm yapılmıştı.

[164] Özcan Mert, *Aynı makale*, s. 858.

İstanbul Boğazı, Biga-Gönen taraflarını Çanakkale Boğazı için tampon bölge olarak seçmişler ve bu bölgelerde kargaşa çıkartmak istemişlerdi[165].

Damat Ferid Paşa ise, Anzavur ısyanı ile hem kuva-yı milliyeyi zaafa uğratmak, hem de hükûmeti zor duruma düşürerek iktidar yolunu açmak istiyordu. Bundan dolayı Ferid Paşa'nın kuva-yı milliye karşıtı hareketleri desteklemesi mümkündü[166]. Diğer taraftan Anzavur ise, yakınlarına bu ısyana kalkışırken İngilizler'den yardım gördüğünü ifade etmekte idi[167]. Nitekim, Anzavur'un teşkilatı için İngilizler para yardımında bulunmuşlardı[168]. Bununla da yetinmeyen İngilizler, Padişah'ı ve şeyhülislamı da bu işin içine katarak meseleye bir de dinî veche kazandırmak istemişlerdi[169]. İngilizler, herhalde Türk tarihinde görülen ısyan hareketlerini çok iyi tahlil etmiş olmalılar ki, din duygusunu ortaya atarak böyle bir teşebbüse geçmişlerdi. Öte yandan, Anzavur'un *"Kuva-yı Muhammediye"* adında bir ordu kurarak, halkın dinî duygularından istifade ile taraftarlarını arttırması da düşünülmüştü[170]. Nitekim, Anzavur birinci ısyanında başarılı olamadı; fakat, kuva-yı milliyeye ve halka büyük zulüm yaptı. Bu ısyanı fırsat bilen bölgedeki pek çok asker kaçağı da Anzavur'a katıldı[171]. Öte yandan Anzavur'un şahsında İngilizler de başarısız olmuşlar; kuva-yı milliyenin hareketlerine karşı bir tampon bölge oluşturamamışlardı. Söz konusu ayaklanmada Ali Rıza Paşa kabinesi olsun, kuva-yı milliyeciler olsun çerkes asıllı kumandanları görevlendirerek sükûneti sağlamaya çalışmışlardı[172].

Yukarıda kısaca ifade edildiği üzere, Damat Ferid ve işbirlikçilerinin kuva-yı milliyeyi çökertme planları böylece başarılı olamamış; aksine kuva-yı milliye bu kazandığı başarıdan da cesaret bularak gözüpek hareketlere kalkışmıştı. Nitekim, 1920 yılı Ocak ayı başlarında Müdafaa-i Hukuk Teşkilatınca Biga'ya gönderilen

[165] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 298.

[166] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 277.

[167] Bk. *İzmir'e Doğru*, 13. K.evvel 1335.

[168] *HTVD.*, Sy: 18, (1956), vesika nr: 452'de Anzavur ve avanesine İngilizler'in 7 torba içinde 5.000 lira verdikleri kayıtlıdır.

[169] İngilizlerin bu yoldaki faaliyetleri için bk. Recep Peker, *İstiklal Savaşı*, İstanbul 1955, s.145.

[170] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, c. I, Ankara 1988, s. 102'de İstanbul'da Cemiyet-i Ahmediye tarafından Anzavur'un desteklenmesinden bahsedilir. Öte yandan Teali İslam Cemiyeti de Cemiyet-i Ahmediye ile birleşmiştir. Bk. Cebesoy, *Aynı eser*, s. 298.

[171] O dönemin canlı şahitlerinden birisi olan babaannem Emine Türkmen'in ifadelerine atfen belirtmek gerekirse, Karacabey'in Seyran köyünden de en az 3-4 kişinin bu gruba katıldığı belirtilmektedir.

[172] Kuva-yı Milliye liderleri 14.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa ile Çerkes Ethem'i görevlendirirken, Ali Rıza Paşa kabinesi de daha önceki bahislerde de açıklandığı üzere Hurşit Paşa ve Ahmet Fevzi Paşa hey'etlerini göndererek Anzavur'u itaat altına almak istemişlerdi. Bilindiği gibi, Osmanlı-Rus harplerinden sonra Kafkaslar'dan göçedenler Güney Marmara'ya ve Kocaeli yarımadası civarına yerleştirildi. Osmanlı padişahlarının, Kafkasların savaşçı uluslarından olan çerkeslere gösterdikleri bu yakınlıktan dolayı XIX.asrın sonlarından itibaren çerkesler sultanın yakınları arasında yer almaya başladılar. Abdülhamid dönemi Harbiye Mekteplerinden pek çok çerkes mezun oldu. İstiklal Harbi döneminde bunların büyük bir kısmı kuva-yı milliye yanlısı tavır sergilerken, bir kısmı da mevcut olan rejimden yana tavır sergilemişlerdi. Damat Ferid hükûmetlerinin çerkesleri kışkırtarak kuva-yı milliyeyi bastırma gayretleri bilinmektedir. Ferid Paşa, bu yüzden çerkeslerin yoğun olduğu Kocaeli, Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı tarafları ile Güney Marmarayı seçmişti.

Binbaşı Hamdi Bey, bölgedeki ferdî ısyan faaliyetlerini bastırdıktan sonra, kuva-yı milliyenin silah ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli planlar hazırlamaya koyuldu[173]. Binbaşı Hamdi Bey'in maksadı, Gelibolu yarımadasındaki cephaneliklerde bulunan bilumum malzemeyi Anadolu'ya nakletmekti. O'nu bu harekete iten sebep ise, Gelibolu yarımadasındaki Akbaş Cephaneliğinin malzemesinin tamamen Çarlık karşıtı olarak savaşan Vrangel Ordusuna[174] verileceği yolunda gazetelerde çıkan haberlerdi[175]. Hamdi Bey bunun üzerine 26-27 Ocak 1920 gecesi Akbaş'taki silah ve cephaneyi bir gece baskınla karşı tarafa geçirerek kuva-yı milliyeye ulaştırdı[176]. Öte yandan, Akbaş Baskınından sonra hükûmeti sert protestolarla kınayan İtilaf Devletleri, bölgeye tahkik hey'etleri gönderdikleri gibi[177], alınan silahların iadesini de istediler[178]. Bununla da kalmayan İngilizler, İstanbul'daki hükûmet ve kuva-yı milliye muhaliflerini harekete geçirdiler: İkinci Anzavur ayaklanması işte bu olayların ardından çıktı.

17 Şubat 1920'de Biga'ya gelen Anzavur, bölgedeki asileri kısa sürede etrafına toplayıp hareke geçti. Anzavur'un harekete geçtiği sıralarda, İstanbul'da bazı grupların temsilcileri ise Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı sadaret konağında ziyaret ederek, hükûmetçe Anzavur'a karşı yürütülen takibatın durdurulmasını istemişlerdi[179]. Ali Rıza Paşa kendisini ziyarete gelen bu hey'ete, Anzavur'un bu ısyan hareketini tasvip etmediğini belirterek onları başından savdı. Öte yandan, Anzavur'un serkeşane hareketleri[180], halka kuva-yı milliye aleyhinde beyannameler yayınlaması[181], sonuçta kuva-yı milliyenin karşı harekete geçmesine sebep oldu. Bu sırada Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, 14.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta, Anzavur'un

[173] Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.IX / 26, (Mart 1993), s. 423-425. Ayrıca bk., İlhami Bebek, *Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını*, Ankara 1994, s. 45vdd.

[174] Pyoti Nikolayaviç Vrangel (Kouna 1878, Brüksel 1928) bir Rus generalidir. Rus-Japon savaşına katılmış, 1.Dünya Savaşında muhtelif Rus cephelerinde görev almıştır. Bolşeviklere karşı olduğundan 1917 yılında kuvvetleri ile Kırım'a çekildi. General Denikin ordusunda bolşeviklere karşı çarpıştı. Bilahire Denikin yerine Ukrayna ordusunun başına getirildi. Kırımdaki ordusunu da bu arada yeniden teşkilatlandırdı. 1920 yılındaki Sovyet-Polonya savaşında Sovyetlere saldırdı. Ancak başarılı olamadı. Ordusuyla İstanbul'a geldi, oradan Gelibolu'ya nakledildi. Buradan da Yugoslavya'ya geçen Vrangel, mücadelesini orada sürdürdü, fakat orada da tutunamayınca Belçika'ya iltica etti.

[175] Sofuoğlu, *Aynı makale*, s. 424-425; Ayrıca bk. Mücteba İlgürel, "Akbaş Cephaneliği Baskını", *TD.*, Sy: 33, (1980-1981), s. 272.

[176] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 346145; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 36, Ds: 141(120), F: 1, 25; *HTVD.*, Sy: 47, (1964), vesika nr: 1106; Ayrıca bk. *Nutuk*, c.III, visaka nr: 239-a, b, c, 240.

[177] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden 346145; *HTVD.*, Sy: 47, vesika nr: 1106.

[178] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 36, Ds: 129, F: 27-7.

[179] *HTVD.*, Sy: 22, (1957), vesika nr: 554.

[180] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2548, Kls: 2481, Ds: 5, F: 1-115; Anzavur olayı hakkında ayrıca bk. Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)*, Ankara 1973; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.III, s. 30.

[181] Nitekim aynı tarihlerde Anzavur halkı kuva-yı milliye aleyhine kışkırtırken (bk. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 432), Demirci Mehmet Efe ise, tam aksi bir beyanname neşrederek halkı kuva-yı milliyeye davet etmekte idi. Bk. Tansu , *Aynı eser*, s. 433.

ikna edilmesini istemişti[182]. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, Damat Ferid Paşa sadarete geldikten kısa bir süre sonra Anzavur'u 8 Nisan 1920 tarihinde Karesi sancağı mutasarrıflığına tayin etti[183]. Bu tayinden sonra Bandırma'ya giden Anzavur, bölgedeki çerkesleri de etrafına toplayarak harekete geçti. Kuva-yı milliye bu sırada mücadelesinin haklılığını bölgede bulunan ahaliye aktarmaya çalışırken, Anzavur da kuva-yı milliyeyi bölgeden uzaklaştırma gayretinde idi. Nitekim, kuva-yı milliye yanlısı olan çerkeslerin telkinlerine ve arabuluculuklarına kulak asmayan Anzavur, isyanında ilk önceleri başarılı olmuş ve 14.Kolordu Bursa'ya kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı[184]. Anzavur bölgede kuva-yı milliye yanlısı olarak gördüğü pek çok kişinin canına kıydığı gibi, o sırada son derecede tehlikeli olabilecek Çerkes-Türk şeklinde bir milliyet çarpışmasını da başlatmak istemişti[185]. Bu sırada 61.Fırka komutanı bulunan Kâzım Özalp ise Çerkes Ethem, Demirci Mehmet Efe, Parti Pehlivan gibi kuva-yı milliye liderlerinden yardım istemiş; bunların yardımı temin edildikten sonra Anzavur takip edilmiş ve 14-15 Nisan tarihinde geri çekilmek zorunda bırakılmıştı[186]. Anzavur, Biga kıyılarında kendisini bu harekete teşvik eden İngilizlerin gemileri ile İstanbul'a sığınarak canını kurtarabildi[187]. Anzavur bir yıl kadar sonra gittiği Karabiga yakınlarında öldürüldü[188]. Nitekim bu sırada çıkan isyan ve kargaşalarda İngilizler'in önemli desteği vardı. Zaten bu destek olmasa idi, İstanbul'daki hükûmetin isyanların finansmanını karşılaması mümkün değildi.

II. KUVA-YI İNZİBATİYE'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Kuva-yı Milliye hareketinin günden güne kuvvetlenmesinden ve memleket sathına yayılmasından endişelenen Damat Ferid Paşa hükûmeti, İngilizler'in desteği ile çeşitli çarelere başvurmakta idi. Bu amaçla kurdukları *"I.İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi"* M.Kemal Paşa ve kuva-yı milliye liderlerini gıyaben ölüme mahkûm etmişti[189]. Nitekim, hükûmet kuva-yı milliyenin lider kadrosunu ortadan kaldırmakla meselenin halledileceğini düşünmüştü[190]. Halbuki, bu hareket bütün memleket sathında teşkilatını tamamlamış; ordu ile işbirliğine girmekten de öte âdeta ordu

[182] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-2548, Kls: 2481, Ds: 5, F: 1-110.

[183] *BOA. BEO.*, Dahiliye Giden nr: 346879.

[184] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, c.I, s. 109.

[185] Bu konuyu Bursa Karacabey Seyran Köyünde yaşayan babaannem Emine Türkmen'den (1994-87 yaş)den de dinlemiştim. Kafkasya göçmeni olan Çerkeslerle bölgede uzun yıllardır yaşayan Türklerin çok iyi anlaşmalarına rağmen, bu menfi propagandalar sonunda birbirlerine düşman hale getirildiği, bunun ise kısa bir süre sonra silahlı çatışmaya dönüştüğünü ifade etmiştir. (Y.N)

[186] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, c.I, s. 114-115.

[187] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, c.I, s. 115-116.

[188] Anzavur, 15 Nisan 1921'de Karabiga yakınlarında öldürüldü ve başı kesildi. Başsız vücudu Karabiga'nın Cihadiye köyüne gömüldü. Bk., Özcan Mert, *Ayni makale*, s. 849.

[189] *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 22; TV., nr: 3864, 24 Mayıs 1336; Samih Nafiz Tansu , *İki Devrin Perde Arkası*, s. 353; Mithat Sertoğlu, "Atatürk Hakkında Üç Belge", *BTTD.*, Sy: 1, (Ekim 1967), Belge nr: 6.

[190] Bu amaçla fetvalar dahi yayınlanmıştı. 5 Nisan 1920 'de yayınlanan bu fetvalar için bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 7-1.

ile bütünleşmişti. İşte bütün bu gelişmeleri göz önünde bulunduran Damat Ferid Hükûmeti, gerekirse bu ordu birlikleri yani kuva-yı milliye ile çarpışabilecek yeni bir askerî teşkilata ihtiyaç duymakta idi. Kuva-yı milliyeye karşı mücadele edecek orduyu kurmak üzere en çok Damat Ferid Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Nemrut Mustafa Paşa ve Kiraz Hamdi Paşalar çaba sarfetti. 8 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck ile görüşen Damat Ferid Paşa, millî hareketi bastırmak amacıyla iktidara geldiğini belirterek, bu gayeye ulaşmak için İngilizler'den yardım talep etmekte idi. Paşa, ayrıca Anzavur için silah istediği gibi, kuva-yı milliyeciler aleyhine verilen fetvaların İngiliz uçakları ile Anadolu'ya atılmasını da rica etti. Damat Ferid Paşa bunların yapılmasına karşılık, tamamiyle İngilizler'e uygun bir yol takip edeceğini de vaad etti[191]. Bunun üzerine De Robeck, fiilen hareke geçmelerinin mümkün olmadığını belirterek, yalnız kuva-yı milliyeye karşı kurulacak her türlü teşkilata -malî- yardımda bulunabileceklerini ifade etmiştir[192].

Bu şekilde İngilizler'in desteğini sağlayan hükûmet, Kuva-yı İnzibatiyeyi kurmak için hemen harekete geçti. Her ne kadar mevcut kaynaklarda 28 Nisan 1920 tarihinde bu teşkilatın kurulduğu ifade edilmekte ise de, yukarıdaki izahattan da anlaşıldığı gibi, planlanması daha önceki tarihlere dayanmakta idi. Yalnız, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra, Anadolu-İstanbul diyaloğunun tamamen kopma noktasına varması ve kendisine iktidar yolunun açılmasıyla, Damat Ferid Paşa'nın bu planının su yüzüne çıkarması mümkün oldu. Kuva-yı İnzibatiye hakkında hazırlanan ve Vahdettin'in de onayından çıkan kararnamede, kurulacak olan yeni askerî birliğin maksadının hükûmet tarafından kuva-yı bagıyye (eşkiya kuvveti) olarak vasıflandırılan kuva-yı milliyenin ısyankâr tutum ve hareketlerine son verip ülkede huzur ve asayişi sağlamak olduğu ifade edilmekte idi[193]. Kuruluş kararnamesinde maksadı, teşkilatı ve faaliyetleri 18 madde halinde tespit edilen Kuva-yı İnzibatiye teşkilatı ile hükûmet, otoritesini Anadolu'da kabul ettireceğini düşünüyordu. Bu kararnameye göre; Kuva-yı İnzibatiyenin amacının kuva-yı milliyeyi dağıtmak, milletin mal, can ve namus güvenliğini sağlamak olduğu belirtilerek, bu teşkilatın Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine bağlı olacağı ifade ediliyordu. Bundan başka kuva-yı inzibatiyeye katılanların belirli bir yemini olacağı, kuva-yı inzibatiye bölüklerinin 250'er kişiden oluşacağı, dört taburun bir alay itibar edileceği, her bölüğe askerî teşkilatta olduğu gibi zabitlerin atanacağı, kuva-yı inzibatiye kıt'alarında muvazzaf, mütekaid, ihtiyat zabitanı ile gönüllülerin bulunacağı belirtiliyordu[194]. Kuva-

[191] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.II, Ankara 1975, s. 26-29.

[192] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 963, Ds: 4, F: 50, 50-2.

[193] Kuva-yı İnzibatiye'nin kuruluş kararnamesi hakkında bk., *BOA. Kavanin ve Nizamat Defteri* nr: 30, karar nr: 74; Gn.Kur. *ATASE* Arşivi:4-151, Kls: 486, Ds: 16-2, F: 1, 1-5; *ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 6-2, 3.

[194] Bu kararname ile Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir yüzbaşının maaşı 40 lira civarında iken, kuva-yı inzibatiye alay komutanına 150, tabur komutanına 100, yüzbaşılara 90 başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştı. Bk. Gnkur. *ATASE* Arşivi: 4-252, No: 492, Ds: 42(70)F:1,5; ayrıca bk., Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992, s. 12.

yı inzibatiyede hizmet süresinin altı ay olduğu ifade ediliyordu. Bu arada kararnamede kuva-yı inzibatiye mensuplarının maaşları ve miktarı, techizat vs. ihtiyaçlarının temini gibi konular da yer almakta idi[195]. Bu kararnamede belirlenen hususlar bakanlar kurulunun onayından geçtikten sonra, 18 Nisan 1920'de padişahın da iradesi alınarak uygulamaya konuldu[196]. Bilahare 27 Nisan tarihinde yukarıdaki kararnameye zeyl olmak üzere bir madde daha ilave olundu[197]. Bundan başka 13 Haziran 1920 tarihinde de bir zeyl kararname ilave edilerek kuva-yı inzibatiyede görev alacak memur vs.nin maaş ve tahsisâtı tesbit edildi[198].

Öte yandan Kuva-yı İnzibatiye teşkilatının başına eski Harbiye Nazırlarından Süleyman Şefik Paşa, ordu komutanı yetki ve selahiyeti ile tayin edildi[199]. Bu durum bilahire Harbiye Nezareti ile[200], Dahiliye Nezaretlerine de tebliğ edildi[201]. *"İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığı"* adıyla anılan bu kıt'aların başına tayin edilen Süleyman Şefik Paşa'ya bir de talimatname verildi: Bu talimatnamede, Paşa'nın ünvanı, maiyeti, vazife ve selahiyeti, tahsisâtı tesbit edildi[202]. Bunun yanında kuva-yı inzibatiyeye tahsisat olarak 1.250.836 lira fevkalade tahsisat ayrıldı[203]. Hazırlıklarını tamalayan Süleyman Şefik Paşa, kuva-yı milliyeye karşı olmak üzere 2 Mayıs tari-

[195] *BOA. Kavanîn ve Nizamât Defteri* nr: 30, karar nr: 74.

[196] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi:4-252, Kls: 486, Ds: 2, F:2.

[197] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 6-1; *BOA. Kavanîn ve Nizamat Defteri* nr: 30, karar nr: 86'da ilave edilen maddede şunlar ifade edilmekte idi:*"Sunuf-ı selase-i askeriyeden kuva-yı inzibatiyeye terfik edilecek ümera ve zabitan ve efrad harekât-ı takibiyenin devamı müddetince kararnamenin muvasat ve mükafata mütedair olan 10.maddesinden istifade ederler ve bunlara bu müddet zarfında kuva-yı inzibatiye ümera ve zabitan ve efradı derecesinde muhassasat itâ olunur."*.

[198] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 247306; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 6-2, 6-3; Kuva-yı inzibatiyede görevli bulunanların maaşlarına bakılırsa oldukça fazladır. Bu tarihlerde Anadolu'da bir kuva-yı milliyeci yüzbaşı 40 lira alırken, kuva-yı inzibatiyede görevli olanın maaşı 90 lira olarak tesbit edilmiş, öte yandan neferlerin maaşı dahi 30 lira gösterilmiştir. Bk. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 167-168.

[199] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 347192.

[200] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347306.

[201] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen 347371.

[202] Hazırlanan bu talimatnamede şu hususlar tesbit edilmiştir:

1) Paşa'nın maiyetinde erkân-ı harbiyesi, idare hey'eti, yaver, kâtipler ve emir erleri olacaktı

2) Vazifesi, harekât-ı bagıyyeyi def' ve tenkil etmek, kuva-yı inzibatiyeyi vücuda getirmek, zabitan ve efradını temin etmek

3) Selahiyeti; harekât ve icraatında müstakil olmak ve haberleşmede sadaret ve harbiyeye bağlı bulunmak ve divan-ı harplerden çıkacak olan hükümleri (ki idamlar hariç) tatbik etmek ve gerekenleri doğru yola sevketmek için yazı yazma, bu gibilerden kendine sığınanları afvetmek, kıt'alarındaki zabitan, memur ve askerleri işlerinden uzaklaştırma, değiştirme ve cezalandırma ve rütbe verme dışında mükâfatlandırma yetkilerine sahiptir.

4) Tahsisat; komutanlık emrinde şimdilik 10.000 lira bulunacak, kumandan aylığı 500 lira olacak, karargâh için her türlü eşya, muhabere takımı ve ikisi binek, 12 kamyon verilecekti.

Bk.*BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347306; *BOA. DUİT.*, nr: 15-3 / 4-3, F: 1-3, 1-4; *HTVD.*, Sy: 51, (1965), vesika nr: 1174; Kuva-yı inzibatiye için ayrıca bir de matbu kuruluş program metni yayınlanmıştır. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 2.

[203] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, aynı dosya , F: 6-1; Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 167.

hinde İzmit'e hareket etti[204]. Süleyman Şefik Paşa'nın planına göre, birlikler bir müddet İzmit'te kalacaklar, daha sonra Geyve Boğazı'ndan geçerek Anadolu içerilerine gidecek ve kuva-yı milliyeyi kontrol altına alacaktı.

Bu arada, Kuva-yı inzibatiyenin teşkilatlanması devam ederken, padişahın iradesi ile yeni kurulan birliklere nişan ve madalyalar verildi[205]. Ordu'nun mirlivalığına Suphi Paşa getirildi[206]. Miralay Tahir Bey de, bu birliklerin erkân-ı harbiyesine tayin edildi[207]. İşin ilginç yanı, bu orduya İttihat ve Terakki iktidarı döneminde tasfiye edilen, emekliye ayrılan subaylarla başkentin işsiz güçsüz -Rahmi Apak'ın ifadesi ile ayak takımından- kimseler dahil edilmişti[208]. Ahmet Anzavur'un da bu sırada, Paşa sıfatı ile Düzce-Bolu taraflarına gönderilmesi kararlaştırıldı[209]. Bu arada, Anzavur'un ikinci isyanında dağılan kuvvetlerinin İzmit taraflarına aktarılması da gündeme geldi[210].

Öte yandan İngilizlerin destek ve yardımını alan Kuva-yı inzibatiye 8 Mayıs 1920 tarihinde İzmit'e gelip karargâhını kurdu[211]. Bunun yanında bu birlikler için Maçka silahhanesinden bol miktarda tüfek ve cephane tedarik edildi[212]. İzmit'e varan Süleyman Şefik Paşa, karargâhını Körfez'de demirlemiş bulunan Yavuz zırhlısına kurdu. Kuva-yı inzibatiye alayları bir müddet İzmit ve civarında konakladı. Bilahare, yukarıda ifade edildiği şekilde kuva-yı inzibatiye planını icra etmek üzere harekete geçti. Kuva-yı İnzibatiye alayları İzmit'ten Geyve Boğazı'na doğru yola çıktı. Kuva-yı inzibatiye alayları Geyve Boğazında Ali Fuat Paşa ile yapılan muhare-

[204] *Alemdar* nr: 2801-501, 3 Mayıs 1336.

[205] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347207, 347365; *BOA.DUİT.*, nr: 71.

[206] Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Devrinde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara 1994, s. 350.

[207] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347247; *HTVD.*, Sy: 51, vesika nr: 1174.

[208] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 375; öte yandan Damat Ferid Paşa oluşturulacak bu birlikler için Adapazarı ve Düzce taraflarına da adamlar yolladı. Aynı zamanda Mustafa Natık Paşa da 12-13 Nisan günleri bizzat Selimiye Kışlasına giderek esaretten dönen askerleri toplayıp, *"Halife'nin fermanıyla geldim. İttihatçılar ve kuva-yı milliyeciler halifeye isyan ettiler; köyünüzü ve hanenizi yakıp evlatlarınızı öldürüyorlar, bunları öldürmek için 30 lira maaşla asker yazılınız."* diyerek onları kurulacak olan kuva-yı inzibatiye birliklerine katılmalarını istedi. Bk. Adnan Sofuoğlu, *Aynı eser*, s. 343.

[209] Miralay Mehmet Arif, Aynı eser, s. 39; öte yandan ATASE Arşivinde tarihsiz bir belgeki ifadelere bakılırsa başlık Kuva-yı inzibatiyenin saklı tarihidir. Burada edebi bir dille kuva-yı inzibatiyenin fenalıkları anlatıldıktan sonra, Süleyman Şefik Paşa'nın kendisini harcadığı Anzavur'a karşı prestijini sarstığı dile geriliyor. Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: 2, F: 3, 3-1; Diğer taraftan Anzavur'a İngilizler maksatlı olarak destek çıkmışlardı. Bununla beraber, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi de bu sırada Anzavur'a destek vermiştir. Özellikle Anzavur'un ikinci isyanında cemiyetin faal rol oynadığı ve İngilizler tarafından masraflarının karşılandığı anlaşılıyor. İstanbul'dan sevkedilen Anzavur ve avanesi Kapıdağı-'na giderler oradan Rum kayıkları ile kıyıya çıkarlar. Gidenlerin ellerine yeşil bir kağıt üzerine Nigehban mührü vurulurdu. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi:1-7895, Kls: 963, Ds: 4, F: 5.

[210] Rahmi Apak, *Aynı eser*. s. 169.

[211] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-7895, Kls: 963, Ds: 4, F: 50, 50-2.

[212] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, c.I, s. 58; Öte yandan kuva-yı inzibatiye gittiği yerlerde de silah talebinde bulunmuştur. Mesela cephane temini için Bolu ve havalisinden isteklerde bulunulmuştur. Bk. *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 347202; ayrıca Akşehir yolu ile Kütahya ve İç Anadolu anbarlarından silah talep edilmiştir. Bk. *BOA. BEO.*, Dahiliye Giden nr: 347199, 347212, Kuva-yı inzibatiye sadece silah değil, para da talep etmekte idi; ayrıca bk., Falih Rıfkı, *Çankaya*, s. 246.

beleri kaybedince bir kısmı dağılıp geri çekilmek durumunda kalırlarken[213], bir kısmı da millî orduya iltihak etti. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, Kuva-yı inzibatiyenin Süleyman Şefik Paşa'dan sonra gelen kumandanlarından Suphi Paşa ile M.Kemal öteden beri tanışıyordu[214]. Belki de bu tanışıklığın etkisi ile olsa gerek kuva-yı inzibatiye, kuva-yı millîye karşısında fazla dayanamadı. Dağılan kuva-yı inzibatiye birliklerinin büyük bir kısmı kuva-yı milliyeye katıldı. Temmuz ayı sonlarına doğru kuva-yı inzibatiye İzmit'i boşalttı.

Geyve Boğazında yapılan müsademelerde Ali Fuat Paşa karşısında fazla tutunamadan 18 Haziran'da dağılan kuva-yı inzibatiye ordusundan İzmit taraflarına kaçanların silahlarını İngilizler aldıktan sonra[215], bunları bir vapura bindirerek Büyükçekmece'ye götürdüler[216]. Bu sırada Büyükçekmece'de bulunan I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'in 20 kadar silahlı neferi, gemidekilerin karaya çıkmalarını engelledi. Kuva-yı inzibatiyenin bu artıklarını taşıyan vapur oradan Küçükçekmece önlerine demirledi. Bu sırada karaya çıkanlar güç belâ takipten kurtularak evlerine gidebildi[217]. Böylece Anadolu hareketini İngiliz destek ve yardımı ile bastırmaya çalışan Damat Ferid Paşa hükûmeti, bir kez daha hüsrana uğramış oldu. Hilafet ordusu gibi bir isim bularak belki halkı da yanlarına çekebilecekleri düşüncesi ile hareket eden hükûmet umduğunu bulamadı.

III. İSTANBUL HÜKÛMETİ'NİN ANADOLU'DA ORDUNUN KONTROLÜNÜ YENİDEN ELE GEÇİRME ÇABALARI, ANADOLU FEVKALÂDE MÜFETTİŞLİĞİNİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

İstanbul'un işgalini takip eden dönemde[218] Damat Ferid Paşa hükûmeti tarafından alınan tedbirlerden birisi de, *"Anadolu Fevkalâde Müfettişliği"* adıyla bir müfettişliğin kurulması idi. 28 Nisan 1920 tarihinde teşkil edilen bu müfettişliğin başına Müşir Zeki Paşa[219] getirildi[220]. Müfettişliğin görev ve yetkileri hakkında bir

[213] Nitekim Kuva-yı inzibatiyenin başına Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, sırasıyla Senai Bey, Suphi Paşa getirilmiştir. Suphi Paşa , Ali Fuat Paşa ile münasebet kurmuştur. Bk. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 403.

[214] Hilafet ordusunun dağılışından sonra Ankara'ya gelen Suphi Paşa M.Kemal Paşa ile bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatta Kemal Paşa, neden hilafet ordusu komutanlığını kabul ettiğini sormuş, Suphi Paşa da; *"Size mağlup olmak için"* cevabını vermiştir. Bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 446.

[215] Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 173.

[216] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 347792.

[217] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 347832.

[218] İşgal yıllarında Osmanlı başkentinin durumu hakkında bilgi için bk., Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 1994; ayrıca bk., Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

[219] Müşir Zeki Paşa, 1884'de harp okulundan mezun olduktan sonra sırasıyla rütbeleri aşarak, erkân-ı harbiye mektebinde de okuduktan sonra, 1900'de Mirliva olmuştur. 1906 Yılında Ferik, 1913'te I.Ferik oldu. Pek çok savaşa katılan (Osmanlı-Yunan, Balkan, I.Dünya Savaşı) Paşa, en nihayet müşir olmuştur.

[220] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347146; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-151, Kls: 486, Ds: 16-2, F: 2, 2-1, 3; *ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 1. Anadolu Islahatı Müfettişliği uygulamaları ilk defa II.Abdulhamit döneminde başlatılmıştı. Bk. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, İstanbul 1993.

kararname hazırlandı. Hazırlanan bu kararnameye göre, Anadolu'daki asayiş ve güvenliğin sağlanması için mülkî ve askerî konularda tam yetkili olmak üzere bir müfettişlik teşkil edildiği, bunun 28 Nisan 1920'den itibaren göreve başlayacağı ifade edilmekte idi[221]. Bunun yanında vazife ve selahiyetlere ait çıkan kararnamede;*"...bu müfettişliğin mülkî ve askerî yetkilerle donatıldığı, asayiş ve güvenliğin temini için bütün kuva-yı inzibatiye, zabıta ve gönüllü kıt'aların müfettişliğin emri altında olduğu, müfettişlikçe gerekli görülen yerlede örfî idare ilan edileceği; müfettişliğin faaliyetleri sırasında mülkî, adlî ve askerî makamlarla doğrudan görüşme yapabileceği; askerî teşkilatları lağvedip yeniden teşkile yetkili olduğu"* belirtiliyordu. Kararnamede ayrıca, *"müfettişe maaşından başka aylık 1000 lira, maiyetindeki zabitan ve erlere de maaş verileceği"* ve bu konularda 18 Nisan 1920 tarihli kuva-yı inzibatiye kararnamesine tabi oldukları ifade ediliyordu. Bundan başka, *"müfettişlik erkânının Meclis-i Vükelaya bilgi vermek şartıyla ayda 20.000 liraya kadar mestûreden para kullanabileceği"* açıklanmakta idi[222]. Bilahare bu kararnameye 6 Mayıs tarihinde bir takım ilaveler yapılmış; bahriyeden alınacak destek konusunda açıklık getirilmişti[223]. Bu arada müfettişliğin umur-ı askeriye, kuva-yı inzibatiye, mülkiye, adliye, levazım, evrak şubesi yanında karargâh ve mülhak hey'etinin bulunması da planlandı[224].

Müfettişliğin görev ve yetkileri yukarıda ifade edildiği şekilde belirlendikten sonra, Zeki Paşa gerekli plan ve hazırlıklara koyuldu[225]. Paşa bu sırada bir taraftan da Anadolu'da bulunan vilayetlere tamimler ve telgraflar göndererek görev ve yetkilerini bildirdi[226]. Bundan başka, bir de beyanname neşrederek yapacağı faaliyetleri sıraladı[227]. Görüldüğü gibi, Müşir Zeki Paşa'nın Anadolu Fevkalâde Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesinden asıl maksat, asayişi sağlamak, birlik ve beraberliği kurup güçlendirmek ve Anadolu'da Padişah'ın irade ve hakimiyetini yeniden kurmaktı. Zeki Paşa'nın yaklaşımı bir yerde klasik Osmanlı bürokrasine uygun, biraz da tanzimatçı-meşrutiyetçi bir yaklaşım şeklinde yorumlanabilir. Halife-Sultanın dağılan otoritesinin geri getirilmesi uğrunda çaba sarfedeceğini belirtmesi O'nun saltanata yakınlığını göstermekte idi.

[221] *BOA.Kavanîn ve Nizamat Defteri* nr: 30, Karar nr: 98; Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, Ds: (39-40) 2, F: 1.

[222] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 4-252, Kls: 486, aynı dosya, F:1; *ATASE* Arşivi: 4-151, Kls: 486, Ds:16-2, F: 3-4.

[223] *BOA.Kavanîn ve Nizamat Defteri* nr: 30, Karar nr: 108.

[224] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-151, Kls: 486, Ds: 16-2, F: 3-1, 3-2; Zeki Paşa'nın müfettişlik hey'etinde yer alanlar için bk. *İkdam* nr: 8337, 30 Nisan 1336.

[225] *Alemdar* nr: 2801-501, 3 Mayıs 1336.

[226] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 4-151, Kls: 486, Ds: 16-2, F: 6-7.

[227] Zeki Paşa beyanatında; *"Allah'ın yardımı ile bu makamda göreve başlıdığını belirttikten sonra, ...ecdadımız nasıl bir saltanat etrafında toplanıp muhteşem bir devletle asırlarca mevcudiyetlerini devam ettirmişlerse, bizler de saltanatın yanında bulunursak Allah'ın yardımına kavuşuruz...Felaketli günlerde hükûmetlerinin yanlarında bulunanlar kurtulmuşlardır..."* Bk. Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-151, Kls: 486, Ds: 16-2, F: 9.

Anadolu Islahatı Müfettişliği, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 2 Mayıs 1920 tarihinde karargâh hey'etinin ödenekleri hakkında ek olarak hazırlanan kararnamede lağvedilmesi gündeme geldi. Buna sebep olarak da, malî sıkıntı gösterildi[228]. Bu sırada Zeki Paşa, müfettişliğin techizât ve sair levazımâtını ikmal etmeye gayret gösterdiği gibi[229], müfettişlik için gerekli olan hayvan ihtiyacını da ikmal etmeye çalışıyordu[230]. Saruhan Mutasarrıfı Şevki Bey, müfettişliğin Mülkiye Dairesi Başkanlığına getirildi[231]. Bu sırada kuruluşunu henüz tam manasıyla tamamlayamayan bu teşekkülün lağvedilmesi mes'elesi gündemin en önemli konularından birini oluşturmakta idi. Nitekim, Anadolu Fevkalâde Müfettişliğinin lağvı hakkında hazırlanan 23 Haziran 1920 tarihli gerekçede; *"...Anadolu dahilinde asayiş ve sükûnun iadesine kadar ıslahat adı altında bir şey yapılamayacağından dolayı henüz vazifeye başlayamamış olan fakat bilumum üyelerinin aldıkları tahsisatın büyük bir yekûn tutmasından dolayı devletin maliyesi zor duruma düşmektedir. Hizmet karşılığı olmaksızın böyle mühim bir masrafın yapılmasının uygun olmadığı"*[232] ifade edilerek, Anadolu Umum Müfettişliği Zeki Paşa'nın şahsında kalmak üzere maiyetindeki memurların görevlerine son verilmesi kararlaştırıldı[233].

Öte yandan Zeki Paşa, bu zaman zarfında Anadolu ile bir takım telgraf haberleşmesinde bulundu. M. Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temas kurabilmek için Binbaşı Recep Sezai Bey'i Ankara'ya gönderdi. 28 Mayıs 1920 tarihli mektubunda M.Kemal Paşa'ya *"elli yıldan bu yana vatanına liyakat ve şerefle hizmet eden, hükümdarın ve sevgili vatanın yüksek çıkarlarını sağlamaktan başka emeli olmayan tecrübeli bir müşir olarak hitap ediyorum"* şeklinde hitap eden Zeki Paşa -kendince- M.Kemal'i kanun dairesine davet ediyor; Anadolu'da kurulan hükûmetten vazgeçmesini istiyordu[234]. Nitekim iki taraf bu konuyu 5 Haziran 1920 tarihinde Bursa-Çekirge'de görüşmeyi kabul etmişler; fakat, İstanbul'dan hükûmet delegeleri bu görüşmelere gelmemişlerdi[235].

Bu arada 3-4 aylık bir bekleyişten sonra Zeki Paşa, 1 Eylül 1920'de Harbiye Nezaretine yazdığı bir dilekçede Anadolu'da bir türlü teftişlere başlayamadığını, göreve başlayabilmesi için şimdilik 1-2 erkân-ı harp ve bir kaç kâtipten müteşekkil dar bir kadro ile işe başlamasına ruhsat verilmesini istedi[236]. Paşa, bir taraftan basına

[228] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347315.
[229] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 347481.
[230] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 347482.
[231] *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 347525.
[232] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347813.
[233] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 347813, lef: 1-2. Ayrıca bk. Zekeriya Türkmen, "Kuva-yı Milliye Hareketini Bastırmak Üzere İstanbul Hükümetinin Kurduğu Bir Teşkilât: Anadolu Fevkalâde Müfetttiş-i Umumiliği" *Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı,* Ankara 1998, s. 465-476.
[234] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.II, s. 128-131; mektubun Türkçe metni için bk. Selahattin Tansel, *Mondrostan Mudanyaya Kadar*, c.III, s. 111-113.
[235] Şimşir, *Aynı eser*, c.II, s. 142-143; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Aynı makale*, s. 471.
[236] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 348718.

yaptığı açıklamalarda, kuva-yı bagıyye olarak vasıflandırdığı kuva-yı milliyenin Anadolu'da büyük bir keşmekeşe sebep olduğunu, vatanı yeni felaketlere sürüklediğini açıklayarak yapılacak en önemli işin, Padişah'ın etrafında toplamak olduğunu ifade ediyordu[237]. Zeki Paşa, yaptığı bu açıklamalarla görevinin önemini vurgulamak istiyordu. Fakat, etkinliğine bakılırsa görevinin sadece kağıt üzerinde kaldığı görülmekte idi. Gazetelerde çıkan mürettep fırkalar teşkil edilerek, kuva-yı bagıyyeye karşı kullanılıp kullanılmayacağı yolundaki soruları da cevaplandıran Zeki Paşa, basına yaptığı açıklamada, *"...bir kaç gün sonra bu yolda bir hazırlığın başladığı görülecektir."* diyordu.

Harbiye Nezareti Zeki Paşa'ya gönderdiği 29 Eylül 1920 tarihli gizli yazısında, Anadolu Fevkalâde Müfettişliğine bağlı mürettep fırkalar teşkil etmenin zorluklarını dile getirdikten başka, İngilizlerin buna izin vermeyeceklerini açıklamakta idi[238]. Zaten daha evvel başlatılan bu tür faaliyetler hep başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bundan dolayı böyle bir harekete girişmek hem çok masraflı olur, hem de şüpheyi çekebilirdi. Bunun yanında Zeki Paşa, bu sırada Müsalemet İttifakı Hey'etinden Lütfi Fikri Bey ile beraber gazetlere beyanatlar vererek görevinin önemini vurgulamakta idi[239]. Zaten bu sırada da Anadolu ile yeni bir diyalog kurulması yolunda faaliyetler başlatılmıştı[240].

Bununla beraber Zeki Paşa ve hey'eti faal olarak pek bir şey yapamamış ise de M.Kemal Paşa ile mektup haberleşmesi ile diyalog kurmaya çalıştı. 7-8 Aylık kağıt üzerinde süren vazifesinden sonra bu makam tamamen lağvedildi[241]. Bundan böyle artık İstanbul hükûmetleri, Anadolu hareketini basturamayacaklarını anlamış olmalılar ki, kuvvet kullanarak bu hareketi susturmaktan ziyade, hey'etler -ki içlerinde Anadolu liderlerinin de sempatisini kazanmış olan kişileri- göndererek sulh yolları aramaya koyuldu. Bu sulh çabaları kesin sonuç vermese de, Anadolu'nun üstünlüğü artık kabul görmeye başladı.

C. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİNİN KURULMASI VE ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLÂTLANMASI

16 Mart 1920 'de İstanbul'un işgali haberi alınınca, Temsil Hey'eti kolordulara durumu bildirmiş ve İstanbul'da fevkalâde bir halin cereyan ettiğini, bu yüzden İstanbul ile yazışmalarda dikkatli olunmasını istemişti[242]. Osmanlı başkentinin işgal

[237] *Alemdar* nr: 2936-636. 21 Eylül 1336.

[238] *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 349117.

[239] *Alemdar* nr: 2952-652, 10 T.evvel 1336.

[240] Bu sırada Ahmet İzzet Paşa, Anadolu'daki Millî Mücadele liderleri ile görüşmek için harekete geçmek üzere idi. Bu hey'etin masrafları için bk. *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 349878; 349897, *BOA.MVM.*, nr: 220, s. 252; ayrıca bk. *Alemdar* nr: 3009-709, 6 K.evvel 1336. Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 223-237.

[241] *Alemdar* nr: 2983-683, 10 T.sani 1336.

[242] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 416.

edilmesi ve meclisin çalışamaz hale gelmesi fiilî olarak Temsil Hey'eti'nin memleket yönetimini üstlenmesini gerekli kılmıştı[243]. Bu durumda M.Kemal Paşa, kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek Ankara'da bir kurucu meclisin toplanmasına ve bu meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak esaslara ilişkin görüşlerini aktarmıştı[244]. Öte yandan bu sırada Temsil Hey'etine bir telgraf çeken Kâzım Karabekir Paşa da İstanbul'dan gelecek mebuslarla, seçimlerle tespit edilecek mebusların katılımı sonucu millî meclisin Ankara'da toplanmasını tebliğ etmişti[245]. Gerçi Karabekir'in bu teklifinden bir gün evvel Temsil Hey'eti de ayni doğrultuda bir karar almıştı.

Bu arada 18 Mart 1920 tarihinde son toplantısını yapan İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan, mevcut şartlar altında faaliyetlerinin yürütülmesinin mümkün olmadığına dair karar alarak çalışmalarına oy birliği ile son verdi[246]. Bu tarihte çalışmalarına ara veren meclis, nihayet 11 Nisan 1920 tarihli padişah iradesiyle en geç dört ay içinde seçimlerin yapılması şartıyla feshedildi ve bir daha toplanamadı[247]. Bu sırada yeniden iktidara gelen Damat Ferid Paşa[248], İngilizlerle beraber harekete geçerek kuva-yı milliye yanlısı mebusları ittihatçılık suçlamasıyla tutuklanmalarını istedi[249].

Öte yandan M.Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de vilayet ve kumandanlara gönderdiği bir tamimde, Ankara'da toplanacak olan meclisin kurucu meclis olacağını ve seçimlerin nasıl yapılacağını izah etti[250]. XV.kolordu komutan Karabekir Paşa Temsil Hey'eti'ne gönderdiği telgrafında, anayasanın ve seçim kanununun açık hükümleri karşısında kurucu meclis toplanamayacağı, meclis-i millî toplanmasının uygun

[243] M.Kemal Paşa ve Temsil Hey'eti bu sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tüzüğünün 4. maddesinin uygulamaya geçirilmesini, yani yönetimi üstlenmesini istiyordu. Bk. Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 1994, s. 82.

[244] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 421-422. Ayrıca bilgi için bk., İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir 1985, s. 43-59.

[245] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 513.

[246] Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 6-8.

[247] İbnülemin Mahmut Kemal İnal , *Son Sadrazamlar*, s. 2058; ayrıca meclisin feshi hakkındaki irade için bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 578.

[248] Damat Ferid Paşa'nın iktidara getirileceğinin duyulması üzerine, Meclis-i Mebusan ikinci başkanı bulunan Hüseyin Kâzım (Kadri) Bey, Padişah'a giderek bu duruma karşı çıkmış ve bunun felaketlere sebep olacağını belirtmiştir. Padişah ise cevaben; *"Ben istersem Rum patriğini de, Ermeni patriğini de, hahambaşıyı da getiririm"* demiştir. Bk. Ali Fuat Türkgeldi, Aynı eser, s. 260-261; öte yandan Hüseyin Kâzım Bey hatıralarında bu konuya genişçe yer vererek açıklamalarda bulunmuştur. Bk. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, (Yay.Hz. İsmail Kara), İstanbul 1991, s. 171-175.

[249] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 281; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.II, s. 93. Öte yandan TBMM, aldığı bir kararla İstanbul Meclis-i Meb'usanından İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilenlen mebusların BMM azası sayılarak bunlara harcırah verilmesini kabul etmişti. Bk. *TBMM. ZC.*, c.III, s. 15-16.

[250] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 421-422; Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 515; Ahmet Demirel, *Aynı eser*, s. 82; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 339.

olacağını belirtmekte idi[251]. Diğer taraftan eski Osmanlı Meclis-i Meb'usan Reisi Celalettin Arif Bey, 27 Mart tarihinde M.Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta; kanun-ı esasîde fevkalâde meclis toplanmasına dair bir işaret yoksa da, diğer ülkelerdeki örneklerden istifade edilebileceğini belirterek Fransa örneğini vermişti[252]. Anadolu'da bu meclis çalışmaları devam ederken, İstanbul'da Damat Ferid hükûmeti de yukarıda izah ettiğimiz gibi, kuva-yı inzibatiyeyi kurma gayreti içerisinde idi. Bu arada, 11 Nisan 1920'de Damat Ferid Paşa kabinesinin şeyhülislamı Dürri-zade Abdullah Efendi vasıtasıyla kuva-yı milliye aleyhine yayınlanan fetvalarla, Temsil kurulu üyeleri ve kuva-yı milliye gıyaben mahkûm edildi[253]. İstanbul fetvalarla Anadolu'ya karşı tavır alınca, bu defa Temsil Hey'eti de, aynı silahla mukabele etmekten geri kalmadı[254].

Bütün bu gelişmelerden sonra, M.Kemal Paşa 21 Nisan 1920 tarihinde bütün vilayet, kolordu, müstakil liva, müdafaa-i hukuk merkezleri ve belediye başkanlıklarına yayınladığı genelgede, meclisin 23 Nisan 1920 Cuma günü, namazı müteakip açılacığını bildirdi[255]. Nitekim, İstanbul'da kapatılan meclisin kaçarak Ankara'ya ulaşan üyeleri ve ülkenin bazı yerlerinde meclis için yapılan seçimlerde kazananların katılımı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak Ankara'da açıldı[256]. Bu yeni meclis, aynı zamanda millî mücadeleyi ve kuva-yı milliyeyi başından itabaren meşru kılmak, sona ermekte olan Osmanlı Devleti'nin yıkıntısı altında milletin sesini duyuracağı yeni bir Türk Devleti kurmak ülküsünde idi. Böylece millî teşkilatın bir devlet kuruluşu haline gelmesi kolaylaştırılmış oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2 Mayıs 1920 günü yapılan oturumunda hükûmet teşkiliyle ilgili, *"Türkiye Büyük Millet Meclisi için İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun"* kabul edildi[257]. Bunun ardından 2 Mayıs 1920'de Erkân-ı Har-

[251] Kâzım Karabekir, *Aynı eser*, s. 515; M.Kemal Paşa ise, bu sırada meclis-i millînin toplanabilmesi için ayan ve mebusan meclisinin toplu olarak bir arada bulunmasının şart olduğunu; İstanbul'dan kaçabilecek meb'us ve ayan üyelerinin çoğunluk sayılamayacağını ifade ederek kurucu meclis ifadesinden vazgeçerek *"selahiyet-i fevkalâdeyi haiz meclis"* deyimini kullanmayı uygun bulmuştu. Bk. *Nutuk*, c.I, s .421.

[252] M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 424-430.

[253] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 606; ayrıca bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal , *Son Sadrazamlar*, s. 2054.

[254] Hüsnü Açıksözcü, *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu 1933, s. 45; Karabekir, *Aynı eser*, s. 608-609; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, c.I, Ankara 1988, s. 122.

[255] *HTVD.*, Sy: 14, vesika nr: 363; M.Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 431-432; Kâzım Karabekir, *Ayni eser*, s. 621.

[256] 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM İslamcı bir karaktere sahipti. Meclisin açılış töreninde dahi bu kendini hissettirmişti. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 257, Ds: 8, F: 86; öte yandan bu ilk meclisin bünyesinde çeşitli meslek ve gruptan kişiler bulunmakta idi. *TBMM ZC.*, c.I, s. lvd.; Bk. Tunaya, *Aynı eser*, s. 212-213; ayrıca ilk meclisin yapısı hakkında bk, Kadir Türker Geçer, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup Muhalefeti*, M.Ü.Türkiyat Entitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993; ilk meclis hakkında daha geniş bilgi için bk., Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul 1994, s. 86-100.

[257] *TBMM ZC.*, c.I, s.185-186.

biye-i Umumiye işleri de dahil olmak üzere 11 vekilden meydana gelen *"İcra Vekilleri Hey'eti"* teşkil edildi[258]. Buna göre, 3-4 Mayıs günleri yapılan oturumlardan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk hükûmeti belli oldu[259]. İcra vekilleri meclise karşı sorumlu olacaklardı. Bu dönemde her şey geçici gösterilmek istendiği için, icra hey'eti üyelerine nazır denilmeyecek vekil denilecekti. Böylece meclisin bünyesinden çıkan hükûmet, Temsil Hey'eti'nin yerini alarak memleketin yönetimini devralmış oldu. Öte yandan, Temsil Hey'eti dönemi bitmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti dönemi başlamış oluyordu. Meclisin açılışından hemen sonra başkan seçilen M.Kemal Paşa, uzun bir konuşma yaparak memlekette meydana gelen son gelişmeler hakkında izahatta bulunmuştu[260]. Diğer taraftan meclis, Padişah Vahdettin'e uzun bir ariza göndererek sadakatini bildirmişti[261]. Nitekim bütün bu faaliyetlerden sonra en önemli mes'ele ise, Anadolu'daki orduyu sağlam bir teşkilat altında yeniden düzenlemeye tabi tutarak, işgal kuvvetlerine karşı başarı kazanmasını sağlamaktı.

I. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ'NİN (EHUR) YENİDEN TEŞKİLATLANMASI

III.Ordu müfettişliğinden azledildikten sonra, kuva-yı milliyenin liderliğini üstelenen M.Kemal Paşa, Temsil Hey'etinin kuruluşuyla birlikte Anadolu'daki orduyu kendi kontrolü altında tutmaya çalışmıştı. Ayrıca 1919 yılı Kasım ayında Sivas'ta yapılan kumandanlar toplantısında güneydeki millî kuvvetlerin organizasyonu da düşünülerek bir takım düzenlemelere gidilmişti. Bu düzenlemeye göre doğuda Karabekir Paşa, batıda Ali Fuat (Cebesoy) Paşa bulunacaktı. Doğu ve batıda bu düzenlemeleri gerçekleştiren M.Kemal Paşa, böylece ordunun desteğini arkasına almış, askerî gücü kendi kontrolü altında tutmayı da başarmıştı. Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar Temsil Hey'etinin kontrolünde bulunan Anadolu-'daki ordu, bilahare yeni kurulan meclis hükûmetinin denetimine girdi.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarttığı bir kanunla Bakanlar Kurulunu yani İcra Vekilleri Hey'etini seçti. 11 vekilden ibaret olan hey'etin üyelerinden ikisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ile Millî Müdafaa Vekâleti idi; bu iki vekâlet askerî işlerden sorumlu idi[262]. Nitekim, mecliste yapılan görüşmelerden sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin müstakil olması konusu göndeme geldi[263].

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilinin görevi, millî hareketin kuruluş safhasına uygun olarak geliştirilmiş ve millî hükûmetin geçirdiği değişikliklere uyarak gittikçe genişlemiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 2 Mayıs 1920 tarihine gelene

[258] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 439.
[259] *TBMM ZC.*, c.I, s. 192-213; *Tarih Vesikaları* c.I, Sy: 6, s. 404.
[260] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 433-437.
[261] *TBMM.ZC.*, c.I, s. 123.
[262] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 776, Ds: 12, F: 10; ayrıca bk., *TBMM ZC.*, c.I, s. 185.
[263] *TBMM ZC.*, c.I, s. 168-169.

kadar bir takım evrelerden geçerek - bir yerde tekamüle uğrayarak- son durumun şu şekilde almıştır:

I. Dönem: M.Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından Ankara'ya gelişine kadar geçen zaman ki, 7,5 aylık bir süredir (19 Mayıs - 27 Aralık 1919).

II. Dönem: M.Kemal Paşa'nın Temsil Hey'eti başkanı olarak Ankara'ya gelişinden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar geçen süre(27 Aralık 1919-23 Nisan 1920). Bu dönemde İstanbul hükûmetinin Harbiye Nazırı bulunan Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye müsteşarı Miralay İsmet Bey'in millî orduya pek çok yardımlarda bulunmuşlardı. Bu şahıslar İstanbul'un işgalinin ardından Anadolu'ya geçerek meclisin açılışına kadar eski vazifelerini bu defa Anadolu'da devam ettirmişlerdi.

III. Dönem: Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılıp İcra Vekillerinin teşkilinden sonraki yani 2 Mayıs 1920 tarihinden sonraki dönemdir[264].

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti 20 sayılı kanunla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti teşkil etti. Böylece yürütme organı olarak seçilen 11 vekilden oluşan icra vekilleri arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti adı altında Genelkurmay başkanlığı da yer almış bulunuyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletine ise Miralay İsmet Bey getirilmişti. Bu arada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin görevleri de şu şekilde sıralanmıştı: Ordunun sevk ve idaresini, seferberlik işlerini, kuruluş ve kadrolarını yapmak[265]. Ayrıca, millî hükûmetin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti karargâhı da yavaş yavaş İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında olduğu gibi şartlara uygun hale getirilmeye çalışıldı: Bu yeni düzenlemeye görey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi yanında bir de ikinci reis bulunacaktı. Bu yeniden yapılanma 15 Aralık 1920'de aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

1.Şube: Harekât

2.Şube: İstihbarat

3.Şube: Umur-ı Fenniye(demiryolu, denizyolu, muhabere)

4.Şube: Eğitim-Öğretim(askerî okul ve talimgâhlarla neşriyat)

5.Şube: Menzil ve İkmal(Lojistik destek)

6.Şube: Harita ve Basımevi

7.Şube: Muamelât-ı Zatiye (Personel İşleri)

[264] Geniş bilgi için bk., Gn.Kur.ATASE Kütüphanesi, *İstiklal Harbinde Genelkurmay Başkanlığının Tarihçesi*, Basılmamış Daktilo Metin.

[265] TSK.Tar., *TBMM Hükûmeti Dönemi*, c.IV/1, Ankara 1984, s. 198-199.

8.Şube: Şifre ve Evrak işlerinden sorumlu olmak üzere şubelere ayrıldı[266]. Bundan başka ikinci şubeye bilahere Askerî Polis (A.P) Teşkilatı kısmı eklenmişti[267]. Bunun yanında Altıncı Şube kaldırılmış, Eğitim Şubesine bağlanmıştı. Üçüncü Şube ayni olarak kalmış, fakat muhabere ve hava kısımlarının işleri ek olarak Birinci Şubeye verilmişti. Böylece yeni kadro ve kuruluşu belli olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, bu kuruluş ve kadro esasına göre 1926 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştü[268](EK-27).

II. MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİNİN KURULUŞU VE ÇALIŞMASI

2 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilleri Hey'etinin teşkilinin ardından Millî Müdafaa Vekâleti'ne, Fevzi (Çakmak) Paşa getirildi. Bu sırada, Millî Müdafaa Vekâleti-'nin şube ve diğer alt birimlerini teşkil etmek üzere lağvedilen 14.Kolordu, bu aşamada Bandırma'dan Ankara'ya nakledildi. Kuruluşundan sonra Millî Müdafaa Vekilinin görevleri şu şekilde sıralandı: Ordunun idare, iaşe, silah, cephane, araç ve gereç ikmali yanında her türlü eksiğini gidermek. Milli Müdafaa Vekâletinin şubeleri başlangıçta şöyle idi[269]:

1- Harbiye Dairesi (Ordudonatım Şubesi): Silah, cephane, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmali ve sevkiyat işlerinden

2- Askeralma Dairesi: Celp ve terhis işleri yanında taşıt aracı ikmali işinden

3- Zât işleri (Personel) Dairesi: Subay ikmali ve atamalarından sorumlu idi.

4- Levazım Dairesi: Silah ve cephaneden başka bütün iaşe ve donatım, tedarik ve ikmali işlerinden

5- Sağlık Şubesi: Sağlık personeli ikmali ve sağlık işlerinden

6-Veteriner Şubesi: Veteriner, personel ve hayvan ikmali, hayvan sağlığı ile ilgilenmek gibi işlerden sorumlu idi.

İlk kuruluştaki bu şubeler yeterli görülmeyerek, 1920 yılı Kasım ayında Muhasebe, Mubayaât Komisyonu, Ordu Dairesi (Askeralma) yerine Umur-ı Mehâkim Daire Müdüriyeti, Piyade ve Süvari muhafız bölüğü teşkil edildi. Ayrıca İnşaat Şubesi de levazımdan ayrıldı. Öte yandan Ocak-Şubat 1921'de Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Hey'et-i Teftişiye Dairesi, İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü, Umur-ı Bahriye ve Umur-ı Havaiye Müdürlüğü ilave edilerek teşkilat genişletilmiş oldu.

[266] Gn.Kur.Harp Tarihi Başkanlığı Yay., *Türk İstiklal Harbi, İdarî Faaliyetler*, c.VII, Ankara 1975, s. 228.

[267] Askerî Polis Teşkilatı hakkında geniş bilgi için bk. Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Ankaka 1992, s. 13-14.

[268] *Türk İstiklal Harbi, İdarî Faaliyetler*, c.VII, s. 228.

[269] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 5-1774, Kls: 776, Ds: 12, F: 10; *ATASE* Arşivi: Kls: 915, Ds: 12, F: 20-3; Kls: 1718, Ds: 590, F: 3-2.

Şubat 1921'de Harbiye Dairesi için de, İstihkâm ve Kıt'aat-ı Fenniye Şubeleri eklenerek bu kadro ile savaş sona erdirildi[270].

III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ DÖNEMİNDE ORDUNUN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI

Yunan işgalinden sonra, düşmana karşı Gönüllü birliklerle başlatılan mücadele bilahire askerî menşeylilerin de katılımı ile sistemli bir hale dönüştürülmüş ve bu devre kuva-yı milliye dönemi olarak adlandırılmıştır. Kuva-yı milliye dönemi daha önce de izah edildiği gibi, ülke cephelere bölünmüş ve cephe taksimatına göre askerî faaliyetler sürdürülmüştü[271]. Öte yandan kuva-yı milliye liderlerinin asıl hedefleri eldeki mevcut askerî birlikleri düzenli orduya geçecek biçimde örgütlemekti. Millî hareket bu yolla daha hızlı örgütlenecek, dolayısıyla yeni merkezi otoritenin (Yani Temsil Hey'etinin) denetiminde gelişecekti[272]. Kuva-yı milliye hareketi içerisinde memleketin millî ve askerî güçlerinin birlikte hareket etmesi sonucunda düzenli orduya geçişi sağlayacak bir köprü de kurulmuş olacaktı. Böylece millî ordunun düzenli ordu ile eşdeğer olması öngörülüyordu. İlk önce Güney Cephesinde *"Millî Ordunun"* kurulması kararı ve faaliyete geçmesinden hemen sonra diğer cephelerde de benzer örgütlenmelere gidilmişti[273]. Bu dönemde askerî birliklerin Temsil Hey'etine bağlı olduğu varsayımından hareket edilmişti. Amasya Görüşmesinden sonra bu durumun karmaşık bir yapı aldığı görülür. Bu sırada askerî birlikler zaman zaman sivilleşmiş, zaman zaman da askerî milis birlikler hüviyetine büründüğü görülmüştür[274]. Mütareke döneminde meydana gelen gelişmeler dikkatle takip edilirse, millî ordu olarak adlandırılan kuva-yı milliyeyi örgütleyenlerin büyük bölümü askerî rütbeli kişiler, yani zabitlerdi. Zabitler bu dönemde son derece oynak bir rol üstlenmişlerdi: İtilaf Devletlerinin baskı ve tazyikleri artınca zabitanın maiyeti ile beraber sivilleştiği, yeri gelince de resmî hüviyetine büründüğü anlaşılmaktadır. Şurası bir gerçekti ki, her ne kadar sivil görüntülü olsalar dahi millî ordu mensupları askerî hıyararşiye son derece bağlı idiler. Zabitanın bu dönemde böyle davranmasının tek sebebi Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı ordusunun safdışı bırakılmış olması idi. İtilaf Devletlerinin şüphesini çekmemek için de yukarıdaki oynak siyasetlerini devam ettirmişlerdi.

Millî ordu veya millî müfreze birlikleri Amasya Protokolünün ardından Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın himmet ve gayretleri ile silahlandırılmaya, gerekli konularda desteklenmeye çalışılmıştı. Bu sırada Şark, Garp ve Cenup cepheleri taksimatına gidilmişti. Zaman zaman Batı Cephesi kendi içerisinde ayrı cephelere (Kuzey-

[270] TSK.Tar., *TBMM Hükûmeti Dönemi*, c.IV/1, s. 207-208.

[271] Toktamış Ateş, "Millî Mücadelede Ordu, Savaşlar ve Cepheler", *TCTA.*, c.V, İstanbul 1985, s. 1168-1175.

[272] Ahmet Emin Yaman, "Millî Ordudan Düzenli Orduya", *AÜ.TİTE, Atatürk Yolu Dergisi*, Sy: 6, Ankara 1990, s. 377-401.

[273] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 427, Ds: (3-3) 5, F: 89-90.

[274] Ahmet Emin Yaman, *Aynı makale*, s. 378.

Güney) bölünmüştü. Diğer taraftan Salihli Cephesi Komutanı (Çerkes) Ethem Bey'in cephelerin birleştirilmesi yolunda Temsil Hey'etine yaptığı teklif ise imkânsız bulunmuştu[275]. Bunun üzerine kendini Umum Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı ilan eden Ethem Bey, Ankara ile bağların kopmasına sebep olduğu gibi, kendi sonunu da bu şekilde hazırlayacaktı. Diğer taraftan muhtemel gelişmeler karşısında M.Kemal Paşa, kolordulara 9 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği şifre telgrafında seferberlik meselesini anlatmış; Anadolu Genel Komutanı olarak kendilerine bağlanmaları lüzûmunu hatırlatmıştı[276]. Böylece Anadolu'da teşkili düşünülmekte olan ordunun kime bağlı bulunacağı meselesi de M.Kemal'in bu hatırlatlamaları ile ifade edilmiş oluyordu.

Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra, askerî planlar genişletilerek tüm Anadolu sathında uygulamaya konulmak üzere yaygınlaştırılmıştı[277]. Temsil Hey'eti bu aşamada ülkenin tüm gelir getiren kaynaklarına el koymaktan geri durmadı[278]. Böylece kurulması planlanan düzenli ordunun malî kaynaklarının önceden temini yoluna gidilmiş oldu. Nitekim Temsil Hey'eti, planlarını düzenli orduya göre hazırlamakta idi; daha önceki dönemde ise, orduyu sivilleştirmekten yana bir düşünceye sahipti[279]. Yine bu dönemde millî kuvvetlerin de ordu birlikleri içerisinde yer alması konusu ortaya çıkmıştı. Bundan da anlaşıldığı gibi, millî ordu, millî müfrezelerden düzenli orduya geçişin ilk eylemli adımı sayılmıştı.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldıktan sonra, kuva-yı milliyenin tasfiye edilmesi konusu gündeme gelmiş, bu durum haliyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini endişeye sürüklemiş, bazı kolordu komutanları da bu konudan dolayı meclise telgraflar göndermişlerdi[280]. Zaten meclisin açılışından sonraki dönemde düzenli askerî birliklerle, milis kuvvetlerinin işbirliği yapmaları konusu bir zaruret haline gelmişti[281]. Bu arada şunu ifade etmek gerekirse, kuva-yı milliyenin her türlü ihtiyaçları bölge halkı tarafından karşılanmakta idi. Bundan başka kuva-yı milliye zaman zaman da ordunun yardımına ihtiyaç duymakta idi. Kuva-yı milliyenin ihtiyaçlarının karşılanması konusu, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilgilindiği ilk ve önemli işlerden biri oldu. Bu amaçla kuva-yı milliyenin düzenlî bir şekilde yönetilmesi, malî bakımdan da meclise bağlı tutulması fikri güçlenmişti. Nitekim Meclis,

[275] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 256, Ds: 5-6, F: 66.

[276] Gn.Kur.Harp Tarihi Yay., *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, c.II/2, Ankara 1965, s. 137-141.

[277] *HTVD*., Sy: 23, (1958), vesika nr: 629; Sy:35, (1961), vesika nr: 862.

[278] *HTVD*., Sy: 13, (1955), vesika nr: 335.

[279] Mütareke gereği ordunun dağıtılması lazım gelirken, Anadolu'da bulunan millî ordunun liderleri bunu uygulamaya koymamışlardı. Osmanlı hükûmetine askerî meselelerden dolayı baskı gelmesini önlemek veya Büyük devletlerin müdahalesine mani olmak üzere ordunun sivilleştirilmesi söz konusu olmuştur. Kuva-yı milliye böyle yapmakla düşmanla çarpışanların düzenli ordu veya hükümet kuvveti olmadığını göstermek istemişti. Bu gayelerden dolayı ordunun yani millî ordunun sivilleşmesi gündemde tutulmuştur.

[280] İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1985, s. 266.

[281] *HTVD*., Sy: 74, (1970), vesika nr: 1559.

16 Mayıs 1920'de bir karar çıkararak kuva-yı milliyeyi Millî Müdafaa Vekâletine bağlıyor, iaşe ve ikmalinin hükûmetçe karşılanması gereğini kabul ediyordu[282]. Bu konuda görevlendirilen Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekâletleri hemen işe koyulmuşlar ve kuva-yı milliye için ödenek bulma yoluna gitmişlerdi[283]. Bütün bunların sonunda kuva-yı milliyenin bütçeye dahil edildiği anlaşılmaktadır[284]. Nitekim, kuva-yı milliye düzenli ordu birlikleri ile birleştirilmiş, fakat ihtiyaçları hiç bir zaman tamamlanamamıştır. En başta askerin giydirilmesi meselesi halledilememiştir[285]. Ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti halka neşrettiği bir tamimde, halkın bu konuda adeta yarış içerisinde olmasını arzu etmişti[286]. Güç şartlar altında kurulmasına çaba gösterilen millî ordunun ihtiyaçlarının başında hiç kuşkusuz para mes'elesi vardı. Bilindiği gibi ardı ardına gelen savaşlar yüzünden mevcut kaynakla erimiş, ekonomi çökmüş ve para sıkıntısı son safhaya gelmişti. Millî ordunun kurulmasına başlandığı sıralarda, çeşitli il ve ilçelerdeki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri kasalarında 1920 yılı Mayıs ayındaki tespitlere göre 20.500 lira civarında bir para bulunuyordu[287]. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti çeşitli kaynaklara el koyarak maddî sıkıntıyı çözümlemeye çalıştı.

Öte yandan ordunun sadece iaşe ve ikmalinin yetersizliği yanında personel eksikliğinin de ileri düzeyde olduğu gözlenir. Bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti hazırlanan bir kanun teklifi ile, 310-315 (1894-1899) doğumluların da askere celbini istedi[288]. Bundan kısa bir süre sonra, 5 Temmuz'da Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa da 308-309 (1892-1893) doğumluları da askere çağırmış, bu çağrıya subayları da katmıştı[289]. Bunların yapılmasından maksat ise, yeni kurulacak ordunun personel ihtiyacını temin etmek, diğer taraftan yeni kurulacak millî kuvvetlerin düzenli askerî birlik şeklinde örgütlenmesini sağlayacak önlemleri almak idi. Bu arada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey, gönüllü birliklerden ziyade bütün askerî teşkilatın düzenli orduya dönüştürülmesini teklif ediyordu[290]. Bir müddet sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, cephe komutanlarına gönderdiği 21 Ağustos tarihli telgrafında gönüllü teşkilatının tümüyle lağvedildiğini ifade etmekte idi[291]. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bütün kolordula-

[282] *HTVD*., Sy: 54, ((1965), vesika nr: 1235; ayrıca bk. *TBMM.ZC*., c.I, s. 470-474.

[283] *TBMM. ZC*., c.I, s. 289; c.II, s. 240. Öte yandan Fevzi Paşa meclisin 9 Temmuz 1920 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmalinin yetersiz olduğunu dile getiriyordu. Bk. *TBMM. GCZ*., c.I, s. 123.

[284] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 893, Ds: (198-A) 3, F: 28.

[285] Bu konuda Fevzi Paşa'nın beyanatı için bk. *TBMM. GCZ*., c.I, s. 123.

[286] *HTVD*., Sy: 14, (1955), vesikan nr: 378.

[287] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-4406, Kls: 554, Ds: 1, F: 4.

[288] *HTVD*., Sy: 50, (1964), vesika nr: 1155.

[289] *HTVD*., Sy: 50. vesika nr: 1150.

[290] *HTVD*., Sy: 52, (1965), vesika nr: 1194. İsmet Bey bu teklifinde hiç bir şekilde gönüllü kıt'a teşkil edilmemesini, eğer teşkil etmek istenirse MMV.'den izin alınmasını istemekte idi. Ayrıca mevcut gönüllü kadrosunun tesbit edip, bütçesini tayin ederek düzenli birliğe dönüştürüleceğini, cepheye ulaştığı andan itibaren "Nizamî Kıt'aat" gibii muamele göreceğini belirtiyordu.

[291] *HTVD*., Sy: 52, Aynı vesika.

rın bu konuda gerekeni yapması icap ettiğini dile getirmekte idi[292]. Gerçi bu sırada bir takım karşı çıkışlar olmuşsa da[293], millî kuvvetlerin tamamı düzenli orduya katılmışlardı. Bu aşamada millî kuvvetlerin bazılarının ise düzenli ordu birliklerine bağlandıkları gibi, tabur veya alay itibar edilerek numara dahi almışlardı[294].

Yunan ileri harekâtı sırasında Türk Ordusunun geri çekilmesi, düzenli ordu mu, kuva-yı milliye mi tartışmasını beraberinde getirdi. Nitekim, bu doğrultuda 28 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan gizli bir oturumda; *"vaziyet-i siyasiye ve askeriye hakkında istizalı"* konusu gündeme getirilince, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa uzun bir açıklamada bulundu. Fevzi Paşa bu açıklamasında, askerin talim ve terbiyesi konusundan söz ederken, yeni toplanmış olan askerin mecburî olarak yerel kıyafetleriyle kıt'alara gönderildiğini, haliyle bunların düzenli bir ordunun göstereceği kabiliyeti gösteremediklerini açıkladıktan sonra, bu düşünceden hareketle seyyar jandarma kıt'aları oluşturduklarını belirtmekte idi. Bundan başka etrafta bulunan tüm nizami kıt'a ve birlikleri alay yahut tabur halinde muntazam birlikler haline getirerek bunlara askerlik öğreteceklerini açıklamakta idi. Bundan başka Paşa, kuva-yı milliye tarafından *"şayân-ı şükran muvaffakiyetler elde edildiğini"*, fakat kat'i bir neticeye ulaşmak için muntazam kuvvetlere şiddetle ihtiyaç olduğunu belirtmekte idi. Görüldüğü üzere daha 1920 yılı Mayıs ayından itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin askerî işlerden sorumlu olan bakanı Fevzi Paşa, düzenli orduya geçişteki kararlılığını bu şekilde dile getirmekte; fakat bunun için biraz zamana ihtiyaç olduğunu izah etmekte idi. Haliyle Yunan ilerleyişi karşısında pek başarılı olamayan yeni hükûmetin genç ordusu, meclisteki bazı muhalif milletvekillerinin tenkitlerine maruz kalıyordu. O zamanki millî psikolojiye de bakılırsa, ümitsizlik içinde ümit ışıkları arayan meb'uslar, haliyle bu ordudan mağlubiyet değil, zafer bekliyorlardı. Öte yandan, zafer için vaktin henüz erken olduğunu Fevzi Paşa'nın ifadelerinden anlamak mümkündür[295].

Diğer taraftan, M.Kemal Paşa 29 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli celsesinde yaptığı bir konuşmasında, halkın ordu olarak toplanıp sevkinin mümkün olmadığını, ancak milletin katkı ve desteği ile düzenli ordunun görevini yerine getirmesinin kolaylaşacağını belirtmişti[296]. Nitekim, hükûmet erkânı düzenli ordu tartışmalarını canlı tutarlarken, Yunanlılar Bursa ve Balıkesir'i işgal etmişler; halk ise seller gibi Anadolu içerilerine doğru göçe başlamıştı[297]. Öte yandan iç isyanların bastırılmasında kuva-yı milliyenin başarısı, düzenli ordunun Yunan ilerlemesi karşısında tutunamaması üzerine düzenli ordu aleyhine bir hava belirmişti. Bu sırada mecliste olsun bazı basın organlarında olsun *"Düzenli ordudan hayır*

[292] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 572, Ds: 22-57, F: 49; Kls: 778, Ds: (6) 19, F: 2-1.
[293] *HTVD*., Sy: 73, (1970), vesika nr: 1574.
[294] *HTVD*., Sy: 52, vesika nr: 1191-1202.
[295] *TBMM GCZ*., c.I, s. 45.
[296] *TBMM. GCZ*., c.I, s. 71.
[297] Enver Behnan Şapolyo, *Kuva-yı Milliye Tarihi*, Ankara 1957, s. 96.

yok!" sözleri etrafa yayılmaya başlamıştı[298]. Öte yandan, halkın bu tutum ve davranışından başka mecliste de kuva-yı milliye lehine tezahürat yapılmaya başlanmıştı. Bazı milletvekilleri; *"...ordudan fayda yoktur, inhilal etsin! Hepimiz kuva-yı milliye olalım!"* sözleri ile her tarafta düzenli orduya karşı olduklarını belirtmişlerdi[299]. Bir takım milletvekilleri vardı ki, bunlar ise emir kumanda teşkilatından mahrum bulunan kuva-yı milliye ile bir başarı elde etmenin mümkün olmadığını belirterek cephelerin muntazam kuvvetlerle takviyesini istiyorlardı[300]. Bir başka milletvekili de düzenli ordunun kurulmasının bir ihtiyaç olduğunu belirterek, gayri muntazam, oradan buradan gelecek iane ve sadakalarla memleketin müdafaasının mümkün olmadığını, bir an evvel düzenli birliklerin kurulmasının memleket menfaatine olacağını ifade ediyordu[301]. Öte yandan mecliste bu tartışmalar devam ederken, kuva-yı milliyeden vazgeçilmesi düşüncesinin vazife başında bulunan subaylar tarafından da benimsendiği Müdafaa-i Milliye Vekaletine gönderilen raporlardan anlaşılmakta idi. Bunlardan çıkan sonuç şudur: Kuva-yı milliye mütareke döneminin şartlarına göre teşkil edilmiş, geçiş dönemi olarak bilinen bu devrin özelliklerine uygun bir yapılanmadır[302]. Bundan dolayı yeni dönemde yerin düzenli orduya bırakmaladır.

Bu sırada düzenli ordunun kurulmasında son derece kararlı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti subay ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara'da Abidinpaşa Köşkünde 1 Temmuz 1920 tarihinde *"Sınıf-ı Muhtelife Zabitan Namzetleri Talimgâhı"*nı açmıştı. Bu talimgâh, M.Kemal'in 24 Haziran 1920 tarihinde İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelen Kuleli Askerî İdadisi (Lisesi) öğrencilerini ziyareti sırasında vermiş olduğu emir gereği kurulmuştu[303]. Dört aylık sıkı bir eğitimin ardından buradan mezun olan zabit namzetlerinin diploma töreninde, ordunun, münevver ve kahraman, fedakâr zabitanın ordudaki inzibatın yegâne tecellisi olduğu dile getirilmiş, bu yetişen genç zabitlerin istikbal için kuvvetli ümitler bahşettiği vurgulanmıştı[304].

[298] Düzenli ordunun ilk dönemlerdeki bu başarısızlıkları üzerine Eskişehir sokaklarında subaylığın ve mecburi askerliğin kaldırılması yolunda herkesin bir şeyleri bağıra çağıra söylediği ifade edilmektedir. Bk. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 195.

[299] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 295.

[300] Nitekim Konya milletvekili Refik Bey bu açıklamalarda bulunmuştu. Bk., *TBMM. ZC.*, c.III, s. 137.

[301] *TBMM. ZC.*, c.III, s. 142.

[302] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 308, Ds: (27-C)-14, F: 4.

[303] Kuleli Askeri Lisesinden İstiklal Harbi yıllarında pek çok öğrenci İstanbul'dan Ankara'ya giderek millî orduya katılmışlar; ilk Subay Talimgahının öğrencileri olmuşlar ve bu vatanperver gençlerin büyük bir kısmı bu uğurda şehid düşmüşlerdi. Bk., Zekeriya Türkmen, *Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz*, İstanbul 1993, s.20-30. Hattâ, bu araştırmamız daha sonra kalıcı olması düşüncesi ile okulun giriş kapısının olduğu mekân "Şehitler Kapısı" olarak adlandırılmış ve şehitlerin isimleri prinç levhalara yazılarak öğrencileri gururlandırmak üzere duvarlara asılmıştı.

[304] *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kasım 1920.

İşte yukarıda izah edilen bu gelişmeler düzenli orduya geçişi gerekli kılan husurlardı. Bunlardan başka düzenli orduya geçişi hızlandıran bir diğer mesele de Gediz Taarruzu olarak 24 Ekim 1920 tarihinde Çerkes Ethem'in teşviki ile yapılan fakat başarısızlıkla sonuçlanan hareketti. Bu başarısızlıktan sonra düzenli ordu kuva-yı milliyeyi suçlu bulurken, Çerkes Ethem de düzenli orduyu suçlamakta idi[305]. Ali Fuat Paşa bu tartışmalara cephe kumandanı olarak müdahale ederek gerek düzenli kıt'aların, gerekse kuva-yı seyyarenin (Ethem kuvvetleri) görevlerini başarı ile yaptıklarını belirtmekte idi[306]. M.Kemal Paşa'nın ifadesi ile bu hadise Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi komutanlığından çekilmesini zaruret haline getirdi[307].Ali Fuat Paşa'nın kumandanlıktan çekilmesinden sonra, 8 Kasım 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Batı Cephesi ikiye bölünmüştü. Kuzeyde kalan büyük kısmı Garp Cephesi, bunun güneyinde kalan kesim Genup Cephesi olarak yeniden düzenlendi[308]. Batı cephesindeki yeni oluşuma düzenli ordu fikrine karşı çıkan Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe bu sırada isyan etmişler[309], bunların hareketleri 1921 yılı başlarında bastırıldıktan sonra düzenli ordu tüm memleket sathına hakim olmuştu[310]. Nitekim, İ. İnönü galibiyeti gayrı muntazam kuvvetlerin tamamen lağvedilmesini gündeme getirdi[311]. Bu arada cephe komutanlarına gönderilen telgraflarda, kendi mıntıkalarındaki ordu birliklerinin tamamını düzenli askerî birlikler haline getirmeleri istendi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kararlı tutumu sonucu, 1920 yılı Kasım ayından itibaren gayrı muntazam ordu fikri tamamen yıkılmış, yerini düzenli ordu fikri almış oldu[312]. Böylece 1921 yılına girerken düzenli orduya alternatif olabilecek hiç bir kuvvet kalmadı[313].

Diğer taraftan, 1920 yılı Ocak ayında Güney'de de bir cephe oluşturulmuş ve *"Gerilla Harbi"* ile Urfa, Maraş ve Antep'te düşmana karşı bir hareket başlatılmıştı[314]. Nitekim Temsil Hey'eti Güney Cephesindeki milis kuvvetlerin evvela kolordularla irtibata geçmelerini istemiş ve bu yolda bölgede Kuva-yı milliye komutanı olar Kılıç Ali Bey'in katkıları büyük oldu[315]. 1920 Yılı Haziran ayında Adana

[305] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 496-502.

[306] Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)* ,c.I, Ankara 1988, s.166.

[307] *TBMM. GCZ.*, c.I, s. 276; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 502-503.

[308] Batı Cephesine Miralay İsmet Bey, Genup cephesine de Miralay Re'fet Bey atanmıştı.

[309] Öte yandan TBMM, Ethem'i düzenli ordu fikrine çekmek üzere milletvekillerinden oluşan bir nasihat hey'eti de göndermişti. Hükûmetin verdiği talimata göre Ethem, düzenli ordu birliklerine katılmak mecburiyetinde idi. Buna uymadığı gibi , karşı çıkarak âsi olmuştur. Bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 537-550. Ethem'in isyanı üzerine M.Kemal Paşa'nın Meclis'teki konuşması için ayrıca bk. *TBMM.ZC.*, c.VII, s. 224, 228-232.

[310] Kuva-yı milliyenin MMV.'ne bağlanması hakkında TBMM.'de kabul edilen kanun metni için bk. *TBMM. ZC.*, c.IV, s. 470-474.

[311] Kâzım Özalp, *Aynı eser*, c.I, s. 172.

[312] Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, s. 504.

[313] *HTVD.*, Sy: 73, (1970), vesika nr: 1574.

[314] *HTVD.*, Sy: 15, (1956), vesika nr: 383.

[315] Ahmet Emin Yaman, *Aynı makale*, s. 396-397.

Cephe Komutanlığı kurulmuş ve Miralay Selahattin Bey buraya atandı[316]. Bu cephe komutanlığı 9 Kasım 1920'de II.Kolordu komutanlığı adını aldı[317]. 1920 yılı ortalarından itibaren Batı Anadolu ve Güney Cephelerindeki örgütlenmelerde yapılan değişiklikler, düzenli orduya geçiş için alınan karar ve uygulamalarla kesinlik kazandı. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin bilgisi dahilinde gönüllü birliklerin kurulmasına izin verildi[318].

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, millî ordudan düzenli orduya geçiş hareketi Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından önce Güney Cephesinde başlatıldı; bilahare Batı Cephesinde devam etti. Şark Cephesinde bir düzenlemeye ihtiyaç olmadığı dikkati çekmekte idi. Nitekim, millî ordu olarak adlandırılan silahlı örgütlenme biçimi, daha sonra millî müfrezeler adını aldı; Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, gönüllü müfrezeler veya taburlar olarak adlandırılmışlardı. İsim değişikliği, örgütün temel niteliğini değiştirmemekle beraber, dikkati çeken merkezîleşmenin her ad değişikliğinde kendini daha da hissettirmesi, millî kuvvetlerin artan bir biçimde askerî birliğe dönük örgütlenmesi idi. Ordu ile bütünleşmesi, ordunun yardımcı kuvveti biçimine dönüştürülmesi idi. Zaten bu düşünceden hareketle Sivas Kongresinden sonra Anadolu'daki kolorduların görev alanları millî direniş düşünülerek yeniden belirlenmiş; hem sivil, hem de buna bağlı silahlı direniş güçlerinin örgütlenmesini tamamlamak ve onlara her türlü desteği vermekle görevlendirilmişlerdi. Millî kuvvetler genelde kolorduların merkez tarafından hazırlanmış planlarına uygun faaliyetlerde bulunmakta, kolorduların cephe faaliyetleri de gizlenmekte idi. Bu anlamda, İstanbul'un işgaline kadar gizli olarak millî kuvvetlerin her türlü ihtiyacını karşılayan, her türlü problemlerini çözümleyen kolordular; mecburiyet oldukça gizli seferberlik yapmakta, bazı birliklerini sivilleştirmekte idi. Hey'et-i Temsiliye'nin emirlerini yerine getirmekte, millî örgüt ve kuvvetler arasındaki bağı kurmakta idi. Daha gerçekçi bakıldığında millî kuvvetler ile birbirlerini tamamladıkları görülür.

İstanbul'un işgalinden sonra M.Kemal'in emriyle kolordular açıktan faaliyet göstermeye başlamışlardı. Daha önce sivilleşen -Kuva-yı milliyeye dönüşen- askerî birlikler, bu kez tüm millî kuvvetleri de içine alacak şekilde tekrar askerîleşmiştir. Millî kuvvetlerin kuruluşunda öngörülen manga, bölük ve tabur düzeni ve subayların da görev yapmakta oluşu bu sürecin işleyişini kalaylaştırmıştı. Tek zorluk yerel dönüşüm güçlüklerinin ve kişisel ihtirasların aşılması olarak göze çarpmaktadır. 1920 Yılından 1921 yılına girerken böylece düzenli orduya geçiş sürecinin tamamlandığı dikkati çekmektedir.

[316] *HTVD*., Sy: 52, (1965), vesika nr: 1190.

[317] *HTVD*., Sy: 52, vesika nr: 1198.

[318] MMV Fevzi Paşa, Elcezire Cephe komutanlığına gönderdiği telgrafta hükûmetin bilgisi dahilinde gönüllü teşkilatına izin verileceğini ifade ederek, ne kadar kuvvete ihtiyaç olduğunun bildirilmesini istiyordu. Bk. Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 572, Ds: 22-27, F: 105; bundan başka Batı Cephesinde de gönüllü milislere ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bk. *ATASE* Arşivi: 1-1, Kls: 800, Ds: 67-45, F: 58.

IV. KUVA-YI MİLLİYEDEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞTE MALÎ KAYNAKLARIN TEMİNİ MES'ELESİ

Sivas Kongresinden önce kuva-yı milliyeye gerekli olan para halktan toplanan yardım ve bağışlarla[319], kısmen de çeşitli yollarla İstanbul hükûmetinden sağlanmakta idi[320]. Genel olarak mütareke döneminde İstanbul hükûmeti ve Anadolu büyük bir malî bunalım içerisinde bulunuyordu. Personel ücretleri, iaşe, ikmal, silah ve cephane tedariki ile ilgili para çok zor bulunabilmekte idi. Bu arada meydana çıkan ihtiyaçlar halktan sağlanan para ile ikmal edilmeye çalışılıyordu.

Mütareke döneminde Anadolu'da halkın malî durumuna bakıldığında oldukça yetersiz olduğu dikkati çeker. Bu açıdan kuva-yı milliyenin, malî kaynaklarını başka cihetlerde arayıp temin etmesi gerekiyordu. Başlangıçta bütün şartların onur kırıcı olduğu görünüyordu. Mücadele taraflısı olanlar bile, para konusunda bir çıkmazda bulunduklarını görüyor ve kuşkularını parasız ve ordusuz bir şey yapılamayacağını ifade ederek dile getiriyorlardı[321].

Nitekim, millî mücadelenin maddî ve malî külfetinin büyük bir kısmını bir süre *"nakdî ve aynî teberru"*[322]adıyla, ondan sonra da *"vergi"* ve *"tekâlif-i harbiye"* olarak tamamen halk üstlenmişti. Nakdî ve aynî teberru, para ve mal bağışı anlamına gelen bir ifade olmakla beraber, aslında bir çeşit vergi mükellefiyeti idi. Zira, para ve mal şeklinde yapılacak bağış, şahısların bağışta bulunup bulunmama konusunda verecekleri kişisel kararlara bağlı değildi. Adı bağıştı, fakat herkes istese de istemese de, bağışta bulunmak, bir başka ifade ile kendisinden istenileni vermek zorunda idi[323]. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, kuva-yı milliye komutanlarının ellerinde belirli bir ölçü de yoktu. Batı Anadolu'da bulunan kuva-yı milliyenin çoğu eşkiyalıktan gelme olduklarından, bu konuda eski mesleklerini devam ettirmişler; bir başka ifade ile halkı millî gayeler uğruna adeta soymuşlardı[324]. Bu da halkı yıldırmış, tedirgin etmiş, diğer taraftan da kuva-yı milliye aleyhine döndürmüştü. Millî Mücadelenin ilk yıllarında kuva-yı milliyeye karşı çıkış varsa sebebi bu tür eşkıyalık hareketlerinde aranmalı idi.

Öte yandan Kuva-yı milliyenin halkı bu şekilde bezdirmesi, İç ısyanları çıkartanların kolayca taraftar toplamasına sebep oluyordu. Düzce Isyanı bu tür bir hare-

[319] Mesela Erzurum Kongresi sırasında da halktan malî destek sağlanması yoluna gidilmiştir. Bk. Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara 1946, s. 137-138; aynı malî sıkıntının Sivas Kongresinde de yaşandığı anlaşılmaktadır. Bk. Vehbi Cem Aşkın, *Sivas Kongresi*, İstanbul 1964, s. 98-101.

[320] Toktamış Ateş, "Millî Mücadelenin Malî Kaynakları", c.V, *TCTA*., s. 1196-1197.

[321] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987, s. 130.

[322] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları*, c.I, İstanbul 1988, s. 198-200.

[323] Mesela, Çerkes Ethem 1919 yılı Haziran ayında eski İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunun kaçırmış ve bundan dolayı fidye olarak 50.000 lira alabilmiştir. Bu para ile Ethem'in müfrezesinin uzun süre sıkıntı çekmediği bilinmektedir. Bk. Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 198.

[324] Şerif Güralp, *İstiklal Savaşının İçyüzü*, İstanbul 1958, s. 101; hatta kuva-yı milliyeciler köylerde ahali elinde bulunan hayvanlardan hoşuna gidenleri alırlar; halka da senet olarak adi bir kağıt verirlerdi.Bk. *Balıkesir ve Alaşehir Kogreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, TİTE Yay., Ankara 1967, s. 34.

ket olarak vasıflandırılırken, isyanı bastırmakla görevli Sarı Edip Efe ve maiyetindekiler ise kendilerine yani, kuva-yı milliyeye 5.000 liralık ödenek verilmedikçe bu hareketi bastırmak için teşebbüse geçmeyeceklerini ifade etmişlerdi[325]. Malî sıkıntı içerisinde bulunan kuva-yı milliye, sık sık halka müracaat ederek bu sıkıntıyı asgariye indirmeye çalışıyordu[326]. Zaman zaman M.Kemal Paşa tarafından verilen emirler ile bazı vilayetlerin mal sandıkları ve duyûn-ı umumiye idareleri gelirlerine el konularak malî kriz giderilmek isteniyordu. Nitekim, 18 Mart 1920'de Şile, Kartal ve Gebze kaymakamlarına gönderilen bir telgrafta, Osmanlı bankası ile duyûn-ı umumiye ve reji idarelerinin bütün paralarına el konulması isteniyordu[327].

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Anadolu'da bir devlet düzeni kurana kadar halktan, eskiden olduğu gibi nakdî ve aynî yardım alınmaya devam edildi. Bunun miktarı ise, Kuva-yı Milliyenin ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Teşkilatlarının değer ölçülerine bağlı idi. Belirli bir sabit değerin olmayışı, bazı kuva-yı milliye komutanlarının yardım toplamakta halkı nerede ile soyup soğana çevirdikleri anlaşılmaktadır[328]. Kuva-yı Milliyenin halktan bu şekilde zor kullanarak para ve yardım talebi, bazı mülkî idareciler tarafından bu konunun İstanbul'daki devleti idarecilerine şikayet edilmesine sebep oluyordu[329]. Nitekim, bu dönemde fakir ahaliye oranla daha fazla yardım edebilme gücüne sahip olan zenginlerimizin büyük bir kısmı millî mücadeleyi desteklemek için servetleriyle orantılı bağışlarda bulunmak için âdeta yarışmışlardı. *"Servetine uygun para ve mal bağışında bulunmayanların vatan haini sayılacağı"* görüşünden hareketle yardım konusunda yarıştıkları görünmekte idi. Sadece para ve mal bağışı ile kalmamış, aktif olarak kuvvetler hazırlayıp bizzat cepheye de gitmişlerdi[330]. Kuva-yı milliyenin gelir kaynaklarının temininde karşılaşılan zorluklara rağmen, Yunanlılarla mücadelede yer yer başarılar elde edilmişti. Yabancılar ise, halkın desteği ile kurulmuş olan bu teşekkülü küçümsemekte, Yunanlılar'ın bunları ezip geçeceklerine kanaat getirmekte idiler[331].

Diğer taraftan yukarıdaki görüşün aksine bazı zenginlerin, kuva-yı milliyeye yardım etmek istemedikleri dikkati çekmektedir. Bu durumda olanların mal ve mülkleri ise kuva-yı milleye tarafından tamamen elinden alınmakta idi[332]. İstanbul'da bulunan Anadolu Fevkalade Müfettişliği ise, böyle baskılara maruz kalıp kuva-yı

[325] Rüknü Özkök, *Düzce Bolu Isyanları, İstanbul 1971, s. 235.*

[326] Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 167.

[327] Gn.Kur. *ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 259, Ds: 19, F: 56.

[328] Mesela, Gerede'de Niyazi-zade Sadık Efendi'nin başta evi olmak üzere, dükkan ve mağazaları tahrip edilip mallarının tamamı elinden alınmıştı. Bk. *BOA. BEO.*, Dahiliye Giden nr: 349377.

[329] Nitekim, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, 22 Eylül 1919 tarihinde devlet merkezine yaptığı bir müracaatta, kuva-yı milliyeye mensup olanların gayr-ı kanunî hareketlerde bulundukları şikayet edilmekte idi. Bk. *BOA. DH.KMS.*, Ds: 53-3, nr: 32, F: 2.

[330] Bu konuda Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, TBMM.'nin 22 Mayıs 1922 tarihli gizli toplantısında zenginlerin yardımlarını dile getirmişti. Bk. *TBMM.GCZ.*, c.III, s.362 vd. ; ayrıca bk. Taha Toros, *Türk Hatipleri*, Ankara 1950, s. 122-123.

[331] Winston S. Churchill, *The World Crisis*, Vol: V, New York 1957, s. 407.

[332] *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 349710; 349146.

milliyeden kaçarak başkente sığınanlara yardımda bulunulmasını Dahiliye Nezaretine yazdığı pusulada rica etmekte idi[333]. Kuva-yı Milliyenin malî açıdan halka cebr ve tazyikte bulunması, bazı vatandaşların İstanbul'a iltica etmelerine sebep oluyordu. Öte yandan iltica edenlerin büyük bir bölümü ise, mülkî idarecilerdi. Devlet merkezi, yani İstanbul hükûmeti 1920 yılı Ağustos ayından sonra görevinden her ne şekilde olursa olsun, ayrılıp gelenlerin bir daha memuriyete alınmayacaklarını, ödenek verilmeyeceğini belirtti[334]. Bu sırda İstanbul hükûmeti, her ne kadar bunları bağrına bassa bile maddî kaynakları zaten kendisine dahi yeterli değildi[335]. Çünkü, İstanbul'daki memur ve zabitanın maaşları hiç bir zaman zamanında ödenemiyordu. İstanbul hükûmeti çeşitli yollarda, bazen de borçlanarak bunları tedarik etme yolunda idi. Mülteci olarak İstanbul'a gelenler, hükûmet tarafından ancak bir kaç gün misafir sayılarak iaşeleri sürdürülüyordu.

Kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmali konusuna tekrar dönecek olursak, kuva-yı milliyenin ilk günlerinde malî kaynağa pek gerek de duyulmamıştı. Zira gönüllülere depolardan silahlar dağıtılmış, acele olarak ilerleyen Yunan birliklerinin önüne çıkarılmışlardı. Ancak Yunan ilerleyişinin geçici değil, sürekli olduğunun anlaşılması üzerine malî kaynaklara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

a. Batı Anadolu'da Malî Düzeni Sağlama Çabaları

Kuva-yı milliye hareketinin başlamasının hemen ardından cereyan eden mahallî kongrelerde, kuva-yı milliyenin malî kaynaklarının nasıl temin edileceği konusunda gündeme getirilmişti. 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanan Balıkesir Kongresinde[336] alınan kararlar, kuva-yı milliyenin düzene sokulması açısından önemli idi[337]. Balıkesir Kongresi kararlarına göre; kuva-yı milliyenin genel giderleri Balıkesir ve çevre ilçeler tarafından karşılanacak, gönüllü ve askerlerin iaşe ve ikmali için cephe gerisinde Menzil Müfettişlikleri kurulacak; genel giderler zenginler tarafından paylaşılıp ödenecek, savaşta ölenlerin çoluk ve çocuğuna yardım edilecekti[338].

Batı Anadolu'nun bir başka yeri Nazilli'de cereyan eden kongrede de, kuva-yı milliyenin malî kaynaklarının temini mes'elesi gündeme getirilmişti. Nazilli Kongresinde gündeme getirilen bir diğer konu da, a'şar anbarlarındaki buğdayların İstanbul Hükûmetinin izni ile kuva-yı milliye namına kullanılması meselesi idi. Gerçi

[333] *BOABEO.*, Dahiliye Giden nr: 348068; 348204; 348009; 348754; 350980.

[334] *BOABEO.*, Maliye Gelen nr: 350600; 350282.

[335] *BOABEO.*, Harbiye Gelen nr: 348121.

[336] Milli Mücadele döneminde Balıkesir'de beş kongre tertip edilmiş; önemli kararlar alınmıştır. Balıkesir kongreleri hk. bilgi için bk., Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999, s. 87-254.

[337] A.Ü. TİTE Yay., Balıkesir Kongresi kararları için bk. *Balıkesir ve Alaşehir Kogreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, Ankara 1967, s. 112-115; ayrıca bk. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları*, c.I, İstanbul 1988, s. 209-214.

[338] Bk. Kongre kararları, *Aynı eser*, md.14.

hükûmet, buna rıza göstermedi; fakat, kuva-yı milliye nezaketen böyle bir talepte bulunmuştu. Red cevabının alınması üzerine a'şar anbarlarına el konulmuştu[339]. Nazilli Kongresinde alınan kararlara göre, ahaliden ve tüccardan götürü usulü vergiler tesbit edildikten sonra toplanmıştır. Bu vergilerin tesbiti için İhtiyâr Hey'etleri ve bilir kişilerin verdiği bilgilere itibar edilerek vergi toplanıyordu. Öte yandan Nazilli kongresinde alınan bir diğer karar da, kuva-yı milliyeye 100 lira bağışta bulunan bir kimsenin 3 ay süre ile askere alınmaması idi[340].

Bu mahalli kongrelerin yanında, 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Alaşehir Kongresinde, evvela ordunun bir düzene sokulması ve ona göre malî kaynakların tesbitine çalışılması gerektiği ifade edildi. Kongre hey'eti bu amaçla askerî teşkilatlanmayı düzenleyecek bir kadroyu tesbit etti. Bu kadrolaşmada halkın temsilcileri de çeşitli denetim görevlerini üstlendi. Yapılan bu örgütlenmeye göre, her cephede bir alay ve bunlara bağlı tabur ve bölükler bulunacaktı. Taburların üç bölüklü, bölüklerin üç takımlı olması kararlaştırıldı. Bu arada alayların iskelet halinde kurulması ve bölüklerin de 40 kişilik olması planlandı. Kadro mevcudunun az tutulmasının tek sebebi kaynak yetersizliği idi. Bu sırada belirlenen bir diğer konu da, bölüklerde istihdam edilen efrad münavebe ile görev yapacak diğer zamanlar asıl işi ile (çift-çubuk) uğraşacak; yani üretimin aksamasına meydan verilmeyecekti. Böylece kurulması düşünülen ordu bir halka ordusu olacaktı. Öte yandan, bu ordunun alay, tabur ve bölük komutanları da eşraftan ve halkın ileri gelenlerinden seçilmesi şartı getirildi[341]. Alaşehir Kongresinde kuva-yı milliyenin iaşe, ikmal vs. ihtiyaçlarını temin için *"Kuva-yı Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimat"* neşredildi[342].

Alaşehir Kongresinde alınan kararlara göre, Menzil Müfettişliği Merkez Âmiri, Menzil Hey'etleri ve müfettişleri halk seçecek, kuva-yı milliye de halk ordusu hüviyetine büründürülecekti. Diğer taraftan, Kuva-yı milliyenin iaşesi için üç günde bir kuvvet bildiriminin yapılması isteniyordu. Alaşehir'de alınan bu malî kararlar, aslında Balıkesir Kongresi kararlarının uygulanmasında ulaşılan sonuçtan hareketle yeniden tesbit edilmişti. Bundan başka bir de Millî Hasılat Talimatnamesi hazırlandı[343]. Şunu da ifade etmek lazım gelirse, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'da görevli bulunan bir takım maliye memurları da kuva-yı milliyeye yardımcı olmaktan geri kalmadı[344]. 22 Mart 1920 tarihinde toplanan II.Balıkesir Kongresinde de önemli kararlar alındı. Kongre, kuva-yı milliyenin teşkilat, kadro ve bütçesini yeniden düzenledi[345]. Hazırlanan bu bütçeye göre, kuva-yı milliyenin gi-

[339] Nazilli Kongresi ve bu bölgede cereyan gelişmeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Asaf Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.

[340] Alptekin Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 228.

[341] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 230-232.

[342] A.Ü.TİTE Yay., *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri...*, s. 225-229.

[343] A.Ü.TİTE Yay., *Aynı eser*, s.136.

[344] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 243-251.

[345] Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 117-123.

derlerinin 300.000 lira olacağı düşünüldü. Bu bütçenin kaynakları ise, belediye bütçelerinin fazlası, mezbaha, pazar resmi, tüccarlardan alınacak vergiler, vb. idi. Yine kararlaştırılan önemli bir husus da, her vilayet ve kazanın buna yardımcı olması mes'elesi idi. Bu arada kuva-yı milliye teşkilatının kadrosu ve maaşları da tesbit edildi[346]. Böylece Batı Anadolu kuva-yı milliyesi iaşe ve ikmal edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisinde bu görüşten hareketle malî problemleri çözmeye gayret etti.

b. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Malî Kaynaklarını Artırma Gayretleri

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldıktan sonra en fazla uğraştığı konulardan birisi malî kaynakları temin etmek, diğeri orduyu hazırlamak, bir başkası da iç ısyanları bastırmak şeklinde sıralayabiliriz. Malî kaynaklara son derece ihtiyaç duyulduğu halde, mecburî olarak gelir arttırıcı vergi kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutum izledi. Nitekim, böyle bir tutum izlenmesi düzenli ordunun güçlendirilmesini geciktiren önemli bir faktör olmuştu. Vergi konusunda yumuşak bir politika izlenmesinin maksadı ise, bu sırada memleketin her yanını sarmış bulunan ısyan dalgasına halkın ilgisini çekmemekti denilebilir. Yoksa, vergi yükünü o zamanın ortamında vatandaşın yüklenmesi biraz imkânsız gibi görünmekte idi. Bu sırada Meclis, Anadolu'da tam manasıyla otoriteyi sağlayamadı için yukarıdaki endişelerde haklı görülebilir.

Öte yandan, Meclis'in açılışında düzenli ordunun kuruluşuna kadar (I.İnönü Savaşı) geçen sürede çıkarılan 109 kanundan 56'ı vergi konusu ile ilgili idi[347]. Bilindiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk olarak 24 Nisan 1920 tarihinde *"Agnam Vergisi"*ni kabul etti[348]. Önceki bahislerde de belirtildiği gibi, Anadolu'nun malî kaynaklarına kuva-yı milliye tarafından daha evvel el konulmuştu. İstanbul'un işgali üzerine M.Kemal Paşa, Hey'et-i Temsiliye adına kolordu ve vilayetlere yazdığı tamimde Anadolu'daki düyûn-ı umumiye ve reji idarelerinin gelirlerine el konularak İstanbul'a para ve değerli eşya gönderilmesinin önlenmesi gerektiğini belirtti[349]. Nitekim, bu sırada Anadolu'nun gelirlerinin yarıdan çoğu düyûn-ı umumiye idaresi tarafından toplanmakta idi. Meclis hükûmeti kuruluşundan hemen sonra, düyun-ı umumiye idarecileri ile anlaşmaya varmış; buna göre, düyun-ı umumiye gelirlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından toplanması kararlaştırılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti sulhten sonra toplanan bu meblağın ödenmesini de kabul etmişti. Böylece meclis, düyun-ı umumiye gelirlerine doğru-

[346] Mesela, Alay Komutanı 4.000 kuruş, Tabur Komutanı 3.000 kuruş, Bölük Komutanı 2.500 kuruş, Takım Komutanları 2.000 kuruş, sabit erler 900 kuruş, Müdafaa-i Hukuk Kıt'aları 2.000-3.000 kuruş olarak maaşlar tesbit edilmiştir. Bk. Rahmi Apak, *Aynı eser*, s. 122-123.

[347] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 281.

[348] *Düstûr*, Üçüncü Tertip, c.I, Ankara 1953, s. 3; ayrıca bk. *TBMM. ZC.*, c.I, s. 38-40.

[349] Gn.Kur.*ATASE* Arşivi: 1-105, Kls: 259, Ds: 19, F: 56. Buna göre, Ziraat Bankaları ile Maliye ve Mal Sandıkları, Evkaf Sandıkları ve Düyûn-ı Umumiye elinde bulunan paralar en geç 18 Mart 1920 akşamı Temsil Hey'etine bildirilecekti.

dan doğruya el koymamış, onlarla anlaşma yoluna giderek dış devletlerden gelebilecek tepkileri de nisbeten azaltmış oldu. İşte bu paralar, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ilk dış borcu oldu[350].

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğundan devreden vergi kanunlarına göre tahsil edilen vergilerle harcamaları için gerekli olan parayı toplaması mümkün olmadı. Düzenli ordunun hızla teşkili ve güçlendirilmesi, artan ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bu amaçla Meclis, gelir arttırıcı çareler arama yoluna gitti. Evvela, Anadolu'dan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin dışarı çıkışı yasaklandı[351]. Gümrük vergisinin beş misli arttırılması kararlaştırıldı[352]. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti döneminde köylünün üzerindeki verginin azaltılması yoluna gidildi. Çünkü, kuva-yı milliye köylülerin elindeki varını yoğunu almıştı[353]. Bu sırada kurulan düzenli orduya halkın personel olarak katılması da düşünülmekte idi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu dönemde ele aldığı bir diğer konu da, orduya finansman sağlamak amacıyla bu aşamada bütün harcamalarda bir kısıtlamaya gitmek oldu. Çıkartılan kanunların çoğu, ordunun malî kaynaklarını temin etmek düşüncesine dayanıyordu.

Bu dönemde bütçe çalışmalarına çok önem verildi. Osmanlı hükûmeti ise, bu sırada 1918 yılı bütçesini aynen 1919 yılında da uygumayı kabul etti. Nitekim, 1920'de yeniden toplanan Meclis-i Meb'usan henüz bütçe çalışmaları başlamadan İngilizler tarafından dağıtılmıştı. Bundan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti 1 Mayıs 1920 - 31 Ekim1920 tarihlerini kapsayan 6 aylık dönem için geçici bir bütçe hazırladı. Bu bütçe uygulama süresinin bitimine üç ay kala kanunlaştı[354]. Öte yandan, bu döneme kadar memurların bir kısmı İstanbul hükûmetinden maaş almaya hâlâ devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin bu dönemde sık sık müracaat ettiği yol ise, ödenekler yetersiz kaldıkça vergi miktarlarını arttırmak oldu[355]. Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ilk bütçesi 28 Şubat 1921 tarihinde kabul edildi. Bu bütçeye göre, giderler 63.018.354 lira, gelirler de 51.388.626 lira olarak tesbit edildi. Arada 11.629.732 liralık bir açık bulunmaktadır. Bu da gelirlerin giderlere oranla % 18.4 eksik olduğunu gösterir[356]. Eğer savunma ihtiyaçlarının giderilmesinde yararlanılan hizmetlerin tamamına para verilmiş olsa idi bütçe açığının daha da fazla olması muhtemeldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ilk bütçesinde padişah ve hanedan-ı saltanat için de ödenek ayrıldı.

[350] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 284-285.

[351] *Düstûr*, III.Tertip, c.I, s. 21.

[352] Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü Yay., *Malî Kanunlar*, c.I, İstanbul 1956, s.5.

[353] "Besim Atalay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, s. 356.

[354] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s.295-296.

[355] Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 298-308.

[356] Bu dönemde tesbit edilen gelir - gider bütçeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Müderrisoğlu, *Aynı eser*, c.II, s. 386-405.

Bu bütçede yapılan harcamalara bakılırsa şunu söylemek gerekir: 1920 yılı bütçesinin % 53'ü askerî harcamalar için yani savunma için kullanıldı.

Böylece, millî ordudan düzenli orduya geçiş süreci, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti kurulmazdan evvel güney cephesinde başlatıldı ve bunu batı cephesi izledi. Zamanla malî kaynakların temini de gerçekleştirilerek düzenli ordunun 1921 yılından itibaren düşmana karşı sürdürdüğü mücadelelerde başarı kazanması kolaylaştı. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, son derece sıkıntılı bir şekilde büyük imkânsızlıklarla başlatılan Türk İstiklal Mücadelesi, topyekün harp ilanı ve ordu-millet işbirliği ile başarıya ulaştı. Bütün bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere, İstiklal Harbi öncesi Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ordunun yeniden düzenlenmesi konusunda planlar yapıldı; fakat, bunları uygulamak Anadolu'da mümkün oldu. Bir başka ifade ile belirtmek gerekirse, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından mütarekede âdeta her şeyi elinden alınmak istenen ordunun ayakta tutulması amacıyla yapılan plan ve programlar Anadolu'da uygulamaya konulabildi. Mütareke dönemi olarak bilinen (1918-1922) devrin ilk iki yılında, yani 1918-1920 yıllarında Türk Milleti ordusu ile bütünleşti. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin teşkiliyle ordusunu yeniden düzenledi; bu yeniden teşkilatlandırdığı ordusu ile topyekûn bir savaşa girerek *"İstiklâl"*ine kavuştu.

SONUÇ

XIX.yüzyılda itibaren batılı devletler'in *"Şark Mes'elesi"*ne endeksledikleri yayılmacılık politikası, Osmanlı Devleti'nin belirtilen yüzyıldan itibaren bu devletlerin daha fazla ilgi odağı haline gelmesine sebep oldu. Batı'da teknolojik ve askerî alanda gerçekleştirilen yeniliklere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti; siyasî, askerî ve sosyal problemlerin zamanla artması üzerine hızlı bir çöküşe doğru sürüklenmeye başladı. Devletin bekası için askerî alanda 1826'dan itibaren önemli düzenlemelere girişilmişse de, teknolojik alanda istenilen seviyeye ulaşılamadı. Osmanlı Devleti, ancak bu asrın sonlarına doğru silahlanmaya önem verdi; hatta XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu yarışın içerisinde yer aldığını gösterdi.

Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde askerî teknoloji konusundaki gerilik ve yetersizliğe, zamanla ordunun moral gücünün bozulması da eklendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren siyasî çatışmalarla kamplara bölünen Osmanlı ordusu, XX.yüzyılda girdiği ne Trablusgarp, ne Balkan, ne de I.Dünya Savaşı'nda istenilen başarıyı gösteremedi. Nitekim, I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, siyasî ve askerî sahada sonunu başlatacak olan Mondros Mütarekesini 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kaldı. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte, Türk Tarihi'nde yeni bir dönem başladı. Bu sırada *"Düvel-i Muazzama"*nın temsilcisi, sözcüsü durumunda bulunan İngilizler'le akdedilen ateşkes antlaşması, pek ağır hükümleri ihtiva ediyordu. Osmanlı Devleti'nin bir nev'i mahkûmiyet fermanı niteliğinde olan Mondros Mütarekesi, istismara son derece müsait hükümlere sahipti. O zamanki gelişmelere bakılırsa, mütarekeden bir kaç gün sonra İtilaf Devletleri antlaşmayı istedikleri gibi yorumlayarak, daha önce aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardan hareketle Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgale başladılar. Bu arada mütarekenin tatbiki ile, ülkenin kontrolü âdeta İtilaf Devletleri'nin eline geçti. Hülâsa, mütarekeyi takip eden -ki, mütareke dönemi olarak adlandırılan- dönemde, Anadolu toprakları, üzerinde yaşayan halkı ile düşman ihtiraslarına boyun eğmek durumunda kaldı. Öte yandan, mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerde, devleti idare edenlerin bu konudaki beyanlarına bakılırsa, farklı yorumlarda bulundukları görülür. Kimi bunu bir kurtuluş ve rahatlama döneminin başlangıcı olarak yorumlarken, kimisi de büyük bir ümitsizlik, bezginlik ve felaket devrinin başlangıcı olacağını ifade ediyordu. Uzun süren savaşlardan dolayı, cephelerde ve gerilerde en ağır yükü omuzlarında taşıyan halk ise, ateşkes antlaşmasını bir rahatlama döneminin başlangıcı olarak yorumlamakta idi. Ordu mensupları ise bütün bu gelişmeleri büyük bir dikkatle takip ediyorlardı. İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerinin tatbikindeki ısrarlı tutumları; mütarekenin bazı maddelerinin

te'vile imkân verecek durumda olması, henüz bu sırada Osmanlı ordularının başında bulunan kumandanların keyfi tutum ve davranışlara karşı harekete geçmelerine sebep oldu. Tespitlerimize göre, işte bu aşamada idarî kademede ile halk tabanında görülen bezginlik ve yılgınlık ordu kesiminde görülmedi. Nitekim, ordu mensuplarının bu sırada direnişe hazır olduklarını imâ eden birtakım hareketlerle ortaya çıktıkları dikkati çekmekte idi.

Mütarekeyi takip eden günlerde Osmanlı hükûmetine baskıları giderek arttıran İngilizler, ordu komutanlarının görevlerine son verilerek, orduların dağıtılmasını, silah, araç, gereç ve her türlü techizâtın teslimini, askerin de terhisini istiyorlardı. Öte yandan, İtilaf Devletleri'nin yaptıkları baskılar sonucu bu isteklerin uygulanması yolunda ordu komutanlarına gönderilen emir ve talimâtlar tepkilere yol açtı. Suriye, Musul, Kafkasya, Trakya, Yemen, Asir, Hicaz ve Trablusgarp'ta bulunan ordu ve birlik komutanları bu emirleri uygulamadıkları gibi, şiddetle protesto da ettiler. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın telkinleri sonunda, ordu komutanları birliklerini mümkün olduğunca Anadolu içerilerine çekip, yerlerine de bir vekil bırakıp, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin davetine uyarak İstanbul'a geldiler. Yapılan tespitlere göre, ordu komutanlarından bazıları komuta ettikleri birliklerin memleketin iç kesimlerine nakli ve yerleştirilmesinden dolayı bu davete geç katıldılar. Nitekim, VI.Ordu komutanı Ali İhsan Paşa ile IX.Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa bu yüzden İstanbul'a gelmekte geçikmişlerdi.

Ordu ve kolordu komutanlarının İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında toplandığı sırada, Osmanlı ordusunun elinde bulunan silah, cephane, araç-gereç ve her türlü techizâtın büyük bir bölümü İtilaf komisyonlarının kontrolüne geçti. Seferî ordunun silah ve cephanesi elinden alınarak ordunun mevcut depolarına veya İtilaf Devletleri tarafından depo olarak kullanılan yerlere konuldu. Bu arada Osmanlı ordusu, (1918) Kasım ayından itibaren uygulamaya konulan terhis talimatnâmesi ile terhis edilmeye başlandı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, ordudaki zabitler ile teknik personeli terhisin dışında tutarak bunları idari izinli saydı. Bu kritik dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, mütarekenin tatbiki yolundaki bütün baskılara rağmen, ordu ve kolordulardaki iskelet kadroyu muhafaza etmeye büyük gayret sarfetti. Bu arada belirtmek icap ederse, iskelet kadro kuruluşu mevcut olan fakat, personel (neferât) ve silah bakımından ikmâli tamamlanmamış, olağanüstü bir durumda hemen derlenip, kuruluşu ve teşkili tamamlanabilecek bir düzenleme idi. Nitekim, Mütareke Döneminde ordu, yeniden yapılanma sürecine girdiğinde bu iskelet kadrolar, askerlerin kısa sürede derlenip toparlanmasını mümkün kılmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, I.Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış bulunan Osmanlı ordusunun kalıntısından, Mütareke Dönemi'nde yeni bir ordu vücuda getirmek için büyük gayretlerle işe başladı. 1919 yılı başında 9 kolordu ve 20 tümen şeklinde iskelet kadrosu belirlenen Osmanlı ordusunun genel durumu hak-

kında İtilaf Devletleri'ne de gerekli bilgi verildi. Mütarekenin imzalandığı sırada 400.000 kişi civarında bulunan Osmanlı ordusu, orduların lağvı ve terhislerin sonunda (1919) Nisan ayında 110.000 kişi civarına indirildi. Bilindiği gibi, mütarekenamede İtilaf Devletleri'nin ordu hakkında belirledikleri rakam 50.700 idi. Fakat, tespitlerimize göre bu sayı anlaşma hükümlerinde kalmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti'nin mütarekeden sonra İstanbul'a davet ettiği ordu komutanları burada boş durmamışlar; memleketin kurtuluşu için askerî sahada birtakım plan ve projeler hazırlamışlardı. Tarihe *"Üçler Misâkı"* adıyla geçen bu plana göre, ilk önce üç ordu müfettişliğinin teşkili gündeme geldi. Bu misaka göre teşkil edilecek ordu müfettişlikleri ile ordunun denetim altına alınması, mümkün olduğunca bol miktarda silah ve cephanenin Anadolu'daki depolarda toplatılarak İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi, İstanbul'da hükûmet ve saltanat makamı İngiliz esareti altında bulunduğundan, buradan verilecek emirlerin icra edilmeyip, Anadolu'da millî bir idare vücuda getirilmesi, kuva-yı milliye teşkiliyle düşmana karşı taarruzlarda bulunulması kararlaştırıldı. Araştırmamıza göre, Üçler Misâkındaki kararların Türk İstiklal Savaşı'ndaki gelişmelere bakılırsa, tatbik mevkiine konulduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, ordu müfettişliklerinin kurulması ile Mondros Mütarekesi'ne göre savunmasız bir halde bırakılan memleketin, birlik ve beraberliğinin yeniden te'sisi de düşünüldü. Bundan başka, lağvedilen ordu komutanlıklarının yerine, son derece geniş mülkî ve askerî yetkilerle teşkil edilen ordu müfettişliklerinin bir an önce faaliyete geçirilerek, dağılmakta olan ordunun kontrol altına alınması planlandı. Yaptığımız tesbitlere göre, hükûmet de Nasihat Hey'etlerini teşkil ederek Anadolu'da mütareke hükümlerinden kaynaklanan otorite boşluğunu doldurmak istedi. Bu hey'etlerle halkın saltanat ve hükûmete bağlılığı arttırılmak istenmişti. Diğer taraftan, teşkil edilen bu hey'etler vasıtası ile Anadolu'daki ordunun kontrol altına alınması da planlandı. Nitekim, Nasihat Hey'etleri ile umduğunu bulamayan hükûmet, bunun üzerine ordu komutanlıkları ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin müfettişlik teşkili yolundaki fikrini kabul ederek uygulamaya koydu.

Nisan 1919'da kuruluşu tamamlanan ordu müfettişlikleri, 30 Nisan 1919 tarihli padişah iradesi ile resmiyet kazandı. Buna göre, Osmanlı ülkesi üç ordu müfettişliğine bölündü. Bütün askerî ve mülkî birimlerin ordu müfettişliklerine bağlı oldukları prensibi kabul edildi. Böylece bütün fonksiyonlarını yitirdiğine kanaat getiren devlet merkezi, bu şekilde bir yapılanma ile varlığını devam ettirmek istiyor ve Anadolu'da dağınık bir vaziyette bulunan orduyu da yanına çekmeyi düşünüyordu. Bir yerde ordu müfettişlikleri, saltanat ve hilafet makamı ile hükûmetin Anadolu'daki otoritesini devam ettireceklerdi. Müfettişlik uygulamasına geçildikten sonra, hükûmet görünen maksadını İtilaf Devletleri'ne şöyle açıklamıştı: Mütareke hükümlerinin tatbikini kolaylaştırmak, ötede beride dağınık halde bulunan orduyu terhis edip silah ve cephanenin teslimini kolaylaştırmak, kuva-yı milliye adı altında toplanan çeteleri dağıtmak. Bu şekilde görevleri belirlenen ordu müfettişliklerin-

den I.Ordu müfettişliği İstanbul'da kalmak üzere, II. ve III.ordu müfettişleri Anadolu'ya geçerek vazifeye başladı. Anadolu'ya geçen müfettişlerin, İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirilen maksadın dışında faaliyetlerde bulunmaları, bunlara karşı şüphenin giderek artmasına sebep oldu. Bu sırada müfettişlerin kuva-yı milliyeden yana tavır sergilemeleri, mütareke hükümlerinin tatbikinde ağır davranmaları veya tatbik etmemeleri bu şüpheleri zamanla daha da arttırdı. Müfettişlerin Anadolu'daki tavır ve hareketleri, İtilaf Devletleri'nin müfettişlik konusunda hükûmete baskı yapmalarına sebep oldu. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki sözcüsü konumundaki İngilizler, bu sırada müfettişlik mes'elesinden dolayı hükûmete baskı yapmaya başladılar. İngilizler'i böyle bir harekete zorlayan en önemli gelişme ise, III.Ordu müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke şartlarını hiçe sayan tavır ve hareketleri idi. Araştırmamızın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere, III.Ordu müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa son derece geniş mülkî ve askerî yetkilerle Anadolu'ya gönderilmişti. Müfettişlik konusunda, hükûmet merkezinden kendisine verilen talimâtta, Orta Karadeniz kesimindeki şekaveti önlemek, silah, cephane ile vb. malzemenin bir an önce depolarda toplatılmasını sağlamak, terhis işlemlerini hızlandırmak ve kuva-yı milliye için asker toplanmasına mâni olmak gibi hususlar vardı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu talimatta belirlenenlerin tam aksine hareket etti. O'nun bu hareketi, İngiliz temsilcilerini ve İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu, politikasını İngiltere'nin dümen suyuna göre yönlendiren Damat Ferid Paşa ve kabinesini tedirgin etmekte idi. Ordu müfettişi ile hükûmet merkezi arasında yapılan haberleşmelerden çıkan sonuca göre, hükûmetin askerî kanadını oluşturan Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bu sırada gizli de olsa Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini desteklemekte idi. Bu sırada içinde bulunduğu nazik dönemi çok iyi kavrayan III.Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa ise, devlet merkeziyle olan ilişkilerinde çok hassas davranıyor; dengeleri mümkün olduğunca sarsmamaya çalışıyor; hattâ devlet merkezine gönderdiği telgraflarda her defasında bağlılığını bildiriyor; müfettişlik mıntıkasında ihtiyaç duyduğu şeyleri sıralayarak birtakım taleplerde bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen, devam eden İngiliz baskı ve tazyiki, hükûmet tarafından M.Kemal Paşa'nın müfettişlik mıntıkasından geri çağrılmasına sebep oldu. Sadrazam Damat Ferid Paşa ve Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi için yapılan davete, Paşa gayet nazikane bir şekilde cevap vererek reddetti. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yapılan davete icabet etmemesi 7/8 Temmuz 1919 gecesi azledilemesine sebep oldu. Öte yandan, aynı gün ve saatlerde Mustafa Kemal Paşa da devlet merkezine gönderdiği telgrafta, çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini belirterek, kendi deyimiyle bir *"ferd-i mücahit"* sıfatıyla halkın içine katıldığını bildirdi. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, Mersinli Cemal Paşa'nın 1 Temmuz 1919 tarihinde Konya'daki II.Ordu müfettişliğini vekâleten Miralay Selahattin Bey'e bırakıp, yapılan davet üzerine İstanbul'a gittikten sonra, Anadolu'da en kıdemli komutan olarak Mustafa Kemal Paşa kaldı. Böylece II.Ordu müfettişliği mıntıkası da askerî hiyerarşi

gereği Mustafa Kemal Paşa'ya bağlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden azledilmesinden bir kaç gün evvel Anadolu'da bulunan kolordu komutanları -ki, bunlar içerisinde özellikle Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar-, şayet ordu müfettişliğinden uzaklaştırılsa bile eskisinden daha fazla emirlerine riayet edeceklerine dair söz vermişlerdi. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa tereddüt etmedi. Ordu müfettişliğinden ayrıldıktan sonra, tekrar Anadolu'nun en kıdemli komutanı sıfatı ile kuva-yı milliye hareketinin tabii lideri oldu. Nitekim, komutanların İstanbul'da bulundukları sırada (1919 Nisan ayında) üçler misâkında aldıkları kararların bir kısmı böylece uygulamaya konulmuş oldu ve Anadolu'da bulunan kolordular Mustafa Kemal Paşa'ya bağlandı. Millî Mücadeleyi yürütecek kadro da böylece belirginleşmeye başladı.

Anadolu'daki ordunun Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmesinden tedirgin olan Damat Ferid Paşa hükûmeti, bunun üzerine Tahkik Hey'etleri teşkil ederek kolorduları yanına çekmek için gayret sarfettiyse de başarılı olamadı. Tahkik Hey'etleri ile bir yerde nasihatlerde bulunarak orduyu yanına çekmekte başarısızlığa uğrayan hükûmet, otoritesini Anadolu'da icra-yı faaliyet gösteren ordu müfettişliği teşkilatını tamamen lağvetmekle kabul ettirmek istedi. Bu aşamada 16 Ağustos 1919 tarihinde ordu müfettişlikleri lağvedilmiş oldu.

Bilindiği gibi, her rejim ordunun veya buna benzer resmî bir kuvvetin desteği ile ayakta durabilir. Bu düstûrdan hareketle Damat Ferid Paşa hükûmeti, lağvedilen ordu müfettişliklerinin yerine yeniden ordu komutanlıklarını ikame etti. Hükûmet, bu sırada orduyu yeniden düzen altına alabilmek için Askerî Şûra teşkilini dahi gerçekleştirdi. Bütün bu yapılanları mütareke ahkâmına aykırı gören İngilizler, hemen harekete geçti. Böylece askerî şûra çalışmaları ve orduyu yeniden düzenleme çabaları sonuçsuz kaldı. Dönemli ilgili kaynaklardan çıkan sonuca bakılırsa, Damat Ferid Paşa ve kabinesi iktidara gelişinden (16 Mayıs 1919), kuva-yı milliye ve kamuoyunun baskıları sonucu istifa edişine (30 Eylül 1919) kadar geçen zamanda şöyle bir bakılırsa, politik yönden büyük zikzaklar çizdiği, İngiliz mümessillerinin yönlendirmeleriyle siyasetini belirlediği dikkati çeker. Bu dönemde hükûmetin İngiliz istekleri doğrultusunda politikasını belirlemesi, kuva-yı milliye hareketi ile Anadolu'da âdeta içli dışlı durumda bulunan ordunun, hükûmete karşı katı bir tavır takınmasına sebep oldu.

Damat Ferid hükûmetinin istifasından sonra kuva-yı milliyenin isteklerine İstanbul değer vermek mecburiyetinde kaldı. 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi kurulunca, İstanbul ile Anadolu arasında önceki hükûmet döneminde kopan ilişkiler yeniden kuruldu. Bilinen Amasya mülakatı neticesi, Temsil Hey'eti ile hükûmet arasında mutabakat sağlandı. Öte yandan, bu hükûmetle ilişkilerin düzelmesinde, diyaloğun sağlanmasında Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın büyük gayretleri oldu. Nitekim, Cemal Paşa ile Cevat Paşa, Anadolu'da düşmana karşı başlatılmış olan kuva-yı milliye hareketinin, âdeta

İstanbul'da hükûmet kanadındaki temsilcileri gibiydiler. Cemal Paşa bu sırada orduya yeniden bir düzen vermek amacıyla, Askerî Şûra'nın açılmasını gerçekleştirdi. Askerî Şûra çalışmaları 1919 Kasım'ında başlayarak Damat Ferid'in yeniden iktidara gelişine -Nisan 1920 tarihine- kadar devam etti. İşte bu şûra çalışmaları sonunda, ortak bir karara varan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Harbiye Nezareti, kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmâlini kabul ederek, bunun çok gizli yollarla temin edilmesini kararlaştırdı. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Damat Ferid Paşa hükûmeti döneminde reddedilen kuva-yı milliye, bu hükûmet tarafından baştacı edilmek isteniyordu. Cemal ve Cevat Paşalar yayınladıkları gizli tamim ve emirlerle kuva-yı milliyeye her türlü yardım ve desteği sağlamayı vaad etmekle kalmayıp, uygulamaya da koydular. Askerî Şûra çalışmalarından sonra kuva-yı milliyeyi gizli yollarla desteklemeyi ilke edinen Ali Rıza Paşa kabinesi, Anadolu'nun nabzını yoklamak, gelişmeleri yerinde takip edebilmek amacıyla Tahkik Hey'etleri'ni yeniden teşkil etti. Bu hükûmet döneminde Anadolu'da faaliyet gösteren Tahkik Hey'etleri ile kuva-yı milliye liderleri ve Temsil Hey'eti arasında tam bir uyum sağlandı. Hükûmet, kuva-yı milliye ile anlaşmak, ona gizli yollardan yardım etmekle kalmadı; öteden beri millî hareketin lideri olan ve Damat Ferid Paşa kabinesi döneminde ordudan azledilen M.Kemal Paşa ile telgraf görüşmelerini başlattı. Nitekim, bu görüşmelerin ardından millî hareketin lideri M.Kemal Paşa'ya tekrar eski itibarı iade edildi. Paşa, ordudan istifa etmiş kabul edilerek, ayrıca sahip olduğu nişan ve madalyaları geri verildi. Bu konu Vahdettin'in iradesi ile kesin şeklini aldı. Kuşkusuz yaptığımız bu tespitlerden çıkarılan sonuca göre, İstanbul hükûmeti artık Anadolu'da Temsil Hey'eti etrafında ortaya çıkan oluşumu resmen tanımış oluyordu.

Öte yandan, Cemal ve Cevat Paşalar'ın her ne pahasına olursa olsun, Anadolu'daki hareketi desteklemeleri İngilizler tarafından fark edilince istifaları gündeme geldi. İngilizler'in bu tazyik ve baskıları karşısında, Ali Rıza Paşa kabinesi toptan istifayı düşündü. Fakat, adı geçen paşalar istifa ederek, millî menfaatler açısından bu hükûmetin bir müddet daha iktidarda kalmasını sağladı. Diğer taraftan, 12 Ocak 1920'de Osmanlı Meb'usan Meclisi'ni toplayarak, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî kararlarının alınmasını sağlayan Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından kuva-yı milliyenin faaliyetleri gözardı edildi. Bu kabine döneminde Anadolu'da bulunan kolordu ve birlikler Harbiye Nezareti'nin gizli desteği ile silah, cephane ve personel bakımından takviye edildi. Cemal Paşa'nın istifasından sonra nezarete getirilen Fevzi Paşa da bırakılan faaliyetleri aynı doğrultuda devam ettirdi. Fevzi Paşa, Çanakkale Akbaş Cephaneliğinde ve İstanbul'daki silah depolarında mevcut silahların yapılan baskın vs. yollarla Anadolu'ya kaçırılmasına göz yumdu. Fevzi Paşa döneminde, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde toplanan ordunun iaşe ve ikmali büyük ölçüde gerçekleştirildi. İngilizler'in baskılar sonucu, -kuva-yı milliyenin İstanbul'daki temsilcisi kabul edilen- Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart 1920'de istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Ali Rıza Paşa'nın halefi Salih Paşa kabinesi de Anadolu'ya karşı aynı politikayı takip etti.

İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilip, meclisin basılarak kuva-yı milliye yanlısı milletvekillerinin takip edilmeleri, bir kısmının Malta'ya sürülmeleri Türk Tarihi'nde yeni bir devrin başlangıcı oldu. Bütün bu hadiseleri dikkatle değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, milletin meşrû müdafaasını ancak hür bir ortamda sağlayabileceğini, bu yüzden artık Anadolu'ya tabi olunması gerektiğini her tarafa tamim etti. Bu düşünceden hareketle, meclisin Ankara'da toplanmasını ve bunun Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak 23 Nisan 1920'de açılmasını sağladı. İşgal olayından kısa bir süre sonra iktidara gelen Damat Ferid Paşa, Anadolu'da gayr-ı meşru olarak vasıflandırdığı bu yeni yapılanmaya bastırmak için hemen harekete geçti. Bir yerde kuva-yı milliyeyi te'dip etmek, orduyu kontrol altına almak maksadıyla Kuva-yı İnzibatiye ve Anadolu Fevkalâda Umum Müfettişliğini kuran hükûmet, bütün bu çabalarında başarılı olamadı. Zaten bu sırada ordu, kayıtsız şartsız olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kontrolüne girmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin teşkiliyle birlikte, hükûmetin askerî kanadını oluşturan Millî Müdafaa Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin yeniden düzenlenmesi gündeme geldi. Böylece mütareke döneminde İstanbul hükûmetlerinin gerçekleştirmek istedikleri yeniden yapılanma, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından gerçekleştirilmiş oldu. Karargâhı teşekkül eden ordu, kısa sürede personel ikmali ile silah, techizat vb. lojistik desteğini tamamlayarak cephe taksimatına göre 1920 yılı sonlarına doğru yapılanmasını tamamlamış oldu. 1921 yılı Ağustos'undan itibaren, artık yeniden yapılanan bu orduyu durdurmak mümkün değildi.

Bu araştırmamızdan çıkan sonucu kısaca belirtmek gerekirse, Mütareke Dönemi'nde, Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, yani hükûmetin askerî kanadı ordunun yeniden yapılanması yönünde pek çok faaliyet gerçekleştirmiş, fakat orduyu güçlü kılarak devleti ayakta tutma çırpınışları başarılı olamamıştı. Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından gerçekleştirilen bir dizi faaliyetler, zaman içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine bağlı askerî kanadın oluşmasına zemin hazırlamış oldu. Alt yapısı Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yeniden düzenlenen ordu teşkilatı, İstanbul'un işgalinden sonra tamamen Temsil Kurulu'nun denetimine geçti. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinden sonra, zaten öteden beri Temsil Hey'eti'nin denetiminde bulunan Anadolu'daki ordu yeniden düzenlendi. Osmanlı ordusunun kalıntıları üzerine kurulan kuva-yı milliyeve millî ordu Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışıyla birlikte düzenli orduya inkılâb ederek bu yapılanma tamamlanmış oldu. İkinci meşrutiyetten Mondros mütarekesine gelene kadar tamamen siyasîleşerek devletin yıkılışında en büyük âmillerden biri olan Osmanlı ordusu, mütareke döneminden sonra üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek için çok büyük gayretler sarfetti. Bir devletin yıkılışın nedenlerinden en önemlisini oluşturan ordu, yeni bir Türk Devleti'nin doğuşuna da zemin hazırladı.

DİZİN

— A —

Abdullah Paşa (Harbiye Nazırı), 43; 52; 73; 155; 182; 193; 194.

Abdurrahman Şeref Bey, 101; 150; 187n739.

Abdülhamit dönemi, 259n172; 265n220.

Abdülhamit II., 1; 2n6; 3; 6-8; 15n117; 31; 33; 34; 63n285; 88n285; 88n46; 89n56; 102n172; 177n649.

Abdülmecit Efendi (veliahd), 164; 165n613; 188; 189.

Abuk Ahmet Paşa (Harbiye Nazırı), 57; 180n701; 182; 213.

Adalar denizi, 103.

Adana, 26; 29; 30; 46; 47; 49; 50-52; 55; 56; 96; 121; 157n541; 222; 235; 238; 239; 279.

Adana-Tarsus demiryolu, 51.

Adapazarı, 110; 259n172; 264n208.

Âdil Bey (Dahiliye Nazırı), 153; 190; 192; 194; 195; 196; 209.

Afgan ordusu, 137.

Afganistan, 22.

Afrika, 186.

Afrika Grup Komutanlığı, 26n42.

Afyon hattı, 110.

Afyonkarahisar, 68; 69; 89; 106n195; 111; 134-136; 194; 199-201; 204; 206; 214; 220; 235; 236; 238.

Ağrı, 112.

Ahıska, 31.

Ahmet Fevzi Paşa (Harbiye Nezareti müsteşarı), 203-207; 220; 231; 246; 258; 259n172.

Ahmet Hamdi Paşa, 33n92.

Ahmet Hulusi Efendi (Denizli müftüsü), 166.

Ahmet Hulusi Paşa, 193.

Ahmet İzzet Paşa (Müşir), 2n12; 5n29; 7; 11n83; 16n124; 21; 25; 28-30; 36; 37; 39; 41; 42; 46-50; 55; 58n256; 73; 74; 121; 171; 177n694; 187; 188; 198; 209; 210; 250n87; 268n240; 290.

Ahmet Reşit Bey (Hariciye Nazırı Vekili), 101.

Ahmet Rıza Bey (Mebusan Meclisi başkanı), 121; 165; 172; 188n742.

Ahmet Şakir Paşa (Harbiye Nazırı), 57; 69; 76; 82; 85n26; 87; 91; 104; 108; 116; 117; 123; 124; 125; 134.

Ahmet Tevfik Paşa (Sadrazam), 30; 32; 33; 50; 57; 58n253; 74; 76; 82; 186; 217n931.

Akbaş cephaneliği baskını, 65; 71; 182n719; 260; 294.

Akçakoyunlu istasyonu, 41.

Akdeniz, 21; 103.

Akhisar, 206; 207; 224n977; 236; 238.

Âkil Muhtar (Özden) Bey (müderris), 165.

Akköprü (Ankara), 134.

Aksaray, 111, 244

Akşehir, 235; 236; 264n212.

Alaşehir, 229, 238.

Alaşehir kongresi, 284.

Alaylı subaylar, 7; 8n62; 9.

Albayrak çetesi (Geyve'de), 244.

Alemdar gazetesi, 84; 98n142; 116; 180n703.

Ali Cenanî Bey, 49.

Ali Cevat Bey (Mabeyn başkâtibi), 8.

Ali Ferit Paşa (Harbiye Nazırı), 57; 100; 115; 116; 145; 146; 148-150; 152; 186; 187; 191.

Ali Fethi (Okyar) Bey, 4n25; 9; 28; 141; 171.

Ali Fevzi Paşa, 91n68; 195-199; 202.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 24n37; 47n168; 53-56; 58; 62; 104; 110; 122n294; 134; 135; 144; 148; 151; 169; 171; 172; 184; 191; 200; 202; 205n846; 208; 221; 226; 227; 264; 265; 271; 276; 279; 293.

Ali Fuat (Erden) Paşa, 58.

Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, 31; 50n189; 150; 232n1023.

Ali Galip Bey (erhan-ı harp miralayı), 146.

Ali İhsan (Sabis) Paşa, 31; 39; 40-45; 54; 62; 74; 75; 77; 84; 112n225; 141; 290.

Ali Kemal Bey (Dahiliye Nazırı), 101; 115; 142; 144-146; 148; 209.

Ali Kemal Paşa (Umum Jandarma Kumandanı), 78; 193.

Ali Nadir Paşa, 59; 110; 158-161; 193.

Ali Nuri Bey (Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu), 82.

Ali Rıza Paşa (Harbiye Nazarı, Sadrazam), 57; 58; 89; 91n68; 181; 208; 214; 221; 259; 260; 293; 294.

Ali Rıza Paşa kabinesi, 183; 203; 207; 208n867; 212-220; 223-225; 228n1002; 230-232; 234; 241.
Ali Sait Paşa (Faik), 194.
Ali Şevket (Öndersev) Bey (Yüzbaşı), 130.
Ali Şükrü Bey (Trabzon mebusu), 282n330.
Alman askerî uzmanları, 20; 21.
Alman etkisi, 45.
Alman mavzeri, 63; 65; 67; 70.
Alman vatandaşı, 53n215.
Almanya, 2; 4; 15n121; 17; 18; 19n7; 21-23; 23; 25; 28; 117; 118; 122.
Altunköprü, 42n141.
Amasya, 111; 143; 146; 194; 210; 211; 236.
Amasya mülâkatı, 208; 211; 214; 233; 274; 293.
Amerika, 159n559.
Amerikan kamuoyu, 6.
Amerikan mandası, 165; 198.
Amerikan Yüksek Komiseri, 86.
Amiral de Robeck (İngiliz Yüksek Komiseri), 214; 232; 262.
Amiral Galthorpe (İngiliz İşgal Orduları Başkomutanı), 41; 47; 48; 71n324; 101; 113; 118; 133; 139; 147; 153; 154; 158; 163.
Amiral Webb (İngiliz Yüksek Komiser Vekili), 88; 160; 163; 232; 235.
Anadolu, 26; 27; 36; 39; 45; 51-53; 55; 57; 60-62; 64-67; 75; 77; 85n25; 87-92; 95-97; 101; 104; 105; 113; 119; 122-124; 127; 128-130; 134; 135; 137; 138; 140-142; 144; 145; 147; 148; 151; 154; 156; 157; 160; 166; 170-173; 177; 181; 183-186; 188; 190-192; 194; 199; 201; 203; 205; 207; 211; 213; 214; 217; 218; 219; 223; 225; 227; 228; 230; 231; 234; 235; 238; 239; 242-244; 246-248; 251-257; 263n198; 265-272; 281; 285; 289; 291-295.
Anadolu Fevkalâde Müfettişliği, 265-268; 282; 295.
Anadolu-İstanbul diyalogu, 208; 209; 212; 253; 262; 293.
Anadolu Nasihat Heyeti, 88; 89n57; 91.
Anadolu savunma hattı, 44.
Anadolu Tahkik Heyeti, 194.
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 269n243.
Anamur, 111; 236
Anâsır-ı İslamiye, 207.
Ankara, 31; 35; 36; 66; 91; 106n195; 111; 115; 125; 131; 134; 135; 169; 189; 191; 194; 195; 198n808; 200; 202; 203; 206; 215; 216; 220; 236; 244; 248n71; 250n87; 256; 269; 270; 272; 273; 275; 278.
Ankara hükümeti, 242; 253.
Ankara subay talimgâhı, 184; 278.
Ankara Ziraat Mektebi, 215.
Antalya, 89; 93; 106n195; 111; 194; 199; 200.
Antalya Jandarma Taburu, 237.
Antep, 26; 49; 53; 54; 106n195; 112; 157n541; 171; 236; 279.
Anzavur Ahmet, 79n369; 206; 207; 231; 257n152; 258; 260-262; 264.
Anzavur isyanı, 207, 257-259.
Arabistan, 27n46; 186
Arap, 77; 112n225.
Arap aşiretleri, 40; 43.
Ardahan, 26; 31; 103.
Arnavutlar, 77; 207; 258.
Arnavutluk isyanı, 11.
Arslan Bey çetesi (Kocaeli'de), 168n638.
Asir, 26; 58; 60n269; 71; 290.
Asker alma dairesi, 273.
Asker Mecmuası, 9.
Askerî ceza kanunu, 14; 84.
Askerî Mektepler Müfettişliği, 148.
Askerî Polis Teşkilatı (A.P), 273.
Askerî Şûrâ, 155; 176-183; 210; 293; 294.
Asya, 186.
Aşiret kuvvetleri, 22.
Atatürk, 198n810; 230n1008.
Avni Paşa (Bahriye Nazırı), 123; 130.
Avrupa, 5-7; 13; 186.
Avrupa basını, 214.
Avrupa kamuoyu, 47n171.
Avusturya-Macaristan imp., 28.
Avusturya vatandaşı, 53n215.
Âyan Meclisi, 28; 29; 164.
Aydın, 93; 166; 174n683; 176; 182; 195; 196; 204; 207.
Aydın cephesi, 59n262; 226.
Azerbaycan, 26; 29n61; 70.

— B —

Bâbıâlî, 81; 83; 116; 130; 140; 159.
Bâbıâlî baskını, 14.
Bağdat, 23; 40; 42.
Bahriye müfrezesi, 47.
Bahriye nazırı, 164; 180; 233.
Bakü, 29; 31.
Balıkesir, 89; 110; 176; 194; 195; 207; 227; 237; 238; 277.
Balıkesir kongresi, 283.
Balkan Savaşı/savaşları, 1; 3; 4; 10; 12; 13-19; 83; 84; 185; 289.

Balkanlar, 102n171.
Baltalimanı sarayı, 255n142.
Bandırma, 101; 110; 134; 182; 193; 219; 223; 227; 229; 235-238; 273.
Bandırma vapuru, 130.
Basra, 195.
Basra körfezi, 23.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 127.
Başıbüyük cephane ambarı, 64n286; 245n51; 255.
Başkumandanlık vekâleti, 33; 36; 70n315; 103.
Batı Anadolu, 71; 75; 79; 82; 85n26; 86; 87; 94; 96; 101; 111; 148; 157; 161; 166; 167; 173; 174n682; 175; 182; 195; 207; 208; 223-225; 227; 228; 231; 237; 239; 250; 256; 280; 281; 283-285.
Batı cephesi, 162; 221; 225-227; 274; 276; 279.
Batı Karadeniz, 103.
Batılılaşma, 5.
Batum, 26; 31; 38; 64; 103.
Bayburt, 197; 198; 236.
Bayezıt (İstanbul), 244.
Bekir Sami Bey (Miralay), 175; 210n882; 212; 237.
Bektaşi babaları, 200.
Belçika, 260n174.
Berlin hükûmeti, 19n7.
Besarabya (Romanya), 21.
Beylerbeyi (İstanbul), 244.
Beynelmilel Tahkik Komisyonu, 162.
Beyoğlu (İstanbul), 49.
Beyşehir, 111.
Biga, 259; 260.
Bilecik, 110.
Bingazi, 26; 58; 60n269; 71n321.
Bingöl, 112.
Birinci Dünya Harbi, 17-19; 21; 22; 26-28; 33; 34; 38; 45; 61; 73; 103; 134; 171; 177; 185; 206; 242; 265n219; 289; 290.
Birinci idare-i örfiye divan-ı harbi, 261.
Birinci Ordu Müfettişliği, 105; 109; 110; 292.
Bitlis, 112; 115; 125.
Boğazlar (Türkiye), 20n14; 25; 26; 60.
Bolşevikler, 37.
Bolu, 106n195; 110; 202; 259n172; 264n212.
Bolvadin, 236.
Bozkır hadisesi, 204; 206.
Brest-Litowsk antlaşması, 37.
Bulgar mübadele antlaşması, 83.
Bulgaristan, 21; 28.
Bulgarlar, 238.
Burdur, 90; 93; 166; 230; 236.
Bursa, 79n369; 89; 91; 92; 106n195; 110; 163; 166; 194; 204; 227; 229; 235; 237-239; 263; 267; 277.
Büyük Zap Suyu, 41.
Büyükçekmece, 265.
Büyükdere (İstanbul), 244.

— C —

Cafer İlhami Bey (Temyiz Mahkemesi üyesi), 203.
Cafer Tayyar Paşa, 104; 109; 171; 175; 265.
Canbolat Bey, 171n659.
Canik, 111; 115; 125; 133.
Carablus, 41; 43.
Cassel (İngiliz generali), 40.
Casusluk faaliyetleri, 103.
Cavit Bey (Maliye nazırı), 28.
Celalettin Arif Bey (meclis-i mebusan başkanı), 165; 232; 270.
Celâli eşkiyası, 198.
Cemal Bey (Konya valisi), 99.
Cemal Karabekir (Paşa), 64n288.
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 23; 29n60; 33.
Cemiyet-i Ahmediye, 259n170.
Cercle d'Orient (Serkıl Doryan), 123.
Cevat Abbas (Gürer) Bey, 130.
Cevat (Çobanlı) Paşa, 33n88; 36; 44; 52; 53; 57; 76n384; 84; 94; 104; 109; 114; 120; 123; 125; 130; 132; 135; 137; 140; 141; 154; 155; 171; 173-177; 180n703; 181; 183; 185; 208; 217; 221; 229; 230n1008; 235; 293; 294.
Cevat Rifat (Atilhan) Bey, 128.
Ceyhan nehri, 51.
Cihat fetvası (Birinci Dünya Harbi), 18; 19n7.
Clemanseau (Fransa başbakanı), 186; 188n742.

— Ç —

Çanakkale, 22; 67; 106n195; 122.
Çanakkale boğazı, 26; 29; 248n71; 259.
Çanakkale cephane depoları, 249.
Çanakkale cephesi, 22.
Çanakkale Jandarma taburu, 237.
Çanakkale müstahkem mevki k.lığı, 29; 227.
Çanakkale savaşı, 22.
Çankırı, 111.
Çatalca müstahkem mevki k.lığı, 34.
Çelebiler, 200.
Çengelköy (İstanbul), 244.
Çerkes Ethem, 259n172; 261; 275; 279; 281n323.
Çerkes-Türk, 261.
Çerkesler, 257n157; 258; 261n185.

Çerkeslik, 207.
Çit Kasrı, 34.
Çobançeşme silah deposu, 64n286; 249; 254; 255.
Çukurova, 55.

— D —

Dağıstan, 29n61.
Dahiliye Nezareti, 52; 67; 68; 78; 82; 89; 91; 93; 95; 105; 106; 114; 115; 122; 124; 125; 133; 137; 138; 141; 143; 146-147; 149; 150; 152; 154; 155; 160; 163; 190; 194; 196; 202; 204; 213; 229; 262; 283.
Damat Ferit hükûmeti, 59; 114; 116; 122; 164; 168; 170; 177; 182; 183; 185; 186; 189; 193; 201; 202; 209; 213; 214; 216; 225; 234; 244; 257; 261; 262; 265; 270; 270; 292-294.
Damat Ferit Paşa (Sadrazam), 32; 83; 85n26; 88; 89n57; 90; 92-98; 100-102; 104n182; 113; 117; 118; 131; 132; 137; 140; 145; 150; 153; 155; 157; 160; 162; 164; 165; 167; 178; 180; 181; 184; 186-188; 190-192; 199n814; 201; 203; 215; 217-219; 225; 233; 234; 239; 258; 259; 264n208; 269; 294 ;295.
Damat Mehmet Şerif Paşa (Dahiliye Nazırı), 203; 208; 213.
Darülfünûn, 164.
Darülhikmeti'l-İslamiye, 164; 203.
David Beauregard (Fransız subayı), 51n195.
Demirci Mehmet Efe, 99; 195; 261; 279.
Demiryolları, 228.
Denizli, 93; 111; 166; 173; 195; 236.
Derince, 64n286; 67; 245.
Derince istasyonu, 221.
Dersaadet gazetesi, 27n47.
Derviş Vahdeti (Volkan gazetesi sahibi), 8.
Devlet-i Aliyye, 60n268.
Dipke (Irak'ta), 41.
Divan-ı harp, 32; 34; 99; 104.
Diyarbakır, 31; 34; 44; 57; 106; 112; 115; 125; 131.
Dizanteri, 56.
Doğu Anadolu, 2; 37; 102n172; 148; 188; 205n848.
Doğu cephesi, 20n14.
Doğu Karadeniz, 112.
Doğu Rumeli vilayeti, 102n172.
Doğu vilayetleri, 91.
Doğubayezıt, 236.
Dokuzuncu (IX) Ordu Kıtaatı Müfettişliği, 50; 83; 106; 111; 121; 124-126; 129; 132; 138.
Dokuzuncu ordu komutanlığı, 87.
Donanma cemiyeti, 247n66.
Doktor Gates (Robert Kollej müdürü), 86.
Düvel-i muazzama, 289.
Düyun-ı Umumiye ve reji idaresi, 285.
Düzce, 257n154.
Düzce-Bolu olayları, 264.
Düzce-Hendek havalisi, 258; 259n172.
Düzce isyanı, 281.
Düzenli ordu, 162; 168; 223; 224; 234; 257; 275n279; 277-280; 285; 286.

— E —

Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, 213; 217.
Edhem Bey (Dahiliye nazırı), 145.
Edirne, 34; 94; 95; 110; 227; 236.
Edirne kalesi, 21.
Edremit, 111.
Ege, 168.
Ekrem Bey (Diyarbakırlı Yüzbaşı), 93.
Elazığ, 44.
Elcezire cephe komutanlığı, 53; 280n318.
Elviye-i selâse (Kars-Ardahan-Batum), 37, 38.
Emin Bey (sadaret müsteşarı), 203; 206.
Emine Türkmen, 79n369; 259n171; 261n185.
Enver Paşa (Harbiye nazırı), 4; 5; 14; 18; 19; 21; 23n29; 33; 34; 36; 50n191; 75; 103; 117; 122; 178n694; 192; 211; 241; 242n33; 243.
Erbil, 41; 42n141.
Ereğli (Konya), 55; 66; 111; 135.
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 2; 4; 8; 16; 19; 23; 28; 32; 34-36; 38; 39; 42; 44-46; 49; 52; 53; 55; 57; 58; 61-63; 67-69; 72; 73; 76; 77; 80; 81; 83; 87; 94; 102; 105; 107; 114; 115; 120; 122-126; 129; 130; 132; 135; 136; 138; 140; 141; 154; 157; 166; 170-174; 176; 178; 179; 181; 183; 185; 208; 219; 221-223; 225; 227-229; 239; 240; 241; 250; 255; 287; 290-292; 295.
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (TBMM), 36, 251; 252; 254; 271-273; 276; 279; 287; 295.
Ermeni çeteler, 61; 70n316; 77.
Ermeni meselesi, 3n15; 102n172; 256.
Ermeni propagandası, 113.
Ermeni tehciri, 47n171.
Ermeniler, 38; 42; 47n171; 76; 87; 89; 92; 95; 103; 152; 197; 241n28; 251.
Ermenistan, 86; 199.
Erzincan, 112; 115; 131.
Erzurum, 31; 32; 34; 38; 90; 91; 111; 112; 115; 125; 131; 138; 142; 145; 149; 153; 166; 167; 186; 187n739; 188; 193; 194; 197; 199; 203; 205; 206; 213; 236.

Erzurum kalesi, 21.
Erzurum kongresi, 143n439; 152; 153; 156; 177; 188; 190-192; 195; 198; 281n319.
Erzurum müstahkem mevki k.lığı, 34.
Esat (Bülkat) Paşa, 95.
Eskişehir, 66; 89; 106n195; 111; 166; 204; 206; 219; 220; 221; 236; 246.
Eskişehir-Ankara demiryolu, 220.
Eşref Bey, (Erzincan mutasarrıfı), 149.
Eyüp Bey (İgoçu kaymakamı), 248.

— F —

Fahrettin (Altay) Paşa, 94; 237.
Fahrettin (Türkkan) Paşa, 58.
Fahri yaver, 46n160; 156; 213; 215.
Faik (Aybars) Bey, 130.
Falih Rıfkı (Atay), 121.
Falkenhayn (Alman generali), 23; 46.
Fav (Basra körfezinde), 23.
Felâh Grubu, 243; 249; 251-254.
Felâh-ı Vatan Grubu, 243.
Fener patrikhanesi, 85n25; 95.
Ferhat Bey (Binbaşı, İstanbul Merkez komutan vekili), 246n64.
Ferid Bey (Nafia nazırı), 101.
Fetvahane, 164.
Fevzi (Çakmak) Paşa, 33n88; 36; 44; 56-58n253; 62; 76n348; 84; 94; 101; 104-106; 109; 117; 123; 124n310; 143n439; 171; 173; 182; 183; 185; 187; 205; 208; 221; 230; 232; 239; 240; 241; 247; 249n86; 251; 254; 260; 272; 273; 276n283; 277; 294.
Filistin, 48; 51.
Filistin cephesi, 22; 23; 24; 29n60; 51; 56; 60.
Filistin ric'atı, 49n181; 56n241.
Fransa, 270.
Fransız işgali, 240n28.
Fransızca, 133.
Fransızlar, 47; 51; 67; 70; 73; 74n338; 78; 87; 111; 188n742; 202; 222; 225; 228; 235; 239; 246; 247.

— G —

Galata, 244.
Galatalı Şevket Bey (miralay), 208; 227.
Galiçya, 22; 24.
Galip Hoca (Celal Bayar), 171n655.
Galip Kemalî (Söylemezoğlu) Bey, 94.
Galip Paşa (Ankara valisi), 194; 195; 200; 201.
Garbi Anadolu Umum kuva-yı milliye komutanlığı, 226.
Garp cephesi, 172; 279
Gâvur dağları, 46.
Gazhane (İzmit'te), 67.
Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Sadrazam), 12; 14; 177n694.
Gebze, 282.
Gediz taarruzu, 279.
Gelibolu, 29; 62; 65-67; 71; 95; 110; 182; 184.
Gelibolu yarımadası, 260.
Genç Türkler, 6.
Genelkurmay karargâhı (Osmanlı), 33n88.
General Allenby (İngiliz generali), 25n37; 43; 44; 47n170; 48; 51; 77.
General Deedes (İngiliz askerî ataşe), 82; 118; 131; 140.
General Denikin (Rus generali), 260n174.
General Milne (İngiliz generali), 80; 113; 114; 118-120; 132; 133; 139; 140n424; 146; 154; 173; 194; 196; 225; 226; 228-230; 235; 240; 245n51.
Gerilla harbi, 279.
Geyve boğazı, 264.
Giresun, 20n14.
Gizli Telgraf Muhabere Gurubu, 243.
Goltz Paşa (Alman generali), 2; 22.
Gönen, 258n163; 259.
Gönüllü jandarma kaydı, 82.
Gördes, 224n977.
Gülhane cephane ambarı, 64n286; 249; 255.
Gümrü, 31.
Güney Anadolu, 79; 157n541.
Güney cephesi, 274; 279; 280.
Güney Marmara, 87; 110. 206; 258; 259n172.
Güneydoğu Anadolu, 22n24; 86; 103.
Gürcü, 70; 103.

— H —

Hacı Bayram-ı Veli, 215.
Hacı Bektaş Çelebi, 200.
Hacı Şükrü Bey, 99; 195.
Hâdi Paşa (Ticaret ve Ziraat nazırı), 213.
Hakkari, 112.
Hakkı Bey (Konya valisi), 248n72.
Halâskâr Zabitan Grubu/hareketi, 11; 12.
Halep, 24; 46; 47n170; 48; 51; 53; 54; 75.
Halil Efendi (Topçu Yüzbaşı), 252n111.
Hamam Alil (Irak'ta), 41.
Hamdi Efendi (Evkaf nazırı), 101.

Hâmid Bey (Samsun mutasarrıfı), 135.
Hamidiye Hafif Süvari Alayları, 3.
Hamza Grubu, 243; 249; 250; 254.
Harbiye Dairesi (TBMM), 273.
Harbiye Mektebi, 1; 5; 6; 16n124; 259n172.
Harbiye Nezareti, 4; 16; 19; 30-32; 34; 37; 42; 45; 46; 48; 48; 51; 52; 61; 62; 65-68; 70-72; 74; 77; 78; 83; 84; 95; 99; 102; 104-107; 109; 114; 115; 119-122; 125; 126; 129; 130; 133; 134; 139; 140; 144-146; 148; 149; 151-154; 156; 158; 159; 170; 172; 173; 176-181; 183; 185; 186; 190; 192; 200; 201; 207; 212; 214; 215; 219; 220; 222-225; 227; 228; 230; 232; 235; 238-241; 244; 248; 254n95; 252n115; 256; 262; 263; 267; 268; 291; 292; 294; 295.
Hareket Ordusu, 8; 14; 102n173.
Harem-i Şerif, 58n256.
Hariciye nezareti, 53; 113; 141; 145; 153; 250.
Harp Akademileri, 2.
Harp karargâhı, 111; 126.
Harp Tarihi şubesi, 36; 37.
Hasan Fehmi Efendi (Fetva emini muavini), 203.
Hasankale, 112.
Havsa (Trakya'da), 95.
Havza,131; 132; 134-136; 138-140; 166; 204.
Haydar Bey (Van valisi), 143.
Haydarpaşa istasyonu, 45; 206.
Heyet-i Teftişiye Dairesi, 273.
Heyet-i Vükelâ, 124; 125; 133; 145.
Hicaz, 20n14; 24; 26; 58; 60n269; 71n321; 290.
Hilafet makamı, 150.
Hilafet ordusu, 265.
Hilmi Bey (Eskişehir mutasarrıfı), 282n329.
Hind müslamanları, 86n31.
Hindistan, 22; 23; 137.
Hindistan Bakanlığı (İngiltere), 40.
Hintli İhtiyat Zabiti Abdurrahman, 134.
Hohler (İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından), 185.
Horasan (Erzurum'da), 32.
Hoy (İran'da), 31.
Hrisostomos (İzmir Rum metropolidi), 157n545; 161.
Hurşit Paşa (Bahriye Nazırı), 143; 144; 203; 204; 206; 207; 231; 259n172.
Hurşit Paşa (Ferik), 33n92; 182.
Hüdavendigâr vilayeti, 91.
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 12; 13n98; 30; 32; 90; 93n92; 96; 98; 99; 101; 139; 199n814; 202; 257; 258n158.
Hürriyet ve İtilafçı, 118.
Hüsamettin Ertürk (Teşkilat-ı mahsusa lideri), 50n191; 127n331; 167n627; 242n33; 247; 248n75.
Hüseyin Cahit (Yalçın), 10.
Hüseyin Hilmi Paşa (Rumeli umum müfettişi), 7.
Hüseyin Kâzım Kadri (Meclis-i Mebusan 2. Başkanı), 269n248.
Hüseyin Rauf (Orbay), 25n39; 28; 71n324; 134; 144; 147; 151-153; 171; 185; 187; 189-192; 195; 197; 198; 205n846; 217.
Hüsnü Bey (Eski Basra valisi), 100.
Hüsnü Himmetoğlu, 254; 255.
Hüsrev (Gerede) Bey, 130; 151.

— I —

Ilgın, 236.
Irak, 20n14; 26; 28n56; 31; 40; 60n269; 71n321; 77.
Irak cephesi, 23; 24.
Irak ve Havalisi Komutanlığı, 20; 22.
Islahiye, 29; 54.
Isparta, 89; 90; 93; 111.

— İ —

İbrahim Ethem Paşa, 33n92; 177n694.
İcra Vekilleri Heyeti, 271; 272.
İhtiyar heyetleri, 284.
İhtiyat Grupları (Ferhat ve Kerimî), 243.
İkdam gazetesi, 91; 98n142; 215.
İkinci Meşrutiyet, 295.
İkinci Ordu Kıtaatı Müfettişliği (Bk. Yıldırım Kıta'atı Müfettişliği), 110.
İkinci Ordu Müfettişliği, 154; 155; 163; 193; 219; 292.
İlhami Bey (Manisa mebusu), 99n152.
İmalât-ı Harbiye Grubu, 243; 248; 249; 251; 256.
İmalât-ı Harbiye Müdürlüğü, 273.
İnebolu, 251.
İnebolu İrtibat Zabitliği, 245n49.
İnebolu İstihbarat Zabitliği, 253.
İnebolu limanı, 252.
İngiliz/ler, 22n24; 23; 24; 27; 29; 31-33; 37; 38; 40-44; 47-50; 52; 54-57; 59-61; 64; 67-70; 73-77; 79; 81; 86; 87; 90; 93; 97; 102; 111; 113; 114-116; 118; 121; 122; 129; 130; 132; 137; 138; 140; 141; 143; 145; 149; 155; 163; 173; 183; 186; 189; 190; 198; 214; 218; 221; 225; 228-230; 232; 233; 239; 241; 246; 247; 250; 252; 255; 257-262; 264; 265; 269; 286; 292-294.

İngiliz basını, 86n31.
İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 101.
İngiliz esareti, 291.
İngiliz Fevkalâde (Yüksek) Komiserliği, 53; 94; 97; 101; 114-116; 146; 162; 185.
İngiliz Irak İleri Kıtaları, 40.
İngiliz istihbaratı, 39; 43, 74; 113; 118; 131n362; 132; 235; 247; 251n96; 253.
İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı, 43; 53; 62; 66; 74; 105; 116; 119; 131; 132; 214; 219; 225; 235; 245; 250.
İngiliz karargâhı, 54; 251.
İngiliz Kontrol Zabiti, 66; 67; 117; 219.
İngiliz Muhipler Cemiyeti, 140; 198.
İngiliz ordusu, 46.
İngiliz propagandası, 156.
İngiliz Rıhtım Komutanlığı, 231.
İngiliz Savaş Bakanlığı, 41, 80n2; 118.
İngiltere, 6n40; 32; 51; 80; 86; 115; 117; 120; 140; 153; 163; 166; 245.
İntelligence Service (İngiliz Gizli Servisi), 34n94.
İpsiz Recep Çetesi, 168n638.
İran, 22, 23n29.
İskenderun, 26; 47-51; 54; 55; 171.
İslâm ordusu (Kafkas İslâm ordusu), 31.
İsmail Fazıl Paşa, 123; 192.
İsmail Hakkı Bey (Burdur Askerlik Şubesi başkanı), 163; 174.
İsmail Hakkı (Ede) Bey (Yüzbaşı), 130.
İsmet (İnönü) Bey, 58; 77; 124; 171; 187n739; 208; 272, 276; 279.
İstanbul, 1; 8; 14; 21; 22; 26; 29; 30; 32; 33n88; 35; 43; 44n153; 45; 47; 49; 50; 53; 55-59; 64; 67-69; 74; 77; 80; 84; 85n25; 86; 89; 91; 93; 95; 98; 102-104; 109; 110; 112; 119; 121; 124; 128; 130; 133; 135; 138; 141-143; 146-149; 151; 153; 156; 160; 163; 164; 166; 170; 172; 177; 180; 185; 186; 188-190; 192; 194; 196; 198-202; 204-207; 210-212; 214; 217; 221; 227-230; 232; 233; 235; 239-242; 245-249; 252; 253; 256; 258; 267; 269; 275; 282; 283; 285; 290-292.
İstanbul basını, 45; 201n827.
İstanbul boğazı, 259.
İstanbul hükûmeti, 99; 105; 162; 170; 185; 193; 214; 216-219; 226; 231; 234; 241; 246; 248; 251; 257; 260; 261; 265; 268; 281; 283; 286; 294; 295.
İstanbul Merkez Komutanlığı, 250.
İstanbul muhafızlığı, 70; 208.
İstanbul Polis Müdüriyeti, 247; 250.
İstanbul'un işgali, 241.
İstefanaki Bey (Şura-yı Devlet üyesi), 91n68.
İstihbarat şubesi, 36; 108.
İstiklâl Harbi, 24; 34n94; 35; 53; 70; 134; 168; 169; 205; 240; 253; 256; 259n172.
İtalya, 26.
İtalyan hükûmeti, 231.
İtalyan işgali, 93.
İtalyanlar, 59; 74n338; 111; 159n559; 202; 246; 247.
İtilaf devletleri komiserlikleri, 81; 88.
İtilaf Devletleri, 26; 27; 31; 32; 35; 37; 52-54; 57; 59; 60-66; 69; 70-74; 76; 79; 82; 85; 86; 88; 92; 96-98; 102; 105; 108; 109; 117-121; 127; 136-139; 143; 145; 146; 150; 153; 156-160; 164; 166; 170; 174; 176; 181; 183; 184; 187; 195; 202; 204; 205; 207; 209; 213; 214; 216-218; 221-223; 226; 228; 229; 232; 235; 239; 241; 242; 245; 260; 274; 289-292; 295.
İtilaf donanması, 30.
İtilaf kuvvetleri, 51; 58.
İtilaf temsilcileri, 133; 290.
İttifak Devletleri, 26; 49.
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 6-11; 13; 14n110; 17; 28; 30; 32-34; 47n171; 61; 75; 76; 84; 87; 90; 97; 100; 101; 103; 104; 118; 121; 122; 160; 167; 199; 242; 243; 289.
İttihat ve Terakki iktidarı, 264.
İttihatçı liderler, 61.
İttihatçılık, 50; 57; 123; 140; 146; 147; 160; 198n808; 210n877; 244; 256n147.
İzmir, 26; 29; 30; 32; 35; 59; 60; 89; 91-93; 96-98; 110; 126; 132; 135; 139; 157; 158; 160; 161; 166; 167; 175; 176; 193; 207; 221; 228; 231; 235; 236; 257.
İzmir cephesi, 226.
İzmir faciası, 161; 162.
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 59; 136; 157n542.
İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti, 96; 136; 159; 162.
İzmir Türk Ocağı, 92.
İzmir'in işgali, 96; 98; 109; 110; 111; 131; 134; 135; 157n542; 160; 162-164; 167; 173; 174; 197; 225.
İzmit, 67; 68; 110; 204; 206; 221; 236; 245; 246n55; 253; 264; 265.
İzmit limanı, 66.
İzmit mutasarrıflığı, 67.
İzmit ve Havalisi Fevkalâde K.lığı, 263.

—J —

Jandarma (Türk), 29; 54; 66; 78; 82; 87; 88n45; 106n196; 114; 125; 133; 193; 202; 204.

Jandarma kıtaları, 277.

J.G. Bennett (İngiliz pasaport kontrol subayı) 118, 130.

Joseph Pamiankowiski (Avusturyalı general), 18n7.

—K —

Kaçakçılık teşkilatı, 243.

Kadıhane (Irak'ta), 41.

Kafkas cephesi, 21.

Kafkas kolordusu, 31.

Kafkasya, 22; 26; 37; 290.

Kafkasya göçmeni, 261n185.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale), 236.

Kamarlı (Erzincan'da), 31.

Kambur İzzet Paşa (İzmir valisi), 59; 158; 159n555.

Kâmil Paşa (Sadrazam), 4; 177n694.

Kanun-ı esasi, 96.

Kara Kemal Bey (İaşe nazırı), 243.

Kara Vasıf Bey, 167n631; 192; 212; 243.

Karaağaç cephane ambarı, 249.

Karabiga, 261.

Karacabey, 79n369; 258n163; 259n171.

Karadeniz, 86; 87; 130n360; 131; 244; 249.

Karadeniz boğazı, 21.

Karadeniz bölgesi, 134n383.

Karadeniz limanları, 21.

Karadeniz ordusu karargâhı (İngiliz), 118.

Karadenizli kaptanlar, 255.

Karakol Cemiyeti, 242-244; 255.

Karaman, 111.

Karargâh-ı umumi, 33; 36; 61.

Karesi mutasarrıflığı, 166.

Karesi sancağı, 261.

Kars, 26; 29; 31; 38; 103; 112; 118.

Kartal (İstanbul), 282.

Kasap Osman Bey (Karacabey Mıntıka komutanı albay), 79n369.

Kasımpaşa (İstanbul'da), 244.

Kastamonu, 106n195; 111; 115; 125; 131; 194; 195; 200-202; 236.

Katma (Suriye'de), 46; 51; 53.

Kavak (İstanbul'da), 244.

Kayseri, 111; 236.

Kâzım (Dirik) Bey, 130, 151.

Kâzım (İnanç) Paşa, 58; 124n310; 182.

Kâzım Karabekir Paşa, 25; 39n111; 58; 67; 70n316; 87; 104; 111; 129; 134-136; 142; 143; 148; 151-153; 171; 172; 184; 189; 190; 192; 193; 197-199; 201; 202; 205; 208; 221; 227; 237; 256; 269; 271; 293.

Kâzım (Özalp Paşa) Bey, 58; 60; 104; 167; 173, 176; 237; 261.

Kâzım Paşa (Müşir, EHUR ikinci başkanı), 33n92; 130.

Kemal Bey (Polis müdürü), 208.

Kemal Bey (Topçu kaymakamı), 246n64.

Kemal (Doğan) Bey (Topçu Binbaşı), 130.

Kerkük, 45.

Keşan, 110.

Kılıç Ali Bey, 279.

Kırıkhan, 51.

Kırım, 260n174.

Kırklareli, 95.

Kırşehir, 200.

Kızkulesi, 130.

Kilikya, 71n321.

Kilis, 54.

Kilis-Payas hattı, 55.

Killing (İngiliz istihbarat yarbayı), 43; 77.

Kiraz Ahmet Hamdi Paşa, 193; 220; 262.

Kirmastı (Mustafakemalpaşa), 258n163.

Kocaeli yarımadası, 259n172.

Konya, 31; 34; 44; 55; 59; 61; 65; 89; 91; 93; 94; 106; 109; 111; 136; 147; 148; 154; 166; 182; 194; 195; 199-201; 204; 206; 208; 222-224; 227; 236; 237; 292.

Kozmos (Rumca gazete), 92.

Köprülülü Hamdi Bey (Kaymakam), 171n655; 260.

Köy bekçileri, 69.

Köylü gazetesi, 92; 159n555

Köysancak, 41.

Kudüs, 22; 23.

Kuleli Askerî Lisesi, 64n288; 278.

Kurtkulak (Suriye'de), 46.

Kuşçubaşı Eşref Bey, 170n655; 242n33.

Kuva-yı inzibatiye, 183; 257n156; 261-264; 270.

Kuva-yı milliye, 64n288; 71; 79n369; 96; 99; 100; 105; 119; 127; 156; 157; 162; 166-168; 170; 173; 174; 176; 177; 182; 184; 189; 193; 195; 196; 198; 199; 203; 206-208; 212-215; 217-221; 223-228; 231; 232; 234; 235; 237; 238; 240n28; 247n70; 251; 256-262; 264-266; 269: 270; 274; 275; 277-286; 291-293.

Kuva-yı milliye menzil müfettişliği, 284.
Kuva-yı milliye ruhu, 168n638.
Kuva-yı Muhammediye, 259.
Kuzey Afrika, 26n42.
Kuzey Kafkas komutanlığı, 31.
Kuzeydoğu Anadolu, 134n383.
Kuzguncuk (İstanbul'da), 123; 244.
Küçük Sait Paşa (Sadrazam), 11; 13.
Küçükçekmece, 265.
Kürt aşiretleri,42; 43.
Kürt eşkiyası, 77.
Kürt hakimliği, 42.
Kütahya, 57; 68; 106n195; 111; 166; 221; 264n212.
Kütahya cephane ambarı, 64n286.

— L —

La Gorce (Fransız diplomat), 159n556.
Levazımat-ı Umumiye Dairesi (EHUR), 223; 224; 273.
Liman von Sanders (Alman generali), 4; 19; 24; 45; 53; 56.
Lloyd George (İngiliz başbakanı), 119.
Lord Curzon (İngiliz Dışişleri bakanı), 214; 232.
Lord Kitchner (İngiliz generali), 13.
Louis Mallet (İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi), 80.
Lüleburgaz, 95.
Lütfi Fikri Bey (Hürriyet ve İtilafçı). 13; 268.

— M —

Maçka Silah deposu, 64; 70; 71; 245; 252n111; 255; 257n152; 264.
Mahmut Hayret Paşa (Ferik), 34; 91n68; 93n92.
Mahmut II., 1.
Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı), 3n16; 11n83; 15n121; 19; 102; 102n173.
Makedonya, 22.
Makedonya meselesi, 6.
Makrıköy (Bakırköy), 244: 245.
Makrıköy Barut Fabrikası, 248.
Maliye nazırı, 125; 126.
Maliye Nezareti, 137; 170; 194.
Maliye Vekâleti (TBMM), 276.
Malkara, 110.
Malta adası, 39; 45; 269n249; 295.
Maltepe ambarları, 255.
Maltepe tayyare deposu, 245n50.
Mamüretilaziz (Elazığ), 112; 115; 125; 131; 146; 236.
Manisa, 135; 136.
Manyas, 207.
Maraş, 26; 44; 53; 54; 112; 157n541; 225; 279.
Mardin, 31; 106.
Marmara, 110.
Marshall (İngiliz generali), 40; 43.
Maruf Bey (İskân şube müdür), 217.
Mazarakis (Yunanlı Albay), 166n577.
Mazhar Müfit (Kansu) Bey, 128; 151.
Meclis-i mebusan, 8; 31; 73; 96n125; 100; 121; 147; 188n742; 189; 190; 212; 217; 230; 232; 269; 286; 294.
Meclis-i Meham-ı Harbiye, 177n694.
Meclis-i vükelâ, 78; 88n44; 92n78; 94; 95; 100; 106; 114; 116; 118; 120; 124; 124; 137; 141; 153; 154; 165; 170; 181; 187n739; 194; 195; 215; 266.
Medine, 58.
Mehmet Ali Bey (Dahiliye Nazırı), 87; 89-91; 116; 118; 123; 125; 138.
Mehmet Galip Bey (Trabzon valisi), 195; 197.
Mehmet Hâdi Paşa (Harbiye Nazırı), 76n348.
Mehmet Reşat (V. Mehmet), 9.
Mektepli-alaylı çatışması, 8.
Memduh (Atasev) Bey, 130.
Memleket gazetesi, 91.
Menteşe, 111.
Menzil hattı teşkilatı, 244.
Menzil müfettişliği, 283; 284.
Menzil teşkilatı, 21.
Mersinli Cemal Paşa (Yıldırım Kıt'atı Müfettişi ve Harbiye Nazırı), 33n88; 53; 58; 62; 65; 66; 99; 106; 109n205; 110; 111; 117n258; 128; 129; 135; 136; 146-148; 154; 163; 181-183; 193; 194; 204; 208-210; 212-214; 217-219; 221-229; 232; 235; 237; 239; 274; 292-294.
Merzifon. 139.
Meşrutiyet, 232n1023.
Mevlanzade Rıfat, 128.
Mısır, 22; 29n60; 43.
Mısrata, 71n321.
Millet şûrâsı, 100.
Millet-i sadıka (Ermeniler), 47n171.
Millî Ahrar Fırkası, 96.
Millî komiteler, 97.
Millî Kongre (İstanbul'da), 199.
Millî meclis, 100; 165; 208; 209; 270n251.
Millî Mücadele, 39; 45; 99; 126; 128; 147; 165n615; 173n672; 177; 183; 184; 187; 201; 210n877; 218; 233; 244; 253; 257; 268n240; 270; 281; 293.

Millî Müdafaa Vekâleti (TBMM), 254; 271; 273; 276-278; 287; 295.
Millî ordu, 251; 272; 274-276; 280; 287.
Millî teşekküller, 59; 99.
Minber gazetesi, 121.
Miralay Cevdet Bey (13. Kolordu komutanı), 44, 112.
Miralay Mehmet (Ayıcı) Arif Bey, 130.
Miralay Şükrü Bey, 67.
Miralay Tahir Bey, 264.
Misak-ı millî, 217; 230; 249; 294.
Mondros mütarekesi, 17; 24-29; 33n91; 34; 36; 37; 45; 53; 57; 60; 68; 74n335; 76; 80n1; 106; 121; 158; 160; 166; 175; 177; 243; 274; 289; 291; 295.
Morgan (İngiltere'nin İzmir konsolosu), 93.
Muavenet-i Bahriye Grubu, 243; 253.
Mudanya, 160n567.
Mudanya-Bursa yolu, 91.
Muğla, 93; 237.
Muharip Grubu, 243; 250; 254.
Muhasebat Dairesi (EHUR), 126.
Muhittin Paşa (Ankara valisi), 200.
Muhittin Paşa (Mirliva), 16n123; 58.
Musavat gazetesi, 92.
Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, 24n37; 30; 33n88; 34n94; 39n115; 45-50; 53-56; 58; 62; 83; 84; 98; 101; 106; 111; 113-136; 138-147; 149-153; 156; 158; 171-173; 184-189; 191-193; 195; 197-199; 203-205n843; 208-217; 219; 220; 226; 227; 230; 231; 234n2; 235; 237; 238; 240; 241; 244; 247n65; 248n75; 249; 250; 261; 265; 267-272; 275; 279; 280; 282; 285; 292-295.
Mustafa Natık Paşa, 264n208.
Mustafa Reha Bey (Erkan-ı harp kaymakamı), 193.
Mustafa Reşit Paşa (Hariciye Nazırı), 43.
Mustafa (Tünay) Bey (Yüzbaşı), 130.
Musul, 26; 29; 31; 39; 40-43; 45; 54; 61n273; 239; 290.
Musul meselesi, 42n140.
Muş, 236.
Muvaffak Bey (Maliye müfettişi), 163.
Mücahit Grubu, 243; 250.
Müdafaa-i Hukuk hareketi, 92.
Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 75; 98; 134n383; 142; 164; 170; 204; 244; 247n66; 259; 275; 276; 282.
Müdafaa-i Milliye (M.M.) Grubu, 243; 246-248; 256.
Müdafaa-i Milliye, 144.
Müfettişlik teşkilatı, 21.
Mülkiye dairesi, 267.
Mülkiye Müfettişliği, 106n195-n196; 107.
Münir Bey (Erzurum valisi), 143.
Müsalemet İttifakı heyeti, 268.
Müslüman halk, 59; 75; 92; 94.
Müslüman mülteci, 77.
Müslümanlar, 85; 163.
Müşir Ahmet Şakir Paşa (Doğu Anadolu Islahat müfettişi), 102n172.
Müşir Zeki Paşa, 265-268.
Mütareke hattı, 26.
Mütareke şartları, 47; 49; 50; 59-61; 74; 104; 108.

— N —

Naci (İldeniz) Paşa, 95; 171n659; 210n882.
Naim Cevat Bey (Kurmay Binbaşı), 245.
Namık Grubu, 243; 254.
Nasihat heyetleri, 85; 88; 90-93; 95; 96; 104; 157; 192; 228; 291.
Naşit Bey (İzmir Posta-Telgraf müdür vekili), 163.
Nazım Paşa (Harbiye nazırı), 156; 178; 181; 185; 195; 212.
Nazilli, 182: 196; 237; 283.
Nazilli demiryolu, 238.
Nazilli kongresi, 283; 284.
Nebiyunus (Irak'ta), 42n141.
Nemrut Mustafa Paşa, 34; 262.
Nigehban Cemiyeti Askeriyesi, 83; 264n209.
Nigehban Grubu, 248.
Niğde, 111; 220; 238.
Nihat (Anılmış) Paşa, 30; 49-53; 55; 56; 58; 62; 84.
Nurettin Paşa (Sakallı), 59; 70n315; 104; 106; 110; 157; 158.
Nusaybin, 31; 41.
Nutuk (Atatürk'ün eseri), 128; 129; 136n400; 146n457; 230n1008.

— O —

Ohannes Ferit Efendi, 89; 91n68.
Ordu Dairesi (Harbiye Nezareti), 81.
Ordu müfettişliği, 102-104; 108; 112; 117; 135; 144; 148; 154-157; 186; 189; 291; 293.
Ordunun terhisi, 60; 61; 80n1; 81; 83.
Orta Anadolu, 75; 103.
Orta Karadeniz, 82; 292.
Ortadoğu petrolleri, 61.
Ortadoğu, 23; 73.

Ortaköy malzeme deposu, 245n50.
Osmanlı Bankası, 282.
Osmanlı basını, 82n9.
Osmanlı delegeleri, 71.
Osmanlı Demokrat Fırkası, 96.
Osmanlı Devleti, 1, 3; 4-8; 12; 15; 17-19; 23; 25; 27; 32; 37; 43; 47; 48; 58; 64n286; 65; 69; 80; 87; 102; 117; 128n341; 163; 183; 188n742; 209; 270; 284; 286; 289; 295.
Osmanlı Genelkurmayı, 41; 76; 182n322.
Osmanlı hanedanı, 97.
Osmanlı Harbiye Nezareti, 44.
Osmanlı Hariciye Nezareti, 52.
Osmanlı hükümeti, 22; 31; 36; 38; 43; 44; 48; 53; 59; 77; 88; 107; 112; 114; 115; 130; 140; 146; 147; 156; 158; 192; 209; 247n152; 275n279; 290.
Osmanlı istihbaratı, 160n567.
Osmanlı istiklâl günü, 215.
Osmanlı kanunları, 219.
Osmanlı karasuları, 26, 126n322.
Osmanlı milleti, 121; 165; 238.
Osmanlı padişahları, 259n172.
Osmanlı Silah Depoları, 65.
Osmanlı subayı, 5.
Osmanlı toprakları, 53n567.
Osmanlı, 21; 22; 23n29; 24; 26; 28; 29; 33; 34; 54; 56; 58; 60; 63n285; 64; 69-73; 83; 85; 87; 101-103; 131n362; 139; 156; 162; 167; 177; 182; 225; 234; 235; 241; 274; 289; 290; 291; 295.
Osmanlıcılık, 88n46.
Osmanlılık, 90.
Osmanlı-Rus harbi, 259n172.
Osmanlı-Rus sınırı, 31.
Otuzbir Mart Olayı, 8.

— Ö —

Ömer Fevzi Efendi (Bursa müftüsü), 89; 91n68.
Ömer Fevzi Efendi (Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanı), 165.
Ömer Lütfi Bey (Kurmay Albay), 95; 225; 237.
Ömer Lütfi Bey (Temyiz mahkemesi üyesi), 203; 206.
Ömer Yaver Paşa (Harbiye Nazırı), 44; 53; 57; 77.
Örtülü ödenek, 114.

— P —

Pandikyan Efendi (İngiliz istihbaratında görevli Ermeni), 251.
Panislamizm, 242n33.
Pantürkizm, 242n33.
Paris Barış Konferansı, 97; 101n164; 139; 186; 188; 191; 225.
Paris, 101; 138; 145.
Petrowsk (Kafkasya), 31.
Piyade kumandanlığı, 35.
Pontus, 197.
Pozantı, 52; 222.
Profesör Lybyer (Robert Kolej), 86.

— R —

Raco (Suriye'de), 46.
Rahip Frew (İngiliz casusu Albay Emiling), 119; 121.
Rahmi Apak, 264.
Rahmi Bey (Şura-yı Devlet azası), 195; 200; 201.
Rauf Ahmet Bey (gazeteci), 165.
Rawlinson (İngiliz Albayı), 70n316; 118.
Recep Sezai Bey (Binbaşı), 267.
Reddi İlhak Cemiyeti, 166.
Redif müfettişliği, 103.
Redif orduları, 2.
Refet (Bele) Bey, 58; 104; 111; 130; 144; 149; 208; 219; 226n990; 237.
Refik Halit (Karay) Bey, 99; 142; 148; 209.
Refik İsmail Bey (Dava vekili), 243.
Resneli Niyazi Bey, 7.
Reşit Paşa (Sivas valisi), 146; 186; 197; 198; 205; 220.
Reval mülâkatı, 6.
Revanıdiz, 42n141.
Rıhtım şirketi, 255.
Rıza Paşa (Serasker), 1.
Rize, 198.
Robert Koleji, 86.
Romanya, 21; 24; 63.
Rum basını, 92.
Rum çeteleri, 61; 69; 87; 157; 197.
Rum kilisesi, 85n26.
Rumeli, 9; 90; 104; 110; 112; 227; 238; 239.
Rumeli halkı, 7.
Rumeli Kıtaat-ı Askeriyesi Müfettişliği, 106; 107; 112.
Rumeli Nasihat heyeti, 94; 95.
Rumeli Umum Müfettişliği, 102n172.
Rumlar, 76; 77; 86; 87; 89; 92; 93; 95; 97; 136; 161; 169n644; 197.
Rus yapımı tüfek, 63; 65; 70.
Ruslar, 21.
Rusya delegeleri, 6n40.

— S —

Sabah gazetesi, 188.
Sadaret dairesi, 83.
Sadık Bey (Hürriyet ve İtilaf Fırkası başkanı), 101; 139.
Sâfa Bey (Hariciye Nazırı), 147.
Safvet Bey (Hariciye Nazırı vekili), 149.
Sağlık şubesi, 273.
Sait Bey (Maarif nazırı), 101.
Sait Halim Paşa (Sadrazam), 18; 30n66.
Sait Molla, 140.
Sait Paşa (Mirliva), 110.
Sakellaropulu (Yunanlı tarihçi), 130.
Salih Paşa (Harbiye Nazırı), 9; 58; 183; 230; 233; 239.
Salih Paşa heyeti, 208; 210; 211; 213.
Salih Paşa kabinesi, 241; 294.
Salihli cephesi, 237; 275.
Saltanat şûrâsı, 100; 139; 164; 165.
Samsun, 20n14; 50; 57; 68; 106n195; 111; 113; 118; 124n304; 127; 130-134; 138; 139; 149; 194; 197; 236; 272.
Sandıklı, 236.
Saraçhane Levazım ambarı, 253n115.
Sarayburnu ambarı, 245; 249; 255.
Sarı Edip Efe, 282.
Sarıkamış, 70n316.
Sarıkamış harekâtı, 22.
Seferberlik, 20.
Seferberlik Şubesi, 19.
Selahattin Bey (Harbiye Dairesi başkanı miralay) 149; 152; 193.
Selahattin Adil Bey (Miralay), 56; 67; 104; 194; 280; 292.
Selanik, 10; 116.
Selim III., 1.
Selimiye kışlası, 77; 236; 264n208.
Selimiye misafirhanesi, 77.
Senai Bey (kuva-yı inzibatiye komutanı), 265n213.
Serdarâbât (Erivan tarafında), 31.
Sevkiyat müdürlüğü, 183; 231.
Sevr Antlaşması, 36.
Seyit Bey (Âyan), 165.
Seyitgazi, 226.
Seyran Köyü (Bursa-Karacabey), 79n369; 259n171; 261n185.
Seyyar ordu teşkilatı, 21.
Siirt, 31.
Silifke, 236.
Sina-Filistin cephesi, 23.
Sincanlı, 236.
Sincar, 41.
Sinop, 111.
Sir Andrew Ryan (İngiliz konsolosluk baştercümanı), 97; 117; 123; 140; 144; 189.
Sirkeci-Eminönü silah depoları, 255.
Sivas, 34; 57; 91; 111; 115; 125; 131; 132; 146; 147; 149; 194; 202; 203; 205; 208; 210; 236; 271.
Sivas kongresi, 193; 205n843; 208; 213; 217n930; 223; 235; 238; 280; 281.
Soma, 296; 236; 237.
Sovyetler, 260n174.
Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası, 96; 100.
Sultanzade Fethi Sami Baltalimanlı, 225n142.
Suphi Efendi (Burdur Posta müdürü), 99.
Suphi Paşa, (Kuva-yı İnzibatiye Komutanı) 264; 265n213.
Suriye, 20n14; 22; 24; 26; 28n56; 43; 46; 48; 56; 60n269; 71n321; 77; 186; 239; 290.
Suriye cephesi, 30.
Susurluk, 258n163.
Süleyman Askerî Bey, 242n331.
Süleyman Fethi Bey (Albay), 161.
Süleyman Nazif Bey, 89n56; 165.
Süleyman Sami (Isparta Hürriyet İtilaf Fırkası başkanı), 98n144.
Süleyman Sururi Bey (23. Fırka K.), 223.
Süleyman Şefik Paşa (Harbiye Nazırı), 89; 91n68; 155; 180; 195; 199-202; 209; 219; 262-265.
Süleymaniye, 41; 42n141.
Süreyya (Yeğit) Bey (İzmit eski mutasarrıfı), 134; 151.
Süvari Yüzbaşı Kâmil Efendi, 246n64.

— Ş —

Şark cephesi komutanlığı, 172; 280.
Şark meselesi, 4; 289.
Şark (Kafkas) Ordular Grup K.lığı, 21; 22; 31.
Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 191.
Şark vilayetleri, 31; 39; 74; 172.
Şarkî Anadolu, 44n153; 103.
Şarköy, 60.
Şefik (Aker) Bey (Miralay), 104; 174; 184n726.
Şehremini (İstanbul'da semt), 244.
Şehzade Abdülhalim Efendi, 90; 212; 256.
Şehzade Abdürrahim Efendi, 88-91; 94.
Şehzade Cemalettin Efendi, 89; 90; 94; 95.
Şehzade Osman Fuat Efendi, 26n42; 59; 212.
Şehzade Seyfettin Efendi, 94.
Şehzade Süleyman Efendi, 256.
Şevket Süreyya Aydemir, 130.

Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı), 76n348; 104; 113; 133; 137; 138; 141-145; 154; 155; 171; 174-176; 182; 241.
Şevki Bey (Saruhan mutasarrıfı), 267.
Şeyh Mahmut, 42.
Şeyh Recep, 205.
Şeyhülislam Dürri-zâde Abdullah Efendi, 270.
Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, 138; 140; 144; 145; 150.
Şile, 282.
Şişli, 171.
Şûrâlar meselesi, 134.
Şûrâ-yı devlet, 164.
Şûrâ-yı millî, 165.
Şümendifer şubesi, 36; 74n341.

— T —

Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, 130; 151.
Tabip Miralayı İbrahim Tali (Öngören) Bey, 130.
Tahkik Hey'etleri, 195-197; 202; 202; 204; 207; 293; 294.
Tahsisat-ı mestûre, 137.
Takvim-i vekayi, 31.
Tal'at Paşa (sadrazam), 33; 243.
Tanin gazetesi, 10.
Tanzimat dönemi, 1.
Tasfiye-i rütep kanunu, 8; 11; 76; 208.
Taşkışla Silah deposu, 63; 255.
Tawshend (İngiliz generali), 47n170.
Teâli İslâm Cemiyeti, 259n170.
Teceddüt Fırkası, 33n91; 34.
Techizat-ı Askeriye Nezareti, 15; 16.
Teğmen Muzaffer (Kılıç) Bey, 130.
Tekâlif-i Harbiye, 281.
Tekirdağ, 30; 34; 67; 95; 110.
Tellafir (Musul'da), 40.
Temsil Heyeti/Kurulu, 203; 209-211; 214; 216; 218; 220; 225-228; 230; 233; 237-240; 268-272; 274; 275; 279; 280; 285; 293-295.
Tercan, 147.
Terhis işleri, 72-75; 79; 184.
Teşkilat-ı Mahsusa, 26n42; 34; 50n191; 122n287; 127; 167n627; 242; 247.
Teşkilat-ı milliye, 205.
Tevfik bey (Maliye Nazırı), 101.
Tevfik Efendi (Darülhikmeti'l-İslamiye üyesi), 203.
Tevfik Paşa (Yemen'de görevli), 58.
Times gazetesi, 86n31.
Tire (İzmir), 166.
Tokat, 111.
Topal Osman çetesi, 168n638.
Tophane, 245n50; 248; 255.
Topkapı, 244.
Toros tünelleri, 26; 47.
Toroslar, 51.
Tortum, 32; 111.
Trablusgarp, 26; 58; 60n269; 71; 290.
Trablusgarp savaşı, 12; 185; 289.
Trabzon, 90; 91; 106n195; 112; 115; 125; 131; 137n405; 167; 194; 195; 197; 198; 206; 236.
Trabzon Mevki Komutanı, 197.
Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 165.
Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 96.
Trakya, 20n14; 26; 29; 60; 62; 70; 71; 85n26; 87; 89; 95; 104; 110; 175; 221; 230; 239; 258; 290.
Trakya Paşaeli Cemiyeti, 96.
Trakya teşkilatı, 243.
Türbe-i Resulullâh, 58n256.
Türk, 85; 89; 139.
Türk-Alman askeri ittifakı, 4.
Türk askerleri, 20n13; 38; 70n316; 93.
Türk basını, 73; 126n323.
Türk devleti, 270.
Türk düşmanlığı, 86n31.
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, 127.
Türk İstiklâl Harbi, 167; 243; 287; 291.
Türk jandarması, 44.
Türk kuvvetleri, 43; 225; 240n28.
Türk Milleti, 116; 137; 166; 187; 254; 287; 295.
Türk ordusu, 21; 23; 24; 27; 37; 42; 54; 64; 67; 80; 118; 252; 277.
Türk siyaset sahnesi, 84.
Türk subayları, 76.
Türkçe 42n141.
Türkçülük, 242n33.
Türkiye, 19n7; 27; 117; 131n362; 186; 232.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 34n94; 36; 85; 169; 170; 241; 249; 251; 256; 268; 269n249; 270-272; 274-278; 280; 285-287; 295.
Türkler, 20; 23; 25; 41; 47n170; 48; 51; 57; 59; 86; 92; 93; 96; 101; 116; 120; 157; 158; 160; 162; 163; 166; 169; 173; 186: 196; 219; 231; 245; 255; 261n185.
Türklük, 207.

— U —

Ukrayna, 260n174.
Umum Anadolu Komutanı, 227; 275.
Umum Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı, 275.
Umum Jandarma Kumandanlığı, 78; 82.

Umur-ı Bahriye Müdürlüğü, 273.
Umur-ı Havaiye Müdürlüğü, 273.
Umur-ı Mehakim Dairesi, 273.
Umur-ı Mühimme Kalemi, 83.
Urfa, 26; 42n140; 44; 53; 106; 112; 157n541; 171; 239; 279.
Urla, 161; 173.
Uşak, 111; 237.
Uşi Antlaşması, 26n42.

— Ü —

Üçler misakı, 105; 135; 151; 173n672; 291.
Üçüncü Ordu müfettişliği, 102n173; 115; 120; 143; 144; 154; 155; 190; 192; 215; 271; 292.
Üsteğmen Abdullah (Kunt), 130.
Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), 130.
Üsteğmen Hayati, 130.

— V —

Vahdettin (VI. Mehmet), 30-34; 45n160; 50; 61; 76; 82; 96n125; 100; 108n199; 122; 127-129; 142; 148; 151; 153; 156; 157n542; 164; 165n612; 172; 178; 213n895; 217n931; 219; 230n1010; 232; 233; 249; 257n152; 262; 271.
Vakit gazetesi, 121.
Valide iskelesi, 255.
Van, 32; 112; 115; 125; 131; 236.
Vehbi Bey (Konya mebusu), 169n641.
Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu), 113.
Venizelos (Yunan başvekili), 86n30; 157.
Verdün, 23n29.
Veteriner şubesi, 273.
Volkan gazetesi, 8.
Von Kress (Alman generali), 21.
Von Lossow (Alman generali), 23n29.
Vrangel ordusu, 260.

— W —

Walker (İngiliz generali), 38.
Wilson (İngiliz generali), 80.
Word Price, M. (İngiliz gazeteci), 119.

— Y —

Yahya Kaptan, 168n638.
Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, 31; 37-39; 62; 74; 84; 87; 140; 141; 182; 219; 290.
Yanko Kovenidi Bey (Karahisar mebusu), 89; 91n68.
Yarbay Osman Nuri Bey (43. Fırka K.), 54.
Yavuz Grubu, 243; 246.
Yavuz kruvazörü, 253; 264.
Yemen, 22; 26; 58; 60n269; 71; 290.
Yenibahçeli Ömer Lütfi Bey, 245.
Yeniçeri ocağı, 1.
Yıldırım Kıtaatı müfettişliği, 91; 106; 110; 128; 135; 136.
Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı, 21; 23; 24; 29; 30; 45-49; 52-55; 65.
Yıldız malzeme deposu, 245n50.
Yıldız sarayı, 34; 127; 164.
Yozgat, 214.
Yörük Ali Efe, 170n655.
Yugoslavya, 260n174.
Yunan çeteleri, 161.
Yunan istekleri, 59.
Yunan işgali, 60; 79; 96; 87; 94; 96; 98; 99n152; 109; 132; 153; 159; 160; 164; 167; 171; 174; 175; 199; 207; 225; 235; 237; 240; 274; 277; 283.
Yunan mezalimi, 85n27.
Yunan ordusu, 250.
Yunan propagandası, 157.
Yunan savaş gemileri, 74n338.
Yunanistan, 85; 160.
Yunanlılar, 59; 70; 83; 86; 97; 111; 136; 139; 152; 157; 158; 161-163; 166; 168; 169; 175; 176; 201; 221; 225-227; 230; 231; 239; 258; 277.
Yunus Nadi Bey, 209.
Yusuf İzzet Paşa, 104; 109; 208; 221; 237; 239; 259n172; 260.
Yusuf Kenan Paşa, 33n92.
Yusuf Rıza Paşa (eski Konya valisi), 195.
Yüksek komiserler, 86.
Yüzbaşı Baha Sait Bey, 243.
Yüzbaşı Ekrem Bey, 249.
Yüzbaşı Hurst (Samsun'daki İngiliz istihbarat subayı), 133; 139.
Yüzbaşı Kemal Bey, 251n95.
Yüzbaşı Neş'et Bey (irtibat subayı), 219; 250.
Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey, 134.

— Z —

Zabitan Grubu, 243-246.
Zafiriu (Yunanlı Albay), 161.
Zâtişleri dairesi (Harbiye Nezareti), 273.
Zeki Paşa (Birinci Ferik), 182.
Zeytinburnu Silah Fabrikası, 248; 249.
Ziraat Bankaları, 285n349.
Ziya Bey (Defter-i hakanî emini), 195; 197-200.
Ziya Gökalp, 242n33.
Zonguldak, 110; 229.

EKLER

دول مرکزیه ایله متفقینك عمومی سوء اداره سنك
توصیری هقده مقررات

۱) جمعاً ـ المانیه ـ اوسترویا ومجارستانه ـ ترکیه حکمان مشترکه متفقینك وهدهٔ سوء اداره سی نامینه معقد اتفاقیا ایله طوری هقدلری
دول مرکزیه ایله متفقینك حکمان جریه سنك عمومی سوء اداره سی دیکرلرینه ایله .

۲) دول متفقه حکمایاتك قوا جریه لری اوزرنه کی هقوقه حکمایه ی مادهٔ سابقه ده کی قراردن طولایی هیچ رصورتله هقدار اطهار .

۳) عمومی سوء اداره ، حکمان جریه نك قوا متفقه وضیف عمومیه نه توفیقاً صورت عمومیه ده توجیه تنظیم واجراسی والخاصه :

ا ـ مختلف واناطولی جزیره احراز هقده حکمان عسکریه نك هدف اصلیه نه ؛

ب ـ حکمان مذکوره نك جمیع قوا جریه نه ؛

ج ـ هکومات متفقه ده بر فاصله قوا جریه لریله مشترکاً اجرا حکمان ایدکلری محلده ارقوماندانلرینه تنظیم ؛

ث ـ مثل اولا هقده .

٤) عمومی سوء اداره نك تنظیم واجراسی امرنده المانیا ایمپراطوری ، دول متفقه باسه قوماندانه وکیلدری وبونلرك ارکان حربیه لریله
(عثمانی اردوسنه باکنه باسه قوماندانه وکیلیله) محاربره ده بولنه هقده .

بنا فع عمومیه یه تعلق ایدن هر برهم قوا لرك اختیار نده اولمه مشار الیهم نقطهٔ نظارندن اکلاشیلمیه ویا خصوصی اردولرله
قوماندانلری اره سنده اتفاقه انظار تأمینه چالیشیلمیه هقده .

٥) باسه قوماندانه وکیلیدن نقاط نظری المنقدمه هکمره المانیا ایمپراطوریك اختیاریه حکمی مقرران بالعموم دول متفقه جیوشه
مقیده وموکل اولهقده .

٦) دول متفقه باسه قوماندانه وکیلیدن المانیا ایمپراطوریه :

ا ـ امر قوماندانلرینه بولنان قوا جریه نك احوال ووضعیه ؛

ب ـ حکمان جریه هقده کی بیانات ومعلومات ؛

ج ـ اقدام بولنان وسائط جریه یه وبونلرك توزیع وسوء وقوعلریه ؛

دائر صورت دائمه اعطاء ومعلومات ایله جکلدر .

۷) عمومی سوء اداره یه متعلق اولدیغی المانیا ایمپراطوری هقوقیله بالجمله مقرراتی و دول متفقه باسه قوماندانه وکیلیدن
وقوع بولهجق تبدلاتی ، المانیا اردوسی ارکان حربیه سی یولیله اخطار ایله .

۸) متفقیه قوا رکاه عمومیه سی اره سنده کی مخابراتك اداره سی المانیه قوا رکاه عمومیه سنه موردعهده .
متفقیه قوا رکاه عمومیه سنه کچه جك اوراده یاپیله جك موادی تصفیه ایده بیلیر .

۹) متفقیه باسه قوماندانه وکیلیدن کرك کندی باسه قوماندانلغنه مخابراتده کرك هکومتلریله دوائر مرکزیه سیله وظیفه اولهرق
مخابراتده بولنه جقلری طولیسیله هیچ برشیلر اوغرایه جه واشبو مقاماتك ودوائر المانیه قوا رکاه عمومیه سی وظیفه هیچ
برمناسبته بولنه هقده .

Ek-1: BOA., DUİT., nr: 68 Merkezi Devletler Müttefik Ordularının Umumî Sevk ve İdaresinin birleştirilmesi hakkında alınan kararlar. (16 Teşrin-i evvel 1332)

Düvel-i Merkeziye (İttifak Devletleri) ile müttefik ordularının sevk ve idaresinin birleştirilmesi hakkındaki kararları.

BAB-I ÂLİ

MECLİS-İ MAHSUS

Düvel-i Merkeziye ile müttefiklerinin umumi sevk ve idaresinin tevhidi hakkında mukarrerat

1. Bulgar-Alman-Avusturya ve Macaristan-Türkiye harekât-ı müştereke-i mustakbelesinin vahdet-i sevk-i idaresini temin maksadıyla Almanya imparatoru hazretleri Düvel-i Merkeziye ile müttefiklerinin harekât-ı harbiyesinin umumi sevk ve idaresini deruhte eyler.

2. Düvel-i Müttefika hükümdaranının kuva-yı harbiyeleri üzerindeki hukuk-ı hükümranileri madde-i sabıkadaki karardan dolayı hiç bir suretle haleldar olmaz.

3. Umumi sevk ve idare, harekât-ı harbiyenin kuva-yı müttefika vaziyet-i umumiyesine tevfikan suret-i umumiyede tevhid-i tanzim ve icrasına ve bilhassa

a. Muhtelif darülharblerde icra kılınacak harekât-ı askeriyenin hedef-i aslilerine;

b. Harekât-ı mezkûre için kullanılacak kuva-yı harbiyeye;

c. Hükümât-ı müttefikadan bir kaçının kuva-yı harbiyelerinin müştereken icra-yı harekât eyledikleri mahallerde emr-i kumanda münasebatının tanzimine şamil olacaktır.

4. Umumi sevk ve idarenin tatbik ve icrası emrinde Almanya imparatoru, Düvel-i Müttefika başkumandan vekilleri ve bunların erkân-ı harbiye reisleriyle (Osmanlı ordusunda yalnız başkumandan vekiliyle) muhaberede bulunacaktır.

Menafi'-i umumiyeye ta'alluk edebilecek her bir mühim kararın ittihazından evvel müşarünileyhimin nokta-i nazarları anlaşılacak ve bu hususta ordular başkumandanları arasında ittifak-ı efkâr teminine çalışılacaktır.

5. Başkumandan vekillerinin nukat-ı nazarı alındıktan sonra Almanya imparatorunun ittihaz eyleyeceği mukarrerat bilumum Düvel-i Müttefika için makbul ve mer'i olacaktır.

6. Düvel-i Müttefika baş kumandan vekilleri Almanya imparatoruna:

a. Emr-i kumandaları altında bulunan kuva-yı harbiyenin ahval ve vaziyetine;

b. Harekât-ı harbiye hakkındaki niyât ve tasavvurlarına;

c. Ellerinde bulunan vesait-i harbiyeye ve bunların tevzi ve sevk ve tahriklerine dair suret-i daimede ita-yı malumat eyleyeceklerdir.

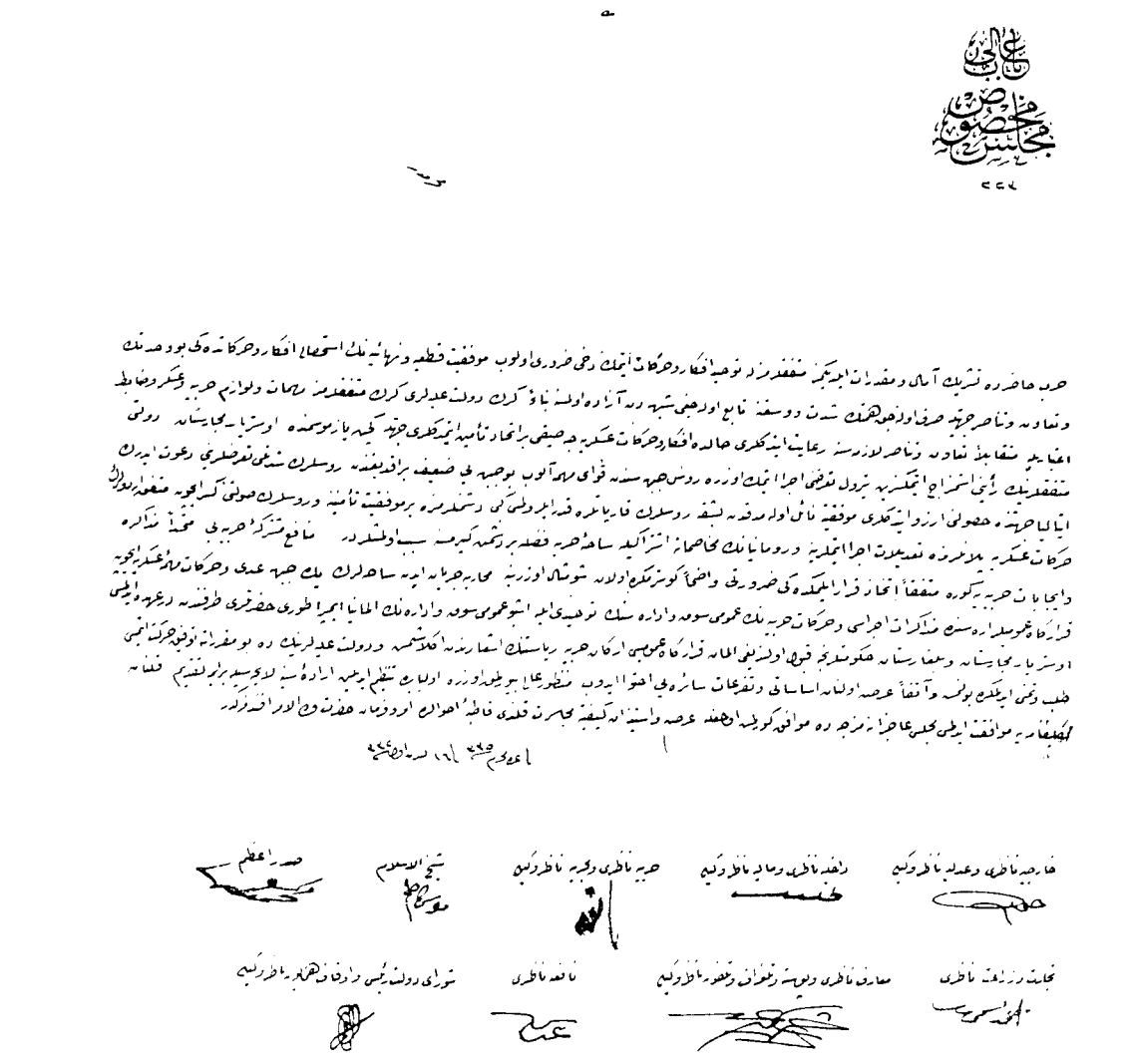
7. Umumi sevk ve idareye müteallik olarak Almanya imparatoru hazretlerinin bilcümle mukarreratını Düvel-i Müttefika başkumandan vekillerine vukubulacak tebligatı, Alman ordusu erkân-ı harbiye reisi ihzar eyler.

8. Müttefikîn karargâh-ı umumileri arasındaki muhaberatın idaresi Alman karargâh-ı umumisine mevdu'dur. Müttefikîn karargâh-ı umumilerinde her biri arzu ettiği mevaddı teklif edebilir.

9. Müttefikîn başkumandan vekillerinin gerek kendi başkumandanlık makamatıyla, gerek hükûmetlerinin devair-i merkeziyesiyle vazifeten olan münasebatı işbu mukarrerat dolayısıyla hiç bir tebeddüle uğramayacak ve işbu makamat ve devair ile Alman karargâh-ı umumisi vazifeten hiç bir münasebatta bulunmayacaktır.

İkiyüz yirmiüç numrolu mazbata ve irade-i seniyye layihasına merbuttur. 16 Teşrin-i evvel 1332/29 Ekim 1916.

Ek-1

Ek-1/A: BOA., DUİT nr: Askerî harekâtın sevk ve idaresinin birleştirilmesi hakkında kabinenin aldığı kararları içeren ve padişahın onayından geçen 16 Teşrin-i evvel 1332 tarihli gizli kayıtlı belge.

Askerî harekâtın sevk ve idaresinin birleştirilmesine dair kabinenin gizli olarak aldığı ve padişahın da onayından geçen 29 Ekim 1916 tarihli karar.

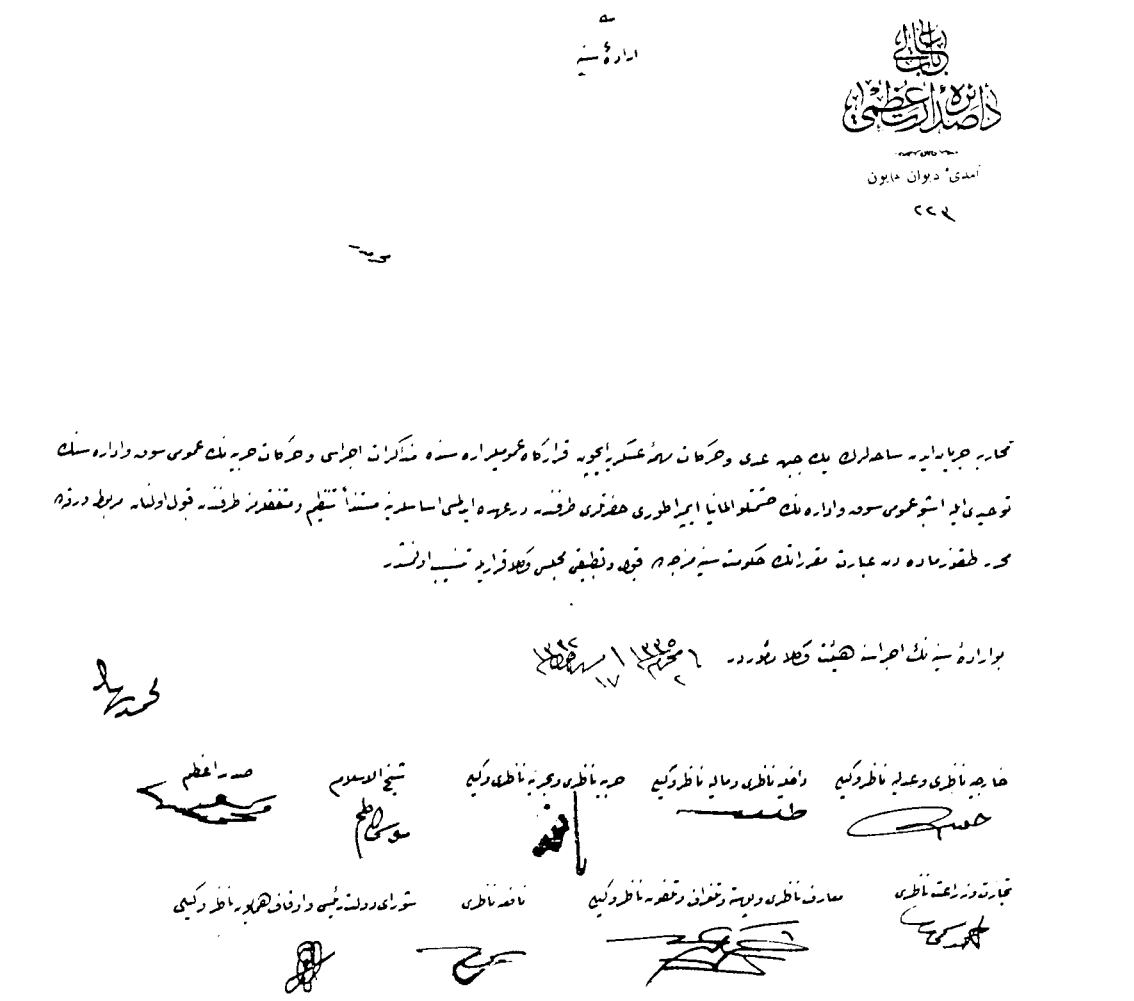
BÂB-I ÂLİ
MECLİS-İ MAHSUS: 223

Harb-i hazırda teşrik-i âmal ve mukarrerat eylediğimiz müttefiklerimizle tevhid-i efkâr ve harekât etmek dahi zaruri olup muvaffakiyet-i kat'iye ve nihaiyenin istihsali efkâr ve harekâttaki bu vahdetin ve te'avün ve tanassur cihetiyle sarf olunacak himmetin şiddet-i vüs'atına tabi olacağı şüpheden azade olmasına binaen gerek Devlet-i Aliyyeleri, gerek müttefiklerimiz mühimmat ve levazım-ı harbiye ve asker ve zabıta itibariyle mütekabilen teavün ve tanassur-ı lazimesine riayet ettikleri halde efkâr ve harekât-ı askeriyece sıkı bir ittihat temin etmedikleri cihetle geçen yaz mevsiminde Avusturya-Macaristan devleti müttefiklerinin reyini istimzac etmeksizin petrol taarruzunu icra etmek üzere Rus cephesinden kuva-yı mühimme alıp bu cepheyi zayıf bıraktığından Rusların şiddetli taarruzlarını davet ederek İtalya cihetinde husulünü arzu ettikleri muvaffakiyete nail olamadıktan başka Rusların Karpatlara kadar ilerlemesi gibi düşmanlarımıza bir muvaffakiyet teminine ve Rusların savletini kesr için müttefik orduların harekât-ı askeriye planlarında tadilat icra etmelerine ve Romanya'nın muhasamata iştirakiyle saha-i harbe fazla bir düşman girmesine sebep olmuşlardır. Menafi-i müştereke-i harbiyeye müttehiden müzakere ve icabat-ı harbiyeye göre müttefikan ittihaz-ı karar eylemekteki zarureti ve ezhan göstermekte olan şu misal üzerine muharebe cereyan eden sahaların yek cephe addı ve harekât-ı mühimme-i askeriye için karargâh-ı umumiler arasında müzakerat icrası ve harekât-ı harbiyenin umumi sevk ve idaresinin tevhidi ile işbu umumi sevk ve idarenin Almanya imparatoru hazretleri tarafından deruhte edilmesi Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükûmetlerince kabul olunduğu Alman karargâh-ı umumisi erkân-ı harbiye riyasetinin iş'arından anlaşılmış ve Devlet-i Aliyyelerinin de bu mukarrerata tevfik hareket etmesi talep ve temenni edilmekte bulunmuş ve anfen arz olunan esasatı ve teferruat-ı saireyi ihtiva edip manzur-ı âlî buyrulmak üzere olbabta tanzim edilen irade-i seniyye layihasıyla beraber takdim kılınan teklifnameye muvafakat edilmesi meclis-i âcizanemizce de muvafık görülmüş olmakla arz ve isti'zan-ı keyfiyete mücaseret kılındı. Katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Gurre-i Muharrem 1335/ 16 Teşrin-i evvel 1332/29 Ekim 1916

Sadrazam	:	Mehmet Said (Halim Paşa)
Şeyhülislam	:	Musa Kâzım
Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazırı V.	:	Enver
Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı V.	:	Tal'at
Hariciye Nazırı ve Adliye Nazırı V.	:	Halil
Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Vekili	:	İbrahim
Nafi'a Nazır	:	Abbas
Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Vekili	:	Okunamadı
Ticaret ve Ziraat Nazırı	:	Ahmet

Ek-1/A

Ek-1/B: BOA., DUİT., nr: 68. Müttefik Orduların sevk ve idaresinin birleştirilerek Alman imparatoru tarafından idare edilmesi hususunda Sultan V. Mehmet Reşad imzalı irade-i seniyye. (17. Teşrin-i evvel 1332)

Müttefik ordularında sevk ve idarenin birleştirilmesi yolunda Sultan Reşat imzalı irade-i seniyye

BÂB-I ÂLİ
Daire-i Sadaret
Amedi-yi Divân-ı Hümayûn
223

İrade-i Seniyye

Mahremdir.

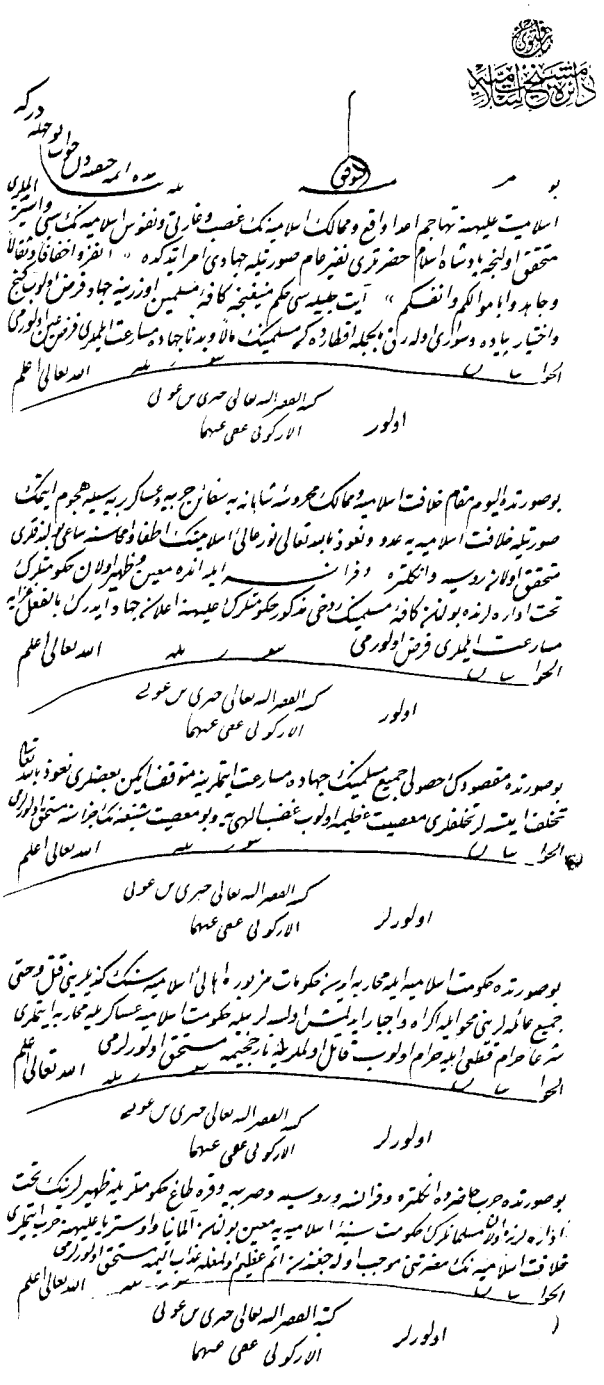
Muharebe cereyan eden sahaların yek cephe addı ve harekât-ı mühimme-i askeriye için karagâh-ı umumiler arasında müzakerat ve harekât-ı harbiyenin umumi sevk ve idaresinin tevhidi ile işbu umumi sevk ve idarenin haşmetlü Almanya imparatoru hazretleri tarafından deruhte edilmesi esaslarını müsteniden tanzim ve müttefiklerimiz tarafından kabul olunan merbut varakada muharrer dokuz maddeden ibaret mukarreratın hükûmet-i seniyyece de kabul ve tatbiki meclis-i vükelâ kararıyla tensip olunmuştur.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına hey'et-i vükelâ memurdur.

2 Muharrem 1335/17 Teşrin-i evvel 1332/30 Ekim 1916

ONAY	:	Mehmet Reşat
Sadrazam	:	Mehmet Sait
Şeyhülislam	:	Musa Kâzım
Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazırı Vekili	:	Enver
Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı vekili	:	Tal'at
Hariciye Nazırı ve Adliye Nazırı vekili	:	Halil
Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Evkaf Nazırı Vekili	:	İbrahim
Nafia Nazırı	:	Abbas
Maarif Nazırı ve Posta Telgraf Telefon N.V.	:	Okunamadı.
Ticaret ve Ziraat Nazırı	:	Ahmet Samim

Ek-1/B

Ek-2: BOA., DH.SYS., Ds: 123-12 nr: 35, F: 60. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine dair Meşihat (Şeyhülislamlık) Dairesi tarafından verilen fetvalar.

Meşihat Makamı tarafından Osmanlı Devleti'nin I nci Dünya Savaşına girişine dair verilen cihâd-ı ekber fetvası.

FETVAHANE
DAİRE-İ MEŞİHAT-I İSLAMİYE

MİNHÜ'T-TEVFİK

Bu mes'ele beyanında eimme-i hanefiyyeden cevap ne vechiledir ki,

İslamiyet aleyhine tahacüm-i a'da vaki ve memalik-i islamiyenin gasb u gareti ve nüfus-ı islamiyenin seb ve esir edilmeleri mütehakkık olunca padişah-ı islam hazretleri nefir-i âm suretiyle cihadı emr ettikte "infirû hıfafen ve sıkalen ve cahidu aba mülküm ve enfisiküm" ayet-i celilesi hükm-i münifince kaffe-i müslimin üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyar piyade ve süvari olarak bilcümle aktardaki müsliminin malen ve bedenen cihada müsaraat eylemeleri farz-ı ayn olur mu elcevap buyrula.

Allahu Ta'alâ a'lem O L U R

Ketebehu'l-fakiri'l-lahi ta'alâ Hayri b. Avni el-Ürgübî afa anhüma

Bu surette elyevm makam-ı hilafet-i islamiye ve memalik-i mahrusa-i şahaneye sefain-i harbiye ve asakir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle hilafet-i islamiyeye aduv neuzubillahi ta'alâ nur-ı âli-yi islamiyetin itfa ve imhasına sa'i bulundukları mütahakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu'in ve zahir olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i müsliminin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilan-ı cihad ederek bilfiil gazaya müsareat eylemeleri farz olur mu elcevap buyrula.

Allahu Ta'alâ a'lem O L U R

Hayri b. Avni el-Ürgübî

Bu surette maksudun husulü cemi'-i müsliminin cihad müsaraat etmelerine mutavakkıf iken bazıları neuzubillahi ta'alâ tahallüf etseler tahallüfleri ma'siyet-i azime olup gazab-ı ilâhiye ve bu ma'siyet-i şeni'anın cezasına mustahak olurlar mı elcevap buyrula.

Allahu Ta'alâ a'lem O L U R L A R

Hayri b. Avni el-Ürgübî

Bu surette hükûmet-i islamiye ile muharebe eden hükûmat-ı mezbure ahali-yi islamiyesinin kendilerini katl ve hatta cemi'-i ailelerini mahv ile ikrah ve icbar edilmiş olsa bile hükûmete-i islamiye asakiriyle muharebe etmeleri şer'an haram-ı kat'i olup katil olmalarıyla nar-ı cahime müstahak olurlar mı, elcevap buyrula.

Allahu Ta'alâ a'lem O L U R L A R

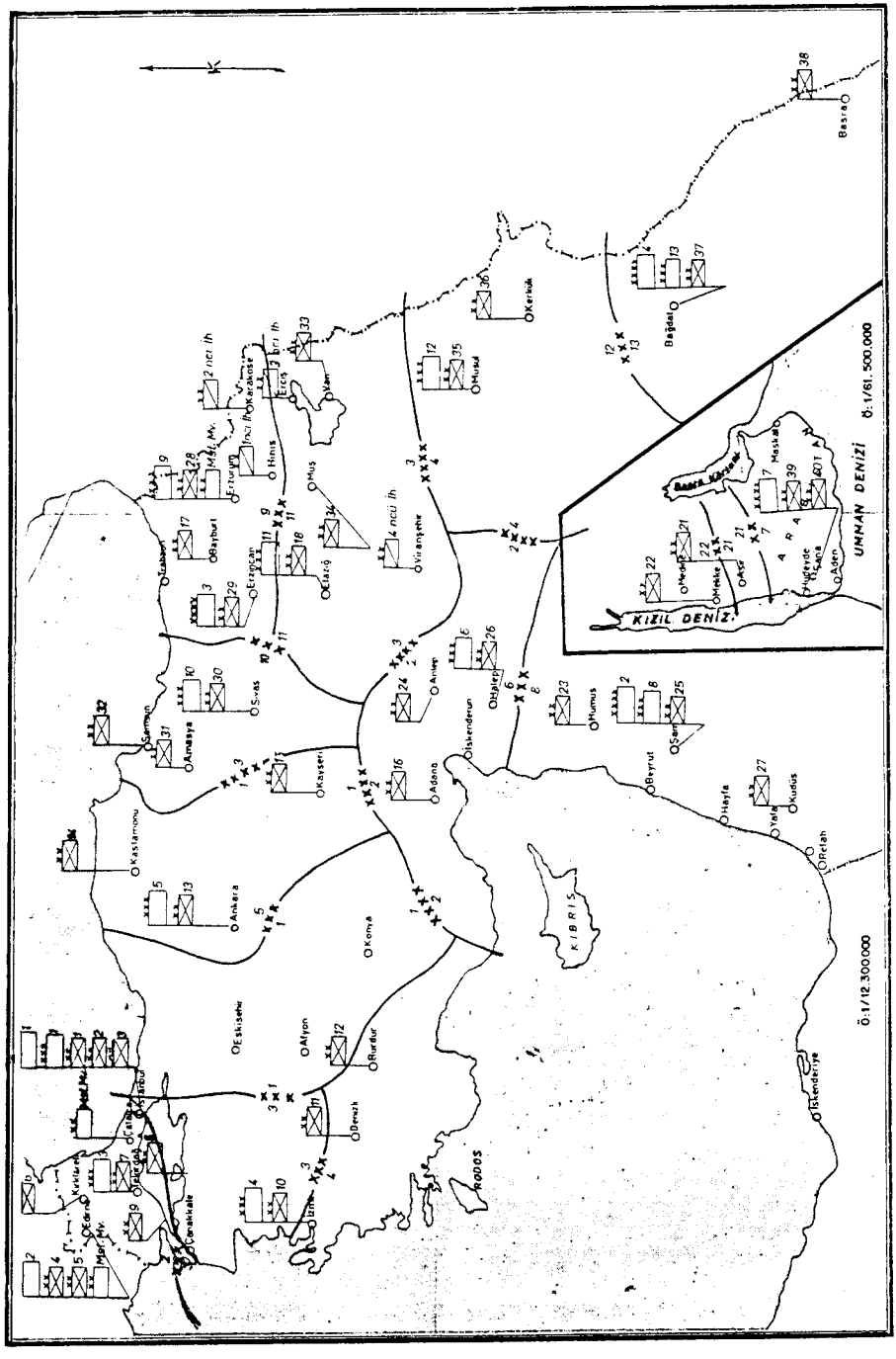
Hayri b. Avni el-Ürgübî

Bu surette harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükûmetleriyle zahirlerinin taht-ı idarelerinde olan müslümanların hükûmet-i seniyye-i islamiyeye mu'in bulunan Almanya ve Avusturya-Macaristan aleyhine harp etmeleri hilafet-i islamiyenin mazarratını mucip olacağından ism-i azim olmakla gazab-ı elime mustahak olurlar mı, elcevap buyrula.

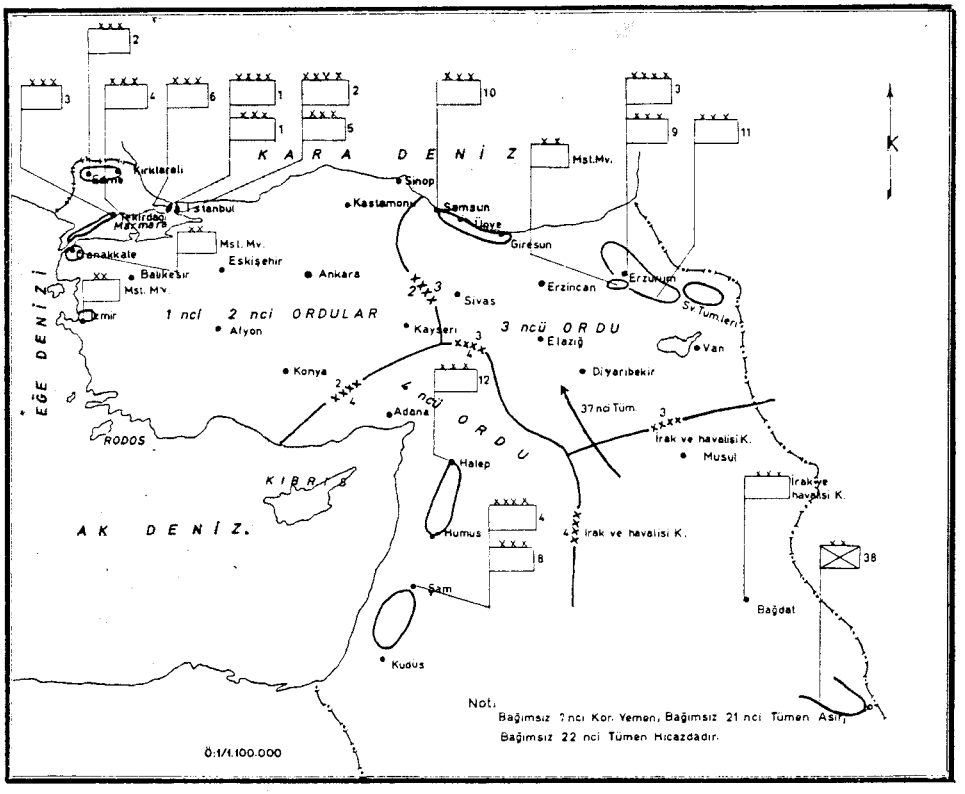
Allahu Ta'alâ a'lem O L U R L A R

Hayri b. Avni el-Ürgübî

Ek-2

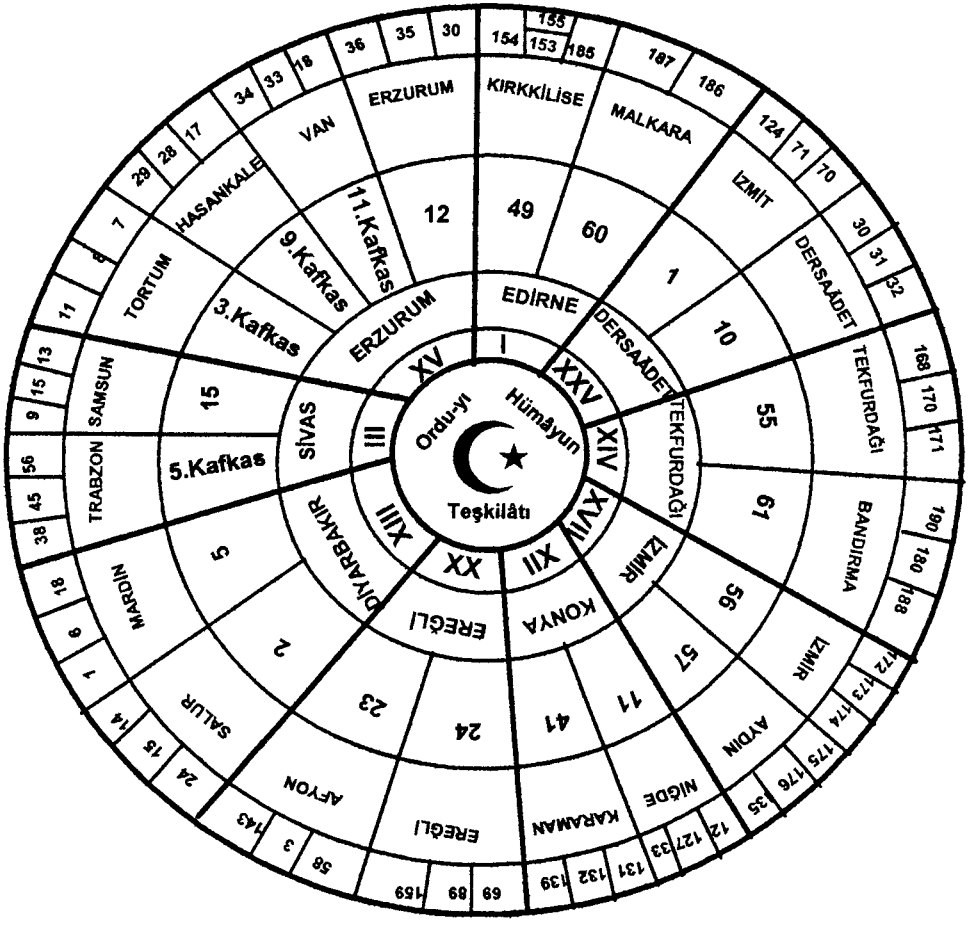

Ek-3: Türk ordularının I. Dünya Savaşı seferberliğinden önce konuşlandırıldıkları yerler.

Ek-4: Türk ordularının I. Dünya Savaşı'na girmeden önce yığınak yaptığı yerler.

OSMANLI ORDUSUNUN NİZAMİ HARP BİRLİKLERİNİN NİSAN 1919 TARİHLİ KONUŞLANDIRILIŞINI GÖSTERİR TABLO

Gn. Kur. ATAŞE ARŞİVİ Nr. 1/50 Dosya : 8 Klasör : 466 Fihrist : 1/1

Ek-5

حربیه نظارتی

۳۴/ن — ۱ / ۵۴۱۶ ۳۴/۱۱/۵

ترخیص تعلیماتنامه‌سی

اولجه کوندریلان ترخیص پروژه‌سی بروجه آتی طرزده اکتساب قطعیت ایتمشدر. ترخیصی صورت عمومیه‌ده حربیه نظارتی اردو دائره‌سی واسطه‌سیله قرارگاه عمومی ریاستی‌امر وتدویر ایده‌جکدر.

تفرعاتك صورت تنظیمنده ترخیصی اداره ایده‌جك مقامات ایله حربیه نظارتنك علاقه‌دار بالجمله دوائروشعبات مستقله‌سی مقابلاً یکدیکریله تأسیس ارتباط ومخابره‌یه ملاحیتدارلردر. اشبو تعلیماتنامه‌نك مواد مختلفه‌سنده بالاخره وبریله‌جکی بیله‌یریلان اوامر طوغریدن طوغری یه علاقه‌دار اولدقلری دوائروشعبات طرفندن وضعیت واحتیاجات عمومیه‌یه کوره احضار وتنظیم اولنوب اردو دائره‌سی واسطه‌سیله قرارگاه عمومی ریاستنك موافقتی بالاستحصال حربیه نظارتی طرفندن اصدار اولنور.

حربیه نظارتندن الجه‌لی امره کوره ترخیصی اداره وتطبیق ایده‌جك قوماندا هیئتلری ومقامات بروجه زیردر:

[اردولر، بحرسیاه وسفید مواقع مستحکمه‌سی ! برنجی، ایکنجی، اوچنجی، دردنجی، بشنجی قول اردو اخذ عسکر ریاستلری، صنوف مختلفه مفتشلك ومفتش عمومیلکلری، حربیه نظارتی دوائری وشعبات مستقله‌سی، قرارگاه عمومی شعباتی، عموم ژاندارمه قوماندانلغی، عسکری تیمور یولاری ولیمانلر مدیریت عمومیه‌سی، اسلحه مفتش عمومیلکی، ده‌پو قطعاتی مفتش عمومیلکی استانبول محافظلغی، سرپاور حضرت پادشاهی] بولنردن:

[آ] اردولر؛

امری الدقلری زمانده نظام حرب موجنجه کندی قوماندالرنده بولنان ودیگر اردولره مفسوب اولوبده کندی منطقه‌لرندن مرور ایدن بالجمله قطعات وتشکیلاتك.

[ب] برنجی، ایکنجی، اوچنجی، دردنجی، بشنجی قول اردو اخذ عسکر هیئتلری؛

یوقاریده کوسترلین ترخیصی اجرا و اداره ایده‌جك مقاماته مربوط اولیوبده منطقه‌لرنده بولنه‌جق بالجمله تشکیلاتك وسیوبل مؤسساتده‌کی افراد عسکریه‌نك؛

[ج] بحرسیاه وبحرسفید مواقع مستحکمه‌سی؛ حربیه نظارتی وقرارگاه عمومی شعباتی، عموم ژاندارمه، قوماندانلغی عسکری تیمور یولاری مدیریت عمومیه‌سی، اسلحه ودهپو قطعاتی مفتش عمومیلکلری، استانبول محافظلغی، سرپاور حضرت پادشاهی، صنوف مختلفه مفتش ومفتش عمومیلکلری؛

طوغریدن طوغری یه کندی امرلرنده اولوب عین زمانده باشقه هیچ بر اردو نظام حربنده بولنمیان تشکیلات وتأسیساتك ترخیصنی اداره ایدرلر.

ترخیص حقنده عمومی نقطهٔ نظر

۱ — ترخیص حقنده شرفصادر اولمجق ارادهٔ سنیه‌یی متعاقب ترخیصك بالفعل تطبیقاتنه باشلانلغی اوزره ترخیصی اداره ایده‌جك هر مقامه آیری آیری امر ویریله‌جکدر و اجراآت اشبو امرلرك آلندیغی متعاقب باشلانه‌جقدر. معمافیه ترخیصی اداره ایده‌جك مقامات امری آلتنده بولنان تشکیلاتدن بعضلرینك ایقاسنی ترخیصك اجرا وادامه‌سی و اعاشه وآسایش کبی نقاط نظردن لازم کورورسه بوراده ترخیص عملیه‌سنی تأخیر ایدر و یونلره ترخیصك نه‌زمان ونه شکلده تطبیق ایجاب ایده‌جکی حقنده الکیفیه بر زمانده تلغرافله اردو دائره‌سی تکلیفده بولنور.

ترخیص امری آلندیغی زمان یاپیله‌جق ایش بروجه آتی تصنیف اولنه‌جقدر.

(آ) ضابطان ومأمورینك طرز توزیع و استخدام و ترخیصی.

(ب) امر اولنان اسنان داخلنده‌کی افرادك ترخیصی و قالمجق موجودك عدد و تولد نقطهٔ نظردن امکان مرتبه‌ده قطعاته متناسباً توزیعی

(ج) اردو منافعنه خادم اولیان فضله مالزمه‌نك و حیواناتك مملکته اعاده‌سی.

(د) اردو امرنده قالمجق حرب مالزمه‌سنك جمع و تنظیمی.

اشبو درت فقره‌ده‌کی خصوصات زیرده‌کی تفصیلاته موافق اولمق و قرارگاه عمومی‌دن ویریله‌جك حرکات امری موجنجه بالجمله قطعات و تشکیلاتك قالمجقلری ویا ایجابات عسکریه دولایسیله یکیدن کلهجکلری برلرده تطبیق و اجرا اولنه‌جقدر.

۲ — ترخیصك تماماً و منتظماً اجراسنی تأمین ایچون اردو ، قول اردو و فرقه‌قرارگاهلریله مخابره و مواصله وشمندوفر وترخیص اولنان افرادك وقطعاتك حرکات استقامتلریله تصادف ایده‌جك منزل تشکیلات وتأسیساتی ترخیص مدتجه حال اصابیسنده قالمجقلر و یونلرك ترخیص و اعاشه‌سی حقنده خصوصی امر ویریله‌جکدر.

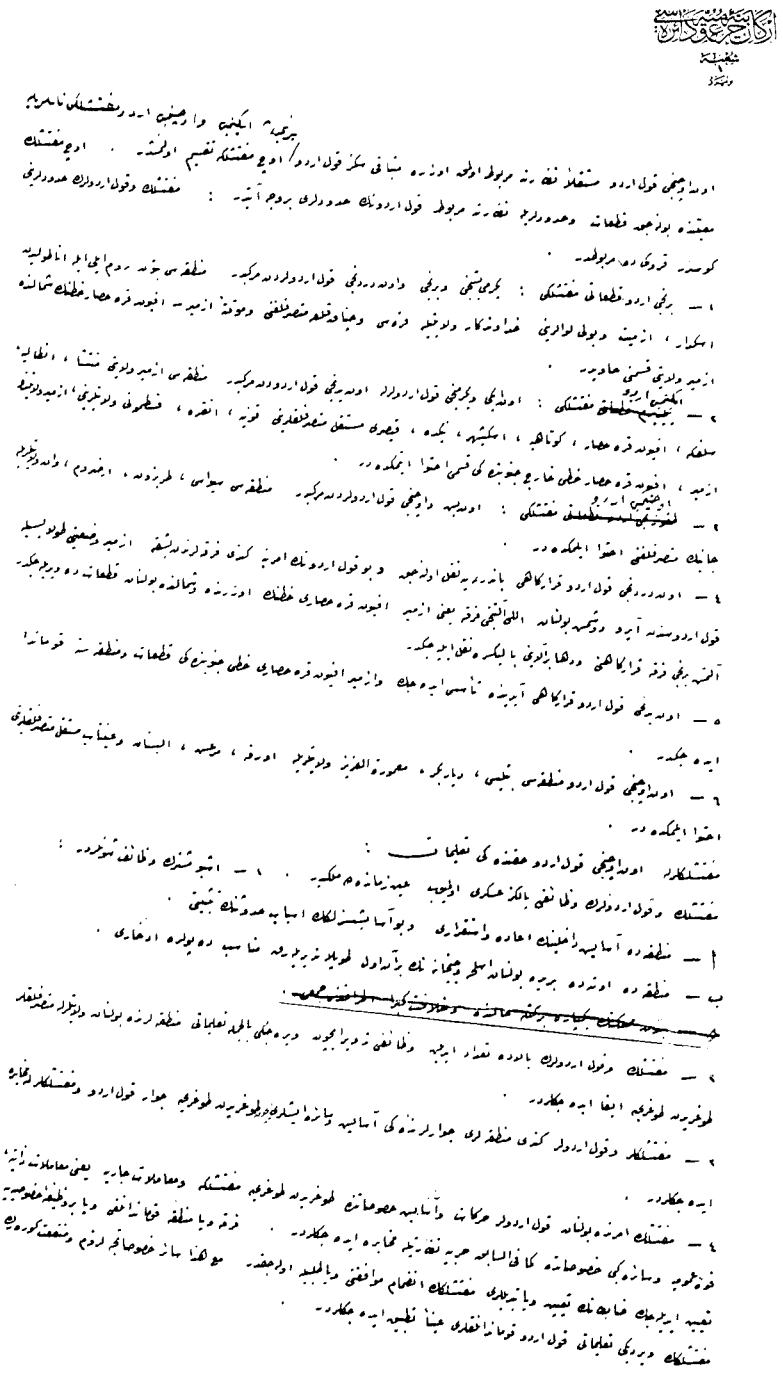
۳ — الحا اولنه‌جق حضری تشکیلاته عائد قطعات مختلفه شمدیکی نظام حرب موجنجه اولان تقسیاتی و مربوطیتلرینی محافظه ایده‌جکلردر. یونلرك نه زمان‌نه طرزده توحید اولنه‌جقلری بالاخره امر اولنه‌جقدر.

شو حالده لغو اولنه‌جق سفری قطعات وتشکیلات خارج اولدیغی حالده قول اردو وفرقه‌لرامر اولنان استان اربابی ترخیص ایتمش اولدقلری‌حالده همان همان بوکونکی نظام حربلرینی محافظه‌ایتمش بر حالده بولنه‌جقلردر. لغو اولنیان قطعات شمدی‌یه‌قدر اولان نومرولرینی محافظه ایده‌جکلرواشبو جزؤ تامرك اعظمی انسان موجودلری ایچون حرب عمومیدن اول موقع تطبیقده اولان حضری قادرو اساس اتخاذ اولنه‌جقدر. لغو اولنه‌جق قطعاتدن قالمجق اسلحه مالزمه حیوان آرابه کبی شیلرك ضیاع و عمومیه سیویله‌سك اوزره قالمجق قطعاته قسماً دوری موافقدر. ازجمله قطعات امرا خیره قدر بیوك و کوچك اغیرلقلرینی محافظه ایده‌جکلردر.

النا

۴ — لغو اولنماسی اوجنجی ماده‌ده بیله‌یریلن حضری تشکیلاته داخل پیاده، طوپجی،

Ek-6: BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 340515. 5 Kasım 1334(1918) tarihli terhis talimatnâmesi.

Ek-7: BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343173. Müstakil 13. Kolordu ve Ordu müfettişlerinin mıntıkaları hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yazılan müsvedde sureti.

Ordu müfettişlikleri ile müstakil 13 ncü kolordunun mıntıkası hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yazılan müsvedde sureti.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi
Birinci Şube

Onüçüncü kolordu müstakilen nezarete merbut olmak üzere mütebaki sekiz kolordu birinci, ikinci ve üçüncü ordu müfettişliği namlarıyla üç müfettişliğe taksim olunmuştur. Üç müfettişlik maiyetinde bulunacak kıt'aat ve hudutlarıyla nezarete merbut kolordunun hudutları bervechi âtidir; müfettişlik ve kolorduların hudutlarını gösterir kroki de merbuttur.

1. Birinci Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Yirmibeşinci ve birinci ve ondördüncü kolordulardan mürekkeptir. Mıntıkası bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını Hüdavendigâr vilayetiyle Karesi ve Çanakkale mutasarrıflıklarını ve muvakkaten İzmir-Afyonkarahisar hattının şimalinde İzmir vilayeti kısmını havidir.

2. İkinci Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Oniki ve yirminci kolordularla onyedinci kolordudan mürekkeptir. Mıntıkası İzmir vilayeti Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir, Afyonkarahisar hattı hariç cenubundaki kısmı ihtiva etmektedir.

3. Üçüncü Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Onbeş ve üçüncü kolordulardan mürekkeptir. Mıntıkası Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Canik mutasarrıflığını ihtiva eylemektedir.

4. Ondördüncü kolordu karargâhı Bandırma'ya naklolunacak ve bu kolordunun emrine kendi fırkalarından başka İzmir vaziyeti dolayısıyla kolordusundan ayrı düşmüş bulunan Ellialtıncı fırka yani İzmir-Afyonkarahisar hattının üzerinde ve şimalinde bulunan kıt'aat da verilecektir. Altmışbirinci fırka karargâhı ve daha bir alayını Balıkesir'e nakl eyleyecektir.

5. Onyedinci kolordu karargâhı Aydın'da te'essüs edecek ve İzmir-Afyonkarahisarı hattı cenubundaki kıt'aat ve mıntıkasına kumanda edecektir.

6. Onüçüncü kolordu mıntıkası Bitlis, Diyarbekir, Mamüretilaziz vilayetiyle Urfa, Maraş, Elbistan ve Ayıntap müstakil mutasarrıflıklarını ihtiva eylemektedir.

Müfettişliklerle Onüçüncü kolordu hakkındaki talimat:

Müfettişlik ve kolorduların vezaifi yalnız askerî olmayıp ayni zamanda mülkîdir.

1. İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a. Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hüdusunun tespiti.

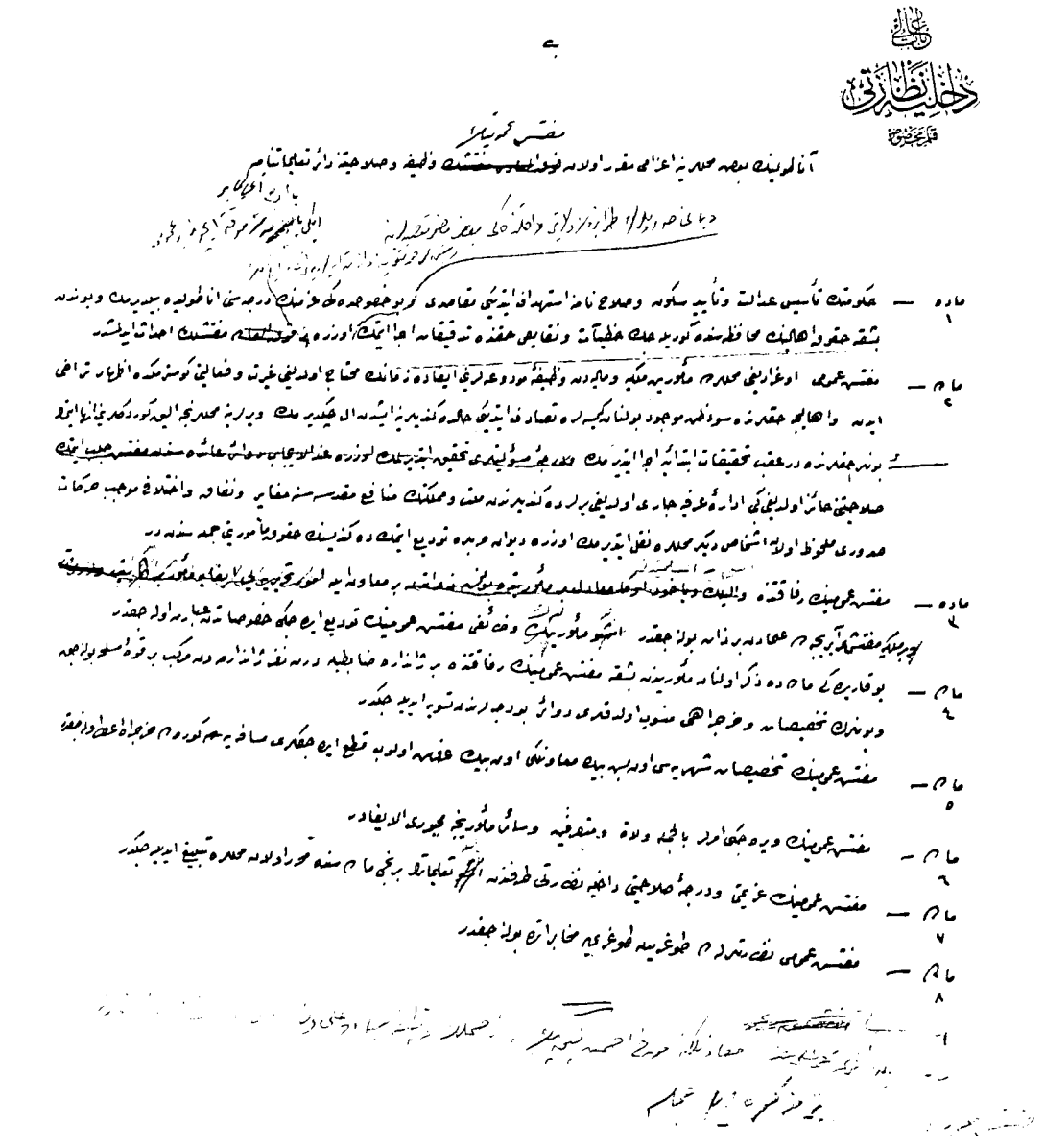
b. Mıntıkada ötede beride bulunan esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı.

2. Müfettişlik ve kolorduların balâda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı mıntıkalarında bulunan ve bunlarla mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkları civarlarındaki asayiş ve saire işlerini doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle muhabere edeceklerdir.

4. Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususatında doğrudan doğruya müfettişliğe ve muamelat-ı cariye yani malumat-ı zatiye, kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatta kemafissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veya mıntıka kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişiğin inzimam-ı muvafakati veya talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir.

Ek-7

Ek-8: BOA.DH.KMS., Ds: 53-1, nr: 65, F:2. Anadolu'nun bazı mahallerine gönderilecek umumi müfettişler hakkında hazırlanan talimatnâmenin müsvedde sureti.

Anadolu'nun bazı bölgelerine gönderilecek olan umumi müfettişlere verilecek talimatın müsvette sureti.

BÂB-I ÂLİ
Dahiliye Nezareti
Kalem-i Mahsus

Anadolunun bazı mahallerine i'zamı mukarrer olan müfettiş-i umumilerin vazife ve selahiyetine dair talimatname.

Madde 1. Hükûmetin tesis-i adalet ve teyid-i sükun ve salah namına istihdaf ettiği makasıdı ve bu hususiaki azminin derecesini Anadolu'da bildirmek ve bundan başka hukuk-ı ahalinin muhafazasında görülecek hat'iyat ve nizayi'i hakkında tetkikat icra etmek ve bilhassa rumların Trabzon vilayeti dahilindeki bazı mazarratlarına (okunamadı) üzere muvakkaten bir umumi müfettişlik ihdas edilmiştir.

Madde 2. Müfettiş-i umumi uğradığı mahallerde memurin-i mülkiye ve maliyeden vazife-i mevduatarını ifada zamanın muhtaç olduğu gayret ve faaliyeti göstermekteki izhar-ı terazi eden ve ahalice haklarında suizan mevcut bulunan kimselere tesadüf ettiği halde kendilerine işten el çektirmek ve yerlerine mahallerince iyi gördüklerini inha etmek ve bunlar haklarında derakap tahkikat-ı iptidaiye icra ettirmek selahiyetini haiz olduğu gibi idare-i örfiye cari olduğu yerlerde kendilerinden millet ve memleketin menafi-i mukaddesesine mugayir ve nifak ve ihtilafı mucip harekât suduru melhuz olan eşhası diğer mahallere naklettirmek üzere divan-ı harplere tevdi etmek de kendisinin hukuk-ı memuriyeti cümlesindendir.

Madde 3. Müfettiş-i umuminin refakatinde bir muavin ile umur-ı tahriyeyi ifaya memur bir kâtip ve bir mülkiye müfettişi ve ayrıca da ulemadan bir zat bulunacaktır. İşbu memurinin vezaifi müfettiş-i umuminin tevdi' edeceği hususattan ibaret olacaktır.

Madde 4. Yukarıdaki maddede zikr olunan memurinden başka müfettiş-i umuminin refakatinde bir jandarma zabitiyle dört nefer jandarmadan mürekkep kuvve-i müselleha bulunacak ve bunların tahsisat ve harcırahı mensup oldukları devair bütçelerinden tesviye edilecektir.

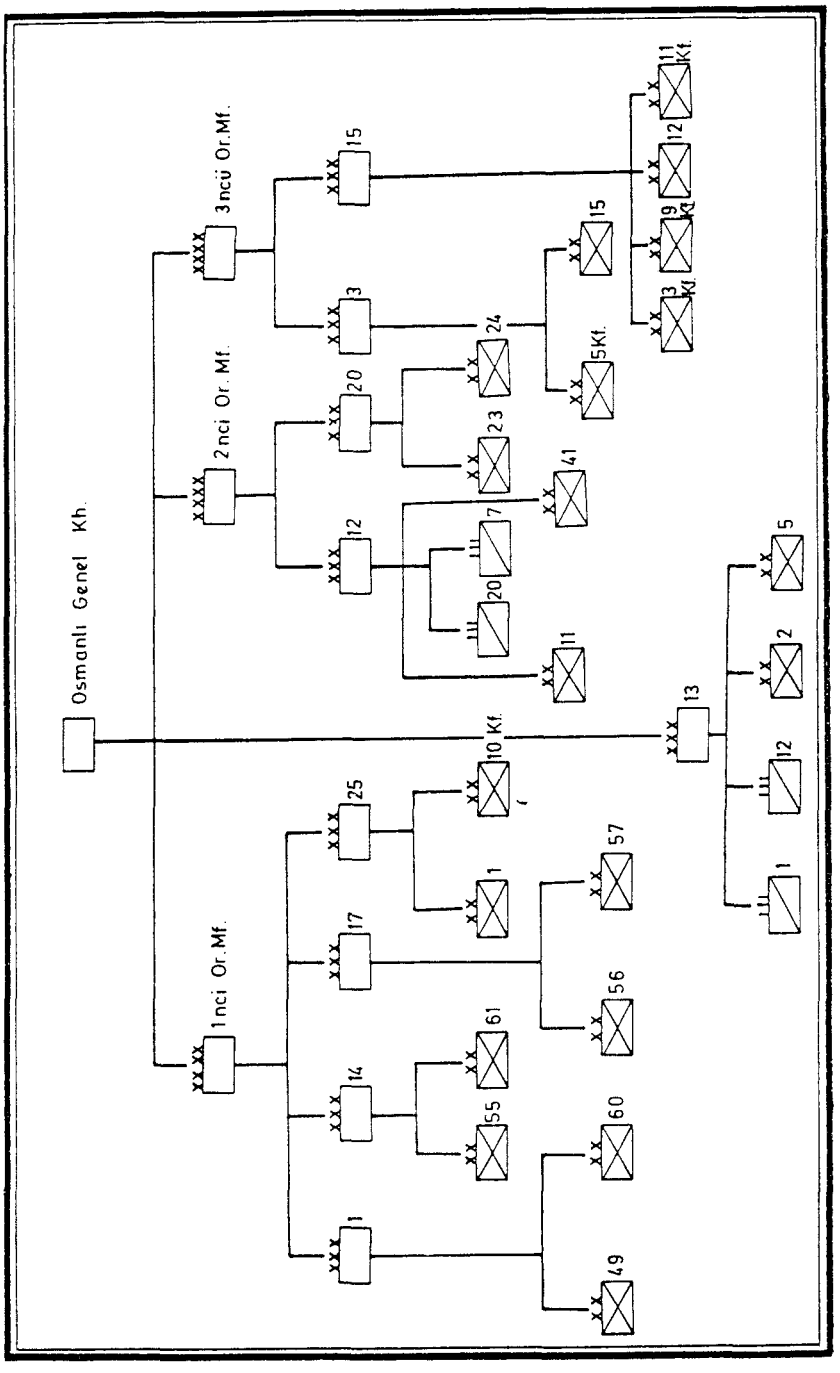
Madde 5. Müfettiş-i umuminin tahsisat-ı şehriyesi onbeş bin kuruş olup kat'edecekleri mesaafeye göre de harcırah i'ta olunacaktır.

Madde 6. Müfettiş-i umuminin vereceği emirler bilcümle vulât ve mutasarrifin ve sair memurince mecburülifadır.

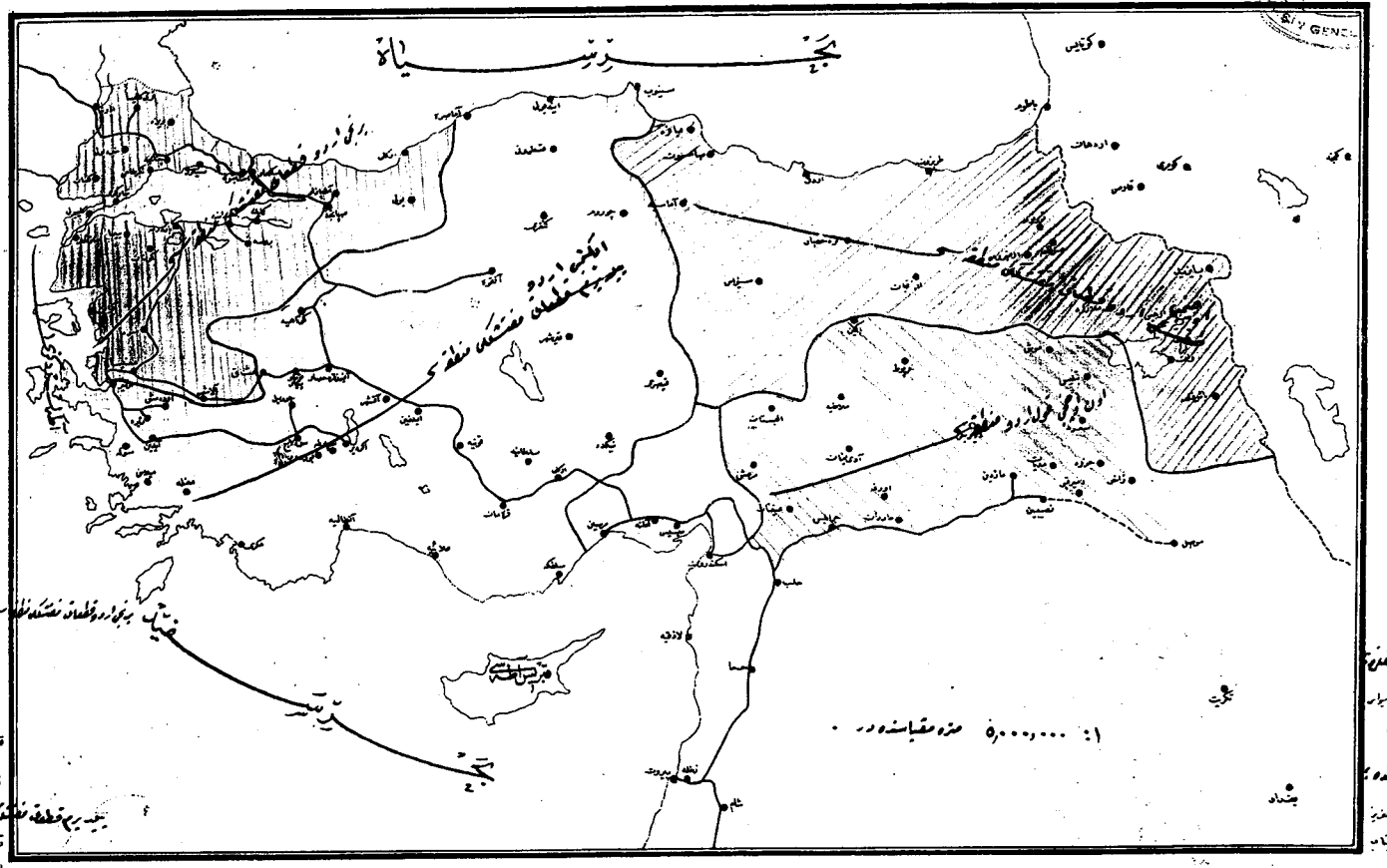
Madde 7. Müfettiş-i umuminin azimeti ve derece-i selahiyeti Dahiliye Nezareti tarafından talimatın birinci maddesine muharrer olan mahallere tebliğ edilecektir.

Madde 8. Müfettiş-i umumi nezaretlerle de doğrudan doğruya muhaberatta bulunacaktır.

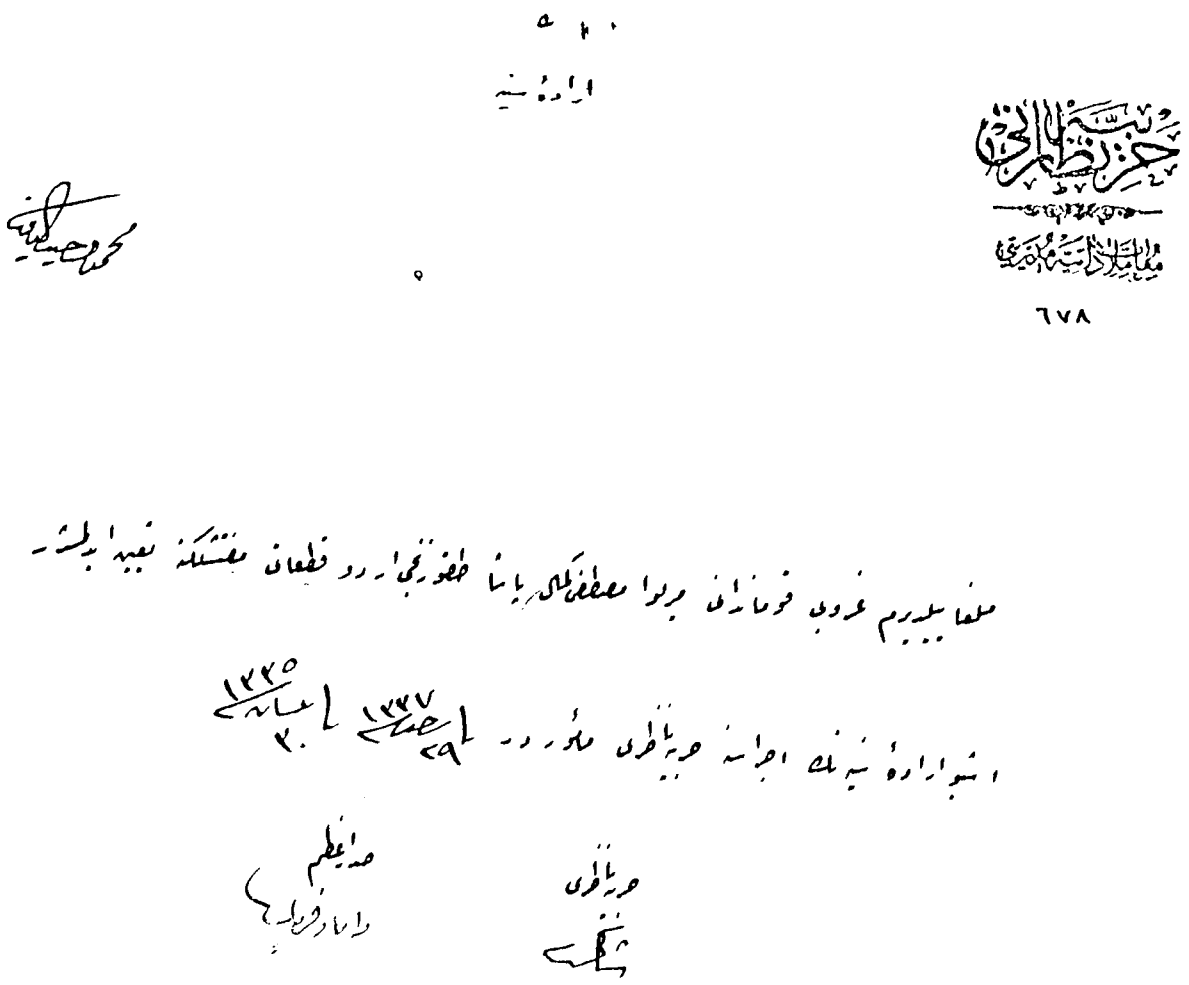
Ek-8

Ek-9: 1919 yılı Mayıs ayı itibariyle üç ordu müfettişliği ile müstakil 13. Kolorduya bağlı birlikleri gösterir çizelge.

Ek-10: BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343173. EHUR tarafından yapılan ordu müfettişlerinin mıntıkalarını gösteren harita.

Ek-11: BOA. DUİT., nr: 68/11. Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanması hakkında 30 Nisan 1335 (1919) tarihli irade-i seniyye.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın IX ncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine tayini hakkında 30 Nisan 1919 tarihinde çıkan ve Padişah Vahdettin tarafından imzalanan irade-i seniyye sureti.

HARBİYE NEZARETİ
Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti
678

İrade-i Seniyye

İmza: Mehmet Vahdettin

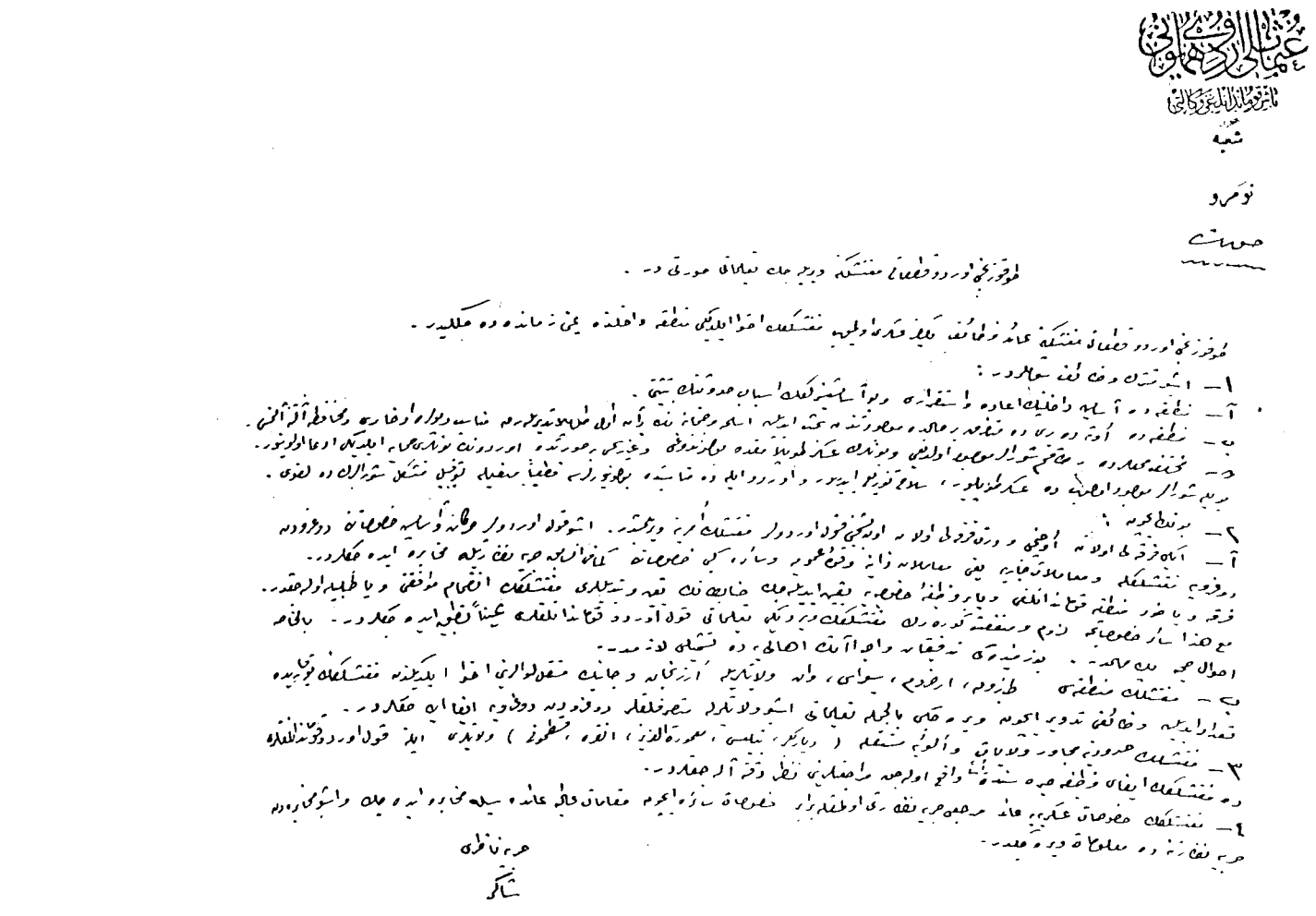
Mülga Yıldırım Grubu kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine tayin edilmiştir.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

29 Recep 1337/30 Nisan 1335

HARBİYE NAZIRI	SADRAZAM
Şakir (Paşa)	Damat Ferid
(imza)	(imza)

Ek-11

Ek-12: BOA.BEO., nr: 342984. IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Paşa'ya verilen talimatnâme sureti.

IX.Ordu Kıt'aları Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya verilen talimat sureti

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlık Vekâleti
Suret

Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine Verilecek Talimat Suretidir.

Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine ait vezaif yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dahilinde ayni zamanda mülkîdir.

1- İşbu müşterek vezaif şöyledir:

a. Mıntıkada asayiş-i dahilînin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudûsunun tespiti.

b. Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahs edilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara idharı ve muhafaza altına alınması.

c. Muhtelif mahallerde bir takım şûrâlar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-ı resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûrâlar mevcut olup da asker toplanıyor, silah tevzi' ediyor ve ordu ile münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen men'iyle bu kabil müteşekkil şûrâların da lağvı.

2- Bunun için:

a. İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususatında doğrudan doğruya müfettişliğe yani muamelat-ı cariye yani muamelat-ı zatiye ve kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatı kemafissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka ve yahut mıntıka kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin ve tebdilleri müfettişliğin inzimam-ı muvafakatı ve talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhıye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lazımdır.

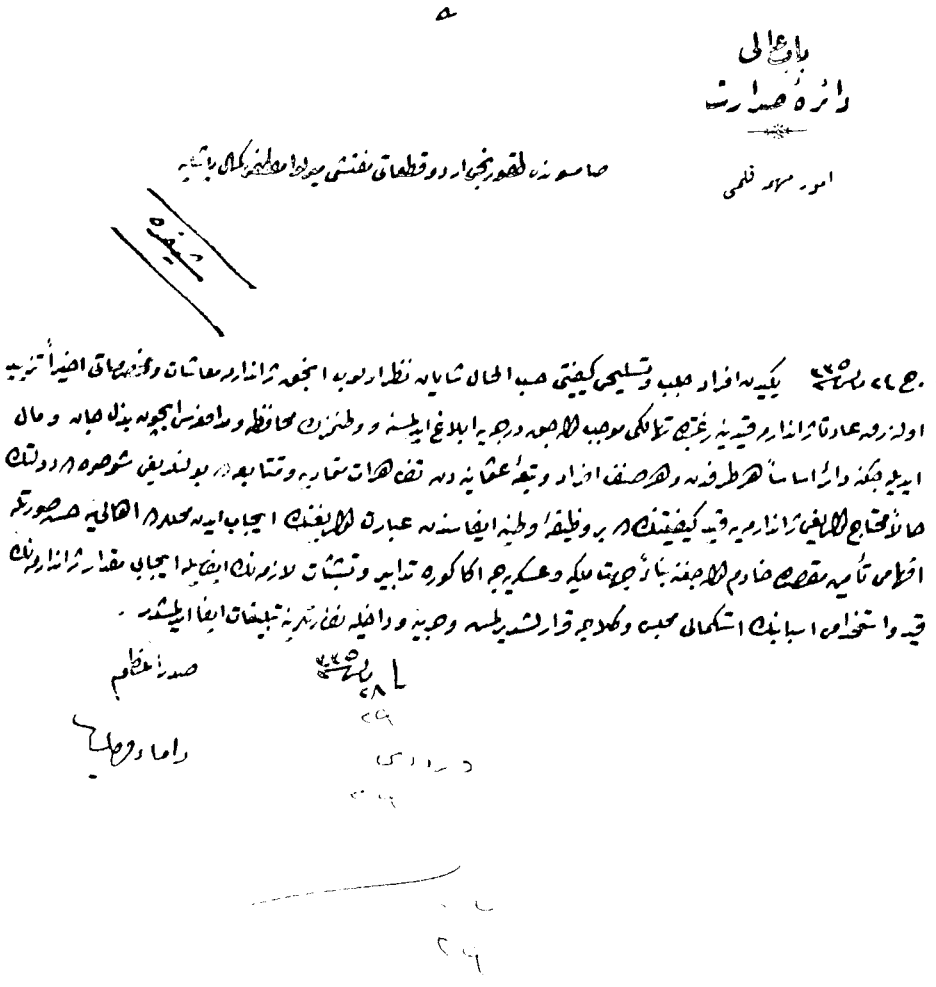
b. Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3- Müfettişlik hududuna mücavir vilayât ve elviye-i müstakile (Diyarbekir, Bitlis, Mamüretilaziz, Ankara, Kastamonu) vilayetleri ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vaki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4- Müfettişlik hususat-ı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı âlîye aidesiyle muhabere edecek işbu muhabereden Harbiy Nazırı'na da malûmat verecektir.

Harbiye Nazırı
Şakir

Ek-12

Ek-13: BOA.DH.ŞFR., nr: 99/385. Jandarma sayısının artırılması hakkında Sadrazam Damad Ferid tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 28 Mayıs 1335 (1919) tarihli şifre sureti.

Jandarma sayısının arttırılması konusunda Sadrazam Damat Ferid Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan 28 Mayıs 1919 tarihli şifre sureti.

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadaret
Umur-ı Mühimme Kalemi

Samsun'da Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya

(Şifre)

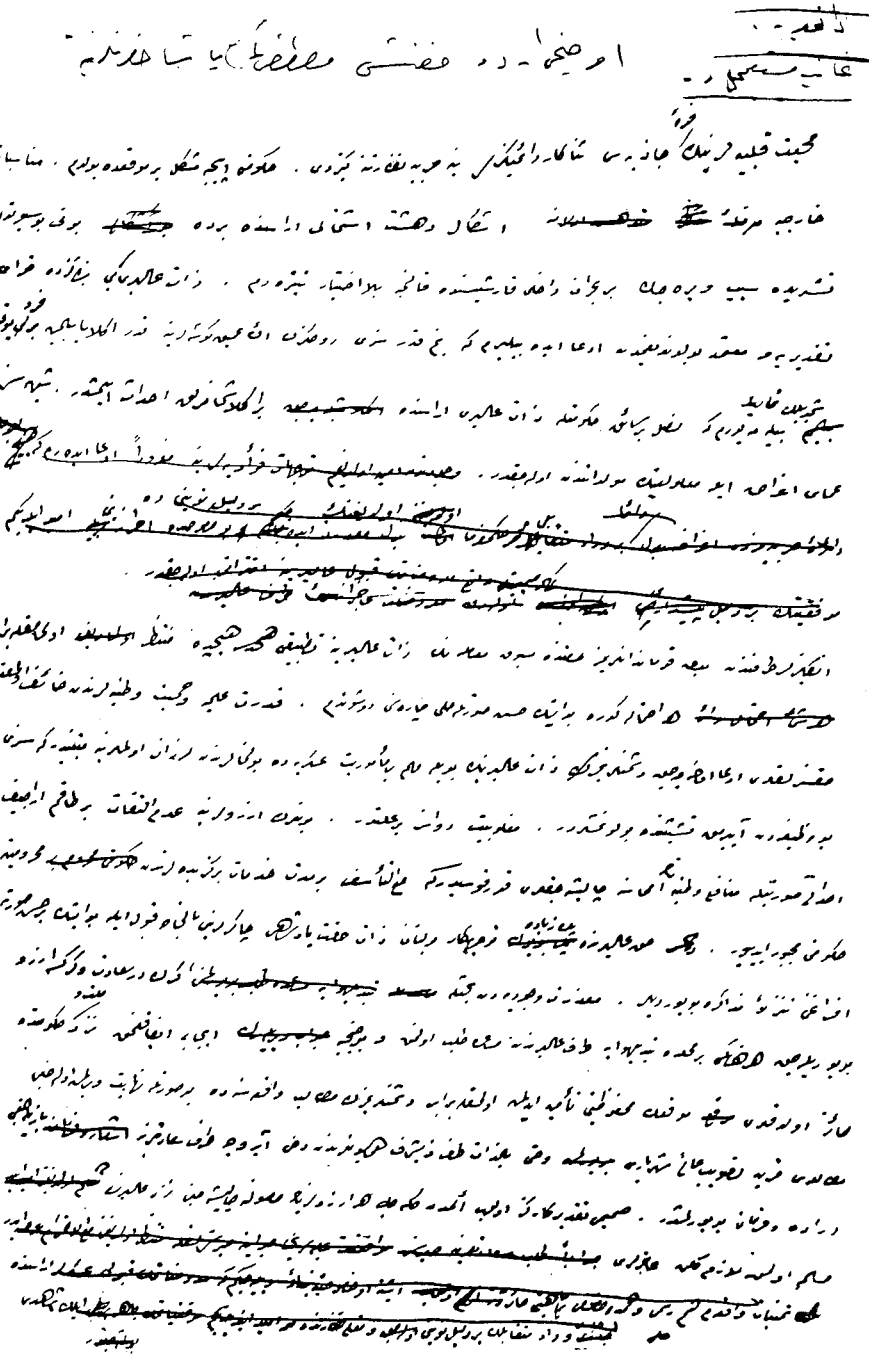
C(evap), 24 Mayıs 1335. Yeniden efrad celp ve teslihi keyfiyeti hasebülhal şayan-ı nazar olup ancak jandarma maaşat ve muhassasatı ahiren tezyid olunarak adeta jandarma kaydına rağbette tehalükü mucip olacak dereceye iblag edilmesine ve vatanımızın muhafaza ve müdafaası için bezl-i can ve mal edileceğine dair esasen her taraftan efrad ve tebe'a-i Osmaniye'den tezahürat-ı mütemadiye ve mütetabiada bulunduğu şu sırada da devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayıt keyfiyetinin de bir vazife-i vataniye ifasından ibaret olduğunun icap eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifhamı temin-i maksada hadim olacağına binaen cihet-i mülkiye ve askeriyece ana göre tedabir ve teşebbüsat-ı lazimenin ifasıyla icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdamı esbabının istikmali Meclis-i Vükelâca kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine tebligat ifa edilmiştir.

28 Mayıs 1335

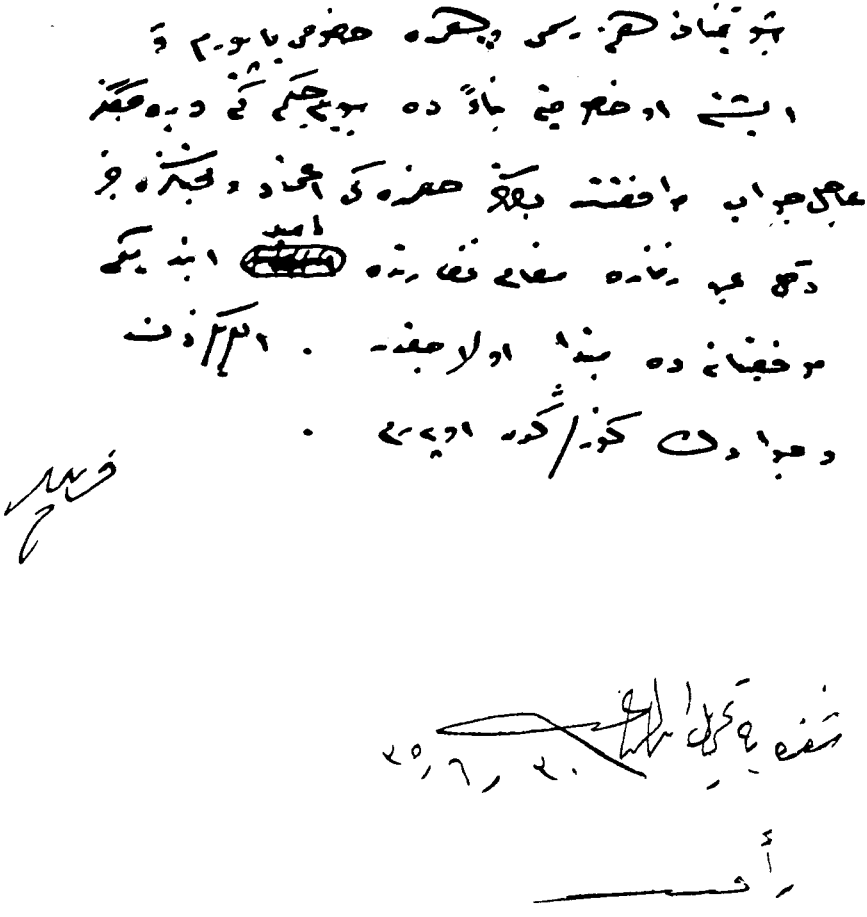
vürûdu: 29

SADRAZAM
(imza)
Damat Ferid

Ek-13

Ek-14

Ek-14/A: HTVD., Sy: 1, vesika nr: 28. Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 30 Haziran 1335 (1919) tarihli telgrafı.

Harbiye Nazır Ali Ferid Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 30 Haziran 1919 tarihli telgraf.

Gayet Müsta'celdir.

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

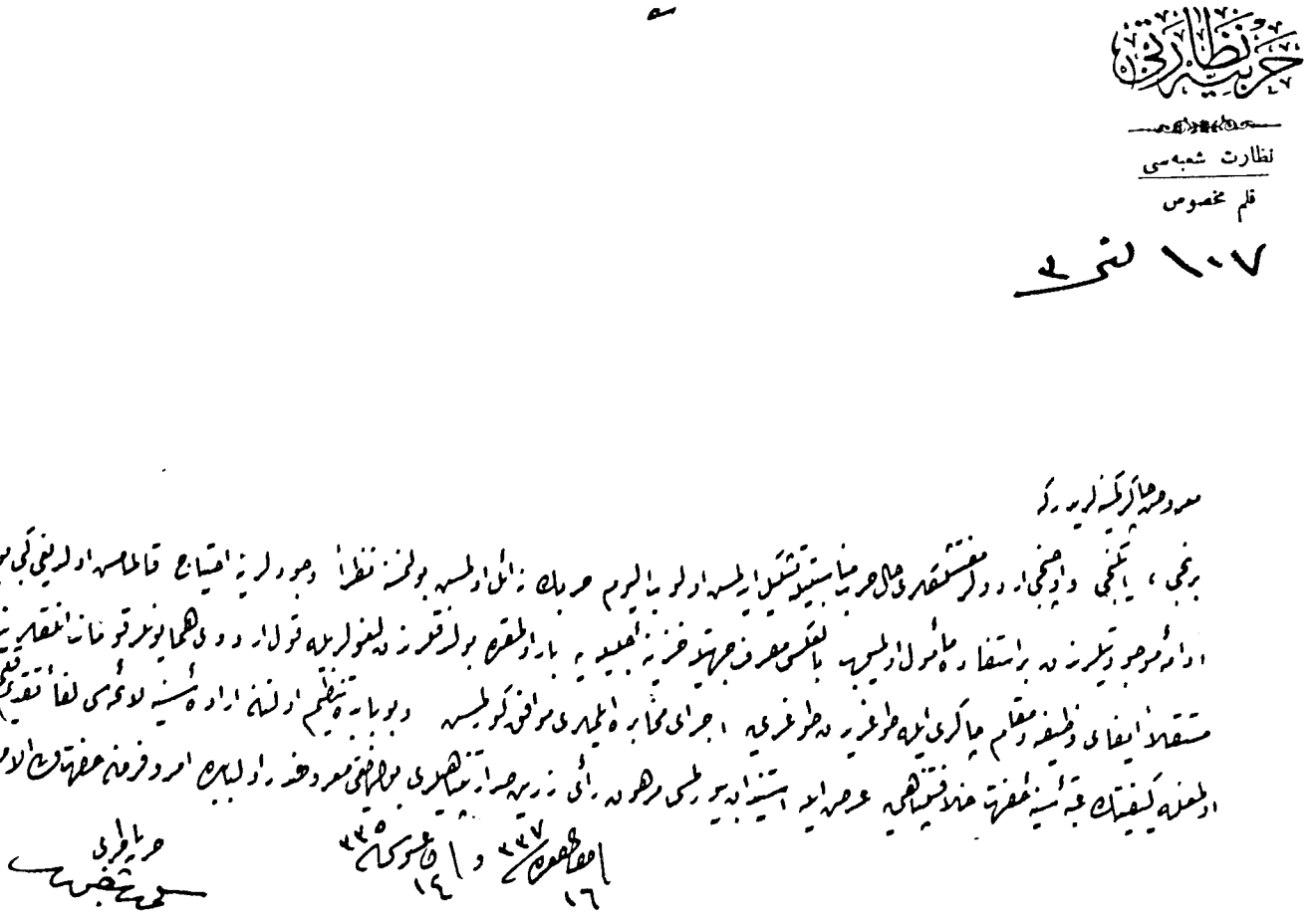
Muhabbet-i kalbiyelerinin kuvve-i cazibesi senakâr dainizi yine Harbiye Nezaretine getirdi. Hükûmeti epeyce müşkil bir mevkide buldum. Münasebat-ı hariciyemizin eşkâl-i dehşet istimali arasında bir de bunu büsbütün teşdide sebep verecek bir gayret-i dahilî karşısında kalınca bilâ-ihtiyar titredim. Zat-ı âlîniz gibi bendeniz de kuva-yı takdiriyeme mutemet bulunduğumdan iddia edebilirim ki, benim kadar sizi ruhunun en amîk köşelerine kadar anlayabilmiş bir ferdi yoktur. Şimdilik tamamiyle bilemiyorum ki, nasıl bir saik, hükûmetle zat-ı âlîleri arasında bir anlaşmazlık ihdas etmiştir. Şüphesiz ima-yı itiraz ile maluliyetin müvellidatından olacaktır. (Beş satıra yakın yazı karalanmış)

İngilizler tarafından bazı kumandanlarımız hakkında mesbuk muamelenin zat-ı âlîlerine tatbiki hiç de muntazır olmamakla beraber her ihtimale göre bu işin hüsn-i suretle halli çaresini düşündüm. Kudret-i aliyye ve haniyyet-i vataniyelerinden haif olmakta haksızlıkları iddia olunamayacak düşmanlarımız zat-ı âlîlerinin böyle mühim bir memuriyet-i askeriyede bulunmalarından lerzan olmalarına mütebeyyindir ki, sizi bu vazifeden ayırmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Mağlubiyet devasız bir illettir. Bunların arzularına adem-i iltifat bir takım eracif ihdası suretiyle menafi'-i vataniyenin imhasına çalışacakları korkusudur ki, mateessüf bir müddet hidmât-ı ber-güzidelerinden mahrumiyete hükûmeti mecbur ediyor. Hakk-ı âlîlerinde pek ziyade teveccühü bulunan zat-ı hazret-i padişahi çakerlerini bilhassa kabul ile bu işin bir hüsn-i surete ifragını tenezzülen müzakere buyurdular. Mazeret-i vücudiyeden bahisle gerek Dersaadet ve gerekse arzu buyurulacak her hangi bir mahalde tebdil-i havaya taraf-ı âlîlerinden müsaade talep olunmak ve mucibince icabı ifa kılınmak nezd-i millet ve hükûmette haiz oldukları mevki'in mahfuziyeti temin edilmiş olmakla beraber düşmanlarımızın metalib-i vakı'asına da bu suretle nihayet verilmiş olacağı mutalaası karin-i tasvib-i âlî-yi şehriyari ve hatta bizzat taraf-ı zi-şeref-i hümâyûnlarından dahi ayrıca taraf-ı saadetlerine yazılacağı irade ve ferman buyurulmuştur. Samimi takdirkârımız olup elimden gelecek her arzularının husulüne çalışacağı (çalışılacağı) nezd-i âlîlerinden de müsellem olmak lazım gelen acizleri işbu temenniyatı hem resmi ve hem de hususi yapıyorum ve işte o hususiyete binaen de söyleyeceğim ki, vereceğiniz acil cevab-ı muvafakat yalnız hakkındaki itimat ve muhabbetinize haber değil ayni zamanda makam-ı nezarette hasıl ettiği muvaffakiyete de mebde' olacaktır. Ellerinizden ve Cevad'ın gözlerinden öperim.

(İmza) FERİD

Şifreye tahvil edilmiştir, Raif, 30. 6. 335.

Ek-14

Ek-15: BOA.DUİT., Ds: 37-2/16-5-1, F: 2. Ordu müfettişliklerinin lağvedilmesi hakkında Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın 14 Ağustos 1335 (1919) tarihli sadarete teklif yazısı.

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Ordu müfettişliklerinin lağvedilmesi hakkındaki teklifi

Harbiye Nezareti
Nezaret Şubesi
Kalem-i Mahsus
107 leffi 3

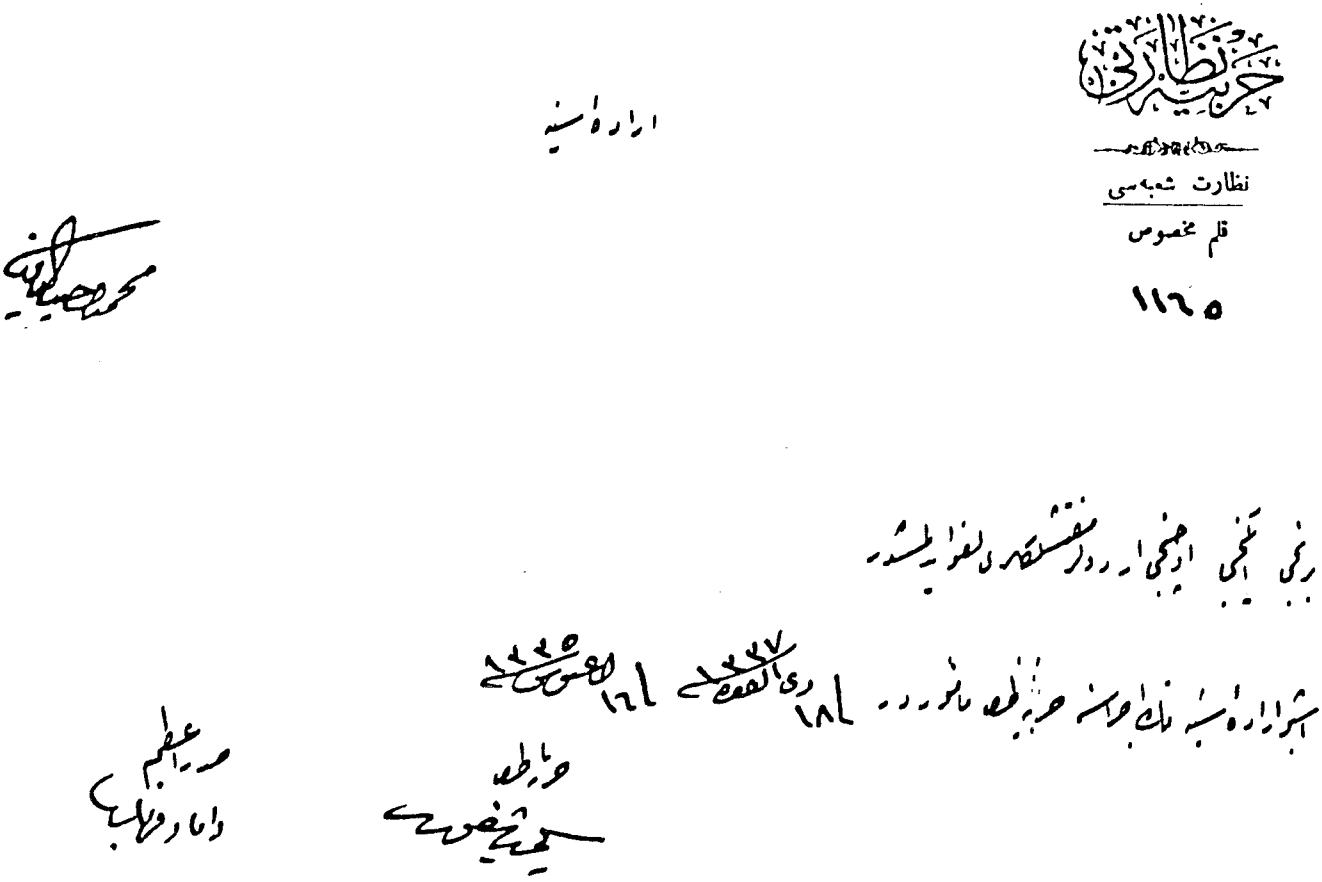
Maruz-ı çaker keminelerindir ki,

Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişlikleri hal-i harp münasebetiyle teşkil edilmiş olup elyevm harbin zail olmuş bulunmasına nazaran vücutlarına ihtiyaç kalmamış olduğu gibi bunların idame-i mevcudiyetlerinden bir istifade me'mul olmayıp bilakis masraf cihetiyle hazine-i celileye bâr olmakta bulunduklarından lağvlarıyla kolordu-yı hümâyûnlar kumandanlıklarının müstakilen ifa-yı vaziye ve makam-ı çakeriyle doğrudan doğruya icra-yı muhabere eylemeleri muvafık görülmüş ve bu babta tanzim olunan irade-i seniyye layihası leffen takdim kılınmış olmakla keyfiyetin atebe-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiye arz ile istizan buyrulması merhum rey-i zerin-i sadaretpenahileri bulunduğu ma'ruzdur. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

16 Zilka'de 1337/14 Ağustos 1335

HARBİYE NAZIRI
(imza) Süleyman Şefik

Ek-15

Ek-15/A: BOA.DUİT., Ds: 37-2/16-5-1, F: 1. Üç ordu müfettişliğinin lağvedilmesi hakkında irade-i seniyye sureti.

Üç ordu müfettişliğinin lağv edilmesi hakkında çıkan irade-i seniyye

HARBİYE NEZARETİ
Kalem-i Mahsus
1165

İrade-i Seniyye

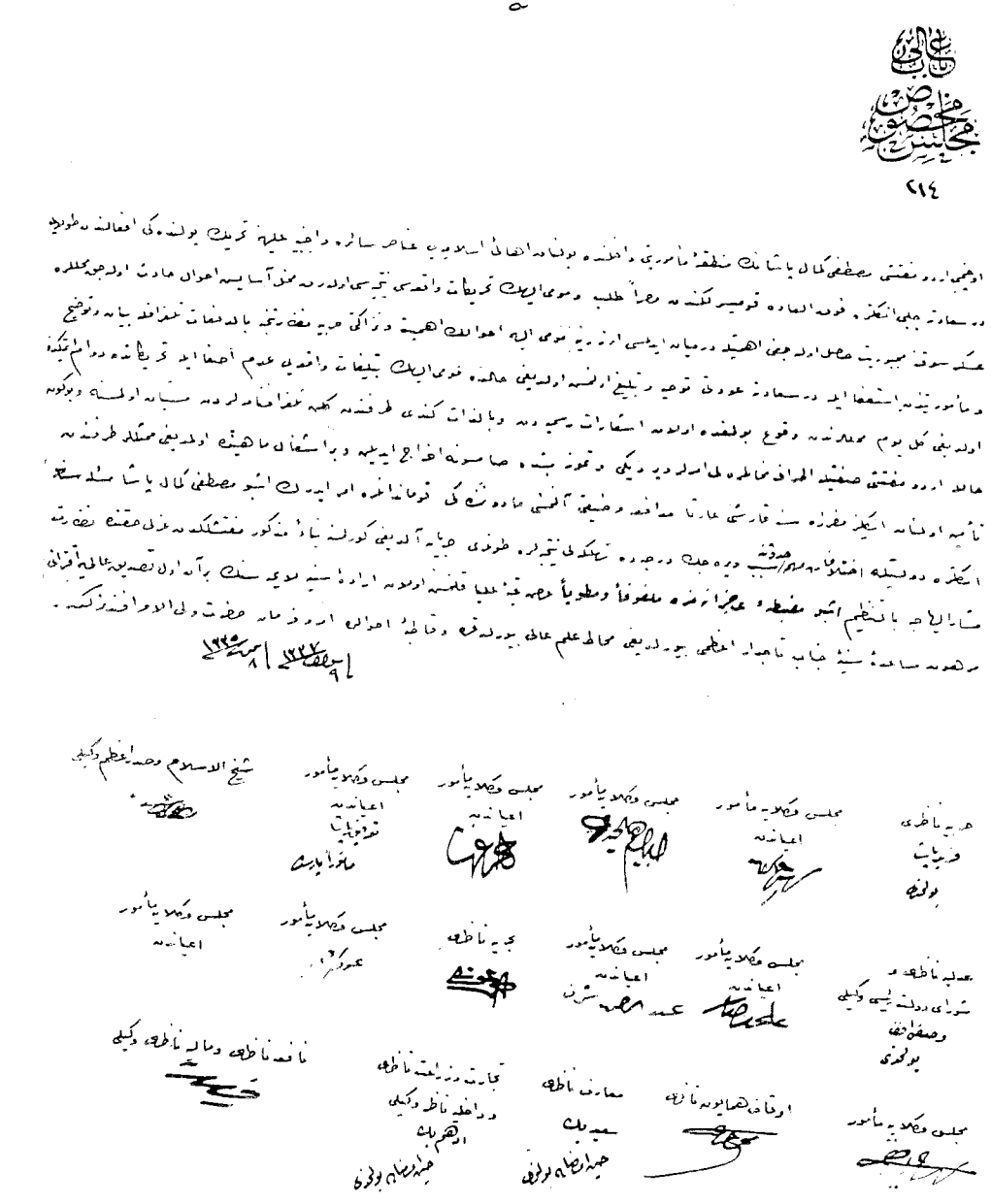
(imza) Mehmet Vahdettin

Birinci, İkinci ve Üçüncü ordular müfettişlikleri lağv edilmiştir.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur. 18 Zilkade 1337/16 Ağustos 1335

Harbiye Nazırı	Sadrazam
Süleyman Şefik	Damat Ferid

Ek-15/A

Ek-16: BOA.DUİT., Ds: 68/13. III. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmesi hakkında 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli Hey'et-i Vükelâ kararı.

III ncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiğini belirten Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'nın 8 Temmuz 1919 tarihli kararı.

BÂB-I Âlî
Meclis-i Mahsus: 214

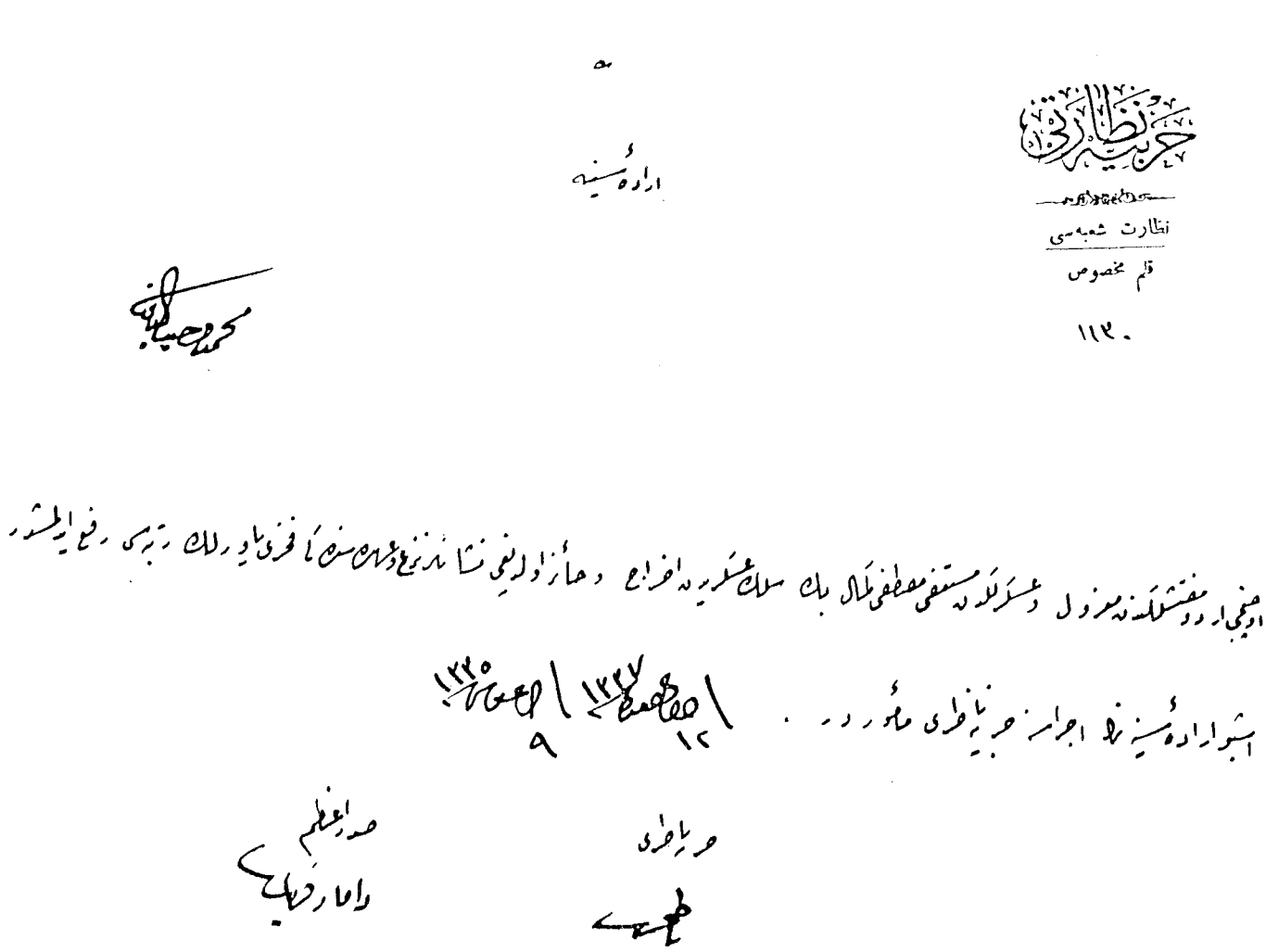
Üçüncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın mıntıka-i memuriyeti dahilinde bulunan ahali-yi islamiyeyi anasır-ı saire ve ecnebiye aleyhine tahrik yolundaki ef'alinden dolayı Dersaadet'e celbi İngiltere Fevkalade Komiserliğinden musırran talep ve mumaileyhin tahrikât-ı vakı'ası olarak mahall-i asayiş-i ahval hadis olacak mahallere asker sevkine mecburiyet hasıl olacağı ehemmiyetle dermeyan edilmesi üzerine mumaileyh ahvalin ehemmiyet ve nezaketi Harbiye Nezaretince biddefaat telgrafla beyan ve tavzih ve memuriyetinden istifa ile Dersaadet'e avdeti tavsiye ve tebliğ olunmuş olduğu halde mumaileyhin tebligat-ı vakı'ayı adem-i ihtifa ile tahrikatta devam etmekte olduğu külli yevm mahallerinden vuku'bulmakta olan iş'arat-ı resmiyeden bizzat kendi tarafından gelen telgrafnamelerden müsteban olmasına bu bugün hâlâ ordu müfettişi sıfatıyla etrafa muhataralı emirler verdiği ve Temmuz beşte Samsun'a ihraç edilen ve bir işgal mahiyetinde olmadığı mümessiller tarafından temin olunan İngiliz müfrezesine karşı adeta müdafaa vaziyeti alınması maddesindeki kumandanlara emr ederek işbu Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere devletiyle ihtilafat-ı mühimme hudusuna sebep verecek derecede tehlikeli neticelere doğru cereyan aldığı görülmesine binaen mezkur müfettişlikten azli hakkında nezaret-i müşarünileyhaca bittanzim işbu mazbata-i acizanemize melfufen ve matviyyen arz-ı atabe-i ulyâ kılınmış olan irade-i seniyye layihasının bir an evvel tasdik-i âliye iktiranı merhun müsaade-i seniyye-i cenab-ı tacdar-ı azamî buyrulduğu muhat-ı alem-i âlî buyruldukta ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

9 Şevval 1337/8 Temmuz 1335 (1919)

Şeyhülislam ve sadrazam vekili	:	Mustafa Sabri Efendi
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Tevfik Paşa (memurer Paris'te)
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Ahmet İzzet Paşa
Meclis-i Vükelaya memur	:	İbrahim Hayri
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Reşit Akif Paşa
Harbiye Nazarı	:	Ali Ferid Paşa (bulunmadı)
Meclis-ı Vükelaya memur ayandan	:	(isim ve imza yok)
Meclis-i Vükelaya memur	:	Abuk Ahmet Paşa
Bahriye Nazırı	:	Ahmet Avni Paşa

Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Abdurrahman Şeref Efendi
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Ali Rıza Paşa
Adliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet Reis vekili	:	Vasfi Efendi (bulunmadı)
Nafia Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili	:	Ahmet Ferid Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Dahiliye Nazırı vekili	:	Edhem Bey (hîn-i imzada bulunmadı)
Maarif Nazırı	:	Said Bey (hîn-i imzada bulunmadı)
Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı	:	Hamdi Efendi
Meclis-i Vükelaya memur	:	İsmail Hakkı Paşa

Ek-16

Ek-16/A: BOA. DUİT., Ds: 68/13. Sabık III. ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihracı, nişan ve madalyaların alınması ve fahri yaverlik rütbesinin kaldırılması hakkında 9 Ağustos 1335 (1919) tarihli idare-i seniyye.

III ncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihracı, nişan ve madalyalarının alınması, fahrî yaverlik rütbesinin kaldırılmasına dair 9 Ağustos 1919 (1335) tarihinde çıkarılan irade-i seniyye

HARBİYE NEZARETİ
Kalem-i Mahsus
1130

İrade-i Seniyye

imza : Mehmet Vahdettin

Üçüncü ordu müfettişliğinden mazul ve askerlikten musta'fi Mustafa Kemal Bey silk-i askerîden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahri yaverlik rütbesi ref' olunmuştur.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

16 Zilkade 1337/9 Ağustos 1335

Harbiye Nazırı	Sadrazam
Mustafa Nazım	Damat Ferit

Ek-16/A

H.M.S. "IRON DUKE."

14th May 1919.

No.5505.

Your Excellency,

I have to inform you that it has been decided by the Governments of the Allies that under clause 7 of the Armistice with Turkey the forts and fixed defences of Smyrna and its approaches are to be occupied by the forces of the Allies, and I have been instructed to arrange for this to be done forthwith.

2.- The above decision has been communicated to the Ottoman Government.

3.- The occupation will take place this afternoon, 14th May, and I request that you will give necessary instructions for the forts to be handed over on the arrival of the Allied detachments which will be sent.

4.- In order to provide for the security of the Consulates in the event of any disquiet in the city a small guard under the command of an officer will be sent to each of the Allied Consulates this afternoon.

a. Galthorpe.

VICE ADMIRAL
BRITISH COMMANDER-IN-CHIEF.

His Excellency

the Vali of Smyrna.

Ek-17: BOA.DH.İ.UM., DS: E-51 nr: 72 F:3 Amiral Galthorpe'un İzmir'in işgali hakkında 14 Mayıs 1919 tarihli ültimatomu.

İngiliz Amirali Galthorpe'un İzmir'in işgaline dair İzmir valisine gönderdiği ültimatom

H.M.S. IRON DUKE
14 Mayıs 1919

No: 5505

Ekselansları,

1. Sizi şu konu hakkında bilgilendirmeliyim ki, müttefik ülke hükûmetleri Türkiye ile imzalanan ateşkes antlaşmasının 7 nci maddesinden hareketle İzmir'in civarındaki kalelerin ve sabit müdafaa mevkileri ile onun civarındaki savunma mevkilerinin işgal edilmesini kararlaştırmışlardır. Hiç vakit kaybetmeden, bunun yapılması için hazırlıklara başlanması konusunda emir aldım.

2. Yukarıdaki karar Osmanlı hükûmetine bildirildi.

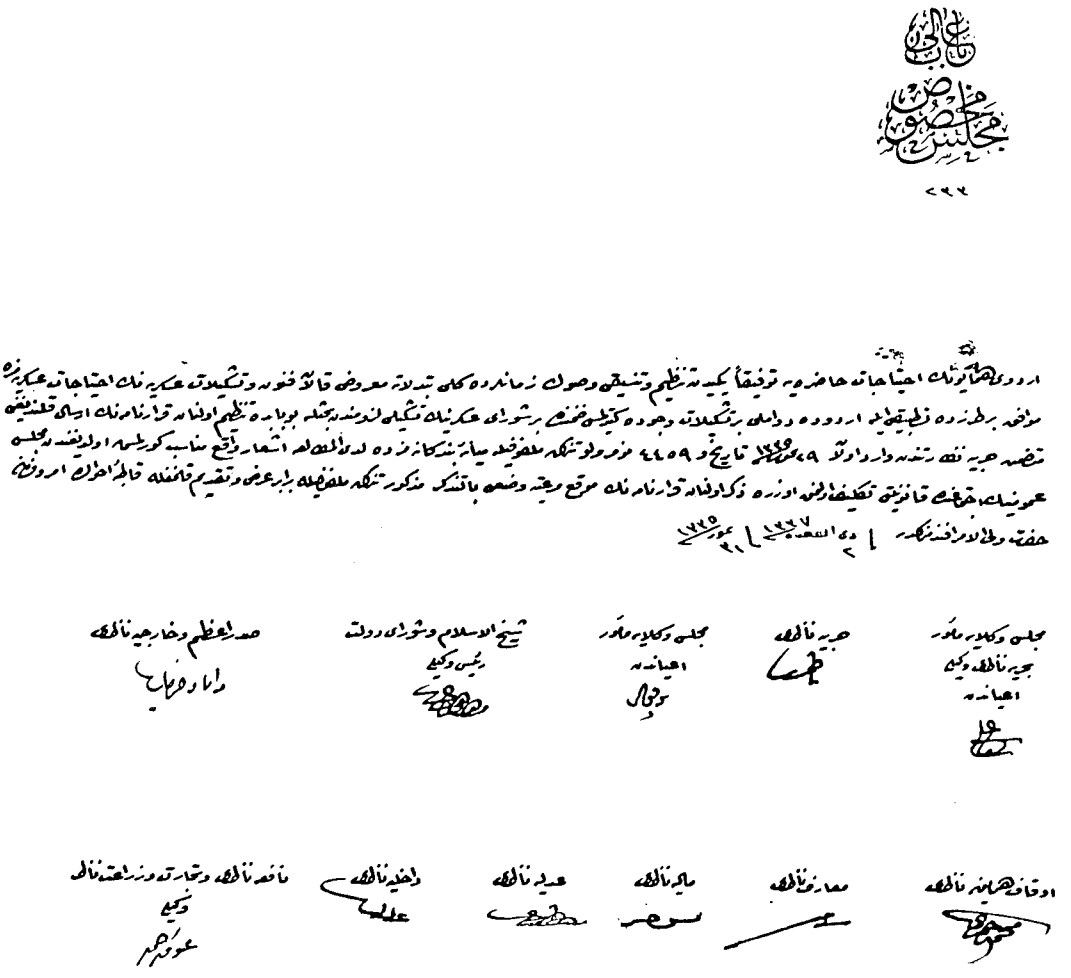
3. İşgal bugün öğleden sonra (14 Mayıs) yapılacak, ve ben, gönderilecek olan müttefik müfrezeleri ulaştığında sizin kontrolü teslim edilecek kaleler için gerekli teknik talimatı vermenizi rica ediyorum.

4. Şehirde meydana gelecek her hangi bir huzursuzluk hadisesinde konsoloslukların güvenliğini sağlamak için bu öğleden sonra her müttefik konsolosluğuna bir subayın emir ve komutasında birer ufak muhafız birliği gönderilecek.

Yardımcı Amiral
imza
Galthorpe

İzmir valisi ekselanslarına.

Ek-17

Ek-18: BOA.DUİT., nr: 37-2/16-6, F:2. Askerî Şûrâ'nın teşkili hakkında 31 Temmuz 1335 (1919) tarihli Hey'et-i Vükelâ kararı.

Askeri Şûrânın teşkili hakkında 31 Temmuz 1335 (1919) tarihli Hey'et-i Vükelâ kararı

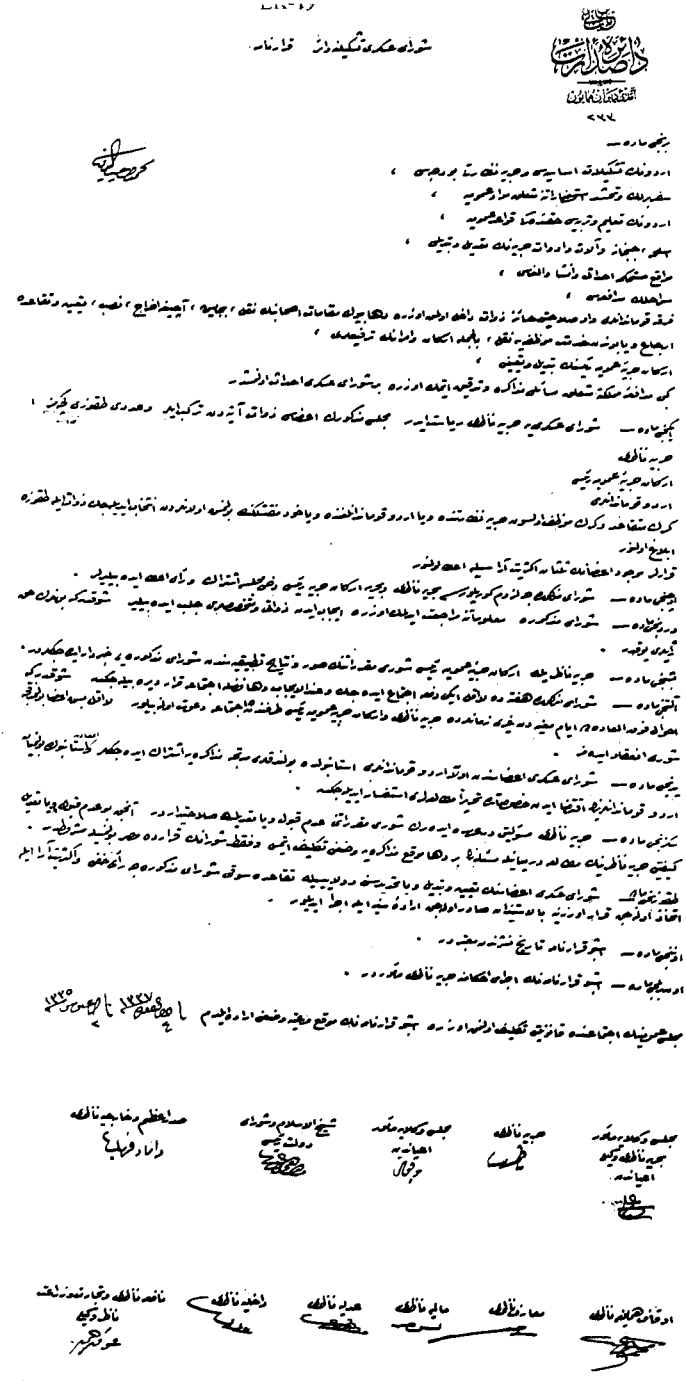
BÂB-I ÂLİ
Meclis-i Mahsus
233

Ordu-yı hümâyûnun ihtiyacat-ı hazıraya tevfikan yeniden tanzim ve tensiki ve son zamanlarda külli tebeddülata maruz kalan fünûn ve teşkilat-ı askeriyenin ihtiyacat-ı askeriyemize muvafık bir tarzda tatbiki ile orduda devamlı bir teşkilat vücuda getirilmesi zımnında bir şûrâ-yı askerinin teşkili lüzumundan bahisle bu babda tanzim olunan kararnamenin irsal kılındığını mutazammın Harbiye Nezaretinden varid olan 29 Temmuz 1335 tarih ve 4459 numrolu tezkire melfufıyla meyane-i bendegânemizde ledelmütalaa iş'ar-ı vaki münasip görülmüş olduğundan meclis-i umuminin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere zikr olunan kararnamenin mevki'-i mer'iyete vaz'ı bittezekkür melfufıyla beraber arz ve takdim kılınmakla katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

2 Zilkade 1337/31 Temmuz 1335

Sadrazam ve Hariciye Nazırı	: Damat Ferid
Şeyhülislam ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Vekili	: Mustafa Sabri
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Tevfik
Harbiye Nazırı	: Nazım
Meclis-i Vükelaya memur Bahriye Nazırı Vekili ayandan	: Ali Rıza
Nafia Nazırı ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Vekili	: Abuk Ahmet
Dahiliye Nazırı	: Adil
Adliye Nazırı	: Mustafa Avni
Maliye Nazırı	: Tevfik (?)
Maarif Nazırı	: Sait
Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı	: Mehmet Hamdi

Ek-18

Ek-19: BOA.DUİT., nr: 37-2/16-6, F: 1. Damat Ferid hükümeti döneminde Askerî Şûrâ teşkiline dâir kararname sureti.

Askeri Şûrâ teşkiline dair Damat Ferid hükûmetinin 2 Ağustos 1919 tarihli kararnamesi.

BÂB-I ÂLİ
Daire-i Sadaret
Amedi-yi Divan-ı Hümâyûn
233

Şûrâ-yı Askeri Teşkiline Dair Kararname

İmza: Mehmet Vahdettin

Birinci Madde:

Ordunun teşkilat-ı esasiyesi ve Harbiye Nezareti bütçesi,

Seferberlik ve tahaşşüt istihzaratına müte'allik mevadd ı umumiye,

Ordunun talim ve terbiyesi hakkındaki kava'id-i umumiye,

Esliha, cephane ve alât ve edevat-ı harbiyenin ta'dil ve tebdili,

Mevaki'-i mustahkeme ihdası ve inşa ve ilgası,

Fırka kumandanları ve o selahiyete haiz zevat dahil olmak üzere daha büyük makamat ashabının nakl, becayeş, açığa ihraç, nasp, tayin ve tekaüde irca' veya bundan hıdmet-i muvazzafaya nakl, bilcümle erkân ve ümeranın terfi'leri,

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin tebdil ve tayini, gibi müdafaa-i memleketle müte'allik mesaili müzakere etmek üzere bir şûrâ-yı askeri ihdas olunmuştur.

İkinci Madde:

Şûrâ-yı Askeriye Harbiye Nazırı riyaset eder. Meclis-i mezkûrun azası zevatı atiyeden terekküp eder. Ve adedi dokuzu geçmez.

Harbiye Nazırı
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Ordu kumandanları

Gerek mütekait ve gerek muvazzaf olsun Harbiye Nezaretinde veya ordu kumandanlığında veyahut müfettişliğinde bulunmuş olanlardan intihap edilecek zevat ile dokuza iblağ olunur.

Kararlar mevcut azanın sülsan ekseriyet-i ârâsıyla i'ta olunur.

Üçüncü madde:

Şûrâ-yı mezkûrece lüzum görülüyorsa Bahriye Nazırı ve Bahriye erkân-ı harbiye reisi dahi meclise iştirak ve rey i'ta edebilirler.

Dördüncü madde:

Şûrâ-yı mezkûre malumatına müracaat edilmek üzere icap eden zevat ve mütehassısları celp edebilir. Şu kadar ki, bunların hakk-ı reyleri yoktur.

Beşinci madde:

Harbiye Nazırıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi şûrâ mukarreratının sûr ve netayic-i tatbikiyesinden şûrâ-yı mezkûreyi haberdar edeceklerdir.

Altıncı madde:

Şûrâ-yı mezkûre haftada lâ-akal iki defa içtima edecek ve indelicap daha fazla içtimaa karar verebilecektir. Şu kadar ki, ahval-i fevkaladede eyyam-ı muayyeneden gayrı zamanlarda Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından içtimaa davet olunabilir. Lâ-akal beş aza bulunmadıkça şûrâ in'ikad edemez.

Yedinci madde:

Şûrâ-yı askeri azasından olan ordu kumandanları İstanbul'da bulundukları müddetçe müzakereye iştirak edecekler, azadan İstanbul'da bulunmayan ordu kumandanlarının iktiza eden hususatta tahriren mütalaaları istihzar edilecektir.

Sekizinci madde:

Harbiye Nazırı mesuliyeti deruhte ederek şûrâ mukarreratını adem-i kabul veya tadile selahiyettardır. Ancak bu adem-i kabul veya tadil keyfiyeti Harbiye Nazırının mütalaa dermeyanıyla meselenin bir daha mevki-i müzakereye vaz'ını teklif etmesi ve fakat şûrânın kararda musırr bulunmasıyla meşruttur.

Dokuzuncu madde:

Şûrâ-yı askeri azasının tayin ve tebdil veya temdid-i sinni dolayısıyla tekaüde sevki şûrâ-yı mezkûrece rey hakkı ve ekseriyet-i ârâ ile ittihaz olunacak karar üzerine bilistizan sadır olacak irade-i seniyye ile icra edilir.

Onuncu madde:

İşbu kararname tarih-i neşrinden muteberdir.

Onbirinci madde:

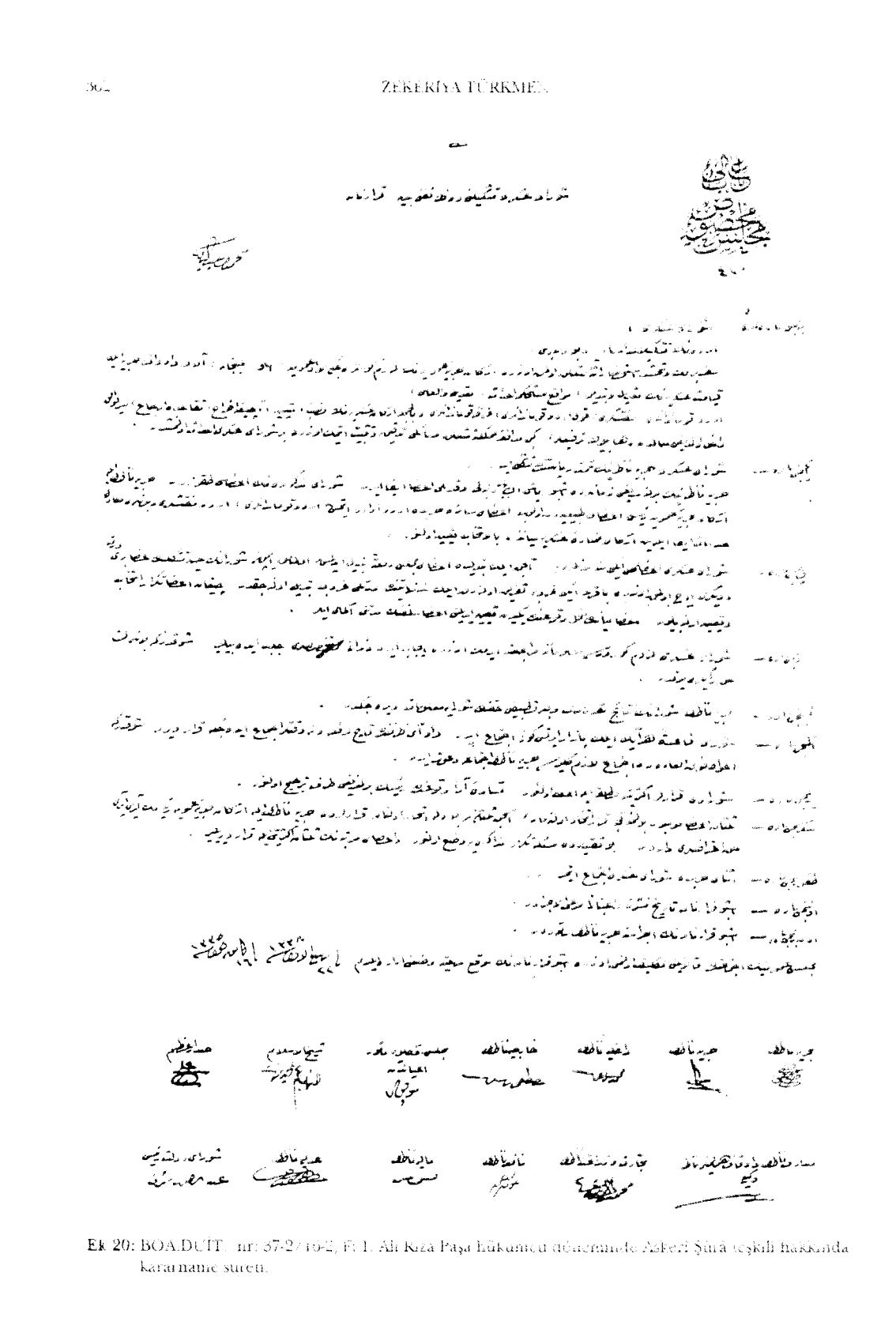
İşbu kararnamenin icra-yı ahkâmına Harbiye Nazırı memurdur.

Meclis-i umuminin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevki-i mer'iyete vaz'ını irade eyledim.

1 Zilkade 1337/2 Ağustos 1335(1919)

Sadrazam ve Hariciye Nazırı	:	Damat Ferid
Şeyhülislam ve Şûrâ-yı Devlet Reisia	:	Mustafa Sabri
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Tevfik
Harbiye Nazırı	:	Nazım
Meclis-i Vükelaya memur Bahriye Nazırı vekili ayandan	:	Ali Rıza
Nafia Nazırı ve Ticaret ve Ziraat Nazırı V.	:	Abuk Ahmet
Dahiliye Nazırı	:	Adil
Adliye Nazırı	:	Mustafa Avni
Maliye Nazırı	:	Tevfik (?)
Maarif Nazırı	:	Sait
Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı	:	Mehmet Hamdi.

Ek-19

Ek 20: BOA.DUIT. nr: 37-2 / 10-2, Fr. 1. Ali Rıza Paşa hükumeti döneminde Asâkir-i Şâhâ teşkili hakkında kararnâme sureti.

Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde teşkil edilen askerî şûrâ kararnamesi

BÂB-I ÂLİ
Meclis-i Mahsus
410

Şûrâ-yı askerî teşkilini ve vezaifini mübeyyin kararname

İmza : Mehmet Vahdettin

Birinci madde:

Şûrâ-yı askerî;

Ordunun teşkilat-ı esasiye ve bütçesi,

Seferberlik ve tahassüt istihzaratına müteallik olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin lüzum göstereceği mevadd-ı umumiye, esliha, cephane, alât ve edevat-ı harbiye ile kıyafet-i askeriyenin ta'dil ve tebdili, mevaki'-i mustahkeme ihdası, ta'dil ve ilgası,

Ordu kumandanları, müfettişler, kolordu kumandanları, fırka kumandanları, bilcümle erkân-ı askeriyenin nasb, tayin, açığa ihraç, tekaüde irca' mütalıalık dahil olduğu halde daha büyük terfiler gibi müdafaa-i memlekete müteallik mesaili tedkik ve tespit etmek üzere bir şûrâ-yı askerî ihdas olunmuştur.

İkinci madde:

Şûrâ-yı askerî Harbiye Nazırının taht-ı riyasetinde teşekkül eder.

Harbiye Nazırının bulunamadığı zamanlarda işbu riyaseti en büyük rütbeli ve kıdemli aza ifa eder. Şûrâ-yı mezkûrenin azası dokuzdur. Harbiye Nazırı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi aza-yı tabiiden olup aza-yı saire harpte ordu idare etmiş ordu kumandanları, ordu müfettişleri ve bunlara muadil hidmat ifa edilen erkân-ı mümtaze-i askeriye meyanından bilintihap tayin olunur.

Üçüncü madde:

Şûrâ-yı askerî azalığı iki sene müddetledir. Ancak ilk tebdilde aza-yı meclis defaten tebdil edilmiş olmamak için şûrânın hîn-i teşekkülünde aza biri dört ve diğeri üç olmak üzere ba kur'a iki guruba tefrik olunarak ilk sene nihayetinde dörtlü grup tebdil olunacaktır. Çıkan aza tekrar intihap ve tayin olunabilir. Aza meyanında mahall-i vuku'unda yeniden tayin edilmesini aza selefinin müddetini ikmal eder.

Dördüncü madde:

Şûrâ-yı askerî lüzum görürse malûmatına müracaat edilmek üzere icap eden zevatı celp edebilir. Şu kadar ki, bunların rey hakları yoktur.

Beşinci madde:

Harbiye Nazırı şûrânın netayic-i mukarreratının vech-i tatbiki hakkında şûrâya malûmat verecektir.

Altıncı madde:

Şûrâ kaideten her ayın ilk pazartesi günü içtima eder. Ve o ay zarfında kaç defa ne vakitler içtima edeceğine karar verir. Şu kadar ki, ahval-i fevkaladede içtima lazım gelirse Harbiye Nazırı içtima'a davet eder.

Yedinci madde:

Şûrâda kararlar ekseriyet-i mutlaka ile i'ta olunur. Tesavi-yi ârâ vukuunda reisin bulunduğu taraf tercih olunur.

Sekizinci madde:

Sülsan aza mevcut bulundukça karar ittihaz olunamaz. Ancak sülsan mevcutla ittihaz olunan kararlarda Harbiye Nazırı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin ayrı ayrı hakk-ı itirazları vardır. Bu takdirde mes'ele tekrar müzakereye vaz'olunur. Aza-yı mürettebenin sülsan ekseriyeti ile karar verilir.

Dokuzuncu madde:

Esna-yı harpte şûrâ-yı askerî içtima etmez.

Onuncu madde:

İşbu karaname tarih-i neşrinde itibaren mer'iyü'l-icradır.

Onbirinci madde:

İşbu kararnamenin icrasına Harbiye Nazır memurdur.

Meclis-i umuminin içtima'ında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevki'-i mer'iyete vaz'ını irade eyledim.

22 Rebiyülahır 1338/16 Kânun-ı Evvel 1335 (1919)

Sadrazam	:	Ali Rıza
Şeyhülislam	:	İbrahim
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	:	Tevfik
Hariciye Nazırı	:	Mustafa Ruşen
Dahiliyi Nazırı	:	Mehmet Şerif
Harbiye Nazırı	:	Cemal
Bahriye Nazırı	:	Salih Hulusi Paşa
Şûrâ-yı Devlet Reisi	:	Abdurrahman Şeref
Adliye Nazırı	:	Mustafa Avni
Maliye Nazırı	:	Tevfik (?)
Nafi'a Nazırıf	:	Abuk Ahmet
Ticaret ve Ziraat Nazırı	:	Mehmet Hadi
Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hûmâyun Nazırı vekili	:	Said

Ek-20

محصلی و اداره‌خانه : جب عالی جوارنده آچی صوقاق نومرو ۱۵
تلغراف خومسی: استانبول یکی کون تلغراف‌خانه‌سنده ۱۹۵ نومرو طوتوسی ٤٦٣٠

یکی کون

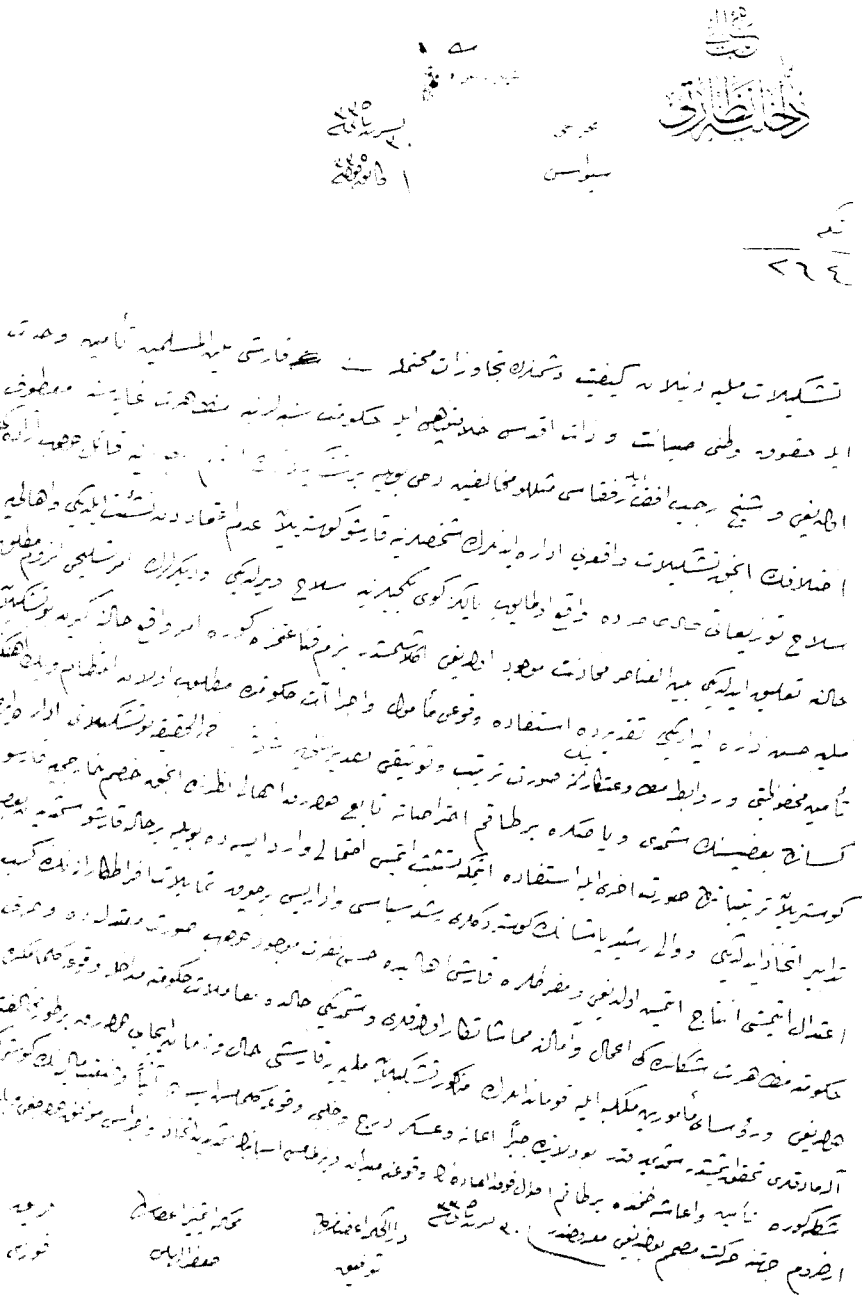
۱۳۳٤

مرکز صاحبی محرر اولدوغو هیئتی ، صبی آدی تورك هرگیسیدر

مقدار تمزك تعین ایده جکی کونلر اوزاق دکلدر

موسیو (پوانکاره) نك لوندره دن عودتی - تورکیا صلحی اورزنده تألفات - صلحمز یاقلاشدقجه یاقلاشیور

مرکز کلن تلغراف جمعیتینك دائما کافی درجه‌ده صداقته آشکارلمه‌دیغی اولدیغی نسبتله زیر صورت خصوصیه دوائردده ، وقوع بولان استماعلر اثرنده تأیید ایتدیکنه کوره مللرمزك حل واتحاد اجمالی آرتق اوکدرده اوله اوروپا زیرسان اولدیغی آکلاشیلیور . مللرمزك مقدار کرمسی مجبور بارسه جرمان دعوت اولونمسیر خصوصی مؤلوحه‌لرده معلوم بولدیغی وجهله مؤتمر بوکون یارین طوپلانه جق اولسه بیله بونده بك زیاده تعجب ایدیلمه‌مك جریان احوالی استه‌لایی اولدیغندن بشقه ، حلی اولان موضوعات دخی اولدیغندن بشقه ، مؤتمرك تشکیلاتی مدت وخصوصیله فرانسه واتحادنامه‌ك تورکیه صلحی تصدیق قراری برمش اولدیغی ، بوقدمدن صوکره ایدیلن اولوشه‌لر مختلفه‌نك اتباعه مزم وجهاریله‌سی قوتلنه‌جکی بدیهیدر . بونلردن بشقه مؤتمرك صلحی تصدیق قراری برمش اولدیغی ، بوقدمدن صوکره بارزیسیون دولتلرینك مختلف

Ek-22: BOA.DH.KMS., Ds: 57-1, nr: 37. Ferik Ahmet Fevzi Paşa Tahkik Heyeti'nin 30 Teşrin-i sani 1335 (1919) tarihinde Anadolu daki genel durum hakkında Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifre telgraf.

Ferik Ahmet Fevzi Paşa Tahkik Hey'etinin Sivas'tan devlet merkezine gönderdikleri şifre telgrafta Kuva-yı milliyeye hey'etin bakış açısından açıklık getirilmektedir.

BAB-I ALİ
Dahiliye Nezareti
264

Mahreci : Sivas 30 Teşrin-i Sani 1335/1Kânun-ı Evvel 1335

Teşkilat-ı Milliye denilen keyfiyet düşmanların tecavüzat-ı muhtemelesine karşı beynelmüslimin temin-i vahdet ile hukuk-ı vatanı sıyanet ve zat-ı akdes-i hilafetpenahi ile hükûmet-i seniyyelerine müzaheret gayesine matuf olduğu ve Şeyh Recep Efendi rüfekası misillû muhalifîn dahi böyle bir teşkilatın adem-i vücuduna kail olup aradaki ihtilafın ancak teşkilat-ı vaki'ayı idare edenlerin şahıslarına karşı gösterilen adem-i itimaddan neş'et eylediği ve ahaliye silah tevzi'atı hal-i hazırda vaki olmayıp yalnız köy bekçilerine silah verildiği ve diğerlerin emr-i teslihi lüzum-ı mutlak haline ta'lik edildiği beynelanasır muhadenet mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bizim Kanaatimize göre emri vaki haline giren bu teşkilat-ı milliye hüsn-i idare edildiği takdirde istifade vukuu memul ve icraat-ı hükûmette matlup olan intizam ve yek ahenginin temin-i mahfuziyeti ve revabıt-ı mutavaatkâranesinin suret-i tertip ve tevsiki takdir-i aliye şayandır. Filhakika bu teşkilatı idare eden kesandan bazısının şimdi veya sonra bir takım ihtirasata tabi olarak ahali nazarında ancak hasm-ı hariciyeye karşı gösterilen tertibattan suret-i asgari ile istifade etmeğe teşebbüs etmesi ihtimali varid ise de böyle bir hale karşı şimdiden bazı tedabir ittihaz edildiği ve Vali Reşit Paşa'nın gösterdikleri rüşd-i siyasi ve idarisi bir çok temayülat-ı ifratkâranenin kesb-i itidal etmesini intac etmiş olduğu ve mazarratlara karşı ahalide hiss-i nefret mevcut olup suret-i mutedilede ve sırf hükûmete muzaheret şukkasındaki a'mal ve emeline mumaşaatkâr oldukları ve şimdiki halde muamelat-ı hükûmete müdahale vukua gelmemekte olduğu ve rüesa-yı memurin-i mülkiye ile kumandanların mezkûr teşkilat-ı milliyeye karşı hal ve zaman icabı olarak bir tavr-ı muhalefet alamadıkları tahakkuk etmiştir. Şimdiye kadar bu vilayette cebren iane ve asker derc ve celbi vukua gelmemiş ise de, atiyen vaziyet-i maliyenin göstereceği şekle göre temin ve iaşe zımnında bir takım ahval-i fevkaladenin vukuuna meydan verilmemesi esbabının şimdiden ittihaz ve icrası muvafık olacağı ve yarın Erzurum cihetine hareket musammim bulunduğu maruzdur.

30 Teşrin-i sani 1335 (1919)

Darülhikmet azasından	Mahkeme-i Temyiz azasından	Ferik
Tevfik	Cafer İlhami	Fevzi

Ek-22

انتخابات اطرافنده

منضمانه برمطالعه

فرانسزجه استانبول خونمسی اتحاد اینديکی دونکی مقالەسنده اتحاد وترقیك سیاست هوائی تعریف ایدرکن قوتی دولایسیله ملتك للیه وفکر کوره تاك کاه مراه اولدیغی، یانلا طلبه حکومتك تضمینله تامع اولدقلی اتحاداتمه اعادیلرك هروقت اجرا ایکمکدن قورقمیه ایتدیکلرینی سویلمکده دیرلرکه :

« بن بو مسئله نك قبول قیلمز بر مسئله اتحاد وترقی اولدیغی ویردی - جلال الدین عارف و رفقاسی حکومت، و دولت عضالکی اتحاد وترقی» کارنی، اعتقادی حسیات عالیه‌سیله اولقلاری حالده ۳۸۹ اولان آرالقله ۳۵۰ سه قارشی ۳۹ اکثریتله بیوك بر اکثریتله بیوت انتخاب ایتمشلر. ۱۶۴ رای قازانان دکری اطرافنده ایله کرك فرقه‌سی بیوك برمسله تلقی ایدیلمه‌سی، کرك اتحاد وترقینك آیریلدقی آیچون هیچ بر مسله معروض قالامه‌سی موجبدر. پارلمنتو صباح اکثریتی ایله ایدر. کافی ۱۰۷ رای قازانمدی ؛ بیوك واکثریتله ... انتخابات ولایتمه دائر استانبولدکی شکایتلی ورقه‌لك بیکی بحث اتحادی‌یه توقف ایدر.

بوندن صکره اتحادیلرك اعتدال وادبیاتله لایق التعظیم برانکلیه مرکوز اولوب قالدقلی، وترقیجیلرك عمیوری فیرقه‌سی دولایسیله سکوتی کسب اهمیت ایتدیکی، الله نهایت عمیوریت مجلسه قاریشمسنه یکی بر فکر پیدا ایمیوب ایتدیکی مسئله‌نی قالیر، یوکوریا ایلرو اتمیت حیاتیه‌ی مانع برمشه‌در. »

(یکی کون - استانبول، بلا تشویق ومعاونه دوغرو یولاجق اتحادیلرك نه زمان یوکسك ورودیق وورنکده اولدقی ناهی حاصل اعمه‌سکی سویله مکه حقاً بر طبقه رجال اولدقی، اتحادیلرك تاسیسلرنده بر تشویق ومعاونه کسب‌سی اولدقی اعتراف ایلمك مجبوریتنده قالدقلرینی بر کوشه‌سنده، استانبول وبغدوزل بانکز بر بر رجاسی وار : اوده طلب ایمك حریاتك فنا مساعیسیله اتحادیاتی دکل، فقط ملیتچیلرك قولایلیغی، تضمین ایلمه‌سیدر. عثمانلیلرك موکول اولدقی حریاتی بولدر، وایشته بوسوء مقاید دایه بیدیلدر، دیلنسز، بوحریاتك، اورکك حضری تضمین ایدیلك شرطیله شرق اتحادك بیوك برعامل سکون واعتمادی اولاجقه صورت قطعیه‌ده امین اولمالیدر.)

شیمدی‌یه قادار ۱۰۶ میعوث

کچن آغستوس‌ك اون اوچنده قطارله میعوثلریدن مبتلرك عددی دون آچمشم ۱۰۶ یه بالغ اولمشدر.

جلال الدین عارف بك

یکی استانبول میعوثی جلال الدین عارف بك، کچ ۵۷۵ (خلس) (کچی) خارجی آرناوتلقده تحصیل ایتمه‌سنه رغماً، ترکجه‌یی اعلی درجه‌ده اجرا کدرجه یازه‌بیلن، کسبیت عالمنده طانینمش اشخاصدن اولوب، بوندن اولدرکه جلال الدین بك استانبول واذمیر میعوثلرندن اولمسی ترجیح ایتمه‌سکه‌سودولدی اولدرکه اسلامبوله کلدکدن صکره کوندوزدنمه‌در.

جلال عارف بك، برحریت پرور سیاسیون اولدرکه کندیسك اذمیرده بر وقتلرده هیچ بر دوشونجه‌سی یوقکن، ایکی میعوثلقدن برینی ترجیح ایتمه‌سنه قصه، اطه‌ده بر برادرینی حمایه‌یکن، اولدقی کیدیسه یلنی ایتمکی (۲۰) کونلدن بالاستفاده دوشونه‌مکتی سویله‌مه‌مدر.

لطفی فکری بکك استعفاسی

میعوثلدن استعفا ایدن لطفی فکری بکك برینه انتخاب ایدیلمك میعوثلك ایکنجی رأی آلماق ترتیبی، ودیه‌کیدی‌ی انتخاب ایدیلمه‌سی لازم کلدیکندن ۲۸ مای سابقه‌ده نظراً کردی‌ی موجب کوردکی اولدیغندن کیفیت انتخاب هیئت تدقیقیه‌سنه داخلیه نظارتندن استفسار اولمش وداخلیه نظارتی شورای ولتیه‌یه برار اعلاله ایچ اوزره مقام صدارته حواله ایتمشدر.

مقدرآتمزاطرافنده

لوئیدجورج پارسه کلمه‌جك

لوندره ۲۲ (ت.ه.ر) — موسیولوئیدجورج دون آکشام پاریسه کلمشدر. موسیولوئیدجورج ایله بابسی لرد کرزن دوارتجه اوزره (ویلن) ایستکاهنه کیدرك اورادن پاریسه کیدیله‌جکدر. موسیولوئیدجورج پاریسده بر هفته قالدقدن صکره لوندره‌یه عودت ایده‌جکدر.

هیئت مرخصه‌سی

کاستانی قونسلوسك مستعفیلکنه نظراً صلح کونفرانسه کوندرلمه‌سی مقرر اولان هیئت مرخصه‌نك بعض تبدیلات اجراسیله یکدن تشکیلی قرارلشدیرلمشدر. هیئت مرخصه‌نك یکی اعضاسی بر رئیس، بر کاتب، بر مترجم اولمق اوزره ۴ ذاتدن عبارت اولوب، بو هیئت مرخصه‌نك رئیسلیکنه سفیر حضرتلرندن موسیو بوکانك تعیینی ایچون مقدمات اتخاذ قلنمقده اولدیغی حالده، بو خصوصك تکمیلی ایچون بعض روابط ایجابندن اولدیغی جهتله بو تعیینك بر قاچ کون صکره اجراسی متصور بولنمقده‌در.

ولایات حصه‌لری

ولایات خصوصی بودجه‌لری واردانی ایچون اعلاره مقدار ویرکولرك آتیده‌ن اولان ولایات حصه‌لری کسورات مختلفه‌یه طریق دخل تعیین اعلاق ویرکولری کی میی قیمت اولدرمه‌سنه ترجیحاً حکمه داخلیه نظارتجه تعاطی ایدیلن لایحه دائر صدارته تقدیم ولونمشدر.

دوذده (٤) ماوونا

دون درجه‌ده‌دن دورت ماوونا ۴ مجلده (۱۹۰) یاغمور جوبات کشدرو. یوزلرجه (۱۰) یاغمور آره (۹) واغموزلی بوغدایدر.

یکی دیاریق

صوك یکری درت ساعت طرفنده شیمرمزده یکیدن کلمکه باشلمی وبا ولوطان اولدیغی محبه معروضدن بیلدیرلمشدر.

§ کچه‌یاشا حاضره‌سه آتی دارالاستخدامه‌نه شمسی ۲۱۰) کیمه‌آتی احضار ایدیلمشدر.

دارالفنونده فرانسزجه درسلر

فرانسه جمهوریتی فوق‌العاده قونسیری وصارف نظارتی دارالفنون عثمانیه حریدن اول مجاناً وبرمکن عمومه مخصوص فرانسزجه درسلره (۱۹۲۰) سنه‌سی کانون ثانیدن اعتباراً تکرار باشلمشدر. آریحه تجارت، بانکه امومیه وحقوق دفتری درسلری دخی کشاد ایدیلمکده‌در. استانبول حالی مختلفه‌سنه اعلان ایدر.

قد ایملك اوزره دارالفنون کتابه

باب عالیه

عتبه‌ی‌کلا دون صدراعظم حل رضا اتابکه تحت‌ریاسه‌نده اجتماع ایتمشدر.

طشره مأمورلرینك ضمی

داخلیه نظارتی ولایاته ولوع یولان تلغرافنده ولایات ادارهٔ خصوصیه ودعاوی‌لرندن صدقی آلان مأمورلرك یکی واردات ومخصصات ولوجهه در کاکی لسانی تیاتی ضمی واکثه بدل اعمالیه واردات تعادلکندن صوکره‌یکی قاعده توطیه‌سنه اعمالی، مقرر اولدیغی بلدیرلمشدر.

ولایات حصه‌لری

ولایات خصوصی بودجه‌لری واردانی ایچون اعلاره مقدار ویرکولرندن آتیده‌ن اولان ولایات حصه‌لری کسورات مختلفه‌یه طریق دخل تعیین اعلاق ویرکولری کی میی قیمت اولدرمه‌سنه ترجیحاً حکمه داخلیه نظارتجه تعاطی ایدیلن لایحه دائر صدارته تقدیم ولونمشدر.

دوذده (٤) ماوونا

دون درجه‌ده‌دن دورت ماوونا ۴ مجلده (۱۹۰) یاغمور جوبات کشدرو. یوزلرجه (۱۰) یاغمور آره (۹) واغموزلی بوغدایدر.

یکی دیاریق

صوك یکری درت ساعت طرفنده شیمرمزده یکیدن کلمکه باشلمی وبا ولوطان اولدیغی محبه معروضدن بیلدیرلمشدر.

§ کچه‌یاشا حاضره‌سه آتی دارالاستخدامه‌نه شمسی ۲۱۰) کیمه‌آتی احضار ایدیلمشدر.

دارالفنونده فرانسزجه درسلر

فرانسه جمهوریتی فوق‌العاده قونسیری وصارف نظارتی دارالفنون عثمانیه حریدن اول مجاناً وبرمکن عمومه مخصوص فرانسزجه درسلره (۱۹۲۰) سنه‌سی کانون ثانیدن اعتباراً تکرار باشلمشدر. آریحه تجارت، بانکه امومیه وحقوق دفتری درسلری دخی کشاد ایدیلمکده‌در. استانبول حالی مختلفه‌سنه اعلان ایدر.

قد ایملك اوزره دارالفنون کتابه

مستعفیرات مخصوصه‌من :

احمدفوزی پاشا طرابزونده

طرابزون ۲۲ — (مخابرات مخصوصه‌سمزدن) آناطولی احوال عمومیه‌سی تدقیق وتفتیشه مأمور اولان فریق احمدفوزی پاشا، بوکون هیئت اعضاسیله برلکده اولدیغی حالده اضرومدن طرابزونه کلمشدر.

احمدفوزی پاشانك مخابر مخصوصه‌سیه بیاناتی

طرابزون ۲۲ — (مخابرات مخصوصه‌سمزدن) طرابزون کلن اولان فریق احمدفوزی پاشا حضرتلریله « تدقیقات وتفتیشات نامه‌سنه حاصل ایتدکلری قناعاتك تعلیم‌اتی حقنده ملاقات ایتدم.

فوزی پاشا دیدیکه :

« تفتیش ایتدیکم محللرده، انتخابات خصوصنده اساسلی هیچ بر شکایت وقوع بولمامشدر. غیرمسلملر انتخابه هان کاملاً اشتراك ایتمکله وصل ووضع یدلرندن دولایی اظهار عنونیت ایلمشلردر. کزوب دولاشدیغم برلرده حیات عمومیه‌نك مع الأسف برسفالت منظره‌سی عرض ایتمکده‌در. یوخسه، بش سنه‌ده حریدن صوکره آناطولی‌یه « لا هیچ نافع ودوتور پرمساوت ایرادلرله‌یه‌مسندن ایلری کیدیور. مع مافیه تدقیق ایدیلنجه، احوالك کوی‌شه نظراً خیلیدن ایی اولدیغی وکونکن کونه دهاذیاده شمول وانکشافی پیدا ایتمکده بولندیغی آکلاشیلیر. »

پاشا، واقع اولان سؤال اوزرینه ایلك واسطه ایله آتمرمیه عزیمت ایده‌جکی بیلدیرمشدر.

فاصل

لازستان میعوثلری

طرابزون ۲۲ — (مخابرات مخصوصه‌سمزدن) بزدوانی انتخابی تمامه ایرمش، محکمه‌ی تمیز حزا دائره‌سی رئیسی مصطفی بکله دیزدار عضو محلسی بکلرك احرازنه کثریتله میعوث انتخاب ایدیلمشلردر.

اسیرلرمز

اسیرعائله‌لرك اسکانی

اسارتدن عودت ایدن یکس ویباوه اسیر عائله‌لرك اسکانی ایچون، حربیه نظارتی اسکدارده سلیمیه جامع شریفنك آلوانسده کائن اولوب اسکدار قونلغرمفتشلکی اتخاذ ایدیلن مکتب سیاسی تخصیص ایتمشدر.

شمدی‌یه قادار بو سایه (۱۰) یکس عائله اسکان ایدلمشدی. اخیراً اعاده ایدیلن (٤٧) قادین و جوجوق ده بوراده برله شدیرلمشدر.

§ بر عزیزمزدن نسخه‌سنده بولدیغی کیسه‌سز اسیر عائله‌لرك اسکانی ایچون بر بولوکلمی ضمننده، حربیه نظارتنك پولس ومهاجرین مدیریت عمومیه‌لریله مراجعت ایتدیکنی، فقط هر ایکی مدیریتك ده بر شی ایتمه‌یه حقلرندن بحث ایله جواب ویردقلرنی یازیوردی. پولس مدیر عمومیسی بر محرریزه پولس مدیریتك یوله بر تکلیف قاریشمدیغنه قائلیتی بیلدیرمشدر.

هون کلن اسیرلرمز

دون صدردن (۲۰۰) شابط و (۱۲۰۰) عسکر اسیرلریز وها کلمشدر. اسیرلریز ایسرا استقبال مبنی طرفندن تمام ایدیلمش واسباب استراحتی تأمین اولونمشدر.

اولنکی کون کلن اسیرلرمزدن بعض مدیریاتلرینه سوق اولونمسی، اسلامبوله عائله‌لرینه کیتمه‌لرینه رخصت ویرلمه‌سی استدعاسنده بولنمشلردر.

تعیین

مالیه مستشارلیغنه محاسب عمومیه مدیریت عمومیه‌سنه تعیین ایدیلن برنجی صنف مالیه مفتشلرندن فائق توفت واراهم بکلرك عهده‌لرینه فخری مالیه مفتشلکی عنوانی توجیه قلنمشدر.

§ مرعش متصرفلغنه بالطوم متصرف سابق جمیل بکله برنجی وحکای متصرفی رشدی بکك عزیل وکاوزق یرینه مالیه متصرف سابق فائق بكله اونجنجی صنف مستشارلغه تعیین ایدلمشلردر.

§ منحل اولان اونجنجی صنف محبه منفتشلکنه دوقور سلیمان انوری بك تعیین قلنمشدر.

§ آتیچی اولان ساروخان شنجانی بدایت محکمه‌سی جزا مدعی ریاسته حوصا قضائی بدایت حاکمی طاهر حلمی وزاره قضائی بدایت محکمه‌سی ریاسته دیوریکی قضائی بدایت محکمه‌سی عضالکندن سلیمان سری وحافوق قضائی بدایت محکمه‌سی مدعی عمومیلکه مسعود‌یه قضائی بدایت محکمه‌سی مستنطق عمر ادیب وازمیت شنجانی بدایت محکمه‌سی اعضالته سیواس ولایتی مرکز بدایت محکمه‌سی اعضالکندن مستنق دیمتر کی ونکفور طاغی استیانی محکمه‌سی اعضا ملازملرندن طلعت افندینك مستنق عدیه یرینه مستنق داخلیه مرأمورت تعیین سنی محفوظ قالق شرطیله طلبه‌بناءً فتحه قضائی بدایت محکمه‌سی رئیسی ابراهیم ادهم ولوله‌برقوس قضائی بدایت محکمه‌سی مستنطلکنه قرق کلیسا بدایت محکمه‌سی برنجی کاتبی هیئت تمیزه‌دن مأذون کامل ... ۱۰۱

باب عالیه

عتبه‌ی‌کلا دون صدراعظم حل رضا اتابکه تحت‌ریاسه‌نده اجتماع ایتمشدر.

طشره مأمورلرینك ضمی

داخلیه نظارتی ولایاته ولوع یولان تلغرافنده ولایات ادارهٔ خصوصیه ودعاوی‌لرندن صدقی آلان مأمورلرك یکی واردات ومخصصات ولوجهه در کاکی لسانی تیاتی ضمی واکثه بدل اعمالیه واردات تعادلکندن صوکره‌یکی قاعده توطیه‌سنه اعمالی، مقرر اولدیغی بلدیرلمشدر.

ولایات حصه‌لری

ولایات خصوصی بودجه‌لری واردانی ایچون اعلاره مقدار ویرکولرندن آتیده‌ن اولان ولایات حصه‌لری کسورات مختلفه‌یه طریق دخل تعیین اعلاق ویرکولری کی میی قیمت اولدرمه‌سنه ترجیحاً حکمه داخلیه نظارتجه تعاطی ایدیلن لایحه دائر صدارته تقدیم ولونمشدر.

دوذده (٤) ماوونا

دون درجه‌ده‌دن دورت ماوونا ۴ مجلده (۱۹۰) یاغمور جوبات کشدرو. یوزلرجه (۱۰) یاغمور آره (۹) واغموزلی بوغدایدر.

یکی دیاریق

صوك یکری درت ساعت طرفنده شیمرمزده یکیدن کلمکه باشلمی وبا ولوطان اولدیغی محبه معروضدن بیلدیرلمشدر.

§ کچه‌یاشا حاضره‌سه آتی دارالاستخدامه‌نه شمسی ۲۱۰) کیمه‌آتی احضار ایدیلمشدر.

دارالفنونده فرانسزجه درسلر

فرانسه جمهوریتی فوق‌العاده قونسیری وصارف نظارتی دارالفنون عثمانیه حریدن اول مجاناً وبرمکن عمومه مخصوص فرانسزجه درسلره (۱۹۲۰) سنه‌سی کانون ثانیدن اعتباراً تکرار باشلمشدر. آریحه تجارت، بانکه امومیه وحقوق دفتری درسلری دخی کشاد ایدیلمکده‌در. استانبول حالی مختلفه‌سنه اعلان ایدر.

قد ایملك اوزره دارالفنون کتابه

لوندره ۲۱ — انکلتره حربیه نظارتی عوام قارمسنده یاپلانمه یولوندهکی صرده شام ایله یروشلم آره‌سنده انکلیز طیارلرینك حایمی خصوصنك انکلیزلرله سلرینك ایجابی وظیفه‌یه بالاطرلره انتظاراً موقت وزمان ایچون آسیرهٔ فواسولرینه

Ek-23: Yenigün nr: 278, 24 Kânûn-ı evvel 1335 (1919). Ahmet Fevzi Paşa Tahkik Heyeti'nin Trabzon'da olduğuna dair gazete haberi.

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

Ek-24/A: BOA.DH.KMS., Ds: 57-1 nr. 54, F.1, 1-2. Ferik Hurşit Paşa Tahkik Heyeti hakkında Dahiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gizli kaydı ile gönderilen yazı.

Ferik Hurşit Paşa Tahkik Hey'etinin faaliyetleri hakkında Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen mahrem kayıtlı yazı.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 9 Kânun-ı Evvel 1335

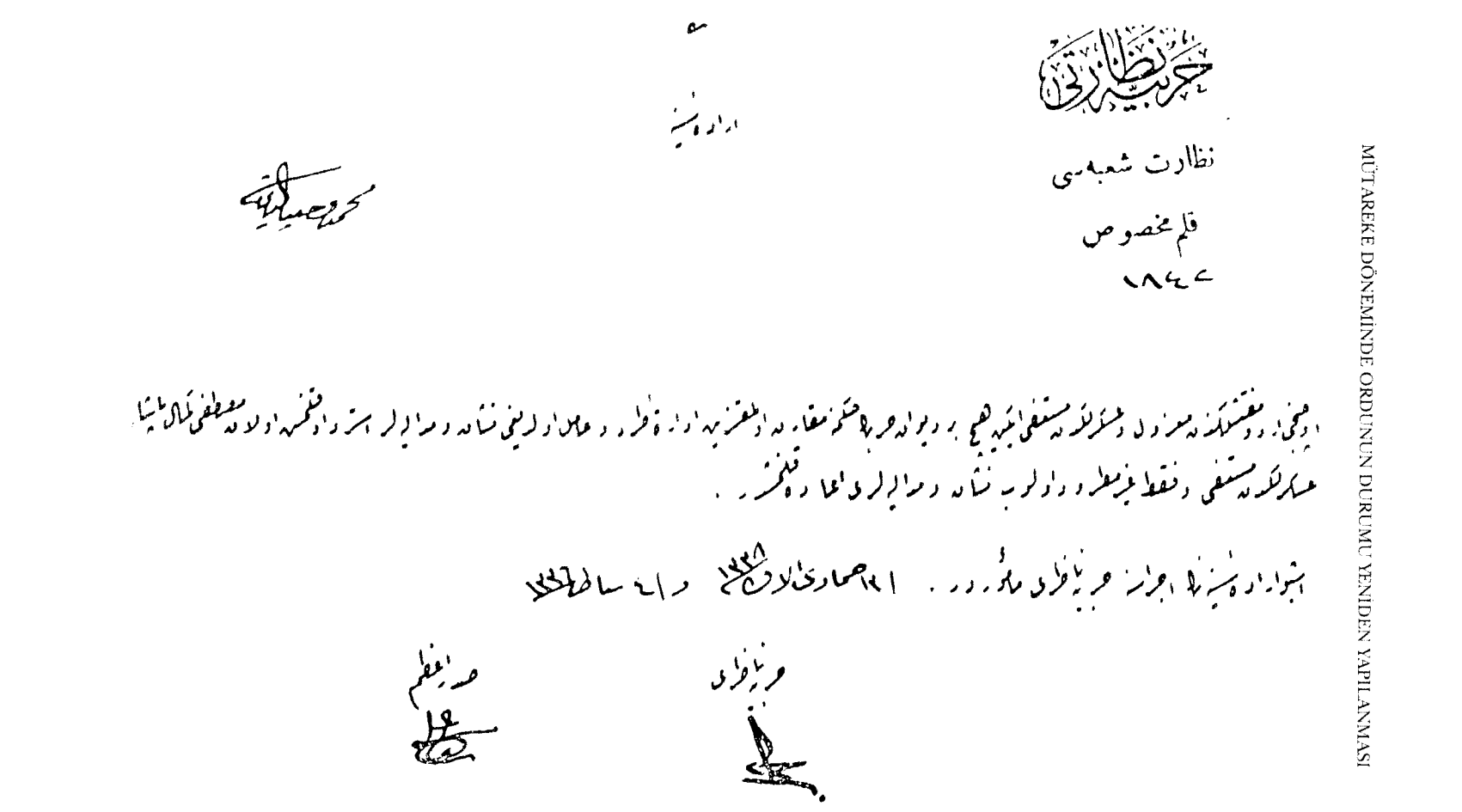
MAHREMDİR

Sadaret-i Uzmaya

Ferik Hurşit Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde müteşekkil hey'et-i mahsusa tarafından devr ve teftiş etikleri mahallerde icra olunan tahkikatı ve o babdaki istidaatı havi olarak bittakdim havale buyrulan 30 Teşrin-i sani 1335 ve 1 Kânun-ı evvel 1335 tarihli ve 28, 31, 33 ve 34 numrolu dört kıt'a rapor mutalaagüzar-ı çakeri oldu. Bunlardan birincisi Teşkilat-ı Milliyeye müteallik olup ahalinin ekseriyet-i zahiriyesinin memleketin tasallutat-ı ecnebiyeden vikayesini temin etmek maksadıyla husule gelmiş olan bu teşkilata iştirak ve muavenet eylemek hamiyyet-i vataniye muktezası bulunduğu fikr ü kanaatinde iseler de bir kısmının bunun bilahare bir hey'et-i müstebide şekline inkılap etmesi muhtemel olduğu fikrinde bulunduklarına ve teşkilat-ı mezkûre ihtiyarına mecbur olduğu masarifi iane tarikiyle tedarük eylemekte olarak hey'atın Konya'dan hareketinden sonra icra kılınan tahkikata nazaran bazı mahallerde tehdit ve tazyik ile para ahz edilmekte olduğu dahi vaki bulunduğuna dair mezkûr raporda münderic beyanat calib-i dikkat görülmüştür. İkincisi Bozkır Hadisatına müteallik olup hadisat-ı mezkûrenin esbab ve avamil-i hakikiyesi hakkında evvelce arz-ı malûmat olunduğu ve tefhimat ve tedkikat-ı vakıa neticesinde tahassül eden kanaat-ı vicdaniyeye müstenid bulunan şu malûmat üzerine mes'elenin tahkik olunacak bir cihet kalmadığı ve vak'anın zuhuru sebebiyle cabecca tahaddüs eden ef'al-ı gayr-ı kanuniyenin tedkiki ise mahalline i'zam olunan hey'at-ı adliye tarafından lazımü'l-icra olarak buna idareten müdahaleye mahal olmadığı dermeyan kılınmakta ise de, hey'at-ı mezkûre Reis Paşa hazretlerinin ve (hey'atın kendisine tevdi edilen vezaifin tarz-ı icrasına maruz takayyüdat olmadığı halde daha ziyade temin-i muvaffakiyet edeceğine ve elyevm esas mes'ele hükûmetle kuva-yı milliye beynindeki münasebatın bir an evvel temini keyfiyeti olup ahval ve vekayi'-i saire-i fer'iyenin hall ü fasılıyla uğraşmakta fayda bulunmadığına mani olduğu) bugünkü mutalaatı bilhassa nazar-ı dikkatten dûr tutulamayacak derecede hâiz-i ehemmiyet bulunmuştur. Üçüncüsü Afyonkarahisarında icra edilen teftişat ve tahkikat neticesinde bahis olup o havalide kuva-yı milliyece ahaliden cebren para alındığına dair ihbar ve şikayet vukua gelmemiş ise de Aydın cephesinde

ve Kütahya taraflarında ashab-ı servetten miktar tayiniyle iane toplandığı ve ezcümle harp zamanında bir çok suistimal ile meblag-ı cesime sahibi olduğu rivayet edilen Kütahya Ahz-ı Asker Şubesi müdürü Hüseyin Hüsnü Bey'in Yüzbaşı Süleyman Sırrı ve bunun vasıta-i icraiyesi olan Kâşif Efendiler tarafından dağa kaldırılarak dört, beşbin lira miktarında bir meblag itasına mecbur edildiği ve İzmir'de bulunan kuva-yı Yunaniyenin Memalik-i Osmaniye'den erzak tedarük edememelerini temin için hububat ihracı taraf-ı hükûmet-i seniyyeden men'edilmiş olmasından dolayı Afyonkarahisarı civarında miktar çeki zehair toplanmış ve bu hal erbab-ı ziraat ve ticaretin zararını intac eylemekte bulunmuş olduğu anlaşılmış ve Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey hakkında telgrafla Kütahya mutasarrıflığından taleb-i malûmat edildiği gibi Afyonkarahisarı'nda toplanan zehairin İstanbul'a sevki için ne gibi tedabir ittihazı lazım geleceği de Karahisar mutasarrıflığından sorulmuştur. Dördüncüsü Eskişehir livasında icra kılınan tahkikata müteallik olup bunda bahs olunan ve vazife-i memuriyetlerini hüsn-i ifa için iktiza eden evsafı haiz olmadıkları anlaşılan jandarma kumandanıyla merkez memuru ve kâtibinde bulunan Hasan ve Posta Telgraf müdürü Halim Efendilerin tebdilleri zımnında mensup oldukları idarelere tebligat-ı lazime icra edilmiş ve mutasarrıf hakkındaki fıkra dahi nazar-ı dikkate alınmıştır. Jandarma kuvvetlerine zahir olmak üzere ahali tarafından içlerinde erbab-ı ceraim de bulunduğu halde bir takım eşhasın kır bekçisi olarak tayin ve bunların hükûmetin uhdesine mürettep vezaifi ifaya teşrik edilmiş mahzurdan salim görülememiş olduğundan ifası umum jandarma kumandanlığına tavsiye olunduğu gibi mutasarrıf-ı sabık Hilmi Bey'in esbab-ı katli hakkında cihet-i adliyece icrasına mübaşeret olunan tedkikatın bir an evvel bir neticeye iktiranı da Adliye Nezareti celilesine yazılmış ve salifü'l-beyan raporlar iade ve takdim kılınmıştır. Olbabda...

Ek-24

Ek-25: BOA.DUİT., nr: 68/21. Ordu müfettişliği görevinden ve askerlik mesleğinden hiçbir divan-ı harp kararı alınmadan tard edilen Mustafa Kemal Paşa'nın nişan ve madalyalarının iadesi, askerlikten de istifa etmiş kabulü hakkında 4 Şubat 1336 (1920) tarihli irade-i seniyye.

Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya nişan ve madalyalarının iadesi, askerlikten istifa etmiş kabulü hakkında çıkartılan irade-i seniyye sureti.

HARBİYE NEZARETİ
Nezaret Şubesi
Kalem-i Mahsus
1842

İrade-i Seniyye

İmza : Mehmet Vahdettin

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mazul ve askerlikten musta'fi iken hiç bir divan-ı harbin hükmüne mukarin olmaksızın idareten tard ve hamil olduğu nişan ve madalyalar istirdad kılınmış olan Mustafa Kemal Paşa askerlikten musta'fi ve fakat gayr-ı matrud olup nişan ve madalyaları iade kılınmışur.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

31 Cumadelevvel 1338/4 Şubat 1336 (1919)

Harbiye Nazırı	Sadrazam
(Mersinli) Cemal (Paşa)	Ali Rıza

Ek-25

Ek-26: BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345518. Kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmali hakkında 12. ve 14. Kolordu Komutanlıklarına yazılan çok gizli kayıtlı emir sureti.

Kuva-yı Milliye'nin iaşe ve ikmali hakkında 12nci ve 14ncü kolordulara Harbiye Nezaretinden gönderilen çak gizli kayıtlı emir sureti.

Harbiye Nezareti
Levazımat-ı Umumiye Dairesi
İkinci Şubesi

(Çift Hilal İşareti)

Konya'da Onikinci ve Bandırma'da Ondördüncü (Kolordu) Kumandanlığına Yazılan 3 Kânun-ı evvel 1335 tarihli tahrirat zeylinin suretidir.

Kuva-yı milliyenin kıt'aat-ı nizamiye misillu iaşesinin temini telgrafla Yirmiüçüncü Fırka kumandanlığı tarafından Kütahya kuva-yı milliye kumandanı Süleyman Sururi Efendiye tebliğ edildiğinden mumaileyh tarafından dahi telgrafla şubeye müracaat olunduğu Kütahya Ahz-ı Asker Şubesi riyasetinden telgrafiyen Yirmibeşinci Kolordu kumandanlığına iş'ar olunmuştur. Muhafaza-i mahremiyetine dikkat edilmesi iş'ar olunan emrin açık telgraflarla mevaki' ve merakizde teatisi şüyuunu ve bu yüzden düvel-i mutelifeye karşı hükûmeti müşkil bir vaziyete ilka edeceğinden ve kuva-yı milliye iaşesi hakkındaki emrin bütün memlekete teşmili muvafık olmayacağından kıt'aat-ı nizamiyece iaşe edilecek kuva-yı milliye yalnız İzmir cephesinde düşman karşısında bulunanlar olabileceği, yoksa dahil-i memlekette hal-i içtimada ve silah altında kuva-yı milliyenin mevcudiyeti şayan-ı kabul olmadığından iaşesi de mevzu bahis olamayacağı cihetle yalnız alâkadarana bu maksadın ve mahremiyeti temin edecek tebligatın ifası temenni olunur. 3 Kânun-ı evvel 1335

Aslına mutabıkur
4.12.1335 (1919)
MÜHÜR

Ek-26

Ek-26/B: BOA.BEO., Harbiye gelen nr: 345518. Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın mühim ve mahrem (çok gizli) kayıtlı olup kuva-yı milliyenin desteklenmesi yolundaki emri.

Kuva-yı milliyenin iaşe ve ikmali hakkında çok gizli kaydıyla çıkartılan talimatname.

Harbiye Nezareti
Levazımat-ı Umumiye Dairesi
İkinci Şubesi

(Çift hilal işareti)

Kuva-yı milliye iaşesinin suret-i teminine ait talimat suretidir.

1- Teşkilat-ı milliye karar-ı iaşesi mıntıkasında bulunduğu kıt'aat-ı nizamiye tarafından temin edilecektir.

2- Kuva-yı milliye rüesası mıntıkasında bulunduğu kıt'a-i nizamiye kumandanına mevcuduyla ihtiyacatını bildirecektir.

3- Kıt'aat-ı nizaniye kumandanları mıntıkasında bulunan kuva-yı milliye mevcutlarını yani iaşe ettikleri insan ve hayvan adedini kadro noksanı var ise, verecekleri mevadd-ı iaşeyi tablasına ithalen neferen masraf ve kayd gösterecek; kadro noksanı yok ise bütçeye taalluku hasebiyle fazla tahsisatından tekabül ettirilmek üzere fazladan iaşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek ve kolorduca da o civarda olmayan, diğer kıt'aat kadrosunda gösterilerek kıt'aat arasında muamele-i mahbube icra ettirilecektir. Kuva-yı milliye mevcudu kolordu kadrosundan dahi taşkın olduğu takdirde kadrosundan aldığı mevcuttan ziyade olan insan ve hayvanata yedireceği mevadd-ı iaşe bedelini bilhesap nezarete bildirecektir. Gerek tabyalarda ve gerekse iaşe cetvel veya makbuzlarında kuva-yı milliye namı derc edilmeyerek (Kolordunun kıt'aat-ı sairesinden misafirdir) mahalliyesiyle ithal ettirilmeyecektir.

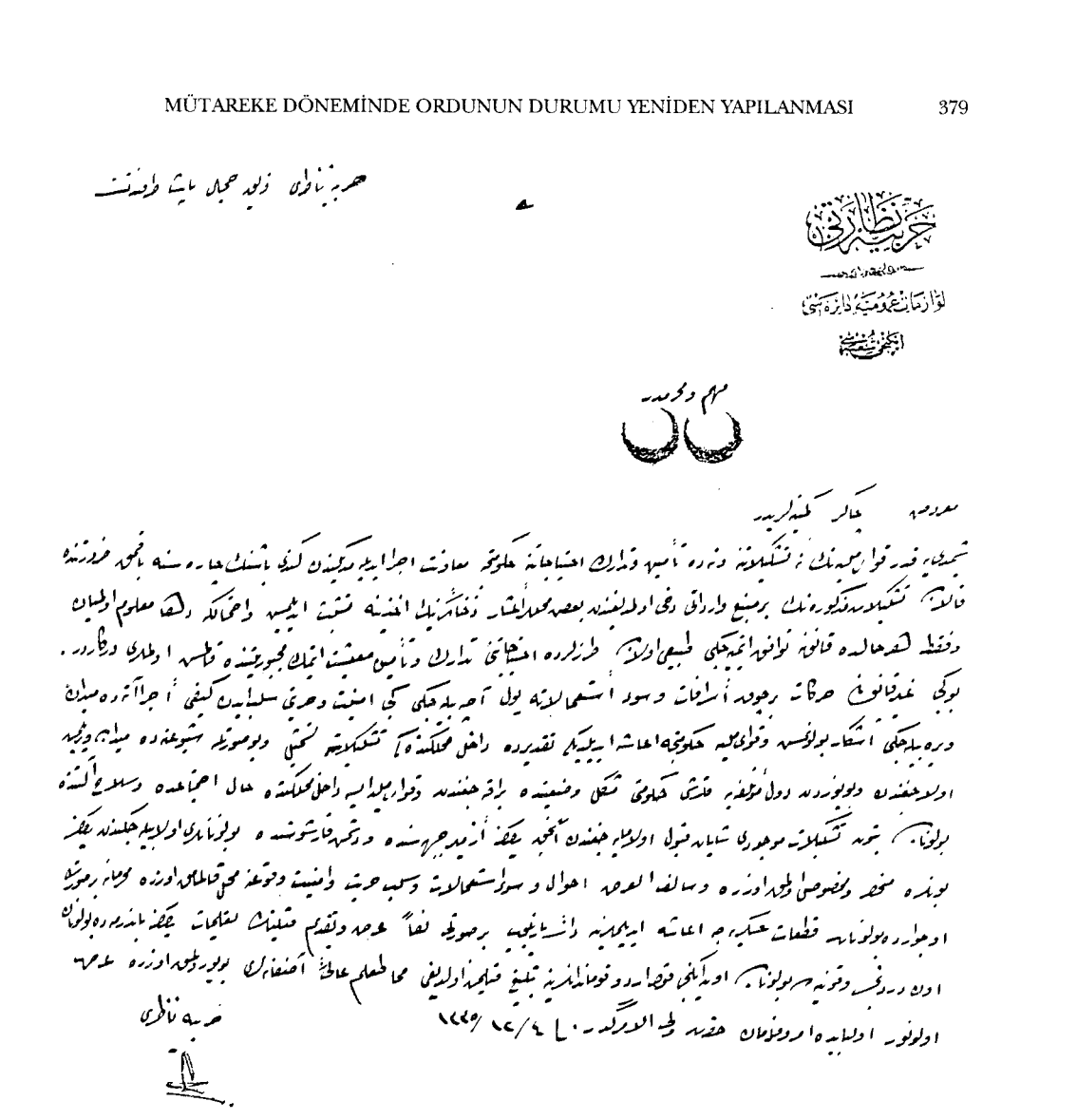
4- Kuva-yı milliye rüesa ve memurini hiç bir nam ile ve keşif hesabından olarak memurin-i mülkiye ve maliyeden talepte bulunmayacakları gibi hod-behod iaşe ve iaşe anbarlarında vaz'-ı yed etmeyecektir.

5- Kıt'aat-ı nizamiye kumandanları keşif mıntıkasında bulunup iaşe ettiği kuva-yı milliye mevcudunu ve tarz-ı iaşesini mahremana olmak üzere murakabe ve teftiş etmek hakkını haiz olacaktır.

6- Kıt'aat-ı nizamiyeden Kuva-yı Milliye iaşesine verilen mevadd-ı iaşe aharın nazar-ı dikkatini celp etmeyecek derecede te'min ve ita edilecek ve bu hususdaki muhaberat ve vesaik daima tarafeynce mahrem bir surette cereyan ve hıfz ettirilecektir.

Aslına mutabıktır 4-12-335 (1919)
Mühür

Ek-26/A

بازیله جق جوابه تاریخ ونومرو دائره‌لك هانكی شعبه وقسمندن یازیلان تحریراته جواب اولدیغنك درج ایدلمسی رجا اولنور

Ek-26/B: BOA.BEO., Harbiye gelen nr: 345518. Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın mühim ve mahrem (çok gizli) kayıtlı olup kuva-yı milliyenin desteklenmesi yolundaki emri.

Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın mühim ve son derece gizli kayıtlı olup, kuva-yı milliyenin desteklenmesi yolunda 04.12.1335 (1919) tarihli emri.

HARBİYE NEZARETİ
Levazımat-ı Umumiye Dairesi
İkinci Şubesi

Harbiye Nazırı Ferik Cemal Paşa tarafından

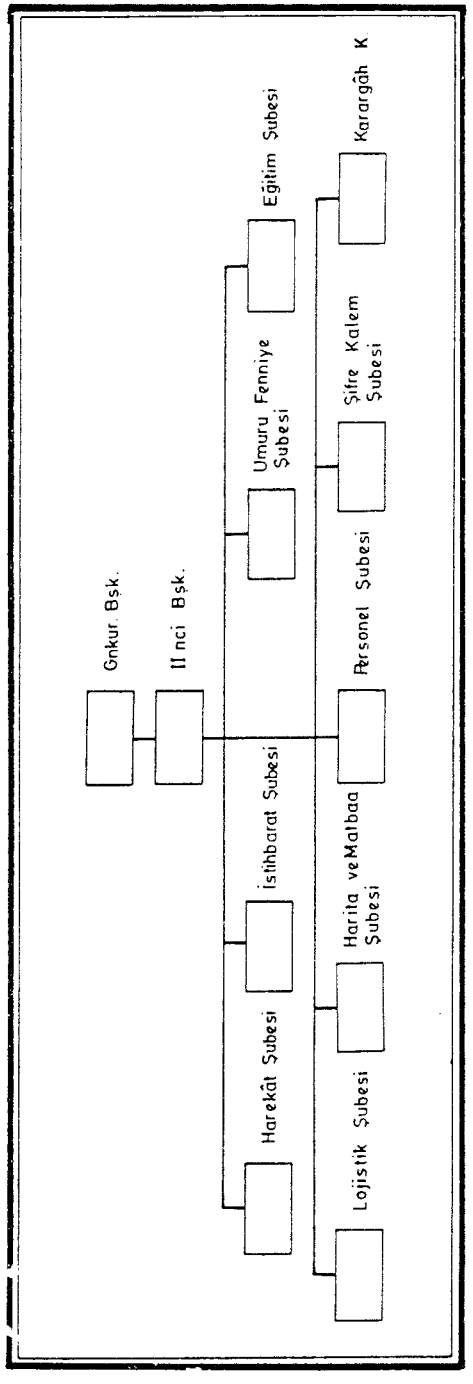
Mühim ve Mahremdir (Çift Hilal işareti)

Maruz-ı çaker kemineleridir ki,

Şimdiye kadar kuva-yı milliyenin ne teşkilatına, ne de temin ve tedarük-i ihtiyacatına hükûmetçe muavenet icra edilmediğinden kendi başının çaresine bakmak zaruretinde kalan teşkilat-ı mezkûrenin bir menba-ı varidatı dahi olmadığından bazı mahaller aşar zehairinin ahzına teşebbüs eylemiş ve ihtimalki daha malum olmayan ve fakat her halde kanuna tevafuk etmeyeceği tabii olan tarzlarda ihtiyacatını tedarük ve temin-i maişet etmek mecburiyetinde kalmış olmaları derkârdır. Bu gibi gayr-ı kanuni harekât bir çok israfat ve suistimalata yol açabileceği gibi emniyet ve hürriyeti selb eden keyfî icraata da meydan verebileceği âşikâr bulunmuş ve kuva-yı milliye hükûmetçe iaşe edildiği takdirde dahil-i memleketteki teşkilata teşmil ve bu suretle şüyu'una da meydan verilmiş olacağından ve bu yüzden düvel-i mütelifeye karşı hükûmeti müşkil vaziyette bırakacağından ve kuva-yı milliye ise dahil-i memlekette hal-i içtimada ve silah altında bulunan bütün teşkilat mevcudu şayan-ı kabul olmayacağından, ancak yalnız İzmir cephesinde ve düşman karşısında bulunanları olabileceğinden yalnız bunlara münhasır ve mahsus olmak üzere ve salifü'l-arz ahval ve suistimalat ve kesbe-i hürriyet ve emniyet vuku'una mahal kalmamak üzere mahremane bir surette o civarda bulunan kıt'aat-ı askeriyece iaşe edilmelerine dair yazılıp bir sureti leffen arz ve takdim kılınan talimat yalnız Bandırma'da bulunan Ondördüncü ve Konya'da bulunan Onikinci kolordu kumandanlarına tebliğ kılınmış olduğu muhat-ı ilm-i âlî-i asafaneleri buyrulmak üzere arz olunur. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. 4.12.1335

HARBİYE NAZIRI
imza: Cemal

Ek-26/B

Ek-27: TBMM hükümetine bağlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 15 Aralık 1920 tarihi itibariyle kuruluşu.

نومرو : ٥٥ ٥ ذی‌الحجه ١٣٤١ ١٩ تموز ١٣٣٩ برنجی سنه

زمرد عنقا

محل ادارهسی : باب‌عالی جاده‌سنده دائرهٔ مخصوصه اوراق وارده درج‌اولنسون اولمامسون اعاده‌ایدلز یازی ورسملرك هر حق قانوناً محفوظدر .

پازارایرتسی وپرشنبه کونلری نشر اولنور ملی مزاحی مجلهسی
عرضحاله عائد مخصوصات ایچون اداره‌یه مراجعت ایدلملیدر
نسخه‌سی: ١٠٠ پاره‌در.

آبونه بدلی : ممالك‌عثمانیه ایچون سنه‌لکی ١٠٤ نسخه اعتباریه ٢٥٠، آلتی آیلغی ١٢٥، ممالك‌اجنبیه‌ایچون سنه‌لکی ٣٥٠، آلتی آیلغی ١٧٥ غروشدر

قوای انضباطیه حکایهسی : (قابینه : صدارت ، خارجیه وحربیه نظارتلری داماد پاشا عهده‌سنده ایدی)

١ ـ قوای انضباطیه تشکیلی داماد پاشا دوشونور ، تأدیب‌امکانی‌اولوب‌اولمادیغی‌ده حربیه ناظرلغندن صورمه قرار ویرر .

٢ ـ حربیه‌ناظری خریطه‌سی بصدالمطالعه مسئله‌یی بك بسیط کورور . اوروپاده نه تأثیر بایه‌جغی برای استیضاح خارجیه ناظریته کیدرلر .

٣ ـ خارجیه ناظری دوشونور وغایت موافق ! دیر. بناءً علیه کیفیتی برارجه ذات‌سامیه عرضه قرار ویرلر .

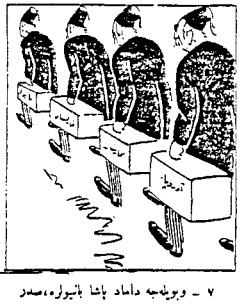
٤ ـ صدراعظم:تکیفدن‌بك‌ممنون..همان خارجیه ناظریته تبلیغاتی ، حربیه ناظریته اردو تشکیلی ، داماد پاشایه‌ده اراده استحصالی امر ایدر .

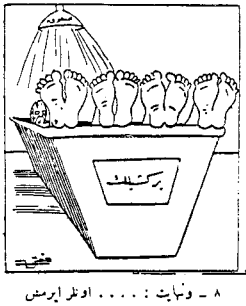
٥ ـ هزمت خبری اوزرینه داماد پاشا پروژه‌می برباد ایتدیکندیه‌رك ودیکرلریه لتشخوان اولدرق آیریلیر .

٦ ـ صدراعظم یوقسه‌سنه‌لك خدمات‌سیاسیه‌م! عو و هبا اولدی ، حربیه ناظری خیئت هکریه‌م! پایمال اولدی، دیه‌رك آتیلیشیرلر.

٧ ـ وبونه‌یه داماد پاشا باتیرلره،صدر اعظم‌قارلسیاده‌ده خارجیه‌ناظری بجارستانه‌ده حربیه ناظری‌ده اوروپایه یولانیرلر .

٨ ـ ونیایت : . . . . اونلر ایرمش مرادینه ، بز چیقه‌لم کرهوته .

Ek-28: Zümrüd-i Anka nr: 55, 19 Temmuz 1339 (1923), Kuva-yı İnzibatiye Hikayesi.

Zümrüd-i Anka mecmuasında yayınlanan ve Damat Ferid'in politikasını gözler önüne seren bir karikatür.

Kuva-yı İnzibatiye Hikaye: (Kabine: Sadaret, Hariciye ve Harbiye nezaretleri Damat Ferid Paşa uhdesinde idi)

Resim 1: Kuva-yı inzibatiye teşkilini Damat Paşa düşünür. Te'dip imkanı olup olmadığını da Harbiye Nazırından sormaya karar verir.

Resim 2: Harbiye Nazırı haritasını ba'del-mutalaa mes'eleyi pek basit görür. Avrupa'da ne tesir yapacağını beray-ı isti'zan Hariciye Nazırına giderler.

Resim 3: Hariciye Nazırı düşünür ve gayet muvafık! Der. Binaenaleyh keyfiyeti beraberce zat-ı samiye arza karar verirler.

Resim 4: Sadrazam tekliften pek memnun... Hemen Hariciye Nazırına tebligatı, Harbiye Nazırına ordu teşkilini, Damat Paşa'ya da irade istihsalini emr eder.

Resim 5: Hezimet haberi üzerine Damat Paşa, projemi berbat ettiniz diyerek ve diğerlerine lanethan olarak ayrılır.

Resim 6: Sadrazam bunca senelik hidmat-ı siyasiyem! Mahv ve heba oldu, Harbiye Nazırı haysiyet-i askeriyem paymal oldu, diyerek atılışırlar.

Resim 7: Böylece Damat Paşa banyolara, sadrazam Karlsbada'a, Hariciye Nazırı Macaristan'a, Harbiye Nazırı da Avrupa'ya yollanırlar.

Resim 8: Ve Nihayet!.....Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine.

Ek-28

نومرو ۲۰۷ * تسعیمی هر پروه ۳ غروش
صاحب امتیاز و مدیر مسئول : یونس نادی
تاریخ اولمق ۱۵ هیر ۱۳۳۵
۱۵ تشرین اول ۱۹۱۹
صالی

یکی گون
۱۳۳۴

هر گون نشر اولنور مدیر اداره سی : علی آدی ورقه خواجه‌سی

مطبعه و اداره خانه : طب حالی جواری آلتی دوصقاق سوقاغی
تلفون قدیمی : استانبول یکی گون عدد سابره ۱۹۵ پوستهٔ طوطی ۲۶۳۰

اقتصادی مجادله

رسائل و تجارتی سیاسی مشتمله بر یکی مجموعه اوقیانوس پیدا مدر. فی الحقیقه بو سیاسی انسانی جمعیت و تبعه ایکدکه دیگرینه اولان جوق فوائدی، اوجمله بیلکه سیاسی مشتمل اولدیغی اساسا غیبی کوستمیت تکن اولمز. فقط مجموع بر زمان توقوانسانی لازم گلن دیگر بر حقیقت دها وار اوده اگر دونیا سیاستی بهایت بولمسه مسلمه قرار ایدیلی حقیقی بر حقیقت و ضروری حیاتمه مخصوص اولان بیتاراف مسلمه در. فاجل اولسون بو یی اولسون هر سیاستک اساسی ایچ یوزی قیلدیرلاجق اولورسه نهایت بر اقتصادی سیاسه‌یه تشبث ایدیلمیدکه کوروللر. بو حقیقت بادیکه زیاده اولا اوقیانه بعض سیاسی سکوته مدعی اولق لازم گلن اقتصادی اساس ایچه بیلمکلکدر. تاریخ دوشمن دویمک، اقتصادی سکونی بوتون بوتون اعلان مکلکدر (تاکیدلر: اداکو چرکمن تذییل کدر).

قتصادی مناقرلق اهلی قدیم رسمی دیمکله بیتمیان ایدمیدک آتمه صورت اولدیغندن، ملاحظه ایدیلیور. کرك حضوری هاورده زیاده دیکلمیه احتیاج قالمیان بعض سیاسی اساسلق تحریکات قارشی کوکلر اوزیلیور. رویه‌در وکسمیدیکی کوروللر. هرنی بیلیور انسان بوصورتله آنلامق اولدیغی حالده بیلمیور. بو صورتله آنلامق اولدیغی سنتلمان اولدیغی حالده بیلمیور. بو صورتله آنلامق اولدیغی سنتلمان اولدیغی حالده بیلمیور. بو صورتله آنلامق اولدیغی سنتلمان اولدیغی حالده بیلمیور. بو صورتله آنلامق اولدیغی سنتلمان اولدیغی حالده بیلمیور.

حربیه ناظری جمال پاشا ایله ملاقات

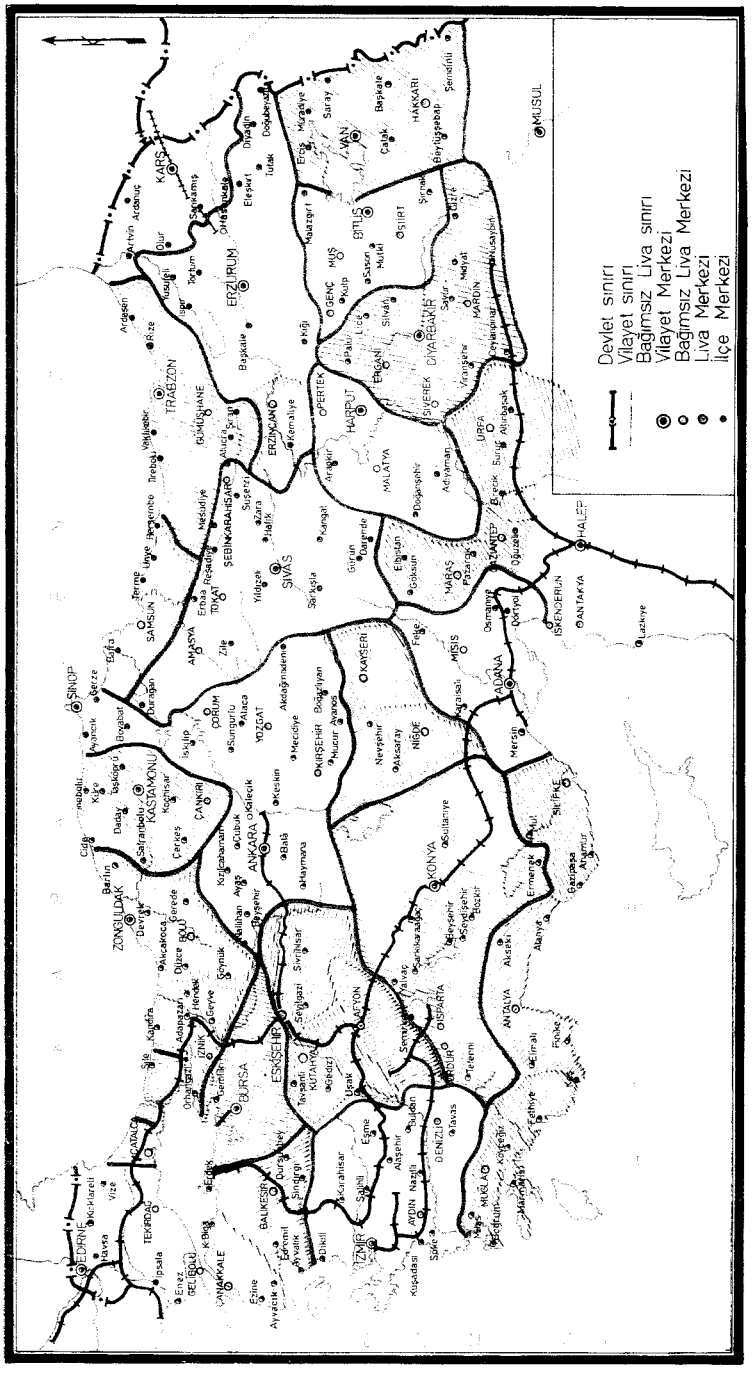
تشکیلات ملیه ایله حکومتك مناسبات ـ آتعات ایشلری ـ دیوان حرب عرفیك یکیدن تشکیل مسئلهسی ـ صلح حاضر نظری نه واری؟

دون حربیه ناظری جمال پاشا حضرتلری طرفندن مبعوثان مجلسی اعضاسیله بر ملاقات اجرا بیورلمشدر. بو ملاقاتده مجلس مبعوثان ایله حکومتك مناسبات سیاسیه‌سی حقنده مذاکرات جریان ایتمشدر. بو مذاکراتدن صوکره مجلس اعضاسیله بر چای ضیافتی ویرلمشدر.

دون حربیه ناظری جمال پاشا حضرتلری مجلس مبعوثان اعضاسیله بر ملاقات اجرا ایتمشدر. بو ملاقاتده مجلس مبعوثان ایله حکومتك مناسبات سیاسیه‌سی حقنده مذاکرات جریان ایتمشدر. بو مذاکراتدن صوکره مجلس اعضاسیله بر چای ضیافتی ویرلمشدر.

— تشکیلات ملیه ایله حکومتك مناسبات سیاسیه‌سی حقنده نه دیمك ایستیورسکز؟

— حکومتك مناسبات سیاسیه‌سی حقنده دیمك ایستیورم که بو مناسبات حکومتك تشکیلاتندن بری بر حالده دوام ایتمکده در. بو مناسبات بر دقیقه بیله بوزولمامشدر. بو مناسبات بوزولمامشدر. بو مناسبات بوزولمامشدر. بو مناسبات

Ek-30: İstiklâl Harbinde Mülkî İdare Bölümleri

16.00

ISBN 975-16-1372-8

9 799751 613720

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara – 2001